Универзитет Привредна академија у Новом Саду

Факултет за примењени менаџмент, економију и финансије Београд (МЕФ)

Московская международная высшая школа бизнеса (МИРБИС)

Ledra College Nicosia

Национална асоцијација удружења здравствених радника Србије

МЕФ

ФАКУЛТЕТ

МЕЂУНАРОДНА
НАУЧНО-СТРУЧНА
КОНФЕРЕНЦИЈА

КАКО ДО КВАЛИТЕТНИЈЕГ ЖИВОТА?

12. МАЈ 2016 БЕОГРАД

mef.edu.rs

ISBN 978-86-84531-25-6

Универзитет Привредна академија у Новом Саду

Факултет за примењени менаџмент,економију и финансије МЕФ Београд

Московская международная высшая школа бизнеса (МИРБИС)

Ledra College Nicosia

Национална асоцијација удружења здравствених радника Србије

Међународна научно-стручна конференција

КАКО ДО КВАЛИТЕТНИЈЕГ ЖИВОТА?

ЗБОРНИК РАДОВА

Циљ конференције је да се, у сарадњи са експертима из свих области, установе основни проблети који нарушавају квалитет живота и да се заједничким напорима дође до креативних и иновативних, а пре свега функционалних решења за унапређење квалитета живота, као и да се понуди одговор на нека од питања:

Какви су услови живота данас и шта их отежава? Шта, као друштво, институције и појединци можемо учинити да их поправимо? Где се завршавају наша очекивања, а почиње наша одговорност? Који сегметни живота имају приоритет? Који су индикатори квалитета живота? Одакле почети, а који су нам циљеви? Шта је квалитетан живот и како ћемо га достићи?

Намера организатора скупа јесте да окупи научну и стручну јавност, привредне субјекте и остале релевантне учеснике, чији допринос може бити од великог значаја.

Тематске области конференције

1) Утицај образовања, науке и технологије на квалитет живота
2) Духовни и интелектуални живот: породица, култура, традиција
3) Здравство и брига о здрављу
4) Економски индикатори
5) Друштвени индикатори
6) Индикатори животне средине
7) Професионални живот: квалитет рада и услови рада
8) Безбедносни индикатори
9) Спорт
10) Туризам

Програмски одбор:

- Баханькова Екатерина Рудольфовна, Директор департамента учета халогообложения некоммерческих организаций, Москва, Россия
- PhD. Yiannos Charalambides President of Ledra College, Cypris
- Небојша Вацић, Национална асоцијација удружења здравствених радника Србије, Србија
- Быковников Илья Леонидович, Россий службы при Президенте Российской Федерации, Москва, Россия
- Проф. др. Ирина Албертовна Свиридова, Экономический факультет КемГУ, г. Кемерово, Россия
- Доц. др Хуго Ван Вегхел, President of the Belgian Serbian business association, Белигија
- Velemir Ninković, PhD, Associate Professor, Swedish University of Agricultural Sciences, SLU, Department of Crop Production Ecology, Uppsala, Шведска
- Доц. др Попеска Биљана Универзитет „Гоце Делчев" Штип, Македонија
- Проф. др. Маријана Царић, председник савета Универзитета Привредна академија Нови Сад, Србија
- Проф. др. Марко Царић, декан Правног Факултета Универзитета Привредна академија Нови Сад, Србија
- Проф. др. Јово Колар, ректор Универзитета Привредна академија Нови Сад, Србија
- Проф. Др Милан Стаматовић, Универзитет Метрополитан, Србија
- Проф. Др Елез Османи, Институт за научна истраживања, Црна Гора
- Проф. др Миодраг Брзаковић, Факултет за примењени менаџмент, економију и финансије Београд, Србија
- Проф. др Бранислав Јакић, Факултет за примењени менаџмент, економију и финансије Београд, Србија
- Проф. др Томислав Брзаковић, Факултет за примењени менаџмент, економију и финансије Београд, Србија

- Проф. др Обрад Чабаркапа, Факултет за примењени менаџмент, економију и финансије Београд, Србија
- Проф.др. Светомир Минић, Факултет за примењени менаџмент, економију и финансије Београд, Србија
- Проф.др. Новак Јауковић, Факултет за примењени менаџмент, економију и финансије Београд, Србија
- Проф. др. Југослав Радуловић, Факултет за примењени менаџмент, економију и финансије Београд, Србија
- Доц. др Срђан Новаковић, Факултет за примењени менаџмент, економију и финансије Београд, Србија
- Доц. др. Ђурђица Вукајловић, Факултет за примењени менаџмент, економију и финансије Београд, Србија

Организациони одбор:

- Проф. др Миодраг Брзаковић, Факултет за примењени менаџмент, економију и финансије
- Проф. др Обрад Чабаркапа, Факултет за примењени менаџмент, економију и финансије
- Доц. др Срђан Новаковић, Факултет за примењени менаџмент, економију и финансије
- Доц. др Ђурђица Вукајловић, Факултет за примењени менаџмент, економију и финансије
- Александар Брзаковић МА, Факултет за примењени менаџмент, економију и финансије
- Ивана Скендеровић МА, Факултет за примењени менаџмент, економију и финансије

Пленарна излагања:

1. **МОЋ ПИТАЊА, ОДГОВОРА И СТВАРАЊА:** *проф. др Томислав Брзаковић,* Александар Брзаковић МА, *Јелена Петровић МА*
2. **THE EVOLUTION OF GOVERNMENT-BUSINESS COOPERATION IN A DEVELOPING COUNTRY: THE CASE OF RUSSIA:** *Chernikov Sergey, Ph.D*
3. **ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО ФИНАНСОВОГО ЦЕНТРА В МОСКВЕ:** *Јарослав Соломатин, аспирант*
4. **THE MECHANISMS FOR IMPROVEMENT OF REGIONAL INNOVATION SYSTEMS DEVELOPMENT:** *Vladimir F. Ukolov PhD, Alexander V. Solomatin PhD, Alexander A. Polyakov PhD*
5. **КАКО ДО КВАЛИТЕТНИЈЕГ ЖИВОТА? - РАЗЛОЗИ, ПИТАЊА И ОДГОВОРИ КАО ПОКРЕТАЧИ ОВЕ ИДЕЈЕ***: Проф. др Миодраг Брзаковић, Павле Брзаковић МА, др Момир Граховац, Ивана Скендеровић МА*

СЕКЦИЈА 1:

Значај здравља и зравственог система за квалитет живота

1. **ЗАШТО ЈЕ БОЛЕСТ ТЕШКО ИЗЛЕЧИТИ?** *проф. др Душан Рајић, проф. др Обрад Чабаркапа*
2. **КОНТРАДИКЦИЈА КАО ОСНОВ БОЛЕСТИ**: *проф. др Душан Рајић, проф. др Обрад Чабаркапа*
3. **THE LEGAL POSITION OF THE HEALTHCARE WORKERS IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA:** *Borche Davitkovski, Phd Regular Professor; M-R Viktorija N. Badjakova*
4. **ЕМОЦИОНАЛНОМ ПИСМЕНОШЋУ ДО КВАЛИТЕТНИЈЕГ ЖИВОТА**: *Ивана Јовчић, Раде Веруовић*
5. **МОДЕЛ СУЗБИЈАЊА ШИРЕЊА И УНИШТАВАЊА АМБРОЗИЈЕ У ЦИЉУ ПОБОЉШАЊА КВАЛИТЕТА ЖИВОТА И ЕФИКАСНОСТИ У ПОЉОПРИВРЕДИ:** *доц. др Павле Раданов*
6. **ВЕЖБАМА РЕЛАКСАЦИЈЕ У БОРБИ ПРОТИВ АНКСИОЗНОСТИ**: *мр Биљана Васић; Драгана Ђуричи, дипл. ек*
7. **ЗНАЧАЈ И УЛОГА ПРОМОЦИЈЕ ЗДРАВЉА**: *мр Биљана Васић, Драгана Ђуричић, дипл. ек; Сања Веселиновић, дипл. ек.*
8. **ИНФОРМАЦИОНИ СИСТЕМИ ЗА ПОДРШКУ ЕЛЕКТРОНСКОМ ЗДРАВСТВУ: ИЗБОР НАЈБОЉЕГ СОФТВЕРСКОГ РЕШЕЊА MOORA МЕТОДОМ**: *Жарко Рађеновић МА*
9. **ЗДРАВЉЕ ЈЕ У СПОРТУ**: *Бранислава Милошевић, Биљана Маринковић*
10. **УНАПРЕЂЕЊЕ КВАЛИТЕТА ЖИВОТА КРОЗ КОНЦЕПТ ЗДРАВЕ ХРАНЕ И ОРГАНСКЕ ПРОИЗВОДЊЕ КАО ОСНОВЕ ЗДРАВОГ СТИЛА ЖИВОТА**: *др сц. Марина Гузовски*
11. **ШТЕТАН УТИЦАЈ WIRELESS ТЕХНОЛОГИЈА НА ЗДРАВЉЕ ЉУДИ**: *Немања Јањић, Љубица Диковић*
12. **ПРОМЈЕНОМ СЕБЕ ДО КВАЛИТЕТНИЈЕГ ЖИВОТА**: *Александра Бабовић, Андријана Бабовић, мр Андрија Бабовић*
13. **ПРИМЕНА РАЦИОНАЛНО ЕМОТИВНО БИХЕЈВИОРАЛНЕ ТЕРАПИЈЕ У СВРХУ ПОБОЉШАЊА КВАЛИТЕТА ПАРТНЕРСКИХ ОДНОСА**: *Кристина Јауковић Јоцић МА; Зорица Михаиловић, дипл. клин. психол.*
14. **ЗДРАВСТВО И БРИГА О ЗДРАВСТВУ КРОЗ ПРОЦЕС ПРЕВЕНЦИЈЕ И РАНО ОТКРИВАЊЕ КАРЦИНОМА**: *Братислава Огњановић, проф. др Југослав Радуловић*
15. **ВОДА – БОГАТСТВО КОЈЕ НЕСТАЈЕ**: *проф. др Срђан Новаковић, Зоран Мачак*
16. **УТИЦАЈ МОДЕРНИХ БОЛЕСТИ НА КВАЛИТЕТ ЖИВОТА:** *Дина Лазаревић, Александра Купршанин, Марија Јаношик*
17. **ЗНАЧАЈ УПРАВЉАЊА СТРЕСОМ У ПОСЛОВНОМ ОКРУЖЕЊУ:** *доц. др Нидо van Veghel, доц. др Ђурђица Вукајловић, Палве Брзаковић МА, Ружа Илић*

18. **ЗДРАВЉЕ ЉУДИ И ПРИРОДНО ОКРУЖЕЊЕ КАО ЕКОНОМСКИ АСПЕКТИ КВАЛИТЕТНИЈЕГ ЖИВОТА:** *доц. др Кристијан Ристић, проф. др Жарко Ристић*

СЕКЦИЈА 2:

Улога образовања, културе, уметности, ИТ сектора и еколошке свести у унапређењу квалитета живота

1. **ПРИМЕЊЕНИ МЕНАЏМЕНТ У ФУНКЦИЈИ КВАЛИТЕТА ВИСОКОШКОЛСКОГ ОБРАЗОВАЊА У СРБИЈИ:** *проф. др Светомир Минић, проф. др Бранислав Јакић, проф. др Миодраг Брзаковић, проф. др Томислав Брзаковић*
2. **МЕНТОРСКИ РАД У ФУНКЦИЈИ ЗАДОВОЉСТВА СТУДЕНАТА**: *проф. др Милан Стаматовић; Каролина Перчић МА; Ивана Радојевић МА; доц. др Ђурђица Вукајловић*
3. **ОБРАЗОВНЕ УСТАНОВЕ – ПУТ ДО КВАЛИТЕТНИЈЕГ ЖИВОТА**: *Малиша Жижовић, Нада Дамљановић, Драган Турањанин, Катарина Тасић*
4. **УТИЦАЈ УМЕТНОСТИ НА КВАЛИТЕТ ЖИВОТА***: Сања Анастасија Марковић, дипл. ек.*
5. **WIRELESS BODY AREA NETWORK**: *Милица Николић, Љубица Диковић*
6. **УТИЦАЈ БИОЕТИКЕ НА КВАЛИТЕТ ЖИВОТА У СВЕТЛУ ПРАВОСЛАВНОГ ХРИЋАНСТВА:** *Олгица Милошевић МА; проф. др Бранислав Јакић; Зоран Богојевић, дипл. пр.*
7. **КВАЛИТЕТ ЖИВОТА КАО ОДРАЗ ПРОШЛОСТИ – ИСХРАНА У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ СРБИЈИ:** *Миодраг Томић МА*
8. **РАЗВОЈ ДРУШТВА, ЗНАЊЕ И МЕРЕЊЕ РАЗВОЈА***: доц. др Живко Ралић; проф. др Жељко Грујчић*
9. **ПОТРЕБНА ЈЕ ВЕЋА УЛОГА НАУКЕ И ОБРАЗОВАЊА У ЗАШТИТИ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ**: *проф. др Живојин Б. Прокоповић; др Каролина С. Прокоповић; др Татјана С. Прокоповић*
10. **О ЗАШТИТИ И УНАПРЕЂЕЊУ РАДНЕ И ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ**: *проф. др Братислав Б. Прокоповић; Маја З. Младеновић, дипл. екон; др Татјана С. Прокоповић*
11. **ПРИСТУП ЕКОЛОШКОМ МАРКЕТИНГУ**: *Маја Љ. Арсић Трајковић МА; проф. др Боривоје Б. Прокоповић; др Милена М. Николић*
12. **О ЕВРОПСКИМ ФОНДОВИМА И ЗАШТИТИ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ**: *Милош Р. Михајловић МА; Тијана Б. Прокоповић МА; мр Милен А. Николић*
13. **МЕНАЏЕРСКО УПРАВЉАЊЕ ВРЕМЕНОМ СИСТЕМОМ УЧЕЊА НА ДАЉИНУ:** *МА Јауковић Јоцић Кристина; Јоцић Горан; Ђукић Тијана*
14. **УТИЦАЈ ПРИМЕНЕ ИНФОРМАЦИОНИХ ТЕХНОЛОГИЈА НА КВАЛИТЕТ ОБРАЗОВАЊА**: *Виолета Милићевић, дипл. инг. ел; Небојша Денић; Зоран Милићевић; Љиљана Арсић*
15. **ОБРАЗОВАЊЕ НАУКА И ТЕХНОЛОГИЈА – ОСНОВНЕ ДЕТЕРМИНАНТЕ КВАЛИТЕТА ЖИВОТА**: *др Дејан Каравелић*
16. **СМЕШНА ИСТОРИЈА ПРИВАТНОГ ЖИВОТА СРБА У ХУМОРИСТИЧКО-САТИРИЧКОМ ЛИСТУ ШАЉИВЧИНА**: *др Ивана Иконић*

17. **ПСИХОЛОШКИ АСПЕКТИ ПРОЦЕСА ДОКТОРИРАЊА:** *Ивана Радојевић, Милан Стаматовић, Каролина Перчић, Љубиша Стаматовић*
18. **ТЕХНОЛОГИЈАМА И ИНФОРМАЦИЈОМ КА ОСВАЈАЊУ ТРЖИШТА:** *Бојан Даковић*
19. **ПОБОЉШАЊЕ ЛАКОЋЕ КОРИШЋЕЊА ПОМОЋУ ФИТСОВОГ ЗАКОНА:** *Душан Рајчевић, Стеван Ивановић, проф. др Миодраг Брзаковић*
20. **ИНИЦИЈАТИВА И ПОЛОЖАЈ МЛАДИХ КАО КЉУЧНИ ФАКТОР КВАЛИТЕТА ЖИВОТА МЛАДИХ ЉУДИ:** *Павле Брзаковић МА, Александар Брзаковић МА, Ивана Скендеровић МА*
21. **НОВО ИЛИ ПОЗНАТО: КОЛИКО АГРЕСИВНО ВРШИТИ РЕДИЗАЈН:** *Душан Рајчевић, Стеван Ивановић, Проф. др Миодраг Брзаковић*

СЕКЦИЈА 3:

Квалитетнији живот: запошљавање, безбедност и економско-привредни индикатори

1. **ЕКОНОМСКИ ИНДИКАТОРИ КВАЛИТЕТА ЖИВОТА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ**: *Момчило Раичевић МА; Љиљана Милошевић, дипл. ек.*
2. **ЗАШТИТА И БЕЗБЕДНОСТ УЧЕНИКА И НАСТАВНИКА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ**: *спец. Иван Билић, дипл. инж; Јелена Билић МА*
3. **БЕЗБЕДНОСНИ ИНДИКАТОРИ:** *Аћимовић Славиша МА*
4. **ТУРИСТИЧКО ПУТОВАЊЕ - ПОСЛЕДИЦА ИЛИ ЦИЉ**: *Леа – Марија Цоларич – Јакше, Лазар Павић МА; доц. др. сц. Божидар Вељковић*
5. **УЛОГА И ЗНАЧАЈ КОНТРОЛЕ У СИСТЕМУ ЈАВНИХ НАБАВКИ**: *доц. др Маријана Милуновић, доц. др Адријана Вуковић, проф. др Данило Рончевић*
6. **УТИЦАЈ НЕОЛИБЕРАЛИЗМА НА КВАЛИТЕТ ЖИВОТА И ЗАПОШЉАВАЊЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ**: *Момчило Раичевић МА; Љиљана Милошевић, дипл. ек.*
7. **КОЛЕКТИВНО ПРЕГОВАРАЊЕ СА ПОСЕБНИМ ОСТВРТОМ НА КОЛЕКТИВНЕ УГОВОРЕ:** *Олгица Милошевић МА*
8. **УПОТРЕБА БЕСПИЛОТНИХ ЛЕТЕЛИЦА У ЦИВИЛНЕ И КОМЕРЦИЈАЛНЕ СВРХЕ И ЊИХОВ УТИЦАЈ НА КВАЛИТЕТ ЖИВОТА:** *Илић Дамир МА, др Татјана Илић-Косановић, доц, др Станко Булајић*
9. **ПОЗНАВАЊЕ МОБИНГА КАО ИНДИКАТОР БЕЗБЕДНОСНЕ КУЛТУРЕ**: *проф. др Будислав Суша; Изток Суша МА*
10. **ПЛАНИРАЊЕ РАСТА ЗАПОСЛЕНОСТИ У СРБИЈИ – ОДГОВОР НА ИЗАЗОВЕ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ И РЕГИОНАЛИЗАЦИЈУ СВЕТСКОГ ТРЖИШТА:** *др Жељко Драгојевић*
11. **ПОСЛОВНО ОДЛУЧИВАЊЕ У ФУНКЦИЈИ ОДРЖАВАЊА КОНКУРЕНТСКЕ ПРЕДНОСТИ**: *мр Матеа Златковић*
12. **ОДРЖИВИ РАЗВОЈ И ПРИРОДНИ РЕСУРСИ**: *Тијана Б. Прокоповић МА; Мирослав С. Трајковић МА; проф. др Боривоје Б. Прокоповић*
13. **О СТРАТЕГИЈИ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА ЕУ**: Маја Љ. Арсић Трајковић МА.; Мирослав С. Трајковић МА; Маја З. Младеновић, дипл. ек.
14. **РАЗВОЈЕМ ЕКОТУРИЗМА ДО КВАЛИТЕТНИЈЕГ ЖИВОТА:** *Милош Р. Михајловић МА, проф. др Братислав Б. Прокоповић, проф. др Живојин Б. Прокоповић*
15. **ЛИДЕР СА ИНТЕГРИТЕТОМ КАО ЕТИЧКИ МОДЕЛ ЗАПОСЛЕНИХ У ОРГАНИЗАЦИЈИ:** *Зоран Мачак МА, проф. др Срђан Новаковић*
16. **МОБИНГ КАО ФАКТОР НЕКВАЛИТЕТНОГ ЖИВОТА**: *мр Валерија Вечеи-Фунда, др Миладин Калинић, Саша Ралетић Јотановић МА*
17. **АНАЛИЗА ИНОВАТИВНИХ ПЕРФОРМАНСИ МАЛИХ И СРЕДЊИХ ПРЕДУЗЕЋА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ:** *др Зоран Милићевић, Љиљана Арсић, Виолета Милићевић, Небијша Денић*

18. **МОДЕЛИ ОДЛУЧИВАЊА У УСЛОВИМА РИЗИКА, ОСВРТ НА БОСНУ И ХЕРЦЕГОВИНУ:** *мр Матеа Златковић*
19. **ЗНАЧАЈ МЕНАЏМЕНТА ЗА УСПОСТАВЉАЊЕ СИСТЕМА УПРАВЉАЊА БЕЗБЕДНОШЋУ И КВАЛИТЕТОМ РАДНЕ СРЕДИНЕ:** *доц. др Милован Димитријевић, доц. др Александра Јовановић, доц. др Зоран Цветковић, Ива Миловановић МА*
20. **РОЛЬ НЕКОММЕРЧЕСКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ В ПОВЫШЕНИИ КАЧЕСТВА ЖИЗНИ:** *Баханькова Екатерина Рудольфовна*
21. **СОЦИОЛОШКО ПРАВНИ АСПЕКТИ КОРУПЦИЈЕ У СРБИЈИ:** *др Петковић Мирко, Пешут Бојана МА, Белојица Дејан МА*
22. **НЕГАТИВАН УТИЦАЈ МОБИНГА НА ПОСЛОВАЊЕ ОРГАНИЗАЦИЈА:** *Тијана Јанковић, Доц.др Татјана Јановац, Свјетлана Калинић, Александра Шкобаљ*
23. **УТИЦАЈ ОРГАНИЗАЦИОНЕ КУЛТУРЕ НА РАЗВОЈ КАРИЈЕРЕ**: *Лидија Пачи*
24. **ПРИХВАТАЊЕМ ПРОМЕНА ДО КВАЛИТЕТНИЈЕГ ЖИВОТА:** *Гаврић Гордана, др Снежана Кирин, доц. др Слободан Вуксановић*
25. **ДИСКРИМИНАЦИЈА ЖЕНА НА ТРЖИШТУ РАДА:** *Сања Елез, Јелена Денић, Јованка Боцић, Филип Јовановић*
26. **САМОМОТИВАЦИЈОМ ДО УСПЕХА:** *Ана Маџарев, Др Татјана Јановац, Катарина Живановић*

ПЛЕНАРНА ИЗЛАГАЊА

MOĆ PITANJA, ODGOVORA I STVARANJA

Tomislav Brzaković, Prof. dr, Univerzitet Privredna Akademija, Fakultet za primenjeni menadžment, ekonomiju i finansije, Beograd, Nemanjina 4, Srbija, tel: +381 63 218-220, E-mail: tomislavbrzakovicmef@gmail.com
Aleksandar Brzaković MA, Univerzitet Privredna Akademija, Fakultet za primenjeni menadžment, ekonomiju i finansije, Beograd, Nemanjina 4, Srbija, tel: +381 63 1266662, E-mail: aleksandar.brzakovic@gmail.com
Jelena Petrović MA, Univerzitet Privredna Akademija, Fakultet za primenjeni menadžment, ekonomiju i finansije, Beograd, Nemanjina 4, Srbija, tel: +381 63 8682630, E-mail: jobradovic777@gmail.com

„U početku beše reč. I reč beše u Boga. I Bog beše reč.“ *Jevanđelje po Jovanu*

MOĆ PITANJA

Pitanja su reči, sklopljene u rečenicu sa upitnikom, umesto tačke. Stavljanje tačke na kraju rečenice najčešće podrazumeva da smo završili misao. Stavljanje upitnika, podrazumeva da očekujemo nastavak u vidu odgovora.

Svakom odgovoru prethodi pitanje. Da se Njutn nije zapitao zašto je jabuka pala na zemlju, a nije otišla uvis, ne bi došao do odgovora - da je u pitanju gravitacija. Da se Tesla nije zapitao kako struja funkcioniše, ne bi otkrio brojne tajne i zadužio čovečanstvo. Proces sticanja mudrosti započinje postavljanjem pitanja.

Međutim, nekada postavljanje pitanja može biti bolno, jer podrazumeva suočavanje sa istinom. Zato ljudi beže od neizvesnosti odgovora i sakrivaju se u stvarnosti. Stvarnost je naša izvesnost, koliko god ona nekada bila nepovoljna. Zato svoju nesigurnost često zatrpavamo izbegavanjem pitanja.

Stara je mudrost da je u svakom pametnom pitanju pola odgovora. Mnogi se boje postavljanja pitanja, jer se boje da ne znaju odgovore. Zato se često studenti boje pitanja. Političari najčešće u nedostatku valjanih odgovora, na pitanja odgovaraju pitanjem, verbalnim napadom i optužbama onih koji postavljaju pitanja. Zato se često dijalozi ljudi koji izbegavaju odgovore pretvaraju u monologe, u kojima oni pričaju o stvarima koje njima odgovaraju, a ne o stvarima o kojima su pitani. Krajnju cilj takve strategije je da vas odvrate od postavljanja pitanja, da vas ućutkaju.

Međutim, prava pitanja ne prihvataju ućutkivanje. Što ih više ućutkujete, to ona više bujaju u dubini, rastu i izbijaju na površinu novom, većom snagom, kao erupcija vulkana. Baš kao što se vulkan ne može kontrolisati zatrpavanjem, jer se energija koju on nosi, kao i energija pitanja mora osloboditi. Zato je za svakog pojedinca, kao i društvo u celini, bolje da neguje kulturu postavljanja pitanja i davanja odgovora, umesto gušenja pitanja i izbegavanja odgovora.

Zašto smo često uplašeni i nemamo hrabrosti da javno postavimo pitanja, hrabrost da damo odgovore na pitanja, hrabrost da se zagledamo u sebe (kao pojedinci i društvo), hrabrost da saslušamo odgovore? Pitanja koja bi sami sebi nekada morali da postavimo, izbegavamo jer se intuitivno bojimo odgovora. Zato ostajemo zarobljeni u prošlosti i sadašnjosti, čime sputavamo drugačiju, bolju i sretniju budućnost.

Postavljanje pitanja je izraz slobode. Često znači nemirenje sa postojećim redom stvari. Ako bi se svi pomirili sa postojećim redom stvari, to znači da bi svet stao, ne bi imao ko više da ga menja. Nestalo bi nade u bolje sutra. Sa nestankom nade, nestao bi i smisao života.

Postavljanjem pitanja tragamo za istinom, spoznajom, buđenjem, transformacijom, otkrovenjem, prosvetljenjem. Postajemo i ostajemo ono što jesmo – individue.

Da je to tačno – potvrđuju nam deca. Ona nemaju straha ili predrasude kada postavljaju pitanja. Na svaki odgovor postavljaju nova pitanja. Zašto - je njihovo najčešće pitanje. Iako njihova pitanja izgledaju često bezazlena, deca očekuju ozbiljne odgovore. I bez greške prepoznaju kada su odgovori površni i ne daju nam tako lako da se izvučemo.

Postavljanje pitanja ne predstavlja slabost. Naprotiv, predstavlja trenutak jasnoće, snage, budnosti, želje da dobijemo odgovore, želje da se promenimo. Jer ako ne postavljamo pitanja, nećemo imati ni odgovore. Ako bi prestali da se pitamo, prestali bi da se menjamo, razvijamo, da se krećemo.

Neka su pitanja teška. Da li je svet u kome živimo pravedan, ako oni koji trče za loptom zarađuju na stotine i hiljade puta više od onih koji koji neguju bolesne ili podučavaju decu??

Da li možemo govoriti o pravednom svetu: koji koristi ubijanje da bi zaustavio ubijanje, koji koristi nasilje da bi zaustavio nasilje, koji koristi nepravdu u ime pravde, nejednakost u ime jednakosti, ratove u ime mira, neistine u ime istine?

Da li možemo govoriti o pravednom svetu ukoliko slobodno ne možemo postavljati pitanja da bi dobili odgovore?

MOĆ ODGOVORA

Istinska transformacija zahteva hrabre poteze, a ponajviše hrabrost da sebi postavimo teška pitanja. Problemi sa kojima se suočavaju društva nekada izgledaju nepremostivi. Strah od neuspeha parališe ljude i oni odustaju od pokušaja da reše problem. Često se pravdaju da su za to drugi krivi. I ostaju zarobljeni.

Društvo nekada mora doći do dna da bi moglo da krene dalje. Najčešće kada pomislimo da ne znamo kojim putem dalje, počinje nalaženje novih prilika. Najdragocenije prilike se javljaju upravo kada dođemo do tačke kada pomislimo da nema popravke. Upravo u tim trenucima se bude odbrambeni mehanizmi i krećemo da se uzdižemo. Baš kao teniska loptica. Mora da udari o tlo, da bi odskočila uvis.

„Mudrost počinje od trenutka u kome stvari počinjete da nazivate pravim imenom“- je stara kineska poslovica. Zato stvari moramo nazivati pravim imenom. Moramo govoriti istinu.

Ljudi koji govore istinu su najčešće oni koji su spremni da je čuju. Međutim, ljudi često nisu spremni da čuju odgovore koji bi mogli da izazovu promenu, jer nisu spremni na promene.

Da bi rešili nagomilane probleme u društvu i dobili valjane odgovore na mnoga važna pitanja potreban je novi, dublji nivo razmišljanja. U traženju odgovora na pitanja od strateške važnosti društva, treba uključiti širi krug ljudi i institucija i time ih motivisati da budu posvećeni ostvarenju zajedničkih ciljeva. Najbolje je da odgovore daju intelektualne elite (duhovne institucije, naučne institucije, akademija nauka, univerziteti, fakulteti, naučne institute, intelektualci).

Danas, kod nas kao i u svetu, mnogi smatraju da su najbolja merila uspeha produktivnost, popularnost i posedovanje. Ljudi čitavog života rade da bi stekli skupe stvari, a zaboravljaju staru mudrost da su „ najbolje stvari besplatne“. Zato su danas, kao i uvek, od produktivnosti, popularnosti i posedovanja, potrebniji pravda, poštovanje, iskrenost, dobrota, ljubav, sreća.

MOĆ STVARANJA

Izvorna moć je u stvaranju. Stvaranje onoga što poželimo. Što odaberemo. Onoga o čemu mislimo i maštamo. Ono što mislimo, ono što govorimo i ono što činimo, to i postajemo. Zato, svaka misao može biti stvaralačka. Svaka reč može biti stvaralačka. Svaki čin može biti stvaralački.

Ljudi su stvorili svet onakvim kakav jeste, jer pre ili kasnije, uvek dobijamo i uvek se događa ono što želimo. Doživećemo sve ono što verujemo da ćemo doživeti. Ljudi imaju ogromnu moć. Međutim, ljudi su skloni da se odreknu sopstvene moći. Da je predaju drugome. I zvog toga je svet kakav jeste. Nažalost danas često vlada „mentalitet stada“ – lakše je slediti stado nego krenuti u suprotnom smeru. Nije važna činjenica da se stado uputilo prema litici, jer liticu niko čak i ne zapaža.

Ideje pokreću promene. Ljudi sa idejama menjaju svet i čine ga boljim mestom za život. Svako naučno i umetničko dostignuće bilo je samo ideja na početku. Svet menjaju oni koji su različiti. Time što misle i ponašaju se drugačije. Time što žive život na drugačiji način, kao da poseduje drugačija pravila. Budućnost se bazira na ljudima koji su otvorenost za novo, drugačije i različito, koji teže originalnošću i posebnošću, koji shvataju da su promene stalne i nužne, koji vjeruju u svoja iskustva i ne pokoravaju se spoljnim autoritetima, kojima novac i materijalni status nije dominantan cilj, koji su nezavisni.

„Biti drukčiji, biti poseban, biti samo svoj…, tamo gde je srce, tamo sija sunce tamo gde je strah, tamo zivi mrak…“, reči su poznate pesme „*Hoću da znam“* Partibrejkersa.

Društvene okolnosti u kojima ljudi ostvaruju svoje živote imaju veliki uticaj na razvoj kreativnosti. Po pravilu, što je društvo slobodnije i demokratičnije to je i kreativnost prisutnija. Dokaze za to možemo naći i pre nove ere. Grčke države Sparta i Atina su tipični primeri. Sparta je bila vojno, totalitarno društvo u kojoj su stanovnici bili obrazovani i obučavani za učestvovanje u ratovima. Sa druge strane, Atinu je krasila razvijena demokratija

u kojoj su se stanovnici sastajali na gradskim trgovima na kojima su raspravljali o važnim životnim pitanjima i donosili odluke važne za život. Sve ono vredno što je stvoreno u nauci i umetnosti tog doba dala je Atina, a ne Sparta.

Stvaranje nečeg novog je kreativnost. Kreativnost je mentalni proces koji uključuje posmatranje, razmišljanje, eksperimentisanje, posvećenost, maštanje, otvorenost za nova iskustva, radoznalost, postavljanje pitanja. Predstavlja ne-mirenje sa postojećim redom stvari. Rezultat tog procesa su stvaranje novih ideja, pojmova, rešenja problema, uspostavljanje novih veza između postojećih ideja ili pojmova. Kreativnost obuhvata aktivnosti koje rezultiraju stvaranjem nečeg delomično ili sasvim novog, stvaranjem predmeta s novim svojstvima ili karakteristikama, zamišljanjem novih mogućnosti koje još uvijek nitko nije osmislio, gledanjem ili izvođenjem nečeg na sasvim drugačiji način, uočavanje novih životnih šansi.

Važnu ulogu u razvoju kretaivnosti ima obrazovanje. Zato se može postaviti pitanje: zašto se u školama najčešće stavlja težište na učenju činjenica, a ne na kreirativnost?

Nažalost, na većini fakulteta još uvijek dominira klasična predavačka nastava koja se svodi na pasivnu slušalačku ulogu studenata. Umesto toga treba raditi na stvaranju i produbljivanju ideja, otvorenost i hrabrost za istraživanje ideja i slušanje sopstvenog «unutrašnjeg glasa».

Kreativnost u nastavi ima višestruko značenje. Budući da je kreativnost jedna od suštinskih karakteristika čoveka, obrazovanje čiji je cilj razvoj svih ljudskih potencijala ima obavezu da podstiče kreativnost. Kreativni pojedinci su značajan činilac društvenog razvoja, pa društvo koje koči kreativnost radi na vlastitom propadanju. Kreativnost pak snažno podstiče kvalitet nastave i čini je neuporedivo efikasnijom od uobičajene nastave koja je često dosadna, jer se svodi na interpretaciju knjige i suvoparno izlaganje. Zato studente treba ohrabrivati da uočavaju probleme i postavljaju često i nezgodna pitanja. U takvoj nastavi nastavnik ne nameće svoje mišljenje i svoja rešenja nego je otvoren za različite nove mogućnosti. Osnovne postavke kreativnog pristupa su da pri rešavanju nekog problema treba tražiti veliki broj alternativnih rešenja. Nemirinje sa jednim i unapred datim rešenjem je početak stvaranja.

Osposobljavanje studenata za kreiranje i realizaciju ideja, a ne samo učenje činjenica, je strateško opredeljenje Fakulteta za primenjeni menadžment, ekonomiju i finansije-MEF. Studentima se daje mogućnost da odluče kako i kada će najbolje iskoristiti ponuđene resurse, da bi na najbolji način ispunili svoje ciljeve učenja. Svakom studentu se omogućava da se, shodno personalizovanom planu, uključi u predavanja, projekte, seminare, male diskusione grupe, izradu zadataka, zajedničko rešavanje problema i jedan-na-jedan sesije sa predavačima i svojim kolegama.

Na MEF-u studenti mogu koristiti mobilni telefon, tablet i ostale vrste računara, ne samo za slušanje predavanja, već i za polaganje kolokvijuma ili ispita. Studenti stiču znanje i veštine primenljive u praksi. Uloga predavača nije da samo prenese znanje, već da aktivno vode studente kroz gradivo, diskutuju sa njima i, naravno, izmere njihov napredak. Zato su časovi podeljeni na učenje, diskusiju, istraživanje i eksperimentisanje. Sistemom edukacije na MEF-u je zaokružen ceo obrazovni ciklus: objasni, pokaži i praktično uradi. Studenti razvijaju

svoje kreativne sposobnosti kroz reizovanje aktivnosti "student -predavač", putem koje studenti ne samo da moraju da savladaju i razumeju lekciju, već moraju i da razmišljaju o tome kako će lekciju predstaviti na način koji će biti nezaboravan njihovim kolegama, što ih podstiče da misle dublje o materijalu i značajno povećavaju njihovo samopouzdanje i komunikacione veštine.

Uključenjem mladih ljudi u sprovođenje projekata daje im se šansa da se nauče timskom radu, upravljanju vremenom i ostalim resursima, da sprovode istraživanja unutar ili izvan fakulteta, kreiraju idejno rešenje, ili naprave proizvod profesionalnog kvaliteta i javno ga predstave svojim kolegama, roditeljima ili široj javnosti. Time šalju poruku ostalim studentima da su učenje, sticanje veština i kreativnost, važne pretpostavke za rešavanje problema u praksi.

Pored studenata, i predavači moraju raditi na stalnom usavršavanju znanja, Najinspirativniji predavači su oni koji su strastveni u učenju, koji su uzbuđeni kada su njihovi studenti sposobni da odgovore na njihove zahteve, koji stalno imaju nove ideje, koji stalno osavremenjavaju studijski program, literaturu, pišu i objavljuju naučne radove, sarađuju sa drugim predavačima i profesionalcima i proširuju svoja razmišljanja o obrazovanju.

Ljudi obično kažu „videti znaći verovati“. Bog kaže „verovati znači videti“. Jer, ono u što verujemo, to ćemo i ostvariti (videti). Gubitak ljubavi, poverenja, posla, novca, zdravlja, prilika, nade, može se samo prevazići ako potražimo novu ljubav, posao, prilike, nadu ili povratimo zdravlje. Zato nikada ne treba da odustanemo od traganja „za novim svetom“ u kome neće biti licimerja, sukoba, straha, mržnje ni ratova. Ljubav, vera i nada su na tom putu najvažniji pratilac.

ZAKLJUČAK

Proces sticanja mudrosti započinje postavljanjem pitanja. Postavljanje pitanja je izraz slobode. Često znači nemirenje sa postojećim redom stvari. Ako bi se svi pomirili sa postojećim redom stvari, to znači da bi svet stao, ne bi imao ko više da ga menja. Nestalo bi nade u bolje sutra. Sa nestankom nade, nestao bi i smisao života. Da bi rešili nagomilane probleme u društvu i dobili valjane odgovore na mnoga važna pitanja potreban je novi, dublji nivo razmišljanja. U traženju odgovora na pitanja od strateške važnosti društva, treba uključiti širi krug ljudi i institucija i time ih motivisati da budu posvećeni ostvarenju zajedničkih ciljeva. Ideje pokreću promene. Ljudi sa idejama menjaju svet i čine ga boljim mestom za život. Stvaranje nečeg novog je kreativnost. Kreativnost je mentalni proces koji uključuje posmatranje, razmišljanje, eksperimentisanje, posvećenost, maštanje, otvorenost za nova iskustva, radoznalost, postavljanje pitanja i davanje odgovora. Važnu ulogu u razvoju kretaivnosti ima obrazovanje. Kreativni pojedinci su i značajan činilac društvenog razvoja pa i opstanka društva, pa društvo koje koči kreativnost radi na vlastitom propadanju. Osposobljavanje studenata za kreiranje i realizaciju ideja, a ne samo učenje činjenica, trebalo bi da postane strateški cilj obrazovanja.

Literatura:

Anderson,D.R. (2002), Creative Teachers: Risk, Responsibility, & Love, Journal of Education, V. 183, N 1, str. 33-48

Bognar L., (2012), Kreativnost u nastavi, http://prezi.com/5fo7zqgsuzcw/kreativnost/

Brzaković T., (2015), „Neophodnost novih društvenih i ekonomskih paradigmi“ Međunarodna naučno-stručna konferencija «Inovacije u funkciji razvoja privrede» Beograd, ISBN 978-86-84531-22-5 COBISS.SR-ID 219679756

De Bono,E. (2008.) De Bonov tečaj razmišljanja, VEBLE Commerce, Zagreb
Nil Donald Volš, (2006), Razgovori sa bogom, MIP Leo Commerce, Beograd

Rogers,C.R. (1980.) Away of being, Houghton Mifflin Company, Boston;

Treffinger,D.J.(i sur.) (2002) Assessing Creativity: A Guide for Educators. Sarasota/Florida: Center for Creative Learning.

www.mef.edu.rs

Chernikov Sergey, Ph.D.
Associate Professor of Marketing Chair,
Department of Economics,
Peoples' Friendship University of Russia
ORCID: 0000-0001-7524-4438

Phone: 8-495-332-12-49
Email: chernikov.rudn@gmail.com

The evolution of government-business cooperation in a developing country: the case of Russia.

Abstract

The interaction between government authorities and businesses in a developing marketing economy has always been a difficult issue. Lack of guaranteed mechanisms and institutions of control often make the government too harsh to the businesses. The latter leaded by pursue of profits answer with tax evasion and other semi-legal practices. With time, however, both sides work out mutually satisfactory forms of cooperation. The twenty-four years of Russian economy development provides a good example of this evolution. This study analyses the progress and perspectives of cooperation development between the State and business during the time of macroeconomic instability. The strategic perspective of increasing cling towards solving macroeconomic problems by state funding of traditional infrastructure projects, primarily in the field of transport infrastructure construction, naturally leads to an increasing weight of public-private partnership mechanisms. Russian government experts expect this form of cooperation to contribute greatly to attracting private investment into technological innovation projects at the industrial sector of the Russian economy. However, at present the public-private partnerships are executed in the forms of "Road Maps" by the National Technology Initiative together with a number of regional and sectoral Institutions. It seems reasonable to pass the overall management of public-private partnership mechanism development to a specialized Implementation Council headed by the Prime Minister of the

Russian Federation. This analysis evaluates whether such governmental body could regulate the integration of public-private partnership at the scale of national economy of Russia and contribute to creation of a unified methodology that is more relevant to medium and long-term socio-economic goals of the country.

Key words: Public-Private Partnership, Government-business cooperation, Developing economies authority development, Business environment development.

The ongoing turbulence of world economy is continuing to greatly influence the economic growth of developing countries around the world. These conditions of macroeconomic environment instability contribute to greater use of institutional measures and incorporation of economic methods supporting innovative development at emerging markets. In this situation the creation of special development institutions is a suitable way of attracting private investors and promoting the business activity in key sectors of developing economies.

Russian Federation would provide an interesting example in this matter. Over the past two decades of the country's transition to a market economy model, the relationship of government and business has changed several times driven by changes in the political environment and the personal composition of the ruling bureaucracy.

The process of establishing entrepreneurship in post-Soviet Russia and redistribution of a significant part of state property to private owners was accompanied by a number of complications, including the criminalization of the economy and the corrupting of the state structures. These problems have been due to the lack of justified state policy towards business environment. The Russian authorities had no experience of interaction with the private sector of the economy, and most of the officials had negative preconceptions from the Communist Party times of the Soviet power. Only by the mid-nineties the situation in society has started to change significantly, helped by the growing influence of big business in economic and political life of the country. This period reached its peak in the late 90s, when state power in Russia was dominated by a number of large entrepreneurs, playing a key role in determining the direction of public policy not only in economic but also in other social

areas. This process, despite its national features, was essentially not different to similar processes in all developing countries throughout the whole 20th century.

The need to ensure the priority of state interests and not individuals controlling large scale businesses demanded strengthening of an imperious vertical in the period within 2000 - 2004. This led to limiting the influence of big business on government policies and was marked with several large legal proceedings (like the widely known “Yukos Oil Company case”). Nevertheless, it is hardly possible to say that a final model of the government and business relationship in modern Russia has been developed. In many ways, the behavior of the state towards private companies depends on the specific political interests and not the needs of economic development. A significant role is played by the interests of different political and economic “influence groups” that use informal mechanisms of communication with administrative authorities. This situation leads to the continuous provision of various subsidies and aid to domestic big business. However, this aid does not have a systematic and consistent character, and tends to lack transparency [1].

With regard to small and medium enterprises (SME), it can be stated that the government has not taken any real steps towards its effective functioning (despite repeated statements on the need for its development). Today SME acts as the foundation of a market economy, generators of innovative ideas and technologies, which explains the need for companies to stimulate their development by the state. Modern Russia is clearly characterized by a low level of SME development due to mosaic nature of the state policy in this sphere, numerous administrative barriers to registration and operation and absence of clear mechanism of cooperation with government agencies. It is obvious that the policy of the Russian authorities in relation to entrepreneurship needs to be further optimized through the development of effective institutions, ensuring mutual benefits of government and businesses. The realization of this goal depends not only on state policy improvement, including appropriate adjustments in the normative-legislative base, but also on changes in the character of the administrative institutions functioning.

Despite all the abovementioned problems, it can be noted that the Russian government understands the necessity for a massive improvement in this area. The last five years have been market with broad State support of institutional connections between businesses, public administration and public organizations. This was done in forms of creating independent research centers, advertising agencies, "public relations" services and the centers of political

consulting. The most important area of State support was the creation of business associations, as one of the most widely known way of connecting different levels of entrepreneurs and the country authorities. Currently, the system of business associations in Russia consists of four major actors: the RSPP (Russian Union of Industrialists and Entrepreneurs), RF CCI (Chamber of Commerce of the Russian Federation), “Delovaya Rossiya” and OPORA (Unions of business communities in Russia). Also, various specialty networks were designed to strengthen professional standards in different industries, such as National Alcohol Association, Meat Union, "Soyuzsahar", "Tabakprom", "Road Maps" by the National Technology Initiative, etc.

Although this was a valuable first step, the beginning of the Russian economic crisis of 2014 has shown the limitations of business associations. Despite the rather effective lobbying strength and a possibility to broadcast the opinions of enterprises to administrative bodies, business associations did not manage to work out an operating mechanism of joint project management. This became evident in the beginning of last year upon the decision of Russian government to support the declining economy with traditional large-scale infrastructure projects. These involved reconstruction of rail ways, ports, roads, metro, bridges, airports, pipelines, electric stations and wires, various agriculture and mining projects, etc. However, the declining price of oil made the government authorities to call for participation of private investments, which in turn raised the question of the mechanisms for cooperation [2].

In order to face these challenges, the Russian government has passed a special federal law on public-private partnership (PPP) and a requirement for all regional government to bring all their regulatory framework in compliance by 1st of July 2016. The State authorities hope that the implementation of this legal framework will enable local authorities to make informed decisions on projects, basing on specified parameters. For example, the new law provides, that if the project was implemented and after a few months the investor offers to make changes, the regional authorities will be able to formally recalculate the renewed project efficiency and "profitability". It is considered, that the full implementation of this law would give a large boost to private funding of projects. According to their information, there are over 142 projects in various sectors with declared private investment share of over 50% that are just waiting to be launched.

Therefore it can be expected that in 2016 the Russian government will initiate a detailed audit of the PPP results achieved by the specialized institutions created in recent years. This

work can be carried out by the Economic Councils for public-private partnerships, which have been formed in a number of Federal ministries and seem to have been well established [3].

However, the author considers that this is exactly where the potential problem rests and would occur with high probability. Like in other developing countries, the discussion on introducing the mechanism of PPP at regional and federal levels has been going on for quite a long time. By this moment, a majority of regions already have their own legal framework on PPP (71 in total), special bodies, committees and councils on PPP, as well as their own sets of parameters and ongoing projects [4]. Therefore it is for the regional authorities to decide on the modification of these bulky statutes, as well as to determine which authority in the region will be authorized for the evaluation and monitoring of PPP projects. Regions also should prescribe the internal procedures of interagency coordination, the organization of tender procedures for selection of the private investor and control over the execution of the agreement. In the current economic, social and administrative situation of Russia this would inevitably lead to different standard creation due to lack of skills and misinterpretation of federal law, and to delays in final launch of the PPP mechanisms.

In order to avoid these problems, it is considered necessary to create a new federal governmental body capable to regulate the development of PPP on the basis of a unified methodology and techniques, and to coordinate regional PPP institutions (committees, Advisory councils, centers, research institutes, etc.). Due to the developing character of Russian economy, this agency should emerge in the form of the Council for the Implementation of Public-Private Partnerships and Investments under the supervision of the Russian Prime-Minister.

The high status of this Council would will allow to draw more extensively the representatives of large national public corporations, domestic business community representatives and private entrepreneurs. All the organizational work for the creation of this Council may be vested in the Administration office of the Russian Federation Government. This would greatly contribute to the involvement of interested ministries and departments into the work on hasty development of the PPP framework together with taking into account the interests and wishes of the Russian business community. In addition, it is possible that the PPP development in Russian regions will also require the establishment of specialized

regional coordination councils with limited period of operation, bringing together representatives of the regional (municipal) administrations and regional business.

Thus, the proposed system of PPP Implementation Councils and regional centers will be providing coordinating support to regional governments and would act as a common platform for joint efforts and smooth start of active cooperation of representatives of Federal, regional, municipal authorities and the business community.

The Russian problems of coordinating the interests of business environment and state plans are rather typical for all developing countries in the current state of world economy. The author believes that this experience would be an important contribution to the development of effective management system in a developing economy, aimed at increasing its competitiveness and restoring sustainable economic growth.

References:

1. Solomatin A. V., “Interaction between government business and society in the implementation of research programs”, Journal of Moscow International Higher School of Business MIRBIS. Issue 1, 2016, p. 56-58;
2. Povarova A. I., “Passive behavior of the government. Budget problems are aggravating in the regions”, ECONOMIC AND SOCIAL CHANGES: FACTS, TRENDS, FORECAST. Issue 3, 2015, p. 39-55;
3. Andreev S.V., “The interaction of local governments and public authorities of the Russian Federation”, CONCISE COMPILATION OF ARTICLES FROM REPRESENTATIVE POWER - 21 ST CENTURY: LEGISLATION, COMMENTARY, PROBLEMS. Issue 1-4, 2015, p. 14;
4. “From 1st of January 2016 the infrastructure projects in Russia will get new possibilities for realization”, source: http://рспп.рф/news/view/7824 (accessed 25.04.2016)

Јарослав Соломатин, аспирант, МИРБИС

«Перспективы развития Международного Финансового Центра в Москве»

Аннотация

В октябре 2008 Правительство России разработало концепцию создания Международного Финансового Центра (МФЦ) в Москве до 2020 года. Проект выглядел весьма перспективно, принимая во внимание развитую инфраструктуру российского финансового рынка, привлекательный налоговый режим и рыночную силу России. Однако политическая нестабильность в Восточной Европе, экономические санкции, наложенные США, Евросоюзом и многими другими странами, а также низкая цена на нефть сделали проект менее осуществимым, поэтому Правительство де-факто отменило его.

Основная цель данной работы – оценить перспективы создания МФЦ в Москве. Для этого мы сперва дадим всеобъемлющее определение МФЦ, принимая во внимание определения, данные в академической литературе. После этого мы изучим его основные компоненты и «классический» путь развития. Затем мы определим основные выгоды и издержки при создании МФЦ. После этого мы рассмотрим методологию, используемую в исследованиях со схожей тематикой и выявим ключевые параметры, которые считаются наиболее важными для успешного развития МФЦ. Наконец, мы оценим перспективы московского МФЦ и его конкурентов, а также сделаем общие выводы.

Данная работа может быть полезна следующим лицам:

1. Государственным служащим, ответственным за экономическое и финансовое развитие на федеральном или городском уровнях;
2. Представителям компаний из стран СНГ, которые ищут способы получения быстрого и дешевого финансирования;
3. Крупным международным инвесторам, которые рассматривают возможность инвестирования в проекты/фирмы из стран СНГ.

Ключевые слова: Международный Финансовый Центр, финансы, инфраструктура рынка, ценные бумаги

Abstract

In October 2008 the Government of Russia developed the concept of creation of the International Financial Center (IFC) in Moscow till 2020. The project seemed to be quite perspective, taking into account developed financial infrastructure, attractive tax regime and

market power that Russia possessed. However, political instability in Eastern Europe, economic sanctions imposed on Russia by USA, EU and other countries and low oil prices made the project less feasible, that is why the Government, de-facto, cancelled it.

The key goal of this paper is to evaluate the perspectives of creation of the IFC in Moscow. To do that we will firstly give the comprehensive definition of the IFC, taking into account the ones from other academic literature. After that we will present its main components and "classical" development path. Then it will be defined the benefits and costs of IFC creation. After that we will review the methodology applied in the researches related to this topic and define the key parameters that are considered to be the most important for the success of IFC development. Finally, we will evaluate the perspectives of the Moscow IFC and its competitors and give general conclusions.

Given paper can be useful for the following entities:

1. State servants, who are responsible for economic and financial development on federal or city level;
2. Companies from CIS countries, which seek for ease and fast way to receive cheap financing;
3. Large international investors, who are considering the option to invest in projects/firms from CIS countries.

Keywords: International Financial Center, Finance, market infrastructure, securities

Вступление

Стремительное развитие технологий, свободное движение глобального капитала и необходимость обслуживания участников финансового рынка, чья деятельность становится все более и более глобальной, создают возможности, которые требуют появления новых мировых финансовых центров (далее МФЦ). Москва со своей развитой финансовой инфраструктурой, мощным банковским сектором и низкими налогами могла бы воспользоваться этой возможностью и стать одним из них. Но как определить, что делает финансовый центр всемирно популярным; как МФЦ обычно развиваются; действительно ли его создание так необходимо для нашей страны; если да, то какие действия государство должно предпринять, чтобы развить МФЦ; не скажется ли политическая нестабильность на Украине и неблагоприятная макроэкономическая ситуация на это развитие? Ответить на эти и ряд других вопросов и есть цель данной работы.

Сперва мы попытаемся понять, что же такое МФЦ, дадим определение этому понятию и выявим ключевые компоненты, из которых он состоит. Затем мы рассмотрим классическую схему развития такого центра. После этого мы попытаемся понять, действительно ли развитие МФЦ столь выгодно, какие позитивные и

негативные стороны оно имеет. За этим последует обзор методологии, используемой в академических работах о финансовых центрах, а также параметров, которые, согласно авторам этих работ, оказывают наибольшее влияние на развитие МФЦ. После этого мы рассмотрим перспективы создания МФЦ в Москве, глобальные тенденции в развитии финансовых центров и завершим работу общими выводами.

Определение МФЦ

Большинство рассмотренных работ начинается с дачи определения понятию МФЦ. Это, впрочем, не удивительно, ведь именно от определения зависит используемые им методы, полученные результаты и их интерпретация.

Рассмотрим все определения, встретившиеся при обзоре литературы, и на их основе попытаемся составить свое собственное, которое было бы достаточно полным, чтобы учесть ключевые свойства МФЦ, но при этом которое не было бы слишком длинным и труднопонимаемым (для простоты составления такого определения были выделены ключевые слова в каждом из определений).

Cheung and Yeung, (2007): «Это **место высокой концентрации банков и других финансовых учреждений**, в котором может существовать и развиваться **все виды финансовых** рынков, тем самым финансовая деятельность и соответствующие транзакции могут осуществляться более **эффективно**, чем в любом другом месте»

City of London (2013): «Международный финансовый центр (МФЦ) является **местом**, где можно **легко** и **эффективно** вести **транснациональный финансовый** бизнес с участниками со всего мира.»

IRSG (2012): «МФЦ – **центр (обычно расположен в городе)** в котором можно **легко**, **эффективно** и прибыльно вести **международный финансовый** бизнес основываясь на стабильной регуляторной среде… МФЦ это не просто **места, где собираются финансовые компании**: успешный финансовый центр является хабом для других деловых услуг с высокой добавленной стоимостью».

Peter (2013): «Финансовый центр можно рассматривать как центр связи, образованный благодаря банковским **взаимосвязям** с разными географическими регионами.»

Hires (2009): «Международные финансовые центры (МФЦ) – это **страны и территории** с низкими уровнями налогообложения и другими свойствами, которые делают их привлекательными местами для инвестирования.»

Таким образом, агрегированное определение МФЦ, которое будет использоваться в дальнейшем, можно представить в следующем виде: МФЦ – это место (страна, территория или город) высокой концентрации финансовых учреждений, которое тесно взаимосвязано с другими финансовыми центрами и в котором можно легко и эффективно вести любую транснациональную финансовую деятельность.

Инфраструктура МФЦ

Согласно определению, в МФЦ можно легко и эффективно выполнять любые финансовые операции, но что обеспечивает эту легкость, какие ключевые элементы МФЦ в этом участвуют?

На основе работ Cheung and Yeung (2007) и City of London (2013) был составлен список структурных компонентов МФЦ, развитость которых непосредственно влияют на его качество:

- Фондовый рынок
    - Биржи
    - Расчетная палата или центральный контрагент (ЦК)
    - Центральный депозитарий (ЦД)
    - Торговый репозитарий
    - Платежная система
- Информационные системы ранка (т.е. системы, которые собирают, обобщают и распространяют как изначальные, так и обработанные данные финансового рынка)
- Банковский сектор
- Управляющие компании
- Страховые и перестраховочные компании

Фондовый рынок также можно подразделить на несколько важных сегментов

- Рынок акций
- Рынок облигаций
- Валютный рынок

- Рынок производных финансовых инструментов

То есть при анализе развитости МФЦ необходимо, в первую очередь, рассматривать приведенные выше компоненты. Эта структура также будет полезна при выявлении путей для дальнейшего развития московского МФЦ.

Этапы развития МФЦ

Ни один город не стал МФЦ в одночасье - финансовым центрам требуется некоторое время для того, чтобы развить свою инфраструктуру, разработать законодательство, соответствующее мировым стандартам, привлечь клиентов и международные финансовые компании и т.д. В работе City of London (2013) определяются и рассматриваются основные этапы «классического» развития МФЦ:

- **Местный финансовый центр.** Город начинает обслуживать участников финансового рынка со всей страны.
- **Открытие местного рынка для международных участников.** Когда экономика страны растет и предприятия выдвигают все более сложные финансовые требования, иностранные инвесторы начинают интересоваться инвестированием в такую страну, в то время как местные фирмы расходуют для своего развития весь имеющийся местный капитал и начинают искать внешние источники финансирования. На данном этапе, финансовый центр начинает конкурировать за привлечение иностранных инвестиций. Все более важным становится соответствие инфраструктуры и режима регулирования местного рынка международным стандартам.
- **Региональный центр**. Финансовый центр адаптирует свои услуги, регулирование и инфраструктуру для того, чтобы иностранцам было легче инвестировать в него.
- **Международный финансовый центр.** Инфраструктура и регулирование развивается до такой степени, что участникам финансового рынка легко вести транснациональный бизнес с партнерами со всего мира.
- **Глобальный финансовый центр.** Очень немногие центры доходят до этого этапа. Их международный охват основан на высоком уровне знания финансовых продуктов и услуг; на связях с финансовыми компаниями сов сего света; на высочайшем уровне ликвидности, который позволяет совершать самые крупные сделки; и на их репутации эффективных рынков и справедливых правовых систем.

Wojcik (2011) предлагает дополнительный этап развития МФЦ – **специализация**. То есть вместо того, чтобы расти вширь (увеличивать общий объем транзакций, количества привлеченных фирм и т.д.) город начинает расти вглубь - специализироваться на отдельном типе финансовых услуг, постоянно совершенствуясь в своей нише, постепенно становясь единственным поставщиком услуг определенного типа.

Однако авторы уточняют, что не стоит полагать, что существует общая простая формула развития для всех МФЦ - оно зависит от множества материальных и нематериальных факторов.

Достоинства и недостатки МФЦ

В предыдущих разделах мы определились, что такое МФЦ, из чего он состоит и как развивается. Но пока совершенно неочевидно, нужен ли он вообще в Москве?

На первый взгляд, ответ очевиден – развитие МФЦ в Москве необходимо, так как это увеличит налоговые поступления, уровень занятости и инвестиции в местный бизнес не только в России, но и во всем регионе. Кроме того, такие центры играют ключевую роль в привлечении новых компаний в город и страну в целом. Помимо этого, вся Россия, а не только Москва, получит выгоды от развития МФЦ также потому, что вспомогательные услуги часто находятся за пределами самого центра, что позволит компаниям из «глубинки» также пользоваться ими, уменьшая экономическое неравенство между российскими регионами (согласно исследованию IRSG, 2012).

Hires (2009) дополнительно приводит пять способов, как создание МФЦ позитивно влияет на экономическую деятельность по всему миру (стоит принять во внимание, что автор строит свое исследование на предположении, что уровень налогов в МФЦ значительно ниже, чем в соседних странах, что, в целом, соответствует действительности, если рассматривать московский МФЦ):

1) Стимулируют прямые иностранные инвестиции в частях мира с высоким уровнем налогообложения. Инвесторы чаще оставляют свои капитальные вложения в странах с высокими налогами, комбинируя их с инвестициями в МФЦ, причем уровень прямых иностранных инвестиций в странах с высокими налогами чувствителен к присутствию финансовых структур, которые используют МФЦ. Согласно результатам

количественного анализа, проведенного автором, фирмы, которые создают финансовые филиалы в МФЦ, с большей вероятностью увеличат рост инвестиций и продаж в соседних странах с высоким уровнем налогообложения.

2) Дисциплинируют финансовые рынки в других частях света, ограничивая степень эксплуатации банками и другими крупными институтами своего местного монополистического положения во вред гражданам и другим фирмам.

3) Третья роль МФЦ – поощрение качественного государственного управления и выгод от демократической подотчетности. Согласно имеющимся доказательствам, самыми успешными международными финансовыми центрами являются те, чье качество государственного управления является наивысшим с точки зрения показателей Мирового банка.

4) Четвертая роль МФЦ – их вклад в собираемость налогов и налоговую конкуренцию между странами.

5) МФЦ имели более высокий уровень экономического роста в течение последних 25 лет, чем остальные страны, тем самым отображая возрастающую важность финансовых секторов современных экономик, а также особенность роли, исполняемой МФЦ. Однако это не означает, что МФЦ растут за счет других стран – наоборот, автор указывает на наличие некого внешнего эффекта (”spillover effect”), благодаря которому финансовое благополучие МФЦ приводит к увеличению экономических показателей во всех соседних странах.

Однако на практике не все так просто. Согласно докладу группы The CityUK (2013), которая, в рамках государственной программы, помогает развивать МФЦ в Москве, для успеха данного проекта от российского руководства потребуются существенные финансовые и временные ресурсы, готовность к реформам и приверженность к идее проекта. Но ведь возможно, что эти финансовые, временные и «волевые» ресурсы могут быть использованы более эффективно, и в таком случае выгода от создания МФЦ становится неочевидной («стоит ли игра свеч?»).

Кроме того, согласно некоторым авторам, у МФЦ есть определенные недостатки - например, Wojcik (2011) утверждает, что создание МФЦ связано с дополнительными рисками, делающими региональную и мировую экономику нестабильной, так как даже небольшие кризисы/сбои в работе МФЦ негативно

отражаются на всех остальных регионах. Hires (2009) также указывает на то, что в МФЦ для привлечения критической массы клиентов, зачастую несоразмерно применяется концепции корпоративная и банковская тайны, что может способствовать незаконной деятельности, включая терроризм и наркобизнес, с которыми борются все страны мира (сложно переоценить актуальность и важность данной проблемы в настоящее время, когда опасность экономической угрозы и наркотрафик высоки как никогда). Помимо криминальной деятельности, МФЦ препятствует плавному проведению финансовых операций по всему миру. Наконец, различия между налоговыми политиками МФЦ и других стран может спровоцировать проблему чрезмерной международной налоговой конкуренции.

Помимо этого, из изученной литературы неясно, насколько выгодно создание МФЦ с неэкономической точки зрения. Действительно, есть много доказательств того, что МФЦ позитивно влияет на средний уровень дохода в стране, но насколько равно распределяется этот доход среди населения? Этот вопрос особенно актуален для московского МФЦ, так как разрыв благосостояния Москвы и других регионов чрезвычайно высок, а МФЦ, возможно, лишь усугубит ситуацию. Кроме того, деятельность МФЦ связана с постоянным взаимодействием с иностранными игроками финансового рынка – не делает ли МФЦ экономику страны слишком зависимой от иностранных государств, угрожая тем самым ее политическому суверенитету? В рамках геополитического противостояния России с западным миром важность этого вопроса нельзя недооценивать.

Из всего вышеизложенного можно сделать вывод, что польза от развития МФЦ в Москве весьма неочевидна, особенно принимая во внимания ожидаемый высокий уровень расходов на это развитие. Поэтому прежде, чем принимать окончательное решение, необходимо произвести более детальный анализ достоинств и недостатков такого решения, причем учитывая не только экономические выгоды страны, но и социальные, а также выгоды для соседних стран (так как столь серьезное решение как развитие МФЦ не может не изменить геополитическое влияние России на соседние страны).

Методология исследований

Для того, чтобы изучить столь сложную тему, как перспективы создания МФЦ в Москве, необходимо разработать и применить соответствующие методы. Для этого рассмотрим те методологии, которые используются в исследованиях по похожей тематике.

Надо признать, что методология, используемая в большинстве рассмотренных академических работах (в частности, Abramov et.al., 2011, Cheung and Yeung, 2007, Deutsche Bank, 2010, SIA, 2007, Saidi, 2009 и другие), достаточно проста. Обычно применяется метод кейсов, при котором автор выбирает несколько центров (от двух до нескольких десятков) и затем оценивает их важность для мировой финансовой системы на основе ряда критериев (они будут подробно рассмотрены в следующем разделе). Либо наоборот, автор берет ряд МФЦ, уже отсортированных по важности (эта сортировка обычно основывается либо на каком-то соответствующем индексе, представленном в другой работе, либо на основе ряда количественных финансовых показателей, например, объем прямых иностранных инвестиций, объем обрабатываемых финансовых транзакций, годовой оборот финансового сектора и т.д.), и затем определяет какие-то общие свойства, которые и делают центр привлекательным для международных финансовых игроков. В большинстве таких работ применяются исключительно первичные данные и редко встречается продвинутый количественный анализ.

Тем не менее, в процессе обзора литературы был выявлен ряд работ-исключений. Например, Kayral and Karan (2012) использовали логистическую регрессию для определения параметров, которые наиболее важны для МФЦ.

Long finance (2015) использует два источника данных – вторичные инструментальные факторы и онлайн-опросник, заполняемый профессионалами рынка финансовых услуг (они выбирали из списка те МФЦ, которые для них знакомы, а затем указывали свое отношение к ним). Тем самым обеспечивалось более взвешенная оценка важности МФЦ, так как она зависит не только и не столько от богатства центра, разнообразия предоставляемых там услуг, а от того, насколько важен этот МФЦ в глазах его партнеров и клиентов. Кроме того, полученные данные обрабатывались с

помощью метода кластеризации и корреляционного анализа для выявления параметров, которые определяют общую характеристику финансового центра.

Peter (2013) рассматривает МФЦ с другой точки зрения – он изучает не то, какими свойствами обладает МФЦ, а то как он связан с другими центрами. Автор составил «карту» финансовых потоков между центрами и с помощью математического анализа определил, какие из них наиболее важны для мирового финансового рынка. Во внимание принимались количество взаимосвязей, объем финансовых потоков, исполнение посреднических функций между двумя МФЦ, возможность прямого доступа к каждому МФЦ мира, объем полученных кредитов и т.д.

Можно сделать вывод, что в академической литературе по развитию МФЦ преобладает одна достаточно ординарная методология с использованием вторичных данных, метода кейсов и базового количественного анализа данных. Однако существуют работы, применяющие нестандартный подход к решению классических задач. Достоинства этих подходов могут быть использованы для создания наилучшей методологии по анализу перспектив создания МФЦ в Москве.

Параметры, влияющие на конкурентоспособность МФЦ

Как уже говорилось с предыдущем разделе, большинство академических работ основаны на некоем списке свойств МФЦ. Именно эти свойства, по мнению авторов определяют дальнейший успех центра. Проблема заключается в том, что каждый автор предлагает свой список таких параметров, причем каждый из них с разной степенью детализации (одни предлагает до пяти ключевых свойств, определяющих стратегическое преимущество центра, другие вводят несколько десятков параметров, классифицируют и подробно описывают каждый из них). Это создает определенные сложности для выявления тех свойств, которыми должен обладать московский МФЦ, чтобы стать весомым игроком на международном финансовом рынке.

Для решения данной проблемы мы составим классифицированный список всех свойств, упоминаемых в рассмотренной литературе, с ссылкой на авторов, которые в том или ином виде указывают на важность этих свойств. Это позволит выбрать наиболее важные показатели, классифицировать их должным образом и применить для дачи рекомендаций по развитию московского центра

Параметр	Abramov et.al. (2011)	City of London (2013)	Deutsche Bank (2010)	Kayral and Karan, (2012)	SIA (2007)	Long Finance (2015)	Saidi (2009)
Внутренняя бизнес-среда		**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**
Экономическая стабильность				X	X		
Легкость ведения бизнеса				X	X	X	
Объем местного рынка				X		X	
Доступность вспомогательных услуг				X			
Легкость создания бизнеса				X			
Глубина и широта развития промышленных кластеров						X	X
Экономический рост							X
Развитость финансового сектора	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**
Разнообразие финансовых инструментов	X						
Инфраструктура финансового рынка	X	X	X				X
Развитие банковской системы	X						
Конкурентоспособные финансовые посредники			X				
Разнообразие и доступность финансовых услуг			X	X			
Высокая емкость финансового рынка				X		X	
Конкурентная финансовая среда				X			

Открытость финансового рынка					X		
Применение международных стандартов и лучших практик (IOSCO, BIS, и т.д.)					X		
Ликвидность торговли						X	
Легкий доступ к капиталу						X	
Справедливое, прозрачное, эффективное государственное регулирование	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**
Законодательство/правовая система	X						X
Государственное участие в финансовом секторе	X						
Устойчивые политические институты			X				
Главенство закона/независимая судебная система			X			X	X
Эффективные надзорные механизмы			X				
Благоприятный налоговый режим			X	X	X	X	
Политическая стабильность				X	X	X	
Правовая среда международного уровня				X			
Независимый регулятор финансового рынка							X
Человеческий капитал	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**

Опытные работники			X			
Квалифицированная рабочая сила				X	X	
Гибкое трудовое законодательство				X	X	
Высокий уровень занятости				X		
Качество и доступность образования					X	X
Высокая производительность труда						X
Обмен знаниями						X
Макроэкономические параметры	**X**	**X**		**X**		**X**
Геополитическое влияние	X					
Макроэкономическая ситуация	X					
Свободное движение капитала		X		X		
Доступ к международным рынкам		X				
Эффективная монетарная политика		X				
Стабильный обменный курс		X				
Свободно конвертируемая валюта/ликивидный валютный рынок				X		X
Качественная и надежная инфраструктура			**X**	**X**	**X**	**X**
Коммуникационная инфраструктура			X			

Транспортная инфраструктура				X		X	X
Офисная инфраструктура						X	
IT инфраструктура						X	
Репутация				**X**		**X**	
Брэнд города и его привлекательность						X	
Уровень инноваций						X	
Привлекательность и культурное разнообразие						X	
Позиционирование относительно других центров						X	
Иное	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**
Географическое расположение	X			X			X
Связи с другими МФЦ	X	X					
Критическая масса		X					X
Общедоступная информация			X				
Высокое качество жизни			X	X		X	X
Использование международного языка					X		
Охрана окружающей среды						X	

Из данной таблицы можно выделить четыре типа параметров, важность которых признают практически все рассмотренные работы: внутренняя бизнес среда (в частности, легкость ведения бизнеса), развитость финансового сектора (а именно его инфраструктуры), эффективное государственное регулирование (особенно то, что касается налоговых вопросов) и высокое качество человеческого капитала. Также заслуживают внимание некоторые отдельные параметры, такие как транспортная инфраструктура МФЦ, его географическое положение и высокое качество жизни

населения. Важно заметить, что мнение о важности макроэкономических параметров разделяют далеко не все исследователи, поэтому не стоит рассматривать сложную макроэкономическую ситуацию, в которую попала Россия в 2014 году, в качестве непреодолимого препятствия для развития финансового центра в Москве.

Cheung and Yeung (2007) также критикуют макроэкономические параметры, используемые в классической методологии. Во-первых, они учитывают как внутреннюю, так и международную финансовую деятельность, то есть они не отражают чистый международный элемент финансовой деятельности, на основе которого и должна оцениваться важность МФЦ. Во-вторых, ввиду ограниченности данных, измерения упомянутых выше параметров происходят на межстрановом, а не на межгородском уровне, на котором должна быть основана деятельность МФЦ (т.к. большинство исследований признает, что МФЦ – это город, в некоторых случаях даже район города, а не страна в целом). Из-за этих недостатков перспективы развития некоторых центров, таких как Гонконг и Сингапур, существенно недооценены.

В качестве альтернативы классическим макроэкономическим показателям авторы предлагают три параметра:

- внутренняя международная инвестиционная позиция (исключая прямые иностранные инвестиции, или ПИИ);
- экспорт финансовых услуг;
- внутренние прямые инвестиции в финансовый сектор.

В целом, можно заключить, что академическая литература предлагает массу разнообразных параметров, которые могут влиять на конкурентоспособность МФЦ. Однако просуммировав все предложенные параметры, можно сделать вывод, что в важности таких параметров, как внутренняя бизнес среда, развитость финансового сектора, эффективное государственное регулирование и человеческий капитал не сомневается практически никто и поэтому именно на них стоит обратить особое внимание при развитии московского МФЦ.

МФЦ в Москве

Что же касается изучения создания МФЦ в Москве или в России в целом, то тут заметен существенный пробел в академической литературе. Данным вопросом

занимаются только отечественные авторы, либо иностранцы, специально нанятые для этого в рамках государственного проекта развития МФЦ. Возможно, это связано с относительно малой важностью этого центра для всемирного финансового рынка или же с наступлением экономического кризиса в стране через пару лет после появления программы для целенаправленного развития МФЦ в Москве.

В качестве примера такой редкой литературы можно взять исследование Abramov et.al. (2011). Его основные результаты можно представить в качестве SWOT-анализа для московского МФЦ:

Сильные стороны

- Большой размер национальной экономики и ее динамичность, которая потенциально приведет к появлению спроса на финансовые услуги;
- Высокий уровень человеческого капитала, который может быть использован в финансовом секторе (в России хорошо развито образование в области математики, информатики, инженерии и естественных наук; люди с таким образованием смогут успешно применить свои умения в самых продвинутых областях современных финансов);
- Географическое расположение Москвы между европейскими и азиатскими финансовыми центрами;
- Относительно тесные связи со странами СНГ и отсутствие языковых барьеров, что обеспечивает доступ к российскому финансовому центру ценным бумагам из этих стран.

Слабые стороны

- Чрезмерная зависимость банковской системы от государственных банков
- Большая доля плохих долгов (невозвратных кредитов) и перекредитованность российских заемщиков
- Отсутствие развитого инвестиционного банковского сектора России
- Неразвитость институциональных инвесторов и отсутствие широкого спектра финансовых инструментов в России.
- Низкий уровень сбережений домохозяйств, недоверие к финансовым институтам и уменьшение потребления.

Возможности	Угрозы
• Российская Федерация играет важную роль в геополитике и геоэкономике • Существенные факторы национального благосостояния – основа для развития банковской системы • Благоприятная макроэкономическая и финансовая ситуация в стране (стоит учитывать, что работа была опубликована в 2011 гоуд) • Наличие важных универсальных государственных банков (банки, в которых преобладает государственное участие) – Сбербанк, группа ВТБ, Россельхозбанк, Газпромбанк. • Скрытый потенциальный спрос реального сектора на финансовые ресурсы в случае глубокой модернизации российской экономики и обновление основных фондов • Повышенный интерес лучших частных банков мира к российскому кредитному рынку	• Недостаточная развитость законодательства и нормативно-правовой базы для финансовых рынков и финансовых транзакций • Неразвитая финансовая инфраструктура и отсутствие разнообразия торгуемых финансовых инструментов • Недостаточная интеграция России в мировой рынок капиталов • Нехватка квалифицированного персонала в области финансов

В целом, авторы признают наличие большого количества проблем и преград для развития МФЦ в Москве, но достаточно быстрый экономический рост прошлых лет и совершение государством конкретных шагов по развитию МФЦ в Москве вселяют оптимизм. Однако надо понимать, что работа писалась еще до начала кризиса 2014 года, поэтому возможность создания центра в нынешних макроэкономических условиях далеко не столь вероятна.

Прогноз развития МФЦ в мире

Для оценки перспективности развития московского МФЦ необходимо спрогнозировать долгосрочное развитие центров-конкурентов. Как ни странно, среди авторов (рассматриваются прогнозы Cheung and Yeung, 2007, Deutsche Bank, 2010, Long finance, 2015 и Wojcik, 2011) имеет место практически абсолютное согласие по поводу будущего развития финансовых центров. Основные тезисы совместного прогноза таковы:

- Нью-Йорк и Лондон останутся лидирующими МФЦ, однако Токио, Гонконг и Сингапур постепенно их «догоняют». Мировой финансовый кризис может ускорить эту тенденцию. Нью-Йорк и Лондон тесно взаимосвязаны, поэтому если они и потеряют конкурентоспособность, то сделают это вместе.
- Развитие западноевропейских центров неоднозначно - сказывается мировой финансовый кризис 2007 года, от которого некоторые страны так и не оправились
- Спад популярности восточно-европейских МФЦ (в т.ч. ввиду кризиса на Украине)
- Рост МФЦ Азии и Океании. Особенно стоит отметить финансовые центры Китая и Кореи. В частности, Корея на законодательном уровне назначила Сеул и Пусан финансовыми центрами. Закон способствует взаимодополняющему росту этих МФЦ, делая из Сеула общий финансовый центр, а из Пусана – специализированный центр для морских финансов и производных финансовых инструментов.
- Малые МФЦ могут сфокусироваться на обслуживании национальных/региональных игроков для получения временного преимущества. Местные и региональные финансовые рынки могут надеяться на сохранение своей актуальности благодаря переходу внимания участников рынка и политиков на национальные рынки. Однако, скорее всего, внешняя среда не будет долго оставаться столь благоприятной.
- Качество нормативно-правовой базы будет определять будущую долгосрочную конкурентоспособность. Финансовые центры, которые не следуют международным правилам, столкнутся с усилением политического давления. Качественно регулируемые финансовые центры могут быть рассмотрены в

качестве убежищ во время следующего финансового кризиса, однако чрезмерное регулирование может привести к регулятивному арбитражу. МФЦ должны проанализировать влияние регуляторных изменений и решить, какие виды бизнеса и бизнес-практики они хотели бы видеть у себя.

Из данного прогноза можно сделать вывод, что шанс Москвы стать одним из ключевых МФЦ в ближайшее время весьма невелик – основные роли уже заняты крупными МФЦ Европы, Америки и Азии и навряд ли наше государство сможет предложить что-то, что кардинально поменяет расстановку сил. Геополитическая нестабильность в восточной Европе также не играет нам на руку. Однако, при правильном подходе, политической воле и достаточном количестве ресурсов Москва все равно сможет стать ключевым (а возможно даже единственным) финансовым центром для стран бывшего СССР, что, в целом, будет весьма неплохим результатом.

Заключение

Изучение МФЦ является достаточно сложным и многосторонним процессом. Сложность заключается в том, что несмотря на то, что МФЦ существуют уже более ста лет, в академической литературе нет единого мнения о том, что же такое МФЦ, как его изучать, каковы его основные свойства и что же делает его более привлекательным для международных инвесторов.

Тем не менее, в данной работе нам удалось составить адекватное определение для МФЦ (место высокой концентрации финансовых учреждений, которое тесно взаимосвязано с другими финансовыми центрами и в котором можно легко и эффективно вести любую транснациональную финансовую деятельность), изучить его ключевые компоненты и этапы развития (местный финансовый центр - открытие местного рынка для международных участников - региональный центр - МФЦ - глобальный финансовый центр, а также отдельный этап – специализация), рассмотреть выгоды и убытки от создания центра, продемонстрировать основные подходы к изучению МФЦ (метод кейсов, при котором центры сравниваются на основе заранее выбранных параметров с использованием базовых количественных методов), выбрать ключевые параметры, влияющие на привлекательность центра (внутренняя бизнес среда, развитость финансового сектора, эффективное государственное регулирование и человеческий капитал) и оценить перспективы развития московского и других МФЦ.

В целом, можно утверждать, что Москва, являясь малым МФЦ без конкретной специализации, имеет мало шансов стать ведущим мировым центром - это связано с тем, что в мире уже есть два крупных центра и активно развиваются еще два, а также с неблагоприятной макроэкономической и политической ситуацией. Однако при планомерном улучшении бизнес климата, инвестировании в человеческий капитал и сохранении высокоразвитой финансовой инфраструктуры и низких налоговых ставках, Москва сможет занять монопольное положение на всем постсоветском пространстве, что позитивно скажется на финансовом благосостоянии всей страны.

Список литературы

1. Abramov D., Polezhaev S., Sherstnev M. (2011). Moscow as international financial center: Ideas, plans and perspectives, *Journal of Eurasian studies 2 (2011), 144-152*
2. Cheung L. and Yeung V. (2007), Honk Kong as an International Financial Centre: Measuring its Position and Determinants, *HKMA Working paper no 14/2007*
3. City of London (2013), From local to global. Building a modern financial centre, *special interest paper, www.cityoflondon.gov.uk/economicresearch, дата обращения 3 февраля 2016*
4. Deutsche Bank Research (2010), Global financial centres after the crisis, *www.dbresearch.com, дата обращения 3 февраля 2016.*
5. Hires J.R. (2009), International Financial Centers and the world economy, *STEP report, www.step.org, дата обращения 18 декабря 2015*
6. IRSG (2012), Why Europe needs international financial centres, *The Wholesale Financial Markets, http://www.cityoflondon.gov.uk/business, дата обращения 18 декабря 2015*
7. Kayral I.E. and Karan M.B. (2012), The research on the distinguishing features of the international financial centers, *Journal of Applied Finance & Banking, vol. 2, no.5, 2012, 217-238*
8. Long Finance (2015), The Global Financial Centres Index 17, *www.longfinance.net, дата обращения 3 февраля 2016*
9. Peter G. (2007), International banking centres: a network perspective, *BIS Quarterly Review, December 2007*
10. Saidi N. (2009), The Success of DIFC as an International Financial Centre, *www.nassersaidi.com, дата обращения 3 февраля 2016*

11. SIA (2007), The key building blocks of world class financial centers, *www.sia.com*, *дата обращения 18 декабря 2015*
12. Wojcik D. (2011), The Dark Side of NY-LON: Financial Centres and the Global Financial Crisis, *University of Oxford Employment, Work and Finance Working Paper No. 11-12*

THE MECHANISMS FOR IMPROVEMENT OF REGIONAL INNOVATION SYSTEMS DEVELOPMENT

Vladimir F. Ukolov – PhD, professor, Rector Moscow international higher business school "MIRBIS" (Institute), 109147, Moscow, Marksistskaya st. 34/7.
Alexander V. Solomatin – PhD, associate professor, vice rector for research Moscow international higher business school "MIRBIS" (Institute), 109147, Moscow, Marksistskaya st. 34/7. (ResearcherID: C-8956-2015, ORCID ID: 0000-0002-4949-5425, Science Index: SPIN-код – 2836-8229, AuthorID – 567330).
Alexander A. Polyakov – PhD, research fellow Moscow international higher business school "MIRBIS" (Institute), 109147, Moscow, Marksistskaya st. 34/7. (Science Index: SPIN-код – 9939-3660, AuthorID – 649338).

Abstract

The study investigated the development of Regional Innovation Systems. The key problems with RIS development were examined and possible solutions were suggested. Then it was discussed what mechanisms can be used in order to accelerate RIS development. After aggregating all available information theoretical RIS structure was suggested and examined. At the end key recommendations for policymakers were done.

Keywords: Regional Innovation System, Innovation activity, Development

1. INTRODUCTION. KEY PROBLEMS

The problem of Regional Innovation Systems (RIS) formation is one of the most debatable one among specialists, who work in innovation sphere (such as K. Odinzov, D.Kuznezov and A.Revazov). On the one hand, the researchers agree that regional innovation development is important. But on the other hand, there does not exist common point of view about the mechanisms of this development and about the concept of RIS formation nowadays. The reasons why it is difficult to find unambiguous solution are the following:

Firstly, there does not exist steady point of view about the essence of innovation activity, which is considered in very wide range: from delivery of finished technology to industry (V. Ivanov), to any changes, which provide new product quality achievement so far (E. Prokopenko). From our point of view, such ambiguity of the definition is caused by transformations of society from industrial, in which "narrow" approach to innovation activity is realized, to postindustrial one, where this approach is significantly widen and the definition of innovation is extended not only to technological sphere, but also to social development.

Secondly, RIS formation requires a particular level of scientific and innovation communities' development. However educational and scientific potential is unevenly distributed across the country, that is why it is not possible to consider the issues of RIS formation using generally accepted approaches in particular regions. But it does not mean at all, that RIS formation is not possible in such regions. In cases like this the first step should be a formation of the institutions, which will stimulate innovation processes. For regions with low level of scientific, technical and educational potential, education development policy, attraction of modern technologies and resource provision mechanisms should be formed at the initial stage. At the same time, the policy of technologies' adoption and diffusion should be realized to the maximum possible extent. Such approach will allow us to save time, required for intensification of the transition to innovation development, and to optimize the use of resources.

2. HOW TO REINFORCE RIS DEVELOPMENT

We will assume that the main goal of RIS is to provide indispensable regional economic development, which will cause an increase in standards of living and decrease in interregional differentiation. At the same time it is required to provide compatibility of federal and regional policies. Therefore the strategies must be based on government priorities, local law must be harmonized with federal one, mechanisms for creation and development of federal and regional institutions of innovative economy must be based on theoretical and methodological approaches, which will be the same for any region, but will take into account regional characteristics.

Necessary condition for a successful RIS functioning is their compliance with requirements to innovation economic system, according to which RIS structure should consists of interrelated and interacting elements, have an ability to self-development and to autonomous operation, be resistant to external influences (A. Sukhovey).

On this basis, we can say that the key principles of Regional Innovation Systems' formation are the following:

- Integrability of RIS in national innovation system, which consists in creation of unified priority system of regional and federal development, of harmonized legislative and regulatory framework by unified basic approaches to creation of innovation development institutions
- The consensus between government, society, science and business, which is achieved by implementation of corresponding procedures, which provide equitable participation of interested parties in development and realization of the policy of region's innovation development;
- Combination of public and market mechanisms of economic regulation;
- Maximum usage of region's available competitive advantages and creation of new ones;

– Assurance of realization of the technological exchange policy by technology transfers, interregional diffusion and others.

Implementation of these principles will allow accomplishing the following tasks: RIS creation, which will take into account regional characteristics; united innovation area formation on the whole territory of the country; resources' usage optimization, which are required for transfer to innovative development at the expense of technologies involvement to the region, which were approbated in other regions; intensification of industry development, which will stimulate scientific researches and development of education and training programs.

At the same time we should pay attention to the fact, that a set of the main subsystems of the regional innovation system will be the same as for national one. The only difference between two sets lies in the relations between them. For example, generally for regions (meso systems) carrying out fundamental researches is not optimal because of uncertainty about the date, when real social and economic effects will take place, and because of significant consumption of the resources (primarily financial ones) region-wide (Z. Dzakoev). Meanwhile scientific and technological unit should be examined as a component of industrial one in RIS structure. The reason for this is that the majority of scientific organizations are in possession of federal government or private sector nowadays. That is why participation of the local research centers in development of the region is limited by carrying out particular contract works, which are ordered primarily by industrial sector.

3. RIS STRUCTURE

The analysis of the existing schemes of innovation activity's organization in regions gives us an opportunity to create RIS structure (figure 1), which consists of three main parts in general form.

The first part is political and legal one. Forecast researches are performed in this part. According to these researches, strategic regional priorities are stated, concepts and strategies of innovation development are processed, which form the base for working out particular innovation policy and lawfully vested mechanisms for its realization in the form of a program.

As it was mentioned before, all political and legal issues are processed at the regional level, taking into account national interests and using basic approaches, which are accepted on the federal level.

The second RIS part is responsible for resources' availability for RIS, primarily financial, natural, energy, material and technical ones. As in previous part, resources' availability is exercised taking into account federal structures' opportunities to transfer resources for solving regional development issues. At the same time, together with traditional mechanisms of regional resources' availability are: allocation of budget transfers, participation of local organizations in federal special-purpose program realization and vice

versa, development of federal special-purpose programs, which are oriented to satisfaction of particular region's needs and etc.

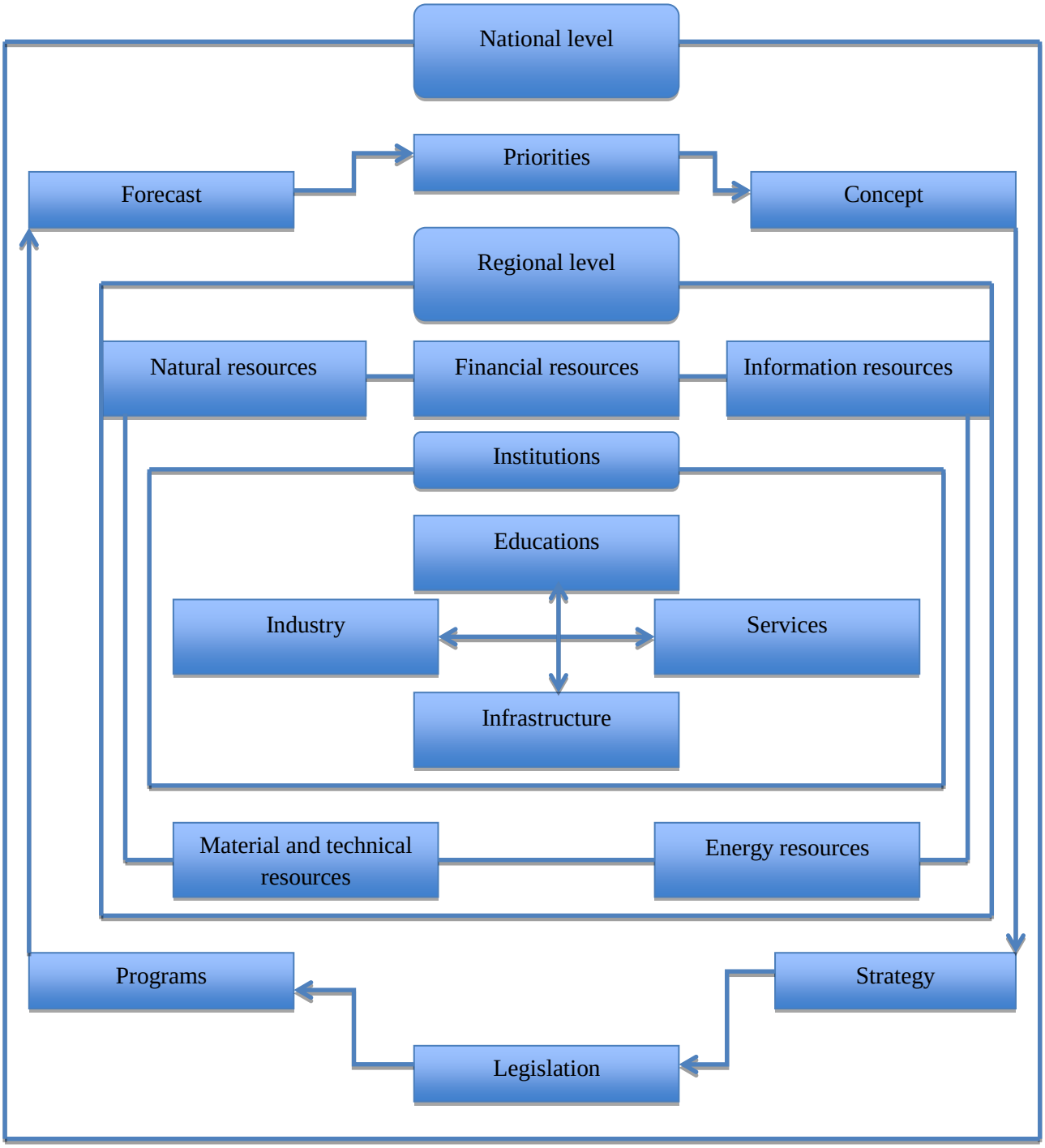

Figure 1 Basic structure of Regional Innovation Systems

Equity funds are one more mechanism of financial provision, which work with rapidly growing companies and perform financial activity through issuing additional shares. Such funds do not work with Limited Liability Companies and becoming cofounders of the firms is not their goal. Equity funds provide stable long-term funding for the companies. It is

necessary condition for realization of interdisciplinary critical technologies' potential and for development of nano-industry and bio-industry.

Thereby, active development and introduction of new mechanisms of resource provision for innovation activity are performed nowadays. In this context, the mechanisms for usage of instruments, which give an opportunity to solve the tasks set most effectively, should be envisaged during RIS creation.

The third RIS part is an institutional one. It represents a complex of innovation structures (RIS' subsystems), functioning using mechanisms, which were described in the first part, and consuming resources, which were presented in the second one.

Production structure and services sector are the main RIS subsystems. In these particular sectors jobs and core value added are created. In RIS case, scientific and technical sectors are considered as a component of the industry, because, as it was mentioned before, region's needs in research results are practical, and required knowledge and fundamental research results are brought to the regions by federal government, which is responsible for fundamental researches' realization and for critical technologies' creation.

Low labor mobility put in special requirements to education system. The specificity of the local education system is that students have an opportunity to specialize on solving scientific and technological issues in the interests of the regions during their study. This allows, from the one hand, to provide graduates with fundamental training at the level of classical universities, and, from the other hand, to reduce adaptation time for young professionals to real conditions of scientific laboratories and high-tech industry. Simultaneously, uninterrupted education system "school – institute of higher education – postgraduate study" is realized on the territories.

RIS infrastructure carries the same functions of innovation processes maintenance, as on federal level. Its additional function is provision of interregional cooperation. It should be mentioned that consolidation of regional infrastructure elements is the key mechanism of national innovation systems' development. Note that focus on regional industrial sector, presence of strong federal, regional and interregional relations when adequate financial and credit policies are performed, maintains sufficient RIS stability even when external unfavorable factors exist.

4. FURTHER ISSUES AND CONCLUSIONS

When innovation development policy and the mechanisms of its realization are designed, spatial aspect of the problem should be taken into account. Municipal formations have a diverse size, population, economic orientation and social and economic development level. Because of this, special attention should be paid to the mechanisms of innovation development of municipal formations and others local territories, where business affairs are undertaken. Creation of common approach for formation of socially-oriented innovation policy for regional development allows us to make the following conclusions:

–In forming innovation policy, which is focused on transition to knowledge economy, it is necessary to examine not only classical elements of innovation policy, such as education, science and industry, but also social component, which role is expanding during transition from federal (macro) level to regional (meso) and then to municipal one.

–Modern regional policy should be aimed to formation of such system of development factors, that it would provide a reduction of interregional differentiation, primarily in standards of living.

–Creation of urban agglomerations, which provide high standards of living, is one of the lines of spatial development. Institutional foundation for this process must be industrial territorial clusters, which are concentrated in urbanized regions.

References

1. Formation of the concept of national innovation system of Russia. Lyubimov A.P. Concise compilation of articles from Representative power - 21 st century: legislation, commentary, problems. 2011. № 5-8.
2. Find your place in the national innovation system Norling P.M. Research Technology Management. 2002. T. 45. № 5.
3. Инновационное финансовое развитие и экономический рост в Российской Федерации. Соломатин А.В., Соломатин Я.В. // Управление мегаполисом. 2015. № 4 (46). С. 42-52, ISSN: 2073-2724.
4. Научно-образовательные корпорации, как альтернатива вузам в новой экономике. Соломатин А.В., Поляков А.А. // Вестник Университета (Государственный университет управления) 2012г. №7. С 17-25, ISSN: 1816-4277.

Проф. др Миодраг Брзаковић, Факултет за примењени менаџмент, економију и финансије

Павле Брзаковић МА, Факултет за примењени менаџмент, економију и финансије

др Момир Граховац, Министарство просвете Републике Србије

Ивана Скендеровић МА, Факултет за примењени менаџмент, економију и финансије

Како до квалитетнијег живота?

- Разлози, питања и одговори као покретачи ове идеје (Пленарно излагање)

Увод

Идеја о организацији ове конференције проистекла и наметнула се некако сама и спонтано као и што се често пута каже, тако је живот хтео.

Тематске целине су настале као резултат препознавања индикатора квалитета живота а самим тим и критеријума за оцену квалитета живота.

Питање квалитета живота представља један концепт који захтева свеобухватан приступ укључујући појединца па све до целог друштва, а са циљем добијања одговора како да сваки појединац да оствари своје циљеве које се односе на квалитет живота (а као што знамо из теорије система менаџмента, уколико нису у супротности са законом или штетни по члана или околину).

Приступ концепту квалитета живота ослања се не само на индикаторе материјалног животног стандарда, већ и на различите субјективне факторе који утичу на људски живот.

Појам и дефиниција

Сам појам и дефиниција квалитета живота зависи од угла гледања, запажања као и самог односа према животу како појединца тако и шире, укључујући цело друштво.

Једна од дефиниција једне групе експерата, била би:

> „Квалитет живота се дефинише као перцепција (запажање) појединаца о сопственом положају у животу у контексту културе и система вредности у којима живе, као и према својим циљевима, очекивањима, стандардима и интересовањима. То је широки концепт кога чине физичко здравље појединаца, психолошки статус, материјална независност, социјални односи и њихови односи према значајним карактеристикама спољашње средине“.

Често појам "квалитет живота" обично описује факторе који имају утицај на животне услове друштва или појединца, а уопштено он подразумева степен благостања појединца или групе људи.

Квалитет живота је широки појам који се користи у многим природним и друштвеним наукама. Он обухвата аспекте спољашње средине у којој живимо (нпр. квалитет воде и ваздуха), као и социјално-географске аспекте (нпр. постојање различитих култура). Када се овај појам односи на здравље, тј. на праћење одређених медицинских интервенција, уобичајено је да се користи термин „квалитет живота у вези са здрављем".

Постоје четири велике области које доприносе свеукупном квалитету живота људи: *физичка и радна способност, психолошки статус, социјални контакт и соматско осећање.*

Мерење квалитета живота

Мерење квалитета живота зависи од критеријума и индикатора који се посматрају и мере.

Међу критеријумима за оцену квалитета живота наводимо неке од њих:

> *Здравље, породица, срећа, образовања, науке и технологије, финансије, култура, спорт, духовни и интелектуални живот, посао и професионални живот, друштвени живот/друштво, међуљудски односи, вера, религија, мир, традиција, љубав, слобода, слободно време, пријатељство, задовољство собом, „ја", мир у себи, материјално стање, животни услови, стамбено питање, политички, социјални, економски и еколошки аспекти, као и фактори као што су лична безбедност, итд.*

Посматрајући наведене индикаторе, који нису наведени по неком критеријуму приоритета, можемо констатовати да је квалитет живота мултидисциплинарна област и да захтева равноправно учешће свих научних области. То значи да се квалитет живота мери преко различитих економских, али и неекономских показатеља.

Сам концепт квалитета живота представља једно комплексно питање а тражи што једноставнији одговор, самим тим захтева једну озбиљан приступ у циљу квалитетне дефиниције објективних и субјективних показатеља.

Верујете ли у Квалитетан живот?

Извојићемо два индикатора, а то су најчешћа питања или жеље које поставимо или пожелимо јесу здравље и срећа.

Здравље

Сви знамо да је здравље највеће богатство. Знамо, али - знање није довољно.

Готово је правило да свакоме коме хоћемо пожелети нешто најбоље, прво пожелимо здравље. Али, нити жеља - није довољна.

Из перспективе здравља (или болести), квалитет живота се односи на социјално, емоционално и физичко благостање болесника након лечења, одражавајући дефиницију здравља Светске здравствене организације.

Мерење квалитета живота у вези са здрављем врши се здравственим упитницима, који треба да имају своје одређене карактеристике. Посебном научном методологијом се формирају и стандардизују.

Успркос знању и лепим жељама наше здравље и даље препуштамо случају.

Често се догађа да донесемо чврсту одлуку како ћемо водити бригу о својем здрављу, решити се вишка килограма, довести се у добру форму, уживати у својем здрављу. На жалост, та чврста одлука има кратак век трајања. Након почетног заноса, све се враћа на старо.

Зашто је то тако?

Избегавање промена или одустајање када смо већ почели је због тога што се не желимо мењати, бојимо се промена, одлуке нису уверљиве, однос према самима нама није добар. Прва и највећа препрека за било какве промене смо ми самима себи.

Срећа

Шта је срећа?

Срећа је пут, срећа није циљ. Срећа је пут ка циљу. Зато будите срећни на свом путовању званом живот.

На свету постоје две врсте људи: они који бирају да буду срећни и они који су одлучили бити несрећни.

"Права срећа је да уживаш у садашњости без нервозног освртања на будућност".

> (Ако нисте срећни сада и овде у овом тренутку,нећете бити срећни ни када постигнете неке од циљева,односно та срећа ће да траје исувише кратко.Јер увек ће се наћи нешто ново ка чему ћете тежити,односно нешто што ви мислите да ће вас учинити још више срећним.)

Немојте чекати срећу,немојте да ваша срећа зависи од других људи,догађаја и ситуација.

Срећни сте што сте живи.

Срећни сте сада,срећни сте овде , срећа је ту крај вас,срећа је нешто што креирате сами.

Противно популарном уверењу, срећа не долази од славе, богатства или од других људи, већ изнутра.

Како до квалитетнијег живота? - Вратимо се себи

У НАШИМ ЈЕ РУКАМА КЉУЧ СТВАРАЊА СВАКЕ НАШЕ ЖЕЉЕ!

Стуб наших ставова и нас самих су наша уверења која нас воде кроз живот.

Каква су нам уверења таква су нам и дела, каква су нам дела такав нам је и живот.

Наша уверења су та која диктирају наше понашање, наше способности, наше мисли, шта мислимо да је могуће или немогуће, ко смо ми и коме припадамо.

У зависности од тога колико успемо да препознамо, разјаснимо себи своја уверења и ставове, зависиће и наш успех.

Ми смо ти који сами себи отежавамо или олакшавамо ток свога живота.

Свесно или несвесно питања која себи постављамо отежавају нам или олакшавају токове нашег живота:

НЕПОЖЕЉНА ПИТАЊА	ПОЖЕЉНА ПИТАЊА
Зашто ми се то догађа?	Шта је добро код овог проблема?
Животе, чиме сам ја то заслужио?	Шта могу учинити да створим пожељну ситуацију?
Зашто не могу успети?	Што више не требам чинити да ми се ово више не догађа?
Хоћу ли успети?	Успећу ако тако треба?
Какво ће бити сутра?	Што морам научити у овој ситуацији?
Шта ће се догодити?	Како ову ситуацију могу искористити?
Зашто баш ја?	Како могу помоћи другима?

Уместо закључка

Рекли су:

Многи имају неки несвршен рачун са животом, али при том живот је увек њихов дужник. (Иво Андрић)

Живот нам враћа само оно што ми другима дајемо. (Иво Андрић)

…живот је несхватљиво чудо,јер се непрестано троши и осипа,а ипак траје и стоји чврсто… (Иво Андрић)

Велика несрећа човекова јесте што живот почиње младошћу а завршава старошћу; јер би живот био неизмерно савршенији да, напротив, почиње старошћу, а свршава младошћу. (Јован Дучић)

Живот је последња навика коју бисмо хтели изгубити, јер је прва коју смо стекли. Живот-то је уметност да се у свему нађе лепота и радост. (Горки)

Живот је оно сто ти се дешава док ти правиш планове за живот. (Ленон)

Уживај у животу – има рок трајања! Најбоља употреба живота је у сврху нечега што ће остати након њега. Не постоји исправан начин да се уради погрешна ствар. Здрав разум није тако чест. (Волтер)

Живот је као вожња бицикла. Да би одржао равнотежу, мораш да наставиш да се крећеш. (Алберт Ајнштајн)

Шта год да си, буди добар. (Абрахам Линколн)

Квалитет живота неке особе је у директној сразмери са њеној посвећености савршенству, без обзира на одабрану област настојања. (Винс Ломбарди)

Седам Сократових животних лекција:

1. *Буди задовољан*

Онај ко није задовољан оним што има, не би био задовољан ни оним што би желео да има.

Задовољство се рађа изнутра, то је одлука, то је ваш избор. Ствари вас никада неће учинити срећним, срећа је избор.

2. *Верни су ударци пријатеља*

Не сматрај вернима оне који хвале све твоје речи и поступке, већ оне који те добронамерно укоравају због твојих грешака.

„Верни су ударци пријатеља, а варљиви пољупци непријатеља.“ Прави пријатељ ће вас укорити због ваших грешака; он ће вам рећи када сте „превршили сваку меру“. Будите опрезни са пријатељима који вам говоре само лепе речи. Прави пријатељ це вам рећи истину, а истина често боли.

Сократ је рекао: „Немој да се љутиш на мене ако сам ти рекао истину.“

3. *Учи!*

Искористи своје време у побољшању себе користећи се ониме што су други написали; тако ћеш лако добити оно за шта су се други напорно трудили.

Научите да негујете радост читања и добићете са лакоћом нешто за шта су се други поштеноознојили.

4. *Буди кроз делање*

Бити је делати.

Познати цитат каже: „Буди промена коју желиш да видиш.“ Немојте само да причате о томе, будите пример, будите предводник.

Сократ је рекао*: „Пусти оног који би да помери свет да прво помери себе.“ Ако можете покренути себе, са лакоћом ћете покретати друге.*

4. *Стицање добре репутације*

Начин да се стекне добра репутација је да тежиш да будеш онакав каквим желиш да се покажеш.

Соломон је рекао: „Добро име је боље од рубина.“ А начин да се стекне добро име је да будете онакви каквим бисте желели да вас сматрају. Будите у мраку онакви каквим желите да вас виде на светлу. Ако можете то да савладате, никада нећете морати да бринете о својој репутацији.

Сократ је рекао: „Није битно живети, већ живети исправно.“

6. *Избегавај лажне речи*

Нетачне речи нису зле саме по себи, али заразе душу злом.

Радите на прецизности у говору! Немојте истезати истину, немојте савијати истину, само говорите истину. Претеривања трују душу! Можете бити онолико истинити и прецизни у говору колико и најискренији људи који су икада ходали земљом.

7. *Чувај се заузетог живота*

Чувај се испразности заузетог живота.

Питање које би требало да постављате себи сваки дан. Питање је: *„Шта постижем?“* Немојте никада да се изгубите у заузетости живота, избегавајте све врсте сметњи и празних атракција.

Проучите свој живот.

Сократ је рекао: *„Неистражен живот није вредан живљења.“ Запитајте се свакодневно: „Шта постижем?“, а не: „Шта радим?“*

Ако овако чините, почећете да будите свој прави потенцијал, почећете да постајете оно што јесте.

Литература:

1) ŠulovićV,JakovljevićDj.Medicinai kvalitet života,naučni skupMedicinai ,kvalitet života, Beograd,1997.
2) Илић, И., Милић, И., Аранђеловић, М. (2010) "Процена квалитета живота - садашњи приступи", Ацта Медица Медианае 2010
3) Институт за стандардизацију (2011) СРПС ИСО 26000: 201, Упутство о друштвеној одговорности, Београд, И издање

СЕКЦИЈА 1

Значај здравља и зравственог система за квалитет живота

Dušan Rajić, Inovacioni centar Tehnološko-metalurškog fakulteta u Beogradu, Univerzitet u Beogradu

Obrad Čabarkapa, Fakultet za primenjeni menadžment, ekonomiju i finansije u Beogradu, Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu

ZAŠTO JE BOLEST TEŠKO IZLEČITI?

Apstrakt

Kada se analiziraju dostupni statistički podaci o efikasnosti izlečenja bolesnika u okviru različitih sistema klasične i komplementarne medicine, u oba slučaja uočava se nedovoljna efikasnost primenjenih terapijskih postupaka. Razlozi su višestruki. S jedne strane, to pokazuje da je bolest veoma kompleksan fenomen, koji je teško prevazići zbog očigledne složenosti njene prirode, a s druge strane, u pitanju je nedostajuće znanje kod onih koji to pokušavaju (sam bolesnik, lekari klasične ili alternativne medicine i dr.). Pomoću dijalektičke metodologije, u radu su identifikovana četiri osnovna razloga nedovoljne efikasnosti primenjenih medicinskih sistema. Radi se o fenomenu postojanja inercije mišljenja kod ljudi, nepostojanja efikasne strategije za rešavanje bolesti kao problema, nedovoljna količina osvojenog znanja u oblasti u kojoj se nalazi potrebno znanje i primena neadekvatne metode pronalaženja leka za izlečenje bolesti. U radu je težište na analizi navedenih faktora u oblastima klasične medicine i homeopatije, kao predstavnika komplementarne medicine. Obe vrste medicine su zakonski regulisane i primenjene u okviru domaćeg zdravstvenog sistema. Cilj rada je da se analizira svaki od navedenih faktora u odnosu na postojeću praksu i pri tome ponude alternativna rešenja, koja mogu da dovedu do veće efikasnosti u procesu izlečenja pacijenta.

Ključne reči: *bolest, medicina, heopatija, dialektička metodologija*

WHY IS IT DIFFICULT TO CURE AN ILLNESS?

Abstract

The analysis of the available statistic data about efficacy of curing a patient within different systems of traditional and complementary medicine, shows insufficient level of efficacy of applicable therapeutic procedures in both cases. The reasons for this are multiple. On one hand, it shows that the disease is a very complex phenomenon, which is difficult to overcome due to apparent complexity of its nature. On the other hand, the issue lies in the lack of knowledge of those who try to cure it (the patient himself/herself, doctors of traditional or alternative medicine etc.). Using dialectic methodology, this paper distinguishes four basic reasons for insufficient efficacy of the medical systems being applied. The issue lies in thought inertia, the absence of an efficient strategy for curing a disease the way a problem would be solved, insufficient knowledge and application of inadequate

methods in searching for a cure for a disease. This paper focuses on the analysis of the listed factors in the field of traditional medicine and homeopathy, the latter one representing alternative medicine. Both of these types of medicine are regulated by law and are being applied within domestic health system. The aim of this paper is to analyze each of the listed factors in comparison to the existing practice and to offer alternative solutions, which could lead to higher efficacy in the process of curing a patient.

Key words: *illness, medicine, homeopathy, dialectic methodology*

1. UVOD

Ukoliko uporedimo klasični medicinski i homeopatski sistem lečenja, za oba se može reći da nisu idealni, jer su nedovoljno efikasni u odnosu na pacijente kojima pokušavaju da povrate narušeno zdravlje. Svaki pojedinačni primenjeni terapijski postupak ima svoje prednosti i nedostatke i pokazuje manju ili veću efikasnost u zavisnosti od vrste oboljenja, odnosno pacijenta koga tretira. Međutim, nedovoljno znanje kod terapeuta, bez obzira o kojoj medicini je reč, je zajedničko obeležje, kome treba posvetiti posebnu pažnju. Lekari klasične medicine, jednako kao i homeopate, prilikom rešavanja problema bolesti kod svojih pacijenata, čine to pod uticajem psihološke inercije. Ona je glavni razlog koji dovodi do neuspeha u procesu izlečenja. Stoga je cilj ovog rada da ukaže na osnovne aspekte ovog problema i da ukaže na moguće načine koji mogu da unaprede postojeće stanje u oblasti brige za zdravlje.

2. IDEALNOST SISTEMA LEČENJA

Cilj bilo kog sistema je da obezbedi izvršenje neke funkcije. Konvencionalno medicinsko razmišljanje glasi: "Zahteva se da se ispuni takva i takva funkcija. Zbog toga, mora da se napravi takav i takav mehanizam, uređaj ili lek." Na toj osnovi se osmišljavaju, proizvode i primenjuju klasični ili alopatski lekovi. Međutim, homeopatija kaže: "Zahteva se da se obezbedi takva i takva funkcija, bez uvođenja novog mehanizma, uređaja ili leka u sistem". Na toj osnovi se otkrivaju, proizvode i primenjuju homeopatski lekovi. Faktički, homeopatski lek nije lek u smislu uvođenja novog podsistema, već je to ista ona bolest koja postoji u organizmu čoveka, ali uneta u organizam na veštački način i u nešto jačoj potenciji od bolesti koja ometa funkcionisanje organizma (1). Mehanizam ili uređaj je sam prirodni autoregulacioni mehanizam (PAM) koji završava ceo posao isceljenja, a on postoji kod svake biološke jedinke.

Može da se konstatuje da svi sistemi tokom svoje evolucije teže da postanu idealniji i njihova sposobnost zadovoljavanja čovekovih potreba raste, uz istovremeno smanjenje cene. Premda je dostizanje ideala praktično nemoguće, ono je relevantno kao glavni putokaz tokom rešavanja problema i ocene rešenja. Otuda je idealni sistem jedan mentalni ili teorijski koncept, pri čemu predstavlja veoma moćan instrument, koji može da se koristi u homeopatiji, ali i medicini uopšte. To je efikasan pristup koji se povezuje sa željom lekara da dostigne potrebnu funkciju bez komplikovanja sistema. Faktički realni sistemi asimptotski aproksimiraju idealni sistem povećavajući njihove profitabilne funkcije i eliminišući štetne faktore. Model idealnog sistema, slično kompasu, služi da pokaže pravac u procesu razmišljanja na samom početku, kada put rešavanja novog problema nema nikakvog

očiglednog pravca. Druga vrednost ove definicije je procena ili poređenje najnovijih kreiranih rešenja s predloženim idealnim rešenjem. Koncept idealnog sistema može se koristiti kao nezavisan instrument za rešavanje problema, ili kao jedna od komponenti drugih instrumenata, npr. algoritma za rešavanje problema bolesti. Evo samo nekoliko jednostavnih primera za koncept idealnog sistema koji se koristi kao nezavisan instrument, a istovremeno pokazuje kako se isceljujuće terapije mogu razvijati u pravcu njihove idealnosti.

Idealni sistem lečenja fizički ne postoji, ali njegova funkcija isceljenja se izvršava. Kako to može biti ostvareno u realnosti? Odgovor je homeopatijom. Za probleme koji se rešavaju uveden je pojam **I**dealnog **K**onačnog **R**ešenja (IKR) (sl. 1). Njegova opšta formulacija glasi: “Sistem samostalno izvršava zahtevanu funkciju bez štetnih efekata i dodatnih komplikacija.” Upravo na taj način radi homeopatski lek u organizmu obolelog čoveka.

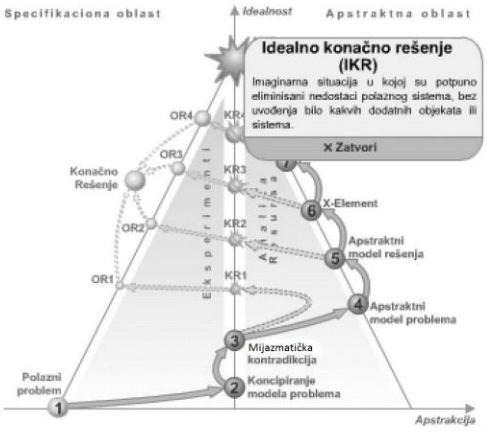

Slika 1- Algoritamski način rešavanja problema bolesti kod homeopatije

Kod dostizanja idealnosti potrebno je koristiti sve raspoložive resurse sistema. Homeopatija za izradu leka koristi resurse koji se nalazi u ljudskom okruženju (biljno, mineralno, životinjsko, antropogeno, energetsko i kosmičko carstvo) (4, 5). Kada se sistem približi idealnosti nestaće mehanizam, a funkcije će se odvijati. Umetnost homeopatskog lečenja je zapravo sposobnost uklanjanja barijera na putu prema potpunom izlečenju tj. postizanju idealnosti. Premda je homeopatija, u odnosu na klasičnu medicinu, bliža pojmu idealnog sistema lečenja, homeopate nisu idealni terapeuti. Krajnji rezultat je da su pacijenti, velikim delom, nezadovoljni efikasnošću kako klasične medicine, tako i homeopatije.

3. PROBLEM PSIHOLOŠKE INERCIJE I NAČINI NJENOG PREVAZILAŽENJA

U opštem slučaju lekari klasične medicine biraju konvencionalna rešenja iz svoje struke za probleme s kojima se susreću, a zanemaruju moguća rešenja iz neke druge oblasti koja može doprineti ljudskom zdravlju. S druge strane, homeopata pokušava da odredi adekvatan homeopatski lek za pacijenta na način koji je naučio u obrazovnoj ustanovi koju je pohađao, smatrajući takav način jedino ispravnim.Ovakvi načini razmišljanja su opterećeni tzv. "inercijom mišljenja". Dijametralno suprotan način razmišljanja, sposobnost razmišljanja i z van poznatih i ustaljenih okvira, neophodan je u rešavanju novih, a posebno složenih problema kakav je bolest. On je poznat kao "razmišljanje izvan kutije" (engl. *thinking out of the box*) (3).

Za prevazilaženje problema psihološke inercije primenjuju se različite psihološke metode poput brejnstorminga, lateralnog mišljenja, mape uma itd. One imaju znatan broj mana zbog kojih u najboljem slučaju ne daju optimalna rešenja u zadatom vremenskom periodu (2, 3). Jedna grupa psiholoških metoda ovaj nedostatak pokušava prevladati nasumičnim skakanjem po mogućim rešenjima uzdajući se u slučajnost, a druga pregledavanjem svih potencijalnih rešenja uzdajući se u upornost. Dijalektička metoda je efikasnija od psiholoških jer sadrži algoritam koji usmerava kreativni proces (3). Ova metodologija omogućuje efektni način razmišljanja u cilju traženja objektivnog rešenja, jer lekara usmerava na pravilan put u kom je moguće pronaći adekvatan lek za pacijenta.

Primer:
Pacijent se obratio homeopati navodeći da mu je glavni zdravstveni problem ekcem s kojim se muči od ranog detinjstva. Pre toga sve je pokušavao obraćajući se lekarima klasične medicine, ali posle kratkotrajnog poboljšanja ekcem bi se iznova vraćao.

Lekar klasične medicine nije trajno rešio zdravstveni problem pacijenta. Razmišljanje homeopate koji nije "pobedio" sopstvenu psihološku inerciju, svodilo bi se na uzimanje anamneze od pacijenta, zatim na izdvajanje karakterističnih simptoma od kojih bi se jedan ili više njih odnosio na ekcem na koži. Repertorizacija slučaja bi dovela homeopatu u situaciju da mora da bira između tri najviše rangirana leka (6). Rangiranje predstavlja zbir bodova nastalih sabiranjem pojedinačnih simptoma sa svojim numeričkim kvantitativnim pokazateljima. Ukoliko bi od ta 3 leka, 2 sadržavala u sebi simptom ekcema, a treći ne, većina homeopata bi, zbog psihološke inercije, odlučivala da izabere simillimum (homeopatski lek) između ova dva sa ekcemom (4, 5). Koji god od ta 2 leka izabrali, homeopate bi pogrešili, jer onaj treći lek, iako nema u svom opisu ekcem, najviše liči na narav pacijenta. On je najsličniji pacijentu, što znači da bi imao najveće šanse da bude simillimum, iako ni u jednoj Materiji medici (7) ne postoji podatak da on može da izleči ekcem. Da bi se pobedila sopstvena psihološka inercija, koju u sebi nosi svako ljudsko biće, neophodno je promeniti postojeći način razmišljanja, na način kako je to navedeno u nastavku rada.

3.1 Višeekransko razmišljanje (višesistemsko)

Višeekransko razmišljanje predstavlja jedan od mogućih načina za prevazilaženje problema psihološke inercije (2, 3). Ako bolesnog čoveka analiziramo kao biološki sistem, onda taj sistem treba posmatrati u sadašnjem, prošlom i budućem vremenu. Svaki sistem, uključujući i čoveka, pripada nekom višem nadsistemu (porodici, narodu ili etničkoj grupi, ljudskoj civilizaciji). I konačno, svaki sistem, pa tako i ljudski kao jedan od najsloženijih poznatih biosistema, se sastoji od svojih sastavnih komponenti koje nazivamo podsistemom (organi ljudskog tela koji u slučaju bolesti pokazuju njene simptome). Ukoliko sistem, nadsistem i podsistem posmatramo u sva tri vremena, onda imamo ukupno 9 ekrana. Ovaj metod omogućuje širi i sistematičniji pogled na bolest koja sadrži izvesne protivrečnosti. On se sastoji u postavljanju (formulisanju) hipoteza iz višeekranske šeme. Šema pomaže u sagledavanju puta odstranjivanja uzroka i posledica konflikta, kako u podsistemima, tako i u nadsistemima. Svaka bolest (konflikt) razvija se u vremenu od svog nastanka, uslova koji

su doveli do njene pojave, preko momenta ispoljavanja bolesti i do nastanka njenih negativnih posledica. U slučaju sistema *„vreme do konflikta“* razmatra se u širokom dijapazonu: od vremena začeća deteta i stanja majke u trudnoći, pa do momenta koji neposredno prethodi nastanku konflikta tj. bolesti. *„Vreme posle konflikta“* razmatra se neposredno od momenta posle nastanka konflikta, pa do završetka svih aktivnosti na kojima se još oseća dejstvo konflikta. Da bi se sprečio nastanak konflikta, potrebno je unapred izvršiti izmene, odnosno otkloniti uzroke nastanka konflikta pre nego što se on ispolji. Ako nije moguće sprečiti nastanak konflikta, neophodno je ne dozvoliti njegov razvoj i prekinuti lanac negativnih događaja na samom početku. Ako je konflikt već nastao i nastupile su nepoželjne posledice, potrebno je obezbediti izvršenje funkcija sistema kao da konflikta nije ni bilo. Na primer, moguće je neutralizovati posledice pomoću izvesnog “protivdejstva“.

Vertikalna osa višeekranske šeme opisuje *hijerarhijske* sistemske nivoe (podsistem-sistem-nadsistem). Ona ukazuje na mogućnost odstranjivanja konflikta pomoću izmena korisnog sistema ili njegovih podsistema ili nadsistema u čijem je sastavu. Podsistema (drugim rečima: simptoma bolesti) može biti mnogo. Pre svega treba razmotriti mogućnost izmena komponenti u konfliktu, a zatim drugih značajnih komponenti.

Treba napomenuti da sistem može da bude u sastavu ne samo jednog, već više različitih nadsistema. Potrebno je razmotriti one nadsisteme koji mogu uticati na tok samog konflikta.

Primer:
Mlada žena je u braku već 3 godine. Pored svoje i supružnikove želje, ne ostaje u drugom stanju. To je uticalo na pacijentkinju da se obrati homeopati za pomoć. Utvrđeno je da razlog ne leži na strani supruga. Konflikt se ogleda u tome što pacijentkinja u neostvarenom stanju graviditeta menja svoje ponašanje prema suprugu, roditeljima, kolegama na poslu, prema samoj sebi itd.

U takvom stanju ona može da naškodi samoj sebi, ali i celoj porodici. Lanac uzroka tog konflikta je sledeća: pacijentkinja ne ostaje trudna – nisu ostvareni neophodni uslovi za nastanak začeća možda zbog hormonskog disbalansa – hormonski disbalans je nastao zbog stresa – stres je nastao zbog izostanka podrške i manjka ljubavi unutar porodice. Kao sistem u ovom slučaju posmatramo samu pacijentkinju, podsistem su komponente koje ga sačinjavaju (mentalno – emocionalni, generalni i fizički simptomi pacijentkinje), nadsistem će uključivati njeno kompletno životno okruženje (roditelji, sestra, suprug, kolege, prijatelji…). Za formulisanje hipoteza koristimo 9 ekrana višeekranske šeme (tab. 1).

Tabela 1- Formulisanje hipoteza pomoću 9-ekrana

Izmene	**Konflikt se može izbeći ako ...**	**Konflikt se može otkloniti u vreme njegovog nastanka, ako ...**	**Otklanjanje posledica konflikta je moguće, ako ...**
Nadsistem	1. Porodica treba permanentno da vodi računa o kompletnom	3. Promena odnosa porodice prema pacijentkinji uz	4. Postaviti se prema pacijentkinji relaksirajuće, dozvoljavajući različite

	stanju zdravlja pacijentkinje, a posebno reproduktivnih organa. 2. Stvaranje uslova od strane porodice za redovne ginekološke preglede pacijentkinje.	izbegavanje stvaranja bilo kakvih stresnih situacija.	načine ostvarenja materinstva. 5. Obezbediti brzu alternativu neuspelom prirodnom začeću.
Sistem	6. Pronaći način za oplodnju dovođenjem kompletnog zdravstvenog stanja pacijentkinje na najviši mogući nivo	7. Zameniti prirodan način oplodnje veštačkim	8. Usvajanje deteta
Podsistem	9. Voditi računa o zdravom životnom stilu (životne navike, ishrana) 10. Negovati kulturu održavanja zdravog tela i uma	11. Učiniti maksimalan broj mogućih pokušaja veštačke oplodnje, sve dok postoji nada da se u tome uspe.	12. Učiniti da se pacijentkinja oseća ostvarena u pogledu materinstva bez obzira na način njegovog ostvarenja.

3.2. Operater "zdravlje-vreme-cena"

Prema operateru „zdravlje – vreme – cena" (ZVC) potrebno je misaono izvršiti izmene korisnog sistema po trima skalama: zdravstvenoj, vremenskoj i cenovnoj. To je misaoni eksperiment, tako da se sistem može povećavati do vasionskih razmera i smanjivati do elementarnih čestica, menjati vreme od nanosekundi do večnosti, a cena od nule do recimo godišnjeg budžeta Srbije. Navedeni metod omogućava da se odredi dijapazon mogućih izmena poboljšavanog sistema, proširenje naših uobičajenih predstava o njemu, uočavanje neočekivane mogućnosti izmena konfliktne oblasti (3).

Zdravlje čoveka, vreme izvršenja dejstva i cena samog sistema ili troškovi održavanja njegovog zdravlja su tri osnovna parametra za efikasnu primenu u misaonim eksperimentima. Međutim, u sistemu mogu postojati i drugi parametri značajni za datu situaciju. S njima se može operisati po principu ZVC operatora, povećavajući ih ili smanjujući do graničnih vrednosti.

Primer:
Napred smo razmotrili primenu višeekranske šeme za postavljanje hipoteza na odstranjivanju konflikta kod pacijentkinje koja želi, a ne uspeva da zatrudni. U istom tom cilju primenimo operater ZVC (tab. 2).

Tabela 2- Izbegavanje konflikta

Konflikt se može odstraniti ako se …	Poveća	Smanji
Zdravlje	1. Povećati (poboljšati) sve faktore koji utiču na stanje zdravlja: kvalitet ishrane, fizička aktivnost, uravnotežen psihički život, harmonično okruženje, relaksacija, lekarske kontrole	2. Učiniti problem trudnoće minimalnim. Tada će optrećenje na pacijentkinju biti najmanje. 3. Smanjiti maksimalno dnevne obaveze koje opterećuju, izbegavati sve opterećujuće kontakte, pridavati minimalan značaj problemu trufnoće.
Vreme	4. Toliko produžiti vreme konflikta, da bi u svakom slučaju bile iscrpljene sve raspoložive mogućnosti začeća.	5. Toliko skratiti vreme konflikta da se donošenjem odluke o, recimo, usvajanju deteta odmah reši problem materinstva.
Cena	6. Napraviti veoma skup pokušaj veštačke oplodnje, u nekoj od najsavremenijih svetskih klinika, koje su najreferentnije u toj oblasti.	7. Napraviti pokušaj veštačke oplodnje u domaćoj državnoj ustanovi, gde je to najjeftinije ili usvojiti dete po najjednostavnijoj mogućoj proceduri.

Treba obratiti pažnju, da neke hipoteze izvedene iz ZVC metode, predstavljaju dalji nastavak razvoja i preciziranja hipoteza izvedenih iz višeekranske šeme.

3.3. Govorni operater

Inercija mišljenja može biti korisna u svakodnevnom životu, jer nas oslobađa obaveze da rešavamo probleme koji su već rešeni. Međutim, u oblasti medicine, inercija mišljenja je glavna kočnica u pronalaženju adekvatnog leka. Zato je preporuka da se u bilo kom problemu koji treba rešiti, iz njega za početak uklone sve terminološke odrednice (2, 3), koje lekara, odnosno homeopatu mogu da zbune. U slučaju homeopatije njih je potrebno zameniti jednostavnim rečima koje ukazuju na narav kao glavnu osobinu čoveka. Homeopata ne treba da se zadovolji sa simptomima pacijenta koji su saopšteni putem latinskih izraza alopatskih dijagnoza, već njih treba da dovede do nivoa osnovnih parametara. Važno je terminološki pogoditi suštinu stvari i pojava, odnosno njihovu funkciju, a ne ostati na nivou nedorečenih i višeznačnih sintagmi. To se naziva **govorni operater umanjenja inercije mišljenja** (2, 3).

3.4. Modelovanje pomoću patuljaka

Sledeći operater umanjenja psihološke inercije se naziva modelovanje pomoću patuljaka. Radi se o jednom od načina mišljenja pomoću slika, koji je veoma raširen. Poznata je narodna izreka da jedna slika zamenjuje 1000 reči.

Primer:
Kod pacijentkinje koja ima hroničnu bolest prisutno je više slojeva homeopatskog stanja. Kada se uz adekvatan homeopatski lek skine trenutni sloj (npr. Aur), pojavi se prethodni (npr. Nat-m), pa onda onaj pre njega (npr. Calc-c) itd. Takvo stanje podseća na čuvene ruske lutke koje se umeću jedna u drugu tzv. Babuške.

Metod modelovanja pomoću patuljaka deluje na najdublje i najskrivenije procese mišljenja, jer je u stanju da izazove snažne asocijacije koje homeopatu udaljuju od stereotipnog načina razmišljanja (2, 3). To predstavlja jedan od načina kojim je moguće pobediti inerciju mišljenja i rešiti zdravstveni problem. Objašnjenje leži u činjenici da čovek dobija oko 90% informacija preko čula vida. Patuljci u ljudskoj mašti obavljaju sve što se od njih traži, a kasnije, u realnosti, njih treba zameniti sa konkretnim rešenjem problema. Patuljke treba slati na mesto u pacijentu u kome se nalazi fizička protivrečnost. To je mesto gde je sadržana suština problema, gde je žarište bolesti, gde je nešto istovremeno vruće i hladno, daleko i blizu, veliko i malo, nemoćno i moćno itd., pri čemu patuljci treba da pomognu lekaru (homeopati) kako da dođe do ideje da reši problem, odnosno pronađe lek.

3.5. Strategija za rešavanje problema bolesti

Bolesnom čoveku može da pomogne adekvatna terapija koju dobije u sistemu klasične medicine, ali isto tako i u homeopatiji ili nekom drugom komplementarnom medicinskom sistemu.

Savremena nauka je otkrila da su procesi razmene i obrade informacija u ljudskom organizmu praćeni promenama u njegovom elektromagnetnom polju (8). Drugim rečima, poremećaji u energetskom polju čoveka, direktno su povezani sa odgovarajućim poremećajima na fizičkom nivou. Misli, osećanja, želje i prohtevi predstavljaju rezultat složenog procesa obrade informacija svakog pojedinca. Pozitivne misli i osećanja pozitivno utiču na zdravlje. Nasuprot tome, negativne misli poput mržnje, zlobe, zavisti, straha, sumnjičavosti i dr., loše utiču na zdravlje, jer smanjuju otpornost organizma, izazivaju bolest i otežavaju lečenje. Ukoliko pacijent sumnja u delovanje homeopatskog leka, tada je energetsko polje (energija sumnje) čoveka usmereno ka povećanju barijere, pa će agravacija biti veća, a lečenje trajati duže.

Svaka osoba u skladu sa svojim nasleđem i stilom življenja ne mora da uđe u tzv. stanje mijazma, iako ima različite početne uslove (predispoziciju) za određene bolesti. Takva osoba treba da bude na istoj frekvenciji sa svojim nadsistemom tj. životnim okruženjem. Ukoliko čovek ima isti vrednosni kriterijum kao i njegov nadsistem, u odnosu na bilo koju vrstu emocije, onda će između njih postojati idealan odnos, a bolest će izostati. Međutim, ukoliko to nije slučaj, onda kod pojedinca nastaje bolest. Suština izlečenja se zasniva na vraćanju harmonije unutar sebe i sa svojim okruženjem. To je moguće postići snagom volje, promenom životnih i radnih okolnosti i navika, kao i smanjenjem kompenzovanja. Svaka osoba ima svojstveni nivo PAM koji se menja tokom života. Međutim, neodgovarajući stil života, nedovoljna, kao i preterana fizička i mentalna aktivnost, prekomerno pušenje, nepravilna ishrana, uzimanje alkohola ili narkotika, doprineće da organizam postane prijemčiv za bolest, uključujući i prevremeno starenje, odnosno ulaženje u stanje neželjenog

mijazma. Nasuprot tome, pozitivni faktori poput uravnoteženog načina života, umerene fizičke aktivnosti, pravilne ishrane, mogu da smanje podložnost mnogim bolestima, pa čak i da uspore proces starenja.

ZAKLJUČAK

Ukoliko je čovek zdrav, njegov organizam funkcioniše na idealan način. To znači da se ponaša energetski najekonomičnije (minimalni utrošak energije i supstance), a entropija (neuređenost) mu je takođe minimalna. U stanju bolesti entropija je povećana, uređenost organizma narušena, a potreban energetski utrošak veći od minimalno potrebnog. Za povratak zdravlja neophodno je angažovanje lekara klasične medicine ili npr. homeopate, koji su najčešće opterećeni problemom "psihološke inercije". Ona ih sputava u procesu pronalaženja adekvatnog leka. Načini za prevazilaženje problema "psihološke inercije" mogući su pomoću "višeekranskog razmišljanja", primenom operatera "zdravlje-vreme-cena", govornog operatera, modelovanjem pomoću patuljaka i primenom adekvatne strategije za rešavanje problema bolesti.

LITERATURA

(1) Haneman S.: Organon, Advaita, Sarajevo, 2010.
(2) Rajić, D., Žakula, B., Jovanović, V.: Uvod u TRIZ ili kako biti kreativan u tehnici, www.sigonline, 2006.
(3) Rajić, D., Kamberović, Ž., Žakula, B.: Kreativni inženjering, IC TMF, Beograd, 2016.
(4) Šankaran, R.: Duh homeopatije, Advaita, Sarajevo, 2010.
(5) Šankran, R.: Osjet u homeopatiji, Advaita, Sarajevo, 2012.
(6) Đurić, J., Radović, M.: ArsCura, pregled simptoma i homeopatskih pripravaka, Agencija Dynamis, Beograd, 2012.
(7) Morison, R.: Vodič za ključne crte i potvrđujuće simptome, Advaita, Sarajevo, 2005.
(8) Todorović, B.: Naučne osnove homeopatije, Prometej, Novi Sad, 2005.

Rajić, Inovacioni centar Tehnološko-metalurškog fakulteta u Beogradu, Univerzitet u Beogradu

Obrad Čabarkapa, Fakultet za primenjeni menadžment, ekonomiju i finansije u Beogradu, Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu

KONTRADIKCIJA KAO OSNOV BOLESTI

Apstrakt

Ljudski život je prepun problema, od kojih je bolest neosporno jedan od najvažnijih i najtežih s kojim se susreće svaki čovek. Premda u medicinskoj literaturi postoje brojne i različite definicije bolesti, među njima ni jedna ne posmatra bolest kao problem. Ukoliko se bolest analizira kao problem, onda ona, kao i svaki drugi problem, mora da u sebi sadrži neku kontradikciju ili protivrečnost. Stoga je cilj ovog rada da otkrije koje su to vrste protivrečnosti sadržane u osnovi bolesti kao problema. U radu su predloženi i razmotreni sledeći nivoi kontradikcije kod bolesnog čoveka: personalna, alopatska, holistička, homeopatska, mijazmatička i fizička. Sagledavanje i savladavanje navedenih protivrečnosti povezano je sa sprovođenjem uzročno-posledične analize problematične situacije, sa traganjem za uzrokom bolesti i otkrivanjem vrste protivrečnosti koju ona sadrži. Jedna bolest u sebi najčešće krije nekoliko vrsta protivrečnosti, kako vidljivih, tako i nevidljivih, što zavisi od vrste i težine oboljenja. Pravilna definicija problema olakšaće prepoznavanje v r s t e kontradikcije. Time će ujedno biti olakšan način njenog prevazilaženja, odnosno unapređen proces izlečenja pacijenta, što predstavlja put ka povratku kvalitetnog života svakog pojedinca.

Ključne reči: *kontradikcija, personalna, alopatska, holistička, homeopatska, mijazmatička, fizička*

CONTRADICTION AS THE ROOT OF AN ILLNESS

Abstract

Human lives are brimming with problems, one of the most difficult ones one can face being illness. Although there are numerous and various definitions of illness in medical books, none of them sees an illness as a problem. If an illness is analyzed as a problem, then, as any problem, it needs to comprise some contradiction. Therefore, the aim of this paper is to discover what kinds of contradictions are comprised in the root of an illness as a problem. This paper suggests and discusses the following levels of contradictions in ill individuals: personal, allopathic, holistic, homeopathic, miasmatic and physical. Comprehension and resolution of the listed contradictions are linked to the analysis of the cause and consequence

of the problematic situation, the search for the cause of the illness and identification of the kind of its contradiction. One illness often comprises more than one contradiction, some of them visible, others hidden, which depend on the kind and severity of an illness. Correct problem definition makes identification of the kind of contradiction easier. This also helps resolution be easier i.e. it helps improve the process of a patient's healing, which represents going back onto the road of recovery towards a good quality life for each individual.

Key words: *contradiction, personal, allopathic, holistic, homeopathic, miasmatic, physical*

1. UVOD

Šta god pogledamo i o čemu god da razmišljamo, sastavljeno je od kontradiktornih karakteristika, koje opstaju zajedno zahvaljujući prirodnom zakonu jedinstva koji ih spaja i drži u ravnoteži (1). Nema ljubavi bez mržnje (stalno menjaju mesta u našim srcima), kao ni istine bez laži (u svakoj istini ima pomalo laži), zdravlja bez bolesti (ni jedan čovek ne može da preživi svoj život, a da se više puta ne razboli) itd. Kada je taj princip jedinstva narušen, onda dolazi do svađa, neznanja, ratova i bolesti… Primenjena u domenu medicine, ova doktrina pokazuje da zdravstveno stanje zavisi od kontradiktorne ravnoteže, odakle proističe homeostaza živog bića u životnom okruženju. Bolesno stanje je, prema tome, posledica narušavanja te ravnoteže (1). Na praktičnom planu, da bi se upoznala priroda bolesti i da bi se odredili zakoni koji su doveli do njenog razvoja, a u cilju uspostavljanja terapeutskog pravca, treba pre svega shvatiti pojmove koji čine dijalektiku, kontradikciju, njihovo značenje, ulogu i prirodu.

Dijalektička metoda spoznaje posmatra prirodne pojave, od kojih između ostalog zavisi stanje bolesti i zdravlja, u večnom kretanju i menjanju, a na razvoj prirode gleda kao na rezultat uzajamnog delovanja suprotnih snaga koje postoje u njoj (1). Zakoni zdravlja su jednostavni i oni ne vode kroz zamršen lavirint koji mnogi opisuju kao "medicinsku misteriju". Pretpostavka za nestanak bolesti jeste čovekovo shvatanje tih zakona i adaptacija na njih. Uloga terapeuta sastoji se u tome da bolesniku pomogne da shvati ovu istinu i tako postigne harmoniju unutar i izvan sebe, čime će postići i izlečenje (1). Dr Šolten je u svom radu (2) analizirao različite definicije bolesti.

Bolest kao prirodni proces trošenja je zapravo mehanicistički pogled na bolest u čoveka. Glavni nedostatak ove definicije je u tome da se ljudsko telo ne samo troši, već stalno obnavlja. Međutim, kod nekog pacijenta ta mogućnost reparacije ne funkcioniše. Dakle, vidimo da u nekim slučajevima ova definicija bolesti važi, a u drugima ne. **Bolest kao pretnja** je nešto što dolazi izvana, pa je treba pobediti po svaku cenu jer predstavlja pretnju organizmu, čak do nivoa da može da izazove smrt. **Bolest kao prvobitno stanje** je čovekova deluzija kao reakcija na određenu proživljenu situaciju u okruženju. **Bolest kao talenat ili strategiju** pacijent primenjuje kada manipuliše svojom bolešću da bi pomoću nje ostvario neki cilj u sredini u kojoj egzistira. **Bolest kao iluzija** je slučaj kada postoji nešto što pacijent vidi pogrešno. **Bolest kao iskušenje** je stanje kada pacijent oseća da ne treba napuštati stanje bolesti, jer bi mu to moglo doneti osećaj nesigurnosti. **Bolest kao zaštita** predstavlja stav koji opasnost ili strah drži podalje, te zato može predstavljati određenu dozu zaštite. **Bolest kao**

simbol čini da se tegoba vidi kao simboličan izraz psihološkog problema. **Bolest kao kulturni fenomen** čini da neke kulture smatraju npr. da tugu nikada ne treba pokazivati, jer bi to narušilo sliku o našoj snazi, dok je u drugoj kulturi poželjno izbaciti tugu iz sebe. **Bolest kao mit ili bajka** duboko pogađa onog ko prepoznaje svoj vlastiti problem u bajci. Postaje jasno da kod određenog problema najbolja pomoć dolazi od onih koji su imali i rešili isti tip problema. **Bolest kao kreacija ili igra** čini da čovek stvara određeno stanje u sebi i onda traži odgovarajuću situaciju u okolini. Ovde se okolnost ne vidi kao uzrok bolesti, već umesto toga, čovek je uzrok svog oboljenja i stvaralac okolnosti.

Navedena gledišta o bolesti ne isključuju jedno drugo i možemo ih posmatrati kao kompatibilna, jer u svakom od njih ima istine. Međutim, ni jedna od navedenih definicija ne posmatra **bolest kao problem** koji zahteva hitno rešenje (izlečenje), da bi nakon toga čovek nastavio normalno da izvršava svoje svakodnevne zadatke. Stoga je cilj ovog rada da popuni tu prazninu i objasni mogući pristup u pronalaženju rešenja za bolesti sa stanovišta **homeopatije** kao jedne od najistaknutijih grana komplementarne medicine.

2. VRSTE PROTIVREČNOSTI U BOLESTI

Zdrav ljudski organizam je jedna vrsta složenog biološkog sistema, koji teži idealnosti ili savršenosti. Sve dok se to ne dogodi, u sistemu je prisutan izvesni problem (bolest) koji treba rešiti. Takođe, svaki problem (bolest) mora da sadrži u sebi neku skrivenu kontradikciju (3, 4). Otkrivanjem te kontradikcije i primenom određenih principa, može se na algoritamski i lakši način doći do rešenja tih problema (isceljenja). Prva tačka u procesu pronalaženja rešenja, treba da bude u opisu polaznog problema kroz uzimanje anamneze od pacijenta (5).

2.1. Personalna protivrečnost

Ovo je najpovršnija protivrečnost, koju može veoma lako da definiše svaki oboleli pojedinac ili neko iz njegovog okruženja. Ona se svodi na zapaženje tipa „Ne osećam se dobro, boli me to i to, što znači da sam bolestan“. Drugim rečima pacijent oseća da mu nije dobro, ali ne ne zna šta treba učiniti da bi se organizam vratio u prvobitno, zdravo stanje. Iz iskustva znamo da se opisani problem veoma retko može rešiti na ovom nivou protivrečnosti. Najčešće se događa da je pacijent primoran da zatraži pomoć homeopate ili lekara, ali postoji mogućnost da do toga i ne dođe. Naime, pacijentov prirodni autoregulacioni mehanizam (PAM) spontano razvija kompletni odbrambeni sistem. Samoisceljenje se stalno događa u našem organizmu.

Kada posečemo prst, krvarenje će se spontano zaustaviti. Slično je i na emotivnom nivou. Kada devojku ostavi momak ili obratno, ona (on) će biti tužna i očajna, ali tokom vremena, taj osećaj će nestati. Međutim, ukoliko je povreda ili šok prejak ili je pacijentov PAM preslab, krivo usmeren ili blokiran (recimo negativnim razmišljanjem), tada PAM-u može pomoći npr. Homeopatija time što će usmeriti njegovu energiju na pravilan način ka isceljenju i odstranjivanju blokade (6, 7).

2.2. Alopatska protivrečnost

Princip suprotnosti je karakterističan za klasičnu medicinu ili alopatiju (grč. allos-drugi, različit i pathos-bolest). To znači da se za pacijenta koristi lek koji ima suprotno dejstvo od simptoma koji se leči. Na primer, protiv upale se koriste antiinflamatorni (protivupalni) lekovi, protiv visoke temperature antipiretici, protiv bolova analgetici itd. Alopatija smatra da će lečenjem pojedinačnih delova tela, zasnovanom na principu suprotnosti, doći do izlečenja celog organizma. Međutim, iako na prvi pogled ovakav način lečenja izgleda logičan i često je delotvoran kao privremeno rešenje, suzbijanjem simptoma zapravo se vrši njihova supresija potiskivanjem na dublji nivo (8). Time se bolest zahvaćenog organa privremeno suzbija, da bi se kasnije ispoljila u još intenzivnijem obliku na istom ili nekom još bitnijem organu.

Za istu alopatsku dijagnozu bolesti, svi pacijenti dobijaju isti alopatski lek i to, prema holističkom pogledu na bolest, nije dobro. Može samo delimično (palijativno) da olakša pacijentove muke, ali nikako da ga u potpunosti isceli. Za to postoje dva razloga. Prvi je sama priroda hronične bolesti, jer se one, po definiciji, vremenom pogoršavaju (8). Drugi razlog je što klasični lekovi tretiraju pacijenta simptomatski, a ne leče uzrok bolesti (8). Time sprečavaju izražavanje simptoma na najmanje štetnom organu, odabranom od strane PAM, pa se bolest kasnije javlja u obliku ozbiljnijeg simptoma na dubljem nivou i još važnijem organu. Kod hroničnih bolesti uočeno je da s vremenom treba sve veća doza leka da bi bio delotvoran, a usled tako visoke doze dolazi do štetnosti leka koja nadmašuje njegovu farmakološku korist. Prema Hanemanu (8), uzrok tome su mijazmi (grč. miasma-opoganjenje). Mijazmi mogu biti stečeni navedenim potiskivanjem bolesti (umesto potpunim izlečenjem) i nasleđeni (s generacije na generaciju). Mijazmi predstavljaju zapravo poremećaj PAM ili njegovo oštećenje, a čine osnov hroničnih bolesti (8).

2.3. Holistička protivrečnost

Holistički princip (celovitosti, totaliteta) podrazumeva da simptomi bolesti ne postoje kao posebne, izolovane pojave nezavisno od ličnosti, već su proizvod celog ljudskog bića. Zato se uzimaju u obzir svi podaci o osobi, a to znači ne samo fizički simptomi, već i emocionalni i psihički, njihov uzrok, narav lica, način života koji vodi, spoljni uticaji na koje je ličnost posebno osetljiva, bolesti u njegovoj porodici itd. Bolest mogu izazvati emocije (ljutnja, tuga, razočarenje), prehlada na svežem vazduhu, pijenje hladnog pića itd., što govori o značaju uzroka. Isto tako npr. kod gripa lice može biti smireno, ali neko drugo će biti agresivno, treće plašljivo itd., što govori o značaju emocionalnih simptoma. Individualnost je takođe važan aspekt lečenja koji uzima u obzir pojedinačne simptome lica, odnosno njegovog karaktera. Na primer, kod upale uha, jedno dete želi da se mazi i teši, a drugo ne dozvoljava da se pipne ili kod menstrualnih bolova, jednoj osobi je bolje od kretanja, a drugoj od mirovanja itd.

Smatra se da bolest predstavlja stanje ličnosti celog organizma, a ne pojedinih organa ili delova tela. Ako se celo biće vrati u normalu, delovi će funkcionisati normalno. Drugim rečima, bolest predstavlja stanje organizma u svrhu preživljavanja u datoj situaciji. Za istu alopatsku dijagnozu bolesti, svaki pacijent će dobiti drugačiji homeopatski lek u slučaju da se obratio homeopati. Međutim, do izlečenja organizma može doći primenom različitih holističkih metoda kao što su homeopatija, akupunktura, kvantna medicina, aromaterapija,

ajurveda itd. Osnovni problem je u tome kako izabrati adekvatan holistički tretman koji će sigurno dovesti do izlečenja pacijenta.

2.3.1.Homeopatska protivrečnost

Kod homeopatije se bolest leči sličnom ali jačom bolešću, ili slično se leči sličnim (lat. similia similibus curentur). To znači da će doći do samoisceljenja organizma ukoliko se u njega unese slična, ali jača veštačka bolest u vidu homeopatskog leka više potencije od bolesti koja se razvila u organizmu čoveka. Pravilno odabran homeopatski lek izbacuje iz organizma bolest, jer u jednom organizmu istovremeno ne mogu da postoje dve slične bolesti. Na nivou homeopatskih potencija ne postoji ni jedan molekul polazne supstance. Međutim, samo tačno određeni homeopatski lek, koji ima sličnu sliku sa portretom ličnosti pacijenta, pokazaće terapijsku efikasnost (6, 7). To znači da je taj konstitutivni homeopatski lek zadržao u sebi informaciju (otisak) o slici tog leka. Da je u pitanju placebo, on ne bi pokazao nikakav efekat, jer nema principa sličnosti. Da je u pitanju druga supstanca, različita od portreta ličnosti pacijenta, takođe ne bi bilo nikakvog terapijskog efekta. U homeopatskom leku nema ništa materijalnog, osim informacije i energije aktivne polazne supstance (9).

Kroz proces potenciranja nosač informacije u obliku tečnosti (voda + alkohol) ili čvrste materije (Sach lack ili mlečni šećer) doživljava takvu fizičku transformaciju, koja u organizmu uspeva da izazove određene biohemijske promene na nivou molekula. Budući da u procesu potenciranja nema hemijskih promena, to znači da se promene događaju samo na nivou fizičkih transformacija (9). U eksperimentima je utvrđeno da su stopa isparavanja, rastvorljivost, površinski napon, rezultati spektroskopske analize itd. smeše alkohol i voda, pre i posle potenciranja, različiti. To pokazuje da, iako hemijska struktura ostaje ista, neke promene su se dogodile na supermolekularnom nivou kao rezultat potenciranja. Jedan od puteva koji vodi ka objašnjenju ovih procesa nalazi se u proučavanju vode i njenoj ulozi u procesu potenciranja (9).

Haneman u Organonu (8) (paragraf 35-49) kaže: “Ako osoba boluje od neke bolesti koja je slična, ali jača, prava bolest nestane i više se ne vrati. Drugim rečima, dve slične bolesti ne mogu postojati u istom organizmu, jer jača odmah poništava slabiju. Na primer, herpes je izlečen kada je dete dobilo ospice (ospice imaju kožni osip sličan herpesu). Ospice su izlečile upalni osip na licu koje se kod deteta pojavljivalo na svaku promenu vremena već šest godina. Kad su ospice prošle, osip se više nije vratio. Velike boginje su izlečile gluvoću i poteškoću kod disanja u jednom, a dizenteriju u drugom slučaju (velike boginje mogu imati takve simptome). Ako međutim, osoba dobije bolest koja je različita od prve, one se a) pomešaju i jedna drugu komplikuju, ili b) svaka zauzme različiti deo tela ili c) ako je druga jača, prva se povuče dok druga traje i vrati se kad druga prođe.” Haneman je zaključio da različite bolesti ne mogu uništiti, poništiti ili izlečiti jedna drugu (8).

Lečenje na principu sličnosti je korišteno vekovima unazad u mnogim drevnim kulturama (Maje, Kinezi, Grci, Indijanci, Indijci), a takođe je i danas uobičajeno u narodnoj medicini širom sveta. U slučaju hroničnih oboljenja, koja dugo traju, jedna holistička protivrečnost najčešće u sebi sadrži više homeopatskih protivrečnosti. Do isceljenja pacijenta može doći

jedino ukoliko se sukcesivno rešavaju sve homeopatske protivrečnosti, odnosno skidaju slojevi prethodnog homeopatskog stanja u kome se pacijent našao. Evo primera lečenja na principu sličnosti. Kod polenske alergije može da pomogne remedija Alium cepa, napravljena od crvenog luka. Poznato je da on može izazvati simptome slične polenskoj alergiji poput pečenja i suzenja očiju, uz curenje sluzi iz nosa.

Ako pacijent ima više od jedne tegobe (npr. istovremeno glavobolja, proliv i depresija), homeopata će prepisati samo jednu remediju koja obuhvata većinu prisutnih simptoma, izabranu na principu sličnosti između određenog homeopatskog leka i naravi pacijenta (6, 7).

Homeopatska protivrečnost može da se razreši ukoliko pacijent dobije adekvatan homeopatski lek. Međutim, problem je kako od oko 3000 dokazanih homeopatskih lekova, izabrati jedan koji će dovesti do isceljenja.
U okviru jedne homeopatske protivrečnosti postoji jedna ili više mijazmatičkih protivrečnosti.

2.3.1.1. Mijazmatička potivrečnost

Ako bolest prikažemo kao jednačinu u kojoj postoje 4 parametra, onda bi ona izgledala ovako:

$$A + B \overset{M}{\Leftrightarrow} C + D$$

pri čemu

- A predstavlja **Stresor** (fizički, hemijski, moralni, psihički itd.) na koji pacijentov PAM neadekvatno reaguje, izazivajući u sopstvenom organizmu centralni poremećaj,
- B predstavlja **Uzročni centralni poremećaj PAM (CP1),**
- C predstavlja **Carstvo** (biotičko, abiotičko, antropogeno, imponderabilije) koje ima svoju vibraciju,
- D predstavlja **Modalitetni centralni poremećaj PAM (CP2)**,
- M predstavlja **Mijazam** (voljno stanje organizma nastalo u cilju preživljavanja).

Ukoliko nema stresora koji pobuđuje centralni poremećaj PAM-a, onda je u organizmu prisutna harmonija i čovek se oseća zdravo. Međutim, kada dođe do narušavanja te ravnoteže usled delovanja jakog stresora, onda poremećeni PAM nastoji da uspostavi „novu ravnotežu“ prebacujući svoj poremećaj na nivo carstva, a ukoliko se neravnoteža u organizmu održava duže vremena, poremećaj se dalje manifestuje kroz prilagođavanje organizma fazi preživljavanja tj. razvijanjem odgovarajućeg mijazma (6, 7). Na taj način gornja jednačina i dalje funkcioniše, ali sa „poremećenim“ vrednostima pojedinačnih parametara C i D. Pacijent ulazi u odgovarajuće homeopatsko stanje i pri tom razvija modalitetni centralni poremećaj, koji je komplementaran sa uzročnim centralnim poremećajem. Suština isceljenja se svodi na to da se odredi narav pacijenta, a onda nađe najsličniji homeopatski lek koji bi pacijenta vratio u prethodno, zdravo stanje (6, 7).
Ukoliko se u okviru nadsistema (životno okruženje pacijenta) dogodi stresogeni uticaj na sistem (čoveka – pacijenta), tada se događaju promene u njegovom podsistemu (organima pacijenta) ispoljene u vidu različitih simptoma: mentalno – emocionalnih, generalnih i

fizičkih. Uzročna, modalitetna i mijazmatična promena u sistemu mogu da se formulišu preko osnovnih parametara sistema, koji se definišu na osnovu simptoma bolesti koji su u vezi sa centralnim poremećajima. Svaki čovek može da se definiše (opiše) sa nekoliko ključnih osnovnih karakteristika ili parametara i to čini njegov temperament ili narav. Sve te karakteristike su na nivou stanja uma, jer je to najvažniji nivo koji utiče na nastajanje bolesti (7).

Individualnost je važan aspekt homeopatskog lečenja. Ona obuhvata analiziranje individualnih simptoma tj. onih simptoma koji karakterišu pacijenta kao jedinku. To znači da npr. kod tri lica sa istom bolešću mogu postojati slični simptomi, ali će svako od njih imati i svoje specifične simptome i svo troje će dobiti različite homeopatske lekove. Na primer, kod upale uha jedno dete će tražiti utehu, a drugo neće dozvoliti da se pipne ili kod bolova u kolenu, jedna osoba ublažava bol hladnim oblogama, a druga toplim itd.

U homeopatiji se ne tretira bolest kao lokalni problem, već se tretira poremećaj celog ljudskog bića. Haneman u paragrafu 211 svog Organona (8) navodi da mentalno stanje, odnosno narav pacijenta, određuje izbor leka. Dakle, homeopata treba da pronikne u stanje uma pacijenta. Ako obraćamo pažnju na simptome, kako kaže Šankaran (6), oni će nas uputiti na više lekova. Ali, ako obratimo pažnju na stanje, ono će nam ukazati na jedan jedini lek. Svaki lek karakteriše neuobičajeno stanje uma, kao što i svaki pacijent ima određeno stanje uma. Homeopata mora biti posmatrač, a mentalno stanje pacijenta mora da utvrdi posmatranjem, razumevanjem i osećanjem pacijentovog stanja. Šankaran tvrdi da lek koji pokriva mentalno stanje i opšte simptome, daje veću mogućnost izlečenja od leka koji pokriva samo partikularne simptome (6, 7). Dakle, lekovi kod pacijenata izazivaju tačno određeno mentalno stanje. Svi pacijenti, bez obzira na oboljenje, imaju neko svoje mentalno stanje na osnovu koga treba izabrati lek. Mentalno stanje (narav) nije isto što i mentalna bolest. Mentalne bolesti imaju mentalne simptome, ali oni nisu bitni, jer su partikularni, lokalni i jednostrani simptomi koji ne pripadaju mentalnom stanju. Mentalno stanje (narav pacijenta) nastupa prvo, pre bilo kakve patologije, a poslednje odlazi (kad čovek umre). Mentalna bolest u hijerarhiji bolesti nastupa poslednja, a trebalo bi da ode prva.

Hronična bolest se ne može pojaviti bez centralnog poremećaja, koji zatim napada najpodložnije organe kod pojedinca i stvara lokalne smetnje kojima je pacijent podložan (6, 7). U bolesti treba lečiti centralni ili tzv. psihičko-imunološki-nervno-endokrini (PINE) poremećaj, a ne patologiju (6, 7). Kad izlečimo centralni poremećaj, prestaće automatski i njegov loš uticaj na perifernu patologiju. Pošto postoje dva centralna poremećaja u okviru jednog homeopatskog stanja, sva četiri PINE sistema moraju ukazivati na jedan lek tj. jedno isto mentalno stanje. Neobični modaliteti predstavljaju centralni poremećaj, a ne patologiju. Oni će ukazati na krivca, tj. na uzrok. Oni će napraviti diferencijaciju između dva ili više sličnih lekova.

Uzročna promena u sistemu može da se formuliše sa jednim od nekoliko stotina osnovnih parametara ili ljudskih karakteristika, tzv. centralnih poremećaja. Oni će imati zajednički parametar koji se popravlja, onaj koji se kvari i princip (homeopatski lek) pomoću koga se razrešava novonastala protivrečnost u takvom odnosu.

Primer:
Kod lycopodiuma na nivou nadsistema na dete postoji uticaj strogog oca (ili nekog muškog člana porodice ili iz okruženja), koga bismo jednom rečju mogli da definišemo kao DIKTATORA. Navedeni uticaj doprineće kod pacijenta nastanku Straha od muškaraca (4 boda u Repertoriju (10)). Taj strah doprineće poremećaju ***snage ličnosti*** *kao osnovnog parametra. On NEMOĆ kao negativno stanje, nastoji da prevede u stanje MOĆI kao pozitivno stanje. Zato nastoji da promeni takvo stanje razvijanjem odgovorajućeg mijazma, čija je glavna karakteristika DOKAZIVANJE (stadij 6 po Šoltenu, psorični mijazam po Hanemanu). Kroz dokazivanje pacijent se opredeljuje da razvija i dokazuje svoju intelektualnu snagu, odnosno moć, jer za fizičku nema predispoziciju (11, 12). Dok je bio u stanju nemoći, pacijent je pokazivao toleranciju prema licima iz svog okruženja. S povećanjem MOĆI, on postaje sve više NETOLERANTAN prema svom okruženju. Dakle, imamo situaciju da poboljšanje jedne karakteristike kao što je SNAGA (nemoći u moć), razvijanjem odgovarajućeg mijazma čija je glavna karakteristika DOKAZIVANJE, dolazi do pogoršanja druge karakteristike DEMOKRATIČNOSTI (tolerantnosti) i nastajanja DIKTATORA prema svom bliskom okruženju. Drugim rečima, kod lycopodiuma popravljamo karakteristiku NEMOĆ, a kvari nam se karakteristika TOLERANCIJA.*

Ta korelacija, kada se popravljanjem jedne karakteristike, kvari druga karakteristika naziva se mijazmatička protivrečnost, jer transformaciju omogućuje nastali mijazam. U čoveku postoji onoliko mijazmatičkih protivrečnosti koliko ima i homeopatskih stanja.

2.3.1.1.1. Fizička protivrečnost

Fizička protivrečnost je najdublja i događa se unutar jednog osnovnog parametra, odnosno karakteristike. Ako ostanemo na primeru lycopodiuma, onda je **nemoć** njegov osnovni parametar (11, 12) snage koji se popravlja. Kod fizičke protivrečnosti se postavlja pitanje: "Kako istovremeno biti nemoćan i moćan?" Lycopodium prevazilazi to stanje nemoći (fizički nemoćan) u moć (intelektualno moćan) razvijajući psorični mijazam, čija je jedna od glavnih karakteristika borba u vidu **dokazivanja**. Dakle, mijazam omogućuje prevladavanje fizičke protivrečnosti kod parametra koji želimo da popravimo, ali samo u uzročnoj fazi. S druge strane, kod lycopodiuma postoji i druga fizička protivrečnost. To je promena parametra tolerantnosti (demokratičnost), kao pozitivne ljudske osobine u diktatora kao negativne ljudske osobine. Ta druga fizička protivrečnost, istovremeno biti i ne biti diktator, prevladava se kroz izbor zanimanja, bračnog partnera i sl. Pacijent u znaku lycopodiuma je svestan činjenice da njegovo tiransko ponašanje nije društveno prihvatljivo i stoga on, na nesvesnom nivou (njegov PAM ga vodi), traži način na koji legitimno, bez osude društvene zajednice u kojoj egzistira, može da sprovodi svoju tiraniju prema slabijima od sebe. Zato lycopodiumi pronalaze zaposlenje u vojsci, policiji ili sličnim službama, na rukovodećim funkcijama, gde je sistem rukovođenja, upravljanja ili komandovanja zasnovan na jednostarešinstvu i subordinaciji, a za takvo ponašanje ("čvrsta ruka") se dobijaju različita priznanja. S druge strane, diktatorsko ponašanje u braku legalno će da sprovodi birajući, na instiktivnom nivou, za bračnog partnera ženu u stanju Pulsatile ili npr. Silike (6, 7). S druge strane, Pulsatila ceo život mašta o autoritativnom supružniku (takođe na nivou PAM), na koga se može osloniti i

koji će joj obezbediti zaštitu i životnu sigurnost (6, 7). Ovo pokazuje kako različita ljudska bića u evolucionom smislu savršeno funkcionišu razrešavajući svoje protivrečnosti na nesvesnom, individualnom i kolektivnom nivou.

ZAKLJUČAK

U radu je analiziran fenomen bolesti kao problema koji sadrži izvesne kontradikcije. Definisani su različiti nivoi kontradikcije u bolesti: personalna, alopatska, holistička, homeopatska, mijazmatička i fizička kontradikcija. Sa homeopatskog aspekta, svaka bolest sadrži jednu ili više mijazmatičkih protivrečnosti. Svaka mijazmatička protivrečnost sadrži dve fizičke protivrečnosti. U osnovi fizičke protivrečnosti kriju se centralni poremećaji. Oni mogu biti uzročni i modalitetni.

Pacijentovo stanje uma razrešava mijazmatičku protivrečnost i dve fizičke protivrečnosti. Modalitetni centralni poremećaj se razrešava kroz "ventile" koji su sadržani u izboru adekvatnog zanimanja (zaposlenja) i bračnog partnera, odnosno unutar porodičnih odnosa ili na sličan način. Na taj način, oboleli čovek koji se nalazi u nekom homeopatskom stanju može da funkcioniše u stanju pseudozdravlja, jer su njegovo stanje uma i PAM uspostavili neophodnu homeostazu.

Međutim, ukoliko pacijent nije imao sreće na napred opisani način, on će se "zaglaviti" u modalitetnoj fazi, pri čemu će razviti niz patoloških simptoma karakterističnih za homeopatsko stanje u kom se nalazi. Izborom adekvatnog homeopatkog leka može da se povrati narušena homeostaza tj. zdravlje.

LITERATURA

(9) Osava, Ž.: Rak i filozofija medicine dalekog istoka, Zrnce-san, Beograd, 2004.

(10) Šolten, J.: Homeopatija i minerali, Advaita, Sarajevo, 2005.

(11) Rajić, D., Žakula, B., Jovanović, V.: Uvod u TRIZ ili kako biti kreativan u tehnici, www.sigonline, 2006.

(12) Rajić, D., Kamberović, Ž., Žakula, B.: Kreativni inženjering, IC TMF, Beograd, 2016.

(13) Bleul, G.: Homeopatska anamneza, knjiga B, Advaita, Sarajevo, 2001.

(14) Šankaran, R.: Duh homeopatije, Advaita, Sarajevo, 2010.

(15) Šankran, R.: Osjet u homeopatiji, Advaita, Sarajevo, 2012.

(16) Haneman S.: Organon, Advaita, Sarajevo, 2010.

(17) Todorović, B.: Naučne osnove homeopatije, Prometej, Novi Sad, 2005.

(18) Đurić, J., Radović, M.: ArsCura, pregled simptoma i homeopatskih pripravaka, Agencija Dynamis, Beograd, 2012.

(19) Šankaran, R.: Duša lekova, Hahnemann, Novi Sad, 2003.

(20) Morison, R.: Vodič za ključne crte i potvrđujuće simptome, Advaita, Sarajevo, 2005.

BORCHE DAVITKOVSKI PHD[1]

M-R VIKTORIJA N. BADJAKOVA[2]

THE LEGAL POSITION OF THE HEALTHCARE WORKERS IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA

INTRODUCTION

„The play“ with the legal status, as well as the position of the representatives directly connected with the healthcare sector continues in 2016, as it was during the previous years. The doctors are put under the newly adopted Law on Employees in the Public Sector. Is it right for them to be in the same category with the other professions? Is it logic to apply this law, especially for the category subject to this paper? The doctors are put under the newly adopted Law on Public Sector Employees. Is it right for them to be put in the same category with the rest of the professions? Is it logic to apply this law, especially to the group subject to this paper? The answer is NO! The simplicity of the creation of a legal document- a law applicable for all public sector employees causes additional complications and chaos, provoking the expressed dissatisfaction by the stakeholders. The Healthcare workers have neither been consulted, nor there was a public debate held for this approach. The Law on doctor Activity is still in draft version and is needed more than ever, which means there is no need to rust into the adoption of the particular document. It is absurd for the subject working in the public sector to be put under the same category with the professions from the public or the state service. They must not be considered as part of the public or state service. That will not benefit the citizens or the state in general. The keeping of the autonomy and integrity are the two key matters in order to meet the basic needs of the healthcare workers, and this law does not meet those needs, which should be a part of the everyday life of the aforementioned professional profiles, at all. The dissatisfaction itself and the further anger would create a bigger number of dissatisfied patients and doctor mistakes, which could sadly cause life. The legal position, i.e. its definition does not benefit only the doctors, but also the middle medical staff and the setting of the correct foundations referring to this category of intellectuals would help the rest of the professions and profiles in the society. Because it I very hard do function as a country as citizens of a state, while we have a massive immigration of medical staff, and we have a minimal number of 4 times a year of protests expressing rebellion, sadness and anger. However the exit of such crisis is not only in the statement of the real situation, but also undertaking measures and steps which would enhance the legal position of the healthcare workers

Abstract:

[1] Regular Professor, Faculty of Law „Justinian I“- University of Ss. „Cyril and Methodius“, Skopje, Republic of Macedonia.

[2] Doctorial candidate at the Faculty of Law „Justinian I“- University of Ss. „Cyril and Methodius“, Skopje, Republic of Macedonia.

The legal position, i.e. its definition regarding the healthcare workers is crucial for each democratic, independent and state of law and there should not be an exception for the Republic of Macedonia. The absence of a suitable legal regulation, i.e. the absence of a legal document referring not only to the responsibilities, but to the rights of the healthcare workers opposed to the Law on Employees in the Public Sector leads to absolute chaos in the healthcare system. , The chaos provokes dissatisfaction among the medical staff which sadly reflects on the patients. With the adoption of this law in 2015 and putting the healthcare workers into the same framework as the other professions and profiles did not improve the situation, but the opposite. The setting of the legal foundation in the healthcare sector shall achieve the most desirable equation- satisfied doctor= satisfied patient.

Key words: *Healthcare workers, healthcare sector, public sector, administration and professional ethics.*

I Legal regulation

The Law on Employees in the Public Sector was adopted in 2015, under which, sadly, belong the healthcare workers. It is conceptualized on principles which are general and cause the appearance of a legal gap, subject to many interpretations and discussions.

The service orientation principle reads the following: "The public servants shall be obliged to provide proper directions of the clients to the competent authorities in order to realize their rights and interests. *The principle of professional ethics, impartiality and objectivity is based on the fact that while performing their tasks, the public servants should maintain high standards for personal integrity, professional ethics and care for the public interest and should observe the legal acts regarding these standards*. The public servants are obliged to perform the tasks impartially, without their political or religious influences and financial interest of their own. The public servants shall respect the objectives, interests and the reputation of the institution they work in. Responsibility principle: the employees in the public sector shall be responsible for before the institution they work in for the consequences of their action and decisions or their absence as well as for the quality, punctuality and the efficiency of the performance of the entrusted tasks."[3] If the last principle is thoroughly analyzed, it would provoke a fierce debate lasting day s and weeks. It is true that each employee should respect the "play rules" imposed by the organization they work in. But, it is not a puzzle with a missing piece.

This process should be bilateral and built on the foundation consisting of professionalism, just and morality, meeting the interests not only of the employer/ CEO, but also respecting the rights and giving opportunities to prosper and advance of the subjects who are a part of the institution. The manual and code of professional ethics, should be an integral part of the practical management of the public sector for each subject at the top of the hierarchy The removal of the politics is a process that cannot be solved only by adopting

[3] Law on the Employees in the Public Sector, *Official gazette.27 from 05.02.2015*.

laws, regulations and other legal acts, it is a diligent and necessary, and for the patients and society more than necessary. However, the individual cannot achieve that when is blown by winds from the left and the right side all the time. It is true that the politics must not impact the professionals and they should not be concerned with it, but is this desirable goal achievable? The answer is yes, but sadly it will take time to heal the marks made by the wounds depositing for years of the body called the healthcare system. The care for the patients' health is the basic principle that should govern the doctors, but that care should be direction in which the patients move as well, the creators of the healthcare police and the social arrangement.

The principle of *prevention of clash of interests reads the following:* "The public servants shall not bring the tangible and intangible interest in conflict with the public interest and with their status which may cause confrontation of views. "[4] The success may be achieved if the individual draws a thick line between the private and professional life, and manages to juggle these two states. However the robotics is not a part of the human organism and there is not a magic button to turn on and off one segment and vice versa. Of course, each professional should strive to achieve this goal in order to have the opportunity to contribute and enjoy the professional and personal responsibilities. This goal may be achieved if the healthcare works is a part of a functional, democratic and organized society based on moral, ethical and legal principles. The legislative theory enables the realization of the rights of the healthcare workers in delicate situations as well, but sadly their implementation and observance is a problem that the Republic of Macedonia has not yet overcome. Is that the result of an improper system? Is the essence situated in the Balkan mentality to turn a blind eye to the truth and official document? I do not know. However one is certain, as long as we function bureaucratically and endorse and invent new regulations not suitable for the social arrangement, we shall have copy- paste and no implementation

The humanity and goodness to help the others, to the employee is a virtue desirable in each manager if they want a success for themselves. Because 65% of the success of a healthcare institution depends on the performance and the quality of the employees. Their satisfaction reflects in the manner in which they fulfill their tasks.

Beside the principles deriving from this legal document, there are general rights imposed for the public servants. They refer to:

The right of salary and contributions;

- The right of vacation and leave;
- The right of work in proper conditions;
- The right of professional upgrade;
- The right of protection;
- The right of protection of the employees reporting suspicion or information for a criminal act or illegal or dissatisfactory behavior;
- The right of standstill;

[4] *Same*

- The right of trade union organization and the right to strike and
- The right to be candidate for elections.

If the law is only skimmed, it is inevitable to notice that all the benefits that are supposed to be enjoyed, i.e. used by the public servants, ibn this case, the medical staff, have been written in 3 up to 6 rows stating that they have been regulated with the collective agreements and the Law on working. If there was a scale to measure the weight and efficiency from one side and the general rights on the other, it would lean towards the side with responsibilities.

II Real situation in the Republic of Mace4donia

„ The Republic of Macedonia is, sadly, a society for which the medical doctors receive salary of 17000 denars which does not meet the family needs, their educational upgrade is insufficient in the true reality.“[5] The equation is simple, the bigger the reward, the better the service provided by the healthcare workers. However the high or the low quality of the service the individual is personally responsible. “The young specialized doctors fight for their spot under the sun, which they consider to obtain if their specializations are paid for and their effort is being appreciated, not only exploited. “[6] “The nurses and midwifes need to have their rights and responsibilities defined in a special law referring solely to this category of professionals.“[7] Yet again, there is contradiction in this entire story. The referral to and quotation of other legal documents is justified, even compliment worthy, but the absence of a document referring solely to the rights and responsibilities of the healthcare workers is sad and impractical. The draft version of the law referring to doctors' activity should be adopted or least put on the table for upgrade, addition of new articles and legal legislation endorsed from the countries which for years apply it for the medical profession participants. However, prior to its adoption, for each amendment referring to this specific group there should be task forces consisted of academics, medical sciences professors, lawyers working in medical law and other expert subjects from the Ministry of Health and Health Insurance Fund of the Republic of Macedonia. “Most of the European countries have already adopted this legal document with the same or similar title.“[8] Since we have already started to synchronize with the European legislation in order to get closer to and integrate in the big European family called the European Union, then the same would apply for the part referring to the healthcare sector. The absence of a Code for doctors or a law to protect the rights of the doctors, as opposed to the Law on Protection of the Patients' Rights gives a slightly darker shade of the

[5] www.Mkd- news.com.mk. *No expensive presents for the doctors and the teachers, new law, at most1000 denars– how would they know the price? Skopje: 2015;*

[6] www.Akademik.mk, *Young doctors demand a law on doctors' activity*: We face existential problems and are forced to leave the country. Skopje: 2015

[7] Center for research and policy creation. *„Macedonian healthcare system reforms“ – Improvement of the healthcare serviced, Case studies*:Skopje, Tetovo, Sveti Nikole, Negotino http://scribd.com;

[8] V. Badjakova *the healthcare workers are under the Law on Employees in the Public Sector?* Macedonian Doctor Chamber Gazette. Skopje. November.2015

grey sea of problems in which some swim with muscles, some hold a branch and some, sadly, drown.

III The particularity of the profession

„The profession- doctor, healthcare worker cannot and must not be compared with no other because of its particularity. They are in a constant contact with ill citizens and are exposed to high risks that could damage their own health. “[9] “The contact with contagious diseases which sometimes can cause life is constantly knocking of the doctor’s door.“[10] The urgency of some cases and the stress endured by the doctors is not the same as in any other profession. The quick decision making to act with a hemorrhaging patient and cannot tell their own blood type has no ID, nor company is not easy. Is it the 8 hours work same as the 24 hour watch? A watch that is unpredictable, any person could require care and what type of care would be necessary to improve the patient’s health at a given moment. Psychological burden reflected in the eyes and the wrinkled forehead of the doctor telling the sad news to the family because it was impossible to heal the patient is not the same as the one of the worker in front of a computer, before the boss or before the upcoming deadline that has to be met. Because the paper, the law, the deadline are subjected to alterations and in some cases non-obedience. However the right diagnosis, the proper therapy leading to improvement of the health of the patient, followed by recovery has no success measure for the ill, their family and the society.

IV Conclusion

The selectivity and constant changes of certain laws, as for example the Law on healthcare Protection, shall not improve or decrease the tension, which is all the more present in the medical staff. The investments in the conditions, satisfaction and the smile on the faces being part of the medical category is a long term investment into the future of our loved ones. The listening of the words said by the doctors, the complaints should be a red light and a stop sign for their continuation. I do not believe that by putting them in the same framework as the rest of the professions in the public sector the red would turn green, sadly the opposite

[9] Donev D. *Humnan health- Definition- Concept. How does a disease occur and its natural course. Modern concept and definition of the healthcare protection. Faculty of Medical Sciences, Skopje*:2000;

[10] Volas R. *Public health and preventative medicine*. Macedonian issue of the Government of the Republic of Macedonia for translation of 500 professional books and students’ books from top universities in the USA and EU, Tabernakul 2010.

„Big wave of young medical staff leaves the borders of the Republic of Macedonia, the same wave would rapidly increase if nothing is done regarding the improvement of their status and position..“[11] There is no rehearsal in life, shouldn't that be our driving motive? Because the enigma satisfied doctor= satisfied patient has long ago be solved and there is not person who has not been at least twice scared for their health. Then we are all the same in the eyes of the doctor, regardless of our age, the institution we represent and the professional vocation we have, the nationality or our religious views. In such moments we are all the same. ALL OF US! We listen to the doctor with fear and respect and tremble to each of his thoughts, gestures, body language and the manner in which they deliver the diagnosis, therapy and the assumed result from the disease. It is better to take measures defining the rights, responsibilities and privileges belonging to each healthcare worker now. It is the only way to hope for better tomorrow!

Bibliography:

1. Law on the Employees in the Public Sector, *Official gazette no.27 from 05.02.2015*.
2. www.Akademik.mk, *Young doctors demand a law on doctors' activity*: We face existential problems and are forced to leave the country. Skopje: 2015
3. Donev D. *Human health- Definition- Concept. How does a disease occur and its natural course. Modern concept and definition of the healthcare protection. Faculty of Medical Sciences, Skopje*:2000;
4. V. Badjakova *the healthcare workers are under the Law on Employees in the Public Sector?* Macedonian Doctor Chamber Gazette. Skopje. November.2015
5. Donev D. *Humnan health- Definition- Concept. How does a disease occur and its natural course. Modern concept and definition of the healthcare protection. Faculty of Medical Sciences, Skopje*:2000;
6. Center for research and policy creation. *„Macedonian healthcare system reforms“ – Improvement of the healthcare serviced, Case studies*:Skopje, Tetovo, Sveti Nikole, Negotino http://scribd.com;
7. www.Mkd- news.com.mk. *No expensive presents for the doctors and the teachers, new law, at most1000 denars– how would they know the price? Skopje: 2015;*
8. www.moezdravje.com.mk *Declaration of the young doctors in Macedonia,* Skopje: 12.06.2015;
9. Volas R. *Public health and preventative medicine*. Macedonian issue of the Government of the Republic of Macedonia for translation of 500 professional books and students' books from top universities in the USA and EU, Tabernakul 2010.

[11] www.moezdravje.com.mk *Declaration of the young doctors in Macedonia,* Skopje: 12.06.2015;

Ивана Јовчић, Дом здравља Нови Бечеј, НАУЗРС

Раде Веруовић, Општа болница Пријепоље, НАУЗРС

Емоционалном писменошћу до квалитетнијег живота

ВАЖНОСТ ЕМОЦИЈА

Да би се схватила важност емоција довољно је замислити живот без осећања. Докле год човек не разуме своја осећања неће разумети самога себе, нити ће разумети другог човека. Без разумевања емоција нема ни успешне комуникације ни квалитетних међуљудских односа.. Због тога, крајем прошлог века, осећања долазе у центар стручне и социјалне перцепције што резултира појаву термина емоционална писменост и емоционална интелигенција. Осећања се често повезују са мноштвом предрасуда. Једна од најраспрострањенијих предрасуда о емоцијама јесте да већина људи размишља о себи као о нечему што је подељено на два дела: на рационални који мисли и ирационални део који осећа. Из таквог става према сопственим осећањима произилази и борба против емоција, тежња да се емоције потисну како их оне не би завеле или стид због сопствене осећајности и скривање осећања од других људи. Неразумевање сопствене осећајности води у неразумевање туђе осећајности што доводи мање квалитетног живота. Дуго времена се истицао само значај коефицијента интелигенције за успешност у животу, а није емоционална интелигенција ни помињала иако је она подједнако важна. Добро је што се све више посвећује пажња емоционалним реакцијама и њиховој контроли тј. ономе што их је узроковало као и о емпатији. Емоције су важан аспект за познавање себе и познавање других јер су важан део аспекта реалности. Најзначајнији циљеви емоционалне писмености јесте у томе да се развије виши степен емпатије, подизање свести о емоцијама и њихова диференцијација и стицање способности да се преузме одговорност над личним понашањем.

ЕМОЦИОНАЛНА ПИСМЕНОСТ

Емоционална емоционална писменост је способност препознавања сопствених и туђих осећања и доброг управљања њима у себи и у својим односима. То значи знати како, када и где изражавати или не изражавати своје емоције (Стајнер, 2003). Из тога произилази да само она особа која уважава ове аспекте стварности може имати добру представу о стварности на основу које ће успешно функционисати. Саловеј је дефинисао пет вештина емоционалне интелигенције:

1. Познавање сопствених осећања- суштинско за саморазумевање

2. Управљање осећањима- утицај на сопствена осећања и на њихово изражавање

3. Самомотивисање- каналисање емоционалних узбуђења у активности ка жељеном циљу

4. Препознавање туђих осећања- разумевање психолошких збивања у другима

5. Управљање односима- вештина којом се утиче на емоционално стање друге особе

Стајнер не види емоционалну писменост и неписменост као две јасно разграничене категорије већ их схвата као делове једног континуума од потпуне неписмености до потпуне писмености. Тај континуум он назива Скала емоционале свесности и у њему разликује осам категорија (Стајнер, 1996):

1. Отупелост- људи на овом нивоу емоционалне свесности нису свесни ни једне емоције, чак и кад имају снажна осећања, ништа не осећају- не постоји свест о својим емоцијама.

2. Физичке сензације- осећају се хаотичне емоције, а незна се које, људи на овом нивоу су свесни осећаја који прати емоцију, али не и саме емоције. Особа на овом нивоу осећа нпр. да јој срце убрзано куца, топлоту, хладноћу, притисак у грудима и остале сензације, али није свесна саме емоције.

3. Примално искуство или емоционални хаос - у овој фази осећају се снажна осећања, али се не могу изразити речима и зато се она зове прималана јер је слична емоционалном доживљају беба које јасно доживљавају емоцију али нису у стању да их именују.

4. Вербална баријера- на овом нивоу емоционалне свесности особа има способност

изражавања емоција речима што се лакше постиже и уколико је особа окружена људима са који су отворени за разговор о емоцијама.

5. Диференцијација - овај ниво емоционалне свености подразумева препознавање врсте и интензитет емоција.

6. Узрочност- на овом нивоу емоционалне свесности постоји разумевање разлога настанка осећања, тј. увиђају се мисаони процеси, уверења и вредности који доприносе активирању одређене емоције.

7. Емпатија- ова фаза се односи на способност разумевања туђих осећања без емоционалног ангажовања.

8. Интерактивност- највиши ступањ емоционалне свесности представља фазу када особа има способност не само разумевања туђих емоција већ и особа зна како ће људи

реаговати на емоције једни других као и способност процене када ће та интеракција да ескалира на боље или горе.

ЖИВОТНЕ ПОЗИЦИЈЕ

Комуникацијски стил емотивно писмене особе је углавном асертиван јер слободно и директно изражава своје ставове и уверења, поштујући исте код саговорника. Она такође претежно реагује из животне позиције ја сам ОК, други су ОК.

Животне позиције или ставови су оно како човек види себе и друге. Различити људи у својим системима вредности (референтним оквирима) имају различите представе и уверења о себи, другима и свету. Чак и када две особе имају исту представу о нечему или некоме, оне ту представу могу вредновати на различите начине. Разлика је и у томе какве критеријуме вредновања особе примењују у процени себе, других и света око себе. Вредносни суд који особа заузима према себи и другима се назива егзистенцијалана позиција. Да би се разумеле егзистенцијалне позиције, неопходно је разликовати понашање од бића (особе) која се понаша на одређен начин.

Животне позиције из којих особа може реаговати могу бити:

1. Ја сам ОК- ти си ОК или „Ја вредим, ти вредиш“- плус, плус (+, +)

Ова позиција је потенцијално ментално здрава позиција у којој је особа свесна својих и туђих квалитета те прихвата и себе и друге, тако да конструктивно решавају своје проблеме. Њихова очекивања су углавном реална. То је позиција самопоштовања и поштовања, односно самољубави и љубави према другима под условом да је заснована на стварности, а не сме бити идеолошки или религијски наметнута.

2. Ја сам ОК- ти ниси ОК или „Ја вредим, ти не вредиш“- плус, минус (+, -)

Ова позиција значи да особа себе прецењује или другу особу подцењује. Особа која реагује из ове позиције се понаша арогантно, понижава и потцењује саговорника. Од других очекује понизан и сервилан однос и осетљиви су када је критика упућена њима. Особе у овој позицији у стресним и конфликтним ситуацијама грешку траже код других, оптужујући их и сматрајући их одговорним и када то нису. Из ове позиције реагују људи који су агресивни и насилни.

3. Ја нисам ОК- ти си ОК или „Ја не вредим, ти вредиш“- минус, плус (-, +)

Ово је позиција у којој људи умањују своју вредност или преувеличавају туђу вредност. У овој позицији се осећају емоције као што је осећање мање вредности, стид, анксиозност, депресивност или саморжња. Према другима се може осећати

обожавање или било која друга осећања заснована на идеализацији. Особе које су у овој позицији су сервилни и понизни или су дистанцирани и повучени. У стресним и конфликтним ситуацијама, људи у овој позицији себе окривљују и за оно што нису криви, деструктивност окрећу ка себи те могу бити и суицидни.

4. Ја нисам ОК- ти ниси ОК или „Ја не вредим, ти не вредиш“- минус, минус (-, -)

У овој позицији особа обезвређује и себе и друге. То је позиција опште безвредности у којој постоји осећање бесмисла, беспомоћности и безнадежности. У овој позицији је такође могуће окретање деструктивности ка себи у смислу суицида или чак постоји могућност да особа прво убије другог па онда себе.

Зато свака позиција јесте манифестација личног система вредности или нашег референтног оквира. Ако је особа интегрисана, она ће доследно користити један систем вредности и у складу са тим ће реаговати из једне животне позиције. Идеално интегрисана особа ће константно бити у позицији Ја сам ОК- ти си ОК или „Ја вредим, ти вредиш“- плус, плус (+, +). Ригидно организована особа може константно бити и у некој другој описаној позицији. Особа која није интегрисана ће у различитим временским интервалима користити више поменутих позиција.

ЖИВОТНЕ УЛОГЕ

Животне улоге се играју на основу заузетих животних позиција које су у претходном поглављу описане како би се остварила животна уверења. Основне животне улоге су: Прогонилац, Спасилац и Жртва.

а) Прогонилац - особа која игра ову улогу тежи да успостави контролу над сваком ситуацијом, да демонстрира своју моћ, да доминира и да победи по сваку цену. Особе у овој улози сматрају да треба да исправљају туђе мишљење и понашање па чак и ако је то поражавајуће за другога. Ове особе су агресивне и преплављене осећањем беса, незадовољства али и страха јер имају одређена неразрешена искуства из прошлости (предрасуде, дисфункционалне емоције). Њима туђи поступци никада неће бити добри и други ће им увек бити криви за све. Особа која игра улогу прогониоца користи агресиван стил комуникације који подразумева гласан говор, критику личности а не њеног понашања и прекидање саговорника. Комуниколошка порука особе са агресивним стилом комуникације или особе која је у улози прогониоца јесте да су његове потребе битније од туђих потреба.

б) Спацилац- особа у улози спасиоца тежи да решава проблеме других чак и када се од ње то не тражи и чак када она то ни сама не жели. Сматра да вреди ако преузима туђу одговорност и посао и тежи задовољењу другога по сваку цену. Спасилац не помаже другима нити им нуди подршку, већ све ради уместо њих и нуди им готова решења на тацни

ц) Жртва- улогу жртве играју особе које отписују своју способност да доносе своје одлуке и да се саме брину о себи. Жртве дозвољавају другима да руководе њиховим животом и да неко други води рачуна о њима. Она преузима одговорност и за оно што није одговорна и извињава се. Жртва своје потребе сматра мање важним од туђих потреба.

Оно што треба нагласити јесте да није пожељни бити ни у једној од наведених улога у драмском троуглу јер се оне лако и брзо смењују те прогонилац може постати жртва, спасилац прогонилац и обрнуто.

Насупрот драмском троуглу постоји тзв. победнички троугао који јесте одраз емоционалне писмености и свесности и за разлику од драмског троугла нуди конструктивна решења и доприноси успешној комуникацији.

ПОБЕДНИЧКИ ТРОУГАО

а) Асертиван (уместо Прогониоца)- асертивна особа за разлику од прогониоца није агресивна али јасно и директно комуницира. Асертивна особа поседује вештину активног слушања, поштује себе и друге и реагује из позиције Ја сам ОК- ти си ОК или „Ја вредим, ти вредиш“- плус, плус (+, +). Такође поседује умеће похваљивања других и спремна је да се извини када погреши јер преузима одговорност за оно што је она урадила или рекла.

б) Брижан (уместо Спасилац)- брижна особа ће бити заинтересобана за особе које имају проблем и за оне који су рањиви али ће им помагати само ако се од њих то тражи. Неће наметати своју помоћ нити ће преузима ти одговорност која није њихова.

ц) Рањив (уместо Жртва)- рањива особа може да пати али ће своје проблеме за разлику од жртве решавати конструктивно и своја осећања ће користити као извор података за самосвесно решење проблема.

Емоције се морају посматрати у односу на особу која их доживљава и на ситуацију у којој се осећају. Зато је најисправније дефинисати емоцију као реакцију бића на неко збивање. Особа реагује на разне догађаје на различите начине и зато је емоција квалитативно особена реакција бића (особе, личности). Зато је уместо појама емоција или осећање адекватније користити појам емоционална реакција. Сврха појављивања неке емоције је увек логична. Логику појављивања емоција нетреба тражити у општеважећем „здравом разуму“ који важи за већину људи у некој култури, већ у оним критеријумима на осонову којих особа процењује ситуацију у којој осећа одређено осећање. То значи да се ради о приватној логици особе која осећа. Та логика може бити тачна или погрешна па зато и емоција може бити адекватна или неадекватна. Емоционалне реакције нису одговори на било које стимулусе из спољашње средине, већ само на оне стимулусе које особе процењује као важне. Људи не реагују на стимулусе већ на значење које приписују том стимулусу. Када особа процени да јој се догађа нешто значајно она ће реаговати осећањем. Процена

важности нечега зависи од личног система вредности или од тзв. референтног оквира појединца који представља систем вредности којим особа анализира стимулусе.

МОДЕЛ КРУЖНЕ ЕМОЦИОНАЛНЕ РЕАКЦИЈЕ-КЕР МОДЕЛ (Миливојевић, 2006.)

Постоји комплексни механизам који омогућује емоцију. То је низ менталних операција које претходе настанку осећања и које следе покренуте самим осећањем. Такав механизам је означен као модел кружне емоционалне реакције или КЕР модел (Миливојевић, 2007).

Поменути механизам осликава дефиницију емоција као изразу бића у његовом односу према свету те и јесу објашњене у контексту односа бића и света. То значи да емоције нису изоловане и нису нешто што се догађа само по себи већ су повезане са процесима који јој претходе и процесима који јој следе. У овом механизму издвајају се неколико битних сегмената: стимулусна ситуација, опажање стимулисне ситуације (перцепција), приписивање смисла (значења) стимулусу, приписивање важности (значаја) том смислу, телесна обрада значајне информације, спремност за акцију, размишљање и бирање понашања и само понашање или акција. Емоција је међу сегмент овог кружног тока догађаја који почиње опажањем стимулусне ситуације, а завршава се одређеном акцијом ка стимулусној ситуацији. КЕР модел показује да све почиње и завршава се на истом месту- у спољашњем свету. Емоција је реакција на значајну промену у спољашњем свету и она мотивише особу на оно понашање које ће бити адаптивно за дату промену. Када је осећање непријатно, понашање ће бити усмерено на промену стимулусне ситуације, а када је осећање пријатно, тежиће се поткрепљивању и појачавању промене која је у складу са жељама особе која доживљава емоцију.

Важно је напоменути и адаптивну функцију емоција. Сврха појављивања емоција и јесте да се регулише поремећени однос између бића и спољашњег света. Логика адаптације код непријатних и пријатних емоција је различита: непријатна осећања су реакција на поремећај адаптације, а пријатна осећања су реакција на унапређење адаптације. Тако да непријатна и пријатна осећања имају различиту сврху: непријатна су у вези са преживљавањем, а пријатна су у вези са квалитетом живота. Зато кажемо да особа не реагује на сам стимулус већ на значење које му прирписује тј. реагује на стимулусе које процењује као важне. С тим у вези је битно нагласити значајну чињеницу у вези са којом постоји заблуда да емоције инхибишу мишљење што није тачно. Може се истовремено мислити и осећати, те није потребно гушити своја осећања из страха да ће она утицати на губитак контроле.

ЕМОЦИЈЕ (ОСЕЋАЊА) НИСУ ОСЕЋАЈИ

Једна од водећих заблуда у вези са емоцијама јесте да су емоције исто што и осећаји или осети. Емоције јесу исто што и осећања, а осећаји су исто што и осети (сензације).

И једно и друго се осећају, али су осећаји (осети) опажаји који настају надраживањем чула од стране одређених стимулуса који надражују чулне рецепторе. Осећаји (осети) се осећају стално као што су топлота, хладноћа, додир, бол, притисак и они обезбеђују стални контакт са спољашњом средином, за разлику од осећања (емоција) које се као што је већ речено осећају само када нам је нешто важно (туга, љубав, страх, љутња...). Често се дешава да питамо неког: „Како се осећате?“ мислећи на емоције, а саговорник нам одговори да се осећа уморно, болно, да осећа хладноћу итд. Зато уколико желимо да разговарамо о нечијим осећањима, треба прецизно поставити питање: „Које осећање или емоцију осећате?“. Један од разлога због кога неки људи не разликују осећаје од осећања јесте што је одређена емоција неприхватљива за њихово Ја те је та иста емоција потиснута.

Потиснуте емоције настају тако што одређене емоције нису биле подржаване или је чак њихово изражавање било кажњавано или забрањивано у детињству од стране родитеља. Често се например осећање туге и плач оспорава дечацима или осећање љутње девојчицама. Те емоције касније у одраслом добу буду потиснуте и особа их не препознаје.Например, особа која верује да само кукавице и слабићи осећају страх, они појаву страха доживљавају као доказ сопственог кукавичлука. Зато оваква особа у ситуацијама када се у ствари плаши она осећа например, хладноћу. Осећај хладноће је у ствари код ње маскирани страх. Потиснуте емоције могу бити проблем јер их особа не препознаје, није их свесна те се неће ни ангажовати у понашању које би иначе покренула та емоција- например осећање страха би покренуло адаптивне активности заштите од одређене опасности.

ЕМОЦИЈЕ НИСУ ПОНАШАЊА

Следећа заблуда о емоцијама јесте изједначавање осећања и понашања. Људи који осећају једно осећање могу се понашати на различите начине, као што се и особе које се понашају на исти начин могу осећати различита осећања. Осећања нису оправдање за одређено неприхватљиво понашање нити се понашања поистовећују са осећањима. Свако има способност да изабере на који начин ће изразити своја осаћења тј. како ће се понашати. Најчешћи пример поистовећивања емоција са понашањем јесте поистовећивање осећања љутње са агресивним понашањем или насиљем , а да се страх поистовећује са бежањем. Свако има право да осећа различите емоције па и љутњу, али она не мора бити испољена, а и када се испољи не мора на агресиван начин. Особа која поистовећује осећања и понашање, уверена је да када осећа одређено осећање, мора да се понаша на одређен начин. Овакво уверење доводи до тога да особа отписује могућност избора понашања и реакције, јер свако има способност да одабере како ће изразити своја осећања. Таква чињеница да постоји избор бирања реакција и одлучивање о понашању особи повећава флексибилност и избегавање заблуде да осећати је исто што и препустити се понашању.

ФУНКЦИОНАЛНЕ И НЕФУНКЦИОНАЛНЕ ЕМОЦИЈЕ

Једна од подела осећања јесте подела на функционална осећања која активирају особу на активност и нефункционална која пасивизирају особу. Свако осећање би требало да има своју сврху или функцију. Већ је речено да су осећања специфична врста реакције на оно што је некоме важно у цињу адаптације. Крајња сврха осећања јесте покретање на неку активност са циљем адаптације променама у спољашњем свету тако да особа или уређује свет у складу са својим референтним оквиром или уређује свој референтни оквир ради прилагођавању свету. Сврха осећања јесте припрема тела за сврсисходно понашање, али суштина није само у припреми већ и у понашању за постизање циља. Може се рећи да је сврха осећања стимулација менталних процеса и размишљања што се конкретизује у крајњем адаптивном понашању. Осећања било пријатна или непријатна имају своју функцију. Нису сва пријатна осећања функционална нити су сва непријатна осећања нефункционална. Например осећање досаде има функцију да својом непријатношћу покрене особу на понашање које ће довести до напуштања непожељне ситуације и тражења ситуације која је пожељна. Функција непријатних осећања јесте преживљавање, а функција пријатних осећања је у вези са квалитетом живота. Постоји неадекватна логика или тзв. хедонистичка логика да су само пријатна осећања добра и да им се треба тежити, а да су непријатна осећања лоша и да их треба избегавати. То је погрешна логика јер непријатна осећања као што је речено имају своју функцију. Особа која верује да су непријатна осећања лоша, тежиће да их се ослободи решавајући проблем неадекватно конзумирањем алкохола, дроге или лекова удаљавајући се од реалности јер нису непријатна осећања проблем већ су она сигнал за одређени животни проблем.

Доц. др Павле Раданов
Факултет за примењени менаџмент, економију и финансије
Београд, Немањина бр. 4.

МОДЕЛ СУЗБИЈАЊА ШИРЕЊА И УНИШТАВАЊА АМБРОЗИЈЕ У ЦИЉУ ПОБОЉШАЊА КВАЛИТЕТА ЖИВОТА И ЕФИКАСНОСТИ У ПОЉОПРИВРЕДИ

Р Е З И М Е

Висок степен загађености знатно је изменио нашу животну средину и довео је до штетних последица и реакција по сав живи свет.
Загађивање проузрокује нарушавање физичких, хемијских и биолошких својстава наше животне средине која тако измењена штетно делује на све нас.
Последице по људе су: болести дисајних органа, канцерогене болести, слабљење имуно система, алергије. Поред наведених здравствених последица, јављају се и мутагене и тератогене промене.
Загађење доводи до озбиљних здравствених и генетичких последица, али и реакција организма.
Амброзија (Ambrosia artemisiifolia L) је коровска биљка - инвазивни биолошки загађивач која представља проблем у Европи али и широм света.
Да би се заштитила животна средина и спречиле алергијске реакције код људи потребно је деловати на сузбијању амброзије пре цветања.
Здравствени алергени проблеми изазвани поленом амброзије и пројектоване климатске промене погоршаће тренутну ситуацију и довешће до шире распрострањености здравствених проблема у блиској будућности.
У пољопривреди, амброзија представља важну штеточину пошто изазива губитак приноса многих усева.
Поред директног уништења станишта, инвазивне врсте су главна претња биодиверзитету.
Инвазивне биљке изазивају еколошке, здравствене, економске и политичке последице.
Амброзија је инвазивна врста која изазива проблеме у Европи. Србија и Западна Румунија имају велику популацију ове инвазивне врсте.

Кључне речи: Амброзија, биолошки загађивач, екологија, пољопривреда, прекогранична сарад

У В О Д

Висок степен загађености изменио је нашу животну средину и довео је до штетних последица и реакција по сав живи свет.

Процесом индустријализације јавља се проблем загађења ваздуха, воде, земљишта и хране. Загађивање проузрокује нарушавање физичких, хемијских и биолошких својстава наше животне средине која тако измењена штетно делује на све нас.

Неконтролисаним испуштањем штетних материја из фабричких димњака и других извора загађења долази до загађења ваздуха. У ваздух се, у великим количинама, испуштају разноврсне и многобројне штетне примесе чија је емисија веома велика, а то су: угљен-моноксид (CO), угљен-диоксид (CO2), сумпор-моноксид (SO), сумпор-диоксид (SO2), сумпор-водоник ((H2S), азот-моноксид (NO), азот-диоксид (NO2), амонијак (NH3), бензен (C6H6), угљоводоници (толуен, метил-меркаптан), чађ, итд. Све ове примесе имају префикс загађивача који доводе до глобалних промена а не само локалних.

У нашој средини фабрике и други извори загађења својим отпадним водама загађују и наше реке, и тако долази до загађења вода.

Кружењем материја у природи загађује се и земљиште и то: пољопривредно земљиште због неконтролисане примене вештачких ђубрива и пестицида који се користе у пољопривреди; земљиште које се користи за дивље депоније са чврстим отпадом; и, земљиште које угрожавају многи други загађивачи са својим отпадним материјама.

Све напред наведено доводи и до загађивања хране јер биљке кореновим системом, који није селективан у процесу апсорпције, са водом из земљишта упијају све оно што им је понуђено. Тако се долази до тога да је и храна загађена, а људи су последњи чланови у ланцу исхране и стога сва та загађивања знатно увећана храном уносе у организам.

Последице, свега што је напред наведено, по људе су: болести дисајних органа, канцерогене болести, слабљење имуно система, алергије, коњуктивитис, повећана смртност. Поред наведених здравствених последица, јављају се и мутагене и тератогене промене.

Степен загађености наше животне средине знатно је повећан након бомбардовања 1999. године. Током бомбардовања дошло је до велике емисије штетних материја, а знатне количине токсичних и штетних материја изливене су у реке и на земљиште у кругу фабрика. Оваквим загађивањем озбиљно су угрожене подземне воде, а вода која се пије из водовода најчешће се добија прерадом подземних вода.

Загађење доводи до озбиљних здравствених и генетичких последица, као и реакција организма, и тиме проблем загађења постаје приоритет који пред грађане Републике

Србије поставља задатак опстати уз ангажовање свих видова грађанског мњења и иницијатива у погледу подизања еколошке свести и стварања контролних механизама који ће активно да суделују у еколошкој судбини Републике Србије.

СУЗБИЈАЊЕ ШИРЕЊА И УНИШТАВАЊЕ АМБРОЗИЈЕ

Амброзија (Ambrosia artemisiifolia L) је коровска биљка која изазива алергијске реакције код људи.

Амброзија - инвазивни биолошки загађивач је идентификована као проблем националног али и међународног значаја како у Европи тако и широм света.

Да би се заштитила животна средина и спречиле алергијске реакције код људи потребно је деловати на сузбијању амброзије пре цветања.

Да би сузбијање амброзије пре цветања било ефикасно потребно је спровести одређене активности и применити адекватне мере у читавом региону, например у региону Баната (Баната као географске области која се налази у АП Војводини у Републици Србији и Румунског Баната као географске области која се налази у Републици Румунији), што би подразумевало сарадњу две државе - Републике Србије и Републике Румуније односно прекограничну сарадњу на пројекту сузбијања ширења и уништавања коровске биљке амброзије.

I) Пројекат „Сузбијање ширења и уништавање амброзије“ требало би усагласити са програмском стратегијом

Програмски циљ - Стратешки циљ пројекта био би да се на основу прекограничног пројекта и заједничких активности од стране српских и румунских партнера постигне балансиран и одрживи социјално-економски развој српско-румунског пограничног подручја. Наведени пројекат допринео би имплементацији активности с обе стране границе, представљајући добар пример сарадње између различитих ентитета.

Приоритет - Назначени пројекат допринео би програмској стратегији, али приоритет би била заштита животне средине и активности усмерене на сузбијање ширења и уништавање прекограничног биолошког загађивача - Ambrosia artemisiifolia L.

Приоритетни циљ - Циљ је побољшање квалитета живота за пограничне заједнице, што може да се постигне заједничким акцијама на сузбијању ширења амброзије и стварног решавања проблема алергија које су изазване коровском биљком амброзијом.

Посебни циљеви у складу с циљевима програма су:

- идентификација проблема;
- установити фактичко стање, креирати базе података (распрострањеност амброзије у циљном подручју и густина биљке/м2);
- мапирање подручја прекривеног амброзијом;
- припрема заједничког акционог плана на сузбијању амброзије;
- чишћење пољопривредног земљишта до организованог стања;
- едукација грађана у вези са проблемом који представља амброзија и применом мера ради сузбијања ширења и уништавању амброзије;
- успостављање и опремање мониторинг центра за амброзију.

Мера - Побољшање система и приступа прекограничним проблемима заштите животне средине, као и заштита и управљање путем усвајања постојећег система заштите и управљања животном средином, - што подразумева заједнички рад на сакупљању података, информација и размени знања и искустава у прекограничном региону.

Главна мера пројекта су заједничке активности на сузбијању амброзије пре цветања чиме се постижу два ефекта:
- смањење учесталости алергијских реакција код људи на полен амброзије; и
- сузбијање стварања семена.

Применом наведених мера постигли би се добри прекогранични резултати на сузбијању амброзије у оквиру координираних активности, реаговало би се правовремено узимајући у обзир биологију врсте.

Акциони план сузбијања амброзије ће дефинисати начин, метод и организацију како да се обезбеди одрживост пројекта у будућем периоду.

Успостављање мониторинг центра за амброзију у обе пограничне области допринело би ширењу свести становништва у вези са заштитом животне средине, а утицало би и на решавање здравствених, еколошких, економских и естетских проблема због постојања амброзије на територији банатског региона у Републици Србији и Републици Румунији.

II) Пројекат „Сузбијање ширења и уништавање амброзије“ утиче и на економски и социјални развој

Приоритет - Економски и социјални развој.

Мера - Подршка повећању истраживачког и развојног нивоа и иновација у региону кроз заједничке конференције, састанке и радионице; креирање и приступ истраживачким и развојним мрежама сарадње оснивањем два мониторинг центра. Назначени начин истраживања имао би дугорочне економске ефекте са обе стране границе.

Реализација наведених пројектних активности директно би утицала на повећање радне способности становништва и на квалитет произведене хране у региону.

Здравствени алергени проблеми изазвани поленом амброзије доводе до временских губитака на раду и трошкова за лечење и медикаменте. Пројектоване климатске промене погоршаће тренутну ситуацију и довешће до шире распрострањености здравствених проблема у блиској будућности.

У пољопривреди, амброзија представља важну штеточину пошто изазива губитак приноса многих усева.

Едукација широке популације путем радионица и коришћење промотивног материјала утицаће на подизање свести о неопходности примењивања координираних активности.

III) Пројекат „Сузбијање ширења и уништавање амброзије“ - пројектни циљеви

Циљеви су:
- Заједнички рад на сузбијању амброзије у прекограничном региону - Решавање проблема амброзије у оба циљна подручја користећи знање и искуство „know-how“ техника оба партнера (заједнички пројектни тим, радионице, акциони план, заједничка стратегија за дугорочну одрживост сузбијања амброзије).
- Имплементација интегрисаног прекограничног система контроле амброзије - Неопходно је сузбијати и пратити амброзију са обе стране границе да би се обухватио целокупан регион Баната, што би омогућило здравствену заштиту људи од биолошког загађивача амброзије.
- Побољшање техничких капацитета прекограничног мониторинга амброзије – Недостатак опреме и стручњака за откривање и сузбијање амброзије упућују на то да заједнице саме решавају овај еколошки проблем, тако да ће пројекат заједницама омогућити да обуче људе и купе неопходну опрему за мониторинг и сузбијање амброзије. Сузбијање амброзије се врши хемијским и механичким методама.
- Повећање свести грађана о проблемима који настају биолошким загађивачем амброзијом - Подстицање и помоћ у едукацији о инвазивној биљци амброзији (сузбијање, пољопривредни и еколошки аспекти) и промоција активности које се примењују приликом сузбијања амброзије.
- Промоција и имплементација ЕУ политике у области заштите животне средине - ЕУ има високе стандарде у области заштите животне средине тако да би требало те стандарде промовисати и имплементирати.
- Успостављање и опремање мониторинг центра амброзије - Пројекат има аспект дугорочне одрживости сузбијања и моноторинга амброзије, што може да се постигне уколико је моноторинг центар добро опремљен.

IV) Пројекат „Сузбијање ширења и уништавање амброзије“ - пројектни контекст

Многe европске земље препознале су претњу од стране инвазивних биљака, те су развили:
- механизме за сузбијање путање за развој потенцијалне стране инвазивне врсте;
- управљање плановима за главне стране инвазивне врсте које већ угрожавају екосистеме, станишта или врсте.

Поред директног уништења станишта, инвазивне стране врсте су главна претња биодиверзитету.

Инвазивне биљке изазивају еколошке последице.

Економске последице се огледају кроз губитак производње врста на које су утицале инвазивне биљке или кроз трошкове мера сузбијања.

Здравствени проблеми изазвани од стране амброзије су алергије на полен.

Политичке последице изазване присуством инвазивне врсте поремете неке аспекте међународне трговине, безбедност хране и воде.

Амброзија (Ambrosia artemisiifolia L) је инвазивна врста која изазива проблеме у Европи. Србија и Западна Румунија имају велику популацију ове инвазивне врсте.

Амброзија (Ambrosia artemisiifolia L) има високо алерген полен који изазива алергијски ринитис и тешке асме код становништва.

У многим подручјима планете Земље биљне врсте успевају поред путева па путем возила семење тих врста се брзо разноси на велике удаљености.

Адекватно управљање коровом амброзије захтеваће концентрисан и континуиран развој и дугорочну примену мера сузбијања.

Амброзија производи милијарде поленских честица које лако стижу у атмосферу изазивајући алергијске реакције и асму чак два пута више него други полени.

Полен амброзије дуго се задржава у атмосфери због својих морфолошких карактеристика, али и због могућности транспорта на веће удаљености од извора, па амброзија може да има негативан утицај на здравље људи на подручју њене распрострањености али и у суседним подручјим.
У препорукама Светске здравствене организације из 2003. године стоји да је полен из ваздуха важан узрок повећања алергијских реакција у претходних шездесет година.

Успостављање мреже мониторинга полена омогућило би да се опишу и прогнозирају важне карактеристике алергенског полена ваздуха, што би допринело превенцији и третману алергијских обољења.

V) Пројекат „Сузбијање ширења и уништавање амброзије“ - очекивани пројектни резултати

Очекивани резултати су:
- Смањење амброзије у таргетираном подручју - Популација амброзије у таргетираном подручју смањиће се захваљујући активностима механичког и хемијског сузбијања. Ова мера требало би да уништи биљку амброзију пре цветања, што би довело до смањења концентрације полена у запремини ваздуха.
- Информисање грађана о проблемима које изазива биолошки загађивач амброзија - Алергијске реакције изазване поленом амброзије представљају здравствени и социјални проблем. Континуирано мерење концентрације полена у ваздуху, извештавање јавности путем медија о почетку и крају опрашивања и дневним концентрацијама полена/м3 је веома важно за пацијенте осетљиве на полен амброзије.
- Оснивање и опремање мониторинг центра амброзије - Да би се постигао главни циљ пројекта требало би наставити започете активности на сузбијању концентрације амброзије и концентрације полена у ваздуху. Мониторинг центар амброзије требало би опремити стационарном и теренском опремом. Потребан је и алат за формирање и одржавање базе података и ГИС мониторинг система, али и професионална ауто-лабораторија за сакупљање ГИС података са терена о амброзији и узорковање.

VI) Пројекат „Сузбијање ширења и уништавање амброзије“ - таргетиране групе

Таргетиране групе су:
- Стручњаци који ће бити едуковани - Доктори, учитељи, наставници, професори и инспектори из таргетираног подручја требало би да се едукују и обуче у радионицама да пренесу знање широј популацији.
- Становништво у српском и румунском делу банатског региона - Алергијске реакције изазване поленом амброзије представљају здравствени и социјални проблем. Стална мерења концентрације полена у ваздуху, обавештавање јавности путем медија о почетку и крају опрашивања и дневним концентрацијама полена/м3 је веома важно за пацијенте осетљиве на полен амброзије.
- Локална и регионална администрација - Предлагање и доношење прописа којим би се амброзија прогласила карантинским коровом и утврђивање мера којима би се амброзија уништила.

VII) Пројекат „Сузбијање ширења и уништавање амброзије“ - прекогранични карактер пројекта

Прекогранични карактер пројекта чини:
- Заједнички развој - Пројекат би требало да буде сачињен заједнички од стране оба партнера из Републике Србије и Републике Румуније. Пројекат би требало да интегрише идеје, приоритете и активности заинтересованих страна са обе стране границе.

- Заједничка имплементација - Активности предвиђене пројектом требало би да се изведу и координирају са обе стране границе, тако да обављају активности заједнички и паралелно, али да активности у Србији обављају и румунски партнери самостално а активности у Румунији српски партнери.
- Заједнички кадар - Учесници пројекта требало би да имају заједничке функције, једног менаџера пројекта, једног одговорног научника, једног заједничког финансијског сарадника, једну особу задужену за односе с јавношћу. Људски ресурси би требало да буду задужени за извођење пројектних активности са обе стране границе.
- Заједничко финансирање - Буџет пројекта је заједнички, подељен на партнере у зависности од извођења пројектних активности. Суфинансирање се врши с обе стране границе. Пројекат би требало да има и један банковни рачун за ЕУ донације.

VIII) Пројекат „Сузбијање ширења и уништавање амброзије“ - програмски индикатори

Програмски индикатори:
- повећана прекогранична сарадња у области заштите животне средине;
- побољшан технички капацитет у прекограничном моноторингу загађивача;
- повећана свест грађана у области заштите животне средине;
- повећана стручност и размена искустава у области заштите животне средине.

IX) Пројекат „Сузбијање ширења и уништавање амброзије“ - пројектни индикатори

Пројектни индикатори:
- уништење густине биљке амброзије у прекограничном подручју;
- уништење квантитета полена у ваздуху таргетираног подручја;
- смањење броја семења амброзије произведено по години.

X) Пројекат „Сузбијање ширења и уништавање амброзије“ - стратегија наставка активности

Један од главних циљева пројекта и разлог за наставак активности је оснивање мониторинг центра за амброзију у Јужном Банату у Републици Србији и у Румунском Банату у Републици Румунији.

Мониторинг центри имали би улогу да обезбеде логистичку основу за мониторинг популације амброзије у српском и румунском делу Баната и наставак активности за мониторинг и сузбијање биолошког загађивача после завршетка пројекта, али и активности обуке на различитим едукативним нивоима, те активности информисања становништва путем медија и обавештавање јавности о опасности коју представља амброзија.

Наведене активности могу да се постигну и могу да се наставе посредством мониторинг центра амброзије.

Дугорочна стратегија подразумева подршку општина, градова, спонзора или извора финансирања на други начин ради наставка активности мониторинг центра амброзије и наставка прекограничне сарадње.

Дугорочна корист за заједнице у прекограничном подручју састојала би се од уништења учесталости насталих алергија изазваних поленом амброзије.

Информативни материјал израђен током трајања пројекта имао би улогу да преноси и шири информације у вези са сузбијањем амброзије.

На бази резултата пројекта у будућности могле би да се примене сличне активности ради сузбијања других инвазивних биљних врста или корова који су присутни у прекограничном подручју у корист заједница.

З А К Љ У Ч А К

На основу изнетих чињеница јасно се намеће закључак да би проблем загађивања требало озбиљно схватити. Становници Републике Србије првенствено би требало да буду обавештени о томе да постоји начин и мере које могу да се користе како би се смањио степен свих видова загађења.

Да би се заштитио ваздух могу да се примене одређене мере и то: техничко-технолошке, биолошке и законске. Примена наведених мера требало би да буде стална и истовремена. Воде могу да се заштите пречишћавањем отпадних вода. Земљиште може да се заштити применом законских мера у пољопривреди, као и смањивањем количина чврстог отпада, рециклирањем отпада и изградњом санитарних депонија. Методом рециклирања постиже се најбољи начин заштите земљишта од отпадака како са еколошког тако и са економског аспекта. Изградњом санитарних депонија и прикупљањем секундарних сировина за рециклажу смањило би се загађивање земљишта а тиме и шире животне средине.

Становници Републике Србије требало би да се информишу путем медија и кроз перманентне едукационе програме како би научили да препознају еколошке проблеме, како да делују превентивно и како да покрећу грађанске иницијативе у циљу заштите животне средине и свог опстанка у оваквим условима.

Програми едукације о заштити животне средине требало би да буду озбиљно и стручно испланирани и још озбиљније спроведени. Значај едукације најбоље може да се уочи из програма који су спроведени у оквиру заштите становништва од сиде и из програма о понашању у саобраћају. Таквим едукацијама спашени су многи животи.

SUMMARY

Hhigh level of pollution has significantly changed our environment and has led to harmful consequences and reactions for all the living world. Pollution causes disruption of physical, chemical and biological characteristics of our environment, which was changed in a way that is s damaging to all of us. The consequences for humans are: respiratory diseases, cancer diseases, weakening of the immune system, allergies. In addition to these health consequences, there are also mutagenic and teratogenic changes.

Pollution causes serious health and genetic consequences, and also the reaction of the organism. Ragweed (Ambrosia artemisiifolia L) is a weed plant - invasive biological contaminant which poses a problem in Europe and worldwide. In order to protect the environment and prevent allergic reactions in humans it is necessary to operate the control ambrosia before flowering. Health problems caused by pollen allergen of ragweed and projected climate changes will worsen the current situation and they will lead to wider health problems in the near future. In agriculture, ragweed is a major pest; it causes loss of yield of many crops.

In addition to direct habitat destruction, invasive species are a major threat to biodiversity. Invasive plants cause environmental, health, economic and political consequences. Ragweed is an invasive species that causes problems in Europe. Serbia and Western Romania have a large population of this invasive species.

Keywords: Ambrosia, biological contaminant, ecology, agriculture, cross-border cooperation.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гиденс, Е., Европа у глобалном добу, Агор, Београд, 2000.
2. Ерић, Д., Увод у менаџмент, Чигоја штампа, Београд, 2000.
3. Коларевић, М., и др., Методологија израде стратегије одрживог развоја, Међународни научни скуп, Менаџмент 2010, Крушевац, 2010.
4. Марић, Б., Управљање пројектима, Факултет за предузетни менаџмент, Нови Сад, 2000.
5. Раданов, П., Истраживање нивоа едукације о загађености животне средине у Панчеву, Лист Савеза енергетичара, Енергија 2010., Београд, 2010.
6. Сотировић, В., Адамовић, Ж., Методологија научноистраживачког рада са статистиком, Технички факултет „Михајло Пупин „ Зрењанин, 2005.
7. Штиглиц, Џ., Противречности глобализације, СБМ, Београд, 2004.

mr ph spec Биљана Васић, Фармацеутско- физиотерапеутска школа,

dipl. ecc менаџмента у здравству Драгана Ђуричић, Општа болница Medigroup

ВЕЖБАМА РЕЛАКСАЦИЈЕ У БОРБИ ПРОТИВ АНКСИОЗНОСТИ

АПСТРАКТ

Анксиозност је емоционална реакција појединца на стресне догађаје, која је праћена променама у понашању с циљем да га припреми на суочавање са опасношћу. Настаје као последица стреса, употребе лекова који стимулишу нервни систем, метаболичких поремећаја.

Један од главних симптома ансиозности су напетост, страх, недостатак ваздуха. Људи када су под стресом занемарују правилно дисање. Као последица неправилног дисања јавља се вртоглавица, задиханост, бол у пределу срца, трнци у рукама, доњим екстремитетима.

Нивои кисеоника и угљен-диоксида у крви варирају под утицајем стреса, изазивајући понекад прилично тешке и узнемирујуће симптоме, што је видљиво као паника, анксиозност и стрес.

Правилно дисање може утицати на откуцаје срца успоравањем, што за последицу има снижење крвног притиска, успоравање метаболизма и низ других промена. Правилним дисањем можемо спречити напад панике и помоћи нашем организму.

кључне речи:анксиозност, дисање, релаксација

ВЕЖБАМА РЕЛАКСАЦИЈЕ У БОРБИ ПРОТИВ АНКСИОЗНОСТИ

Брз темпо живота, обавезе које намеће ново друштво код људи врло често доводе до појаве симптома анксиозности.

Анксиозност је емоционална реакција појединца на стресне догађаје, која је праћена променама у понашању с циљем да га припреми на суочавање са опасношћу. Настаје

као последица стреса, употребе лекова који стимулишу нервни систем, метаболичких поремећаја (1).

У нашем народу анксиозност је и даље табу тема па многи пацијенти из страха да не буду обележени прикривају проблеме са којима се суочавају или користе на своју руку лекове за смирење.

На тржишту постоји широк спектар готових лекова који се користе у терапији анксиозности, али и велики број биљних препарата састављен од биљака чији састав ублажава симптоме анксиозности.

Један од главних симптома ансиозности су напетост, страх, недостатак ваздуха. Људи када су под стресом занемарују правилно дисање. Под стресом дах постаје плитак, то је препознатљиво као кратки дах, због чега се груди шире изнад дијафрагме, али стомак се не помера, ово се назива хипервентилирањем. Удисаји постају бржи и у комбинацији са плитким удисањем изазивају дисбаланс нивоа кисеоника и угљен-диоксида у крви. Као последица неправилног дисања јавља се вртоглавица, задиханост, бол у пределу срца, трнци у рукама, доњим екстремитетима.

Нивои кисеоника и угљен-диоксида у крви варирају под утицајем стреса, изазивајући понекад прилично тешке и узнемирујуће симптоме, што је видљиво као паника, анксиозност и стрес.

Правилно дисање може утицати на откуцаје срца успоравањем, што за последицу има снижење крвног притиска, успоравње метаболизма и низ других промена.

Вежбе дисања се лако изводе а њихов ефекат је релаксациони. Њихово извођење је лако, али неопходно их је изводити редовно да би постале аутоматизоване реакције.

Постоје вежбе дубоког, спорог и абдоминалног дисања (2).

Вежбе дубоког дисања су одличан избор за уклањање страха и напетости праћених телесним сензацијама (лупање срца, притисак у грудима, дрхтање, напетост у стомаку).

Вежбе дубоког дисања изводе се следећим поступком: Уста су затворена и ваздух удишемо полако кроз нос. Удишемо васдух све док постоји пријатан осећај у плућима. Ваздух задржимо 5 секунди и онда га испуштамо лагано кроз уста бројећи до 10. Вежбу можемо понављати у трајању од 5 минута.

Вежбе спорог дисања најжешће се примењују у стању страха праћеним убрзаним дисањем. Поремећај дисања изазива низ промена у метаболизму кисеоника и угљен диоксида који доприносе настанку панике.

Поступак извођења спорог дисања: Зауставимо дисање 10 секунди. Након тога дишемо тако што нам удах и издах трају по три секунде. После једне минуте оваквог дисања зауставимо дах на 10-так секунди и наставимо са спорим дисањем (удах-издах-удах-издах). Овакав поступак изводимо 5 пута.

Абдоминално дисање

Овим начином дисања у потпуности испуњавамо плућа ваздухом и уносимо већу количину кисеоника у организам. Вежб::а абдоминалног дисања је добра за све врте анксиозности, а највише код страха од несвестице.

Поступак извођења абдоминалног дисања: Особа је у лежећем положају са једном руком на стомаку, а другом на грудима. Правилно дисање је ако се рука на стомаку при удисају више уздиже од друге.

РЕЗИМЕ

На нама здравственим радницима је да едукујемо пацијенте о вежбама релаксације и правилног дисања и да им помогнемо у превазилажењу симптома анксиозноти. Резултати се јављају убрзо након примене вежби јер правилним дисањем несвесни ум учи ново понашање и усваја нове навике. Вежбама релаксације које су једноставне за извођење можемо помоћи пацијентима и вратити им осмех на лице.

RESYME

It is up to us, health workers, to educate patients about relaxation exercises and right breathing and to help them overcome symptoms of anxiety. Results show soon after use of exercises, because by breathing correctly our unconscious mind learns new behavior and adopts new habits. By simple and easy breathing exercises we can help our patients and bring smiles back to their faces.

ЛИТЕРАТУРА

1.М Тадинац, Н. Јокић Бегић, Ј. Хроматко, И. Котруља… - Социјална психијатрија, 2006

2. С. Штркаљ Ивезић, А. Вуковић, Медих , 2007 , Немедикаметозно лијечење анксиозних поремећаја

mr ph. spec Васић Биљана, Фармацеутско физиотерпеутска школа

dipl ecc менаџмента у здравству, Драгана Ђуричић, општа болница Medigroup

dipl ecc менаџмента у здравству, Сања Веселиновић, општа болница Medigroup

ЗНАЧАЈ И УЛОГА ПРОМОЦИЈЕ ЗДРАВЉА

АПСТРАКТ

Здравље је највећа вредност човека, на коју свако има право. Људи имају право да живе и гаје децу у здравим животним условима достојних сваког човека.

Развојем друштва и науке, развија се и свест о утицају економских прилика на здравље становништва и услова рада, а самим тим и о могућностима превенције и сузбијања болести. Мења се свест о одговорности појединца за сопствено здравље. Промоција здравља је од великог значаја за очување здравља целог друштва.

Њене интервенције су усмерене према популацији а не према појединцу јер:

•Узрок бројних здравствених проблема је изван здравственог сектора.

•Здравље сечува на мјестима где људи живе и раде

Промоцији здравља се састоји од више садржаја:

истраживања, дефинисање и имплементација превентивних интервенција, израда и асистенција у имплементацији законских механизама, едукација и информирање популационих скупина и заједнице, кампање промоције здравља у заједници –развијање јавног мњења.

Друштву су неопходне ефикасне и одрживе интервенције промоције здравља и превенције фактора ризика, базиране на

интегративном приступу активног учешћа и сарадње свих релевантних сектора, установа и појединаца, удружених у заједничком циљу развоја здраве заједнице у којој становништво и све популационе скупине живе и раде у окружењима која подржавају и промовишу здравље.

кључне речи:промоција, превнција, очување здравља

ЗНАЧАЈ И УЛОГА ПРОМОЦИЈЕ ЗДРАВЉА

Предуслов развоја сваког душтва и државе је здраво становништво .

“Здравље је стање потпуног телесног (физичког), душевног (психичког) и социјалног благостања, а не само одсуство болести и изнемоглости” Устав Светске здравствене организације, 1946 (1).

Старо јавно здравље бавило се ризицима по здравље (храном, водом, болестима), решавањем узрока смрти .

Ново јавно здравље , поред класичних области, настоји да се бави проблемима који се односе на правично коришћење здравствених услуга, екологију, јавно-здравствену политику, повезаност здравља са социјалним и економским развојем.

´Ново јавно здравље преставља синтезу традиционалног приступа са здравственим менаџментом и јавно-здравственим службама и акцијама у заједници´(2). Карактеристике новог јавног здравља су: превенција, мултидисциплинарност, социјална правда и повезаност с политиком.

Многи фактори утичу на здравље жена и мушкараца. Неки од њих зависе од социјалног система, а други највише од индивидуалних карактеристика. Најважнији социјални фактори су ниво образовања, здравствене и сексуалне културе и развијеност свести за очување здравља. Индивидуалне карактеристике које утичу на здравље су самопоштовање, реализам, животни стил, вера у себе, ниво знања, комуникација. Очувањем здравља смањује се морбидитет и морталитет. Истовремено се остварује и низ индиректних добробити, као што је унапређење репродуктивног потенцијала становништва, подизање сексолошке културе оба партнера, развијање здравог стила живота и планирања, прихватања активне улоге у животу, нових знања и модерних вредности (3).

На здравље жена и друштва утичу многи фактори (генетика, образовање, услови живота, приходи, друштвени односи). Утицај тих фактора независтан је од тога да ли је особа здрава или не.

Мерење здравља појединца или заједнице врши се помоћу детерминати здравља . СЗО под детерминантама здравља подразумева „ детерминанте (индикатори) су варијабле које помажу мерењу промена, на директан или индиректан начин“ (4).

СЗО детерминанте здравља дели на:

-социјално-економске
-наследне,
-физичке,
- здравствену заштиту.

Посебан значај за живот имају социјалне-економске карактеристике које одређују степен аспирације појединца, задовољства потреба и суочавања са средином (5) .Истовремено оне указују на стање у ком особе живе и раде (6). Оне су основни узрок неједнакости у здрављу (7). Ови фактори утишу посредно или непосредно на здравље грађана као појединаца, заједницу и друштва у целини (8).

Промоција здравља има за циљ да код људи развија свест о значају очувања здравља и да их оспособе да повећају контолу здравља и да га унапредјују. Промоцијом здравља остварују се:

• законских предуслови

• бољи услови за очување здравља

• вештине промовисања

• промене у здравственим системима држава широм света. (Декларација из Отаве, 1986)

Под здравственим васпитањем сматра се преношење информација уз стварање поверења, са циљем мотивације људи да преузму активности у циљу унапређења. Организована едукација са циљем да код становништва промени веровања,ставове и уверења. Едукацијама се пружа реална слика проблема, и решења у вези са истим. Здравствено васпитање се бави одређеним проблемом; ризичним групама и понашањем.

Истраживања спроведена у Републици Србији од стране УНИЦЕФА, СЗО и других институција указују на незавидан ниво здравља становништва . Не постојање личне одговорности о очувању здравља, као и здравих стилова живота проузроковало је негативне резултате по здравље становништва међу којима су и млади.

Проблеми који захтевају посебно организовану и континуирану акцију друштва су (9) :

-Развојно психолошки проблеми

- Проблеми репродуктивног здравља

- Сексуално преносиве инфекције и ХИБ

- Болести зависности

-Злостављање и занемаривање

- Повреде младих

-Физичка неактивност и

- Неправилна исхрана.

Промоција здравља током живота је ефикасна и мора се разматрати као развој и улагање у

здравље.

• Заједница треба да развије окружења која омогућују и подржавају изборе за здраво

живљење.

• Здравствене услуге морају адекватно одговорити на обољења али и ојачати могу

ћности промоције здравља.

Људима мора бити омогућено да промовишу своје здравље и буду активни партнери здравственим радницима у менаџменту обољења.

• Универзални приступ промоцији здравља,превенцији обољења и здравственим услугама

заузима централно место у постизањуједнакости у здрављу.

• Доносиоци одлука на свим нивоима власти имају одговорност да развију здраве јавне

политике и осигурају интерсекторијалне интервенцијеза њихову имплементацију.

РЕЗИМЕ

Неопходно је заједничком акцијом домова здравља, апотека и образовних установа на територији општина организовати трибине о здрављу и његовом очувању. Требало би наћи трајно решење за информисање, едукацију и промоцију здравља и превенцију болести Нарочито је битно да информације стигну до социјално угрожених и маргинизованих група.

Очување здравља треба да буде део политике целог друштва у циљу просперитета. Заједничком акцијом запослених у образовању, здравству, јединица локалне самоуправе и породице може се сачувати здравље становништва.

RESYME

It is necessary to organize debates about health and it's preservation by common action with community health centers, pharmacies and educational institutions on municipality territory. Permanent solution to informing, educating, promotion of health and prevention of diseases should be found. It is specially important that those information get to socially vulnerable and marginalizes groups.

Health preservation should be part of whole society's policy in order to prosperity. By common action of employees in education and health, local government's and families health of population can be preserved.

ЛИТЕРАТУРА

1. World Health Organisation.; WHO дефиниција о здрављу
2. Tulchinsky TH, Varavikova EA. The New Public Health: An Introduction for the 21st Century. San Diego: Academic Press, 2000.
3. Rašević M. Zbornik instituta za pedagoška istraživanja. Obrazovanje mladih za zaštitu reproduktivnog zdravlja. Beograd. Institut za pedagoška istraživanja; 2006: 38: 472-485.
4. World Health Organisation. [Internet]. Geneva: World Health Organisation; WHO definition of Health
5. Tarlov A. Social determinants of health: The sociobiological translation. In: Blane D, Brunner E, Wilkinson R. Health and social organization: Towards a health policy for the twenty-first century. New York: Routledge; 1996: 71-93
6. Raphael D. Social Determinants of Health: Canadian Perspectives. Toronto: Canadian Scholars Press; 2004.
7. World Health Organisation. [Internet]. Geneva: World Health Organisation; The determinants of health.
8. Dahlgren G, Whitehead M. Policies and strategies to promote social equity in health. Stockholm: Institute for Policy Studies: 1991.
9. Strategija za razvoj zdravlja mladih

Жарко Рађеновић, студент докторских студија, Економски факултет, Универзитет у Нишу

Информациони системи за подршку електронском здравству: Избор најбоље алтернативе MOORA методом

Апстракт: *Развој информационих система и растући трендови у индустрији информационих технологија омогућили су њихову примену и у здравственим организацијама, у циљу ефикаснијег пружања здравствених услуга. Приликом развоја и имплементације информационих система за подршку електронском здравству изузетно је важно изабрати оптималну алтернативу, међу бројним које постоје на тржишту. Правилан избор здравственог информационог система обезбедиће не само трошковну и оперативну ефикасност, већ и бољу комуникацију међу здравственим организационим јединицима и већи степен интероперабилности, колаборације и координације. На овај начин, информациони системи (мулти-стејкхолдерским приступом) у здравственим организацијама омогућују виши ниво квалитета пружених услуга који настаје као резултат адекватно прикупљених и анализираних информација о здравственом стању пацијената. Због свега наведеног, у овом раду биће приказан избор најадекватнијег информационог система између неколико водећих тржишних софтверских решења, MOORA (Multi- Objective Optimization by Ratio Analysis) методом, чијим се увођењем побољшава брига о здрављу.*

Кључне речи: *Електронско здравство, информациони системи, имплементација, алтернативе*

Abstract: *Development of information systems and growing trends in industry of information technology enabled their usefullness in health care organizations, in order to increase efficiency of health services. During the development and implementation of information systems for the electronic health care support is extremely important to choose the best alternative among the many that exist on the market. Proper selection of the health information system will provide not only the cost and operational efficiency, but also better communication among health care organizational units and a higher degree of interoperability, collaboration and coordination. In this way, information systems (multi-stakeholder approach) in health care organizations provide a higher quality level of services resulting from adequately collected and analyzed informations of patient health status. Because of all the above, this paper represents selection of the most appropriate information system among several market-leading software solutions, by MOORA (Multi- Objective Optimization by Ratio Analysis) method, which implementation will bring better health care.*

Keywords: *Electronic health care, information systems, implementation, alternatives*

УВОД

Еволуција информационих технологија и тенденције у овој индустрији омогућили су коришћење информација као ресурса без кога се не може замислити ефикасно пословање неке организације и њена тржишна препознатљивост. Управо су информације те које стварају компаративне предности и праве разлику између успешних и неуспешних привредних субјеката на тржишној орбити. Управљање информационим системима за подршку електронском здравству такође представља

резултат потребе да се и саме здравствене организације, издиференцирају на тржишту, пружањем што квалитетнијих и трошковно ефикаснијих здравствених услуга. Информациони системи у здравственим организацијама доприносе бољем праћењу историје болести пацијената и аналитичким алатима омогућују прогнозирање будућег стања болести. Такође, у електронском здравству олакшана размена информација даје простора за размену мишљења медицинског особља које не мора бити географски повезано.

Структура конкретне здравствене организације одређује коришћење софтверског решења за спровођење концепта електронског здравства. Функционална и еволутивно настројена хардверска и софтверска инфраструктура доприноси апликативној конзистентности концепта електронског здравства што свим корисницима система пружа „user friendly" однос према софтверском решењу, што у коначном води ка пружању правовремених и брзих здравствених услуга у реалном времену. На овај начин се избором адекватног софтверског решења пружа могућност за бољу здравствену заштиту с обзиром да се прикупљањем и анализом велике количине информација може пратити историја болести пацијената.

РАЗВОЈ И ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА ИНФОРМАЦИОНИХ СИСТЕМА У ЕЛЕКТРОНСКОМ ЗДРАВСТВУ

Имплементацијом система за електронску подршку у здравственим организацијама олакшава се и професионализује рад у пословном окружењу. Применом савремених софтверских решења пружа се боља услуга и ефикасније располаже ресурсима организације. Развојем система за електронску подршку у здравственим организацијама спречава се настанак грешке, с обзиром на софтверску оспособљеност прецизног приказивања и архивирања документације. Расте оперативна ефикасност и степен колаборације као и мониторинг и контрола како болести тако и промета утрошеног медицинског материјала и потреба за истим. Класификација, трансформација, верификација и слање података о здравственом стању пацијената, стању залиха медицинског потрошног материјала и опреме, као и праћење расподеле финансијских, организационих и људских ресурса, кључне су активности процеса виртуелизације здравствених услуга. Поменуте активности развоја и имплементације информационих система у здравственим организацијама, којима се обрађује велика количина података, користе GIGO (garbage in garbage out) принцип аквизиције здравствених података.

Увођењем електронског картона као интегралног дела е- health-а у здравствене организације решава се проблем аквизиције података за праћење стања пацијената (уз гарантовану заштиту приватности података). Проток мултимедијалног садржаја омогућује врхунску комуникацију тимова лекара и размену мишљења за квалитетније пружање здравствених услуга уз редукцију трошкова на свим нивоима. Идентификација проблема и изазова приликом евалуације могућности за имплементацију система у здравственим организацијама веома је важна како би се на време отклонила тако звана „уска грла" процеса увођења нових софтверских решења.

Она настају услед неадекватног прилагођавања корисника здравствених информација на нове услове. Пружање адекватне и репрезентативне методологије за процену способности здравствене организације да примени концепт HMIS-a (Health Management Information Systems) је основни принцип рада самих информационих система електронског здравства. Ово због тога што мулти- стејкхолдерски приступ захтева прецизност, јасноћу, транспарентност и безбедност у коришћењу и анализи здравствених информација, а све у циљу пружања боље здравсвтене заштите и превентивног деловања на настанак одређених болести.

Таква врста виртуелне комуникације унутар здравствених организација са web оријентацијом, омогућује виши степен координације и колаборације између стручног особља и пацијената. Такође, информациони системи у електронском здравству потпомажу процес управљања финансијским ресурсима и организационим капиталом. Правилним избором софтверског решења, које се на тржишту показало као најефикасније, а уз уважавање организационих карактеристика, креира се виртуелна здравствена заједница која даје нову трошковно ефикаснију димензију здравственим услугама и пружа бољу здравствену заштиту. Информациони системи у електронском здравству потпомажу процес управљања финансијским ресурсима и организационим капиталом. На овај начин развојем и имплементацијом ове врсте информационих система долази до интеграције истог са SCM-ом (Supply Chain Management) и CRM-ом (Customer Relationship Management) дате здравствене организације што све заједно води ка продуктивнијем процесу планирања и управљања ресурсима те организације (ERP- Enterprise Resource Planning).

MOORA МЕТОДА ЗА ЕВАЛУАЦИЈУ И РАНГИРАЊЕ ПЕРФОРМАНСИ ВОДЕЋИХ СОФТВЕРСКИХ РЕШЕЊА ЕЛЕКТРОНСКОГ ЗДРАВСТВА

Метода MOORA (Multi- Objective Optimization by Ratio Analysis) састоји се из неколико корака чијим се спровођењем заправо остварује вишекритеријумска анализа и добија најбоље рангирана алтернатива која би се евентуално могла и практично применити. У ове кораке спадају:

- Одређивање циља и идентификовање релевантних критеријума за евалуацију алтернатива.
- На основу доступних информација о атрибутима, односно перформансама алтернатива, у односу на критеријуме, поставља се матрица одлучивања.
- Поступак развијања система сразмере по коме се вредност перформансе сваке алтернативе у односу на сваки критеријум дели са одређеном репрезентативном мером вредности перформанси свих алтернатива у односу на сваки критеријум.

$$x_{ij}^{*} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^{m} x_{ij}^{2}}}$$

- У случају максимизационих критеријума нормализоване вредности перформанси алтернатива се сабирају, док се у случају минимизационих критеријума нормализоване вредности перформанси алтернатива одузимају. Сходно томе на основу вредности једначине вишекритеријумске оптимизације може се извршити комплетно рангирање алтернатива. Најбоље рангирана алтернатива је она која има највећу вредност нормализоване оцене.

$$y_{ij} = \sum_{j=1}^{g} w_j \cdot x_{ij}^* - \sum_{j=g+1}^{n} w_j \cdot x_{ij}^*$$

У раду ће MOORA метода бити коришћена као вишекритеријумски аналитички алат за процену развоја и имплементације најбоље алтернативе међу актуелним софтверским решењима на тржишту здравствених информационих система. На основу листе од првих 20 највише коришћених софтверских решења на почетку 2016., према подацима *EHR in Practice*, у електронском здравству, аутор се одлучио да субјективним избором анализира и рангира перформансе три софтверских решења:

- eClinical Works **(a1)**- софтверско решење за спровођење концепта електронског картона (EHR- Electronic Health Record). Користи се као платформа за пружање услуга заснованих на електронском здравству уз адекватно праћење и анализирање информација о историји болести чак и на мобилним уређајима. Поштује HIPPA стандардизацију и омогућује web оријентацију што пружа основу за cloud приступ организацији података[12].

- CureMD **(a2)**- платформа искључиво базирана на cloud оријентацији управљању информацијама на бази big data концепта. Користи стандардизацију HL7 и омогућује ефикасан проток документације, медицинског материјала и размене мишљења. Такође, њен мулти-стејкхолдерски приступ даје увид осталим институцијама у важне податке о пацијенту (осигуравајуће компаније, локална власт, министарство, образовне и научно- истраживачке институције). Обезбеђује неопходну безбедност података и заштиту приватности у оквиру стејкхолдерске размене података. Такође, ствара простор за ефикасну комуникацију са лабораторијама и развој фармако-информатике.

- McKesson Practice Choice **(a3)**- софтверско решење које се углавном користи за здравствене центре са мањим бројем упошљеника (<50) а у циљу повећања трошковне ефикасности и степена координације. Такође, платформа на којој се заснива ово софтверско решење омогућује бољу комуникацију пацијената и медицинског особља у реалном времену и на основу тога квалитетније здравствене услуге. С обзиром на то, може се детаљније анализирати и предвидети даљи ток болести, јер је мањи број

[12] HIPPA- (Health Insurance Portability and Accountability Act)

стејкхолдера укључен у коришћење информација што даје виши ниво посвећености и усредсређености, у пружању здравствених услуга пацијентима.

Вишекритеријумска анализа спроводи се упоређивањем датих софтверских решења према заједничким критеријумима, при чему су према субјективном ставу аутора сви критеријуми од једнаке важности. (Табела бр.1) Сходно томе, тежински коефицијенти биће исте вредности за сваки критеријум и једнаки реципрочној вредности њиховог броја (у овом случају w_j= 1/6). Приликом евалуације софтверских решења за електронско здравство узети су у обзир следећи критеријуми:

- Број корисника информационог система за подршку електронском здравству (максимизациони критеријум-**c1**)
- Редундантност података на годишњем нивоу приликом састављања и кодирања електронске фактуре (минимизациони критеријум- **c2**)
- Месечно повећање стопе интероперабилности на почетку имплементационог периода (максимизациони критеријум- **c3**)
- Стопа повраћаја уложених средстава у комуникациону инфраструктуру на месечном нивоу у првој години имплементације електронског здравства (максимизациони критеријум- **c4**)
- Месечно повећање степена искоришћености података (big data) на бази cloud pristupa и web оријентације у процентима (максимизациони критеријум- **c5**)
- Оцена испуњености HIPPA начела на скали од 1-10 (максимизациони критеријум- **c6**)

Табела бр.1: Вишекритеријумска анализа, MOORA методом, софтверских решења електронског здравства и рангирање алтернатива

	Критеријуми					
Алтернативе	**c1**	**c2**	**c3**	**c4**	**c5**	**c6**
a1	↑10,000	↑6,000	↓ 1.43	↑14.28	→ 5.82	↑ 7
a2	↓2,950	↓2,000	↑ 2.42	→13.23	↓ 5	→ 5
a3	↓4,400	↓2,730	↑ 2.25	↓12.33	↑ 6.44	↓ 3

wj	**0.167**	**0.167**	**0.167**	**0.167**	**0.167**	**0.167**

a1	0.8837	0.8710	0.3972	0.6197	0.5810	0.7683
a2	0.2607	0.2903	0.6721	0.5741	0.4991	0.5488
a3	0.3888	0.3963	0.6249	0.5351	0.6429	0.3293

yi	Алтернативе	Ранг
0.3973	a1	1
0.3782	a2	2
0.3548	a3	3

Извор: Прорачун аутора на основу доступних података сајта http://blog.capterra.com/emr-software-comparison/

Као што се из анализе претходно поменутом методом може видети најбоље рангирана алтернатива је eClinical Works **(a1)**, с обзиром да има највећу вредност нормализоване оцене. Ову вишекритеријумску анализу рангирања софтверских решења на бази задатих перформанси би требало условно схватити, с обзиром на чињеницу да продуктивност и ефикасност информационог система у здравственој организацији не зависи само од његових карактеристика. Наиме, успешност развоја и имплементације информационих система као подршке електронском здравству, зависи пре свега од специфичности и структуре саме здравствене организације, као и њене способности да прихвати трансфер неког информационог система и адаптира се на исти. Сходно томе, комуникациона инфраструктура за размену информација и редукцију трошкова здравствене организације мора бити еволутивног карактера. Ово због тога што се она мора прилагођавати водећим тржишним софтверским решењима поштујући своје организационе специфичности.

ЗАКЉУЧАК

Информациони системи за подршку електронском пословању здравствених организација у догледној будућности биће широко распротрањена решења за ефикасну комуникацију како здравствених организационих јединица међусобно тако и са пацијентима. На тај начин ће се унапредити пружање здравствених услуга у погледу правовременог деловања, а на основу анализе историје болести пацијената свакодневним праћењем велике колочине података у реалном времену. Стварањем виртуелних здравствених мрежа и заједница унапређује се размена мишљења медицинског особља и трансфер знања, савремене опреме, лекова и медицинског материјала. Коришћењем концепта електронског картона у виртуелним здравственим заједницама, организације могу остварити и прекограничну сарадњу када је у питању ефикасно лечење пацијената и превентивно деловање.

Како би нека организација остварила све горе поменуте бенефите електронског здравства мора спровести комплетну анализу својих способности, капацитета и структуре. Ово због тога што је за правилно функционисање и употребу концепта електронског здравства у циљу пружања квалитетнијих здравствених услуга и живота, неопходно изабрати оно тржишно софтверско решење које ће најбоље одговарати организационим перформансама. Изабрани информациони систем електронског здравства свакако има за циљ подизање перформанси здравствених организација на виши ниво, али је неопходно да се сви организациони сектори и стејкхолдери укључе

у процес имплементације. Еволутивни приступ електронском здравству је такође важан с обзиром на то да ће здравствена организација током времена сама увидети своје развојне потенцијале и евентуалне недоследности у раду које би требало побољшати или елиминисати, управо адекватним коришћењем здравственог информационог система. Због тога је праћење трендова електронског здравства и њихова повезаност са организационим специфичностима значајна активност како би се изабрала права алтернатива „ready made" софтверског решења.

ЛИТЕРАТУРА

- http://blog.capterra.com/emr-software-comparison/ (посећено 02.04.2016.)
- Mitchell, J. (2000) Increasing the cost±effectiveness of telemedicine by embracing e-health,J Telemed Telecare, Vol. 6, Suppl. 1, pp.S16±19.
- Pan American Health Organization (1998) Information Systems and Information Technology in Health: Challenges and Solutions for Latin America and the Caribbean, Health Services Information Systems Program, PAHO/WHO, Washington, DC; ISBN 9275 12246 6.
- Rodrigues, R.J., (2003) Opportunities and challenges in the deployment of global e-health, Int. J. Healthcare Technology and Management, Vol. 5, Nos. 3/4/5
- Rodrigues, R.J. (2000) Telemedicine and the transformation of healthcare practice in the information age, in Speakers' Book of the International Telecommunication Union (ITU) Telecom Americas 2000; Telecom Development Symposium, Session TDS.2; Rio de Janeiro, April 10±15, pp.91±105.
- Tan, J., Payton, F.C., (2010) Adaptive Health Management Information Systems: Concept, Cases and Practical Applications, 3rd Edition, Jones and Bartlett Publishers, ISBN 978-0-7637-5691-8.

Branislava Milošević, Fakultet za primenjeni menadžment, ekonomiju i finansije, Beograd

Biljana Marinković, Fakultet za primenjeni menadžment, ekonomiju i finansije, Beograd

ZDRAVLJE JE U SPORTU

Apstrakt:

Cilj ovog rada je da podstakne osobe različitog uzrasta da se aktiviraju kako bi poboljšali svoje zdravlje i produžili sebi život. Redovna fizička aktivnost odgovarajuće vrste i intenziteta, trajanja i učestalosti važan je faktor u prevenciji koronarne srčane bolesti i u odgađanju i usporavanju smanjenja radne sposobnosti do koje dolazi sa starenjem.

Ključne reči: sport, zdravlje, aktivnost

1. UVOD

Opšte je poznato da se čak 70% ljudi u Srbiji ne bavi sportom. Tokom cele istorije, a naročito poslednjih godina, čovek se susreće sa važnim problemima kao što su društveni, ekonomski, politički i tehnički napreci, ulivaju mu nadu, s jedne strane, a istovremeno i nervozu, s druge strane. U 21.veku sport se razvio u mnoštvo društvenih grupa koje se njima bave. Sport postaje suštinski element za psihičko uravnoteženje civilizacije ugrožene industralizacijom, mehanizacijom i urbanizacijom. Sport je jedna od retkih delatnosti koja zahteva angažovanje tela, volju i disciplinu, takođe predstavlja formu aktivnog odmora koja poziva na zajedničko delovanje i inicijativu. Različite vrste sporta omogućavaju svakome da se istakne prema sopstvenim sposobnostima i naklonostima. Jedna od glavnih podela sportova može biti na grupne ili samostalne. U grupne sportove spadaju svi sportovi koji se izvode grupno, gde najveće mesto zauzimaju sportske igre, kao na primer fudbal, košarka, odbojka, rukomet, futsal, vaterpolo i drugi. U samostalne sportove spadaju sportovi gde se pojedinac sam zalaže za svoje uspehe. U pojedinačne sportove spadaju tenis, umetničko klizanje, stoni tenis, skokovi u vodu i mnogi drugi. Sport može biti takmičarskog ili slobodnog karaktera. Takmičarski karakter je kada sportisti nastupaju na takmičenjima u želji za postizanjem vrhunskih rezultata. Obično se radi takmičenja organizuju redovni ili povremeni turniri gde učestvuje više ekipa (timova) ili pojedinaca. Među takmičenjima koja širom sveta izazivaju najveću pažnju i interesovanje su svakako Olimpijske igre i Svetsko prvenstvo u fudbalu, a veliku popularnost imaju i takmičenja Formule 1, kao i mnoga druga. Usled televizijske publike koja se meri milionima, sport je danas postao i unosan biznis. Multinacionalne korporacije daju velike sume novca kako bi se njihove reklame pojavile na važnim sportskim događajima, a transferi najboljih sportista iz jednog u drugi klub se mere desetinama miliona

dolara. Slobodni karakter je kada se sportisti bave sportom iz sebi poznatih razloga, a najčešće to budu rekreativni i zdravstveni razlozi.

2. FIZIOLOŠKE PREDISPOZICIJE ZA BAVLJENJE SPORTOM

Žene mogu dostići muškarce u mnogim oblastima života, pa tako i u sportu. Međutim, takvi uspesi ženu, odnosno ženski organizam koštaju drastično više, budući da zahtevaju daleko intenzivnije napore i skopčani su sa većim rizikom po zdravlje. Čak i onda kada žena konzumira nedozvoljene stimulanse, ona mora pribegavati drastično većim i za njen organizam opasnijim dozama i hemijskim sredstvima nego muškarac koji želi da postigne iste rezultate. Sportistkinje su u proseku 10 – 15 cm niže, i 10 – 20 kg lakše od sportista, što znači da imaju manju mišićnu masu, i prema tome i manju snagu.

2.1. Fizička izdržljivost

Postoji priča da žene nisu snažnije, ali su izdržljivije od muškaraca. Ta polazna predpostavka je u nekoj meri tačna, naime eksperimentalno je dokazano da žene mogu da održavaju mišiće ruku u stanju umerenog naprezanja za trećinu vremena duže nego muškarci. Međutim, dokaz da se eksperimenti često drastično razlikuju od realnog života nalazimo i u slučaju ove tvrdnje: u sportu, kada je potrebno maksimalno ispoljavanje snage i sposobnosti, ispostavlja se da su fiziološki mehanizmi koji određuju izdržljivost kod žena slabije razvijeni. Izdržljivost, pre svega, zavisi od aktivnosti fermenata koja učestvuju u sintezi osnovnog izvora mišićne energije adenozid trifosforne kiseline. Dakle, ukoliko organizam proizvodi veću količinu ATF-a , utoliko veći rad mogu da izvrše mišići. Žene koje se bave sportovima koji zahtevaju veći stepen izdržljivosti nego što je telo žene genetski/prirodno predodređeno da podnese svoj organizam izlaže se velikim oštećenjima (opterećenje krvotoka, kostiju, mišića, poremećaj reproduktivne funkcije i sl.). To znači da su žene koje se bave ovakvim sportovima (misli se na profesionalnu sferu) istovremeno izložene i većem pritisku da primene stimulanse (hemijskog i biološkog karaktera) kako bi ostvarile bolje rezultate.

2.2. Srce

U osnovi dostignuća u onim vrstama sporta gde rezultati direktno zavise od izdržljivosti (trčanje na duge i srednje pruge, skijanje, biciklizam) leži pre svega na sposobnosti srca da pumpa krv i dostavlja kiseonik svim aktivnim mišićima. Ta sposobnost zaivisi od veličine i snage srca. Kod muškaraca koji se ne bave sportom srce, u proseku, ima 735cm^3 , a kod žena 580 cm^3, odnosno približno 79% muškog srca. Intenzivan trening, uvećava u znatnoj meri dimenzije srca. Primera radi: najveća srca kod muškaraca imaju vaterpolisti - 1140 cm^3, a kod žena biciklistkinje -793cm^3, što znači da je srce kod žena koje su izložene intenzivnom treningu jedva 8% veće od srca muškarca koji nisu izloženi intenzivnom treningu.Za vreme maksimalnog opterećenja srce muškarca koji se ne bavi sportskom aktivnošću na redovnoj osnovi pumpa u arterije 22,5 litara krvi u minuti, a srce žene svega 15,5 litara. Prema tome, koliko god žena trenirala, njeno srce se po efektivnosti nikada neće izjednačiti sa srcem muškarca. Dakle, rad ženskog srca je daleko manje ekonomičan : da bi se od pluća do mišića

dostavila 1 litra kiseonika muškaracima je potrebno 8, a ženama 9 litara krvi. Ukoliko mišići primaju manju količinu kiseonika - utoliko se brže zamaraju.

2.3. Koštani sistem i zglobovi

Povećanje dužine i intenziteta treninga vodi i povećanju opterećenja koje trpi koštani sistem i zglobovi, zbog čega se sportisti žale na bolove. Ti bolovi su po pravilu povezani sa preopterećenjima i mikrotraumama. Bolovi ujedno pokazuju da skelet zaostaje za rastom mišića, a osim svega toga kosti se povređuju čestim skokovima (odbojka, košarka itd.), udarima (američki fudbal, ragbi, hokej na ledu i travi), vibracijama (formula 1, bob slej itd.). Razvoj skeleta zavisi od formiranja muskulature: ukoliko je ona jača, utoliko su deblje i čvršće kosti. Muskulatura ženskog tela je manja od muške, i iz istog razloga je i koštani sistem slabiji. Ono što se posebno mora imati na umu jeste činjenica da upotreba hemijskih i bioloških stimulanasa koji vode naglom rastu mišićne mase vodi tome da se mišićna masa uvećava brže nego skeletni sistem. To dalje vodi deformisanju koštanog sistema, gubitku čvrstine kostiju, i češćem broju povreda kostiju. Upotreba steroida dovela je do toga da je danas broj sportskih povreda povezanih sa lomljenjem kostiju i drugim vidovima oštećenja skeleta daleko veći nego ranije.

2.4. Suvišna težina

Prekomerna težina je veoma rasprostranjena, a najbolje sredstvo protiv nje je smanjenje količine šećera i masti u ishrani, kao i bavljenje sportom. Utvrđeno je da za normalno odvijanje specifično ženskih fizioloških funkcija potrebno da masno tkivo predstavlja barem 22% od ukupne mase tela. Manja količina uzrokuje teške poremećaje i bolesti (primera radi: ukoliko kod devojčice u pubertetu masno tkivo predstavlja manje od 17% ukupne mase tela, mogu izostati funkcije reproduktivnih organa). Kod mnogih dugoprugašica zahvaljujući iscrpljujućim treninzima, dijetama i stimulativnim sredstvima ostalo je jako malo masnog tkiva (približno 7-8%), i iz istog razloga one pate od mnogobrojnih poremećaja vezanih za rad reproduktivnih organa. Sport i fizička kultura su neophodni i muškarcima i ženama. Sportski trening pozitivno utiče na krvotok, disanje, nervni sistem itd. Međutim, opterećenja na treninzima, kao i preopterećenja kojima su sportisti često izloženi usled amaterizma, lične želje i pritiska da se postignu bolji rezultati i ostane na sportskoj sceni, mogu brže i ozbiljnije naškoditi ženskom nego muškom organizmu. Istovremeno, mora se uzeti u obzir da fizičko preopterećenje vodi i psihičkom preopterećenju. Kombinacija ova dva elementa vodi neizbežno primeni hemijskih i bioloških stimulanasa, što je u potpunoj suprotnosti sa smislom sporta i sportskim duhom.

3. ŠTA SE DEŠAVA TOKOM KRETANjA?

Tokom kretanja u organizmu se dešavaju brojne promene kao na primer:

1.Srce - se uvećava i postaje otpornije, jer ubacuje više krvi u krvotok, a samim tim će kucati sporije. Sporija cirkulacija nam obezbeđuje bolje snabdevanje srčanog mišića krvlju.

2.Disanje - postaje brže,snažnije i dublje, pluća u telo unose više kiseonika, a to znači da se unešena hrana pretvara brže i bolje u energiju. Pravilno disanje pruža zdravlje, svežinu, veću vitalnost dakle puniji život. Disanje je osnova svih vežbi. Primetno je da većina nas za vreme

vežbanja, kada se umorimo i kada telo dostigne određeni stepen zamora, diše pogrešno hvatajući vazduh, dahćući na usta, a zanemarujemo osnovno da od lošeg disanja stradaju: pluća, stomak, kičma, nervni sistem pa čak i mozak.

3.Metabolizam - se ubrzava. Usled povećanog snabdevanja kiseonikom telo sagoreva više masti, koristi više kalorija, te brže mršavimo (trčanje, gimnastika i plivanje).

4.Probava - se poboljšava. Veća količina krvi prolazi kroz mišiće, te se mišićna vlakna bolje snabdevaju krvlju i hranljivim materijama.

5.Zglobovi i kosti - jačaju, poboljšava im se snabedvenost krvlju, te i držanje tela postaje bolje i pravilnije. Zahvaljujući kretanju u kosti dospeva više kalcijuma te im raste stabilnost.

6.Otpornost organizma - raste, jača imuni sistem, tako da na kraju postajemo zdraviji, vedriji, raspoloženiji i mnogo lepši.

3.1. Svako vežbanje treba početi zagrevanjem

To nije ništa drugo već priprema tela za razna opterećenja. To se može postići svim onim vežbama, koje smo naučili od nastavnika/ profesora fizičkog vaspitanja – vežbe oblikovanja, i sve one lagane vežbice, sredstava informisanja ili gledajući i prateći nečije treninge, a koje zagrevaju telo, kroz mišiće struji više krvi i time izbegavamo ili umanjujemo mogućnost povreda. Zagrevanjem treba pokrenuti čitavo telo, počevši od vežbi disanja i zagrevanja glave i vrata, nastavljajući sa ramenima, rukama i nogama. Vežbe uvek treba započeti lagano uz postepeno ubrzavanje tempa. Obratiti pažnju na disanje: kada napinjemo mišiće – izdahnemo vazduh, a kad ih opuštamo - udišemo vazduh. Ono što je veoma važno, a to je da svaku vežbu i svaki trening treba završiti vežbama za istezanje i opuštanje. Tokom istezanja u mišiće struji više krvi, od čega postaju elastičniji i labaviji, a zglobovi pokretljiviji.

Džoging je jedan od najprirodnijih načina telesnog vežbanja. Naprezanje utiče na sav organizam, dovodi u pokret svaki delić tela, a nije tako naporan kao trčanje. Ne treba ga posebno učiti ali se treba pridržavati nekih saveta. Početnici ne smeju odmah početi sa džogingom, obavezno se prvo zagrevati, a tempo postepeno povećavati. Nikad ne stati odjednom, nego usporavati postepeno.

Ukoliko se trči ne treba juriti do iznemoglosti. Da bismo stekli i očuvali dobru kondiciju dovoljno je trčati svakog drugog dana. Tako se rastvaraju masnoće u organizmu na stomaku, zadnjici, i u butinama. Za ovo je potrebno redovno trčanje 20 - 30 min. po svakoj prilici. Razdaljinu treba povećavati postepeno posle svakog 4 – 5 treninga, u suprotnom može vas snaći uganuće mišića ili povreda ligamenata. Za trčanje je veoma bitno odabrati dobru i udobnu obuću. Po mogučnosti teba trčati po mekoj površini, npr.: po travi ili zemljanom putu kao biste izbegli moguću upalu mišića.

Jedna od najprijatnijih sportskih aktivnosti i jedna od retkih disciplina kojom se možete baviti neprekidno više sati je biciklizam. Za osobe sa viškom kilograma, to je jedan od najpogodnijih sportova. Težina tela prenosi se na sedište, tako da se kolena i skočni zglobovi rasterećuju. Duga vožnja zahteva napor, te organizam poseže za rezervama masnoće. Smanjuje se u prvom redu masno tkivo zadnjice i butina, mišići ovih delova tela postaju

zategnutiji čime smanjujemo nastanak celulita (važi za ženski pol). Ako vozite brže i uz veće uzbrdice, povećavate napor, što dovodi do jačanja mišića sa svih strana, čak se izgrađuju novi (na unutrašnjoj strani butina). Vožnja bicikla se preporučuje kod lečenja povreda: Ahilove tetive, kolena, cevanice i ligamenata kuka.

Plivanje za život predstavlja neophodnu naviku. Kao sportsko – rekreativna grana, plivanje je jedna od najzdravijih sportova. Jača srce, pluća, aparat za kretanje (mišiće, zglobove i zglobne veze), pozitivno utiče na disanje, krvne sudove, termoregulaciju tela. Rasterećuje ligamente, kičmu i ramena, ubrzava metabolizam čime se više troše masti. Zbog toga je plivanje idealno za "skidanje kilograma". Vrednost plivanja se i ogleda u maksimalnom korišćenju prirode (voda, vazduh i sunce), čeličenju organizma, jačanju volje i upornosti, sticanju smisla za kolektiv i drugarstvo.

4. ZAKLJUČAK

Fizička aktivnost i fizičko vežbanje su pojmovi kojim se označavaju sve aktivnosti, koji zahtevaju rad mišića, izazivaju pojačani rad krvotoka i disanja, što znači i metabolizma. Te aktivnosti se prirodno vrše pod kontrolom nervnog sistema, ali njegova uloga nije odlučujuća, kao kod intelektualnih aktivnosti. Fizičke aktivnosti, sportske i druge snažno deluju na razne funkcije organizma. Današnji život je ubrzan, pun stresa. Čovek nema dovoljno vremena za sebe, ali kvalitet života je nešto što je nezamenljivo. Sport i rekreacija rasterećuju, produžuju život, daju pozitivan unutrašnji osećaj i utiču na kvalitet života. Bez obzira čime se okolina bavi treba da uključi fizička aktivnost u svoj raspored, a obrazovne i vaspitne institucije da usmeravaju mlade da se bave sportom i tako učine nešto dobro za sebe.

Abstract:

The aim of this work is to encourage people of different ages to be activated in order to improve your health and extend your life . Regular physical activity appropriate type and intensity , duration and frequency is an important factor in the prevention of coronary heart disease and in delaying and slowing the reduction of working capacity that occurs with aging.

Keywords : sport, health, activity

LITERATURA:

1. Radovan, G. (1997): Teorija fizičkog vaspitanja, Novi Sad.
2. Matić M. (1978): Čas telesnog vežbanja, NIP Partizan, Beograd.
3. http://savremenisport.com/teorija-sporta/naucni-i-teorijski-pristup-sportu/3/141/teorija-sportske-rekreacije

Dr. sc. Marina Guzovski, predavač
Veleučilište „Lavoslav Ružička“ u Vukovaru

UNAPREĐENJE KVALITETE ŽIVOTA KROZ KONCEPT ZDRAVE HRANE I ORGANSKE PROIZVODNJE KAO OSNOVE ZDRAVOG STILA ŽIVOTA

Prehrambene navike koje se razvijaju i usvajaju od detinjstva, mogu se menjati tokom života. Određena pravila zdrave ishrane treba slediti za očuvanje zdravlja i podizanje kvalitete življenja, a zdrava ishrana kao stil života lična je stvar pojedinca.

Marketingom zaštite životne sredine nastoji se uticati na potrošača i veću konzumaciju ekološki zdravih proizvoda. Marketing aktivnostima i edukacijama te raznim informativnim programima o koristima ekološki zdravih proizvoda utiče se na podizanje nivoa svesti krajnjeg potrošača i promenu stavova i životnog stila u svim segmentima društva. Zdrav život i očuvanje zdravlja prioritet su savremenog društva.

Jedna od glavnih uloga organske poljoprivrede jest proizvodnja visokokvalitetne hrane koja preventivno doprinosi zdravlju čoveka i blagostanju prirode. Koncept kvaliteta života podrazumeva sveukupnu dobrobit unutar društva te omogućava svakom članu društva ostvarenje njegovih ciljeva odnosno blagostanja.

Ključne reči: zdrava hrana, kvalitet života, zdrav stil života, marketing aktivnosti

IMPROVING THE QUALITY OF LIFE THROUGH THE CONCEPT OF HEALTH FOOD AND ORGANIC PRODUCTION AS THE BASIS OF A HEALTHY LIFESTYLE

Eating habits that has been developed and adopted in the childhood can change in lifetime. It requires following certain rules of healthy diet in order to preserve health and improve the quality of life. Healthy diet as a lifestyle is an individual's personal choice.

Environmental protection marketing seeks to influence on consumers to consume more environmentally friendly products. Marketing, with its activities, trainings and a variety of informative programs about the benefits of environmentally friendly products, effects on

raising consumer's awareness and changing attitudes and lifestyles in all segments of society. Healthy life and staying healthy are priorities of modern society.

One of the main roles of organic farming is the production of high-quality food that preventively contribute to human health and well-being of nature. The concept of quality of life implies an overall well-being within the society and allows each member of society achievement of its objectives and well-being.

Keywords: healthy food, quality of life, healthy lifestyle, marketing activities

1. UVOD

Zdrava hrana je ona koja sadrži malo masnoća i zasićenih masnoća te ograničene količine holesterola i natrijuma, dok su ekološki uzgojeni prehrambeni proizvodi nadzirani, kontrolisani i sertifikovani u skladu sa zakonski propisanim kriterijumima pojedine zemlje.[13]

Održivi razvoj i održiva potrošnja uz zaštitu životne sredine obuhvataju između ostaloga i pitanja zadovoljenja potreba potrošača, unapređenje kvaliteta života, poboljšanje efikasnosti, prilagođavanje tehnologije proizvodnim procesima koji ne zagađuju životnu okolinu, korišćenje obnovljivih izvora energije, a sve uz podsticanje vladinim stimulativnim merama za održivost proizvodnje. Pored vladinih mera značajnu ulogu imaju i kampanje razvoja svesti potrošača na upotrebi takvih proizvoda i usluga. Pojedinačne kampanje usmerene su na identifikovanu ciljnu grupu potrošača uz primenu odgovarajuće marketing strategije kako bi se identifikovale aktivnosti koje uključuju modifikovanje proizvoda, procesa proizvodnje, pakovanja ili načina promocije. Na taj način identifikuje se i procenjuje ciljni potrošač, utvrđuje stupanj njegove informisanosti i potrebe za njegovom dodatnom edukacijom. Ovakav tip marketing strategija naziva se "Zeleni marketing", Ekološki marketing", odnosno „Marketing zaštite životne sredine".

Svrha Strategije Europa 2020 jest više radnih mesta i bolji kvalitet života odnosno ostvarenje pametnog, održivog i uključivog rasta te pronalaženje načina za njihovo ostvarenje. Održiv rast jedan je od prioriteta odnosno promocija ekonomije koja efikasnije iskorištava resurse, koja je zelenija i konkurentnija. Ulaganja u istraživanje i razvoj te inovacije, u obrazovanje i tehnologije koje efikasno koriste resurse imaju pozitivan uticaj na tradicionalne sektore, ruralna područja te visoko kvalitetnu uslužnu ekonomiju s ciljem jačanja ekonomske, socijalne i teritorijalne kohezije.

U okviru glavne inicijative "Unije inovacija" Evropska komisija pokrenula je inovativno partnerstvo između nivoa EU i nacionalnih nivoa kako bi se ubrzao razvoj i implementacija tehnologija za stvaranje bio-ekonomija do 2020. uz pomoć instrumenata za podsticanje inovacija kroz strukturne fondove te fondove za razvoj ruralnih područja, ali i razvoj planova usmerenih na energetsku bezbednost, promet, klimatske promene, resursnu efikasnost, zdravlje i starenje, ekološki prihvatljive proizvodne metode i gospodarenje zemljom.

[13] Peteljak, K. (2010):" Istraživanje kategorije ekoloških prehrambenih proizvoda među vodećim trgovcima hranom u Republici Hrvatskoj", Market (Tržište), 1/2010, str : 93-112, str.99

2. PODSTICANJE I RAZVOJ ORGANSKE PROIZVODNJE – REPUBLIKA HRVATSKA I REPUBLIKA SRBIJA

Potreba za hranom je svakodnevna i neodgodiva potreba. Cilj svake zemlje je zadovoljiti veći deo svojih potreba za hranom. Zagovaranje ekološke poljoprivredne proizvodnje u odnosu na konvencionalnu proizvodnju ogleda se u poređenju prednosti i nedostataka jedne u odnosu na drugu na područjima proizvodnosti i efikasnosti, upotrebi hemijskih proizvoda prilikom uzgoja, očuvanja životne sredine, bezbednosti hrane i zdravlja, kvalitetu hrane, očuvanju plodnosti zemljišta, razvitku i održivosti ruralnih područja. Ono što je najvažnije za zdravlje čoveka jest smanjena upotreba pesticida, herbicida i veštačkih đubriva prilikom uzgoja prehrambenih proizvoda koji se zadržavaju kao ostaci u prehrambenim proizvodima.

Proizvodi koji imaju između 70 i 95% ekoloških proizvedenih sastojaka takođe mogu nositi naziv biološka proizvodnja, ali svi sastojci moraju biti navedeni, dok proizvodi s manje od 70% sastojaka iz ekološkog uzgoja ne mogu nositi taj naziv. Na etiketi takođe mora da bude i kod koji se sastoji od brojki i slova preko kojeg se može identifikovati institucija koja je sprovela kontrolu proizvoda, izdavač sertifikata, broj autorizacije i ministarstvo koje je ovlastilo kontrolni laboratorij i sl.[14]

Prema popisu ekoloških (organskih) proizvođača sa sertifikatima objavljenom na stranicama Ministarstva poljoprivrede u Republici Hrvatskoj u 2013. je registrovano 1609 proizvođača i prerađivača ekoloških proizvoda koji su registrovani kao porodična poljoprivredna gazdinstva, zadruge, obrti, akcionarska društva ili javne ustanove. U tabeli 1. su prikazani podaci za razdoblje od 2011. do 2013. godine o broju proizvođača koji sudeluju u ekološkoj proizvodnji kao i učešće ekološke u ukupno korištenom poljoprivrednom zemljištu. Za promatrani period bilježi se konstantan rast što možemo da povežemo sa činjenicom o razvijenoj svesnosti i razumevanju njene prednosti pred konvencionalnom poljoprivrednom proizvodnjom i njenom delovanju na zdravlje i bezbednost.

Tabela 1. Broj registrovanih ekoloških proizvođača/prerađivača i učešće ekoloških površina u odnosu na ukupno korišteno poljoprivredno zemljište

R.br	Godina	Broj proizvođača	Ukupno korišteno poljoprivredno zemljište ha	Ekološka poljoprivredna proizvodnja ha	Učešće ekološke u ukupno korištenom poljoprivrednom zemljištu%
1	2011	1494	1.300.000,00	32.035,80	2,46
2	2012	1528	1.300.000,00	31.903,59	2,45
3	2013	1609	1.300.000,00	40.576,00	3,12

Izvor: izrada autora prema podacima sa http://www.mps.hr/default.aspx?id=6184

U Republici Srbiji je 2011., bilo registrovano 319 proizvođača organskih proizvoda i 2.602 ha sertifikovanih površina. Tokom 2013. u odnosu na 2012. organske površine povećane su za 32% i iznosile su 8.228 hektara, pokazali su podaci Privredne komore Srbije. Radi se o proizvodima koji su već sertifikovani ili onima koji su u procesu dobijanja sertifikata za

[14] http://magazin.net.hr/zdravlje/sto-je-bio-sto-eko-a-sto-samo-marketinski-trik

organski proizvod , a navedenim brojem hektara nisu obuhvaće ne površine korištene za skupljanje divljeg jagodičastog voća, gljiva i lekovitog bilja.[15]

Tabela 0. Pregled površina pod organskom biljnom proizvodnjom u Srbiji

R.br.	Godina	Površine u periodu konverzije (ha)	Površine sa organskim statusom (ha)	Ukupno (ha)
1	2011	3635	2602	6237
2	2012	3877	7222	11099
3	2013 (do rujna)	3445	4010	7455

Izvor: izrada autora prema Organska poljoprivreda u Srbiji 2014. http://www.terras.org.rs/terras/projekti/nesortirano/vesti%202014/slike/Organska%20poljoprivreda%20u%20Srbiji%202014.pdf, Organska poljoprivreda u Srbiji 2013. http://www.mpzzs.gov.rs/postavljen/171/Organska%20poljoprivreda%20u%20Srbiji%202013.pdf i Organska proizvodnja sve popularnija u Srbiji http://www.rtv.rs/sr_lat/ekonomija/organska-proizvodnja-sve-popularnija-u-srbiji_324442.html

Uloga vlada za podsticanje organske poljoprivrede ogleda se uticajem na makroekonomske faktore odnosno zakonodavnu regulative, razne subvencije, organizaciju savetodavnih službi i organizovanje promotivnih kampanja, obezbeđivanjem povoljnijih kredita i drugo dok se tržišne podrške odnose na intervencije koje se sprovode javnim intervencijama, potporom privatnom skladištenju, posebnim interventnim merama, prilagođavanjem ponuda zahtevima tržišta, sistemom proizvodnih ograničenja i sistemom specijalnih pomoći te pravila koja se odnose na proizvođačke i sektorske organizacije kako bi se uredilo unutrašnje tržište poljoprivrednih proizvoda .

Jedna od tržišnih potpora su i promotivni programi. Svrha ovih mera poljoprivredne politike je finansijska potpora korisnicima u aktivnostima informisanja i promocije poljoprivrednih proizvoda sa ciljem povećanja ugleda poljoprivrednih proizvoda u očima potrošača u Evropskoj uniji i u trećim zemljama , posebno u smislu njihova kvaliteta, prehrambene vrednosti i sigurnosti te metoda proizvodnje.[16]

Osnovna karakteristika organske proizvodnje u Srbiji je da postoje dve osnovne grupe odnosno tipa organskih proizvođača: samostalni koji imaju direktno sklopljen ugovor sa nekom od kontrolnih organizacija i tzv. kooperanti čija proizvodnja podleže grupnoj sertifikaciji, dozvoljenoj po važećem Zakonu Republike Srbije, na taj način da su proizvođači u ugovornom odnosu sa nekom od kompanija koje im otkupljuju celu proizvodnju namenjenu izvoznim tržištima, a istovremeno im osigurava podršku: inpute, edukaciju, pokriva troškove sertifikacije, pri čemu je nosilac sertifikata kompanija, a ne sam proizvođač.[17]

Važan faktor u razvoju i promociji ekološke proizvodnje i proizvoda jesu i lokalne samouprave koje trebaju da ulože poseban napor kako bi se podstakla institucionalna kupovina ekoloških proizvoda putem javnih kuhinja u vrtićima , školama i bolnicama čime se stvaraju i odgajaju generacije ekološki odgovornih građana. Takođe je potrebno promovisati

[15] http://www.tanjug.rs/novosti/138476/povrsine-pod-organskom-proizvodnjom-vece-za-trecinu.htm
[16] http://www.apprrr.hr/promotivni-programi-1036.aspx
[17] Organska poljoprivreda u Srbiji 2014. http://www.terras.org.rs/terras/projekti/nesortirano/vesti%202014/slike/Organska%20poljoprivreda%20u%20Srbiji%202014.pdf, str. 12.

alternativne distributivne kanale (lokalni sajmovi i tržnice) kao i prikladnu tržišnu infrastrukturu kroz partnerstvo veletrgovaca i trgovaca. Jedan od načina promocije je i turizam jer je prepoznat kao bitan marketinški kanal pod uslovom da čuva prirodu i okolinu.

Osnovni cilj marketinga zaštite životne sredine je uticaj na ponašanje potrošača i njegovu spremnost da plati više za proizvode koji su ekološki zdravi i odgovorni. Isto tako podizanje svesti i njeno razvijanje raznim oblicima edukacije i informativnih programa o njenim koristima utiče na promenu stavova i životnih stilova u svim segmentima društva .

3. MARKETING MIKS ZDRAVE HRANE I ORGANSKIH PROIZVODA

Potrebe potrošača kao i njihovi stavovi i mišljenje utiču na potražnju za organskim poljoprivrednim proizvodima. Neki od faktora jesu briga za zdravlje, želja za konzumacijom kvalitetnog proizvoda, razvijena ekološka svest, ali i cena, pakovanje, način promocije, sam brend proizvoda i trgovine. Obeležavanje znakom potvrđuje sledivost proizvoda i da je reč o visoko kvalitetnom proizvodu. Kada je reč o ceni, u slučaju ovih proizvoda ona je nešto viša nego proizvodima dobivenim konvencionalnim uzgojem. Najčešće se ovi proizvodi prodaju u specijalizovanim prodavnicama, pijacama, a sve više i u supermarketima, a promotivne aktivnosti uključuju štampane propagandne materijale, eko manifestacije, prisustvovanje na društvenim mrežama i slično.

Organski uzgojeni proizvodi se sertifikuju kako bi potrošači imali poverenja u to da je proizvod bez štetnih sastojaka, a svaki takav proizvod nosi eko znak jer je zadovoljstvo kupaca uz stvaranje vrednosti bit savremenog marketinga, a obeležavanje i standardizacija je jedno od marketinških oruđa za diferencijaciju i pozicioniranje proizvoda uz stvaranje poverenja kod krajnjih korisnika.

Za plasman organskih proizvoda potrebno je razumeti i potrebe tržišta kroz cenu i kvalitet te bezbednost proizvoda, a u proizvod uključiti što više različitih aktera kao što su lokalna zajednica, udruženja, vladine organizacije kroz podrške iz domena održivog razvoja i kreirati standard i oznake prepoznatljive na domaćem i stranom tržištu . Nosioci eko standarda i oznaka treba da iskoriste pogodnosti subvencija, državnih potpora i podsticaja, te programa za dodelu bespovratnih sredstava što sve u konačnici može uticati na formiranje cene. Stvaranjem jednostavnog i prepoznatljivog brenda ciljanom tržištu se prenosi jasna i poruka o proizvodu, a kroz programe nagrađivanja i podsticanja stvarati prepoznatljivost. Informisanjem i educiranjem samih proizvođača kao potrošača o proizvodima organskog porekla doprinosi se održivom razvoju.

Promotivne aktivnosti i informisanje potrošača na boljem razumevanju o prednostima ekoloških proizvoda , povećan kvalitet, raznolikost i stalnost ponude utiču na povećanu lokalnu, regionalnu, nacionalnu i inostranu tražnju, ali i ponudu za ekološkim proizvodima.

Osnovno područje delovanja klastera je promocija ekološke poljoprivrede, njenih efekata i vrednosti za društvo i prirodu. Klaster se bavi edukacijom, informisanjem i komuniciranjem u pogledu razmene iskustava, dobre poljoprivredne prakse, te novih znanja i veština s ciljem poboljšanja konkurentnosti ekoloških proizvođača prilikom nastupa na domaćim i stranim

tržištima. Svi članovi klastera imaju korist od ovakvog načina udruživanja, jer na jednom mestu dolazi do direktnog spajanja svih članova lanca vrednosti u ekološkoj poljoprivredi.[18]

4. KONCEPT KVALITETA ŽIVOTA

Koncept kvaliteta života može se posmatrati kroz jednodimenzionalno i višedimenzionalno tipično ispoljenu specifikaciju brojem domena. U jednodimenzionalnim definicijama kvalitet života poistovećivan je sa zdravljem, a alternativno može da bude definisan samo u smislu životnog zadovoljstva.[19]

Kvalitet života je i objektivan i subjektivan, u osnovi zbir sedam dimenzija: materijalnog blagostanja, zdravlja, produktivnosti, intimnosti, sigurnosti, zajedništva i emocionalnog blagostanja. Subjektivne domene obuhvataju ponderisane dimenzije prema njihovom značaju za pojedinca.[20] Jedan od preduslova istraživanja uticaja različitih faktora na kvalitet življenja jest postojanje odgovarajućih mernih instrumenata koji bi omogućili određivanje kvaliteta življenja pojedinaca i grupa različite dobi, pola, socioekonomskog i zdravstvenog statusa.[21]

Kvalitet života je i objektivan i subjektivan, u osnovi zbir sedam dimenzija: materijalnog blagostanja, zdravlja, produktivnosti, intimnosti, sigurnosti, zajedništva i emocionalnog blagostanja. Subjektivne domene obuhvataju ponderisane dimenzije prema njihovom značaju za pojedinca. Jedan od preduslova istraživanja uticaja različitih faktora na kvalitet življenja jest postojanje odgovarajućih mernih instrumenata koji bi omogućili određivanje kvaliteta življenja pojedinaca i grupa različite dobi, pola, socioekonomskog i zdravstvenog statusa .

Za razumevanje i unapređivanje kvaliteta života nužno je razlikovati kvalitet života od činilaca o kojima ona ovisi. Kvalitet života je kompleksan doživljaj pojedinca koji predstavlja nivo zadovoljstva u postupku zadovoljenja različitih životnih potreba. Marketing kvaliteta života je specifična poslovna filozofija i strateška orentacija koja u procesu odlučivanja i izvršavanja koncepcije marketinga polazi od principa etike i društvene odgovornosti, kao i teorije o interesno-uticajnim skupinama.[22]

U promovisanju održivog društvenog razvoja svaki je pojedinac važan, za osiguranje uslova za njegov individualni razvoj u skladu sa ličnim željama i mogućnostima predstavlja neophodan uslov za ujednačen razvoj . Koncept kvaliteta života odnosi se na sveukupnu dobrobit unutar društva, a usmeren je na to da omogući svakom članu društva da ostvari svoje ciljeve.

---

[18] http://kep.hr/klaster-ekoloske-poljoprivrede/

[19] Ilić, I., Milić,I., Aranđelović, M. (2010) Procena kvaliteta života – sadašnji pristupi, Acta Medica Medianae 2010, Vol. 49 (4) str. 57

[20] Cummins R.A.(2000) Objective and Subjective Quality of Life: an Interactive Model. Soc Indic Res 2000; 52 (1): 55-72.

[21] Krizmanić, M., Kolesarić, V. (1992) Priručnik za primjenu Skala kvalitete življenja, Naklada Slap, Jastrebarsko,str. 8 .

[22] Lončarić, D. (2010)Implementacija marketinga kvalitete života u Hrvatskome gospodarstvu, EFOS zbornik radova, str: 210-224

5. ISTRAŽIVANJE

U istraživanju na području grada Vukovara putem anketnog upitnika, od 408 ispitanika njih 41,4% pozna značenje pojma zdrave hrane. 45,1% navelo je da je zdrava hrana ekološki gajena dok ih je 11,00% navelo da je za njih zdrava hrana ona koja je gajena prema strogo kontrolisanim postupcima i u skladu sa zakonskim propisima, a ostali nisu odgovorili na pitanje.

Organski eko proizvodi nose sertifikat odnosno markicu i broj izdatog sertifikata, a grafikonom 1. su prikazani odgovori ispitanika .

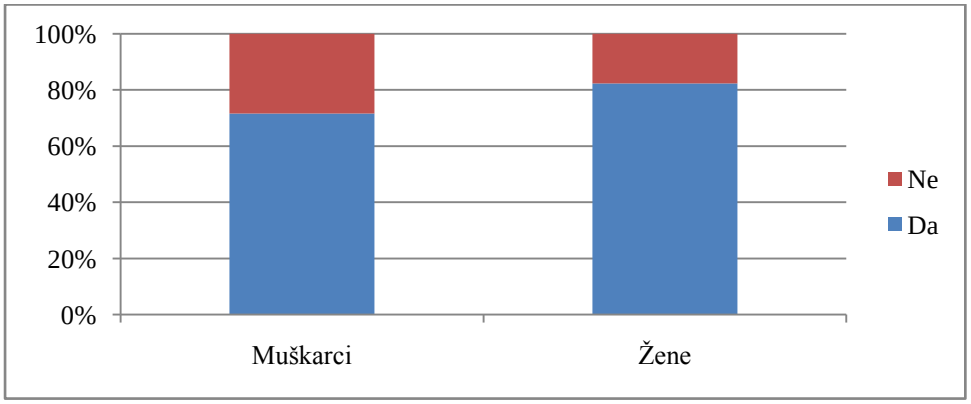

Grafikon 1. Poznavanje obeležja organskih eko proizvoda po polu

Zdravlje kao razlog potrošnje organskih eko proizvoda navodi 76,28% ispitanih žena, u odnosu na muškarce kojih je 62,14%. Od ostalih ponuđenih odgovora bili su životni, stil , zaštita sredine i ostalo. Manje od 10% ispitanika razlogom potrošnje organskih proizvoda navode životni stil, a zaštitom sredine manje od 4% ispitanika.

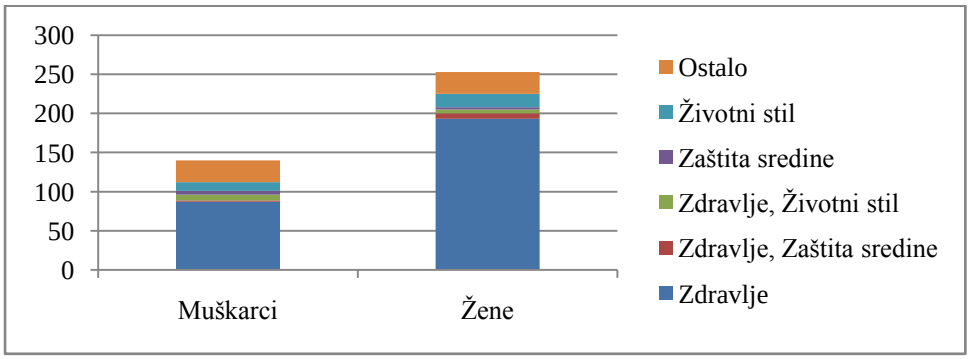

Grafikon 2. Razlozi potrošnje organskih eko proizvoda po polu

6. ZAKLJUČAK

Nacionalni programi vlada Republike Hrvatske i Republike Srbije definišu akcione planove kojima se podstiče razvoj organske poljoprivrede. Ministarstva poljoprivrede obezbeđuju novčane podsticaje za njen dalji razvoj i unapređenje, kao i podsticaje za promotivne kampanje i kampanje za podizanje nivoa svesti o prirodnosti i važnosti zaštite životne sredine što direktno utiče na povećanje zastupljenosti organske hrane u potrošnji odnosno tražnji.

Uloga organske poljoprivrede je proizvodnja visokokvalitetne hrane koja preventivno doprinosi zdravlju čoveka i blagostanju prirode. Sledom toga, neophodna je permanentna edukacija, stalna informisanost proizvođača i razvijanje svesti o značaju organske poljoprivrede u očuvanju i unapređenju životne sredine, odnosno prirodnih resursa u skladu sa filozofijom održivog razvoja. Površine pod organskom proizvodnjom u nekim zemljama Evropske unije konstantno rastu u odnosu na površine koje se obrađuju konvencionalnim načinima poljoprivredne proizvodnje. I Republika Hrvatska i Republika Srbija prate ovaj trend što je rezultat prepoznavanja uloge organske proizvodnje. Upravo u ovom delu postoji potencijal da se ostvari konkurentna prednost i prepoznatljivost zemlje na inostranom tržištu, a organska proizvodnja postane jedan od faktora ekonomskog razvoja zemlje.

Razvijanje svesti o korisnosti ekološko poljoprivrednih proizvoda i potrebi konzumiranja istih, kao i sticanje znanja o proizvodnji i preradi ovih proizvoda prilike su za razvoj i sve veću zastupljenost ovih proizvoda.

Holističkim marketing aktivnostima svih zainteresovanih strana zajednice utiče se na dobrovoljno prihvatanje odnosno promenu ponašanja i navika u korist onih koji unapređuju kvalitet života odnosno unapređuje zdravlje. Upravo zajedničkim zalaganjem svih zainteresovanih strana kao i želja svakog pojedinca za zdravlje uz delovanje edukacije, informisanosti i marketing tehnika utiče se na promenu stava i na stvaranje novih navika kojima se preventivno i terapijski deluje na pojedinca kao i društvo u celini što za posledicu ima zdraviji i duži život stanovništva .

LITERATURA:

1. Cummins R.A. (2000) Objective and Subjective Quality of Life: an Interactive Model. Soc Indic Res 2000; 52 (1): 55-72.
2. Ilić, I., Milić,I., Aranđelović, M. (2010) Procena kvaliteta života – sadašnji pristupi, Acta Medica Medianae 2010, Vol. 49 (4) str. 57
3. Kotler, P., Zaltman, G. (1971) Social marketing: An approach to planned socialchange, Journal of Marketing, 35 (3), pp. 3–12
4. Krizmanić, M., Kolesarić, V. (1992) Priručnik za primjenu Skala kvalitete življenja, Naklada Slap, Jastrebarsko, str. 8 .
5. Lončarić, D. (2010) Implementacija marketinga kvalitete života u Hrvatskome gospodarstvu, EFOS zbornik radova, str: 210-224
6. Matić, J.,Zelić,M., Jančić,G. (2012) Društvene mreže, životna sredina i zdravlje ljudi, Vol. March 2012. Infoteh-Jahorina
7. Meler, M. (1993) Uloga društvenog marketinga u ostvarivanju društvenih promjena, Tržište Vol. 5 br.1/2 (41-53)
8. Peteljak, K. (2010) Istraživanje kategorije ekoloških prehrambenih proizvoda među vodećim trgovcima hranom u Republici Hrvatskoj, Market (Tržište), 1/2010, str : 93-112

Nemanja Janjić, Ljubica Diković

Fakultet za primenjeni menadžment, ekonomiju i finansije, Beograd

ŠTETAN UTICAJ WIRELESS TEHNOLOGIJA NA ZDRAVLJE LJUDI

Apstrakt:Svi trendovi ukazuju da je svet zahvatila bežična revolucija, čiji pokretač predstavlja mobilni telefon, kao neizostavno sredstvo moderne komunikacije. U radu su prikazani štetni uticaji bežičnih tehnologija na zdravlje korisnika.Sistemska edukacija svih korisnika bežičnih uredjaja, uz poštovanje medjunarodnih standarda i preporuka, predstavlja obavezno buduće načelo za korišćenje bežičnih tehnologija.Uvažavajući sve pozitivne efekte pri korišćenju bežičnih uređaja u poslu i svakodnevnom privatnom životu, zaštita zdravlja ljudi i bezbednost mora biti prioritet u budućnosti.

Ključne reči:bežične tehnologije, zdravljeljudi, zaštita zdravlja

Abstract:All trends indicate that the world is affected with wireless revolution, which represents the mobile phone as an inevitable means of modern communication. The paper presents the harmful effects of wireless technology on the health of users. Systematic training of all users of wireless devices, while respecting international standards and recommendations, represent the mandatory principle for the future use of wireless technologies. Taking into account all the positive effects resulting from the use of wireless devices in their daily work and private life, the protection of human health and safety must be a priority in the future.

Keywords: wireless technology, health, health protection

UVOD

Wireless tehnologija se odnosi na prenos informacija između dve ili više tačaka koje nisu fizički povezane. [5] Svi trendovi i stvarnost ukazuju da je svet zahvatila bežična revolucija, čiji pokretač predstavlja mobilni telefon, kao neizostavno sredstvo moderne komunikacije. Statistika beleži da je broj mobilnih telefona prevazišao broj fiksnih.Godišnje se broj pretplatnika povećava za blizu 200 miliona novih.U SAD preko 60% stanovništva ima mobilne telefone, Zapadna Evropa blizu 90 %.Azijske nacije oko 70 %. Kina danas ima oko 400 miliona korisnika mobilnih telefona. U 2013. godini bilo je u svetu 4.01 biliona korisnika mobilnih uredjaja, dok se procenjuje da će u 2019. godini biti 5.07 biliona mobilnih uredjaja.[16]

Na slici br. 1 je prikazan uporedni prikaz broja globalnih korisnika (u milionima) desktop/laptop uredjaja vs. mobilnih telefona, USA, 2007-2015.godina:

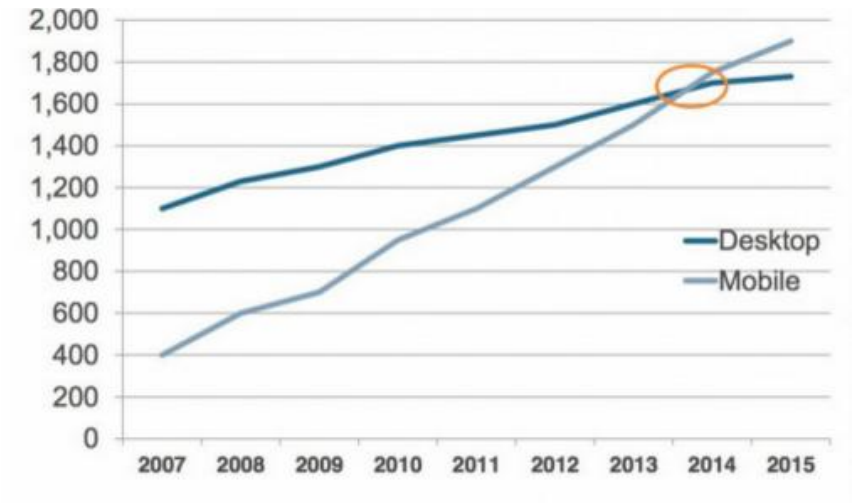

Slika 1. Broj globalnih korisnika (u milionima) [7]

Prema istom izvoru, u USA, u periodu 2010-2015.godine, broj časova korišćenja po danu mobilnih telefona, porastao je sa 0.4h/danu 2010.godine, do 2.8h/danu 2015. godine. Sa druge strane, broj časova korišćenja po danu desktop/laptop uredjaja, bio je 2.4h/danu 2010.godine, iostao je 2.4h/danu 2015. godine.Interesantno je da se broj časova korišćenja po danu televizora, smanjio sa 4.4h/danu 2010.godine, na 4,3h/danu 2015. godine. [7]

Prema Zakonu o zaštiti od nejonizućeg zračenja, nejonizuća zračenja jesu elektromagnetska polja i elektromagnetski talasi frekvencije niže od 3.000.000 GHz ili ultrazvuk frekvencije niže od 500 MHz, a koji u međudelovanju sastvarima ne stvaraju jone. Takva vrsta zračenja je svuda oko nas, od sunčevog zračenja do kućnih aparata, antena, dalekovoda i radiokomunikacionih sistema. U nejonizirajuća zračenja ubrajamo radiodifuzno emitovanje (TV i radio), mobilne komunikacije (bazne stanice, mobilni uređaji), bežični LAN i bluetooth.[8]

Udanašnje vreme okruženi smo veliki brojem bežičnih uređaja, počev od mobilnih telefona, bežičnih slušalica, bluetooth uređaja i konačno, uređajima za bežično umrežavanje. Bežično je izraz koji će svakako obeležiti tehnologije dvadeset drugog veka.Postavlja se pitanje da li ljudi imaju razloga za brigu zbog svih tih radio talasa u svom okruženju? [2]

WIRELESS MEDIJI

U bežičnoj komunikaciji koriste se različiti wireless mediji. Svi bežični mediji oslanjaju se na razne delove elektromagnetnog spektra. Mikrotalasi ili infracrveni talasi zauzimaju specifičan spektar dometa frekvencija. Mobilni telefoni i pejdžing sistemi koriste specifični domet frekvencija koji definišu nacioanalne nadzorne agencije na osnovu međunarodnog sporazuma. Svaki telekomunikacioni transmisioni medij ili uređaj zauzima različit domet frekvencija, mereno u megahercima, na elektromagnetnom spektrumu. Mikrotalasni sistemi prenose visoko frekventne radio signale kroz atmosferu i široko se primenjuju za međumesne komunikacije. Za prenos obimnih podataka na veliku udaljenost pogodne su satelitske komunikacije. Za bežičnu komunikaciju mogu se koristiti brojna sredstva (mobilni telefoni, laptopovi, smartphonovi i sl.). [11]

UTICAJ WIRELESS TEHNOLOGIJE NA ZDRAVLJE

Ne postoji prostor u kojem čovek radi, živi ili spava, a u kojem nema štetnih zračenja. Elektromagnetno zračenje je kombinacija oscilujućeg električnog i magnetnog polja koja zajedno putuju kroz prostor u obliku međusobno okomitih talasa.Intenzitet zračenja mobilnog telefona je različit u raznim fazama veze. Najintenzivnije zračenje je u fazi javljanja i opada u fazi razgovora. Zato se i preporučuje da se mobilni telefon prisloni uz uvo tek pošto se uspostavi veza.Proizvođači mobilnih telefona su dužni da u tehničkim karakteristikama aparata navedu i vrednost SAR-a (engl.Specific Absorption Rate - SAR predstavlja količinu energije koje telo apsorbuje prilikom izloženosti elektromagnetnom zračenju). SAR je mera brzine apsorpcije energije po jedinici mase biološkog tkiva, a izražava se u vatima po kilogramu (W/kg). [1]

U tabeli br. 1 je prikazana specifična apsorbovana snaga nekih tipova mobilnih telefona:

Top 20 Highest Radiation Cell Phones (maximum possible SAR level from phone)			
	Cell phone brand and type	SAR level	Carrier
1.	Motorola Droid Maxx	1.54	Verizon
1a.	Motorola Droid Ultra	1.54	Verizon
3.	Alcatel One Touch Evolve	1.49	T-Mobile
3a.	Huawei Vitria	1.49	Metro PCS
5.	Kyocera Hydro Edge	1.48	Sprint
6.	Kyocera Kona	1.45	Sprint
7.	Kyocera Hydro XTRM	1.44	Metro PCS
8.	BlackBerry Z10	1.42	Verizon
9.	BlackBerry Z30	1.41	Verizon
9a.	ZTE Source	1.41	Cricket
9b.	ZTE Warp 4G	1.41	Boost
12.	Nokia Lumia 925	1.4	T-Mobile
12a.	Nokia Lumia 928	1.4	Verizon
14.	Sonim XP Strike	1.39	Sprint
14a.	Kyocera Hydro Elite	1.39	Verizon
16.	T-Mobile Prism 2	1.385	T-Mobile
17.	Virgin Mobile Supreme	1.38	Virgin
17a.	Sprint Vital	1.38	Sprint
19.	Sprint Force	1.37	Sprint
20.	Huawei Pal	1.33	Metro PCS

Top 20 Lowest Radiation Cell Phones (maximum possible SAR level from phone)			
	Cell phone brand and type	SAR level	Carrier
1.	Verkool Vortext RS90	0.18	Unlocked
2.	Samsung Galaxy Note	0.19	T-Mobile
3.	ZTE Nubia 5	0.225	Unlocked
4.	Samsung Galaxy Note 2	0.28	Verizon
5.	Samsung Galaxy Mega	0.321	AT&T
6.	Kyocera Dura XT	0.328	Sprint
7.	Pantech Discover	0.35	AT&T
8.	Samsung Galaxy Beam	0.36	Unlocked
9.	Samsung Galaxy Stratosphere II	0.37	Verizon
10.	Pantech Swift	0.386	AT&T
11.	Samsung Jitterbug Plus	0.4	Great Call
11a.	Jitterbug Plus	0.4	Great Call
13.	LG Exalt	0.43	Verizon
13a.	Samsung Galaxy Note 2	0.43	Sprint
15.	HTC One V	0.455	US Cellular
16.	LG Optimus Vu	0.462	Unlocked
17.	Samsung Galaxy S Relay 4G	0.47	T-Mobile
17a.	Samsung Rugby 3	0.47	AT&T
19.	HTC One Max	0.5	Sprint
20.	LG G2	0.51	T-Mobile

Tabela 1. SAR nekih tipova mobilnih telefona [9]

Elektronski se uređaji bežičnom tehnologijom povezuju sa bežičnim kompjuterskim mrežama (bežični LAN) korišćenjem elektromagnetske radijacije. Bežični su signali, za razliku od TV i radijskih signala, dovoljno jaki da prodru kroz betonske zidove. Mnogi zdravstveni stručnjaci smatraju da je bežično zračenje,dugoročno posmatrano, ekstremno opasno za zdravlje ljudi.

Tim Danskih eksperata na čelu sa naučnikom Olle Johansson izjavio je da je naučnoj zajednici već dobro poznato kako elektromagnetno zračenje mobilnih telefona, wireless LAN mreže, baby poziva i druge wireless opreme bazirane na mikrotalasima može uticati na cirkulaciju u ljudskom telu, respiratorni sistem, balans telesne temperature i vode u organizmu, kao i druge metaboličke funkcije.Grupa Danskih naučnika tvrdi da se rizik od oboljenja znatno povećava uz inicijativu da se povećaju dometi Wi-Fi mreže širom sveta, odnosno svojevrsno “elektrozagađenje” doprinosi povećanoj stopi oboljenja. Populacija na

zemlji nije dovoljno zaštićena od rastućih transmisija podataka i komunikacijskih tehnologija koje se rasprostiru širom sveta i utiču na milijarde ljudi širom sveta.Spektar mogućih zdravstvenih problema je veoma širok, od tumora mozga i leukemije do iscrpljenosti, slabljenja memorije i koncentracije, ili jednostavnog osećaja nelagodnosti. Dozvoljene granice zračenja u svetu se povećavaju i sada iznose do 1.000.000.000.000.000.000 (10 na 18), što je više od prirodnog zračenja koje je ljudsko telo adaptiralo tokom više od 100.000 godina.[6]

Prema Evropskoj komisiji, pored uobičajenih uticaja koje elektromagnetno zračenje ima na čovekovo zdravlje, tu je i povećan rizik od kancera mozga i uha, usled preterane upotrebe mobilnih uređaja.Komisija takođe, naglašava potencijalnu povezanost izlaganja zračenju sa dečijom leukemijom.Problemi reprodukcije, kognitivnih funkcija, ili simptoma poput glavobolje, slabosti, stresa, poremećenog sna i kožne bolesti su takođe, povezani sa izloženošću zračenju. Naučna je činjenica da radio-talasi na površini jednog centimentra blokiraju cirkulaciju krvi, disanje, balans temperature i vode u telu, koncentraciju albumina i šećera itd.

MOBILNI TELEFON I UTICAJ NA ZDRAVLJE

Kako mobilni telefon emituje elektromagnetno zračenje, naučnici opominju na moguće negativne posledice po zdravlje korisnika nakon dužeg perioda korišćenja. Zračenje je nejonizujuće, ali, ma koliko bila minimalna, verovatnoća štetnog uticaja postoji. Mnoge studije su pokazale da nema značajnije veze između korišćenja mobilnog telefoma i ljudskog zdravlja, ako je to korišćenje u granicama kratkotrajnog i normalnog dnevnog korišćenja, ali zbog ekstremno brzog rasta broja korisnika pokreću se i dalje opsežna ispitivanja.

Na slici br. 2 levo je prikazana termografska slika glave bez upotrebe mobilnog telefona i bez štetnih uticaja zračenja telefonskog aparata.Na slici br. 2 desno je prikazana termografska slika glave posle upotrebe mobilnog telefona u dužini trajanja telefoniranja od 15 minuta. Žute i crvene regije na slici ukazuju termalne efekte odnosno efekte zagrevanja glave, koji mogu biti veoma štetni po zdravlje čoveka.

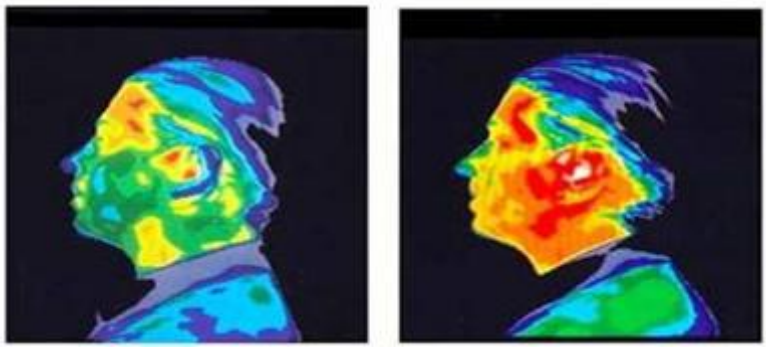

Slika 2. Termografska slika zagrevanja glave bez i sa upotrebom mobilnog telefona [10]

Današnji konsenzus naučnih i medicinskih udruženja je da negativan efekat po zdravlje korisnika još uvek ne možemo sa sigurnošću utvrditi, sobzirom na mali vremenski period

masovnog korisšćenja mobilnih telefona, koji ne dozvoljava signifikantnu statističku studiju. Ipak se preporučuje ne korišćenje i dugo držanje mobilnih telefona blizu glave ili srca, naročito dece.

SCENIHR (Scientific Commitee on Emerging and Newly Identified Health Risks) je zaključio 2007. godine da nema signifikantnih efekata po zdravlje čoveka od radijacije mobilnih telefona pri normalnoj upotrebi, tj da normalna ekspozitura radijaciji mobilnih telefona ne može izazvati rak mozga, neurologičke ili reproduktivne efekte, ali neke studije sugerišu na mogućnost beningnog tumora slušnog nerva.

Britansko udruženje dermatologa objavilo je upozorenje na postojanje alergijskih reakcija na niklovane površine, često korišćene na eksterijerima mobilnih telefona. U mnogim zemljama zabranjena je upoteba mobilnih telefona za vreme vožnje.

Postoje studije o uzročno posledičnoj vezi između tumora glave i dugotrajnog korišćenja mobilnog telefona.i kao rezultat imamo zaključak da ne postoji definitivan dokaz, ali da je posle 10 i više godina intenzivnog korišćenja mobilnog telefona i to uglavnom na istoj strani glave potrebno redukovati upotrebu mobilnog telefona kao preventivu.[12]

Projekat INTERPHONE u 13 zemalja ispituje kancerogene rizike sa idejom da je za merodavno ispitivanje potrebno preko 10 godina studija. [17]

2007.godine u Švedskoj zaključeno je da:[12]

1. Korisnici celularnih telefona imaju rizik od malignih glioma
2. Postoji veza između celularnog telefona i akustičnog neuroma
3. Veća je verovatnoća da se tumor pojavi na strani glave na kojoj se koristi mobilni telefon.
4. Sat vremena korišćenja mobilnih telefona dnevno signifikantno povećava rizik posle 10 godina korišćenja.

U želji da zaštiti stanovništvo koje živi u okolini baznih stanica i korisnike mobilnih telefona, vlade donose uredbe i standarde i ICNIRP (Internacional Commission for Non Ionization Radiation Protection) je najrespektabilnija organizacija, čiji standardi su primenjeni u preko 80 zemalja.Tako mobilni operateri moraju imati licence za konstrukciju i sertifikate o nivou emisije zračenja.Kako tehnologija napreduje i mada u gradovima raste broj 3G tornjeva, vazno je reći da radijacija opada u odnosu na 2G mreže, a francuski eksperti su objavili da se udaljenost tornjeva, koja je bila preporučena na 100m rastojanja od naselja može preimenovati na 100m od škola i dečijih ustanova.

Korišćenje mobilnih telefona u bolnicama može biti u čestim slučajevima ometajuće za piacijente i nije preporučivo u odeljenjima intenzivne nege i zbog mogućnosti interferencije sa medicinskom opremom.

U cilju prevencije, potrebno je razmotriti neke odsledećih mera predostrožnosti:[10]

- Mobilne telefone ne treba koristiti duže od 10 minuta tokom jednog razgovora.

- Mobilni telefon maksimalno koristiti ukupno jedan sat dnevno.

- Mobilni telefon držati dalje od kreveta u toku spavanja.

- Deca ne treba da koriste mobilni telefon, jer je opasnost od zračenja izraženija kod dece nego kod odraslih.

- Tokom vožnje ne treba koristiti mobilni telefon , jer će povećati kognitivno opterećenje,smanjuje vreme reakcije što dovodi do saobraćajnih nesreća.

ZAKLJUČAK

Mnoge zdravstvene studije ukazuju da postoji mogućnost da će se svetska populacija u budućnosti suočiti sa epidemijom tumora koji će biti rezultat nekontrolisanog korišćenja mobilnih telefona i povećanoj izloženosti bežičnim uređajima.Zbog toga je važno da svi ljudi, a naročito deca , ograniče korišćenje mobilnih telefona , ograniče izlaganje pozadinskim nivoima bežične tehnologije ,te da vlada i industrija otkriju načine koji će omogućiti korišćenje bežične tehnologije bez povećanih rizika za ozbiljnim bolestima . Sistemska edukacija svih korisnika bežičnih uredjaja, uz poštovanje medjunarodnih standarda i preporuka, predstavlja obavezno buduće načelo za korišćenje bežičnih tehnologija.Uvažavajući sve pozitivne efekte pri korišćenju bežičnih uređaja u poslu i svakodnevnom privatnom životu, zaštita zdravlja ljudi i bezbednost mora biti prioritet u budućnosti.

LITERATURA

[1] http://www.mc.kcbor.net/2012/12/06/uticaj-wireless-tehnologije-na-zdravlje-dece

[2] http://www.b92.net/tehnopolis/internet.php?nav_id=255474

[3] http://www.personalmag.rs/internet/koliko-je-wi-fi-stetan-po-zdravlje/

[4] Schön & Streit-Juotsa : Raspberry Pi and Sensor Networking for African Health Supply Chains, Operations and Supply Chain Management, 2015, 8(3) p. 137 – 145

[5] Wireless Technology. 2015. [online] Available in: https://en.wikipedia.org/wiki/Wireless#Applications_of_wireless_technology [2016-07-03]

[6] http://www.balkanplus.net/clanak/scitech/tehnologija/kako-wi-fi-steti-zdravlju-spektar-mogucih-zdravstvenih-problema-je-sirok/

[7] http://www.smartinsights.com/mobile-marketing/mobile-marketing-analytics/mobile-marketing-statistics/

[8] N.Pejnović, UTJECAJ BEŽIČNIH TEHNOLOGIJA NA LJUDSKO ZDRAVLJE, SIGURNOST 51 (3) 261 - 267 (2009)

[9] http://cellphones.procon.org/view.resource.php?resourceID=003054

[10] http://www.electroschematics.com/5200/mobile-phone-radiation/

[11] Informacione tehnologije i informacioni sistemi, Subotica 2010 god, Prof.dr Jovica Đurković

[12] http://archive-rs.com/rs/b/bkosa.rs/2012-12-22_1037864_13/Pefkohori_2007_godina/

[13] SCENIHR. 2015. Scientific Committee on Emerging and Newly Identified Health Risks: Potential health effects of exposure to electromagnetic fields (EMF): http://ec.europa.eu/health/scientific_committees/emerging/docs/scenihr_o_041.pdf

[14] http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/21343580

[15] http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/21915135

[16] http://www.statista.com/statistics/274774/forecast-of-mobile-phone-users-worldwide/

[17] https://www.iarc.fr/en/media-centre/pr/2010/pdfs/pr200_E.pdf

Aleksandra Babović
Andrijana Babović
Andrija Babović
Visoka poslovna škola strukovnih studija Blace

PROMJENOM SEBE DO KVALITETNIJEG ŽIVOTA

Kako najkomlikovanije elemente (jedan od njih i ljudski život) treba posmatrati sa najjednostavnijeg gledišta, tako i ovaj rad u cilju definisanja kvalitentog života, obuhvata prvenstveno sam pojam života, postepeno nadograđujući definisana saznanja u cilju spoznaje njegovog smisla, i u okviru njega samog koncepta kvalitetnog života. U okviru rada, dat je kratak osvrt na greške, i posrnuće ljudskog društva, na loš izbor postavljenih životnih prioriteta, ne pojedinca već društva kao cjeline, i definisanje pojma sreće. U radu je takođe pokušato ukazati na željeni pravac kretanja čovjeka u cilju dostizanja kvalitetnog života, obrnuto proporcionalnog srećnom životu, kroz konstanstno usvršavanje sopstvenih fizičkih, mentalnih i duhovih vrlina. Odnosno ukazati na Aristotelovu teoriju da glavno dobro za čovjeka jeste "eudamionia", blagostanje ili procvat, čija koncepcija obuhvata aktivnost duše u skladu sa izvršnošću vrlina u toku kompletnog čovjekovog života.

Ključne riječi: ***život***, ***sreća***, ***vrlina***, ***čovjek***

As the most complicated elements (human life being one of them) should be viewed from the most simplified point of view, and in the same order, to define the "quality life", this paper includes primarily the general concept of life, gradually upgrading all its defined knowledge for the purpose of finding its meaning, and the concept of quality life within. As part of the paper, we gave a quick overview of the errors, and the downfall of human society, bad choices made in setting life priorities, not focused on the individuals, but for society as a whole, and defined the notion of happiness. The paper also tries to point out to the desired direction man should take, in order to achieve the concept of quality of life, i.e. happy life, through the perfection of their own physical, mental, and spiritual virtues. And to point out Aristotle's theory that the main good for the man is eudaimonia, well-being or flourishing, concept that includes the activity of the soul in accordance with virtue excellence, during the entire human life.

Keywords: ***life***, ***happiness***, ***virtue***, ***human being***.

UVOD

O nastanku života, a sa njim i svega nama znanog i neznanog, sukobljavaju se različite teorije. Među njima ipak preovlađuju dva pogleda na istoriju postanka svijeta, a to su: **naučni** (teorija velikog praska (prije 13,8 milijardi godina)), i **teološki** (Bog, kao kreator svega vidljivog i nevidljivog). Međutim, koji god pristup podržali jedna činjenica ostaje evidentna - ***postojimo*** u određenom vremenu i prostoru. "Mislim, dakle postojim" (Rene Descartes).

Procjenjuje se da planeta Zemlja postoji oko 4,54 milijarde godina, uz odrećene fizičke naznake, o postojanju života, koje datiraju čak iz perioda od prije 3,7 milijardi godina.

Ali šta je zapravo život? Sa naučnog aspekta gledano, biologija, glavna nauka proučavanja života, karakteriše svaku jedinku koju odlikuju životni procesi, kao živo biće.[23] Odnosno, život je karakteristika koja odvaja fizičke entitete, koji obuhvataju biološke procese (rast, metabolizam, reprodukciju, sposobnost prilagođavanja promjenama životne sredine, i reagovanja na eksterne stimulanse), tj. proces samoodržavanja, od onih koji ne posjeduju date sposobnosti, bilo iz razloga jer su prestale da funkcionišu, ili jer ih nikada nisu ni posjedovale, te se samim tim, i klasifikuju kao nežive.[24] Jos je, antički filozof, Aristotel na osnovu sopstvenih bioloških istraživanja izvršio podjelu priode kao takve. Pogledom na prirodu, u svojim istraživanjima primjetio je različitost četri oblika postojanja, od kojih je svaki definisan različitom svrhom.

1. **Minerali** - kamenje, metal i ostale beživotne stvari. Njihov jedini cilj je "odmor". Predstavljaju nežive objekte bez duše.
2. **Vegetacija** - biljke, cjelokupni biljni svijet. Flora predstavlja prvi oblik živog postojanja na ovoj listi. Biljke teže za hranom, rastom i razvojem, samim tim imaju dušu i može se reći da ispunjenjem ovih ciljeva, ispunjavaju i svoju svrhu postojanja.
3. **Životinje** - sva stvorenja koja pripadaju životinjskom carstvu. U fauni se javlja viši nivo života, osim hrane, rasta, razvoja, životinje teže i zadovoljstvima, kao i reprodukciji. Tako, na primjer možemo razlikovati srećnu od tužne životinje.. Svoju svrhu postojanja ispunjavaju ukoliko su zdrave i vode prijatan život.
4. I **Čovjek** - prema Aristotelu ono što ljudska bića razlikuje od ostatka životinjskog carstva, jeste **razum**. Jedino su ljudi sposobni da djeluju u skladu sa principima, i na taj način preuzmu odgovornost za svoje odluke. Na primjer, životinju za razliku od čovjeka ne možemo kriviti za krađu, jer njihova svijest ne doseže do tog nivoa, te samim tim ni ne znaju za bolje. Razum, jeste jedinstvena sposobnost čovjeka, razumom preduzima akcije u cilju ispunjenja postavljenih ciljeva, rješava potencionalne, i nastale probleme, a samim tim vodi život koji se kvalitativno razlikuje od života bilo kog drugog živog organizma na Zemlji. Kvalitetan život čovjeka se razlikuje od kvalitenog života životinje, jer posjeduju različite kapacitete i potencijale. Čovjek posjeduje racionalnu sposobnost, i njenim razvojem, usavršava svoju prirodu ljudskog bića. Iz ovog razloga, zadovoljstvo samo po

[23] "*Mala školska enciklopedija*"
[24] https://en.wikipedia.org/wiki/Life

sebi ne može predstavljati ljudsku svrhu postojanja, jer je zadovoljstvo ono za čim žude životinje, dok čovjek posjeduje veće kapacitete od toga. Međutim, Aristotelu nije cilj uništiti sve fizičke nagone već ih usmjeriti na način koji odgovara čovjeku kao racionalnoj životinji.

1. SMISAO LJUDSKOG POSTOJANJA

Sve navedeno, nas međutim dovodi do pitanja: prvenstveno, ako prepoznajemo svrhu postojanja ostalih jedinki na Zemlji, koja je svrha postojanja čovjeka, i shodno tome šta se može okarakterisati kao kvalitetan život ljudskog bića?

Smisao života odnosi se na značaj života ili egzistencije uopšte. Kroz istoriju, potraga za smislom života je proizvela mnogo filozofskih, naučnih, teoloških, i metafizičkih spekulacija. Smisao života može poticati iz naše filozofske i vjerske kontemplacije i naučnih pitanja o postojanju, društvenih veza, svijesti i sreće. Uključena su i mnoga druga pitanja, kao što su simbolička značenja, ontologija, vrijednost, namjena, etika, dobro i zlo, slobodna volja, postojanje jednog ili više bogova, koncepcija Boga, duše, i period nakon smrti.

Gotovo sve teorije o svrsi čovjekovog života, oslikavaju prvenstveno njenog kreatora, vremena njegovog bivstvovanja, kao i zauzetog ugla posmatranja. Jer "svaki je čovjek produkt vremena u kojem živi, i samo rijetki su u stanju da se izdignu iznad ideja tog vremena" (*Voltare*).

Tako je npr. kolonijalno doba promjenilo dotadašnju prirodu evropske filozofije, zasnovanu na univerzalnim idealima, racionalnosti, ljubavi i samilosti, u sada, građanske pojmove slobode jednakosti i državljanstva. Kao predstavnik **utilitarizma** 19 vijeka, Jeremy Bentham smatrao je da je "priroda potčinila čovječanstvo, dvoma gospodarima, **bolu** i **zadovoljstvu**", izvodeći iz toga zaključak da je *dobro ono što donosi najveću sreću, najvećem broju ljudi*.[25]

Albert Camus, iz perioda **nihilizma**, tvrdi da je "apsurd ljudskog stanja to što ljudi traže spoljne vrijednosti i smisao u svijetu koji nema nijednu, i koji je ravnodušan prema njima".

Pragmatizam 20 vijeka, ukazuje na značaj praktičnog, korisnog shvatanja života, u odnosu na potragu za nepraktičnom, apstraktnom istinom o životu. Za njih je smisao života vidljiv jedino kroz ostvarena iskustva. "Ne mislim da smo stvoreni za ništa. Samo smo proizvod evolucije" (James Watson).[26]

Međutim, kao jednom od rijetkih koji je bio u stanju da se izdigne iznad okova svog vremena, više pažnje posvećujemo Aristotelu, i njegovoj teoriji o smislu života. ***Aristotel*** oličava ***seću*** kao centralnu svrhu ljudskog života i cilj sam po sebi. Sreća zavisi od razvoja vrlina, odnoseći se više na individualne, u odnosu na socijalne vrline. Aristotel je bio ubjeđen da istinski srećan život zahtjeva ispunjenje širokog spektra uslova uključujući fizičko kao i mentalno blagostanje. Uvodeći na taj način *nauku sreće* u klasičnom smislu, u obliku nove oblasti znanja.

---

[25] Rosen, Frederick "*Classical Utilitarianism from Hume to Mill*", Routledge 2003.

[26] https://en.wikipedia.org/wiki/Meaning_of_life

U “Nicomachean Ethics”, svom najuticajnijem djelu, Aristotel predstavlja teoriju sreće, i pokušava dati odgovor na pitanja *šta je krajnji cilj ljudskog postojanja, kojem bi trebalo usmjeriti sve naše aktivnosti*? Ljudi teže za zadovoljstvom, bogastvom i ugledom, međutim iako svaki od tih ciljeva nosi određenu vrijednost, nijedan ne može zauzeti mjesto vrhovnog dobra kome čovječanstvo treba težiti.
Da bi bio krajnji, **akt** mora biti samoodrživ, konačan i dostižan od strane čovjeka - “uvjek poželjan u sebi, a nikada zbog nečeg drugog” (Nicomachean Ethics). Upravo sreća je kraj koji ispunjava sve ove zahtjeve. Sve ostale aktivnosti su samo sredstva u cilju dostizanja sreće, dok je sreća uvjek cilj sam po sebi.[27] Sreća predstavlja aktivnost duše usklađenu sa vrlinama, “glavno dobro za čovjeka jeste eudamionia, blagostanje ili procvat, a koncepcija ovog pojma jeste aktivnost duše u skladu sa izvršnošću u kompletnom životu”[28]. Aristotel takođe naglašava da je najvažniji faktor u nastojanju postizanja sreće *jak moralni karakter* – „kompletna vrlina”. Vrlina koja ne može predstavljati pasivno stanje, niti je dovoljno posjedovanje nekoliko vrlina, već čovjek mora težiti posjedovanju svih. Intelektualno razmišljanje je još jedna vrlina, neophodna za vođenje istinski srećnog života. Kako je priroda čovjeka da bude racionalan, tako je krajnje savršenstvo naše prirode racionalno razmišljanje. To znači, održavanje intelektualne radoznalosti, koja se javlja u periodu djetinjstva, ali ubrzo zatim biva iskorjijnjena.
Prema Aristotelu sreća se sastoju u njenoj realizaciji tokom cjelokupnog života (ne može se steći ili izgubiti u roku od nekoliko sati), i vodi ka savršenstvu ljudske prirode i obogaćivanju ljudskog života, predstavlja ultimativnu vrijednost života, mjerenu ispunjenjenjm svog punog potencijala kao ljudskog bića. Takođe vodi i ka donošenju nekih teških odluka, jer manje dobro često obećava neposredno zadovoljstvo i biva primamljivije, dok je više dobro nerijetko bolan proces, koji zahtjeva određenu vrstu žrtve.[29]

Ali sve navedene teorije, predstavljaju upravo samo to – teorije. One nisu i ne mogu biti potkrepljene dokazima, a onda kada sa sigurnošću ne možemo odrediti svrhu postojanja čovjeka, i samo pitanje kvalitetnog života postaje relativan pojam. Međutim, ukoliko uzmemo u razmatranje Aristotelovu teoriju, da je smisao života sreća, u tom slučaju možemo zaključiti da je, *kvalitetan život ekvivalentan srećnom životu*. Iako je sreća, pojam zasnovan čisto na percepciji pojedinca, vidjeli smo da ju je Aristotel jasno definisao kao proces konstantnog psihičkog, fizičkog i duhovnog usavršavanja.

[27] The pursuit of happiness „*Aristotles definition of happines*“ 2016.
[28] Echenique J. “*Aristotles Ethics and Moral Responsibility*”, Cambridge University Press, 2012.
[29] The pursuit of happiness „*Aristotles definition of happines*“ 2016.

2. KAKO DO KVALITETNIJEG ŽIVOTA

U tom slučaju, kako do kvalitetnijeg = srećnijeg života?
Sopstvenim usavršavanjem i razvijanjem svojih vrlina ljudskog bića. Jednostavno prepoznajući stvari onakvim kakvim zaista jesu. Prepoznajući pravu "bezvrijednost" materijalnog, a vrijednost duhovnog (sloboda, um, snaga volje, mir, ljubav, spokoj). Međutim, od perioda Aristotela, naš svijet se značajno promijenio, od vremena kada su u fokusu pažnje javnosti uvijek bili eminentni mislioci datog vremena (koji su propagirali istinu, mudrost, pravdu, snagu, samilost, hrabrost, poštenje.. kao osnovne vrline ljudskog bića), pa sve do sadašnjosti (vremenu informacijskog buma), gdje se u fokusu nalaze "zabavljači" (takozvane dvorske lude prethodnih vremena). Preko njih, u današnjem vremenu, kada brzina transfera informacija postaje gotovo jednaka brzini svjetlosti, konstantno bivaju propagirana samo ljudska zadovoljstva. Naročito koristeći sredstva javnog informisanja, koja najveći impakt ostvaruju na malde generacije podložne manipulaciji - i to ne iz svog neznanja, već zbog svoje želje za saznanjima, a prevashodno zbog izražene potrebe da budu prihvaćeni. Kreirajući na taj način generacije koje se sve više udaljavaju od "pojma čovjeka", a približavaju definisanom pojmu "životinja". "Većina čovječanstva očigledno robuje svojim ukusima, preferirajući život pogodan životnjama" (Aristotle). Čudno je, međutim kako je izraz "životinja" često korišćen kao uvreda, koja karakteriše nesposobnost pojedinca za formiranjem osjećanja samilosti, na osnovu pretpostavljene nemilosrdnosti životinjskog svijeta, dok danas upravo sve više spoznajemo datu karakteristiku u okviru životinjskih odnosa, dok nam ljudska saosećajnost sve više nestaje iz vida, postepeno prelazeći u rijetku pojavu (slike sa ratnih područja širom svijeta, svakodevno prikazuju užasne prizore koji se ne mogu vidjeti ni u najstrašnijim horor filmovima, a za koje je nesposobna bilo koja životinja).
Zatim, aspekt *racionalnog razmišljanja* je zamjenilo **finansijsko razmišljanje**, jer pri procesu donošenja odluka, počevši od onih najtrivialnijih pa sve do najrelevantnijih, glavnu ulogu više ne igra *razum*, već **novac** (ostvariva, korist). Današnji svijet kakvim ga znamo se okreće oko novca, parčeta papira ili metala kome je čovjek dao vrijednost, tako jedna ista novčanica može imati jednaku vrijednost u pogledu sredstava koje može obezbijediti, ali i potpuno različitu vrijednost za dva čovjeka u zavisnosti od oka njenog posmatrača. Osim toga, svjesni smo činjenice da se na današnjem tržištu cijene proizvoda u velikoj mjeri ne zasnivaju na cijeni koštanja samog proizvoda, već na brendu. Onome što proizvod nosi uz sebe – društveni status, simbol, poglede, govore.. kada, i zašto je to postalo naš životni prioritet, i bitnije nego pružiti pomoć nekome kome je potrebna? Saosjćanjost biva zamjenjena egocentričnošću.
U poslednja dva vijeka, čovječanstvo je ubrzano napredovalo u naučnom smislu (u potupunosti izmjeneći sve aspekte čovjekovog života), zatim fizičkom smislu (u gotovo svim oblastima sporta se postavljaju novi rekordi, ljudi čine stvari koje su se nekada smatrale nevjerovatnim za ljudsko tijelo), dok je u duhovnom smislu primjećen značajan korak unazad.

U uslovima brzog života, konstantne potrebe za stvaranjem novca, u cilju obezbjeđivanja sopstvene egzistencije, ljudi su se udaljili jedni od drugih, prvenstveno značajno redukujući međusobni lični kontakt, gotovo većina interakcija danas se svodi na one poslovne prirode, a socijalne mreže koje su se pojavile kao rješenje datog problema, u stvari ga samo produbljuju. Bez direktne ljudske interakcije iščezla je i briga o drugim ljudima, saosjećajnost, zašto pomoći nekome u ovom surovom svijetu, kada niko nije pomogao Vama? Upravo iz razloga što bi ste voljeli da jeste. "Trenutak kada se prestanete truditi postati bolja osoba, je trenutak kada počinjete postajati gora nego što već jeste" (Carroll Bryant). Naučnici i sva napredna tehnologija su razložili, i riješili problem putovanja u svermir, a ipak, niko još uvjek nije sposoban da riješi jednostavan problem vodovodnog sistema u Africi. "Čovjek se može grčevito boriti za svoj život, tačno ispred vas, i vi nećete osjećati ništa. Sažaljenje, simpatiju svakako da, ali ne i bol. Vaš stomak je pun i to je jedino što se računa. Pola kilometra dalje nečiji svijet urliče u agoniji, a vi ne osjećate ništa. To je bijeda ovog svijeta." (Erich Maria Remarque, Flotsam: A Novel of World War II) Što ne predstavlja odraz teškoće, već postavljenih prioriteta (plata jednog fudbalera, na godišnjem nivou, iznosi 80 miliona dolara).
Zašto nosioci odgovornih organizacija, udruženja, na kraju krajeva sama država, dozvoljavaju serviranje novokreiranih prioriteta stanovnišvu, baziranih na ličnim potrebama i zadovoljstvima, dok ste za drugim aspektima primorani da lično tragate?
"Hleba i igara" (Juvenal) - ko ustvari upravlja životima čovječanstva, i zašto ono to dozvoljava? Možda u cilju kreiranja "životinjske radne snage" (lako kontrolisane pimitivnim potrebama), koja će raditi u njihovim fabrikama, preduzećima, pokretati sve neophodne točkove za nesmetano kretanje njihove mašine bogatstva (pretpostavke su da će u 2016. godini 1% svjetske elite biti bogatiji od ostalih 99% stanovništva). Dok bogatstvo za njih više ne predstavlja sredstvo koje se koristi u cilju obezbjeđivanja kvalitetnog života, već moć. Moć odlučivanja, i moć upravljanja (najbanalniji primjer predstavlja David Rockfeller, koji je 2015. godine u 99 godini života preživio šestu transplantaciju srca, uz redovne transplantacije ostalih organa. Što samo govori, uz moć i novac (koji pišu pravila) koliko se lako može zaobići UNOS lista, Hipokratova zakletva i sva postavljena pravila "civilizovanog" društva). Pravila su zapravo pisana za kontrolu "siromašnih".

Kako onda u ovakvom svijetu punom lažnih ideala, lažnih floskula jedinstva, pravde i humanosti, svijeta u kome su gotovo svi krenuli lakšim putem (umnogome otežavajući kretanje pravim), kako do kvalitetnijeg života?
Postepenim mjenanjem sebe. "Sva stvorena bića su ograničena, a ono što je ograničeno nije savršeno, već im je dato da se usavršavaju" (otac Tadej). Izdići se iznad nametnutih normi datog okruženja i izmjeniti svoj način sagledavanja stvari. "Misli, raspoloženje, želje rukovode naš život. Kakvim se mislima bavimo takav nam je život, a naše misli utiču ne samo na nas, već na sve ono što nas okružuje".[30] Znači potrebno je krenuti od sebe, konstantno raditi na sopstvenom unapređivanju. Jer samo usavršavanjem svih vrlina bivaš u "stanju da vidiš". Svakim novim

[30] Pouke oca Tadeja "*Kakve su ti misli takav ti je i život*" Vidik, Beograd 2002.

saznanjem i napredovanjem, kutija u kojoj se nalazimo, za jedan minijaturni dio postaje prozirnija. Želiš li da vidiš više, moraš postati bolja osoba, razvijajući svoje psihičke, fizičke i duhovne sposobnosti.

- Proširivati svoja znanja iz različitih oblasti, i kroz različita iskustva, racionalno sagledavajući i povezujući prirodu stvari. Uvijek zadržavajući dječiju želju za saznanjma i otvoren stav prema novinama, bez životom uspostavljenih predrasuda.
- Fizički razvijati tijelo, kao najefikasniji instrument vježbanja i kreiranja jakog karaktera, a karakter je pravi odraz čovjekove snage. "U zdravom tijelu, zdrav duh" (Juvenal).
- Radiiti na svojim duhovim vrlinama:
    1. **Otpornosti** - sposobnosti nastavka kretanja čak i kada stvari izgledaju loše. Prihvatanje preokreta kao normalne pojave, koja se dešava. Suzdržati se od prenošenja sopstvenih strahova na druge. Imati uvijek u vidu da je ljudska priroda, na kraju veoma jaka.
    2. **Empatiji** - sposobnosti imaginativnog povezivanja sa patnjom ili jedinstvenim iskustvima druge osobe.
    3. **Strpljenju** – smatramo da stvari trebaju biti savršene i svako odstupanje od toga izaziva gubitak strpljenja za projekte, za sebe, za druge. Raditi na smirenju, praštanju, što će doprinijeti realnijom pristupu na pogled kretanja stvari.
    4. **Žrtvovanju** – u cilju opstanka svi živi organizmi su predodređeni da traže sopstvenu prednost. Međutim, posjedujemo i nevjerovatnu sposobnost da se u određenim prilikama, odreknemo sopstvene satisfakcije u ime, ili u korist nekog drugog. Nikada ne bi smo bili u stanju da odgajamo porodicu, volimo nekog ili spasemo planetu, ukoliko ne razvijamo umjetnost žrtvovanja.
    5. **Učtivosti** – raditi na svojim manirima. Može podsjećati na kliše, ali jedan osmjeh, hvala, izvoli zaista ne košta gotovo ništa, a može značiti veoma mnogo. Učtivost ne predstavlja slabost već naprotiv, reprezentuje snagu.
    6. **Humoru** - pronalaženje smješne strane u svakoj situaciji i u samom sebi. Ne djeluje ozbiljno, ali predstavlja integralni dio mudrosti. Predstavlja znak da smo sposobni da blagonaklono posmatramo jaz između onoga što želimo da se desi i onog što život realno može obezbijediti.
    7. **Samosvjesti** - znati sebe znači ne pokušavati kriviti druge za sopstvene probleme. Imajući uvid u unutrašnja dešavanja, i u okviru toga, prepoznajući ono što pripada svijetu (što je rezulltat spolja).
    8. **Oprostu** – biti svjestan da je život sa drugima nemoguć bez praštanja.
    9. **Nadi** - svijet u stvari predstavlja samo blijedu sijenku onoga kakav bi mogao biti. Kako odrastamo očaj postaje lakši, gotovo refleksan, dok je u periodu adolescenstva život velika avantura. Jednostavno razumjeti da: niti je pesimizam toliko "dubok", niti je optimizam "plitak".

10. **Samopouzdanju** - najveći snovi bivaju napušteni jer se ne usuđujemo da probamo.[31] Samopouzdanje nije arogantnost već rezultat spoznaje sebe, i sopstvenih mogućnosti.
11. **Registrovanju** – sposobnosti prepoznavanja promjena u drugima (fizičkih ili duhovnih pokazatelja pozicije u kojoj se nalaze), bez potrebe verbalne konfirmacije. Sposobnost veoma izražena kod životinja (ne postoji čovječija "maska" koja od životinje može prikriti osjećanja, strah, nervozu, sreću..), značajno zanemarena kod čovjeka, kao posledica razvoja govora.
12. **Poštovanju** – poštovanju prirode, sebe i drugih. Međutim, iako pri prvom kontaktu svakom čovjeku pripada podrazumjevana doza poštovanja, da li će je zadržati, uvećati ili potpuno izgubiti, zavisi od samog čovjeka, njegovih riječi i dijela.

ZAKLJUČAK

Razvoj svih navedenih vrlina ljudskog bića predstavlja pojam kvalitetnog života. Biti najbolja verzija sebe. Upoznaj sebe, jednostavno nisi ono što "TV", okolina ili društvo kažu da jesi, stoga ne postavljaj sebe u skladu sa tim predpostavkama, "Budi plemenitog uma. Naše srce, a ne tuđe mišljenje o nama, formira našu pravu čast" (Friedrich Schiller).
U nedostaku jasno definisanog smisla, ovaj put djeluje kao najsmislenija opcija, jer, kao što smo na početku naveli "postojimo u određenom prostoru i vremenu" a samim tim, kada jesmo tu gdje jesmo, možemo i izvući maksimum iz date situacije, i čineći nešto, činiti ga na pravi način. "Ne bojte se smrti, koliko neadekvatnog života" (Bertolt Brecht). Možda se neko neće složiti sa ovim stavom, možda je ovaj cjelokupni stav, zapravo samo produkt vaspitanja (koje ima veliki udio u formiranju jedne ličnosti), i životnih iskustava koja nas oblikuju. Ali iako svi na ovaj svijet dolazimo kao "tabula rasa" na kojoj život piše određene stranice, kakva će biti knjiga zapravo zavisi od nas samih. "Mi smo ono što konstantno činimo. Samim tim, savršenstvo nije čin, već navika" (Aristotle).
Potrebno je i istaći da pored svih posrtanja i negativnih slika današnjeg čovječanstva, najznačajniji ljudski uvid, jeste činjenica da je u našem društvu sve moglo biti drugačije – da je način kojim sada živimo samo jedna od bezbroj opcija koju su ljudi prihvatili.[32] Što ujedno znači da ona može biti i promijenjena. Svijet čak i sada obiluje velikim brojem pozitivnih primjera, dostojnim zvanja "čovjeka". Iako neki od njih nesvjesno, ipak rade na promjenama. Kao Diogen, u sred dana, kreni sa upaljenim fenjerom i traži "čovjeka", slijedi njihov primjer, jer kako što već znamo da naša dijela i odluke ne utiču samo na nas, već se domino efektom raspoređuju i na okolinu, upravo Ti možeš biti dio te promjene.

[31] "*How to become a better person*" youtube.com
[32] Hylland Eriksen T., Small Places, Large Issues *"An Introduction to Social and Cultural Anthropology"*

Oni su hrabro već krenuli, priključi se, duguješ to sebi, duguješ "čovjeku". Na svom putu okruži se ljudima sa istom misijom kao tvojom, težnjom za boljim, težnjom za većim, i pokušaj, .. možda čak i slomiš kalup.

Reference:

1. *"Mala školska enciklopedija"*
2. https://en.wikipedia.org/wiki/Life
3. Rosen, Frederick "*Classical Utilitarianism from Hume to Mill*", Routledge 2003.
4. https://en.wikipedia.org/wiki/Meaning_of_life
5. The pursuit of happiness „*Aristotles definition of happines*" 2016.
6. Echenique J. "*Aristotles Ethics and Moral Responsibility*", Cambridge University Press, 2012.
7. Pouke oca Tadeja "*Kakve su ti misli takav ti je i život*" Vidik, Beograd 2002.
8. "*How to become a better person"* youtube.com
9. Hylland Eriksen T., Small Places, Large Issues *"An Introduction to Social and Cultural Anthropology"*

MA Jauković Jocić Kristina (Fakultet za primenjeni menadžment, ekonomiju i finansije, Beograd),

Dipl. Klin. Psihol. Mihailović Zorica (REBT centar, Beograd).

Primena racionalno emotivno bihejvioralne terapije u svrhu poboljšanja kvaliteta partnerskih odnosa

Apstrakt:

Kvalitet života predstavlja teorijski koncept koji podrazumeva procenu subjektivnih i objektivnih dimenzija. Subjektivne dimenzije odražavaju doživljaj zadovoljstva osobe u različitim domenima funkcionisanja, pri čemu je jedan od njih vezan i za partnerske odnose. Cilj ovog rada jeste prikaz iracionalnih uverenja koja su specifična za partnerski odnos iz perspektive racionalno- emotivno bihejvioralne terapije. Ona se tiču različitih aspekata partnerskog odnosa kao što su seksualnost, romantični ideali, donošenje odluka, poželjne osobine partnera i sl. Racionalno-emotivno bihejvioralna terapiju (REBT) 1955. godine je osnovao Albert Elis, inspirisan filozofijom i verovanjem Epiktetusa da ljudi nisu uznemireni događajima po sebi, već svojim viđenjem istih, odnosno ličnom interpretacijom stvarnosti. Cilj REBT-a, kao aktivno-direktivnog oblika psihoterapije, jeste vođenje klijenta na putu identifikovanja njegovih iracionalnih uverenja i učenje suprotstavljanja i zamenjivanja zdravim, racionalnim uverenjima.

Ključne reči: *kvalitet života, partnerski odnosi, REBT*

Abstrakt:

Quality of life is a theoretical concept that involves the assessment of subjective and objective dimensions. Subjective dimensions reflect the experience of satisfaction of individuals in various domains of functioning, where one of them is tied to the partnerships. The aim of this paper is to show irrational beliefs that are specific to the partnership from the perspective of rational-emotive behavior therapy. It is related to various aspects of partnership such as sexuality, romantic ideals, decision making, desirable traits partners, etc. Rational Emotive Behavioral Therapy (REBT) 1955. was founded by Albert Ellis, inspired by the philosophy and belief of Epiktetusa, which explains that people are not disturbed by events in themselves, but their view of the same, that is a personal interpretation of reality. The aim of REBT, as well as active-directive forms of psychotherapy, is guiding the client in the way of identifying their irrational beliefs and learning to replace confrontation and healthy, rational beliefs.

Key words: *life quality, partner relationship, REBT*

UVOD

Kvalitet života predstavlja teorijski koncept koji se razvija poslednjih decenija i podrazumeva procenu subjektivnih i objektivnih dimenzija. Doživljaj zadovoljstva u kontekstu i domenu porodičnih i partnerskih odnosa predstavlja jednu od subjektivnih dimenzija (Ruggeri i sar., 2001). U savremenom društvu problemi u porodičnom i bračnom funkcionisanju predstavljaju sve značajniju temu, o čemu svedoči podatak da se u Srbiji svaki peti brak završi razvodom (RZS, 2016). Štaviše, ustanovljeno je da je razvijanje psihijatrijske simptomatologije, koja se javlja u opsegu od 38% do 45% kod zdravih partnera, povezano sa ranijim bračnim nezadovoljstvom. Istraživanja pokazuju da je bračno nezadovoljstvo (nedostatak bliskog intimnog odnosa) istovremeno i činilac ranjivosti za razvoj depresije kod žena i činilac koji značajno utiče na tok bolesti i kvalitet oporavka (Leff, 2005).

U okviru racionalno-emotivno bihejvioralne terapije parova posvećena je pažnja kognitivnim procesima osoba koji su specifični za partnerski odnos i koji imaju značajan uticaj na kvalitet veze (Ellis, 1991).

Cilj ovog rada jeste prikaz iracionalnih uverenja koja su specifična za partnerski odnos iz perspektive racionalno-emotivno bihejvioralne terapije. Ona se tiču različitih aspekata partnerskog odnosa kao što su seksualnost, romantični ideali, donošenje odluka, poželjne osobine partnera.

OSNOVNE POSTAVKE RACIONALNO-EMOTIVNO BIHEJVIORALNE TERAPIJE

Racionalno-emotivno bihejvioralna terapija (REBT) predstavlja najstariju i najuticajniji kognitivno-bihejvioralnu terapiju i trenutno je jedna od najviše primenjivanih formi kognitivnih terapija. Naučne studije psihoterapijskog ishoda podrzavaju efektivnost i efikasnost ove vrste terapije sa različitim kiničkim poremećajima. Racionalno-emotivno bihejvioralna terapiju (REBT) je osnovao Albert Elis 1955. godine, inspirisan filozofijom i verovanjem Epiktetusa da ljudi nisu uznemireni događajima po sebi, već svojim viđenjem istih, odnosno ličnom interpretacijom stvarnosti. Cilj REBT-a, kao aktivno-direktivnog oblika psihoterapije, jeste vođenje klijenta na putu identifikovanja njegovih iracionalnih uverenja i učenje suprotstavljanja i zamenjivanja zdravim, racionalnim uverenjima. Racionalna uvjerenja vode do funkcionalnih posledica, dok iracionalna vode do nefunkcionalnih. Klijenti koji idu na REBT terapiju su ohrabreni da aktivno opovrgavaju svoja iracionalna uverenja i jačaju mnogo efikasnija, adaptabilnija racionalna uverenja, koja imaju pozitivan uticaj na njihove emotivne, bihejvioralne i kognitivne odgovore (Ellis,1994).

ABC model

Kao osnovno didaktičko psihoterapijsko sredstvo za sticanje uvida u sopstveni emocionalni poremećaj se koristi ABC model. Terapeut pomoću ovog modela jednostavno i lako pokazuje klijentu osnovnu pretpostavku od koje polazi REBT: Posledica (C) u vidu nezdrave emocije i

disfunkcionalnog ponašanja, nije direktna posledica nepovoljnog aktivirajućeg događaja (A), jer se u značajnoj meri formira i održava preko tačke (B), odnosno iracionalnih uverenja o nepovoljnom aktivirajućem događaju (A). Promenom iracionalnih uverenja (B) o aktivirajućem događaju (A) značajno se menjaju samo - poražavajuće posledice (C) u odnosu na nepovoljni aktivirajući događaj (A). Koristeći ABC model terapeut može pomoći klijentu da prepozna svoja samo - poražavajuća uverenja u tačci (B) i da uvidi na koji način u toj tačci on sam doprinosi svom emocionalnom poremećaju. Suština korišćenja ABC modela u psihoterapiji je da se podstakne i olakša uvid o udelu sopstvene odgovornosti za održavanje emocionalnog poremećaja. Klijent može da stekne uvid kako on sam, svesno ili nesvesno, odabire da o nepovoljnim događajima u svom životu (A) misli (B) na način koji ga vodi u emocionalni poremećaj (C), odnosno samo - poražavajuće emocije i ponašanja. Takođe model pokazuje kako čovek ima izbor

da u tački (B) misli racionalnije i više samo - pomažuće. Prema tome, ABC model uključuje shvatanje da preko svog sistema uverenja ljudi imaju izvesnu slobodu izbora u svom emocionalnom ponašanju (Marić, 2011).

Koncept uverenja

Pored ABC modela emocionalnog poremećaja, iracionalna i racionalna uverenja su temeljni koncepti REBT. Kao što je navedeno, sistem uverenja ("B", u daljem tekstu "uverenja") je najznačajniji element ABC modela emocionalnog ponašanja. Kada čovek konstruiše svoja uverenja on ih sebi govori i ponavlja. Takođe, istovremeno se oseća i ponaša u skladu sa njima. Na taj način se jednom nastala iracionalna uverenja podržavaju i učvršćuju. Kada se mnogo puta stvore u odnosu na nekeaktivrajuće događaje učvršćuju se kao bazične filozofije osobe koje imaju određeni stepen stabilnosti. Unutrašnji, bezuslovni apsolutistički zahtev "mora" je centralni element emocionalnog poremećaja. Ideje koje sadrže grandiozne apsolutističke zahteve "mora" mogu se podvesti pod tri glavne iracionalne "morajuće" ideje. Prva ideja u suštini predstvlja apsolutistički zahtev koji se odnosi na sebe, odnosno sopstveno ponašanje i karakteristike. Najčešće uključuje, implicitno ili eksplicitno, ideju o sopstvenoj bezvrednosti ukoliko taj zahtev nije ispunjen. Druga ideja predstavlja apsolutistički zahtev u odnosu na ponašanje i karakteristike drugih ljudi. Obično uključuje totalno ocrnjivanje i proklinjanje druge osobe ukoliko zahtev nije ispunjen. Treća ideja predstavlja apsolutistički zahtev u odnosu na karakteristike životnih uslova i okolnosti i često uključujući totalno obezvređivanje života ukoliko zahtev nije ispunjen (Marić, 2011).

Postoji više načina da se iracionalna uverenja promene, a promena razgovora sa samim sobom je samo jedan od efikasnih načina. Čovek možete promeniti iracionalni način ocenjivanja vrednosti aktivirajućih događaja tako što će sebi govoriti rečenice pomoću kojih će sebe ubeđivati da su njegove iracionalne evaluacije nelogične, nerealistične i štetne. Sličan efekat može postići putem ponašanja koje bi bilo suprotno iracionalnoj evaluaciji. Prema tome, ljudi se mogu suprotstavljati iracionalnim apsolutističkim zahtevima na tri osnovna načina. 1) kognitivno - filozofski 2) emotivno 3) bihejvioralno (Ellis, 1991). Filozofsko suprotstavljanje iracionalnim uverenjima je dovođenja u pitanje logičke,

empirijske i pragmatičke osnovanosti apsolutističkog zahteva "mora". Ljudi se suprotstavljaju svojim apsolutističkim zahtevima tako što ih testiraju spram podataka iz realnosti, zakona logičkog zaključivanja, funkcionalnosti i racionalnih alternativnih uverenja (DiGiuseppe, 1991)

PRIMENA REBT-A U TRETMANU PARTNERSKIH ODNOSA

Osnovna teorijska postavka od koje REBT polazi je da poremećeni bračni i porodični odnosi ne prističu samo iz onoga što se dešava i događa među članovima odnosa ili porodice, već i iz njihove lične iracionalne filozofije koja utiče da često iskrivljeno opažaju ono što im se dešava u odnosu. Cilj REBT terapeuta koji radi sa parovima je pomoći osobama u odnosu, primenom kognitivnih, emotivnih i bihejevioralnih tehnika da razmišljaju fleksibilno, nedogmatski i neapsolutistički o problemima i neslaganjima koje imaju, kao i jedno o drugom i da zahvaljujući racionalnom mišljenju smanje svoju uznemirenost i poremećenost (Ellis & Dryden, 1987).

Kao što se vidi iz prethodnog izlaganja, interakcije i uzajamni uticaji između (A), (B) i (C) u zdravom i nezdravom funkcionisanju pojedinca su višestruki i gotovo beskonačni. Slično se može reći i za interakcije između (A), (B) i (C) dvoje ili više ljudi u bliskim odnosima. Posledice na nivou emocija i ponašanja (C) koje se javljaju kod jedne osobe u odnosu, često vrlo snažno utiču na Aktivirajuće događaje (A) druge osobe u odnosu. Ovaj lanac, koji se sastoji od posledica u vidu nezdravih osećanja jedne osobe u paru koje predstavljaju aktivirajuće događaje za drugu osobu u paru, može biti beskonačan. One interakcije koje su značajne za poremećaj obično obuhvataju misli, osećanja i akcije pojedinaca u odnosu, koje otvoreno ili prikriveno sadržavaju apsolutističke zahteve i komande u vidu “moranja” (ibid).

Iracionalna uverenja karakteristična za partnerski odnos

Ljudi često imaju idealističke stavove o partnerskim odnosima i veruju u mitove o vezama poput „ljubav traje večno”, „ljudi koji se vole imaju savršen seksualni život“, „ljubav prevazilazi sve prepreke” i sl., u skladu s kojima formiraju očekivanja u pogledu svog partnera i odnosa s njim. Ta očekivanja su većinom preterana i nerealna i lako prerastaju u rigidne i apsolutističke stavove “želim da me partner uvek voli, zadovolji, razume i bude pored mene“, i u slučaju da ne budu ispunjena, osoba postaje nezadovoljna. (Ellis & Dryden, 1997).

Sva iracionalna uverenja koja se karakterističano identifikuju kod pojedinca u individualnoj terapiji, takođe su prisutna i kod pojedinaca koji dolaze na partnersku terapiju. Ipak, izdvojićemo neke kategorije uverenja koje su od posebnog značaja u terapiji bračnih problema (Ellis & bernard, 1985):

1. Zahtev za ljubavi i odobravanjem: Neophodno mi je i apsolutno moram imati ljubav i odobravanje mog partnera
2. Zahtev za savršenstvom, uspehom i kompetencijom: Ja apsolutno moram biti uspešan i kompetentan u stvaranju i održavanju savršenog braka, bez problema i teškoća, i

ako nisam takav onda ništa ne valjam. Moj partner mora biti savršen i kompetentan čovek, koji nikada ne sme da greši, i ako nije takav onda uopšte ne valja, a i ja pošto sam sa njim, takođe ništa ne valjam. Moj brak mora biti savršen, bez problema i teškoća, i ako nije onda ništa ne valja, i ja takođe, pošto živim u takvom braku ništa ne valjam.

3. Filozofija optuživanja i kažnjavanja: Moj partner mora biti onakav kakav ja mislim da treba da bude, pravedam fer i ljubazan prema meni, i ako nije onda je loš čovek, bezvredan i zaslužuje odgovarajuću kaznu za to.
4. Filozofija užasavanja oko teškoća, frustracija i nekomfora: Užasno je što u mom braku postoje problemi i teškoće i ja to ne mogu da podnesem. Ako nastavimo ovako, nešto užasno će se desiti. Moram nešto da preduzmenm da sprečim katastrofu. Moram da brinem oko tih problema. Moram da kontrolišem situaciju. Moram da kontrolišem njega i strahujem oko toga šta radi i šta će uraditi.
5. Emocije su spolja izazvane i prema tome se ne mogu kontrolisati: Ja apsolutno moram da pobesnim kada se moj partner ponaša na neodgovarajući način. Ja apsolutno moram biti depresivna ako imam probleme. ja apsolutno moram biti uplašena, uspaničena i anksiozna kada postoji mogućnost da se desi nešto loše u mom braku.

Poremećaj partnerskog odnosa se lako može razviti iz zdravog nezadovoljsta, kada osobe svoja, gore pomenuta, preterana očekivanja i želje pretvore u neprikosnovene zahteve o tome kakav njihov partner mora biti i kako njihova veza mora funkcionisati (Ellis & Dryden, 1997). Ako ta očekivanja i želje nisu ispunjene, a moraju biti, par nije više samo nezadovoljan, već je zakoračio u zonu poremećaja. Pored zahtevnosti u pogledu toga kakav partnerski odnos mora biti, osobe se upuštaju i u druge nezdrave i iracionalne misaone procese, tj. užasavanje oko toga što nije, a moralo bi, nepodnošenje toga i proklinjanje i optuživanje samih sebe, partnera i celog sveta što situacija nije takva kakva oni zahtevaju da bude. Racionalne i poželjne zdrave alternative ovim misaonim procesima bi bile (Ellis & Dryden, 1997):

1. Želja nasuprot zahtevu, gde partneri priznaju sopstvene želje, ali ne zahtevaju da se one moraju ispuniti, i nezadovoljni su ukoliko do ispunjenja ne dođe. Takvo nezadovoljstvo često služi kao podsticaj za konstruktivno rešavanje problema, budući da je vođeno racionalnim razmišljanjem.
2. Procena situacije kao loše nasuprot užasavanju, gde ne dolazi do racionalnog procenjivanja situacije, a ne preuveličavanja.
3. Tolerancija nasuprot nepodnošenja, gde partneri imaju uvid da mogu podneti tešku situaciju, i predstavu o prednostima toga, što vodi u konstruktivne pokušaje rešavanja problema.
4. Prihvatanje sebe, partnera i životnih uslova kao nesavršenih, nasuprot optuživanju.

REBT terapijske intervencije u pristupu bračnim problemima

REBT je multimodalna terapija koja se koristi raznovrsnim kognitivnim, emotivnio-imaginativnim i bihejvioralnim tehnikama u cilju pomaganja partnerima da prevaziđu svoje emocionalne poremećaje i bračno nezadovoljstvo (Ellis & Dryden, 1997). Opšti princip

kojim se vodi REBT u radu sa parovima je da osobe imaju iracionalna uverenja i sisteme vrednosti, koji ih vode nezdravim osećanjima i poremećenoj međusobnoj interakciji, i da stoga, cilj terapije nije rešavanje problema u braku, niti problematične interakcije partnera, već promena iracionalnih uverenja koja oni imaju i kojima izazivaju bračni poremećaj. ABCDE model se uobičajeno koristi, kao i u individualnoj terapiji. Identifikuju se disfunkcionalne emocije i ponašanja i aktivirajući događaji sa kojima su u vezi, zatim racionalna i iracionalna uverenja. Klijenti se podučavaju da uoče B – C vezu i uvide disfunkcionalnost sopstvenih uverenja i razmišljanja. Zatim se sva iracionalna uverenja pažljivo raspravljaju, na polju logičnosti, tj. filozofski i na polju realističnosti tj. empirijski, sve dok klijenti ne dođu da racionalnih preferencija u pogledu negativnih aktivirajućih događaja. Da bi se prateće funkcionalne emocije i ponašanja učvrstile i uverenja održala u praksi, klijenti, kao i u individualnoj terapiji dobijaju dovoljno kognitivnih, emotivnih i bihejvioralnih zadataka (Ellis, 1994).

ZAKLJUČAK

Racionalno-emotivna bihejvioralna terapija parova polazi od pretpostavke da do partnerskog poremećaja dolazi tako što partneri sebe i svoju međusobnu interakciju bespotrebno i besmisleno čine neurotičnima, vodeći se iracionalnim, nelogičnim i štetnim filozofskim pretpostavkama i preteranim očekivanjima i dovodeći se u nezdrava emocionalna stanja i disfunkcionalna ponašanja. Rad sa takvim klijentima se sastoji od (Ellis, 1997): suočavanja klijenata da oni sami greše, bez obzira što to takođe rade i njihovi partneri; da iza tih grešaka leže značajna iracionalna i nerealistična uverenja; snažnog osporavanja takvih uverenja; uz uvažavanje teškoća i frustracija koje sa sobom nose intimni odnosi; učenja klijenata da prihvate kako sopstvene, tako i greške svog partnera, i budu sposobni da im na tolerantan i konstruktivan način na njih ukažu; i, konačno, osvešćivanja partnera da međuljudski odnosi nisu linearan proces, da u njima postoje usponi i padovi, i da je potreban konstantan rad i zalaganje kako bi se intimne emotivne veze održale.

LITERATURA

- Di Giuseppe, R. (1991). Comprehensive Cognitive Disputing in RET. In Bernard, M., (Ed). *Using Rational- Emotive Therapy Effectively*. New York and London: Plenum Press
- Ellis, A. (1991). Using RET Effectively. In Bernard, M. (Ed). *Using Rational-Emotive Therapy Effectively*. New York and London: Plenum Press
- Ellis, A. (1994). *Reason and Emotion in Psychotherapy*. A Birch Lane Press Book, New York
- Ellis, A., Bernard, M. (1985). *Clinical Applications of RET*. Plenum Press, New York
- Ellis, A., Dryden, W. (1987). *The Practice of Rational Emotive Therapy*. NY: Springer

- Ellis, A. & Dryden, W. (1997). *The practice of rational emotive behavior therapy (2nd Ed.).* NY: Springer Publishing Company
- Leff J. (2005). Families of people with major depression. In Sartorius, N., Leff, J., Lopez-Ibor, J., Okasha, A., (Eds). *Families and mental disorders: from burden to empowerment.* West Sussex, England: John Wiley and Sons Ltd
- Marić, Z.(2011). *Priručnik za primerni kurs iz Racionalno-emotivne bihejvioralne terapije.* REBT Pridruženi trening centar Instituta Albert Elis, Beograd
- Republički zavod za statistiku (2016). Osnovni demografski pokazatelji stanovništva. Preuzeto sa www.stat.gov.rs. 20.04.2016.godine
- Ruggeri, M., Warner, R., Bisoffi, G., Fontecedro, L. (2001). *Subjective and objective dimensions of quality of life in psychiatric patients: a factor analytical approach*. Br J Psychiatry, 178: 268-275

Bratislava Ognjanović

Prof. dr Jugoslav Radulović

Fakultet za primenjeni menadžment, ekonomiju i finansije

ZDRAVSTVO I BRIGA O ZDRAVSTVU KROZ PROCES PREVENCIJE I RANO OTKRIVANJE KARCINOMA

***Rezime**: Kvalitet života je celokupno blagostanje, koje se sastoji od objektivnih parametara i subjektivnih procena fizičkog, materijalnog, društvenog i emocionalnog blagostanja. U razvijenim zemljama gotovo sve oblasti javne politike i usluga pod uticajem su pojmova kvaliteta života i mentalnog zdravlja. Drastični podaci Incidencija iz Registra za rak Instituta „Batut" kao i Naionalna baza podataka o malignim bolestima, govore da svake godine registruje 4100 žena obolelih od raka dojke. Srbija ima najveću učestalost - 24% slučajeva na 100 000 stanovnika.*

Važnost primarne i sekundarne prevencije, usvajanja zdravog načina života i zdravog odnosa prema zdravlju je ogromna. Rano otkrivanje bolesti i započinjanje lečenja omogućava uspešnost lečenja malignih tumora, povećava kvalitet života i produženje života obolele osobe. Ekonomska cena bolesti može se lako izračunati, ali je nemerljiva cena koja se plaća kroz bol, patnju, onesposobljenost ili gubitak života. Zbog toga na svim nivoima društva i u samim organizacijama treba raditi na stalnim poboljšanjima procesa, u ovom slučaju procesa prenvencije zdravstvenih usluga, radi podizanja nivoa kvaliteta života.

***Ključne reči:** zdravlje, proces, prevencija, kvalitet života, karcinom*

UVOD

Stručnjaci upozoravaju da će osiromašeni uranijum koji je bačen na teritoriji Kosova i Metohije i u okviru Pčinjaskog okruga, za vreme NATO bombardovanja 1999. godine, ostati večno, jer je vreme njegovog razlaganja preko četiri milijarde godina. Osiromašeni uranijum je izazivač više vrsta kancera i genetskih mutacija što će imati za posledicu rađanje potomaka sa psihofizičkim deformacijama. Uranijum ne izaziva štetne posledice ukoliko ne dođe u organizam. Način na koji čestica može da dođe u organizam jeste inhalatorni, odnosno digestivni put, unošenjem kontaminirane vode ili namirnica.

Uranijum koji je bačen tokom tri meseca NATO bombardovanja 1999. godine prvenstveno se pretvarao u prašinu koja je nošena vetrom po celom Balkanu. Potom su se čestice prašine taložile na zemlju i tako dospevale u površinske vode, biljke i životinje, i ulazile u lanac ishrane. Karakteristična je situacija da se bolest ne javlja odmah nakon dejstva kancerogene materije, već nakon određenog perioda, a taj period je za kancer dojke, grlića materice,

debelog creva oko 15 godina. Jasno je zašto je u Srbiji zabeležen porast broja obolelih i umrlih od svih vrsta kancera 16 godina nakon bombardovanja.[33]

Zbog dramatičnih podataka o broju obolelih i umrlih od raka u Srbiji, (registruje se više od 30.000 novoobolelih i oko 20.000 umrlih od raznih vrsta tumara), zdravstveni sistem propagira stalne kampanje za prevenciju od rak. Već tri godine u Srbiji aktuelni su skrininzi raka dojke i grlića materice, a kod muškaraca raka debelog creva.[34]

Dosadašnja iskustva govore da građani ne shavataju ozbiljno upozorenja o porastu broja obolelih, i još uvek se ne odazivaju na skrininge u očekivanom broju. Srbija je siromašna zemlja. Poštovanje procedure lečenja maligniteta još uvek ne može da se ispoštuje. Po svetskim standardima na 250 000 stanovnika potreban je jedan aparat za zračenje, a u Srbiji ih je trenutno u pola manje od neophodnog broja. Ista je priča i sa skenerima, savremenim aparatima za ultrazvuk i mamografom.[35]

Nizak kvalitet života građana Srbije, nedovoljno istaknuta prevencija u ovom kontekstu, niska samosvest građana o svom zdravlju, siromaštvo i osiromašeni uranijum u sinergetskom efektu povećavaju broj umrlih od kancera. Unapređenjem potrebnih resursa, kroz njihovu prvenstvenu mobilizaciju, neophodno je apelovati na prevenciju i rano otkrivanje bolesti. Unapređenje podrazumeva prvenstvenu obuku mobilisanih ljudskih resursa, koji će stanovništvu ukazati koliko mogu dobrobiti učiniti za svoju porodicu misleći na vreme o svom zdravlju i kvalitetu života koji vode.

1. NEKI OD PODATAKA O KARCINOMU U SRBIJI

Maligni tumor (karcinom, lat.cancer) je izraz kojim se označava oboljenje praćeno nekontrolisanom i ubrzanom deobom delija nekog tkiva koje svojim rastom mogu zahvatiti druga tkiva i organe. Tako stvorene ćelije se mogu širiti urastanjem i/ili metastaziranjem u druge delove tela putem krvi ili limfnog sistema.[36]

Podaci Instituta za javno zdravlje Srbije „Dr Milan Jovanović - Batut“ ukazuju na to da je po procentu smrtnosti od raznih vrsta kancera, Srbija na prvom mestu u Evropi. NATO bombardovanje se vezuje za period pre 16 i po godina, a posledice su vidljive tek sada. Ono što je zabrinjavajuće jeste da su brojke o obolelima i smrtnosti od kancera svake godine brojke o obolelima i smrtnosti od kancera svake godine su sve gore.[37]

Tokom 3 meseca na teritoriju Srbije je bačeno 15 tona osiromašenog uranijuma, pa je jasno zašto je porast broja obolelih i umrlih u Srbiji od malignih bolesti zabrinuo je stručnjake. Takođe su i za očekivati podaci Instituta „Batut” koji tvrde da se registruje više od 30.000

[33] NATO i uranijum - 15 godina posle, www.b92.net, 25.4.2016.
[34] Srbija na prvom mestu u Evropi po smrtnosti od raka, www.koreni.rs, 24.4.2016.
[35] Srbija na prvom mestu u Evropi po smrtnosti od raka, www.koreni.rs, 24.4.2016.
[36] Karcinom dojke kod žena u Centralnoj Srbiji, http://stat.uns.ac.rs, 23.4.2016.
[37] Srbija na prvom mestu u Evropi po smrtnosti od raka, www.koreni.rs, 24.4.2016.

novoobolelih i oko 20.000 umrlih od raznih vrsta tumara. Najčešće su zabeleženi rak dojke, grlića materice, pluća i debelog creva.[38]

Kad su vršene prve procene, zaključak je bio da će stopa oboljevanja od malignih bolesti porasti za 15 posto. Stručnjaci su upozoravali da će taj procenat biti mnogo veći i nezvanični podaci govore da je poslednje dve godine porast obolelih od kancera preko 20 posto. Poslednji zvanični podaci ovog instituta su za 2012. godinu i oni ukazuju na to da je u toj godini broj novoobolelih bio 36 408, dok je umrlo 21 269 osoba.[39]

Praćeno je kretanje malignih tumora od 2001. do 2010. godine i uočeno je da je pojava malignih leukemija i limfoma povećana za 110 posto, dok je učestalost svih drugih tumora povećana za 20 posto. 2012. godine je zabeležena eksploziju malignih tumora u Srbiju, jer je to godina njihove kliničke manifestacije od dejstva osiromašenog uranijuma.[40]

Istraživanja su pokazala da se od 2001. do 2008. godine broj obolelih od raka povećao za 2 posto, da bi u 2009. godini bio povećan za 6 posto u odnosu na prethodnu godinu, a 2010. godine povećan je za 10 posto u odnosu na 2008. godinu. Stručnjaci upozoravaju da će svaka sledeća godina biti sa većim procentom obolelih od raka. Svake godine u Srbiji je 5500 novih obolelih od raka na milion stanovnika. Po tom podatku Srbija je na prvom mestu u Evropi koja ima prosek 2000 novoobolelih na milion stanovnika.[41]

Prema podacima Klinike za medikalnu onkologiju IOIRS Instituta za onkologiju i radiologiju, u Srbiji se godišnje registruje oko 400 novoobolelih od karcinoma bubrega i to najviše među muškarcima u kasnijim godinama. Prema zvaničnim podacima sa Klinike za urologiju, prošle godine, 2015. je od 650 registrovanih pacijenata sa malignim tumorima, 140 bilo sa dijagnozom tumora bubrega, a od toga je 120 pacijenata operisano. Prosečna starost obolelih od tumora bubrega je oko 65 godina, ali se starosna granica sve više pomera ka mladjoj populaciji.[42]

Kod muškaraca su najčešće javlja rak bronha i pluća, a kod žena rak dojke. Podjednako je zastupljen rak debelog creva kod osoba oba pola. Rak grlića materice se već godinama masovno dijagnostifikuje kod žena u Srbiji. Godišnje od raka bronha i pluća oboli 5200 i umre 4600 osoba oba pola. Od malignih tumora debelog creva i rektuma oboli u proseku svake godine više od 3700, a umre 2600 ljudi. Od raka dojke godišnje oboli 3500, a umre 1600 žena. Dijagnoza raka grlića materice postavi se kod oko 1300 žena, a svake godine više od 500 žena umre od ove vrste malignog tumora.[43]

Samo u centralnoj Srbiji, prema podacima iz Registra za rak, u 2011. godini od karcinoma je obolelo 26709 stanovnika (14051 muškaraca i 12658 žena), a 14924 je umrlo (8592 osoba muškog pola i 6332 osoba ženskog pola). Muškarci su najčešće obolevali i umirali od malignih tumora pluća (oboleo - 3.621, umro-2.490), kolona i rektuma (oboleo - 1502, umrlo

[38] Srbija na prvom mestu u Evropi po smrtnosti od raka, www.koreni.rs, 24.4.2016.
[39] Srbija na prvom mestu u Evropi po smrtnosti od raka, www.koreni.rs, 24.4.2016.
[40] Srbija na prvom mestu u Evropi po smrtnosti od raka, www.koreni.rs, 24.4.2016.
[41] Srbija na prvom mestu u Evropi po smrtnosti od raka, www.koreni.rs, 24.4.2016.
[42] Od karcinoma bubrega u Srbiji godišnje oboli 400 ljudi, www.blic.rs, 24.4.2016.
[43] Jezive brojke: Rak masovno ubija Srbe, http://arhiva.alo.rs, 24.4.2016

- 994) i prostate (obolelo - 1196, umrlo - 839). Kod žena maligni tumor najčešće je bio lokalizovan na dojci (3293), kolonu i rektumu (1044), plućima (1005) i grliću materice (892). Među ženama najsmrtonosniji je bio rak dojke, od kojeg je umrla 1171 žena.[44]

2. PROCES PREVENCIJE I RANO OTKRIVANJE KARCINOMA - DOSADAŠNJA ZALAGANJA

Ako se navede podatak da je otkrivanje raka debelog creva u stadijumu dobroćudnog polipa ili u stadijumu lokalizovane bolesti omogućilo potpuno izlečenje kod više od 85% obolelih, jasno je zašto se ogromna pažnja posvećuje prevenciji i ranom otkrivanju karcinoma. Program ranog otkrivanja raka debelog creva svrsishodan zbog toga što se ova bolest najčešće javlja iz dobroćudnih izraštaja sluznica adenoma tokom procesa kancerogeneze koji traje u proseku ne manje od deset godina. Taj dugotrajni proces omogućava pravovremeno otkrivanje i uklanjanje ovih promena.

Zahvaljujući kampanjama koje su se sprovodile u ovim zemljama, pre svega antipušačkim, zatim skriningu raka grlića materice, dojke i debelog creva, kao i aktivnostima u promociji zdravlja, smrtnost od kancera je smanjena za oko 10 odsto kod muškaraca i 80 odsto kod žena.

U Republici Srbiji postoji više razloga zbog kojih preventivne mere koje se preduzimaju u ovom kontekstu ne daju svoje maksimalne rezultate:[45]

- nedovoljna informisanost o efikasnosti mera prevencije karcinoma,
- nizak obuhvat ciljne populacije redovnim pregledima,
- nepostojanje kontrole kvaliteta edukacije kao i kontrole kvaliteta rada,
- neadekvatno prikupljanje podataka i izveštavanje, pa tako nema pravih rezultata,
- nedovoljna uključenost lokalne samouprave u aktivnosti za unapređenje zdravlja.

Ministarstvo zdravlja iniciralo je plan aktivnosti za aktivno učešće nacije u borbi protiv raka u vidu Nacionalnog programa za borbu protiv raka.[46]

Ciljevi ovog programa se odnose na:[47]

- smanjenje broja novoobolelih od malignih bolesti,
- smanjenje broja umrlih od malignih bolesti,
- poboljšanje ranog otkrivanja malignih bolesti,
- unapređenje dijagnostike i lečenja malignih bolesti,
- unapređenje kvaliteta života obolelih od malignih bolesti i njihovih porodica,
- obezbeđenje obolelima od malignih bolesti odgovarajućeg standarda usluga na svim nivoima zdravstvene zaštite.
- unapređenje naučnih istraživanja u onkologiji.

[44] Jezive brojke: Rak masovno ubija Srbe, http://arhiva.alo.rs, 24.4.2016
[45] Nacionalni program Srbija protiv raka, www.zdravlje.gov.rs, 25.4.2016.
[46] Nacionalni program Srbija protiv raka, www.zdravlje.gov.rs, 25.4.2016.
[47] Nacionalni program Srbija protiv raka, www.zdravlje.gov.rs, 25.4.2016.

Program za borbu protiv raka sprovodiće se na svim nivoima zdravstvene zaštite u okviru zdravstvenih ustanova na primarnom (domovi zdravlja, zavodi), sekundarnom (bolnice) i tercijarnom (klinike, instituti, kliničko-bolnički, klinički centri) nivou zdravstvene zaštite, kao i u zavodima i institutima za javno zdravlje. U pružanju onkološke zdravstvene zaštite uključeni su izabrani lekari i lekari specijalisti različitih specijalnosti, a u oblasti dijagnostike i specijalisti radiologije.

Primarna prevencija podrazumeva aktivnosti usmerene na unapređenje i očuvanje zdravlja i sprečavanje nastanka oboljenja kroz smanjenje izloženosti faktorima rizika ili kroz pozitivno ponašanje. Procenjuje se da bi primarna prevencija mogla da spreči nastanak čak dve trećine svih slučajeva raka.

Aktivnosti primarne prevencije obuhvataju:[48]

- zdravstveno prosvećivanje stanovništva,
- prevenciju pušenja,
- unapređenje ishrane, promociju fizičke aktivnosti i prevenciju gojaznosti,
- prevenciju infekcija značajnih za nastanak malignih bolesti,
- prevenciju i zaštitu od prekomernog izlaganja ultraljubičastim zracima,
- zaštitu od kancerogenih agenasa u životnoj i radnoj sredini.

Rano otkrivanje podrazumeva prepoznavanje ranih simptoma ili znakova bolesti. Skrining podrazumeva preliminarnu identifikaciju do tada neotkrivene bolesti primenom skrining testa u zdravoj populaciji. Organizovani skrining program podrazumeva da se sve osobe određenih godina starosti i pola na određenoj teritoriji pozivaju na preglede putem pismenih poziva na kućnu adresu. Ovi pozivi se po potrebi ponavljaju radi što većeg odaziva. Cilj programa je uvođenje i unapređenje organizovanih nacionalnih skrining programa za tri lokalizacije: rak dojke, rak grlića materice, rak debelog creva.

U okviru ranog otkrivanja bolesti, prema Zakonu o zdravstvenoj zaštiti, obezbeđuje se skrining, prema odgovarajućim republičkim programima. Sprovođenje skrininga, prema članu 11. tačka 15) Zakona spada u društvenu brigu za zdravlje stanovništva na nivou Republike Srbije, a u skladu sa članom 45. tačka 1) Zakona o zdravstvenom osiguranju obezbeđuje se zdravstvena zaštita osiguranicima u punom obimu o trošku budžeta Republike Srbije kao i licima koja su obuhvaćena skriningom prema odgovarajućim republičkim programima.[49]

Procenat odaziva stanovništva je pao ispod 50 odsto. Da bi jedan skrining bio uspešan i da bi se postigle koristi od preduzetih aktivnosti, a to je dolazak do smanjenja stope smrtnosti od ovih oboljenja, koje je moguće ako se u ranoj fazi otkrije ova bolest, neophodno je formirati skupinu ciljne populacije od najmanje 85 procenata.[50]

---

[48] Nacionalni program Srbija protiv raka, www.zdravlje.gov.rs, 25.4.2016.
[49] Uredba o nacionalnom programu ranog otkrivanja karcinoma grlića materice ("Sl. glasnik RS", br. 73/2013 i 83/2013)
[50] Opada odziv žena na skrining za rano otkrivanje raka, www.blic.rs, 25.4.2016.

Dijagnostika malignih bolesti obuhata širok dijapazon aktivnosti koje se sprovode u različitim ustanovama i na različitim nivoima zdravstvene zaštite. Neophodno je obezbediti da dijagnoza bude postavljena u što je moguće kraćem roku i da pacijent bude upućen u odgovarajuću ustanovu.

Psiho-socijalna podrška podrazumeva obezbeđivanje podrške u pogledu odgovarajuće dijagnostike i lečenja i razvoj dodatne podrške, rane rehabilitacije i palijativnog zbrinjavanja za obolele od malignih bolesti i celokupnu podršku njihovoj porodici.

Monitoring je taj kojim će da se obezbedi praćenje programa primarne prevencije, ranog otkrivanja i skrininga, dijagnostike i lečenja, psihosocijalne podrške, edukacije i istraživanja u onkologiji. To podrazumeva praćenje indikatora koji se odnose na prevenciju i bolji kvalitet života obolelih, bolji obuhvat pregledima za rano otkrivanje, poboljšanje stavova i znanja u odnosu na faktore rizika za maligne bolesti.

3. PREVENCIJA I RANO OTKRIVANJE KARCINOMA - PREPORUKE ZA BUDUĆE AKCIJE

U borbi sa karcinomom najteže je nadoknaditi propušteno vreme, a to je ono što se Srbiji upravo dogodilo. Umesto početkom devedesetih, u aktivnu borbu sa kancerom krenulo se tek u decembru 2012. godine organizovanim pozivanjem žena da se jave na mamografski pregled. Javio se i problem nedovoljno obučenih radiologa da nalaze na mamografima čitaju, a pacijenti se nisu odazivali u dovoljnom broju. Brojni aparati su stajali neraspakovani u podrumima zdravstvenih ustanova.[51]

Ostvarivanje ciljeva akcija koje su sada na snazi i onih koje se tek planiranju moguće je samo ukoliko se ispoštuju određeni preduslovi. Veoma je bitno da se shvati da celokupna borba protiv raka, kroz prevenciju i njegovo rano otkrivanje mora da predstavlja odgovornost cele zajednice. Potrebna je prisutnost multisektorske saradnje i intersektorskog ulaganja u očuvanje i unapređenje zdravlja. Polazna pretpostavka je da svaki sektor društva odgovora za uticaj svojih aktivnosti na zdravlje. Naučna saznanja i preporuke međunarodnih stručnih udruženja zahtevaju sveobuhvatan i integrisan pristup koji podrazumeva planiranje, koordinaciju, praćenje i evaluaciju aktivnosti čime se poboljšava efikasnost preduzetih mera i optimizuje korišćenje raspoloživih resursa. Veoma je bitna obuka ljudi koji će da prenesu ključnu poruku o prevenciji u ovom kontekstu.

Ministarstva zdravlja Republike Srbije treba i dalje da radi na programima organizovane prevencije raka dojke, debelog creva i grlića materice i promovisanju nacionalnog vodiča dobre kliničke prakse dijagnostike i lečenja malignih bolesti i to sa željom i voljom da sačinjeni planovi ne ostanu samo mrtvo slovo na papiru. To je ono što obećava sinergetski efekat u razvoju onkologije zasnovane na dokazima i standardima.

Podizanje svesti stanovništva o značaju redovnih pregleda i ranog otkrivanja promena i informisanje o značaju skrininga, jačanje kapaciteta zdravstvenih ustanova za sprovođenje

[51] U Srbiji sve više ljudi umire od raka, www.b92.net, 25.4.2016.

pregleda u pogledu obezbeđivanja dovoljnog broja obučenih kadrova i opreme, uspostavljanje sistema prikupljanja i upravljanja podacima u toku sprovođenja pregleda i uspostavljanje kontrole kvaliteta usluga u sprovođenju pregleda, osnovni su preduslovi i preporuke koje je neophodno ispoštovati i sprovesti kako bi se zdravlje jedne ugrožene nacije podiglo na viši nivo.

Opšta svest se može podići i nastavkom obeležavanja dana borbe protiv karcinoma. Istraživanja su pokazala da je ovom vrstom apela i aktivnostima koje prate određene dane u godini postignuto mnogo u smislu opomene građana da vode računa o svom zdravlju i kvalitetu života upšte. Takvu praksu i dalje treba negovati kako značaj prevencije i ranog otkrivanja oboljenja karcinoma ne bi pao u zaborav.

ZAKLJUČAK

Prevencija malignih bolesti ima ogroman potencijal i sigurno predstavlja najefikasniji pristup kontroli bolesti te vrste. Činjenica koja ukazuje na to jeste da na više od 80% svih malignih bolesti moguće je uticati sprečavanjem ili modifikovanjem faktora rizika, tj. sprečavanjem početka bolesti. Ukoliko do bolesti ipak dođe, postoji mogućnost da se mogući neželjeni ishod poboljša ranim otkrivanjem, terapijom i rehabilitacijom uz odgovarajuće zbrinjavanje. Zahvaljujući organizovanim akcijama prevencije i ranog otkrivanja karcinoma i blagovremenoj primeni odgovarajućeg lečenja, u većini razvijenih zemalja beleži se u poslednjoj deceniji značajan pad smrtnosti od ove bolesti. Ulaganjem u prevenciju smanjuju se budući troškovi bolničkog lečenja, što svakako doprinosi razvoju jedne države.

Cilj akcija koje se sprovode u ovom kontekstu, a tiču se prevencije i ranog otkrivanja karcinoma jeste da se poboljša zdravlje stanovništva Republike Srbije i prevenira nastanak malignih bolesti, posebno kod osoba sa povećanim rizikom za njihov nastanak. Akcije se usmeravaju na preventabilne faktore rizika i unapređenje i jačanje sistema zdravstvene zaštite u cilju efikasnije prevencije i kontrole malignih bolesti. Svako pominjanje neželjenih efekata koje ova oboljenja nose sa sobom, znači i jedan vid prevencije. Globalni i sveobuhvatni cilj je i poboljšanje kvaliteta života već obolelih od malignih bolesti, kojima su neophodni efikasno lečenje, adekvatna kontrola simptoma i komplikacija, kontrola neželjenih efekata lečenja, kao i psihološka, socijalna i duhovna podrška, i to ne samo njima već i njihovim porodicama.

Odgovarajuća primena znanja na svim nivoima zdravstvene zaštite, ali pre svega podizanje nivoa svesti nacije u borbi protiv raka, ima višestruku korist. Država je tu da podseti stanovnike koliko je prevencija važna, a na njima je da brigu o svom zdravlju uzmu u svoje ruke, počevši od poboljšanja odrednica kvaliteta života. Zdravo stanovništvo znači ujedno i zdravu ekonomiju.

Država sa svim svojim institucijama (među kojim mora da postoji neraskidiva veza i saradnja) mora da preduzme sve mere kako bi se ulagala sredstva u aktivnosti prevencije i ranog otkrivanja ove bolesti. Neophodno je shvatiti značaj obuke, na svim nivoima zdravstvene zaštite, kako bi se na pravi način prišlo ljudima i ukazalo na značaj poštovanja predloženih akcija. Kroz stalno potenciranje ove tematike, posebno putem medija, kao i

iznošenjem zastrašujućih, ali realnih podataka, postoji velika verovatnoća da će se zajednica pokrenuti da razmišlja proaktivno.

LITERATURA

[1] Jezive brojke: Rak masovno ubija Srbe, http://arhiva.alo.rs, 24.4.2016.

[2] Karcinom dojke kod žena u Centralnoj Srbiji, http://stat.uns.ac.rs, 23.4.2016.

[3] Nacionalni program Srbija protiv raka, www.zdravlje.gov.rs, 25.4.2016.

[4] NATO i uranijum - 15 godina posle, www.b92.net, 25.4.2016.

[5] Od karcinoma bubrega u Srbiji godišnje oboli 400 ljudi, www.blic.rs, 24.4.2016.

[6] Opada odziv žena na skrining za rano otkrivanje raka, www.blic.rs, 25.4.2016.

[7] Srbija na prvom mestu u Evropi po smrtnosti od raka, www.koreni.rs, 24.4.2016.

[8] U Srbiji sve više ljudi umire od raka, www.b92.net, 25.4.2016.

[9] Uredba o nacionalnom programu ranog otkrivanja karcinoma grlića materice ("Sl. glasnik RS", br. 73/2013 i 83/2013)

Проф. Др Срђан Новаковић, Факултет за примењени менаџмент, економију и финансије, Београд

Зоран Мачак, Министарство одбране Републике Србије

ВОДА – БОГАТСТВО КОЈЕ НЕСТАЈЕ

Обезбеђивање хигијенски исправне воде за пиће и друге потребе, у савременим условима живота због сталног и све интензивнијег загађивања природних вода, постаје све озбиљнији проблем. Дуго је у свету, а и код нас, владало уверење да је вода неисцрпно богатство, које ће моћи вечно да подмирује све веће и разноврсније потребе. У раду је приказана проблематика значаја и проблема обезбеђења воде. Разматрано је стање и квалитет слатких вода у свету и код нас. Изложени су узроци садашњег стања загађености природних слатких вода и полазни принципи за решавање проблема заштите вода.

Свако од нас машта да бар једном у животу види чудо, а не примећује да су чуда стално око нас. Једно од најдивнијих чуда је – вода.

Кључне речи: *вода, загађеност вода, квалитет и заштита вода.*

1. УВОД

Основна карактеристика животне средине у другој половини XX и почетком XXI века јесте криза односа у њој. Повећање броја земаља и области у свету у којима човек трпи од загађења ваздуха, воде, земљишта и хране, што је настало као последица човекових делатности, изазива оправдан страх за будућност. Брига целокупне јавности се нарочито увећава у моментима када искрсавају нови, сложени наизглед нерешиви проблеми. Тада се оптужују политичари, научници те развој науке и технике. Наука и техника су постигле неслућени степен развоја, али су остале немоћне пред нагомиланим проблемима загађивања животне средине.[52] Загађеност животног простора одавно је престало да буде локални или само национални проблем. Човечанство је суочено с глобалним загађивањем које погађа све земље света, па чак и оне области на Земљи, које нису саставни део неке државе, – океане.

У савременим условима живота све је озбиљнији проблем обезбеђивања хигијенски исправне воде за пиће и друге потребе, због континуалног и све интензивнијег загађивања природних вода.[53] Дуго је у свету и у нашој земљи владало уверење да је

[52] Животна средина јесте скуп природних и створених вредности чији комплексни међусобни односи чине окружење, односно простор и услове за живот. Закон о заштити животне средине, чл. 3. т. 1., Службени гласник РС бр. 14/2016.

[53] Загађеност воде је природна или вештачки изазвана промена у квалитету воде која је чини неупотребљивом или опасном по здравље људи и животиња, за употребу у пољопривреди и индустрији,

вода неисцрпно богатство, које ће моћи да се вечно користи за подмирење све већих и разноврснијих потреба, да је способност самопречишћавања површинских и подземних вода практично неограничена, и да се у површинске воде, без штетних последица, може да испушта неограничена количина отпадних вода и других отпадних материја. Међутим, данашња ситуација у свету по питању вода и њеног коришћења, таква схватања радикално мења.

У нашој земљи се, у последњих неколико година оживела активност за заштиту човекове животне и радне средине. У оквиру те опште активности, развила се посебна активност за заштиту вода. Чињеница је да се никада није толико говорило о комплетној заштити вода и да никада воде нису биле толико загађене као данас. Количине отпадних материја испуштених у површинске воде постају толиког обима да их природни процеси самопречишћавања вода више не могу савладати, тако да површинске воде постају "преоптерећене" и "мртве". Процес деградације вода још увек се одвија лагано, али се може говорити о сигурном наступању кризе воде с истом озбиљношћу као о кризи хране и о кризи енергије. При томе мора да се има у виду чињеница, да се вода ни са чим не може заменити, за разлику од хране и енергије.

1. ПОСТОЈЕЋЕ СТАЊЕ И КВАЛИТЕТ СЛАТКИХ ВОДА

На воду најчешће мислимо онда када је – нема, а то је лети, када пресуше славине, или зими када због смањења воде у акумулацијама нема електричне енергије. Опстанак цивилизације, као и развој индустрије и привреде уопште директно зависе од воде. Вода има суштинску улогу за опстанак микроорганизама и макроорганизама и не постоји никаква замена. Сваки човек, између пет милијарди људи на земљи, има потребу да унесе, с течностима и храном око 2,5 литара воде сваког дана, да би остао здрав. Поред тога што служи човеку за биолошки опсанак и личну хигијену, вода је још потребна у пољопривреди, индустрији, енергетици, затим за хлађење мотора и постројења, за растварање разних материја, као индустријска сировина и као неопходно средство за спорт и рекреацију.

Обновљив ресурс мада није неограничен, свежа вода постаје све више реткост: количина која је данас доступна свету иста је као у време када је Месопотамија заратила, а глобална потрошња се у међувремену неслућено повећала.[54] Потрошња воде се удвостручила барем два пута у прошлом веку и према неким проценама могла би да се поново удвостручи у наредних 20 година. Наравно, растући број људи изискује не само више воде за пиће, већ такође и хране, а производња хране за узврат,

за рибарство и рекреацију. Загађење може бити: механичко, хемијско, органско, термално и микробиолошко. Зависно од интезитета и учесталости оно се означава као: масовно (спектакуларно форма са тонама угинуле рибе) и хронично (дугорочно смањење кисеоника, присуство токсичних материја).

[54] Пре 4500 година две државе су први пут ушле у рат због воде. Рат је избио између месопотамијских градова Лагаш и Ума, у региону који сада ми називамо јужни Ирак.

захтева веће количине воде.[55] Једна од најгорих последица раста светског становништва јесте све мања количина здраве, чисте воде: предвиђа се да ће 2050. године чак 4,2 милијарде становника (преко 45% светске популације) живети у земљама које не могу да обезбеде минималну количину од 50 литара по глави становника.

У многим густо насељеним индустријским високоразвијеним областима Европе, количина квалитетне воде у овом тренутку може да се без икаквог претеривања опише као критична. Према подацима Светске здравствене организације (СЗО), већ данас око 1,2 милијарде људи не може пити воду без ризика од болести или смрти. У земљама у развоју 80% свих болести шири се уношењем неквалитетне воде. Патогени агенси које преноси вода и загађеност убијају 25 милиона људи сваке године. Није чудо што према СЗО од болести изазваних водом у свету умире једно дете сваких осам секунди.[56]

Човек небригом систематски уништава богатство наше планете. У водама је све више нитрата, нечистоћа људског и индустријског порекла, па она постаје неупотребљива.[57] С обзиром на киселе кише, средства за заштиту биља, минерална ђубрива и друго, карактеристике земљишта су битно измењене, па ни оно није више тако добар пречистач, тако добар филтар који би исправио оно што је човек загадио. Према подацима Римског клуба, даљи развој индустрије довест ће до таквог загађења воде да индустријско друштво неће моћи преживети, ако не промени своје понашање.[58] И то без обзира на чињеницу да би вода, равномерно распоређена по Земљиној површини, чинила омотач висок – 3000 метара.

Према неким проценама, количина отпадних вода из домаћинства и од индустрије која сваке године бива изливена у реке света, износи приближно 4500 кубних километара. У земљама света у развоју, непречишћена отпадна вода загађује скоро сваку већу реку. Тренутно се најгори примери загађивања вода бележе у кинеским, јужноазијским и јужноамеричким градовима, где ће ситуација постајати још озбиљнија. Око 1,1 милијарда људи данас нема приступ довољним количинама чисте воде, а у развијеним земљама ситуација постаје све критичнија, јер се 95% канализација и 70% индустријских отпадних вода слива непречишћено назад у водене токове. Испитивање 200 већих река у Русији је показало да од сваких десет река, осам има опасно високе нивое бактеријских и вирусних загађења. Реке и подземне воде у високоразвијеним

[55] До 2045. године планета ће имати 9 милијарди становника и главни проблем неће бити недостатак животног простора, већ недостатак основних животних намирница, воде и хране. Цена енергије, сировина, воде и хране биће у свакодневном порасту. www.ekospark.com

[56] Подаци о броју дневно умрлих од болести изазваних несташицом или загађењем воде су различити, па тако Топлица Марјановић у чланку Вода и здравље износи податак да сваког дана у свету умре 5000 деце, што је по броју жртава трагедија равна свакодневном падању 12 пуних авиона "џамбо џета".

[57] У Општини Топола крајем августа 2002. године проглашена је епидемија, а забрањена је употреба воде са градског водовода. У узорцима воде који су узети на изворишту "Врело" у Тополи пронађено је бактериолошко загађење. Идентификоване су бактерије фекалног порекла (ешерихија коли). Регистровано је око 400 оболелих. Време, број 608. 29. август 2002. године.

[58] Светска потрошња добара и услужних делатности ће 2045. године такође достићи свој врхунац. Као резултат растућих социјалних инвестиција у наредним деценијама, проблеми са ресурсима и климом до 2052. године неће поприми катастрофалне димензије. Али, средином века ће доћи до непотребних патњи због несмањене штете нанете клими. www.dw.com/sr/sumorne-prognoze-rimskog-kluba

земљама, иако нису преплављене отпадним водама, често су затроване отровним хемикалијама, укључујући и оне од пољопривредних ђубрива. Савремени човек је, судећи по досадашњим еколошким катастрофама, све више почео да користи реке као одводне канале или канализацију, за разноврсне отпадне материје, које су опасни загађивачи. Изливање цијанида из румунско-аустријске фирме "Аурол" у Тису, само је један од неколико примера немарног односа људи према рекама.[59]

Наша земља је подручје релативно богато водом, и на основу тога, на садашњем степену економског развоја, не би требало да има тешкоћа при обезбеђивању водом становништва и привреде. Међутим, у последње време су све чешћи проблеми због недостатка воде или због немогућности њеног коришћења за планиране потребе. Ти проблеми су углавном последица два основна фактора. Прво, водни ресурси су просторно и временски веома неравномерно распоређени и на њих се може мало утицати, и друго, неконтролисано загађивање површинских вода, на шта може да се утиче, ради заустављања даље деградације, те постепеног стварања услова за побољшање квалитета вода.

Наше површинске воде су, услед испуштања великих количина непречишћених или недовољно пречишћених отпадних вода, веома загађене, тако да њихов квалитет, у великом броју случајева, не одговара постављеним захтевима предвиђеним стандардима квалитета. Са порастом броја становника, урбанизацијом, порастом индустријске производње и хемизацијом пољопривреде и шумарства повећавају се количине отпадних материја, а тиме и количине отпадних вода које се упуштају у површинске воде – водопријемнике, што знатно повећава концентрације штетних материја у њима. Главни загађивачи наших вода су индустријске и комуналне отпадне воде које се без икаквог пречишћавања испуштају у површинске и подземне воде.

У Србији се прерађује само 5-10% отпадних вода. Више од 50% индустријских постројења у Србији не пречишћава отпадне воде, јер нема системе за пречишћавање. Ни Београд, као град са више од два милиона становника, нема постројење за пречишћавање отпадних вода које се уливају у Саву и Дунав.[60]

Србија се данас налази при дну лествице европских земаља у погледу комуналне опремљености док су бројне поплаве које су у претходном периоду погодиле Србију

[59] Као што је познато, у ноћи између 30. и 31. јануара 2000. године, у месту Баиа Маре у Румунији, пробијена је брана флотацијског јаловишта рудника злата "Аурул". Према званичним румунским подацима око 100.000 m^3 загађене воде са цијанидом, тешким металима и другим загађењима доспело је прво у реку Лапош, затим реку Самош и Тису, а касније и у Дунав. Последица тог тешког акцидента била је до тада највећа слатководна еколошка катастрофа у Централној и Источној Европи. Она је проузроковала пустош у рекама Лапош, Самош и Тиси, као и озбиљно уништавање акватичног живота у реци Дунав. Испуштање цијанида у реку Самош, притоку Тисе у ноћи између 30. и 31. јануара 2000. године, убило је реку Тису, која је постала мртва река. Уништено је 80-90% популације фитопланктона. Због тровања цијанидом у Тиси и Дунаву угинуло је око 20 вагона рибе. Прелиминарна информација, Савезно министарство за развој, науку и животну средину, Београд, 20. март 2000. године.

[60] Супротно европским прописима, београдска "утроба" свакодневно избацује у Саву и Дунав све своје техничке, атмосферске и комуналне воде. Пречишћавања нема. Канализација има 37 излива из којих годишње у рекама заврши око 200 милиона m^3 загађених вода. Највећи излив канализације у Дунав је стотинак метара низводно од Панчевачког моста, па затим по величини следи излив на ушћу. Највише градске прљавштине Сава прима код ресторана "Шест топола" и код старог Железничког моста.

додатно утицале на овај сектор. У Србији само 20% општина има постројења за пречишћавање комуналних отпадних вода, док их немају ни други велики урбани центри поред главног града - Нови Сад и Ниш. Преглед изграђених индустријских постројења за пречишћавање отпадних вода у Републици Србији приказан је у табели 1.

Табела 1: Преглед изграђених индустријских постројења за пречишћавање отпадних вода у Републици Србији

ВРСТА ОБРАДЕ	Број постројења	Задовољавајући ефекат пречишћавања
Механичка	38	3
Обрада отпадних вода из галванизације	22	5
Физичко – хемијска	47	5
Биолошка	11	1
Јаловишта	12	1
Лагуне	22	5
СВЕГА	**152**	**20**

Извор: Центар изврсности за хемију, околине и процену ризика, Црне тачке у воденом екосистему, Далмација Б.

Нетретиране, односно непречишћене комуналне и индустријске отпадне воде представљају кључне изворе загађивања површинских и подземних вода у Републици Србији. Недовољне су активности локалних самоуправа у вези са, пре свега, одређивањем састава и количина испуштених отпадних вода. Осим тога, велики број Јавних комуналних предузећа (ЈКП) не извршава законску обавезу у смислу извештавања о својим емисијама. То показују и подаци Агенције. Извештај о отпадним водама за 2012. годину доставило је свега 23 од укупно 178 јавно комуналних предузећа водовода и канализације, што је апсолутно незадовољавајуће.[61] На основу овако малог броја пристиглих извештаја се не може дати релевантан приказ стања о комуналним отпадним водама. Овде треба напоменути и чињеницу да систем извештавања за отпадне воде у Републици Србији није у целини заокружен јер се чека доношење Правилника о начину и условима мерења количине и испитивања квалитета отпадних вода и садржини извештаја о извршеним мерењима, прописаног чланом 99. Закона о водама.

Када говоримо о комуналним отпадним водама, подаци Републичког завода за статистику говоре да је у 2012. години 58% становништва било прикључено на систем

[61] Коришћење и третман комуналних и индустријских отпадних вода у Републици Србији, Централно-европски форум за развој CEDEF, Покрајински секретаријат за урбанизам, градитељство и заштиту животне средине АПВ, мај 2015. године.

јавне канализације, при чему је генерисано 433 милијарде кубних метара комуналних отпадних вода. Од тога, 72% општина има јавну канализацију. Од ових општина само 9,8% има ефективан третман отпадних вода.[62]

Према подацима из Плана управљања водама за слив реке Дунав, од приближно 3,5 милиона становника са овог простора, прикључених на канализацију, само око 4,3% има третман отпадних вода који је потпуно задовољавајући, а још 9,7% има неки ниво третмана, али који не задовољава у потпуности захтеве за пречишћавањем. Општи закључак је да већина постојећих третмана комуналних отпадних вода не одговара потребама, односно да су изграђена постројења превазиђена и по капацитету и по технологији пречишћавања.

Расути извори загађивања вода значајна су категорија, с јако израженим тендецијама раста. Посебно место у овој групи имају ратарска, воћарска и повртарска производња, које постављају све веће захтеве за интезивирање агротехничких мера и хемијску заштиту култура од корова и штеточина. Овакво стање доводи до парадоксалне ситуације. Стално се повећавају захтеви за водом за комуналне, индустријске и потребе пољопривредне производње, с једне стране, а евидентна је перманентна деградација квалитета вода највећег броја водопријемника, с друге стране. Примена и неконтролисана употреба хемикалија у пољопривреди представља густу мрежу загађивача коју држава мора да размрси.

Квалитет површинских водотокова, практично, задовољава стандарде само у горњим деловима сливова у брдско-планинском подручју са мањом насељеношћу и у малом броју већих токова. Међутим, резултати испитивања и праћења квалитета површинских вода указују на велики број прекорачења прописаног стандарда. Оно што у новије време забрињава су значајна загађења подземних вода, нарочито у приобаљу Саве, Бегеја, Тисе, Велике Мораве, а нешто мање Јужне и Западне Мораве, која загађују воду за пиће и то пре свега нитритима. Ова загађења највећим делом долазе из пољопривреде, због коришћења вештачког ђубрива и отпадних вода из сеоских насеља. То је посебан проблем јер у селима није решено питање санитације, што доводи до енормног загађења подземних вода.

Ако би се и убудуће односили немарно према проблему загађивања вода, количина отпадних вода повећала би се до 2020. године за око 5 до 6 пута, а то значи да би у Србији тада било више од 32 милијарде m^3 загађених отпадних вода. Централном и југоисточном делу Србије прети несташица чисте воде, а ситуација би до 2025. године могла да постане критична уколико се благовремено не предузму потребне мере. Ово је парадоксално, јер је по протоку воде Србија изузетно богата и по том богатству може да се мери са земљама Европе које су најбогатије речном водом.

Дакле, стање наших вода у целини је далеко испод захтеваног стандарда квалитета и има тенденцију даљег погоршавања. То може озбиљно угрозити привредни развој наше земље у миру, а у рату и другим ванредним приликама може веома неповољно

[62] Исто стр. 21.

утицати на привредни потенцијал и одбрамбену способност земље. Овакво стање може имати вишеструко негативне последице, али посебну пажњу заслужују: утицај на здравствено стање становништва и могућност обезбеђивања довољних количина хигијенски исправне воде за пиће и друге потребе.[63]

2. ЗАШТИТА ПОВРШИНСКИХ СЛАТКИХ ВОДА

Сазнања о озбиљношћу проблема о водама присутна су годинама, а прве важне препоруке биле су формулисане на Конференцији УН о водама која је одржана 1977. у Мар дел Плати (Аргентина). И други скупови су се бавили проблемима вода, као што је Међународна конференција и водама и околини, која је одржана 1992. у Даблину (Ирска), као и Конференција УН о околини и развоју, која је одржана 1992. у Рио де Жанеиру (Бразил). У 1994. години Комисија УН за одрживи развој донела је закључак да је потребна опсежна процена водних ресурса слатких вода укључујући и будуће потребе за водама.[64]

Заштита вода је комплексан процес, чији успех зависи од веома разноврсних фактора, пре свега од благовременог доношења адекватних законских прописа. Посебно се истиче потреба доношења Правилника који ће регулисати норме за испуштање отпадних материја у воде и катастра загађивача као и њиховог доследног спровођења. Без контроле загађења вода, наша земља не може да постане члан Европске заједнице.[65]

Пораст отпадних материја и количина отпадних вода може се зауставити изменом технолошких поступака производње, коришћењем отпадних материја у поновној производњи (рециклажа) и пречишћавањем отпадних вода. Не улазећи у разматрање наших економских и других могућности, сматрамо да се изградња постројења за пречишћавање отпадних вода мора прихватити и код нас, јер представља најрационалнији прилаз решавању заштите вода од загађења.

---

[63] Епидемија у Тополи постакла је и грађане других српских градова да се запитају какву воду пију. Сумње у исправност воде све гласније изражавају у Бору, Неготину, Мајданпеку, Доњем Милановцу, Новој Вароши и Краљеву (концентрација фенола у Ибру из ког се Краљево снабдева водом достизала је вредност 300 пута вишу од максимално дозвољене).

[64] Генерална Скупштина УН је својом резолуцијом од 22.02.1993. одлучила да се 22. март сваке године обележи као **Светски дан вода**. Тема овогодишњег Светског дана вода ***"Вода и радна места"*** је фокусирана на то како довољна количина и квалитетна вода могу да промене животе и услове живота запослених и чак да промене друштва и привреде. www.bvk.rs/светски-дан-вода-2016-вода-и-радна-места

[65] Законом о водама из 2010. године и пратећим подзааконским актима дефинисани су законски услови и извршено је одређено усклађивање са регулативом ЕУ. Један од општих циљева заштите вода јесте смањење продукције загађења у насељима и индустрији. Ово подразумева законску обавезу сваког загађивача да спроводи активности на евакуацији и пречишћавању својих отпадних вода. Свако неиспуњавање законом прописаних услова испуштања отпадних вода не сме бити извор додатне добити и повластица, односно мора бити поштован принцип „загађивач плаћа“. Коришћење и третман комуналних и индустријских отпадних вода у Републици Србији, Централно-европски форум за развој CEDEF, Покрајински секретаријат за урбанизам, градитељство и заштиту животне средине АПВ, мај 2015. године., стр. 22.

Трошкови пречишћавања отпадних вода зависе од више фактора, па је за правилну анализу трошкова пречишћавања отпадних вода, на једном подручју, неопходно добро сагледати количине отпадних вода, њихове карактеристике и потребан степен пречишћавања.

Полазни принципи за решавање проблема заштите вода требало би да буду следећи:

- утврђивање потребног степена пречишћавања отпадних вода у садашњем тренутку и за наредних 10 до 15 година на основу анализе квалитета вода пријемника, количине и квалитета отпадних вода на сливу;
- указивање на значај улагања у зелену и рециклажну економију и подстицати еколошку одговорност компанија;
- интензивно укључење државе и приватног сектора и инвестирање од стране привреде;
- нова улагања у постројења за пречишћавање отпадних вода и у системе за снабдевање водом за пиће у појединим градовима у којима постоје такви пролеми;
- оптимизација постојећих постројења, фабрика вода и отпадних вода и зградња одговарајућих уређаја за третман отпадних вода у индустријама;
- увођење економски оправдане накнаде за испуштање непречишћених отпадних вода у површинске воде за све врсте загађивача, минимално у висини трошкова пречишћавања отпадних вода, с тим да се висина накнаде сваке године коригује у складу с потребним нивоом заштите, уколико се он мења, и с порастом цена у земљи;
- наменско усмеравање прикупљених средстава од накнаде за испуштање непречишћених отпадних вода у водотоке за финансирање изградње система за пречишћавање отпадних вода;
- увођење олакшица за предузећа и насеља која граде системе за пречишћавање отпадних вода (нпр. ослобађање од плаћања дела пореза за набавку опреме);
- усмеравање средстава, која се добију повећањем накнаде за испуштену непречишћену отпадну воду, у површинске воде за истраживања, пројектовања и грађења система за пречишћавање отпадних вода;
- да се системским мерама ограничи увоз опреме и технологије за пречишћавање отпадних вода, а да се стимулише развој домаћих решења;
- увођење строге контроле примене агротехничких мера, едукација становништва и прописивање јасних упутстава за примену заштитних средстава.

ЗАКЉУЧАК

Загађеност вода је широких размера и постала је глобални проблем, а вода доброг квалитета постаје све више примарни фактор у даљем развоју човечанства, па сходно томе заштита воде поприма огроман значај. Сажимајући ову ситуацију, брошурица

Water The Essential Resource наводи: "Једна трећина човечанства мучи се у вечитом стању болести или изнурености, што су последице нечисте воде; друга трећина је угрожена испуштањем хемијских супстанци у воду, чији су дугорочни ефекти непознати".[66] Стручњаци убрзано договарају решења сложеног проблема човечанства и воде. Светска банка предлаже да у следећих десет година у програме санације и обезбеђења воде буде уложено око 600 милијарди долара. Цена неулагања може бити још виша.[67]

"Та блистава вода што тече рекама и брзацима није само вода већ и крв наших предака. Ако продамо земљу морате се сетити да је то свето и морате учити вашу децу да је то свето и сваки одраз у бистрини воде језера казује догађаје и сећање мога народа. Жубор воде глас је оца мога. Реке су наша браћа, оне нам жеђ утољују. Реке носе наше кануе и хране нашу децу. Ако вам продамо нашу земљу, морате се сетити и учити вашу децу да су реке наша браћа, и ваша, и морате од сада дати рекама доброту какву бисте пружили сваком брату."[68]

Из горе наведеног текста, чини се да је индијански поглавица *Seattle* слутио, што би се могло догађати с водама у будућности, односно у наше време. У његово време ко би још слушао неког индијанског поглавицу, посебно у САД. Радије су индијанске поглавице с њиховим племенима послали у резервате, у земљи где је профит врховно правило у животу. Ипак долази или ће доћи време када ће мо се, морати према води односити као што су то чинили "примитивни" Индијанци. Ако не буде прекасно.

Пошто се на нашим просторима води мало рачуна о води за пиће, неопходно је интензивније развијати свест људи, како би схватили значај квалитетне воде за пиће. Треба увести строге санкције загађивачима и дисциплинске мере, и обавезно утврдити изворе загађења. Србија је земља која нема довољно воде за пиће, па треба да се првенствено заштити оно што имамо, односно количине које нам стоје на располагању треба рационално користити и отварати нова изворишта. Резерве постоје. Очигледно је да ћемо платити учињене пропусте. Било би добро, да се не понављају и не чине нове грешке.

ЛИТЕРАТУРА

[1] *Водопривредна основа Републике Србије*.

[2] Закон о заштити животне средине, чл. 3. т. 1., Службени гласник РС бр. 14/2016.

[3] Ћирковић, М., Јеремић, С., Далмација, Б., Балтић, М., Петровић, Н., Шибалић, С.: "*Тровање риба у Тиси изазвано проласком хаваријског таласа са цијанидима и тешким металима",* IV Југословенски симпозијум, "Рибарство Југославије", Вршац 2000.

[66] Постел Сандра.: Water The Essential Resource.

[67] Недавно је у Перуу, на пример, десетонедељна епидемија колере изазвана зараженом водом, коштала око милијарду долара–што је три пута више од новца који је у тој земљи био уложен у водне залихе од 1970 – 1980. год. И наша земља се убраја у ред земаља које много више новца издвајају за лечење оболелих него за спречавање настанка болести.

[68] Анте Пеливан: Заштита вода, Писмо индијанског поглавице америчком председнику 1854. године.

[4] "*Извештај о последицама НАТО бомбардовања на животну средину СРЈ*", БИГЗ, Београд, 2000.

[5] *Коришћење и третман комуналних и индустријских отпадних вода у Републици Србији*, Централно-европски форум за развој CEDEF, Покрајински секретаријат за урбанизам, градитељство и заштиту животне средине АПВ, мај 2015.

[6] Марјановић, Т.: "*Вода и здравље*".

[7] Постел, С., Арон, В.: Ратови због воде.

[8] Постел, С.: *Water The Essential Resource.*

[9] Пеливан, А.: *Заштита вода, Писмо индијанског поглавице америчком председнику 1854. године.*

[10] Прелиминарна информација, Савезно министарство за развој, науку и животну средину, Београд, 20. март 2000. године.

[11] www.ekospark.com, прегледано 03.05.2016.

[12] www.dw.com/sr/sumorne-prognoze-rimskog-kluba, прегледано 03.05.2016.

[13] www.bvk.rs/светски-дан-вода-2016-вода-и-радна-места, прегледано 03.05.2016.

Дина Лазаревић

Александра Купрешанин

Марија Јаношик

Утицај модерних болести на квалитет живота

Апстакт

У оквиру рада, на тему "Како до квалитетнијег живота?", пре свега смо се осврнуле на то који су узроци који смањују квалитет нашег живота, као и живота већине других људи. Након истраживања дошле смо до закључка да је стрес главни покретач различитих врста проблема који смањују квалитет живота. С обзиром на то да живимо у свету великих промена, немогуће је избећи стрес, али је битно да нађемо начин да се са њим носимо. Последице превеликог стреса и нагомилане тензије код већине људи се рефлектује у виду анксиозности, паничних напада, као и депресије. Почетни корак савладавања овог проблема јесте препознавање симптома и признање самом себи да постоји проблем. Након тога је потребно одабрати методу "лечења". Поред традиционалних видова лечења, као што су терапија медикаментима и психотерапијом, постоје и алтернативни начини лечења, као што су лечење лековитим биљем, јогом, медитацијом, као и лечење светлосном терапијом. У већини случајева, због недовољне обавештености, људи углавном посежу за традиционалним начинима лечења, одласком код психијатра или на психотерапију. Свакако, то се и препоручује код људи који имају тежи облик ових поремећаја. У почетним фазама препознавања проблема, корисно је почети прво са алтернативинм начинима јер они помажу да научимо да се носимо са оним што нам се догодило, јер се код употребе лекова, након престанка коришћења терапије, често дешава поновна појава симптома.

Abstract

First of all, in the paper: „How to improve quality of life?", we have to explain what are causes that reduce the quality of our lives and the lives of most other people. After research we came to the conclusion that stress is the main driver of various types of problems that reduce the quality of life. We live in a world of great changes, so it is impossible to avoid stress, but it is important to find a way to deal with it. The consequences of excessive stress and accumulated tension for most people is reflected in the form of anxiety, panic attacks and depression. The initial step in overcoming this problem is recognizing the symptoms and recognization of problem. After that, it is necessary to select a method treatment. In addition to traditional forms of treatment, such as medication therapy and psychotherapy, there are

alternative treatments such as healing herbs, yoga, meditation, and treatment with light therapy. In most cases, due to lack of information, people tend to resort to traditional methods of treatment, going to a psychiatrist or psychotherapy. Of course, it is also recommended for people who have a severe form of the disorder. In the initial stages of identifying the problem, it is useful to begin with the first alternative ways because they help us to learn to deal with what has happened to us, because the use of drugs after the cessation of the use of therapy, often happens recurrence of symptoms.

УВОД

Један наш истакнути клинички психолог је рекао да човек никада у историји човечанства није живео брже, лакше и једноставније, него данас, захваљујући развоју технике и технологије, али да исто тако, из истих разлога, никада није био отуђенији, усамљенији, депресивнији, него што је то данас.

Већина људи када говори о квалитету, мисли на квалитет производа или услуга, а да ли је само то довољно за висок квалитет живота?

Стална тежња и борба за бољим радним местом, бољим послом, бољим резултатима у школи или факултету, одвлачи пажњу од питања о квалитету живота који живимо. Да ли он може бити бољи, испуњенији, здравији, квалитетнији? Шта је то што угрожава квалитет мог живота и живота већине људи?

Одговори на ово питање могу бити разни, али у основи сваког је једно-стрес. Као последица превеликог стреса и нагомилане тензије јављају се разни видови анксиозности, паничних напада и депресије.

АНКСИОЗНОСТ И ДЕПРЕСИЈА

Анксиозност представља стање које се карактерише осећајем унутрашње узнемирености, уплашености, страха да ће се нешто страшно догодити, уз психомоторну напетост и унутрашњи немир. Особа често има осећај да ће "експлодирати", да ће изгубити контролу над собом, да ће јој се десити нешто "страшно". Анксиозност је симптом, сигнал, аларм који говори да особа није више у стању да потискује, трпи и контролише нека осећања која је до тада потискивала. Осећања која особа настоји да контролише, могу бити: страх, туга, бес, беспомоћност и сл.

Анксиозност и **панични напади** јесу резултат нагомиланог, акумулираног стреса у животу појединца. Зато је важно да у току рада на себи наша најбитнија ставка буде избегавање стресних ситуација. У току периода јаког стреса, ум жели да се избори и изађе на крај са тим стресом, док могуће физичке и психичке последице долазе тек касније кад се "смири бура". Зато је важно да остајемо мирни и сталожени у сваком тренутку. Ако нам то постане навика, лакше и мирније ћемо излазити на крај са стресним ситуацијама у будућности. Кад смо смирени, наше самопоуздање расте, јер је

то једино могуће кад смо мирни и чврсти. Уопште није случајно то да људима нагло падне самопоуздање кад им се десе панични напади.

Депресија је термин који је у последње време нажалост веома популаран. Користи се да се би се описало неко тренутно незадовољство, нерасположење, неуспех у каријери, губитак ближњих или било који облик туговања.

Депресија је болест која утиче на расположење, осећања, мисли, понашање и здравље уопште. Карактерише је повлачење болесника у себе, потиштеност, пад воље и енергије, несаница, губитак апетита, препуштање мрачним мислима, бризи и самоокривљавању, успорен мисаони ток, безнаднадежност и беспомоћност. Сама депресија се нажалост идентификује тек када њени симптоми наступе, тако да не постоји конкретан начин превенције.

Узроци за настајање депресије могу бити унутрашњи и спољашњи фактори.

Унутрашњи фактори су тзв. „предиспозиција“, која се или наслеђује од сродника или се врло рано стиче. Састоји се од "слабости" у преношењу информација у мозгу, што утиче да се особа осећа "лоше" тј. да се начин функционисања мозга "преокрене" у онај који ствара депресивно расположење.

Спољашњи фактори су многи и могу се свести на доживљај губитка: у породици, у каријери, у систему вредности; у квалитету сопственог живота. Иако се ређе јављају, има особа код којих и привидни "успех" може да постане окидач депресије.

Оно што је врло забрињавајућа чињеница јесу статистички подаци о учесталости депресије у популацији.

Истраживање је рађено на глобалном нивоу и даје следеће податке[69]:

- 3% мушкараца и 6% жена светске популације пате од поремећаја расположења сваке године
- Током живота око 5-12% мушкараца и 10-25% жена ће доживети бар једну епизоду депресивног поремећаја
- Код жена се два пута чешће јавља озбиљни депресивни поремећај него код мушкараца
- 20% пацијената у примарној здравственој заштити имају депресивне симптоме
- Анксиозност и депресија чине 79% свих психијатријских дијагноза
- СЗО предвиђа да ће до 2020. године депресија бити друга болест после срчаних обољења која проузрокује инвалидитет.

Последњи извештај СЗО у вези депресије гласи[70]:

[69] http://www.cpe.org.rs/depresija%20-%20o_depresiji.htm

- Депресија је оболело око 120 милиона људи широм света.
- Депресија је међу водећим узроцима инвалидитета у свету.
- Депресија може бити поуздано дијагностикована и лечена у амбулантама опште праксе.
- Мање од 25% је оних пацијената који су имали ефикасну терапију.
- Антидепресиви и структуриране форме психотерапије ефикасни су код 60-80% пацијената па се они могу лечити у амбулантама опште праксе. Међутим, мање од 25% је оних пацијената који (у неким земљама мање од 10%) морају затражити помоћ високо специјализованих психијатријских установа.

Ако се неко време може назвати ером анксиозности, пачничих напада и депресије, онда је то свакако време у којем сада живимо. Борба за савладавање и превазилажење ових проблема мора бити дугорочна. Сваки појединац мора поћи од себе и у себи пронаћи, пре свега, узрок проблема, а онда прећи на тражење решења. Потребно је да свако нађе оно што му може помоћи у хватању у коштац са стерсом. Начини за решавање и превазилажење могу бити разни. У раним фазама настајања поремећаја, могу се применити блажи видови терапија, као што су јога, медитација, хипноза, психотерапија, спорт. Али, ако је реч о проблему који веома утиче на квалитет живота појединца, онда се за почетак мора затражити помоћ стручног лица тј. психијатра.

Традиционални начини лечења

Када говоримо о традиционалним начинима лечења, у зависности од степена поремећаја, можемо разликовати терапију медикаментима и терапију психотерапијом.

Антидепресиви су врста лекова који искључиво преписују психијатри, а представљају медикаменте различитих структура који делују преко неколико механизама у мозгу и мењају оно функционисање нервних ћелија и мрежа које лежи у основи депресивних симптома: нерасположења, малаксалости и безвољности, промена сна и апетита, негативних мисли и лоше концентрације. Њихов ефекат остварује се путем промене концентрација серотонина и-или норадреналина, а осим тога, шире посматрано, они активирају мождане ћелије и побољшавају њихову виталност.

Најчешће коришћени антидепресиви су: золофт, кломипрамин, пароксетин, тразодон, сертралин, прозак итд[71]…

Психотерапија је начин лечења одређених сметњи, стања, поремећаја или болести које су изазване психолошким разлозима, а спроводи се психолошким средствима. Спроводи са јасно дефинисаним циљевима и код особа које испуњавају неколико основних услова: да имају сметње у чијој су позадини психолошки узроци, да су свесне

[70] http://depresija.net/
[71] http://www.stetoskop.info/Antidepresivi-Seroxat-zoloft-flunisan-maprotilin-cipralex-2474-c73-content.htm

да им је потребна стручна помоћ, да су мотивисане да овим путем ублаже или отклоне своје тегобе и патње, и да желе и могу да на искрен, истинит и отворен начин говоре о себи и својим проблемима.
Психотерапеути користе психолошке технике (разговор, учење кроз искуство, кориговање начина размишљања, излагање застрашујућим стимулусима, бихејвиоралне вежбе и сл.) као помоћ у превазилажењу проблема.

У психотерапији постоје различите оријентације. Иако је код нас још увек најпознатија, психоанализа је одавно изгубила примат најефикасније терапијске школе. У последње време група когнитивно-бихејвиоралних терапија је у снажном замаху и, како говоре савремена истраживања, за најчешће сметње које грађани имају (паничне нападе, фобије и благе депресивне епизоде, стања бриге и генерализоване анксиозности, застоја у учењу, проблема у комуникацији, проблема са самопоуздањем и сл.), ова терапијска оријентација даје релативно најбоље резултате. У ту групу терапија спадају когнитивна терапија (КТ), Рационално-емотивно-бихејвиорална терапија (РЕБТ), као и разне форме бихејвиоралних терапија. Осим ове групе, код нас се могу срести и трансакциона анализа, системска породична терапија (корисна код проблема у породичном функционисању), затим гешталт терапија, психодрама и др.

Што се циљева тиче, они се разликују од облика психотерапије тј. могу бити мање или више амбициозни, али у основи психотерапија има за циљ отклањање или смањење тегоба, трпљења и патње, растерећење од унутрашње напетости, сузбијање страха, осећања кривице, сузбијање агресивности, успостављање адекватнијих и функционалнијих механизама суочавања са стресом савременог живљења као и развој личности у свим њеним перформансама.

Алтернативни начини лечења

Међутим, многи људи из различитих разлога прибегавају алтернативним методама лечења. На првом месту то је лечење употребом лековитог биља.[72] Познато је да се лековито биље од давнина користило за превенцију и лечење различитих обољења. Чај од матичњака служи за ублажавање многих психичких поремећаја, а најделотворнији је за лечење страхова. Делује и као антидепресив уколико се употребљава у дужем временском периоду. Након 2-3 месеца коришћења пожељно је направити паузу од 2 недеље. Валеријана је такође најкориснија код страхова јер умирује нервни систем и опушта мишиће који су код депресивних особа често у грчу. Укоико се комбинује са хмељом утиче на промену расположења и самим тим унапређује квалитет живота. Кантарион је изузетно популаран народни лек који се користи за лечење различитих болести, посебно депресије. Не треба занемарити ни његово благотворно дејство на ублажавање страхова и промена расположења. Камилица се користи за лечење анксиозности код деце јер ублажава напетост, обезбеђује бољи сан и делује опуштајуће на нервни систем, а спада у благе чајеве.

[72] http://www.priroda-leci-sve.com/lecenje-anksioznosti.htm

Осим лековитог биља често се користи јога и медитација. О томе колико је јога стара дисциплина Владета Јеротић каже: „За јогу се каже да је стара колико и Брама... Сигурно је већ Буда примењивао јогу, док је Патањалијево дело Јога сутра, (400-500 н. е) прво систематски написано дело о јоги.“[73]Пошто је стрес главни узрочник депресије, делотворност јоге је у томе што ослобађа напетости.[74] Код људи који су депресивни симпатички нервни систем је стално активан и повишен је ниво хормона стреса - кортизола. Јога доказано смањује ниво кортизола, што је можда главни разлог подизања расположења после вежбања. И сама вера може бити исцељујућа. То најбоље можемо видети у лечењу терапије духовним путем. „Главног узрочника депресије Оци виде у демону туге, који онеспособљава човекову душу за здраво созерцање и расуђивање, као и за сваки вид добродетељи. Осећај туге који обузима човека пореди се са мољцем који нагриза тканину и чини човека неспособним за сусретање и прихватање другога човека.“[75] Узрочник депресије је у духовном паду човека, па је вид лечења духовна борба са депресијом путем поста, молитве и причешћивања. Није необична ни комбинација психотерапије, медикамената и духовног лечења. Један од најпознатијих лекара који практикује овакво лечење је наш познати психијатар и психотерапеут, академик Владета Јеротић.

Од алтернативних метода лечења анксиозности и депресије можемо још издвојити светлосну терапију (која се користи углавном код зимске депресије), терапију неспавањем (за коју важи да ублажава симптоме одмах после непроспаване ноћи или буђења 3-4 сата раније), терапију музиком (слушањем опуштајуће музике која делује на процесе у мозгу), кориговањем исхране (употребом витамина и антиоксиданса)...[76]

Најважније је препознавање симптома депресије и анксиозности, а затим бирање најбољег начина за њихово лечење коришћењем оних метода који највише одговарају одређеном пацијенту.

ЗАКЉУЧАК

Живот у времену великих промена, брзог темпа, лоших навика, превеликог стреса, нажалост доводи до нарушавања квалитета живота. Иако то нису промене великих размера, ипак утичу на здравље и психичку способност људи. Последице превеликог стреса и нагомилане тензије код већине људи се рефлектује у виду анксиозности, паничних напада, као и депресије. Почетни корак савладавања овог проблема јесте препознавање симптома и признање самом себи да постоји проблем. Нажалост главни проблем је управо то што људи нису свесни да имају проблем, или пак не желе да прихвате. Када постанемо свесни проблема, тиме смо већ направили велики корак ка излечењу, било то у виду јоге, медитације, спорта, психотерапије, или у крајњем случају антидепресива. Најбитније је вратити се на прави пут, и чинити ствари које нас чине срећним и задовољним.

[73] http://www.rastko.rs/rastko/delo/12009
[74] http://www.integralnayogadean.com/tekst-joga-terapija-depresija.html
[75] http://www.spc.rs/sr/sveti_oci_o_depresiji
[76] http://www.krenizdravo.rtl.hr/zdravlje/mentalno_zdravlje/lijecenje-depresije-alternativne-metode

ЛИТЕРАТУРА

http://www.vaspsiholog.com/2014/05/zasto-nastaje-i-kako-se-odrzava-anksioznost/
http://www.epsihijatar.com/mentalni-poremecaji/anksioznost/
http://depresija.net/
http://www.epsihijatar.com/mentalni-poremecaji/depresija/
http://www.b92.net/zdravlje/vesti.php?yyyy=2013&mm=04&nav_id=709390
http://www.median.org.rs/psihoterapija.html
http://www.cpe.org.rs/depresija%20-%20o_depresiji.htm
http://www.priroda-leci-sve.com/lecenje-anksioznosti.htm
http://www.integralnayogadean.com/tekst-joga-terapija-depresija.html
http://www.krenizdravo.rtl.hr/zdravlje/mentalno_zdravlje/lijecenje-depresije-alternativne-metode
http://www.spc.rs/sr/sveti_oci_o_depresiji
http://www.rastko.rs/rastko/delo/12009
http://www.stetoskop.info/Antidepresivi-Seroxat-zoloft-flunisan-maprotilin-cipralex-2474-c73-content.htm
С. Славинић, *Увод у специјалну едукацију и рехабилитацију*, Фаспер, Београд 2005. год
Б. Милојевић-Апостоловић *Психологија,* Логос, Београд 2012. год
N. Nedley, *Depresion, the Way Out by Neil Nedley M.D.*, Eden, Sremska Kamenica
В. Јеротић, *Психотерапија и религија*, Арс Либри, Београд 2008.

Hugo van Veghel, Fakultet za primenjeni menadžment, ekonomiju i finansije, Beograd
Đurđica Vukajlović, Fakultet za primenjeni menadžment, ekonomiju i finansije, Beograd
Palve Brzaković, Fakultet za primenjeni menadžment, ekonomiju i finansije, Beograd
Ruža Ilić, Fakultet za primenjeni menadžment, ekonomiju i finansije, Beograd

ZNAČAJ UPRAVLJANJA STRESOM U POSLOVNOM OKRUŽENJU

Rezime
Čovek je društveno biće koje živi i radi sa i uz pomoć ljudi. Veći do svog radnog veka provodi u organizaciji u kojoj obezbeđuje materijalne uslove za život. Stres kao adaptivni odgovor na važne događaje koji osobi stvaraju različite psihološke ili fizičke zahteve, može da ima lični ili organizacioni izvor. Organizacioni izvori stresa mogu da budu konflikti u organizaciji, fizički uslovi rada, nedovoljna motivacija i sl. Zadatka menadžera je da sagleda uzroke stresa i da ih u što većoj meri suzbije iz razloga što rad pod stresom smanjuje učinak i dovodi do pada produktivnosti rada. Pored organizacije i sama individua treba da doprinese smanjenu stresa i to promenom odnosa prema izvoru stresa ili upražnjavanjem aktivnosti koje fiziološki utiču na ublažavanje napetosti.
Ključne reči: stres, organizacija, menadžement

UVOD

Ljudi su socijalna bića; ne mogu živeti i raditi u izolaciji. Bez obzira da li namerno ili nenamerno uvek su u interakciji sa drugim ljudima, kontinuelno planirajući, razvijajući, upravljajući i stvarajući odnose sa drugima. Ovi odnosi ne nastaju iz ničega. Oni zavise od akcija i sposobnosti upravljanja tim aktivnostima. Takođe ljudi rade u različitim organizacijama, na različitim radnim mestima, koje podrazumevaju različite fizičke uslove rade. Pojedini uslovi rada nekim individuama pogoduju, dok na druge deluju negativno, što opet zavisi od njihovih karakteristika i različitosti.

Ljudska kompleksnost i različitost na poslu često dovode do problema. Istina je da kompleksnost za menadžment znači izazov, međutim menadžment ne može jednostavno postaviti određenu politiku i proceduru i onda samo posmatrati kako sve funkcioniše. Menadžeri moraju uložiti vreme i napor da savladaju kompleksnost zaposlenih, a to je izuzetno teško, i u mnogim slučajevima nemoguće u potpunosti ostvarljivo. Organizacije zavise od ljudi, organizacije rade ono što ljudi rade. Ukoliko se uoči promena ponašanja,

nezadovoljstvo i promene učinka, to može biti signal nastanka stresa, što može da ima značajne posledice na celokupan poslovni učinak.

ORGANIZACIJE I LJUDI

Značajan elemenat u organizaciji danas se može nazvati ljudski kapital, koji obuhvata karakteristike ljudi i veštine koje donose u organizaciju, zajedno sa privrženosti, lojalnosti, ekspertizom i sl. Ljudski kapital se umnogome razlikuje od drugih kapitala u organizaciji, samim tim što su ljudi različiti i njihov doprinos organizaciji je nepredvidiv, unikatan i ima potencijal za dalji napredak (Senyucel, Z., 2009). Koliko značajan kapital, toliko predstavlja i onaj deo resursa organizacije koje je najteže predvideti u budućnosti. Ono što zaposleni osećaju, kako se osećaju i šta misle je „crna kutija“ za menadžera koji ne može da predvidi njihovo ponašanje u organizaciji.

Menadžeri upravljaju ljudima, vodeći ih ka cilju poslovnog procesa. Menadžer je taj koji treba da oceni šta kako i koliko pojedinac može da uradi. Menadžer mora da postavi prave ljude na prava mesta. Ukoliko pojedinac nema dovoljno znanja za određen posao mora mu se omogućiti da nauči, jer u protivnom javlja se frustracija, nesigurnost izazvana neznanjem. Najveći strah je strah od nepoznatog, a nepoznato proističe iz neznanja. „Događaj učenja“ (Harrison, R., 2002) se bazira na procesu sistema treninga. Definiše se kao bilo koja aktivnost učenja koja je formalno dizajnirana da dostigne specifične ciljeve učenja. Individualno učenje u mnogome zavisi od individualnih kapaciteta za učenjem. Individualne sposobnosti su održive sposobnosti za izvođenje koje podrazumevaju postojanje veština i znanja neophodnih za rad i spremnost za lični rast i razvoj. Takve sposobnosti zahtevaju pažnju za trening i tekuće učenje (Bryson, J., Pajo, K., Ward, R., Mallon, M. ,2006).

Poslovanje u kojem većina organizacija danas funkcioniše stalno se menja. Da bi se izbegli stalni stresovi zaposlenih u organizaciji, a koje izazivaju promene i potrebe za unapređenjem znanja, bitno je stvoriti organizacionu klimu u kojoj stalno učenje nije stres već normalni razvojni tok. Potreba za doživotnim učenjem je jasno evidentna u mnogim ljudskim poslovima. Inteligentna tehnologija na kojima su mnogi poslovi bazirani zahteva bolje razumevanje elementarnih matematičkih i naučnih metoda (Watkins, K., Victoria, J., 1993), bez obzira o kojem se poslu radi (danas se ne može zamisliti ni jedan posao bez upotrebe računara čije se performanse ubrzano menjaju).

Učenje kao jedan od načina da se izbegnu negativne konotacije u osećanjima zaposlenih je da se učenje omogući svima kojima je to neophodno. Često menadžeri kreiraju mogućnosti za učenje na osnovu socijalne pozadine zaposlenih, statusa na poslu, njihove veze sa drugim i kompetencama; tako da je to dosta pristrasan posao (Billett, S., 2001), što dovodi no neželjenih posledica kod zaposlenih.

Organizacije koje uče“, ugrađuju u svoj sistem – sistemsko razmišljanje o adaptiranju promena i iniciranju promena u svojoj sredini. One su u svemu fokusirane na potrošače, inovaciju i kvalitete i učenje sa sistematskim pogledom na svet (Sange, P., 2001). Svaka aktivnost koja se izvodi stvara određeno zadovoljstvo ili nezadovoljstvo. Ono što motiviše zavisi od stanja ličnosti i od impulsa koji u tom momentu reaguju na osobu. Pozitivni

indikatori koji omogućavaju da se osoba oseća dobro mogu se grupisati kao (Bagshawe, A., 2011): veza i pripadnost, nezavisnost, postojanost, promene, moć i kontrola, napredak, dostignuće, prepoznatljivost, stimulacija, smaoiskazivanje, doprinos, svrha i vrednost, fizički uslovi.

Za većinu ljudi organizacije su značajan deo njihovog svakodnevnog života. Menadžment je porces dostizanja organizacionih ciljeva kroz menadžment funkcije planiranje, organizovanje, vođenje i kontrolu (Bartol, K.M., Martin, C.D., 1994) sa i uz pomoć ljudi. Kako u organizaciji rade ljudi sa svim različitostima, konflikt je nešto što može uzrokovati negativne posledice po ličnosti u konfliktu, ali i po samu organizaciju. Uzroci konflikta u organizaciji mogu da budu personalni i organizacioni. Personalni potiču iz osobina ličnosti pojedinca, koje kada se pojedinci u organizaciji nađu u interakciji sa drugim ljudima, utiču na prirodu međuljudskih odnosa. Organizacioni uzroci konflikata su posledica karakteristika dizajna organizacije, ograničenih resursa za koje se bore svi u organizacijii karakteristika organizacionih sistema, kao što su sistem nagrađivanja, sistem donođenja odluka i budžetiranja (Robbin, S., Coulter, M., 2012).

STRES I KAKO ON NASTAJE

Stres je ono što se oseća kada treba da se savlada više nego što je telo naviklo. Pod stresom, telo reaguje kao da je osoba u stalnoj opasnosti. To se dešava pod uticajem hormona koji ubrzavaju srce, čini da se ubrzano diše, i daje dodatnu energiju. Neki stres je normalan, pa čak i korisan (pozitivan stres pred sportski izazov). Stres može pomoći ukoliko treba da se naporno radi ili reaguje brzo (to može pomoći da se završi važan posao na vreme). Ipak, ako se stres često dešava ili predugo traje, može imati loše posledice. Može se odraziti na glavobolje, uznemirenost želuca, bolove u leđima i probleme sa spavanjem. Posledično može dovesti do slabljenja imunog sistema, što otežava borbu protiv bolesti.

Stres se može definisati kao adaptivni odgovor osobe na važne događaje koji osobi postavljaju neuobičajene psihološke ili fizičke zahteve. Za razumevanje stresa važno je znati sledeće:

- Stresor – svaki uslov, okolnost ili događaj koji izaziva adaptivan odgovor; po pravilu, stresori su spoljašnje prirode i nalaze se u okolini koja deluje na pojedinca.
- Pojedinac sa svojim sistemom vrednosti, načinom opažanja i razmišljanja predstavlja ključni faktor kroz koji se “prelamaju” objektivni događaji.
- Adaptivni odgovor – podrazumeva reakcije organizma u koje su uključeni različiti sistemi osobe: fiziološke reakcije, psihološke reakcije i ponašanje.

Stres u organizaciji nastaje usled nedovoljno znanja pojedinca, konflikata koji nastaju u organizaciji, neadekvatnih fizičkih uslova. Stres u organizaciji takođe može biti rezultat privatnih problema kojih se osoba ne može osloboditi u poslovnom okruženju. Postoji 5 strategija u upravljanja stresom (Tasić, M., 2011):

1. Lična strategija - vezana je za pojedinca i podjednako se odnosi na sve ljudske resurse u organizaciji, s tim da svi ljudski resursi nisu podjednako otporni na stres i stresne situacije,

što zavisi od niza faktora, kao što su: karakter ličnosti, pol, životno doba, IQ, ekonomska i porodična situacija i slično,
2. Organizaciona strategija - vezana je za organizaciju, njen menadžment i strukturu, u smislu da ta menadžment struktura bude što više decentralizovana i približena neposrednim ljudskim resursima, kako bi osetili da su deo kompanije, deo menadžmenta, i da dele njihovu sudbinu, a ne da je kompanija i njena menadžment struktura otuđeni centar moći, koji često nepromišljenim potezima mogu dovovesti do nastanka stresne situacije, kako u oblasti odlučivanja tako i u oblasti realizacije biznis plana, pristrasnog promovisanja i nagrađivanja ljudskih resursa i sl.,
3. Promene životnog stila ljudskih resursa izloženih rizicima stresa - reč je u prvom redu o upražnjavanju fizičke aktivnosti i vežbanja, gde se unose nove navike u filozofiju života, što zahteva dosta volje, truda i "samodiscipline". Kroz fizičke aktivnosti zaboravljaju se stresne situacije koje su preživljene, a preostala pozitivna energija usmerava se na jačanje sopstvenog imuniteta, kako bi se eventualni stresni izazovi lakše prevazišli i ublažili,
4. Primena fizioloških tehnika - od fizioloških tehnika kojima se ljudi suprostavljaju stresu, najvažnije su meditacija i odmaranje. Cilj ovih tehnika je da pomognu ljudskim resursima u suprostavljanju stresu putem opuštenosti, gde se zaboravlja i "šef" i "menadžer" i "kompanija" i misli se okreću sasvim drugim stvarima i vrednostima (očuvanje zdravlja, porodice i sl),
5. Primena saznajnih tehnika – polazi se od toga da pojedinac ne može da izmeni svet, ali može sebe. To znači da ljudi moraju drugačije razmišljati o stresu, u pravcu prihvatanja pozitivnog načina mišljenja i shvatanja da se ne treba previše brinuti, frustrirati i sekirati za mnoge pojave koje ne možemo izmeniti, a posebno ne o "sitnicama" koje nas svakodnevno izazivaju i iritiraju.

KAKO PREPOZNATI STRES?

Svaka individual oseća i reaguje različito, ali stres je normalna pojava kod većine ljudi. Možda se ne može lako osloboditi stresa, ali se mogu naći načini da se stress smanji. Efekti stresa se mogu podeliti na individualne i organizacione.

Na individualnom nivou, stres se sastoji od psiholoških manifestacija (anksioznost, depresija, ljutnja, krivica, bol, nezdrava ljubomora, sramota, zavist, teškoće koncentracije, neefikasnost, i sl.) združenih sa određenim fiziološkim reakcijama (povišen krvni pritisak, migrena, poremećaji digestivnog sistema, glavobolje i opšta tenzija i sl.). Fiziološke i psihološke posledice se uglavnom prepliću i komplikuju celu sliku, dovode do uznemirenja „drugog reda“. Osoba ima psihičkih poteškoća zbog stresa, što može dalje da vodi fiziološkim komplikacijama, a one ponovo postaju novi stresor za osobu. Tada osoba, zbog prevelike količine stresa, može jednostavno da odustane od pokušaja da izađe na kraj sa problemom.

Na nivou organizacije stres najpre pogađa prisutnost zaposlenih u organizaciji tako što se povećavaju odsustva sa posla, kašnjenje, vodi prekidima rada, sabotažama i fluktuaciji. Stres ozbiljno ugrožava i zdravlje zaposlenih. Na uspešnost u poslu negativni efekti stresa ogledaju se u smanjenom kvalitetu i kvantitetu učinka, broju žalbi, nesreća na radu, prevelikoj potrošnji vremena, materijala i opreme, većim gubicima i sl. Stres dalje pogađa zadovoljstvo

zaposlenih poslom i kompanijom, smanjuje moral i predanost organizaciji. U efekte stresa ubrajaju se često i prekidi u komunikacijama, iskrivljavanje i gubljenje poruka tokom prenošenja, loše i neefikasno donošenje timskih odluka i sl.

KONFLIKT ULOGA KAO IZVOR STRESA

Kada se ljudski resursi susretnu sa obavezama proisteklih iz organizacije i porodičnih obaveza na koje moraju da odgovore, tada se kaže da su doživeli konflikt uloga.. Kada se doživi konflikt između radnog vremena i privatnog života, jedno od to dvoje mora da popusti. Što ljudi više vremena posvećuju aktivnostima van posla, što su manje dozvoljavaju da im posao remeti privatni život, to su manje primetni simptomi naprezanja. Ovo upućuje da stres izaziva konflikt uloga "posao-porodica". Porodica ima veće posledice na život vezan za posao, nego na život van radnog vremena. Podrška članova porodice može da pomogne ljudima da izađu na kraj sa intenzivnim zahtevima koji se pred njih postavljaju na poslu. Izvori stresa na poslu mogu da budu:

1. Radni uslovi - reč je o zadacima koji se godinama ponavljaju, ili noćnom, i smenskom radu uključujući i prekovremeni rad. Ukoliko se ovde dodaju nepovoljni društveni i materijalni činioci radne sredine, onda se to krajnje štetno odražava na menatalno i fizičko zdravlje zaposlenih,

2. Napredovanje u karijeri – ukoliko nedostaje sigurnost na poslu, strah od otpuštanja sa posla, ili ranog penzionisanja, to će sve doprineti nastankku stresa, smanjenja radne sposobnosti, povećanju napetosti, a time i pojavi raznih vidova mentalnog obolenja, ukljujčujući promene u metabolizmu,

3. Odgovornost prema drugima - u svakoj organizaciji postoji podela odgovornosti. Neki delovi ljudskih resursa se bave proizvodnom stranom poslovanja, drugi marketingom, treći finansijama, četvrti menadžentom i sl. Svi oni nisu pođednako izloženi rizicima stresa. Oni koji su zaduženi za druge ljude, oni koji moraju druge da motivišu, nagrade ili kazne, oni koji stalno komuniciraju sa unutrašnjim i spoljnim radnim okruženjem i koji upravljaju kompanijom, oni su daleko izloženiji rizicima stresa, a to su u prvom redu menadžeri,

4. Nedostak podrške - kada pojedinci veruju da uživaju prijateljstvo i podršku, kako u kompaniji, tako i van nje, njihove šanse da se odbrane od uticaja raznih stresora su daleko veće, i obrnuto,

5. Seksualno zlostavljanje - pod tim se podrazumeva neželjeni kontakt ili komunikacija seksualne prirode usmerena u prvom redu prema ženama. Ispoljavanje seksualnog zlostavljanja vrši se na nekoliko načina: otvoreno ili prikriveno, direktno ili indirektno, stalno ili povremeno, na fin ili grub način.

Stres na radu i stres povezan sa privatnim životom ne mogu se odvojiti niti nezavisno posmatrati jedno od drugog. To su dve strane jedne pojave. Tako se ljudi na radu i u privatnom životu susreću sa raznim stresorima koji ostavljaju različite poledice na njihovu radnu i psihofizičku sposobnost.

ZNAČAJ UPRAVLJANJA STRESOM

Neki od vidova smanjenja stresa mogu se sagledati kroz sledeće segemente: naučiti bolje upravljati vremenom, poređati stvari po prioritetu i raditi oo što je najbitnije, voditi računa o sebi, odmarati, pravilno se hraniti, ne puštiti i koristiti alkohol u preteranoj količini, kada se oseti briga uraditi nešto da bi se negativne misli prekinule, naučiti da se kaže "ne", pitati za pomoć.

Ukoliko pojedinac dopusti da predugo bude izložen prevelikom stresu,on, njegov tim i kompanija u kojoj radi, može platiti visoku cenu. Toksičan stres čiji se uticaj oseća duže vreme može da ugrozi zdravlje i radni učinak i da spreči efektivno upravljate timom, što može da dovede do toga da tim ne funkcioniše na adekvatan način, efektivno i produktivno. Ipak, stres nije uvek štetan. Razuman nivo stresa može da pomogne da se dobije energij koja je potrebna da bi se odgovorilo na poslovne izazove i ostvarili važni ciljevi.

Ključni aspekt upravljanja stresom jeste prepoznavanje razlike između produktivnog i toksičnog stresa i potom, procena nivoa izloženosti stresu. Ako je taj nivo ugrožavajući za individuu, tim ili celu organizaciju, ako postaje toksičan, neophodno je preuzeti kontrolu nad stresom, odnosno pribeći metodama stres-menadžmenta.

Stres se ne može i ne treba u potpunosti eliminisati**.** Osnovna poslovna psihološka veština je upravljanje stresom tako da on koristi poslovanju, a ne da bude štetan. Briga i stres su neophodan i važan deo života, ali u savremenom poslovnom okruženju koje karakteriše brz ritam, te prirodne ljudske reakcije često izmiču kontroli i počinju da ugrožavaju produktivnost mentalno i fizičko zdravlje. Jednostavno rečeno, kada zabrinutost i stres ugrožavaju rad, onda postoji problem. Ukoliko se ne kontroliše, toksičan stres može da ima sledeće štetne organizacione posledice:

- Smanjenje produktivnosti, odsustvovanje sa posla i veću fluktuaciju zaposlenih,
- Negativan uticaj na zdravlje, čime se otvara mogućnost odsustvovanja sa posla zbog bolovanja,
- Nedostatak energije, čime se iscrpljuju fizički, mentalni i emocionalni resursi neophodni za dobro obavljanje posla,
- Narušavanje odnosa u organizaciji, što negativno utiče na kohezivnost, efektivnost i funkcionalnost timova, kao i kooperativnost i negovanje korektnih odnosa između pojedinaca,
- Neproduktivna zabrinutost i teškoće u donošenju odluka, tako da se usporava i osujećuje konstruktivna akcija u cilju rešavanja problema i ostvarenja zadataka.

Da bi se izbegle negativne posledice stresa neophodno je naučiti kako da se njime upravlja, da se smanji količina stresa u životu pojedinca. Prvi korak je pronaći izvor stresa. Ponekada je stres normalan pratilac tokom velikih životnih promena kao što je smrt voljene osobe, udaja, rođenje bebe i sl. Međutim, ponekad nije potpuno jasno zašto se osoba oseća pod stresom. Zato je od velike važnosti shvatiti šta je to što izaziva stres.

Da bi se adekvatno upravljalo stresom od izuzetnog je značaja upravljanje vremenom, pri čemu se treba pridržavati nekoliko pravila (Bartol, K.M., Martin, C.D., 1994):

1. Treba odrediti kojim poslovima ćemo se baviti
2. Treba odrediti kojoj vrsti posla dati prednost,
3. Odrediti koje poslove možemo odraditi, a koji se poslovi mogu delegirati,
4. Uvek treba ostaviti odgovrajuće rezerve u upravljanju vremenom (15-20% vremena više za aktivnosti),
5. Osloboditi se sindroma vremenske akceleracije – što se bliži rok izvršenja to je manje vremena ostalo što dovodi do stresne situacije,
6. Ne težiti tolikom savršenstvu da su troškovi vremena veći od samog savršenstva,
7. Držati se vremenskih tačnosti uz poštovanje čvrstih termina (ugovarati poslove u osam, ne oko osam časova),
8. Čuvati se kradljivaca vremena, onih koji odugovlače vreme bez konkretnog rezultata.

Dobro upravljanje vremenom omogućava više vremena za aktivnosti u kojima individua uživa i uz pomoć kojih se oslobađa stresa.

ZAKLJUČAK

Čovek je društveno biće, živi i radi sa drugim ljudima. U toku svog radnog veka veći deo vremena provodi u radnoj sredini, koja može pozitivno ili negativno da utiče na njegovo ponašanje i da prouzrokuje više ili manje stresa. Ukoliko zaposleni rade pod stresom, to može negativno da utiče na radni učinak pojedinca, ali samim tim i na rezultat same organizacije. Zadatak menadžmenta je iz tog razloga da posmatra zaposlene i u što veom meri pokuša da otkloni uzroke stresa.

Ipak is am pojedinac mora da utiče na stress, i to redukcijom stresa kroz promenu odnosa prema onome što je izvor stresa. Rad na bazičnim uverenjima, odnosno promena temeljne životne filozofije koja stoji u osnovi bihejvioralnih i emocionalnih reakcija, predstavlja najznačajniji faktor u redukciji stresa. U preveniranju i ublažavanju stresa i njegovih posledica od izuzetnog značaja je i vođenje računa o ishrani, redovna fizička aktivnost, osmišljavanje slobodnog vremena, relaksacione tehnike i većbe disanja, neoganje socijalnih odnosa.

Organizacije takođe mogu dati svoj doprinos u ublažavanju simptoma stresa kod svojih zaposlenih. To će pre svega učiniti ukoliko obezbede da radno okruženje bude "po meri" ljudi koji u njemu rade. Zaposlene treba adekvatno motivisati i nagradivati, pokazivati više brige za njih i socijalne podrške, obezbedivati "stres menadžment" programe, davati više slobode i autonomije u radu ukoliko je to potrebno i sl. Na taj način se investira u ljude i njihove resurse, što postaje dominantan resurs svake kompanije u savremenom poslovanju i izvor konkurencijske prednosti.

LITERATURA

1. Bagshawe, A. (2011): Getting Motivation Right - How to get everyone in your business motivated, Ventus Publishing, ISBN 978-87-7681-778-7.
2. Bartol, K.M., Martin, C.D. (1994): Management, McGraw-Hill, Inc. New York.

3. Billett, S. (2001): Learning through work: workplace affordances and individual engagement, Journal of Workplace Learning, 13(5), pp 209-215.
4. Bryson, J., Pajo, K., Ward, R., Mallon, M. (2006): Learning at work: organisational affordances and individual engagement, Journal of Workplace learning, 18(5), pp 279-297.
5. Harrison, R. (2002): Learning and Development, CIPD, London.
6. Osredečki, E. (2000) :Poslovno komuniciranje & poslovni bonton, Neklada EDO, Samobor
7. Robbin, S., Coulter, M. (2012): Management, 11th edition, Pretince Hall, New York.
8. Sange, P. (2001): Peta disciplina-Principi i praksa učeće organizacije, Mozaik knjiga, Zagreb.
9. Senyucel, Z. (2009): Managing the Human Resource in 21st centuary, Ventus Publishing ApS.
10. Tasić, M. (2011): Menadžement stresom, Međunarodna konferencija o kvalitetu, Asocijacija za kvalitet i standardizaciju Srbije, Kragujevac 19-21. maj 2011.
11. Watkins, K., Victoria, J. (1993): Sculpting the Learning Organization: Lessons in the Art and Science of Systemic Change, Jossey-Bass, California.

Summary

Human being is a social being who lives and works with and through people. Most of lifetime he spends in organization, where he provides the material conditions of life. Stress as an adaptive response to important events that generate different psychological or physical requirements, may have a personal or organizational source. Organizational sources of stress may be conflicts in the organization, physical working conditions, lack of motivation, etc. Managers have task to analyse the causes of stress and to repress them as much as possible because the work with stress reducing effect of work and leads to a drop in labour productivity. In addition to the organizations and individuals should contribute to reduced stress and to change attitudes towards the source of stress or pursue activities that affect the physiological relieve tension.

Key words: stress, companies, management

Doc. dr Kristijan Ristić

Univerzitet Union – Nikola Tesla

Prof. dr Žarko Ristić

Univerzitet za poslovne studije Banja Luka

Zdravlje ljudi i prirodno okruženje kao ekonomski aspekti kvalitetnijeg života

Human health and the natural environment as well as economic aspects of quality of life

Abstrakt

Prelaz u postindustrijsko društvo imao je za cilj stvaranje kvalitivno novih uslova za ekonomski rast i tehnološki razvoj, koji u razvojnu igru ubacuju nove sofistikovane ekonomske faktore, kao što su znanje, informacije, nove tehnologije, upravljanje inovacijama. Filozofi - humanisti, teoretičari nekonvencionalni ekonomisti i praktičari - aktivisti čak su preokrenuli ekološki pogled na svet. Sa globalnog stanovišta, svi se ekonomsko-ekološki problemi opserviraju kao planetarna pitanja u strukturi vladajućih doktrina i naučnih paradigmi današnje ekonomije, socijalne teorije, prirodne nauke i tehnologije. Ekološka racionalnost, ponovo razotkriva činjenicu da je očuvanje prirodnih resursa i uspostavljanje prirodne ravnoteže na kojima počiva današnji život, refleksija nove ekonomske filozofije u kojoj je prihvaćena ekološka standardizacija, redukcija tehnološkog i potrošačkog zagađivanja, ekoreciklaža, ekološko zakonodavstvo i edukacija, ekološka istraživanja i ulaganja u zaštitu ljudskih bića i njihovu duhovnu kulturu, psihičku ravnotežu, mentalno i moralno zdravlje ljudi.

Abstract

The transition to postindustrial society aimed kvalitivno creating new conditions for economic growth and technological development, the development of new game inserted sophisticatedly economic factors, such as knowledge, information, new technologies, innovation management. Philosophers - humanists, theorists unconventional economists and practitioners - activists even reverse ecological view of the world. From the global point of view, all the economic and environmental problems as well as observe planetary issues in the structure of the ruling doctrine and scientific paradigms of today's economy, social theory, science and technology. Ecological rationality, again reveals the fact that the preservation of natural resources and the establishment of natural balance on which rests the life of today, a reflection of new economic philosophy which has been accepted ecological standardization, reduction of technological and consumer pollution, ekoreciklaža, environmental legislation and education, environmental research and investment in human beings and their spiritual culture, mental balance, mental and moral health.

U najširem smislu reči, sistem zdravstvene zaštite obuhvata i zdravstvneo osiguranje, koje inkorporira socijalnu sigurnost građana. U užem smislu, sistem zdravstvene zaštite odnosi se pak na mere koje su usmerene na suzbijanje i sprečavanje bolesti, lečenje i rehabilitaciju. Elementi sistema zdravstva jesu zdravstveni kapaciteti, zdravstveni kadrovi, zdravstvena tehnologija i zdravstveni postupci. Sistem zdravstva deli se na delatnost primarne zdravstvene zaštite i sistema zdravstva i specijalističko-konzilijarnu delatnost, čiji je zadatak pregled bolesnika u specijalističkim ordinacijama, uključujuci i znatan deo laboratorijsko-dijagnostičke aktivnosti i deo terapeutskih i rehabilitacijskih aktivnosti; delatnost stacionarne zaštite zdravstvenih usluga (komprehenzivna zdravstvena zaštita) koji pretpostavlja integralno tretiranje, odnosno funkcionalno povezivanje svih tih delatnosti". (Ristić, 2013, str. 34-56)

U tom kontekstu, primarni lekar jeste centralna figura zdravstvene zaštite koji „balansira" preventivne, kurativne i socijalne aktivnosti. Po svojoj funkciji, primarni lekar prati proces dijagnostike i tretiranje bolesnika, sprovodi posthospitalnu negu i kućno lečenje, i uključuje se u procesekonzilijarno-specijalističke i stacionarne zdravstvene zaštite. A pošto je snabdeven odgovarajućom laboratorijsko-dijagnostičkom službom, doprinosi smanjenju pritisaka zahteva za skupim zdravstvenim uslugama visoko specijalizovanih poliklinika i bolnica. „U našem sistemu zdravstvene zaštite, timovi primarnih lekara locirani su u zdravstvenim stanicama preduzeća i mesnih zajednica, u domovima zdravlja, koji obuhvataju kompleksnu službu primarne zdravstvene zaštite, higijensko-epidemiološku delatnost, te laboratorijsko dijagnostičku službu. Konzilijarno poliklinička delatnost sprovodi se u bolničkim poliklinikama i samostalnim dijagnostičkim centrima, i u sklopu posebnih domova zdravlja. Stacionarnu zdravstvenu zaštitu provode opšte, specijalne i kliničke bolnice, te različite ostale stacionarne zdravstveno-socijalne institucije". Osnovni zadatak ovako definisanog sistema zdravstva i zdravstvene zaštite jeste očuvanje i unapređivanje zdravlja kao opšteg doba. Realizacija ovog cilja reflektuje proces ostvarivanja konačnog zadatka - kao intermedijarnog cilja -svakog društva, koji se ogleda u podizanju nivoa blagostanja ljudi, koji sintetizuje povećanje kvaliteta života, podizanje stvaralačkih mogućnosti i obezbeđivanje socijalne sigurnosti.

Prema tome, ciljevi sistema zdravstvene zaštite su (1) očuvanje i unapređivanje zdravlja (povećanje kvaliteta života, povećanje stvaralačkih mogućnosti i povećanje socijalne sigurnosti), (2) povećanje produktivnosti rada, (3) jačanje odbrambene sposobnosti zemlje i (4) povećanje doprinosa ekonomskom i socijalnom razvoju društva; dok su oblici zdravstvene zaštite (1) primarna zdravstvena zaštita (preventiva i kurativa), (2) polikliničko-konzilijarna zdravstvena zaštita i (3) stacionarna zdravstvena zaštita. (Ristić, 2013, str. 45-67)

Samim tim, oblici funkcionalnog organizovanja zdravstvene zaštite su (1) u primarnoj zaštiti - zdravstvena stanica, dom zdravlja, medicinski centar; (2) upolikliničko-konzilijarnoj i stacionarnoj zaštiti - poliklinike, opšte i specijalne bolnice, specijalni zavodi, medicinski centri; (3) ostale institucije - zavodi za zaštitu zdravlja, stanice za hitnu pomoć i apoteke. Ekonomika zdravstva se, po pravilu, bavi identifikovanjem nivoa i strukture zdravstvenih potreba, iznalaženjem najefikasnijih metoda zadovoljavanja zdravstvenih potreba, procenjivanjem zdravstvenog stanja nacije, utvrđivanjem inputa i outputa u zdravstvu i merenjem dobitaka - gubitaka u slučaju zadovoljavanja - nezadovoljavanja zdravstvenih potreba. U tom kontekstu, važne su osnovne ekonomske karakteristike zdravstvenih usluga, koje su brojne i različite u odnosu na ekonomska dobra i usluge. Prof. Jurković navodi sledece distinktivne ekonomske karakteristike zdravstva i zdravstvenih usluga: (1) neregularnost i nepredvidivost izbijanja bolesti, (2) postojanje tzv. eksternih efekata (ekstermalija), (3) nesposobnost pojedinca da oceni sopstveno zdravstveno stanje, (4) dvostruki karakter izdataka za zdravstvenu zaštitu, simultano posmatranih i kao potrošnja i kao investicija, (5) niska supstitubilnost inputa i relativno visoko angažovanje i rada i sredstava po jedinici outputa, (6) međuzavisnost

osnovne delatnosti sa procesom obrazovanja novih kadrova (tzv. proizvodnja vezanih proizvoda), i (7) netečevinski karakter zdravstvene delatnosti.

Posledice konceptualnih reformi ili intervencija na području socijalne medicine i zaštite zdravlja doprinele su kreiranju novih termina i koncepata, kao što su: „quality of life, health development, lifestyle, behaviour modification, holistic health, health promotion, self-care (lay-care, mutual aid), s ciljem da zamene klasične termine, kao što su prevention, health protection, health education, health information". U tom kontekstu, prof. Letica izdvaja termin „health promotion", koji izražava novu filozofiju i novu paradigmu zdravstvene politike i razvoja. U dosadašnjem „modelu bolesti", bolest je reflektovala fundamentalni kriterijum globalne produkcije zdravstvenih usluga: prevencija bolesti, otkrivanje bolesti, lečenje bolesti, rehabilitacija bolesnog, osiguranje za slučaj bolesti, naknada ekonomskih gubitaka zbog bolesti. „Koncept „health promotion" ne negira važnost bolesti, ali zahteva radikalnu orijentaciju medicine i socijalne politike prema zdravlju: „otkrivanje" zdravlja i njegovih determinanti, merenje zdravlja, poboljšavanje zdravlja". U epicentru je, dakle, „pozitivno zdravlje", tj. ono „zdravlje kojim raspolaže čovek koji živi sa dijagnozama". Koncept „health promotion" implicira akciju. (Isto)

U tom spektru, vaskrsava tehnološki scenario zdravstvenog razvoja, koji se temelji na primeni savremene medicinske tehnologije i na kompjuterizaciji medicine. „Genetska istraživanja, veruje se, pomoći će u budućnosti eliminisanju genetskih bolesti i hendikepa; transplantacija organa i „banke rezervnih delova" učinice mogućim popravljanje ljudskog tela; novi će lekovi kontrolisati društveno zdravlje i lečiti mentalne bolesti, preventirati rak, debljinu, narkomaniju, senilnost, virusne bolesti".

PROCENA EKONOMSKE VREDNOSTI ŽIVOTA

U problematici procenjivanja ekonomske vrednosti čoveka i ekonomskih gubitaka zbog prerane smrti poznata su dva metoda, i to: Weisbrodova i Hanlonova metoda u analizama ekonomskih efekata zdravstvenih programa. U svojoj analizi Weisbrod je pošao od shvatanja da se „bolje zdravlje može kupiti" i pokušao da kvantifikuje ekonomske efekte kao odlučujući kriterijum za procenu socijalnih benefita unapređenja zdravlja. Pošto je primenio specifične metode kvantifikovanja ekonomskih gubitaka usled prerane smrti proizvođača, Weisbrod je sastavio tablice iz kojih se, na bazi razlike između prosečnog dohotka i prosečne potražnje proizvođaca u svakoj godini starosti od 0-75 godina, mogu izračunati sadašnje vrednosti buducih zarada. Iz Weisbrodove tablice se može videti koliko je prosečno društveno ulaganje u čoveka u njegovom neproduktivnom dobu i koliki je njegov prosečni doprinos povećanju društvenog bogatstva u produktivnom dobu. (Isto)

Wiesbrodova metoda omogućava nam da procenimo „koliko bi prosečni radnik zaradio da nije prerano umro, odnosno kolika je sadašnja neto vrednost njegovih buducih zarada, koja je izgubljena zbog prerane smrti. To omogućuje da se izračunavaju gubici nastali zbog prerane smrti od bilo koje bolesti ili drugog uzroka jednostavnim unošenjem odgovarajućih sadašnjih neto vrednosti budućih zarada s brojem umrlih po dobu i polu. Tablica pruža mogućnost da se izračunavaju i gubici društvene zajednice ukoliko proizvođač umre na samom početku produktivnog doba, odnosno pre početka vraćanj a društvu iznosa sredstava koje je društvo u njega ulagalo u periodu odgoja. Zbir uloženih sredstava društva i sadašnje vrednosti budućih zarada daje ukupan gubitak zbog prerane smrti. „Tablica, dakle omogućuje dva tipa računanja gubitaka zajednice usled prerane smrti čoveka: prvo, računanje gubitaka koji znače čisti odbitak od postojećeg društvenog bogatstva u slučajevima kada je osoba umrla pre nego je svojim produktivnim radom uspela stvoriti višak vrednosti kojim zajednici vraća dug u iznosu koji je uložen u podizanje te osobe do faze produktivne sposobnosti; drugo, kalkulisanje gubitaka potencijalne zarade žrtve prerane smrti kojima bi ona, da nije prerano umrla, vratila zajednici investicirani iznos i obogatila zajednicu.

Hanlonova metoda, za razliku od Weisbrodove metode, daje detaljnije i kompleksnije kvantifikovanje ekonomske vrednosti života, uzimanjem u obzir sledeće faktore: (1) kapitalno koštanje (investicije koje svaka društvena zajednica ulaže u svako dete pre njegovog rođenja), (2) koštanje uvođenja čoveka u produktivnu fazu života (investicije koje društvo ulaže u čoveka od samog njegovog rođenja pa sve do navršenih 18 godina života) i (3) period produktivnosti (povraćajsredstava koje društvo očekuje od svojih ulaganja u čoveka, uključujući i razlike). Hanlon je sada svaki od navedenih faktora „razbio" na kalkulativne elemente socioekonomske vrednosti ljudskog života, kapitalna vrednost je, naime, razbijena na sedam elemenata. Prvi elemenat se odnosi na ekonomsku cenu nesposobnosti za rad majke za vreme graviditeta u kome se gubi deo produktivnog potencijala. Po Hanlonu, gubitak produktivnog potencijala trudnice (usled graviditeta) za dato vreme trudnoće, značio je ekonomsku investiciju u dete od 500 dolara. Drugi elemenat kapitalnog ulaganja u život jeste procenjivanje vrednosti rizika smrti majke usled porođaja. Hanlon, iznos rizika smrti po roditelje izražen u dolarima za svako živorođeno dete, uračunava u investiranje u čoveka. Treći elemenat kapitalne vrednosti odnosi se na procenu vrednosti rizika od povrede majke pri porođaju saevidentnim posledicama na njenu proizvodnu sposobnost i na dužinu života. Hanlon i ovu vrednost uračunava kao inicijalno ulaganje u život čoveka. Četvrti elemenat kapitalne vrednosti života reprezentuju direktni troškovi porođaja (koštanje prenatalne i postnatalne zdravstvene zaštite, koštanje hospitalizacije i porođaja, koštanje opreme porodilje i novorođenčeta, i gubitak „proizvodnje" majke za vreme porodiljskog odsustva sa posla). Peti elemenat inicijalnih ulaganja u život čoveka odnosi se na procenu vrednosti rizika od mrtvorođenosti i neonatalne smrti deteta (smrtnost do mesec dana života), mada je veoma teško pronaci monetarni izraz ekonomske vrednosti rizika od mrtvorođenosti i neonatalne smrti. Šesti elemenat kapitalne vrednosti jeste sama ekonomska vrednost rizika od dečje bolesti i povrede u samom toku porođaja i neposredno posle porođaja. Konačno, sedmi elemenat inicijalnog ulaganja u život odnosi se na kamatu „koja bi se mogla dobiti na iznos koji je inicijalno investiran u čoveka da je taj iznos, umesto što je uložen u čoveka, bio stavljen na štednju. Kalkulisanjem sa svim ovim navedenim elementima kapitalne vrednosti, Hanlon je izračunao da je u SAD u jedno dete u trenutku njegovog rođenja bilo već investirano oko 1070 dolara. (Vidi vise: Ristić, 2013, str. 56-78)

Drugi faktor Hanlonove metode jeste cena uvođenja čoveka u produktivnu fazu života. U tu drugu fazu života ulažu i roditelj i i društvo i to u fizičko sazrevanje i profesionalno osposobljavanje deteta. „Koštanje" ulaganja u čoveka do njegove 18. godine života, kada faktički počinje produktivna faza ljudskog života, kalkuliše se sledecim elementima: (1) troškovi smeštaja, odeće obuće i ishrane; (2) vrednost vremena koje je majka posvetila nezi i uzrastu deteta, (3) troškovi edukacije, (4) troškovi zdravstvene zaštite, (5) troškovi rekreacije i transporta (prevoza), (6) ostali troškovi, (7) procena vrednosti rizika u slučaju smrti pre 18 godina i (8) kamata na investicije u tzv. formativni period.

Konačno, treći faktor u Hanlonovoj računici ekonomske vrednosti života jeste period produktivnosti, koji počinje sa navršenih 18 godina ili sa punoletstvom. „Tek tada čovek dolazi u poziciju da proizvodi sredstva za vlastito izdržavanje, ali i višak dovoljan da vrati roditeljima i zajednici ono što su u njega do tada uložili, da stekne uštedu za vlastito izdržavanje u staračkom neproduktivnom dobu i da doprinese svoj udeo opštem društvenom progresu. U kalkulisanju čovekove proizvodne vrednosti u njegovoj produktivnoj fazi života valja uzeti u obzir ne samo stavke njegovih doprinosa društvenom bogatstvu nego i stavke odbitaka od društvenog bogatstva koji nastaju kao posledica izloženosti čoveka u tom dobu rizicima da postane trajno nesposoban za rad, da oboli, da prerano umre ili da postane supstandardan (fizički ili psihički defektan, asocijalan). Čovekov doprinos društvenom bogatstvu Hanlon kalkuliše preko sledećih elemenata: (1) potencijalne neto zarade, (2) kamata na neto zarade i (3) neekonomski produktivni potencijal. Na bazi prosečne neto zarade i prosečno očekivanog trajanja radnointenzivnog života procenjuje se ukupna potencijalna neto zarada koju čovek ostvaruje u toku svog radnoaktivnog života. Po odbitku prosečnih troškova života u radnoproduktivnoj fazi ostaje

neto vrednost od koje jedan deo pojedinac vraća zajednici (u ekvivalentnom iznosu investiranog u njegovo podizanje). Drugi deo neto vrednosti služi za „kreditiranje" budućeg izdržavanja pojedinca u kasnijoj fazi neproduktivnog života. Treći pak deo neto vrednosti reprezentuje učešće pojedinca u povećanju društvenog bogatstva koje će koristiti buduce generacije. Pored potencijalne neto zarade za procenu doprinosa (čoveka) društvenom bogatstvu važna je i kamata na neto zarade, kao ekvivalent oplodnje kapitala „da je on bio uložen u proizvodnju ili trgovinu". Neto zarada, bilo kako da je uložena, donosi društvu godišnju dobit u „iznosu vrednosti kamate". U računici doprinosa društvenom bogatstvu zato valja pridodati „i iznos dobiti koju je društvo na toj zaradi ostvarivalo tokom vremena (a koja je jednaka sumi prihoda od kamate koji bi se dobili da je celokupna zarada bila stavljena na štednju). Konačno, u obračunu treba uzeti u obzir i socijalne i etičke vrednosti čoveka, koje se ne mogu monetarno izraziti. Intelektualni potencijali čoveka jesu nemerljiva kategorija. Ali, i nemerljive vrednosti čine društvo bogatijim.

U produktivnoj fazi čoveka, pored dobitaka, javljaju se i gubici, koji nastaju zbog izloženosti čoveka raznim rizicima. Radi se, ustvari, o odbicima od društvenog bogatstva, koje treba kalkulisati. Hanlonova metoda kalkuliše sa sledećim stavkama: (1) vrednost rizika nesposobnosti za rad u toku produktivne faze života, (2) cena zdravstvene zaštite, (3) vrednost rizika od prerane smrti u produktivnoj fazi života, (4) vrednost rizika od „stvaranja" subnormamog ili asocijalnog čoveka i (5) kamata na gubitke društvenog bogatstva zbog izloženosti građana različitim rizicima u toku produktivne faze života. Sve ove odbitke Hanalon je „uračunao u ukupne odbitke od potencijalnog proizvodnog doprinosa čoveka zajedno sa kapitalnim investicijama u čoveka i troškovima uvođena čoveka u produktivnu fazu života, i tako omogućio realniju procenu stvarne ekonomske vrednosti ljudskog života odnosno realniju procenu ekonomskih gubitaka, zbog prerane smrti čoveka izazvane bolešću. No, tim gubicima treba pridodati i gubitke zbog povremene ili trajne nesposobnosti za rad izazvane bolešću ili povredama, i ekonomske troškove ulaganja u lečenje i rehabilitaciju obolelih ili povređenih.

CENA - RENTABILNOST ČOVEKA

Pojam „cena čoveka" bio je poznat u svim eksploatatorskim društvima idući kroz istoriju ekonomske misli. Tada je objekat kupoprodaje bio i sam čovek, ali bez saznaje da se u novčanom obliku izraze troškovi radne snage u naturalnojproizvodnji. Tek u robnoj proizvodnji predstavnici politekonomista polazili su od cene koja se sastoji iz tri faktora proizvodnje (zemlja, rad i kapital). Kasnije su i teoretičari počeli da radnu snagu shvataju kao svojevrsni „ljudski kapital", pošto je osposobljavanje radnika podrazumevalo određene novčane izdatke. Porast izdataka za kvalifikovanu radnu snagu, koja je odbacivala dopunski profit, nagnalo je buržoaske teoretičare da se ozbiljnije pozabave problemom „rentabilnosti" čoveka u formi lansiranja nove koncepcije „ljudskog kapitala".

U ekonomskoj literaturi smatra se da je Peti bio pionir u proceni „novčane vrednosti" stanovništva. Njegov metod bio je zasnovan na indirektnom određenjufonda zarađene plate u njenoj kapitalizaciji prema prosečnoj normi bankarskog procenta. To je, u osnovi, bio vrlo grub metod, jer nije implicirao nikakve pretpostavke o ceni izdržavanja radne snage od rođenja pa do sposobnosti za rad. Ovaj nedostatak otklonio je engleski demograf Far na čijim je proračunskim šemama Engels utvrdio da „cena proizvodnje" čoveka zavisi i od njegovog uzrasta u momentu procenjivanja. Rashodi „proizvodnje" čoveka počinju još pre njegovog rođenja (troškovi udaje njegove majke i troškovi za vreme bremenitosti majke), nastavljaju se sa troškovima izdržavanja i vaspitanja deteta, i završavaju se sa troškovima dostizanja socijalne zrelosti. Ovu ukupnu sumu troškova Engels je nazvao „investiciona cena čoveka". Ali, Engels je razlikovao „investicionu cenu", koja dostiže najviši nivo pri kraju perioda mladosti, od „unosnosti" čoveka, koja se maksimalno dostiže u zrelom rastu. „Unosnost" čoveka se, međutim, ne poklapa sa njegovom socijalnom vrednošću.

No, socijalna vrednost čoveka, po pravilu, se ne može izmeriti. Nemoguće je, naime, izmeriti u novcu vrednost Njutnovog uma, imaginaciju Mocarta, darovitost Pikasa, lucidnost Marksa, revolucionarnost Lenjina itd. iako su ovi ljudi koštali svoje roditelje. Docnije je Engels pokazao da svaki odrasli čovek može da proizvede više nego što je njemu potrebno od čega bi živelo mlado pokoljenje. Od tada, ekonomska rentabilnost mladog pokoljenja „merila" se kao odnos cena proizvodnje i usluga, koje je proizvela mlada generacija u toku njene radne aktivnosti, u odnosu na cenu proizvodnje i usluga koje su joj potrebne u toku celog njenog života. No, u životu i radu, produktivnost rada i potrošnja rastu, što otežava procenjivanje udela pojedinih generacija u proizvodnji. Zato se prešlo na utvrđivanje nivoa „rentabilnosti uslovne generacije", koja je svoj život preživela uz stalno održavanje ulaznih pokazatelja proizvodnje i potrošnje, odnosno obima proizvodnog nacionalnog dohotka i fonda potrošnje. U tom sklopu, sovjetski teoretičari su pokušali da dokažu da je nivo „rentabilnosti uslovne generacije" tesno povezan sa promenama obima akumulacije (Notkin). Ali, nivo „rentabilnosti generacije" se ne poklapa sa obimom dodatne proizvodnje date generacije, pošto dodatna proizvodnja služi i za izdržavanje neproizvodne sfere rada. Zato se uvode tzv. ekonomske uzrastne piramide (Valkovič), kojima se procenjuje ekonomska efikasnost grane neproizvodne sfere. Naime, povečanje ulaganja u obrazovanje vodi produženju perioda obrazovanja i smanjenju radnog perioda života, ali i povećanju kvalifikacione strukture i produktivnosti rada. Pomeranje na stariji uzrast sada dovodi do „gašenja duga" kada čovek vrednost koju je proizveo (stvorio) rekompenzira vrednošću sredstava utrošenih od strane društva i porodice. Saldo se tako menja. Gubici u vremenu rada i dobici u kvalitetu jesu sada novi sintetički pokazatelj „rentabilnosti generacije". Stvaranje piramide proizvodnje i potrošnje za stanovništvo sa različitim nivoima obrazovanja pokazuje aproksimativno efekat povećanja obrazovanja. Kvantitativni podaci o troškovima (javni izdaci) obrazovanja i zdravstva, doduše, ne pokazuju „efekte" povećanja obrazovanja i zdravstva već „spremnost i sposobnost" društvene zajednice da izdvaja finansijske resurse za formiranje -„ljudskog", humanog kapitala.

INDEKS ZDRAVLJA

Problem merenja učinka, outputa u zdravstvu, povezan je sa problemom iznalaženja agregatnog „indeksa zdravlja", kao indikatora zdravstvenog stanja populacij e. U medicinskoj doktrini se, pak, često tzv. indeks zdravlj a izjednačava sa zdravstvenim potrebama populacije izraženim u resursima.[21] Zdravstvene potrebe impliciraju zdravstvene intervencije u funkciji očuvanja i unapređivanjazdravlja. Zdravstvene potrebe, kao takve, diferiraju od tražnje za zdravstvenim uslugama i od utilizacije usluga. Jer, zdravstvene potrebe korisnika zdravstvenih usluga ipak zavise od personalnog stava prema zdravlju, materijalnog statusa korisnika, načina pružanja usluga, nivoa kulture i načina života i tradicije i veroispovesti i načina finansiranja, ali i od stepena osecaja bolesti. Nivo, struktura i dinamika zdravstvenih potreba determinisani su i veličinom i strukturom populacije, zdravstvenim stanjem populacije, demografskim i socijalnim faktorima, i nivoom medicinske tehnologije i okolinom. Važne su, međutim, i informacije o starosnoj i polnoj strukturi stanovništva, socijalnom sastavu stanovništva, obrazovnoj strukturi stanovništva, sastavu stanovništva prema društveno-ekonomskoj aktivnosti, strukturi osiguranika po vrstama zdravstvenog osiguranja, strukturi zaposlenih po delatnostima, geografskoj distribuciji stanovništva, gustini naseljenosti, stepenu urbanizacije i migracijama. Konačno, na zdravstveno stanje utiču i uslovi stanovanja, način ishrane, stepen zagađenosti vode i vazduha, način života itd. Za procenu zdravstvenih potreba i kvantuma zdravstvenih usluga za zadovoljavanje zdravstvenih potreba, potrebno je raspolagati preciznim informacijama o zdravstvenom stanju nacije, kako bi se kosntruisao adekvatni agregatni pokazatelj zdravstvenog stanja. Napori medicinske nauke bili su usmereni u pravcu osmišljavanja prosečnog očekivanog trajanja zdravog življenja (života). Ali, na primedbu da nije bitno „koliko se živi nego

kako se živi", zdravstveni naučnici nisu „znali" da odgovore iznalaženjem najboljeg „indeksa zdravlja". Ali su zato otvorili problem podataka o opštim i specifičnim stopama mortaliteta, opštim i specifičnim stopama morbiditeta (stope incidencije i prevalencije pojedinih oboljenja), stopama apsentizma i stepenu invalidiziranja. Sve više naučnika koji se bave problemom klimatskih promena počinje da kao jedino moralno prihvatljivu alternativu zastupa onu po kojoj bi razvijeni deo sveta do 2050. godine bio u obavezi da smanji svoju emisiju ugljendioksida za neverovatnih 90 procenata (odnosno 6,7% na godišnjem nivou), kako bi ostavio prostora za zemlje u razvoju, čije bi smanjenje bilo mnogo usporenije. Neki čak daju za pravo zemljama u razvoju da u narednih deset godina nastave da u manjoj meri povećavaju stepen korišćenja fosilnih goriva, u kom periodu bi (uz tehnološku pomoć razvijenih) izvršile neophodne pripreme za transformaciju svog energetskog sektora. Posle tog perioda one bi bile u stanju (i u obavezi) da na godišnjem nivou smanjuju svoje emisije po stopi od 6%.[77] Ovo naizgled nije neka velika razlika - 6 % u siromašnim naspram 6,7 % u bogatim državama - ali bi to vodilo ka konvergenciji i jednakosti. Ako bi se ovaj plan sproveo u delo, prosečna potrošnja fosilnih goriva po stanovniku u razvijenim zemljama bi 2050. godine bila ne više od dva puta veća od potrošnje u zemljama u razvoju, što je mnogo manje od razlike koja danas postoji. Ovde se opravdano postavlja pitanje realističnosti ovakvog scenarija, kako u političkom smislu, tako i tehnološki. Danas se sve više dolazi do zaključka da ne postoji dominantni tehnološki pristup koji bi rešio sve probleme emisije gasova staklene bašte, već da se mora kombinovati više različitih pristupa. Konzervacija bi mogla bitno da doprinese sa polovinom smanjenja količina gasova od sagorevanja fosilnih goriva, ali je neophodno da preostala polovina bude rezultat uvođenja ovnovljivih izvora energije. Sve ovo bi bilo izvodljivo jedino uz znatno uvećan stepen transfera tehnologije od razvijenih ka nerazvijenima u odnosu na ono što danas postoji. Jedino na taj način se može osigurati da se ekonomski razvoj u zemljama u razvoju zasniva na efikasnim i održivim oblicima energije. Što se tiče političke ostvarivosti, čini se da bi siromašne zemlje oberučke prihvatile ponuđeni scenario, koji se zasniva na mnogo većim obavezama bogatih. Sa druge strane, jasno je da zemlje u razvoju *neće* prihvatiti alternativu, odnosno ono što može biti ponuđeno u zamenu ako industrijalizovani deo sveta ne pristane na ovakav scenario. Drugim rečima, jedini kompromis bio bi davanje jasnih garancija da budući međunarodni dogovori vezani za klimatske promene idu u pravcu konvergencije emisija po glavi stanovnika.

EKOLOŠKI ASPEKTI KVALITETNIJEG ŽIVOTA

Naučnici procenjuju da danas na Zemlji ima između deset i trideset miliona biljnih i životinjskih vrsta. Biodiverzitet ima veliki značaj za opšte ljudsko blagostanje (Millenium Ecosystem Assessment, 2005). Ovaj značaj ogleda se u pružanju servisa ekosistema, uključujući regulaciju klime na planeti. Postoje jasni dokazi da očuvanje biodiverziteta ima neprocenjiv značaj za smanjenje uticaja klimatskih promena i zaštitu i unapređenje društvenog blagostanja. Sa druge strane, sve više se govori o tome da bi globalni napori koji vode smanjenu klimatskih promena mogli imati neželjene posledice na gubitak biodiverziteta i, posledično, na umanjenje budućih mogućnosti odgovora na klimatske promene. Klima, biodiverzitet i blagostanje su međusobno povezani. U poslednjih nekoliko stoleća ljudske aktivnosti značajno su promenile lice planete i ovaj period se često u literaturi naziva *antropocenom.* Samo u poslednjih pedeset godina sa lica Zemlje nestalo je blizu 300 000 vrsta, što znači da je gubitak biodiverziteta bio brži nego ikada ranije kroz istoriju ljudske vrste. U XX veku pod uticajem ljudskih aktivnosti brzina istrebljivanja živih vrsta je hiljadu puta veća nego što je to bilo

ranije. Broj jedinki pojedinih vrsta u mnogim sistemima se smanjuje: ugroženo je 40 procenata koralnih grebena, izgubljeno 35 procenata površina pod mangrovom i ugroženo 80 procenata prašuma. Procenjuje se da je u ovom trenutku ugroženo 12 procenata vrsta ptica, 23 procenata vrsta sisara, čak svaka treća vrsta riba i svaka četvrta vrsta četinara. Kako ekosistemi i njihovo globalno stanje određuju biogeohemijske i biofizičke procese kojima se reguliše celokupni sistem funkcionisanja Zemlje, moguće ekološke i klimatske posledice gubitka biodiverziteta sve više zaokupljaju pažnju naučne i stručne javnosti. Nastavljanje gubitka biodiverziteta može ugroziti dugoročnu sposobnost ekosistema da regulišu klimu, može ubrzati globalno zagrevanje i voditi ka dodatnim i potencijalno ireverzibilnim promenama sistema na Zemlji. Gubitak biodiverziteta i degradacija ekosistema trebalo bi, saglasno tome, da predstavljaju jedan od najznačajnijih izazova za one koji odlučuju o sudbini planete i ljudi na njoj u budućnosti. (Marković, 2012, str. 189-198)

Osnovni faktori koji dovode do gubitka biodiverziteta mogu se svrstati u nekoliko grupa: (1) promene staništa, (2) pojava invazivnih autohtonih vrsta, (3) zagađenja, (4) rast broja stanovnika i (5) preterna eksploatacija. Većini vrsta neophodno je neporemećeno stanište - nezagađeno mesto za pronalazak hrane, vode, skloništa i partnera. Ljudske aktivnosti su odgovorne za narušavanje statusa staništa širom sveta. Kako bi zadovoljio svoje potrebe za staništem i ekonomskim aktivnostima, čovek krči šume, isušuje močvare, preorava prerije i stepe, vrši ispašu stoke na nekada nenarušenim pašnjacima, a da se pri tom hiljade međusobno povezanih biljnih i životinjskih vrsta koje žive na tim staništima zamenjuju jednom vrstom žitarica ili jednom vrstom drveća, odnosno monokulturama. Ljudska naselja se prostorno šire, zauzimajući prirodna staništa. Sa druge strane, više ljudi na planeti istovremeno znači i veći broj izmenjenih i narušenih staništa, viši nivo zagađivanja, veći nivo prekomerne eksploatacije bioloških resursa i veći broj invazivnih i introdukovanih vrsta. Zagađenje koje se javlja u mnogim formama - izlivanje nafte, kisele kiše i kisele magle, toksične hemikalije u veštačkom đubrivu i pesticidima, otpadne vode, deponovanje otpada kako iz urbanih tako i suburbanih područja - može momentalno da izazove smrt organizma ili može da ga oslabi, utičući na njegovu mobilnost i sposobnost za reprodukciju. Pesticidi, kojima se želi kontrolisati brojnost nekih insekatskih vrsta, štetočina poljoprivrednih kultura istovremeno eliminišu i mnoge vrste insekata oprašivača, uključujući populacije domaće medonosne pčele, što za uzvrat može da izazove smanjenje roda useva. Otpadne vode koje se ulivaju u reke, jezera i obalne ekosisteme izazivaju negativan efekat na ceo akvatični ekosistem. Naročitu brigu izazivaju hemikalije koje izazivaju probleme žlezda sa unutrašnjima lučenjem kao što su DDT, DDE i PCB. Ove supstance oponašaju ili utiču na rad normalnih hormona u živim organizmima. Abnormalije u razmnožavanju su otkrivene kod aligatora, galebova i lososa izloženih visokim nivoima hemikalija iz pesticida i životinjskih hormona u njihovom okruženju. Posebnu pretnju po biodiverzitet danas predstavlja preterana aksploatacija kao rezultat privrednih aktivnosti. Aktuelni intenzitet seče šuma preti da eliminiše mahagoni i druge vrste drveća kojima je potrebno mnogo godina da izrastu i budu spremne za reprodukciju. Deset milijardi dolara je godišnja vrednost svetske trgovine divljim vrstama, koje se koriste za ljubimce, narodnu medicinu, gurmansku ishranu, dekorativne objekte i ostalo. Sve ovo ugrožava slonove, nosoroge, nilske konje i živopisne korale, tropske biljke i ptice, medvede, pande i tigrove. Svake godine potrošači u SAD kupe oko 12 000 jedinki primata, 2,5 miliona orhideja, 200 000 živih ptica, 2 miliona gmizavaca, 250 miliona tropskih riba i veliki broj produkata divljih životinja. Pri tom blizu jedne četvrtine trgovine divljim vrstama počiva na krivolovu.

Problemi zagađenja (pre svega u industrijalizovanim zemljama Zapada) pokrenuli su sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog veka pitanja zaštite životne sredine i održivog razvoja, o čemu je bilo reći u predhodnim poglavljima. Jačanje invajronmentalizma poklapa se sa shvatanjem da se uticaji na životnu sredinu ne mogu više smatrati izolovanim problemima države ili regiona u kome su nastali.

Od tada je prošlo više decenija, a problemi zagađenja su se samo uvećavali. Više od polovine čvrstog otpada generiše se u razvijenom delu sveta. Prosečni amerikanac napravi svake godine 0,75 tona čvrstog otpada. Ovaj odnos je još ubedljiviji kada se govori o toksičnom i opasnom otpadu, generisanom uglavnom u industrijskim postrojenjima: od ukupne godišnje količine u svetu (blizu 375 miliona tona), industrijalizovane zemlje proizvedu 90 procenata. Ako se ovome dodaju podaci Worldwatch instituta da trenutno na Zemlji postoji uskladištenih 80 000 tona radioaktivnog otpada, jasno je da problem zagađenja otpadom spada u najakutnije svetske probleme. Svi svetski regioni suočeni su sa problemima degradacije zemljišta u sušnim područjima, poznatim kao *desertifikacija.* Sušna područja su poznata kao fragilna, odnosni podložna degradaciji zemljišta zbog preteranog korišćenja u poljoprivredne svrhe i drugih oblika neadekvatnog upravljanja. Sušna područja podložna desertifikaciji premašuju 45 procenata ukupnog produktivnog zemljišta u svetu, od čega sedam procenata otpada na aridna, 30 procenata na semiaridna i 18 procenata na zemljišta u suvim subhumidnim oblastima (Bot *at al,* 2000). Najviše ih je u Severnoj Aziji (istočno od Urala) - 95 %. U sušnim oblastima živi 1,7 milijardi ljudi, odnosno 38 procenata ukupnog svetskog stanovništva. Drugi pojavni oblik degradacije zemljišta je njegova *acidifikacija,* odnosno povećanje kiselosti. Osnovni uzrok acidifikacije zemljišta je natropogneo zagađenja vazduha, koje se preko kiselih kiša prenosi na zemljište. Zemljišta čini je pH faktor manji od 5,5 smatraju se nepogodnim za poljoprivrednu proizvodnju. Sreću se najčešće u vlažnim tropskim područjima, ali sve češće i u regionima sa dominantnom subtropskom klimom. Smatra se da četvrtina zemalja u svetu ima problema sa acidnim zemljištima. Osim desertifikacije i acidifikacije, zemljište je u mnogim oblastima ugroženo antropogenim zagađenjem, ili zagađenjem iz poljoprivrede. Prema podacima Svetske organizacije za hranu i poljoprivredu (FAO), procenat nepovratno degradiranih zemljišta u svetu dostigao je 6 % (blizu 8 miliona kvadratnih kilometara(, dok se još 20 procenata od ukupnog zemljipšta može smatrati degradiranim. Na evropskom tlu ova proporcija je još nepovoljnija: 12 procenata veoma degradiranog zemljišta, uz 36 procenata degradiranog. Srbija spada u grupaciju zemalja kod kojih je degradacija zemljišta jako izražena, pre svega zbog erozije. Hemijska kontaminacija kao glavni uzrok degradacije zemljišta, prisutna je najviše u zemljama bivšeg Sovjetskog Saveza, ali i u Španiji, Belgiji i Grčkoj. (Ristić, 2014, str. 234-245)

Veoma je značajno uočiti jasnu vezu između siromaštva i zagađenja. Siromaštvo prouzrokuje rizike u životnoj sredini koji ugrožavaju svakog pojedinca: osim nedostatka ćiste vode za piše i sanitarnih uslova, stanovnici u siromašnim zemljama u razvoju često su izloženi različitim vrstama zagađenja, a da uz to nemaju dovoljno mogućnosti da se sa ovim rizicima bore. Kako uglavnom nisu u mogućnosti da priušte čiste izvore energije, siromašni zavise od sagorevanja uglja ili biomase za potrebe domaćinstva. Njihove kuće se u mnogo slučajeva nalaze u blizini prometnih saobraćajnica, smetlišta, ili industrijskih postrojenja. Visok nivo urbanizacije veoma pogoduje pogoršanju uslova života siromašnih slojeva stanovništva, izlažući ih dodatno opasnim ili toksičnim polutantima. U najvećem broju zemalja u razvoju zakoni i regulatorne institucije za zaštitu od zagađenja još uvek ne postoje, ili su neadekvatni, što omogućava nekontrolisano zagađivanje uz nedovoljnu svest o posledicama. Štaviše, mnoge supstance zabranjene zbog svojih efekata u razvijenim zemljama, u slobodnom su prometu i čak se proizvode u nerazvijenim zemljama, često za izvoz u razvijene. Rezultat svega toga su neprocenjivi efekti po ljudsko zdravlje, izazvani zagađenjem na radnom mestu, u kući i na otvorenom prostoru. Količina vode na Zemlji je nepromenljiva. Od ukupne količine vode, koja se procenjuje na blizu 1,4 milijardi kubnih kiometara, samo 0,01 procenat otpada na vodu koja nije slana, lako je dostupna i nalazi se na površini Zemlje u rekama i jezerima. Petina vode koja se koristi širom sveta dobija se crpljenjem podzemne vode. Značaj vode je evidentan u svakom promišljanju zahteva za održanje na planeti. Voda predstavlja fundamentalni uslov života i ljudskog opstanka, ali, uz to, u velikoj meri utiče na ekonomske aktivnosti (kako na proizvodnju, tako i na potrošnju) i

društveni razvoj. Do nedostatka vode dolazi kada zahtevi za vodom, generisani demografskim rastom, premaše lokalne nivoe snabdevanja, odnosno ponude (Turton & Warner, 2002). Kada govori o nedostatku vode, Sekston (Sexton, 1992) razlikuje *apsolutni* i *ekonomski* nedostatak. Do apsolutnog nedostatka vode dolazi kada nepostojanje odgovarajuće tehnologije ograničava snabdevanje vodom. Ekonomski nedostatak vode odnosi se na ekonomski izbor obezbeđivanja vode, pri čemu je neophodno široko učešće svih nivoa društva u procesu obezbeđivanja i distribucije (Johnson-Welch, 2000). Učešće svih ima veliki značaj za dolaženje do pogodnih i prihvatljivih rešenja za upravljanje vodnim resursima i dugoročnu održivost takvih rešenja. Svođenje broja ljudi bez odgovarajućih uslova - pitke vode i sanitacije - na polovinu ne samo što bi ispunilo jedan od Milenijumskih ciljeva razvoja, već bi znatno doprinelo ostvarivanju ostalih ciljeva. Manje dece bi umiralo od bolesti uzrokovanih lošim kvalitetom vode, više žena bi moglo da se posveti drugim radnim aktivnostima, smanjilo bi se siromaštvo i osnažile ekonomske i društvene mogućnosti pojedinaca. Ono što najviše zabrinjava je činjenica da u zemljama u razvoju svake godine umre 2,2 miliona ljudi, većinom dece, od bolesti koje su posledica nedostatka čiste pijaće vode, neadekvatne zdravstvene zaštite i loše higijene. Dok se u dvadesetom veku broj stanovnika utrostručio, potrošnja vode se ušestostručila! Trenutna potražnja za vodom na globalnom nivou procenjuje se na deset procenata ukupne količine obnovljivih vodnih resursa u svetu, od čega je polovina već potrošena. Projekcije govore da će se u naredne dve decenije potrošnja vode udvostručiti, ali će i dalje biti dosta ispod kritičnog odnosa potrošnje u odnosu na preostale resurse (40 procenata). (Ristić, 2014, str. 189-201)

REZIME

Svet današnjice je u snažnom zagrljaju globalizacije. Ekonomske, tehnološke, političke i ekološke mreže obavijaju Zemlju, polako bacajući u zaborav vrednosti nacionalne države, suvereniteta, kulturnog identiteta. Sa završetkom hladnog rata, liberalizacijom trgovine u svetu i rastućim uticajem multinacionalnih korporacija, ekonomski uticaji nastali u pojedinim delovima sveta prelivaju se u druge regione. Komunikacijske mreže poput telefona, televizije i interneta doprinele su da informacije postaju dostupne gotovo istovremeno kada i nastaju. Rastuće svetsko stanovništvo postaje zavisno od iste brze hrane, „blokbaster" filmova, istih potrošnih dobara i globalne kulturne ponude. Preovladavajuće shvatanje razvoja se menja u relativno pravilnim vremenskim intervalima: dominantne ideje se odbacuju i posle nekog vremena ponovo aktueliziraju. Primeri za to su brojni - značaj koji se daje unutrašnjim i eksternim faktorima koji utiču na razvoj, uloga tržišta i uloga države, ciklične promene razvojnog optimizma u razvojni pesimizam i obrnuto. Ponekad se čini da na smenjivanje ovih ciklusa utiče i pomodno prihvatanje ili neprihvatanje ekonomskih ili političkih teorija, koje odlučujuće utiče na postojeće političko okruženje. Pre četrdeset godina postojalo je opšte prihvatanje Kejnezijanskog pristupa, da bi pre dvadeset godina on bio odbačen od svih i zamenjen neoliberalnim. U tom kontekstu kvalitetniji život, a što je analiza u ovom radu i pokazala, može se obezbediti isključivo razvijanjem i medjusobnom interakcijom modela koji se zasnivaju na jačanju tržišta, jaćanju politika, bezbednosti i održivosti.

Literatura:

1. Porter, M. America green strategy, Scientific America, N.Y., 1991.
2. Vandana S., Conflict of global ecology, A survey of sustainable development, New York, 2001.
3. Drašković, V. Kontrasti globalizacije, Ekonomika Beograd, Beograd, 2002.
4. Marković D. i dr., Globalni ekološki menadžment, Etnostil. Beograd, 2012.

5. Marković D. i dr., Ekološka ekonomija, Etnostil, Beograd, 2010.
6. Toye, J. The UN and global political economy, Bloomington, Indiana University, 2004.
7. Saks, Dž. The end of poverty: Economic possibilities of our time, Penguin, New York, 2005.
8. Harris, J. Ekonomija životne sredine i prorodnih resursa, Data status, Beograd, 2009.
9. Saks,Dž. Schmidt Traub, G., Financing for development and climate shange post 2015, Sustainable solutions network, New York, 2013.
10. Ristić K., Ekonomija održivog razvoja, Etnostil, Beograd, 2014.
11. Ristić Ž. i dr., Ekonomija socijalnog, penzionog i zdravstvenog osiguranja, Etnostil, Beograd, 2013.

Секција 2

Улога образовања, културе, уметности, ИТ сектора и еколошке свести у унапређењу квалитета живота

Prof. dr Svetomir Minić

Prof. dr Branislav Jakić

Prof. dr Miodrag Brzaković

Prof. dr Tomislav Brzaković
Fakultet za primenjeni menadžment, ekonomiju i finansije

PRIMENJENI MENADŽMENT U FUNKCIJI KVALITETA VISOKOŠKOLSKOG OBRAZOVANJA U SRBIJI

THE APPLICABLE MANAGEMENT AS THE QUALITY FUNCTION OF THE HIGH EDUCATION AT SERBIA

***Rezime:** U radu se razmatra osnovna problematika primenjenog menadžmenta kao naučne oblasti koja povezuje teoriju i praksu menadžmenta i biznisa, a izučava se u visokoškolskoj ustanovi za akademsko obrazovanje menadžera. Iznete su osnovne specifičnosti primenjenog menadžmenta neophodne za kvalitetno studiranje i efikasno funkcionisanje realnih poslovnih sistema. Poseban osvrt je dat na virtuelno preduzeće kao savremenu edukativnu tehnologiju.*

***Ključne reči:** primenjeni menadžment, fakultet, studijski program, virtuelno preduzeće, kvalitet, menadžer.*

***Abstract:** In this paper the main problems of the applicable management as the scientific area of the academic managers are considered. The main specifications of the applicable management for the quality studies and the virtual enterprise as the up-to-date educational technology are shows.*
***Key words:** the applicable management, faculty, study program, virtual enterprise, quality, manager.*

1. UVOD

U savremenim visokoškolskim obrazovnim sistemima budući preduzetnici, menadžeri, lideri i naučni radnici, akademska znanja o upravljanju poslovnim sistemima stiču na fakultetima. Na Fakultetu za primenjeni menadžment, ekonomiju i finansije u Beogradu (MEF) u okviru

Univerziteta Privredna akademija u Novom Sadu, koji je usko profilisan za obrazovanje menadžera, ekonomista i informatičara neophodnih privrednom sektoru, studenti usvajaju akademska znanja i stiču menadžerske veštine koje će im omogućiti da se u budućim poslovnim sistemima afirmišu kao zapaženi stručnjaci i izgrade uspešne poslovne karijere.

Primenjeni menadžment, kao specifična naučna oblast *menadžment i biznis,* stalno se razvija u savremenoj teoriji i praksi menadžmenta, i postao je multidisciplinarna veština upravljanja ljudskim, materijalnim i informacionim resursima, bez koje se ne može zamisliti moderno preduzeće.

MEF, kao privatna visokoškolska ustanova, dosledno realizuje akreditovane studijske programe osnovnih akademskih studija, master akademskih studija i doktorskih akademskih studija. Fakultet je osnovan 2000. godine, i u dosadašnjem nastavno obrazovnom radu postignuti su značajani rezultati, i stvoreni su kvalitetni uslovi za dalji rad. Nastavno obrazovni i naučni proces se realizuje u savremenim kabinetima, laboratorijama, Institutu za strateški razvoj, preduzetništvo i poslovne procese, i Virtuelnom preduzeću, uz aktivno učešće studenata u rešavanju primera iz prakse realnih poslovnih sistema.

Osnovni činioci u nastavno obrazovnom procesu Fakulteta jesu obezbeđenje, kontrola i kontinualno poboljšanje kvaliteta svih nastavnih aktivnosti. Studijski programi su savremeni, i prate najnovije promene u izučavanim oblastima tako što se stalno dograđuju sadržaji nastavnih predmeta i usklađuju sa dostignućima nauke u izučavanim naučnim oblastima. Nastavu na MEF realizuju ugledni profesori sa ekspertskim znanjima iz teorije i prakse, i izgrađenim metodičko-didaktičkim sposobnostima nastavnika, a student je osnovni subjekat nastavnog procesa u kojem se interaktivno i mentorski kontrolišu njegove nastavne aktivnosti i stimulativno ocenjuje doprinos nastavnom procesu.

Pored sopstvenog iskustva u nastavno obrazovnom procesu, MEF koristi i dostignuća drugih visokoškolskih ustanova, kao i naučnih priloga stručnjaka. MEF je razvio sardanju sa nizom srodnih visokoškolskih ustanova i privrednih subjekata u zemlji i inostranstvu.

Danas se u svetu globalizacije naučno-tehnološkog razvoja, sve više kristališe saznanje da je potencijal znanja zaposlenih menadžera odlučujući faktor preživljavanja tih poslovnih sistema u budućoj konkurentskoj utakmici na tržištu. Potražnja poslodavaca za profilom akademski obrazovanih menadžera je naglo aktuelizovana, jer je u ambijentu savremene tržišne privrede i slobodnog preduzetništva, došlo je do ekspanzije razvoja malih i srednjih preduzeća (MSP).

Jedan od načina podrške razvoju MSP jeste - povezati nauku i praksu. Moguće su različite forme povezivanja obrazovnih institucija, odnosno fakulteta menadžmenta sa realnim poslovnim sistemima u zemlji i svetu. Virtuelizacija, kao savremena edukativna tehnologija u menadžmentu biznisa, efikasno se može primeniti u formi tzv. **virtuelnog preduzeća** koje se zasniva se na primeni savremenih nastavnih metoda i tehnika očiglednosti nastavnog procesa u kojem studenti stiču i integrišu praktična znanja i veštine iz oblasti upravljanja

svim relevantnim poslovnim funkcijama i procesima, koji buduće menadžere, ekonomiste i inženjere informatike očekuju u realnom preduzeću, nakon završetka studija **[4]**.

2. SPECIFIČNOSTI PRIMENJENOG MENADŽMENTA

2.1. Značaj primenjenog menadžmenta

Primenjeni menadžment je multidisciplinarna veština rukovođenja ljudskim resursima, odnosno složena poslovna funkcija upravljanja poslom preko ljudi. Menadžment se bavi ljudima koji uspostavljaju veze kako bi ostvarili jasne ciljeve preduzeća. Menadžment preduzeća je skup ključnih rukovodilaca u preduzeću od koga zavise rezultati rada. Primenjeni menadžment je proces upravljanja preduzećem, koji obuhvata planiranje, organizovanje, sprovođenje, kontrolu i odlučivanje u domenu raspoloživih ljudskih, materijalnih i informacionih resursa **[3]**. U savremenom preduzeću, preko efikasnosti i kvaliteta procesa menadžmenta ocenjuje se valjanost ukupnog funkcionisanja poslovnog sistema. Studije o menadžmentu su pokazale da poslovni uspeh preduzeća zavisi od tri najvažnija faktora: 50 odsto od menadžmenta, 38 odsto od novca, i 12 odsto od tehnologija, što govori o presudnom uticaju faktora akademski obrazovanog menadžmenta **[10]**.

Uslovi poslovanja savremenog preduzeća su sve složeniji. Sve prisutniji su problemi koordinacije i integracije poslova, koji se pojavljuju zbog povećane dinamike eksternog i internog okruženja, rastućih ili stagnirajućih tržišta, brzih naučno-tehnoloških promena, i sve kraćeg životnog veka proizvoda. U MSP je sve teže ispunjavati zahteve koji se odnose na održanje finansijske ravnoteže, kvalitetan i ekološki podoban proizvod koji nema negativan uticaj na životnu sredinu i reciklabilan je, zasićeno tržižte u uslovima veće ponude od potražnje, kada je sve teže ispuniti zahteve probirljivog kupca i prodati gotov proizvod/uslugu **[10]**.

Sve je teže upravljati preduzećem koje raste i razvija se, pri čemu je problem osigurati unutrašnji sklad između pojedinih poslovnih funkcija, koje se različito razvijaju. Brojni su primeri o razvijenom marketingu i nerazvijenoj pripremi proizvodnje, dobroj nabavci i lošoj unutrašnjoj organizaciji, odlično organizovanom uvozu i lošoj prodaji, dobrim proizvodima i lošem servisu, itd.

Jedan od važnih problema savremenog preduzeća je gubitak preglednosi nad celinom poslovanja zbog kojeg neko preduzeće i postoji, loša usklađenost pojedinih organizacijskih celina koje zbog toga manje pridonose poslovnom uspehu preduzeća. Dodatna teškoća je često nedovoljna orijentacija na kupca, jer prečesto se zaboravlja kako uspeh preduzeća zavisi od njegovih vernih kupaca **[10]**.

Rastuća specijalizacija i sve veće usitnjavanje nekog posla stvara natproporcionalnu potrebu za koordinacijom i usklađivanjem malih delova i poslova u povezanu celinu. Pored toga, MSP su po pravilu pod stalnim pritiskom problema ograničenih strateških resursa poslovanja,

naročito nedostata akademski obrazovanih menadžera, ekonomista i informatičara, problema nezaposlenosti, često nedovoljnim sopstvenim kapitalom i potrebom intenzivnog ulaganja u inovacije i istraživanje i razvoj, ukoliko žele opstati na privrednoj sceni.

Zbog svega toga, u vreme ekonomske krize i naglih i neočekivanih promena na tržištu, dugotrajan uspeh svakog poslovnog sistema, može se ostvariti samo konzekventnom promenom načina mišljenja, obrazaca ponašanja i kvalitetnim visokoškolskim obrazovanjem. Sve izraženije su potrebe za naučnim znanjima iz domena savremene teorije i prakse primenjenog menadžmenta, ekonomije, finansija i primenjenih informacionih tehnologija, kao i usavršavanjem arhitekture sistema poslovnog upravljanja.

2.2. Studijski programi primenjenog menadžmenta

Na Fakultetu za primenjeni menadžment, ekonomiju i finansije u Beogradu, realizuju se studijski programi akademskog, metodološkog, naučno-stručnog i aplikativnog karaktera menadžmenta, koji ostvaruju interakciju teorije i prakse biznisa. Studenti tokom studija stiču znanja o menadžmentu na akademskom nivou, uz obaveznu praktičnu proveru i primenu naučenog, umesto da prolaze kroz razne obuke na kojima se utvrđuje koje preduzetničke sposobnosti poseduju, koja su to pravila za uspešno započinjanje i vođenje sopstvenog biznisa, kako se pravi kvalitetan biznis plan, kako ovladati njegovom celinom, šta su internet marketing, internet promocija i elektronsko poslovanje, poslovna komunikacija, itd.

Naročito male firme moraju početi od kapitala znanja, odnosno, moraju zaposliti akademski obrazovane menadžere, ekonomiste i informatičare kako bi ostvarile poslovne uspehe i da bi vremenom sarađivale sa tehnološkim gigantima. MEF jedan je od subjekata i stubova razvoja naše privrede.

Na MEF realizuje se **model studija 3+2+3 (osnovne studije + master studije + doktorske studije).** Nastavno-obrazovna delatnost je sertifikovana prema standardu SRPS ISO 9001:2015. MEF uvažava i afirmiše najviše standarde nastavnog procesa, učenja, evaluacije, i primene naučnih znanja i veština.

Na Fakultetu za primenjeni menadžment, ekonomiju i finansije akreditovani su sledeći **studijski programi:**

1. Osnovne akademske studije **(180 ESPB)**

- **Operativno-primenjeni menadžment**
- **Primenjena ekonomija i finansije**
- **Primenjene informacione tehnologije**
- **Studije na daljinu - DLS**

2. Master akademske studije **(120 ESPB)**

- **Plansko-procesni menadžment**
- **Primenjena ekonomija i finansije**

- **Studije na daljinu - DLS**

3.Doktorske akademske studije **(180 ESPB)**

- **Integralno-razvojni menadžment**

Studijski programi su kreirani prema potrebama savremene tržišne privrede, u skladu su sa propisanim zakonskim standardima visokoškolskog obrazovanja, i kompatibilni su sa sličnim akreditovanim studijskim programima poznatih evropskih i svetskih univerziteta.

Komparativna prednost nastavnih planova i programa MEF je što koriste prednosti savremenih tehnologija i metodičko - didaktičkih principa, i što studenti tokom studija izučavaju praksu pored teorije, što je i trend savremenih obrazovnih sistema, pa se na taj način studenti pripremaju za budući realni poslovni sistem gde ih čeka siguran posao i uspešna poslovna karijera, u skladu sa sloganom „Studiraj za siguran posao“.

Ono što posebno čini vrednim studijske programe MEF jeste njihova prepoznatljivost po originalnom miksu najaktuelnijih naučnih oblasti modernog biznisa, a to su primenjeni menadžment, ekonomija, finansije i informatika, za potrebe privrede.

Takođe, MEF prati preferencije kandidata i aktuelne potrebe privrede pa je uveo modulrni karakter studijskih programa na nivou izbornih predmeta prvog i drugog stepena studija.

Na osnovnim akademskim studijama **operativno-primenjenog menadžmenta,** budući **menadžeri** izučavaju četiri izborna modula:

1) Menadžment MSP i održivog razvoja
2) Menadžment u sportu, zdravstvu i turizmu
3) Mnadžment javnog sektora i sindikalni menadžment
4) Menadžment medija i komunikologija.

Na master akademskim studijama **plansko-procesnog menadžmenta,** budući **master menadžeri** izučavaju dva izborna modula:

1) Primenjeni menadžment
2) Menadžment u zdravstvu.

Na master akademskim studijama kandidati se uvode u NIR i izučavaju naučno zasnovane metodologije, studiraju metode organizacije NIR, menadžerskog odlučivanja, upravljanja projektima, investicijama, kvalitetom, tržištem, itd.

Na osnovnim akademskim studijama i master akademskim studijama **primenjene ekonomije i finansija,** budući **ekonomisti** i **masteri ekonomije** izučavaju dva izborna modula:

1) Bankarstvo i osiguranje
2) Računovodstvo i revizija.

Na osnovnim akademskim studijama **primenjenih informacionih tehnologija,** budući **diplomirani inženjeri informacionih tehnologija** izučavaju četiri izborna BLOKA predmeta.

Dakle, studenti zavisno od afiniteta i sklonosti opredeljuju se za odgovarajući izborni model studija, koji u suštini preslikavju relevantne sfere naše privrede bez kojih je nemoguće zamisliti realizaciju aktuelnih reformi društva, koju treba da sprovedu upravo stručnjaci profila koji se školuju na MEF.

Privatni sektor MSP na koji se sada prenosi težište sa javnog, osnovna je pokretačka snaga i multiplikator razvoja naše privrede, ali pod uslovom da da ga predvode akademski obrazovani menadžeri i lideri, jer je znanje ključ poslovnog uspeha i odlučujući činilac opstanka na privrednoj sceni svakog poslovnog sistema.

Na doktorskim akademskim studijama **integralno-razvojnog menadžmenta,** kao trećem stepenu studija, budući doktori nauka u naučnoj oblasti **menadžment i biznis** izučavaju i istražuju nauku o menadžmentu, biznis menadžment, integralne modele razvoja biznisa, finansijsko – bankarski menadžment, itd., i rade doktorske disertacije kao originalna naučna dela koja se verifikuju na nivou Univerziteta Privredna akademija i tako postaju kompetentne i vodeće ličnosti u svetu nauke i biznisa.

Na studijama se stiču menadžment veštine[10]:

- Upravljanje sobom (karijerom)
- Upravljanje znanjem
- Upravljanje vremenom
- Dizajn organizacije
- Menadžment ljudskih resursa
- Upravljanje zadovoljstvom zaposlenih – motivacija
- Odlučivanje (donošenje odluka)
- Timski rad
- Komunikacione veštine
- Definisanje sistema vrednosti (vizija, misija, ciljevi)
- Planiranje (politike, strategija)
- Upravljanje projektima
- Inovacije i upravljanje promenama
- Analiza poslovanja (softverski alati i računovodstvo)
- Upravljanje prodajom i nabavkom
- Upravljanje proizvodnjom
- Upravljanje kvalitetom i cenama
- Upravljanje kupcima (CRM)

- Marketing i PR
- Upravljanje finansijama
- Logistika (transport, skladištenje, isporuka)
- Poslovna i radna etika, socijalna odgovornost
- Upravljanje ličnom energijom i stresom
- ...

2.3. Obezbeđenje kvaliteta studijskih programa

Obezbeđenje kvaliteta rada i studija koje izvodi MEF je deo nacionalnog sistema obezbeđenja kvaliteta i preduslov za uporedivost diploma i kvalifikacija u okviru jedinstvenog evropskog prostora visokog obrazovanja. Obezbeđen je kvalitet visokog obrazovanja u skladu sa međunarodno prihvaćenim dokumentima u oblasti visokog obrazovanja, Zakonom o visokom obrazovanju, Pravilnikom o standardima za samovrednovanje i ocenjivanje kvaliteta visokoškolskih ustanova, Pravilnikom o standardima i postupku za spoljašnju proveru kvaliteta visokoškolskih ustanova, Pravilnikom o standardima i postupku za akreditaciju visokoškolskih ustanova i studijskih programa, Strategijom za obezbeđenje kvaliteta, Pravilnikom o obezbeđenju kvaliteta i drugim aktima MEF.

MEF kontinualno i sistematski radi na praćenju, vrednovanju i unapređivanju kvaliteta, i javno objavljuje rezultate praćenja kvaliteta preko internet stranice Fakulteta www.mef.edu.rs.

Oblasti obezbeđenja kvaliteta su:

1) Kvalitet studijskih programa
2) Kvalitet nastavnog procesa
3) Kvalitet naučno-istraživačkog i stručnog rada
4) Kvalitet nastavnika i saradnika
5) Kvalitet studenata
6) Kvalitet udžbenika, literature, bibliotečkih i informatičkih resursa
7) Kvalitet upravljanja visokoškolskom ustanovom i kvalitet nenastavne podrške
8) Kvalitet prostora i opreme
9) Kvalitet finansiranja
10) Uloga studenata u samovrednovanju i proveri kvaliteta
11) Sistematsko praćenje i periodična provera kvaliteta.

O obezbeđenju kvaliteta na MEF su dužni da se staraju dekan Fakulteta, Nastavno-naučno veće, Savet i Studentski parlament Fakulteta, u okviru svojih nadležnosti predviđenih Statutom i drugim aktima Fakulteta.

Pored navedenih organa MEF, obezbeđenjem kvaliteta bavi se Komisija za kvalitet.

Komisiju čine:

1) Komisija za studijske programe i nastavni proces

2) Komisija za naučno-istraživački rad i međunarodnu saradnju
3) Komisija za samovrednovanje i kvalitet.

Nastavno-naučno veće i Savet mogu obrazovati i druge stalne i povremene komisije, kao stručna i savetodavna tela, radi razmatranja i pripremanja pitanja iz oblasti obezbeđenja kvaliteta. Pri raspravljanju pitanja koja se odnose na osiguranje kvaliteta nastave, reformu studijskih programa, analizu efikasnosti studiranja i utvrđivanja broja ESPB bodova, studenti čine 20% članova.

Komisija za kvalitet je stručno i savetodavno telo Nastavno-naučnog veća i dekana.

Komisija za kvalitet u okviru svojih nadležnosti sprovodi sledeće aktivnosti:

1) Planira i analizira postupke vrednovanja naučno-istraživačkog rada na Fakultetu
2) Priprema predlog Strategije za obezbeđenje kvaliteta i sačinjava akcione planove za spovođenje te strategije
3) Promoviše izgradnju kulture kvaliteta
4) Priprema predloge poboljšanja standarda, procedura i metoda provere kvaliteta, u skladu sa standardima Nacionalnog saveta za visoko obrazovanje
5) Razmatra izveštaje o redovnom samovrednovanju Fakulteta
6) Predlaže po potrebi vanredno samovrednovanje u pojedinim oblastima
7) Prati ostvarivanje Strategije, standarda i procedura obezbeđenja kvaliteta i predlaže mere za otklanjanje uočenih slabosti, u cilju poboljšanja kvaliteta
8) Obavlja i druge poslove od značaja za unapređenje i razvoj kvaliteta studijskih programa, nastave i uslova rada.

Komisija za kvalitet ima šest (predsednika i pet) članova koje imenuje dekan i jednog studenta koga bira Studentski parlament Fakulteta.

Komisija za kvalitet najmanje jednom godišnje izveštava Nastavno-naučno veće o stanju na području obezbeđenja i poboljšanja kvaliteta na Fakultetu.

2.4. Studije primenjenog MEF za potrebe privrede

Trend je u svetu i zemljama u tranziciji da se putem tržišne ekonomije ostvare poslovni uspesi u privredi. Opšta je tendencija da se MSP brže razvijaju u visoko razvijenim zemljama, gde zapošljavaju 40 - 80 odsto od ukupnog broja zaposlenih. U Srbiji, u ovim nemogućim uslovima ekonomske krize, MSP zapošljavaju 56 odsto od ukupnog broja zaposlenih, a stvaraju 46 odsto bruto domaćeg proizvoda. Srbija je na 85. mestu u svetu po uslovima privređivanja. Za uspešan razvoj MSP potrebni su stabilni pozitivni zakonski propisi, pojednostavljena administrativna regulativa i podrška državnih organa, kako bi se povećao njihov broj, ali i da bi pojedina prerasla u velika preduzeća. Novo zakonodavstvo je proceduru registracije preduzeća u Srbiji uskladilo sa standardima EU. Cilj izmena Zakona o preduzećima je da postupak osnivanja postane jednostavan, efikasan i transparentan **[11]**. Težnja je da što više ljudi angažuje sredstva za samostalno obavljanje posla radi sticanja

dobiti. Zakonom nisu propisani uslovi školske spreme za obavljanje delatnosti, a liberalizovani su i uslovi za početak poslovanja.

Osnovni subjekti razvoja MSP kao privrednog sektora su:

- Ambijent –tranzicija
- MSP sa svojim resursima
- Državni organi i organizacije
- Strane asocijacije
- Strani partneri-investicije
- Visokoškolske ustanove.

2.4.1. Testirati tržište za biznis ideju

Pokretanje poslovnog poduhvata i osnivanje preduzeća (prema sistematičnosti u pristupu problemu) može se zasnivati na dva osnovna pristupa **[10]**:

1) ***Ad-hoc*** osnivanje preduzeća, čija je odlika spontanost i improvizacija, pa se ne preporučuje
2) ***Standardno*** osnivanje preduzeća, gde postoje osnovna pravila i sistemski pristup - na bazi naučno zasnovane metodologije.
3)

U slučaju prvog pristupa, statističari kažu da 50 odsto novorođenih biznisa u Evropi doživi neuspeh u prvih pet godina, što je posledica činjenice da se 70 odsto preduzetnika ne pripremi dobro za poslovni poduhvat. Njih 90 odsto pre pokretanja sopstvenog biznisa ne testira svoje ideje sa aspekta tržišta. Dve trećine novoosnovanih MSP nisu imali odgovarajuću logističku podršku institucija, a loša organizacija, može da upropasti biznis. Loše organizovano preduzeće „samo sebe pojede". Ipak, isti broj preduzeća ponovo se „rodi" na tržištu, što govori o vitalnosti sektora MSP.

Studenti MEF izučavaju sistemski pristup osnivanja preduzeća, kao važan metodološki preduslov za uspeh svakog poslovnog poduhvata sa jasno definisanim sistemom vrednosti-vizijom, misijiom, ciljem, strategijom i proverenim biznis planom čija poslovna ideja ima tržišnu verifikaciju.

2.4.2.Snage i slabosti MSP

- **Snage MSP**
- Mali biznis ima dugu tradiciju
- Predstavljaju značajnu ekonomsku snagu privrede koja doprinosi zapošljavanju i stvaranju dobiti
- Fleksibilna su, brzo se prilagođavaju tehnološkim i tržišnim promenama, i brzo reaguju na želje kupca
- Efikasno koriste raspoložive resurse
- Imaju veći stepen iskorišćenosti radne snage
- Skraćen je put od ideje do realizacije

- Preduzetnički duh se prenosi na zaposlene
- Dolazi do izražaja timski rad
- Komplementarna su sa velikim preduzećima
- Biznis mali – korist velika! **[1].**

❑ *Slabosti MSP*

- Osetljiva su na nagle promene ekonomske politike koje ih brzo pogađaju, nisu u stanju da brzo pribave novčana sredstva i uđu u nove investicije
- Po pravilu, MSP posluju sa ograničenim strategijskim resursima – ljudskim, materijalnim i informacionim
- Nepromišljen ulazak u biznis, površna analiza tržišta, improvizacije, odsustvo inovacija, loš menadžment - vode u propast MSP **[2]**.

2.4.3. Evropski kriterijumi (standardi) za razvoj MSP

Evropska Povelja za malo preduzetništvo, napisana je na zahtev Lisabonskog Evropskog veća 2000., a daje podršku malom preduzetništvu, posebno poboljšanjem zakonodavnog i upravnog okvira u kojem MSP deluju. Povelja poziva članice EU i Evropsku komisiju da preduzmu radnje u 10 ključnih oblasti kojima se u suštini definišu standardi, odnosno, kriterijumi za razvoj MSP (*slika 1*) **[6].**

Kriterijumi Evropske povelje o MSP su zajednički za sva MSP bez obzira na njihovu delatnost, a obuhvataju tri osnovne komponente preduzeća – poslovanje, tržište i finansije. Definisani kriterijumi predstavljaju faktore uspeha razvoja MSP, od kojih zavisi održivi rast profita preduzeća. Povelja je postala osnovni dokument politike za razvoj MSP. Ona je danas standardni okvir za 44 zemlje, a takođe se koristi za donošenje odluka na regionalnom nivou.

Evropska povelja o malim preduzećima definiše formalne zahteve u dva osnovna domena:

1) Donošenje političkih smernica
2) Formiranje nadležnih agencija za realizaciju.

Od stvaranja Povelje, Komisija je objavljivala godišnje izveštaje koji prikazuju napredak u ostvarenju ciljeva Povelje i održava godišnje konferencije koje naglašavaju najbolju praksu.

	KRITERIJUMI EVROPSKE POVELJE O MSP (K)
K1	**Edukacija i obuka za preduzetništvo**
K2	**Jeftinije i brže osnivanje preduzeća (start-up)**
K3	**Bolje zakonodavstvo i propisi**
K4	**Dostupnost veština**
K5	**Poboljšanje internetskog pristupa resursima**
K6	**Veća korist od jedinstvenog tržišta**
K7	**Oporezivanje i finansijska pitanja**
K8	**Jačanje tehnološkog kapaciteta malih preduzeća**
K9	**Uspešni modeli e-poslovanja i vrhunska poslovna podrška MSP**
K10	**Ratvoj snažnijeg, efikasnijeg predstavljanja interesa MSP u EU i na nacionalnom nivou**

Slika 1: Evropski kriterijumi (standardi) za razvoj MSP

2.4.4. Menadžment modeli razvoja MSP

Savremeni modeli koji nastoje da celovito sagledaju organizaciju, odnosno, preduzeće nazivaju se **integrativni modeli [5].** Oni nastoje da ukažu na ključne tačke preduzeća, otkrivaju njegove kritične domene koji omogućavaju:

- Razlikovanje među preduzećima
- Poređenje među njima
- Zaključivanje o najboljoj praksi
- Uvođenje promena u kritičnim domenima kojima se ostvaruje reiženjering organizacije, strategijski razvoj, i suštinska tranzicija.

U svetu je u teoriji menadžmenta razvijen je veći broj modela koji na integralan način sagledavaju preduzeće kao celovit entitet uz oslonac na ključnim dimenzijama menadžmenta. Karakter izdvojenih ključnih dimenzija, kao i njihov dinamični odnos i promene, u integrativnim modelima preduzeća se smatraju polaznom osnovom uspešnog reinženjeringa u praksi. Menadžment modeli razvoja MSP se izučavaju i razrađuju tokom studija na MEF, i predmet su mnogih završnih i master radova i doktorskih disertacija.

Posebno se izdvajaju tri integrativna modela **[5]**:

1) *Model* Sedam S
2) *Integrativni model poslovanja (Business Integration Model – BIM)*
3) *Deskriptivni reinženjering model.*

Modeli strategijskog razvoja preduzeća:

1) *Model osnivanja preduzeća*
2) *Model preduzetničkog menadžmenta*
3) *Model biznis inkubatora*
4) *Model klastera*
5) *Model franšizinga, i dr.*

3. VIRTUELNO PREDUZEĆE

3.1. Model virtuelnog preduzeća

U nastavnom procesu studenti MEF svoje menadžerske i liderske veštine usavršavaju u virtuelnom preduzeću koje je organizovano kao realno preduzeće ali protoka robe i novca nema, već se posredstvom različitih softverskih programa simuliraju poslovne funkcije i procesi realnog preduzeća, pa se studenti u potpunosti praktično osposobljavaju i psihološki pripremaju za budući siguran posao**[10].**

Virtuelno preduzeće, kao savremeni trend visokoškolskih obrazovnih sistema, koristeći simulaciju realnog poslovnog sistema, na bazi naučno zasnovane metodologije osmišljene da podstakne preduzetničko ponašanje i kompetencije u različitim poslovnim situacijama, snažno podstiče interaktivno učenje, i brzo sticanje praktičnih znanja i veština potrebnih za biznis po konceptu tržišne ekonomije u svakodnevnoj praksi realnog preduzeća.

Praktična primena menadžmenta integrisana je kao modularni skup veština u predmetu **virtuelno preduzeće,** kako bi studenti po završetku studija mogli da se iskažu kao menadžeri u praksi realnih poslovnih sistema. Model simuliranog preduzeća se zasniva na primeni savremenih nastavnih metoda i tehnika očiglednosti nastavnog procesa u kojem studenti produbljuju i integrišu prethodno stečena teorijska i stiču praktična znanja iz primenjenog menadžmenta, ekonomije i informacionih tehnologija, u oblastima upravljanja svim relevantnim poslovnim funkcijama i procesima **[10]**.

Učenje se odvija u uslovima procesne, vremenske i prostorne simulacije realnog sistema, kao modularni skup instrumenata svih prethodno izučavanih nastavnih predmeta, u obuci za praktično rešavanje poslovnih zadataka i problema, koristeći metode eksperimentalnog učenja i principe aktivanog i dinamičkog pristupa radu, u cilju razvoja i poboljašanja menadžerskih i liderskih sposobnosti preduzetnika.

Nastavni proces je organizovan u kabinetima koji su opremljeni sa savremenom opremom i nastavnim sredstvima. Učesnici obrazovanja simulacijom rada poslovnih funkcija praktično upoznaju poslovne procese u preduzeću, a povezani su i sa realnim okruženjem posredstvom elektronske opreme i telekomunikacija. Primenjuju se savremeni integrisani informacioni sistemi u formi programskih paketa koji obezbeđuju simulaciju poslovnih funkcija, procesa, elektronskog poslovanja i automatizovanu podršku odlučivanju.

Krajnji cilj i rezultat učenja u virtuelnom preduzeću je da student postaje motivisan i na odgovarajući način potpuno pripremljen za budući realni poslovni proces, jer pored sticanja praktičnih znanja razvija samokritičnost, samoinicijativnost, kreativnost, samopouzdanje, samostalnost, liderske osobine, sposobnosti komunikacionih veština, i smisao za biznis i timski rad. Na taj način, postaje svestan svojih slabosti i prednosti, odnosno motiva, vrednosti, znanja i veština koje kasnije lakše i uspešnije primenjuje u svom poslovnom životu **[10]**.

3.2. Efekti virtuelizacije u primenjenom menadžmentu

Ishodi po završetku rada studenata MEF u virtuelnom preduzeću ogledaju se u sledećim **praktičnim znanjima i veštinama [10]:**

1) Osposobljenost za praktičan rad u realnom preduzeću, koristeći koncept tržišne ekonomije i metode eksperimentalnog učenja, uz skraćivanje potrebnog vremena za uvođenje u rad prilikom zaposlenja i skraćivanje pripravništva
2) Ovladavanje menadžerskim i liderskim veštinama za praktičnu realizaciju sistemskih procedura osnivanja, vođenja, razvoja i uključivanja firme u tržišni sistem
3) Vrhunska obučenost za praktično obavljanje poslova i sistemskih radnih zadataka u uslužnim i proizvodnim delatnostima poslovnih sistema
4) Praktična znanja za efikasno organizaciono ponašanje i optimalno menadžersko odlučivanje u poslovnim procesima preduzeća
5) Usvajanje praktičnih znanja i veština potrebnih za uspešan biznis i preduzetništvo pomoću metodologije osmišljene da podstakne kreativno preduzetničko ponašanje i kompetencije u različitim složenim poslovnim situacijama
6) Osposobljenost za efikasno, efektivno i ekonomično (3E) upravljanje poslovnim funkcijama i procesima u realnom preduzeću
7) Sticanje znanja i veština za korišćenje savremenih integrisanih informacionih sistema u formi programskih paketa za upravljanje poslovnim funkcijama i njihovim procesima (marketing, menadžment, ljudski resursi, nabavka, prodaja, računovodstvo, usluge, proizvodnja, zalihe, poslovni rizik, kvalitet, logistička podrška, opšti i pravni poslovi)
8) Primena standardizovanih informacionih sistema - poslovnih rešenja (Business Solutions) i modela elektronskog poslovanja i trgovine sa korišćenjem televorka, E-marketinga, automatizovane podrške odlučivanju u strategijskom menadžmentu
9) Upoznavanje organizacije rada i internog i eksternog delovanja različitih poslovnih sistema
10) Razvijene sposobnosti samostalnog rešavanja problema u datoj poslovnoj situaciji i okruženju
11) Razvijene veštine poslovnog ponašanja za uspostavljanje poslovnih kontakata i sposobnosti komunikacionih veština

12) Znanja i sposobnosti u području sklapanja ugovora i pregovaranja
13) Upoznavanje zakonskih propisa, dokumentacije i formulara sa kojima se susreću poslovni sistemi (opšti i pravni poslovi, službena prepiska i delovodstvo, administracija)
14) Razvoj kreativnih sposobnosti, sposobnosti apstraktnog i integralnog razmišljanja, odnosno razumevanja uzroka i posledica i praktično rešavanje problema
15) Razvoj preduzetničkih sposobnosti i osobina ličnosti: liderstvo, spremnost i smisao za rad i red, permanentno obrazovanje (3L), upornost, odgovornost, i preciznost u radnom procesu
16) Osposobljenost i smisao za timski rad i razvoj socijalnih kontakata (saradnja, povezivanje sa ostalim članovima kolektiva, zajednička odgovornost i solidarnost)
17) Praktična pripremljenost i motivisanost za budući realni poslovni sistem i na odgovarajući način psihološka pripremljenost za radne procese, jer pored sticanja praktičnih naučno-stručnih znanja, student razvija samopouzdanje, samostalnost, samokritičnost, samoinicijativnost, i kreativnost.

3.3. Informacioni sistemi virtuelnog preduzeća

Integrisani poslovni informacioni sistemi, sa kojima se studenti MEF kasnije susreću u realnom sistemu u cilju upravljanja poslovnim funkcijama, najbolji su instrument edukacije u virtuelnom prduzeću.

Na primer, najpoznatiji su **Microsoft poslovni informacioni sistemi (Microsoft Business Solutions)** koji sublimiraju osnovne poslovne funkcije u preduzeću, uz uvažavanje potreba menadžmenta, i na bazi retrospektivnih i aktuelnih analiza stanja i sinteza, obezbeđuju relevantne informacije za donošenje poslovnih odluka. Svako od poslovnih rešenja namenjeno je određenom profilu kompanija **[4]**:

- **Microsoft Dynamics AX** je poslovno rešenje namenjeno srednjim i velikim preduzećima, koje obezbeđuje funkcionalnost, kompleksnost i fleksibilnost za praćenje poslovanja i rast kompanije, sa manjim fokusiranjem na savladavanje novih tehnologija, a više na poslovne ciljeve. Potpuno je otvoreno za integraciju sa drugim i već postojećim programima i tehnologijam
- **Microsoft Dynamics NAV (nekada MBS Navision)** jedan je od najpoznatijih svetskih poslovnih informacionih sistema, koji obuhvata sve segmente poslovanja jedne firme srednje veličine i trenutno ga koristi oko 100 preduzeća u Srbiji. Daje pregled celovitog poslovanja. Poslovni i finansijski podaci su uvek ažurirani i u potpunosti su integrisani sa podacima iz svih drugih oblasti programa. Takođe, daje slobodu fokusiranja na poslovanje i dozvoljava razvoj željenim tempom
- **Microsoft Dynamics NAV Express** je poslovno rešenje namenjeno segmentu malih preduzeća, a potpuno je prilagođeno potrebama i uslovima domaćeg tržišta, kao integrisani poslovni paket u skladu sa zakonskim rešenjima, i omogućava efikasno vođenje poslovanja u malom biznisu, uz izuzetnu instruktivnu podršku u korišćenju.

Moduli Microsoft Dynamics NAV Express:

- **Finansije:** oGlavna knjiga oBanke oKontni plan oOsnovna sredstvaoPDVoDimenzije
- **Kupci i Prodaja:** oKupci i obrasci kupaca oCenovna lista, rabati oObrada naloga, fakturisanje
- **Marketing (CRM) osnove:** oKontakti oZaduženja oOutlook integracija
- **Dobavljači i Nabavka:** oDobavljači oObrada naloga, proveravanje faktura
- **Osnove kontrole zaliha:** oArtikli oLokacije oKretanje idopunjavanje zaliha oFizičko stanje zaliha oProcena zaliha oZavisni troškovi
- **Resursi i projekti**
- **Lokalni moduli:** oObračun zarada i kadrovska evidencija oEvidencija sitnog inventara oElektronski platni promet, veza sa bankarskim platnim sistemima (Halcom, Pexim) oPutni nalozi.

4. ZAKLJUČAK

Fakultet za primenjeni menadžment, ekonomiju i finansije (MEF) je visokoškolska ustanova sa reputacijom i predstavlja „naučnu bazu" koja se kroz različite forme povezuje sa „biznis bazom" preduzetništva, u cilju spoja teorije i prakse primenjenog menadžmenta. U toku 15-godišnjeg rada MEF je završilo više stotina studenata, i svi oni stečena znanja primenjuju radeći u prestižnim poslovnim sistemima u zemlji i svetu.

Spoj nauke i biznisa jača konkurentnost preduzeća – to je formula oprobana u mnogim zemljama u tranziciji. Nekonkurentnost je dominantni razlog propadanja MSP i u visokorazvijenim zemljama. MEF, sa svojim studijskim programima na prvom, drugom i trećem stepenu akademskih studija, nastoji da isprati potrebe poslovnih sistema naše privrede, jer upravljanje preduzećima zahteva veštine koje se uče. Ovaj modalitet povezivanja nauke i prakse naročito je karakterističan za kreativne studente, buduće menadžere, mastere i doktore nauka, koji već imaju svoje porodične firme. Iskustva iz privatnih firmi predstavljaju relevantnu osnovu za razvoj i realizaciju nastavno-obrazovnog procesa. Ideja je da MEF bude svojevrsni centar okupljanja preduzetnika i male privrede.

MEF je definisao realan sistem vrednosti – viziju, misiju, ciljeve i strategiju upravljanja obrazovnom delatnošću, što doprinosi kontinualnom unapređenju kvaliteta svih delatnosti visokoškolske ustanove. Razvoj sistema menadžmenta kvalitetom zasniva se na projektovanom i sistemskom pristup , uz angažovanje svi zaposlenih, kao i studenata. Sistem upravljanja kvalitetom je fleksibilan i otvoren za preuzimanje i primenu najnovijih i boljih standarda i procedura, uz stalno unapređivanje standardizacije svih segmenata delatnosti, radi uspešnijeg i realnijeg sagledavnja procesa rada i preduzimanja stimulativnih i korektivnih mera. Radi kontinualnog poboljšanja kvaliteta sposobnosti studenata, MEF ažurno prati njihov razvoj i napredovanje tokom školovanja, ali prati i posle završetka studija, kroz kontakte sa institucijama u kojima se zapošljavaju.

Današnja tržišna privreda ne može bez MSP, koja predstavljaju “biznis bazu” preduzetništva, i imaju mnoge prednosti u odnosu na velika preduzeća. U budućnosti broj MSP će imati stalan rast, a država je u obavezi da podstiče preduzetništvo. Njihovu «svetlu» budućnost nameću nove naučno-tehnološke promene i menadžerska znanja, novi izvori energije i novi

materijali, novi proizvodi i usluge, novi «stile of living». MSP sa zaposlenim akademski obrazovanim menadžerima, ekonomistima i informatičarima, postaće "visokotehnološka društva" koja obećavaju brz rast, jer imaju novi proizvod i uslugu koji obećavaju veliki proboj na tržištu. Obrazovno žariste se pomiče od velikog prema malom preduzeću. Sve više mladih stvaraće biznis karijere u MSP.

Dosadašnja iskustva MEF, i povezanost sa MSP u Srbiji, a preko njih sa tržištem rada Evrope, ukazuju da je **virtuelno preduzeće** savremeni model sticanja praktičnih znanja potvrđenog kvaliteta, koji otvara izuzetne mogućnosti za stručno osposobljavanje i kreativni rad studenata uz realne kontakte sa okruženjem, i značajne efekate povećanja zaposlenosti u skladu sa potrebama poslodavaca i tržišne privrede u zemlji i Evropi.

Virtuelizacija malog biznisa omogućava savremena menadžerska znanja i profesionalne veštine, na bazi softvera koji su vodiči kroz poslovne funkcije i procese. Krajnji efekat edukacije u virtuelnom preduzeću je da student bude potpuno stručno pripremljen i motivisan za budući realni sistem, jer pored sticanja praktičnih menadžerskih znanja, razvija sposobnosti za liderstvo, poslovno komuniciranje, privlačenje kupaca, samokritičnost, samostalnost, kreativnost, samopouzdanje, i smisao za individualni i timski rad. Praksa je pokazala da su uspešni menadžeri samo oni koji imaju liderske osobine: naučno stručna znanja i menadžerske veštine, inovativnost, razumno preuzimanje rizika, samouverenost, uporan rad, postavljanje ciljeva i odgovornost. MEF je upravo izvor uspešnih menadžera dokazanih u praksi poslovnih sistema u zemlji, Evropi i svetu.

LITERATURA

[1] Ceranić, S.: Menadžment u malim i srednjim preduzećima, Fakultet za menadžment MSP, Beograd, 2004.

[2] Siropolis, N.: Menedžment malog poduzeća, četvrto izdanje, «Mate», Zagreb, 1995.

[3] Marković, M.: Menadžment malih i srednjih preduzeća, Fakultet za internacionalni menadžment, Beograd, 2000.

[4] Minić, S.: Virtuelizacija menadžmenta biznisa, LIDER – časopis za teoriju i praksu menadžmenta, broj 3 januar/februar, Cekom d.o.o, Novi Sad, 2008.

[5] Levi - Jakšić, M., Komazec, G.: Menadžment operacija, Megatrend univerzitet, Beograd, 2008.

[6] Evropska povelja o malim preduzećima – Izveštaj o malim preduzećima Republike Srbije – Na osnovu upitnika Evropske komisije za 2004. godinu, Beograd, 2003.

[7] Kotler, Ph.: Marketing Management, Prentice Hall Canada Inc., 1999.

[8] Macura, R.:Značaj klasterizacije za povećanje konkurentnosti preduzeća, LIDER – časopis za teoriju i praksu menadžmenta, broj 2, Novi Sad, 2007.

[9] Philpott, T., Duncan, J., Leppee, M., Richter, K., Smid, S.: Primjena Evropske povelje za male poduzetnike na nacionalnoj i lokalnoj razini, SME Policy Enhancement and Delivery – SMEPED, Zagreb, ožujak, 2009.

[10] Minić, S.: Specifičnosti menadžmenta malih i srednjih preduzeća sa osvrtom na studije, Okrugli sto, Fakultet za menadžment MSP, Beograd, 2013.

[11] Internet: www.apr.sr.gov.yu.

Milan Stamatović, Univerzitet Metropolitan, Fakultet za menadžment, Beograd
Karolina Perčić, Univerzitet Metropolitan, Fakultet za menadžment, Beograd
Ivana Radojević, Univerzitet Metropolitan, Fakultet za menadžment, Beograd
Đurđica Vukajlović, Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, Fakultet za primenjeni menadžment, ekonomiju i finansije Beograd

Mentorski rad u funkciji zadovoljstva studenata

Apstrakt
Predmet rada je mentorstvo, odnosno odnos mentor-student iz perspektive studenata (sadašnjih doktora nauka), a u vezi sa iskustvom koje su imali tokom rada na doktorskoj disertaciji. Predmet sprovedenog istraživanja je dolaženje do informacija o kvalitetu odnosa mentor-student, jer se pretpostavlja da je jedan od glavnih uzroka poteškoća studenata tokom izrade doktorske disertacije, pa čak i odustajanja od ideje o doktoriranju, upravo neadekvatno mentorstvo. Cilj rada je ukazivanje na veliki značaj mentorstva prilikom izrade doktorske disertacije, odnosno kvalitetnog odnosa između mentora i studenta, kao i svih onih faktora koji pozitivno utiču na taj odnos, i sa aspekta mentora, i sa aspekta studenta, kao i saznanja o stepenu zadovoljstva studenata njihovim radom sa mentorima tokom pisanja doktorata.
Ključne reči: *mentor, mentorstvo, student, doktorska disertacija*

1. UVOD

Mentorstvo je kompleksan, interaktivan proces koji se odvija između pojedinaca različitog nivoa iskustva i stručnosti, u kojem stručnjak (mentor) daje podršku svom kolegi kako bi postao efikasniji u radu i doprineo ostvarenju ciljeva ustanove u kojoj radi. Krajnji cilj jeste profesionalni razvoj i napredovanje u karijeri (Popović, 2009). Mentorstvo je pre svega relacioni pojam, tj. odnos, koji sadrži niz konkretnih, specifičnih uzajamnih prava, dužnosti i obaveza, ali i neke naizgled neopipljive dimenzije, koje uprkos manjoj podložnosti lakom i preciznom definisanju, specifikovanju i operacionalizaciji, imaju suštinski značaj i uticaj na uspešno odvijanje mentorstva. Dobar odnos je onaj dinamički faktor koji optimizuje kognitivne i motivacione funkcije učesnika u odnosu. Mentor je onaj koji pomaže, ali ne diktira i ne nameće, studentu da izabere, uobliči i valjano definiše temu i hipotezu disertacije, upućuje ga na relevantnu literaturu, usmerava njegovo istraživanje u pravom pravcu, pomaže mu da strukturiše rad, da skrati put od opštih ka specifičnim znanjima itd. Ali on takođe aktivno sudeluje u formiranju budućeg naučnika u određenoj oblasti znanja, stavljajući mu na raspolaganje svoje naučne i ljudske resurse.

2. TEORIJSKO-METODOLOŠKI OKVIR RADA

2.1. Predmet rada

Predmet rada je mentorstvo, odnosno odnos mentor-student iz perspektive studenta (sadašnjih doktora nauka). U svakom odnosu u kojem jedna strana više zavisi od dobre volje druge, u kojem je zato u ranjivijem položaju, potrebno je, pre svega, dati reč "slabijem" učesniku, u ovom slučaju studentu. Iz tog razloga je predmet sprovedenog istraživanja dolaženje do informacija o kvalitetu odnosa mentor-student iz perspektive studenta, jer je jedan od glavnih uzroka poteškoća studenata tokom izrade doktorske disertacije, pa čak i odustajanja od ideje o doktoriranju, upravo neadekvatno mentorstvo.

2.2. Cilj rada

Cilj rada je ukazivanje na veliki značaj mentorstva prilikom izrade doktorske disertacije, odnosno kvalitetnog odnosa između mentora i studenta, kao i svih onih faktora koji pozitivno utiču na taj kvalitetan odnos, i sa aspekta mentora, i sa aspekta studenta. Sprovođenjem istraživanja, gde ciljnu grupu čine studenti (sadašnji doktori nauka), cilj je da se dođe do saznanja o stepenu zadovoljstva studenata njihovim radom sa mentorima tokom pisanja doktorata.

2.3. Metodologija rada

U teorijskom delu rada koristila se deskriptivno-spekulativna metoda, a u istraživačkom delu koristila se transverzalna studija (studija preseka) empirijskog karaktera. Istraživanje je sprovedeno na teritoriji Republike Srbije tokom 2015. godine. Ciljna grupa bili su doktori nauka. Uzorak se sastojao iz 250 slučajno odabranih doktoranata. Validno vraćenih upitnika bilo je 221 koji su uzeti u obzir prilikom obrade podataka. Za potrebe istraživanja primenjen je upitnik koji je posebno pripremljen za potrebe ovog istraživanja. Upitnici su se slali elektronskim putem, kao i ličnim davanjem upitnika ispitanicima. Prilikom obrade podataka i interpretacije rezultata koristio se aplikativni SPSS statistički program za obradu podataka, a u okviru njega deskriptivna statistika i komparativna statistika (X^2test).

2.4. Hipoteze istraživanja

Pretpostavlja se da je jedan od glavnih uzroka poteškoća studenata tokom izrade doktorske disertacije, pa čak i odustajanja od ideje o doktoriranju, neadekvatno mentorstvo. Nulta hipoteza istraživanja H_0 je da su *studenti generalno nezadovoljni njihovim mentorskim odnosom sa profesorom koji im je pomagao u izradi doktorata.*

Alternativna hipoteza istraživanja H_1 je da je neadekvatno mentorstvo uzrokovano lošim aspektima mentorskog odnosa sa studentom (lošom komunikacijom između mentora i studenta, nedovoljnom posvećivanju pažnje i vremena, nepomaganja u uobličavanju ideje disertacije, neupućivanju na relevantnu literaturu, nepomaganju u održavanja pravca i fokusa, neupućivanja kritika koje su obrazložene, utemeljene i konstruktivne, nedostupnošću za saradnju, neumeća ohrabrenja i motivacije, nepoverenja u kompetencije i dobronamernost

mentora, nepoštovanja autonomije studenta, pokušavanja da se nametnu ideje mentora, nepoštovanja ličnosti studenta, slabe učestalosti i kvaliteta komunikacije sa mentorom, neblagovremenog dobijanja povratnih informacija od mentora, ustručavanja studenta da se obrati mentoru za pomoć i netemeljnog čitanja svih delova rada od strane mentora), odnosno da *postoji statistički značajna razlika između odabira mentora za slučaj ponovne izrade doktorata i svih ovih navedenih elemenata mentorskog odnosa,* jer se adekvatnost mentorstva može usko povezati sa željom za ponovnim izborom istog mentora, i obrnuto.

Alternativna hipoteza istraživanja H_2 je da *postoji statistički značajna razlika između vremenskog trajanja pisanja doktorske disertacije i odabira mentora za slučaj ponovne izrade doktorata*, jer je pretpostavka da u slučaju dobrog odnosa mentor-student (koji se ogleda kroz želju za ponovnim izborom istog mentora) vremenski period izrade doktorata kraći, nego u suprotnom slučaju.

3. TEORIJSKI OKVIR RADA

3.1. „Studentom usmereno mentorstvo“

Čuveni psiholog, pedagog i univerzitetski profesor Karl Rodžers je svoj originalni psihoterapeutski pristup, koji je nazvao „klijentom usmerena psihoterapija“, primenio i na domen pedagogije, kao “studentom usmeren proces“ (Rodžers, 1995). Isti se za potrebe daljih razmatranja parafrazira u izraz „studentom usmereno mentorstvo“. To znači da je u fokusu relacije student, da odnos profesor – student ne sme biti isključivo formalan i depersonalizovan kao „ja-ono“, već personalizovan kao „ja-ti“ (Buber, 1990, Goleman, 2007). Drugim rečima, student je u tom odnosu punopravni, a ne manje važan subjekat, ili čak objekat procesa. Iako se odvija između subjekata različitih nivoa iskustva i stručnosti, u kojem mentor daje podršku mentorisanom u njegovom razvoju, mentorstvo podrazumeva partnerski odnos (Popović, 2009).

Mentor pomaže studentu da mobiliše sopstvene resurse, potencijale, da otkrije i primeni vlastita rešenja, da razvije istraživačku i refleksivnu autonomiju, uključivši i autonomiju u odnosu na mentora. Mentorstvo je sredstvo u službi razvoja, a mentor je katalizator trostrukog razvoja mentorisanog: 1) kognitivnog, kao što je sticanje novih predstava, metoda, perspektiva, novih načina izgradnje i organizovanja znanja; 2) društvenog, u smislu akademske socijalizacije, to jest razvoja veština snalaženja u specifičnim društvenim okvirima i situacijama i u izgradnji profesionalnog (naučnog) identiteta; i 3) psihološkog, u smislu unapređenja kognitivnih kompetencija, jačanja motivacije, podsticanja kritičnosti i kreativnosti i jačanja samopouzdanja i samovrednovanja.

Mentor pomaže studentu da shvati kako funkcioniše svet, zajednica u koju on želi da se uključi i da postane njen ravnopravni član. Mentori su profesori koji poseduju veliko lično, naučno i pedagoško iskustvo, kao i za studente bitne informacije o akademskim normama, vrednostima i procedurama, odnosno o celokupnoj akademskoj kulturi. Pristup tim informacijama omogućava studentu da bolje upozna tu kulturu, da ovlada mehanizmima njenog delovanja, da je brže i bezbolnije usvoji i da zahvaljujući tome, napreduje. Navedene

dimenzije razvoja studenta omogućenog i podržanog odnosom sa mentorom, ostvaruju se komunikacijom.

3.2. Komunikaciona funkcija mentorstva i uloga povratnih informacija u održavanju i jačanju motivacije

Komunikaciona funkcija mentora, osim ostvarivanja kognitivne uloge usmeravanja, savetovanja, razmenjivanja ideja, ima i nezamenljivu ulogu u održavanju i jačanju motivacije mentorisanog. Rezultati istraživanja koja su sproveli Lok i njegovi saradnici u okviru čuvene motivacione teorije ciljeva, dokazali su da su blagovremene i adekvatno formulisane povratne informacije, apsolutno nezaobilazan uslov motivacije. U svojoj teoriji postavljanja ciljeva, Lok je pokazao da su uloga cilja i uloga povratnih informacija komplementarne i nerazdvojive (Čukić, 2004). Motivišući uticaj redovne komunikacije o postignutim rezultatima je već odavno bio poznat, ali novitet koji je uveo Lok je uočavanje sprege između cilja i fidbeka. Povratne informacije deluju na osobu samo ako može da ih uporedi sa ciljem koji teži da ostvari, to jest ako su u jasnoj vezi sa njim. Informacije koje se daju pojedincima o njihovim postignućima, bez jasnog situiranja istih u odnosu na precizno određene ciljeve, imaju samo relativan značaj, te prema tome ne utiču na motivaciju. Povratna informacija podstiče motivaciju samo ako subjekat može jasno da je situira na putanji koja ima početak (prethodni rezultat) i kraj (cilj koji treba dostići). Iz toga sledi da kada studenti, koji su prihvatili zahtevan cilj, ne dobijaju nikakve, ili samo uopštene informacije o svojim rezultatima, gubi se i motivišući efekat cilja. To ujedno znači da povratne informacije moraju biti relevantne, konkretne i precizne, a ne neodređene, uopštene i maglovite. Da bi se postigao taj kvalitet, mentorova dužnost je da u svakoj fazi rada informiše studenta o ostvarenom, ili neostvarenom napretku u odnosu na cilj, jer mu jedino te informacije omogućavaju da prilagođava, podešava i koriguje svoje postupke.

Pozitivni rezultati, uspesi su najjači „motivatori“, ali čovek mora i da zna sa sigurnošću da je postigao očekivane rezultate, a to znanje se zasniva i na povratnim informacijama koje dobija od relevantnih drugih. Bez cilja je nemoguće proceniti dokle se stiglo. Bez informacija, nema rezultata koji se mogu procenjivati, što znači da nedostaje „kompas“ koji usmerava trud i akciju. Tada preti poznata opasnost rasplinjavanja, gubitka fokusa i pravca.

3.3. Kvaliteti dobrog mentora

Često se mentorstvo poistovećuje sa sličnim ulogama, kao što je na primer, supervizija. Kvaliteti dobrog supervizora i dobrog mentora su slični jer se te uloge donekle poklapaju, ali se uloga mentora ne svodi na ulogu supervizora. Dobar mentor treba da poseduje i neka lična svojstva, stavove i ponašanja koji nisu neophodni supervizoru. Supervizor obučava određenim veštinama, praktičnoj primeni znanja, usavršavanju kompetencija i nadgleda izvršenje datih zaduženja u interesu dobrog funkcionisanja organizacije. Mentor, pak, pored velikog znanja i iskustva, treba da bude iskren, dostojan poverenja i posvećen mentorskom odnosu. Interes koji mentor pokazuje za rad mentorisanog ima za svrhu pre svega njegov razvoj, njegovo usavršavanje, a indirektno i dobrobit ostalih učesnika i institucije.

Lično, naučno-istraživačko i pedagoško iskustvo i akumulirano znanje mentora su njegovi glavni resursi. Mentori dobro poznaju, a treba i sami da oličavaju, visoke profesionalne standarde, dobru profesionalnu praksu i da budu sposobni da iste prenesu drugima. Povlašćene informacije koje mentor prenosi otvaraju studentima vrata, koja bi im inače bila zatvorena, pomažući im da izbegnu lutanja i greške koje bi im oduzele mnogo vremena i energije potrebnih za koncentrisanje na prioritetne zadatke. On ume da prepozna, vrednuje i ohrabruje jedinstvenost i posebnost svakog studenta. Mentori treba da budu spremni da poklanjaju svoje vreme, da prenose stečena znanja, da nesebično pružaju savete i podršku u momentima profesionalne i/ili lične krize njihovih studenata. Dobar mentor može na taj način da ublaži snažan osećaj usamljenosti i obeshrabrenosti kroz koje doktoranti, prolaze u kritičnim fazama procesa doktoriranja.

Prema Karl Rodžersu, u okviru njegove „studentom usmerene“ pedagoško-psihološke koncepcije, postoji jedan odnos, stav ili ponašanje profesora, koji olakšava i favorizuje proces učenja i napredovanja studenata (Rodžers, 1961). Tu dispoziciju duha, priznaje Rodžers, je teško definisati i imenovati. Ona sadrži aktivno slušanje, razumevanje, prihvatanje i poverenje, i manifestuje se u različitim oblicima. Mentor kod kojeg je ta dispozicija naročito izražena prihvata bez restrikcije i negativne reakcije strahove, sumnje i kolebanja koja student doživljava kada se suočava sa novim izazovima i problemima, kao što potpuno prihvata i pozitivne emocije (entuzijazam, zadovoljstvo i ponos) koje student oseća u uspešnim fazama procesa rada. Takav mentor može da prihvati, a da ne osuđuje naprečac, trenutnu apatiju ili kolebljivost studenta, njegovu iznenadnu potrebu da se uputi perifernim, marginalnim pravcima istraživanja, isto koliko prihvata i vrednuje njegov trud i disciplinu. On je u stanju da prihvati i osećanja koja ometaju i inhibiraju tok rada, i ona koja ga favorizuju i pospešuju, jer su i jedna i druga sastojci kreativnog procesa (Milivojević, 2011). Kada se ne postavlja kao strogi sudija, kad nije autoritaran i previše direktivan, on tada ne ugrožava unutrašnju slobodu koja omogućava studentu da sam prevaziđe svoje blokade, da napreduje, da uči, da sazreva. Kada je odnos mentor – student dobar, kada u njemu vlada uzajamno poverenje, student je kreativniji, sposobniji za složene kognitivne procese usled veće spontanosti i odsustva straha od greške. Istraživanja u okviru psihologije stvaralaštva su pokazala da pozitivne emocije, koje lakše izbijaju na površinu u opuštenijem ambijentu, favorizuju divergentnu produkciju, koja je sama srž kreativnosti (Milivojević, 2011). Jasno je da pod „opuštenim“ ne mislimo na labavljenje radne discipline, aljkavost ili zabavu, već na odsustvo napetosti, stresa i straha u komunikaciji, na odnos koji pogoduje otvorenosti, nasuprot zatvorenosti, poverenju, nasuprot podozrenju.

Baš kao i mentor, i student takođe prihvata dužnost i obavezu ulaganja vremena i truda u mentorski odnos. Doprineti jednoj oblasti znanja i to kvalitetno, zahteva posvećenost, duh inicijative i spremnost da se slušaju i uvažavaju primedbe, sugestije i kritike. Student treba da sistematično planira etape rada, da poštuje rokove, da se informiše o normama i pravilima univerziteta, kao i o svemu što se odnosi na etiku naučno-istraživačkog rada, pre svega na plagijat, da održava kontakt sa mentorom. Student treba temeljno da se priprema za radne sastanke sa mentorom (na primer, da sastavi rezime rezultata dosadašnjeg istraživanja, spisak preciznih pitanja). Student treba da uzima u obzir, uvažava i postupa u skladu sa savetima i

primedbama mentora. Ako postoji neslaganje sa njegovim komentarima, treba korektno ali otvoreno da iznese i argumentuje svoje gledište.

4. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

4.1. Rezultati deskriptivne statistike

U posmatranom uzorku, ispitanika muškog pola je 134 ili 60,6%, dok je ispitanika ženskog pola 87 ili 39,4%, što je predstavljeno tabelom 1.

Tabela 1. Obuhvaćenost uzorka u odnosu na pol ispitanika

Pol ispitanika	Apsolutne frekvencije	Procenti
Muški	134	60.6
Ženski	87	39.4
Ukupno	221	100.0

U posmatranom uzorku najviše je doktorata iz oblasti tehničko-tehnoloških nauka (38,9%), a najmanje je iz umetnosti (0,5%), što je predstavljeno tabelom 2.

Tabela 2. Oblast doktorata ispitanika u posmatranom uzorku

Oblast doktorata	Apsolutne frekvencije	Procenti
Društveno-humanističke nauke	69	31.2
Prirodno-matematičke nauke	42	19.0
Tehničko-tehnološke nauke	86	38.9
Medicinske nauke	23	10.4
Umetnost	1	.5
Ukupno	221	100.0

U posmatranom uzorku najveći broj doktorata se pisalo duže od tri godine (45,2%), a najmanje se pisalo do jedne godine (7,7%), što je predstavljeno tabelom 3.

Tabela 3. Vremenski period pisanja doktorske disertacije

Vremenski period pisanja doktorata	Apsolutne frekvencije	Procenti
Do jedne godine	17	7.7
Od jedne do dve godine	38	17.2
Od dve do tri godine	66	29.9
Više od tri godine	100	45.2
Ukupno	221	100.0

Rezultati u tabeli 4 pokazuju da najveći procenat ispitanika (59,3%), ukoliko bi opet radilo doktorski rad, ne bi menjao mentora. Njih 20,4% bi menjao mentora.

Tabela 4. Stav u pogledu promene mentora ukoliko bi ispitanik opet pisao doktorat

Ukoliko biste opet radili doktorat, voleli bi ste da Vam	Apsolutne frekvencije	Procenti
Bude isti mentor	131	59.3
Da bude mentor neko drugi	45	20.4
Svejedno mi je	29	13.1
Ne znam	16	7.2
Ukupno	221	100.0

Sprovedenim istraživanjem došlo se do podatka da je sa najnižom prosečnom ocenom (3,33) od strane ispitanika ocenjeno upućivanje na relevantnu literaturu od strane mentora. Najvišom prosečnom ocenom (4,45) ocenjeno je poštovanje ličnosti doktoranta od strane mentora. Prema ovome, najbolje vrednovani elementi mentorskog odnosa su poštovanje ličnosti od strane mentora, a najmanje je vrednovano upućivanje na literaturu. Sem navedene najniže ocene (3,33), sve ostale prosečne ocene za svaki ispitivani aspekt mentorskog odnosa (lista varijabli je data u tabeli 5) vrednovan je sa najmanje 3,5 od maksimalne prosečne ocene 5,00, dok je preko 50% ispitanika ocenilo sa najvišim ocenama svaki element mentorskog odnosa.

4.2. Rezultati komparativne statistike

4.2.1. Razlike u zadovoljstvu mentorskim radom prilikom izrade doktorske disertacije i odabira mentora za slučaj ponovne izrade doktorata

U tabeli 5, predstavljene su razlike u odabiru mentora za slučaj ponovne izrade doktorata u odnosu na zadovoljstvo mentorskim radom prilikom izrade doktorske disertacije. Rezultati pokazaju da postoji statistički značajna razlika između odabira mentora za slučaj ponovne izrade doktorata i zadovoljstva mentorskim radom od strane studenta (Sig=0.00<0.05), u pogledu svih aspekata mentorskog odnosa (sem kod predposlednje ispitane varijable – Na konsultacije sa mentorom dolazio/la sam pripremljen/a, što se i ne uzima u obzir u ovom razmatranju, jer se varijabla tiče samog studenta i njegovog odnosa prema radu sa mentorom, a ne obrnuto, što je predmet ispitivanja). Utvrđeno je da ne postoji statistički značajna razlika između odabira mentora za slučaj ponovne izrade doktorata i stepena pripremljenosti studenata za konsultacije sa mentorom.

Tabela 5 . Razlike u oceni zadovoljstva mentorskim radom i odabira mentora

ISPITIVANE VARIJABLE	**ODABIR MENTORA**		
	^{2}	**Df**	**p**
Mentor mi je posvećivao dovoljno pažnje i vremena	102.693	12	0.000
Mentor mi je pomagao da uobličim ideju disertacije	77.380	12	0.000
Mentor me je upućivao na relevantnu literaturu	57.619	12	0.000
Mentor mi je pomogao da održim pravac i fokus	89.376	12	0.000
Kritike mog mentora bile su utemeljene, obrazložene i	74.332	12	0.000

konstruktivne			
Moj mentor je bio dostupan, raspoloživ za saradnju	109.624	12	0.000
Mentor je umeo da me ohrabri i motiviše	114.123	12	0.000
Imao/la sam poverenja u kompetencije mog mentora	97.829	12	0.000
Imao/la sam poverenja u dobronamernost mog mentora	105.668	12	0.000
Mentor je poštovao moju autonomiju	74.149	12	0.000
Mentor nije pokušavao da mi nametne svoje ideje	53.175	12	0.000
Mentor je poštovao moju ličnost	90.073	12	0.000
Bio/la sam zadovoljan/na učestalošću komunikacije sa mentorom	99.833	12	0.000
Bio/la sam zadovoljan/na kvalitetom komunikacije sa mentorom	117.669	12	0.000
Blagovremeno sam dobijao/la povratne informacije od mentora (sugestije, primedbe, pohvale itd.)	109.257	12	0.000
Nisam se ustručavao/la da se obratim mentor za pomoć kada sam nailazio/la na poteškoće	62.087	12	0.000
Moj mentor je temeljno čitao nacrt/verziju/plan/poglavlje rada koji mu predam	51.605	15	0.000
Na konsultacije sa mentorom dolazio/la sam pripremljen/a (pripremim pitanja, nedoumice koje ću da mu izložim)	16.222	12	0.181
Svestan/na sam značaja koji je mentorski rad imao za moj razvoj i usavršavanje	70.653	12	0.000

4.2.2. Razlike u odabiru mentora za slučaj ponovnog pisanja doktorata i vremenskog trajanja pisanja doktorske disertacije

Na osnovu tabele 6, zaključuje se da ne postoji statistički značajna razlika između vremenskog trajanja pisanja doktorske disertacije i odabira mentora za slučaj ponovne izrade doktorata (Sig=0.171>0.05).

Tabela 6. Razlike u odabiru mentora i vremenskog trajanja pisanja doktorske disertacije

ISPITIVANA VARIJABLA	VREMENSKO TRAJANJE PISANJA DOKTORSKE DISERTACIJE		
	^{2}	Df	p
Ukoliko biste opet radili doktorski rad, voleli bi ste da Vam: a) bude isti mentor, b) da bude mentor neko drugi, c) svejedno mi je, d) ne znam.	12.822	9	0.171

4.2.3. Razlike u zadovoljstvu mentorskim radom prilikom izrade doktorske disertacije kod ispitanika različitog pola i različite naučne oblasti doktorata

Rezultati istraživanja pokazuju da su muškarci zadovoljniji svim elementima mentorskog odnosa gde je ustanovljena statistička značajnost, tj. muški ispitanici su zadovoljniji radom sa mentorom u smislu pažnje i vremena koje im mentori posvećuju, zatim, radom sa mentorom u smislu pružene pomoći prilikom uobličavanja ideje disertacije, u smislu

poverenja u dobronamernost svog mentora, u smislu poštovanja ličnosti studenta, u smislu učestalosti komunikacije sa mentorom, kao i u pogledu kvaliteta komunikacija. Rezultati pokazuju da bez obzira na oblast doktorata ne razlikuju se statistički značajno ocene ispitanika po svim ispitivanim varijablama (elementima mentorskog odnosa).

5. ZAKLJUČAK

Mentorstvo donosi dobrobit svim uključenim stranama: studentu, samom mentoru, ali i ustanovi u okviru koje sarađuju, široj akademskoj, naučnoj i društvenoj zajednici. Dobri efekti variraju u skladu sa stepenom učešća i posvećenosti svakog aktera (uključujući i fakultete i univerzitete, koji treba da pruže optimalne uslove). Gotovo da nije potrebno isticati koliko zadovoljstvo i uspeh studenata utiču na ugled koji će fakultet/univerzitet uživati u akademskoj i široj javnosti.

Dobra komunikacija u okviru date organizacije je zalog ne samo zadovoljstva, već i uvećanja kapitala njenog znanja, obogaćenja njenog nasleđa, poboljšanja produktivnosti, koji time, stvaraju jaku organizacionu kulturu i tradiciju. Univerziteti, kao i druge naučno-istraživačke institucije, zavise u velikoj meri od ugleda koji uživaju u javnosti, jer tako privlače najbolje kadrove, najtalentovanije studente, dobru volju i podršku javnosti važnu za njihov opstanak i razvoj. U tom smislu, reputacija profesora kao dobrog mentora je ključan element i često će zbog njega mnogi studenti izabrati baš taj fakultet, a ne neki drugi.

Mentori treba da budu sposobni da daju konstruktivne kritike bez nestrpljivosti, razdražljivosti, omalovažavanja i osude, i da stvore odnos u kojem student oseća da može da pogreši, a da ne izgubi poverenje u sebe, samopouzdanje i volju da istraje na putu ka cilju. Iz prethodnog je jasno da pravog mentora, osim znanja, stručnosti, iskustva i zrelosti treba da krase i određene karakterne osobine i vrline. S obzirom da je njegov odnos sa studentom asimetričan, hijerarhijski, njegova je odgovornost utoliko veća. On upravlja i diriguje odnosom sa studentom koji u mnogo čemu zavisi od njegove dobre volje, raspoloživosti, savesnosti i nesebičnosti. Upravo zato što su mogućnosti zloupotrebe tog odnosa latentno prisutne, mentor je taj koji postavlja čvrst etički okvir saradnje. Bez obzira na to što student ima na raspolaganju određena sredstva (koja mu formalno garantuju zakonodavstvo ili statuti i pravilnici) za rešavanje sukoba sa mentorom, ili što, teorijski, može da raskine saradnju i potraži drugog mentora, svi znamo da je u praksi to teško izvodljivo i da je cena takvog postupka previsoka (gubitak vremena, preusmeravanje, promena teme, stres i sl.). Zbog toga lični i profesionalni integritet, emocionalna i socijalna kompetencija (koje se stiču, uče i razvijaju), treba da budu nezaobilazne odlike mentora.

Nulta hipoteza istraživanja H_0 je da su studenti generalno nezadovoljni njihovim mentorskim odnosom sa profesorom koji im je pomagao u izradi doktorata, i ista je opovrgnuta, s obzirom da je istraživanje dokazalo da je mali procenat doktora nauka iskazalo nezadovoljstvo svojim radom sa mentorom tokom izrade doktorske disertacije, i to u svim elementima mentorskog odnosa koji su uzeti za razmatranje. Osim toga, čak 59% ispitanika bi želelo da sarađuje sa istim mentorom u slučaju ponovnog pisanja doktorata.

Alternativna hipoteza istraživanja H_1 glasi: Neadekvatno mentorstvo je uzrokovano lošim aspektima mentorskog odnosa sa studentom, odnosno postoji statistički značajna razlika između odabira mentora za slučaj ponovne izrade doktorata i svih elemenata mentorskog odnosa, jer se adekvatnost mentorstva može usko povezati sa željom za ponovnim izborom istog mentora, i obrnuto. Na osnovu sprovedenog istraživanja, druga hipoteza istraživanja se prihvata, odnosno dokazano je da postoji statistički značajna razlika između odabira mentora za slučaj ponovne izrade doktorata i svih elemenata mentorskog odnosa.

Alternativna hipoteza istraživanja H_2 je da postoji statistički značajna razlika između vremenskog trajanja pisanja doktorske disertacije i odabira mentora za slučaj ponovne izrade doktorata, jer je pretpostavka da u slučaju dobrog odnosa mentor-student (koji se ogleda kroz želju za ponovnim izborom istog mentora) vremenski period izrade doktorata kraći, nego u suprotnom slučaju. Ova hipoteza je opovrgnuta, odnosno rezultatima istraživanja je dokazano nepostojanje statističke značajne razlike između navedenih varijabli.

Postoji svesnost da pristup ovog rada ima jednu manu i nedostatak: mnogo više pažnje posvećuje mišljenjima studenata-doktoranata, a gotovo da nije dat nikakav prostor mišljenjima i iskustvima profesora-mentora. Istraživanje onoga kako mentori opažaju i doživljavaju svoju ulogu, teškoće na koje nailaze, izazovi i problemi s kojima se najčešće suočavaju u odnosima sa svojim studentima, svakako bi upotpunilo i obogatilo ovu temu bitnim informacijama i perspektivama. Međutim, kao što je već pomenuto, u dvosmernom ali ne i ravnopravnom, simetričnom odnosu, mnogo veći ceh za neuspeh projekta sticanja doktorske diplome plaćaju studenti. U svakom odnosu u kojem jedna strana više zavisi od dobre volje druge, u kojem je zato u ranjivijem položaju, potrebno je, pre svega, dati reč "slabijem" učesniku. Problemi s kojima se suočavaju mentori i nastavno osoblje uopšte, pre su rezultat neadekvatne organizacije, propusta i grešaka u menadžmentu ustanove, slabe infrastrukture, nedovoljnih ili loše raspoređenih resursa, međuljudskih konflikata, loše organizacione klime, pa i opšteg društveno-ekonomskog konteksta, nego nešto što kreiraju studenti.

Ne postoji pretenzija edukovanja profesorskog kadra za mentorstvo. Ovaj rad je proizvod želje da se doprinese razvoju svesti i interesovanja za ovu temu, kao i sopstvenoj edukaciji i unapređenju kvaliteta neophodnih za mentorstvo dostojno tog imena.

6. LITERATURA

1. Bruner, J. (2000): *Kultura obrazovanja,* Educa, Zagreb
2. Buber, M. (1990): *Pointing the Way : Collected Essays*, Humanity Books
3. Carmin, C. (1988): *Issues in Research on Mentoring: Definitional and Methodological.* International Journal of Mentoring 2.2.: pp. 9-13
4. Craft, A. (2000): *Continuing professional development: a practical guide for teachers and schools,* London and New York: Routledge/Falmer
5. Crisan, A. (2006): *School-based Professional Development of Teachers a Challenge of the Romanian World Bank Rural Education Project,* Procedings of 2nd International Forum on Teacher Educatin, Shanghai, China
6. Čukić, B. (2004): *Integrativni menadžment ljudskih resursa*, Fakultet za industrijski menadžment, Kruševac

7. Dryden, G., Vos, J. (2004): *Revolucija u učenju: kako promeniti način na koji svet uči,* Timgraf, Beograd
8. Goleman, D. (2007): *Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ*, Bloomsbury Publishing Plc, London
9. Goleman, D. (2007): *Social Intelligence: The New Science of Human Relationships*, Arrow Books
10. Goleman, D. (2009): *Emocionalna inteligencija*, Geopoetika, Beograd
11. Gordon, T. (1998): *Kako biti uspešan nastavnik,* Kreativni centar, Beograd
12. Holly, P, Southworth, G. (1989): *The developing school*, Falmer, London
13. Hassel, E. (1999): *Professional development: learning from the best*, Illinois: NCREL
14. Kohanski, A. S. (1982): *Martin Buber's Philosophy of Interhuman Relation: A Response to the Human Problematic of Our Time*, Fairleigh Dickinson University Press, New Jersey, USA
15. Long, S. (2002): *Mentoring: a personal reflection*, New Library World, Vol. 103, Iss: 3, pp. 94-97, http://www.emeraldinsight.com
16. Milivojević, T, Stamatović, M. (2011), *Subjective Experience of the Process of Gaining a PhD Degree,* Megatrend Review. Vol. 8, No. 2, pp.573-586, ISSN 1820-3159, UDK 33.378.046.4:159.947.5, COBISS.SR-ID 116780812
17. Miller, B., Myers, K., Richardson, A. (2002): *A professional portfolio for educational inspectors advisers and consultants,* Leadership for Learning, Faculty of Education, University of Cambridge
18. Mrše, S., Božović, S. i dr. (2005): *Vodič za unapređenje rada nastavnika i škola*, prvo izdanje, Beograd
19. Pešikan, A.: *Profesionalni razvoj nastavnika – šta je tu novo?,* https://www.researchgate.net/publication
20. Popović, D. (2009): *Mentorstvo: priručnik za nastavnike*, Zavod za školstvo, Podgorica
21. *Program rada mentora sa nastavnikom pripravnikom,* Zavod za školstvo, Savet za opšte obrazovanje, Crna Gora, 2007
22. Rieman, P. L. (2000): *Teching Portfolios: Presenting Your Proffesional Best,* Boston: Mc Graw Hill
23. Rogers, C. R. (1995): *On Becoming a Person: A Therapist's View of Psychotherapy*, Houghton Mifflin Harcourt
24. Rogers, C. R. (1961): *On becoming a person,* Boston: Houghton Mifflin
25. Stoll, L., Fink, D. (2000): *Mijenjajmo naše škole,* Educa, Zagreb
26. Subotić, Lj. (2008): *Profesionalni razvoj na nivou škole*, Priručnik za škole, Podgorica
27. Shuler, J. M. (2006): *Understanding Organizations and Management through Triangle Analysis and Performance*, Universal Publishers, Florida, USA
28. Senge, P. (1990): *The fifth discipline: The art and practice of the learning organization*, Doubledaz, New York, USA
29. Turban, D. B., Dougherty T. W. (1994): *Role of Protégé Personality in Receipt of Mentoring and Career Success*, The Academy of Management Journal, Vol. 37, No. 3, pp. 688-702
30. Trnavac, N. (1996): *Pedagog u školi,* Učiteljski fakultet, Beograd
31. *The mentoring handbook,* The Centre for Teaching and Learning, https://www.humber.ca/centreforteachingandlearning/assets/files
32. VanBalkom, D., Mijatović, S. (2006): *Stručno usavršavanje – iskustva edukatora za edukatore (zbornik radova o profesionalnom razvoju),* Kanadska agencija za međunarodni razvoj, Grafički atelje Dereta, Beograd
33. Wickman, F., Sjodin, T. (1997): *Mentoring: A Success Guide for Mentors and Protégés*, New York: McGraw-Hill

Малиша Жижовић,
Пословни факултет у Ваљеву, Универзитет Сингидунум,
Факултет техничких наука у Чачку, Универзитет у Крагујевцу
zizovic@gmail.com

Нада Дамљановић,
Факултет техничких наука у Чачку, Универзитет у Крагујевцу
nada.damljanovic@gmail.com

Драган Турањанин,
Висока пословна школа струковних студија, Блаце, Србија
turanjanindragan@live.com

Катарина Тасић,
Факултет техничких наука у Чачку, Универзитет у Крагујевцу
katarina.tasic@ftn.kg.ac.rs

ОБРАЗОВНЕ УСТАНОВЕ – ПУТ ДО КВАЛИТЕТНИЈЕГ ЖИВОТА

Апстракт: *У овом раду су разматрани неки могући концепти за унапређење образовног система на свим нивиома наставног процеса, са циљем стварања бољих и квалитетнијих услова живота и рада за ђаке, студенте, њихове родитеље и друштво у целини. Предложене алтернативне могућности оцењене су у оквиру вишекритеријумског модела са циљем одређивања најбоље од претпостављених активности.*

Кључне речи: *Вишекритеријумска анализа, критеријуми, рангирање.*

Abstrakt: *This paper analyzes some possibilities for improving the education system on all levels of educational process with the aim of creating better living and working conditions for pupils, students, their parents and society as a whole. The proposed alternatives are evaluated in the context of multi-criteria model with the goal of choosing the best proposed alternative.*

Key words: *Multi-criteria analysis, criteria, ranking.*

1. УВОД

Анализа нашег образовног сиситема показује да се организовано образовање у нашем друштву спроводи на неколико нивоа:

- Предшколски ниво;

- Ниво основне школе;
- Ниво средњих школа;
- Ниво високих школа и Универзитета (основне студије) ;
- Ниво високих школа и Универзитета мастер студије, специјалистичке студије;
- Универзитетски ниво докторске студије.

Сваки од ових нивоа имамо своје специфичности.

На предшколском нивоу имамо децу у јаслицама (1-2 године), децу у ”обданишту”, децу у припремној категорији (годину дана пре поласка у школу). На нивоу основне школе имамо децу ”код учитељице/учитеља” од првог до четвртог разреда и децу ”код наставника” од петог до осмог разреда. На нивоу средњих школа имамо средње стручне школе различитог трајања (данас углавном три или четири године), опште образовне средње школе (гимназије) као и специјализоване средње школе за дубље изучавање неких области (математичке гиманзије, филолошке гимназије, спортске гимназије,…). Има чак и преклапања специјализованих средњих школа са основним школама (нпр. у математичкој гиманзији се може завршити седми и осми разред основне школе).

На нивоу високих струковних школа и Универзитета такође имамо различите начине изучавања области – струковне школе би требало већи акценат да дају на практичну наставу и примењивост, а Универзитети на теоријску наставу и пут ка истраживачкој делатности. Такође и трајање ”основних студија на Универзитетима је различито (негде је три, а негде четири године, изузев студија медицинских наука које трају и дуже), а потом за мастер студије имамо да трају две односно једну годину док за трајање основних студија на високим струковним школама три године, а потом специјалистичких студија једну годину (постоји идеја да се и овде праве мастер студије!). Докторске студије данас углавном свуда трају три године.

2. РАДНО ВРЕМЕ У ОБРАЗОВНИМ УСТАНОВАМА

По мишљењу многих, главна аномалија образовања је радно време. Једино на предшколском нивоу имамо обезбеђен боравак деци који износи од 8 до 10 часова у установи. Дакле, док су родитељи на послу, деца су обезбеђена у установи под надзором васпитача/васпитачица. Овде и васпитачи/васпитачице имају ”нормално” радно време као и у другим установама.

Прелазак у ”школски систем” и за родитеље, па самим тим и за децу је често велики проблем. Није ретка слика у градовима видети дете које иде улицом са торбом на леђима и кључем око врата. Ту деца почињу да буду без контроле изложена разним

девијацијама и искушењима. Што су старија, искушења (а често и девијације) се увећавају.

Шта је са васпитачима (учитељи, учитељице, наставници разних предмета) и њиховим радним временом? Најчешће је сведено на одржане часове и активности које могу обавити (и у принципу их и обављају) ван школе – припреме за наставу, прегледање задатака, итд.

Да ли би квалитет живота људи који имају децу, а раде, био на већем нивоу ако би деца, исто као и деца у вртићу, проводила 8 – 10 сати у школи, подразумева се под надзором васпитача који деци помажу да савладају пређено градиво и припреме се за сутрашњи дан у школи? Сигурно је одговор да! Али, ту сада постоје и друга питања као што су простор за то, финансирање ових активности, организација када, како и где се све ово ради, ко то ради, итд., али ми у те детаље нећемо улазити.

Сигурно је, такође, да би у добро организованим основним школама сви били на добитку, и друштво и родитељи и наравно сама деца. Дакле, у целости би сви имали бољу и извеснију будућност.

Да ли би се ово могло проширити и на средњошколски систем? Одговор је потврдан, и поново би имали и боље припремљене људе за рад у привреди (јер би у додатном времену ученици стручних школа могли да буду укључени у привредне делатности) и за студирање (они који се припремају за студирање би могли имати додатне активности у додатном времену за те припреме).

Шта је са вишим нивоима? Наравно, и овде има пуно простора за унапређење образовног процеса. Ако хоћемо бољи квалитет живота и рада, онда (поред осталог) на високошколским установама треба увести радно време и за наставнике и за студенте. Наставници и студенти би долазили у 8^{h} и наставници би држали сву наставу у преподневним сатима (сва настава би се завршавала до 12^{h}). Један од наставника би држао 1 час пред једном групом студената из једног предмета у једном дану. Строго би се акредитацијом прописало (са толеранцијом од 1 до 2 часа) шта се ког дана из одређеног предмета држи (слично као у америчком образовном систему). Поподневни сати би се користили за научни и стручни рад код наставника, а за учење са асистентима (који нису повезани са наставницима) код студената. У случају студената који нису у могућности да присуствују настави (из разних разлога), користила би се настава на даљину (која би се такође морала држати у тачно одређено време).

Оснивач високошколске установе би морао имати органе који контролишу да ли се ово поштује или не! Такође, ови органи би контролисали квалитет рада наставника и њихов професионални напредак, што би довело до постепене елиминације лоших наставника путем реизбора.

Руководиоци образовних установа још увек не пролазе обуку за савремено управљање у образовању. Основни услов за квалитетан систем образовања је да сваки запослени (па и руководећи) има искључиво стручне компетенције. Модернизација управљања,

менаџмента и пословне администрације предвиђена је Стратегијом Развоја образовања у Србији до 2020. године

(http://www.mpn.gov.rs/strategije-2020/).

3. ВИШЕКРИТЕРИЈУМСКА АНАЛИЗА

Из напред изложеног би било могуће направити више модела за образовни систем:

Алтернативе

A_1	Систем какав је сада.
A_2	A_1 + пуно радно време у основној школи.
A_3	A_2 + пуно радно време у средњим школама.
A_4	A_3 + пуно радно време у високом образовању.

Критеријуми за оцену ових образовних система би могли бити:

Критеријуми

C_1	Оцена квалитета живота родитеља.
C_2	Оцена квалитета образовања (са становишта знања и радних навика почетника на раду после завршетка одговарајућег образовања).
C_3	Запосленост људи у образовању (са становипта веће запослености становнитва)(оцена).
C_4	Цена образовања (оцена).

Напоменимо да би се критеријум C_2 могао поделити на више делова, а такође би се могли поставити и други критеријуми (што овде нећемо чинити). Наравно, могуће је посматрати и другачије алтернативе за образовни систем.

Вишекритеријумски модел оцењен је у следећој табели, скалом од 1 до 10, почев од најслабије оцене 1, па до најбоље оцене 10, под претпоставком да су сви критеријуми максимизацијског типа.

	C_1	C_2	C_3	C_4
A_1	3	5	3	8
A_2	6	6	6	7
A_3	8	7	8	6
A_4	9	8	10	5

Користећи уопштену мрежну методу [7] вишекритеријумске анализе долази се до поретка

$$A_4 \rightarrow A_3 \rightarrow A_2 \rightarrow A_1,$$

чиме је истакнута предност алтернативе A_4 у односу на остале упоређиване.

За преглед доступних метода за решавање проблема вишекритеријумског одлучивања упућујемо на монографије J. Figueira i dr. [1], C. L. Hwang, K. Yoon [2], I. Nikolić, S. Borović [4], M. Radojičić, M. Žižović [5], E. Triantaphyllou [6].

4. ЗАКЉУЧАК

Променом радног времена за ђаке и студенте, као и повећаном контролом рада од стране оснивача високошколских установа, лако би се могло доћи до образовног система који би био бољи и за родтитеље и за ђаке и за студенте и за друштво у целини (неупоредиво квалитетнији рад, а самим тим и квалитетнији живот).

Уосталом, системи предложени у овом раду слични су систему који се користио у Србији на самом почетку развоја образовања (видети на пример књигу Живојин Мишић ”Моје успомене”).

ЛИТЕРАТУРА

[1] J. Figueira, S. Greco, M. Ehrgott, *Multiple Criteria Decision Analysis: State of the Art Surveys*, Springer Verlag, 2005.

[2] C. L. Hwang, K. Yoon, *Multiple attribute decision making methods and applications*, Spriner-Verlag, 1981.

[3] Ž. Mišić, *Moje uspomene*, Talija, 2016.

[4] I. Nikolić, S. Borović, *Višekriterijumska optimizacija, metode, primena u logistici, softver*, Centar vojnih škola Vojske Jugoslavije, 1996.

[5] M. Radojičić, M. Žižović, *Applications of methods of multicriteria analysis in bussines decision-making*, Technical faculty in Čačak, Serbia, 1998 (Monograph in Serbian).

[6] E. Triantaphyllou, *Multi-Criteria Decision Making Methods: A Comparative Study*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, 2000.

[7] M. Žižović, N. Damljanović, V. Lazarević, N. Deretić, *New method for multicriteria analysis*, U.P.B. Sci. Bull. Series A 73 (2) (2011) 13-22.

Сања Анастасија Марковић
Факултет за примењени менаџмент, економију и финансије

Утицај уметности на квалитет живота

Апстракт:

У овом раду биће речи о значају и утицају уметности на развој и унапређење квалитета живота човека. Почевши од утицаја на предшколску и школску децу, преко зрелог доба до трећег доба и утицаја који уметност има у терапијске сврхе како код деце тако и код одраслих. У свету се велика важност придаје музикотерапији у процесу лечења и социјализације деце и одраслих са посебним потребама, као и код оболелих од Алцхајмерове болести. Циљ текста је да подстакне свест о зачају улагања у уметност и њену имплементацију у образовне и здравствене установе, ради развоја менталног и духовног здравља становништа, а самим тим и јачању државе као целине.

Кључне речи: уметност, квалитет живота, посебне потребе, Алцхајмер, ментално и духовно здравље

УВОД

Уметност чисти душу од прашине свакодневног живота." - Пабло Пикасо

На самом почетку, даћемо дефиниције културе и уметности, које ће нам помоћи да сагледамо шта се под тим терминима подразумева.

- Кембрицов речник културу дефинише као начин живота, опште обичаје и веровања специфичне групе људи у одређеном тренутку.[78]

- Култура је низ активности и погледа на свет који омогућавају људима раст и развој који је изнад просто физичког аспекта постојања.[79]

- Култура је начин живота базиран на уверењима и вредностима, као што су

78 http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/culture
79 https://en.wikipedia.org/wiki/Terror_management_theory

уметност, храна, плес, обичаји, религија итд, који су заједнички за одређену групу људи. То је начин живота који се преноси са једне особе на другу. Култура је битна, јер нас подсећа одакле потичемо. Даје нам идентитет и обликује личност једног човека и његове животне ставове.

Саставни део културе чини уметност. Уметност, као и култура, носи обележје једне нације или поднебља.

Према Оксфордском речнику, уметност је израз људских креативних способности и маште, створених првенствено због своје лепоте и емоционалне снаге.[80]

Како уметност може побољшати квалитет живота?

У свету у ком се овој теми придаје велики значај, дошло се до закључка да уметност поспешује учење, већа достигнућа на пољу личног усавршавања, боље међуљудске односе и пословне перформансе, доприноси виталности и очувању менталног и физичког здравља код старијих особа. Такође, укључивањем уметности у институције здравствене заштите доприноси се побољшању стања пацијената.

2. УТИЦАЈ УМЕТНОСТИ ОД НАЈРАНИЈЕГ ДОБА ДО ЗРЕЛОСТИ

Ако кренемо од самог почетка, према неким истраживањима, бебе којима је пуштана музика у пренаталном периоду и у првим месецима живота, касније су имале већи коефицијент интелигенције, биле су креативније и без проблема у понашању и комуникацији са другом децом.

Часови музике, цртања, плеса, глуме, повећавају концетрацију, развијају машту и креативност, доприносе бољој вербалној изражајности. Деца која од раног узраста иду на часове глуме имају мање проблема са изговором појединих гласова. Плес развија моторику и координацију, чему доприноси и свирање инструмента. Такође, овакви програми у значајној мери доприносе социјализацији, општем понашању и смањењу импулсивности. Уметност подстиче креативно размишљање и допушта да се дође до сопственог, јединственог решења, јер за разлику од нпр. математике, уметност нема једно тачно решење.

Деца која иду у музичку школу су боља у читању, математици и страним језицима. Поласци у школу су мање стресни, јер већ имају развијен осећај за обавезе, задатке и организацију времена. Студија рађена на преко 10 000 ученика открила је да је једносатна посета музеју променила начин њиховог мишљења. Не само да су ти ученици показали растуће критичке способности и могућност вербалне експресије истих, већ су показивали знатно већу емпатију према људима који су живели у прошлости и већу толеранцију према људима који су на било који начин различити.[81]

80 http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/art
81 http://educationnext.org/the-educational-value-of-field-trips/

У данашње време, преплављени смо сликама лажних вредности и лажног сјаја који нам се сервирају путем медија. Друштвене мреже им у томе помажу. На Инстаграму, најпопуларније су фотографије скупих аутомобила, гардеробе, луксузних хотела и туристичких дестинација, које су за већину људи недостижне. Пошто су највећи корисници друштвених мрежа млади, то код њих подстиче осећај инфериорности и уверења да уколико не могу себи да приуште луксуз имају лош живот и да су они који то могу бољи од њих. Из тих слика се не види како се до луксуза дошло и да код многих људи иза тога стоји мукотрпан рад. Нажалост, не мали број људи до свог богатства дошао је "инстант" зарадама, што је најчешће трговина дрогом, оружјем или неким другим видом криминала. Због атрактивности свог живота, младима преносе погрешну поруку да је такав вид понашања и зараде пожељан.

Насупрот томе, гледајући врхунске уметнике и велика уметничка остварења, млади се уче да иза сваког великог дела стоји мукотрпан рад. Такође, уче се скромности и ненаметљивости, јер сви истински велики људи су врло једноставни. Не хвале се материјалним, већ својим уметничким достигнућима. Исто важи и за научнике и спортисте.

Уколико, на пример, гледате Светлану Захарову на сцени и она својим извођењем измами ваше уздахе и сузе, остаће вам урезано у свести колико је мукотрпног рада и одрицања њој било потребно да без речи, само покретом, у вама изазове емоције. Аутоматски промениће вам поглед на појам успеха.

Уметност обликује наш приступ животу и начин на који ћемо га живети.

У свету постоје програми где се млади укључени у неку уметничку активност ангажују да своја знања преносе на старије особе или лица са посебним потребама у посебно креираним радионицама за ту специфичну групу људи. На тај начин се, поред бенефита који циљна група има од тих програма, млади уче емпатији и како да помогну људима са здравственим проблемима.

Навика креативног изражавања помаже квалитетнијем животу одраслих кроз редукцију стреса и реласкацију било самим креативним чином, било променом средине и дружењу са људима који деле иста интересовања, или пак пасивним уживањем у неком уметничком делу. Такође, креативно уређен простор смањује стрес и помаже у лакшем обављању свакодневних активности. Ово је посебно важно на местима где је висок степен стреса саставни део посла.

Један од популарних производа за смањење стреса су *Бојанке за одрасле*. Измишљене и популаризоване у Француској земљи која је прва по конзумирању антидепресива, лекова за смирење и таблета за спавање.

3. ТРЕЋЕ ДОБА

Деца рођена данас ће живети дуже од садашњег просека, с обзиром на то да је животни век са 45 година колико је био 1900. године порастао на 80 година колико је био 2007. године, са тенденцијом да би до 2100. године просечан животни век могао достићи 100 година. Као резултат тог раста, расте и популација старијих особа. Уметност им помаже да остану здравији и живе дуже.

Организација НЕА (National Endowment for the Arts) из Вашингтона уложила је у току 2013. и 2014. године више од милион долара у уметничке организације, за развој програма за треће доба, што подразумева школе плеса, сликања, глуме... Један од значајних пројеката је Поезија за оболеле од Алцхајмера (Alzheimer's Poetry Project) која помаже особама са когнитивним поремећајима да побољшају меморију.[82]

Код нас се овим видом програма бави Народни универзитет Божидар Аџија који има тзв. Универзитет за треће доба и у оквиру њега школу језика, ликовне уметности, музичке уметности, рачунара. Наравно, ово није довољно и неопходно је оформити више оваквих радионица и учинити их широко распрострањеним и свима доступним.

Уметници су добри примери доброг старења.[83] Они остају активни и ангажовани у свом послу цео живот и врло се касно пензионишу (или никада). Често, они који се због специфичности посла морају из њега повући, нађу себи ново интересовање које их окупира, тера на рад и размишљање и на тај начин им чува виталност. Можда најбољи пример таквог животног пута код нас је Нина Кирсанова. Руска балерина рођена 1898. године у Москви, за време Револуције бежи у Пољску, а потом у Београд где постаје чланица Народног позоришта. За време другог светског рата, била је активна као медицинска сестра. Након успешне балетске каријере, бавила се педагошким радом и један је од оснивача балетске школе Лујо Давичо. Након пензионисања 1964. године уписује студије археологије на Филозофском факултету у Београду. Дипломирала је, а потом и магистрирала 1970. године. Са својим младим колегама одлазила је на све археолошке локације предвиђене студијским програмом, а према сведочењу (знатно млађих) колега из Народног позоришта, скоро до смрти је долазила на јутарње балетско загревање. Умрла је 1989. године у 91. години, сахрањена у Алеји заслужних грађана на Новом гробљу у Београду.

4. УТИЦАЈ УМЕТНОСТИ НА СТАЊЕ ПАЦИЈЕНАТА

Једна од важних улога које уметност има је побољшање стања код пацијената.

Уметност у служби терапије успешно помаже људима који пате од анксиозности, депресије, болести зависности, хроничних болова, високог притиска, деменције, Алцхајмера и других здравствених поремећаја.

Аристотел је веровао да је уметност имитација живота, те да између њих постоји природна веза. С тога не чуде резултати утицаја дела визуелне (ликовне уметности) на пацијенте који се опорављају од тежих операција. Наиме, у болницама у Америци,

82 https://www.arts.gov/
83 Research Center for Arts and Culture

дошло се до закључка да су се пацијенти чије су собе гледале на парк, брже опорављали и тражили мање лекова од оних чије су собе гледале у зид или на улицу. Исти ефекат добијен је декорисањем болесничких соба сликама природе (било да су у питању поља, шуме, вода...). Примећено је и да тако уређено окружење утиче на смањење болова, као и анксиозности и стреса који се често јављају код реконвалесцената.

Старији су, уз децу, најрањивија категорија популације. Стога је од великог значаја стварање опуштајуће и креативне атмосфере у домовима за стара лица. Посебно ако се узме у обзир да врло често нису ту својом вољом те умеју да испољавају знаке беса, агресије, депресије и анксиозности.

Једна студија у Шведској упоређивала је две групе жена просечне старости 82.6 година. У једног групи посматрали су различите слике и дискутовали о њима, док су у другој групи дискутовали о насловима у штампи, тв програму и осталим темама карактеристичним за жене старије доби. Резултати су показали да је прва група очувала или напредовала у начину вербалног изражавања, била много друштвенија, успевала да одржи пажњу током разговора и била далеко срећнија, за разлику од контролне групе која је испољила отуђеност и немогућност одржавања концетрације приликом разговора, што се огледало у испрекиданим реченицама, прелазима са једне теме на другу и немогућношћу повратка на почетак разговора.

Визуелна уметности стимулише емоционалне функције које остају нетакнуте код особа оболелих од Алцхајмерове болести, чиме су омогућене повећане способности социјализације и комуникације. Јер уметност подстиче обе хемисфере мозга што неуролози виде као начин очувања виталности. Наиме, слушање музике активира десну хемисферу, а анализа леву, тако да аналитичко слушање музике успоставља равнотежу између хемисфера.

Бројни музеји широм света имају програме прилагођене старим и лицима са посебним обољењима. Програм “Уметници против Алцхајмера” у Музеју модерне уметности у Њујорку, је један од првих таквих програма у Америци. Ради се са малим групама у време када је музеј затворен за редовне посете. Посебно обучени водичи дискутују са групом, прилагођавајући начин комуникације према специфичним потребама групе. У свету постоји растући тренд имплементације уметности у обуку лекара.

Британска национална здравствена организација, забележила је да су пацијенти пресељени у лепо дизајнирану болницу сматрали да ту добијају бољу негу него у старој болници

Још један од начина помоћи различитим пацијентима је кроз Музикотерапију.

Музикотерапија представља скуп техника које у дијагностичке, терапијске и превентивне сврхе користе звук који може али не мора бити музика. Као научна дисциплина почела је да се развија тек средином двадесетог века.

Могућности примене музикотерапије су: у лечењу свих категрија психичких поремећаја код деце и одраслих; у дефектологији, третманима менталних ретардација и развојних поремећаја; као метод избора у лечењу деце са аутизмом; код особа са поремећајем говора, слуха, вида и другим врстама хендикепа.[84]

Постоје две области музикотерапије – активна и рецептивна.

У активној, терапеут и пацијент помоћу гласа или инструмента постижу комуникацију. Примењује се са пацијентима којима је вербални вид комуникације отежан или онемогућен.

Рецептивна музикотерапија у којој пацијен или група, слушају одабрану музику и постижи жељени терапијски ефекат. Овакав вид терапије посебно је делотворан код деце са посебним потребама јер помаже у смањивају агресивног понашања и очувању пажње.

Технике музикотерапије су: аналитичко слушање музике, арт музикотерапија, интергративна музикотерапија, метод музичког избора, метод писања песама.

Аналитичко слушање музике

Примењује се слушањем музике, самостално или у групи. При првом слушању се извлачи проблем и пацијент замишља ситуацију о којој та музика говори. Током поновљеног слушања се разговара о фантазији коју музика ствара код пацијента која помаже да се дође до решења. Примењује се код деце и одраслих са психосоматским и прихијатријским поремећајима, као и код здравих особа у циљу повећања духовног развоја и превенцији болести.

Арт музикотерапија

Примењује се код особа са тежим психичким поремећајима, где се уместо разговора, фантазија представља кроз цртање или писање.

Интегративна музикотерапија

Примењује се у свим категоријама урођених и стечених хендикепа код деце и одраслих, као и код соматских обољења. Циљ је развој социјалних вештина, контрола агресије, развој иницијативе и осећај колективизма, као и развог могућности решавања конкретних проблема.

Метод музичког избора

Пацијент је тај који врши одабир музике коју жели да слуша, а затим се о њој разговара индивидуално или у групи. Овај метод је показао ефикасност у раду са групама, и са адолесцентима.

Метод писања песама

Примењује се у раду са децом у циљу савладавања страха од дијагностичких или

84 http://www.muzikoterapija.rs/

терапијских процедура, као и код деце која су у болници.

Музикотерапеут помаже детету да страх преточи у стихове, песма се запише, дода се мелодија, сними на ЦД и на тај начин песма добија улогу прелазног објекта, уместо играчака које деца најчешће у те сврхе користе. Када дете иде на лекарске прегледе, носи песму са собом ради осећаја сигурности.

Према бројним истраживањима, музика је изузетно погодан облик за социјалну интеракцију, говорно-језички развој, емоционални развој, социјални развој, промену негативног облика понашања, стимулацију моторичког развоја, когнитивни развој и побољшање академских способности деце са посебним потребама.[85]

ЗАКЉУЧАК

Беспарица је несумњиво кључни разлог због ког је култура и уметност у Србији доспела у запећак, но ти је проблем са којим се суочавају и друге земље. Целокупној сфери културе намењено је свега 1.14 % буџета за 2016. годину (у 2015. буџет је износио 1.77 %). По светским мерилима, ако је издвајање за културу мање од 2.4 % буџета, култура је сведена на безначајност, малтене на статистичку грешку.

Оно што међутим забрињава је потпуна незаинтересованост оних који, упркос једној од ретких могућности да се Србија свету прикаже у добром светлу, за побољшање статуса културе нису уложили никакав напор.

Култура има важну улогу у економији ЕУ. Студије показују да сектори културе чине 4.5 % БДП-а и 4 % запослености (око 8.5 милиона радних места). У Америци су 2012. године уметност и култура предтсављали 4.3 % БДП-а, што је веће учешће од туризма (2.6 %), пољопривреде (1.2 %) и транспорта (2.9 %).

Улагањем у развој и напредак младих људи и очување здравља старијих, смањили би се трошкови здравства који би онда могли да се адекватно расподеле на креативне радионице, које су због недостатка новца, али и незаинтересованости надлежних, недовољно распрострањене. Такође, требало би обратити више пажње на истраживања бенефита коју уметност доноси на развој и побољшање акутних стања пацијената.

У времену све веће неједнакости, неке земље смањују јазове када се ради о богатству и приходима. Бразил од недавно поставља стандарде по овом питању, изразито ширећи државно образовање и системски нападајући остатке сиромаштва кроз циљане програме. Као резултет тога, смањује се неједнакост у приходима. И коначно, у времену све веће тескобе и јаза међу људима у Бутану се постављају дубока питања о значењу и природи саме среће. У потрази за уравнотеженијим друштвпм које комбинује економски напредак, друштвену повезаност и еколошку одрживот, Бутан стреми Брути домаћој срећи уместо Бруто домаћем производу. Када бисмо отворили очи за успешне политике економски и друштвено јаких земаља, сигурно бисмо брже

85 http://www.epsihijatar.com/psihoterapija/muzikoterapija/

напредовали у свом развоју. А напредак у осећају среће можемо постићи уз помоћ уметности. Било конзумацијом било активним учешћем. И на тај начин побољшати квалитет свог живота.

Abstract:

This paper will consider the importance of art and its effects on advancement of quality of people's lives. Its starting point is the influence on pre- and school children, then adulthood, ending with the elderly. The influence art has on therapy for children and adults will also be considered.

Music therapy is used in the treatment process and socialization of children and adults with special needs as well as Alzheimer patients all over the world. The goal of this paper is to stimulate awareness about the importance of art investment as well as its implication in educational and health institutions in order to develop both mental and spiritual health of the nation and in doing so straighten the state.

Key words: art, life quality, special needs, Alzheimer, mental and spiritual health

ЛИТЕРАТУРА

1. http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/culture
2. https://en.wikipedia.org/wiki/Terror_management_theory
3. http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/art
4. http://educationnext.org/the-educational-value-of-field-trips/
5. https://www.arts.gov/
6. Research Center for Arts and Culture
7. http://www.muzikoterapija.rs/
8. http://www.epsihijatar.com/psihoterapija/muzikoterapija/

Milica Nikolić, Ljubica Diković
Fakultet za primenjeni menadžment, ekonomiju i finansije, Beograd

WIRELESS BODY AREA NETWORK

Apstrakt: Veliki broj sitnih bežičnih senzora, strateški postavljenih na ljudsko telo kreiraju bežičnu mrežu ljudskog tela, i onda prate različite vitalne znake, osiguravajudi povratne informacije u realnom vremenu korisniku i medicinskom osoblju. Bežična mreža ljudskog tela (wireless body area network) predstavlja revoluciju kada je u pitanju praćenje zdravlja i vitalnih funkcija. U radu je predstavljen hardver i softver arhitekture ove mreže. Očekuje se da će WBAN sistemi omogućiti drastičnu promenu u načinu na koji ljudi upravljaju svojim zdravljem- na isti način na koji je Internet promenio način na koji ljudi komuniciraju i dele informacije. Ova promena neće samo unaprediti kvalitet života, već će i smanjiti troškove zdravstvene zaštite.

Ključne reči: WBAN, bežične tehnologije, zdravlje ljudi, zaštita zdravlja

Abstract: A large number of tiny wireless sensors, strategically placed on the human body create a wireless network of the human body, and then follow different vital signs, ensuring feedback in real time to the medical staff. The wireless body area network is a revolution when it comes to monitoring the health and vital functions. The paper presents the hardware and software architecture of the WBAN. It is expected that WBAN systems enable a drastic change in the way people manage their health – on the same way that the Internet has changed the way on which people communicate and share information. This change will not only improve the quality of life, but will also reduce the cost of health care.

Keywords: WBAN, wireless technology, health, health protection

UVOD

Nedavni tehnološki napreci kada su u pitanju Internet, senzori, mikroelektronika male snage i minijaturizacija, omogućavaju suštinsko modernizovanje i promenu načina na koji zdravstvene usluge mogu biti pružene. Fokus je stavljen na ranu detekciju i prevenciju bolesti ili optimalno održavanje hroničnih stanja što bi trebalo da unapredi dosadašnje zdravstvene sisteme koji su struktuirani i optimizovani da reaguju samo u kritičnim situacijama i lečenje bolesti. Očekivana promena i pojavljivanje novih usluga su dobro usklađene sa neposrednom

krizom u sistemima zdravstvene zaštite izazvanim sadašnjim ekonomskim, socijalnim i demografskim tokovima.

Ukupni troškovi za zdravstvenu zaštitu pokazuju stalni rast u periodu 2003-2008, te su u 2008-oj dostigli prosek od 493 evra po glavi stanovnika. Troškovi za zdravstvenu zaštitu u javnim zdravstvenim ustanovama bili su 308 evra u posmatranoj godini. Posmatrajući izdvajanja za zdravstvenu zaštitu kao procenat od bruto domadeg proizvoda, Srbija je iznad proseka Evropske unije (8,9% u 2007. godini), odnosno približno na nivou Danske (9,8%), Grčke (9,6%) i Islanda (9,3%). Takođe je iznad Češke, Mađarske, Italije, Poljske, Slovačke i niza drugih zemalja. Međutim, u poređenju sa drugim evropskim zemljama, Republika Srbija izdvaja u apsolutnom iznosu mala sredstva za zdravstvenu zaštitu, što je posledica relativno niskog nivoa bruto domadeg proizvoda Srbije. [2]

Prenosni sistemi za kontinuirano praćenje zdravstvenog stanja su ključ tehnologije u napretku prelaska na viši nivo proaktivne i pristupačnije zdravstvene zaštite. Oni omogućavaju pojedincu da pažljivo prati promene u svom telu, svojih vitalnih funkcija i pomažu u održavanju optimalnog zdravstvenog stanja. Jedan od najperspektivnijih dostignuća, koristi bežičnu mrežu ljudskog tela(WBANs- wireless body area network). WBAN se sastoji od više senzorskih čvorova, od kojih je svaki pojedinačno sposoban za uzimanje uzoraka, obradu i komunikaciju kada su u pitanju vitalni znaci(otkucaji srca, krvni pritisak, sadržaj kiseonika, aktivnost) ili kada su u pitanju parametri životne sredine(lokacija, temperatura, vlažnost, svetlost). Tipično, ovi senzori su strateški raspoređeni po ljudskom telu u vidu malih flastera, ili su sakriveni u odeći korisnika odakle omogućavaju konstantno praćenje zdravstvenog stanja u njihovom prirodnom okruženju.

ARHITEKTURA SISTEMA ZA ZDRAVSTVENI MONITORING

Telemedicinski sistem obuhvata mrežu sastavljenu od pojedinačnih zdravstvenih sistema za pradenje koje povezuju preko interneta sa medicinskim serverom, koji se nalazi na vrhu ove hijararhije. Najviši sloj, smešten u medicinskom serveru je optimizovan za uslugu stotine ili hiljade pojedinih korisnika, obuhvata kompleksnu mrežu povezanih usluga, medicinskog osoblja itd. Svaki korisnik nosi određeni broj senzora koji prate situaciju zdravstvenog stanja. Osnovne funkcije ovih čvorova senzora jesu da bez ikakvih smetnji prenesu relevantne podatke na lični server preko bežične mreže realizovane pomodu ZigBee-a(802.15.4) ili Bluetooth-a(802.15.1).

Personalni server, povezan sa ličnim digitalnim uređajem (PDA), mobilnim telefonom ili kučnim računarom, postavlja i kontroliše WBAN, obezbeđuje grafički ili audio prikaz korisniku, a prenosi informacije o zdravstvenom stanju medicinskom serveru preko interneta ili mobilne mreže. Medicinski server vodi elektronske zdravstvene kartone registrovanih korisnika i omogudava različite usluge korisnicima, medicinskom osoblju i ličnim negovateljima. Sve odgovornosti pripadaju medicinskom server od provere identiteta korisnika, praćenje periodičnog zdravstvenog stanja, dodavanje u odgovarajuće medicinske kartone, analiziranje uzoraka podataka, prepoznaje ozbiljne zdravstvene nedostatke, zatim kontaktira hitnu službu i prosleđuje nove instrukcije korisnicima kao što su na primer

prepisane vežbe, lekovi itd. Pacijentov lekar može pristupiti podacima iz kancelarije preko interneta i i ispitati ih kako bi video da li se pacijent pridržava datoj terapiji ili obavlja zadate vežbe. Zastupnik servera može pregledati dodate podatke i dati uzbunu u slučaju potencijalnog zdravstvenog stanja. Integracija prikupljenih podataka u istaživačkim bazama podataka i kvantitativnoj analizi stanja i obrazaca mogu biti vrlo značajni za istrživače koji pokušavaju da povežu simptome i dijagnoze sa istorijskim promenama kada je u pitanju zdravstveno stanje, fizički podaci itd. Na sličan način ova infrastruktura može značajno doprineti praćenju i proučavanju ekefata terapija lekovima.

Drugi sloj u ovoj arhitekturi je personalni server koji prikazuje WBAN čvorove senzora, pružajući grafičke prikaze i komunicira sa najvišim slojem, tj njegovim serverom. Lični server prikazuje WBAN čvorove kroz koordinator mreže koji koristi ZigBee ili Bluetooth. Da bi komunicirao sa medicinskim serverom, personalni server koristi mrežu mobilnog telefona ili WLAN kako bi pristupio internetu. [1]

Arhitektura WBAN-a je prikazana na slici br.1:

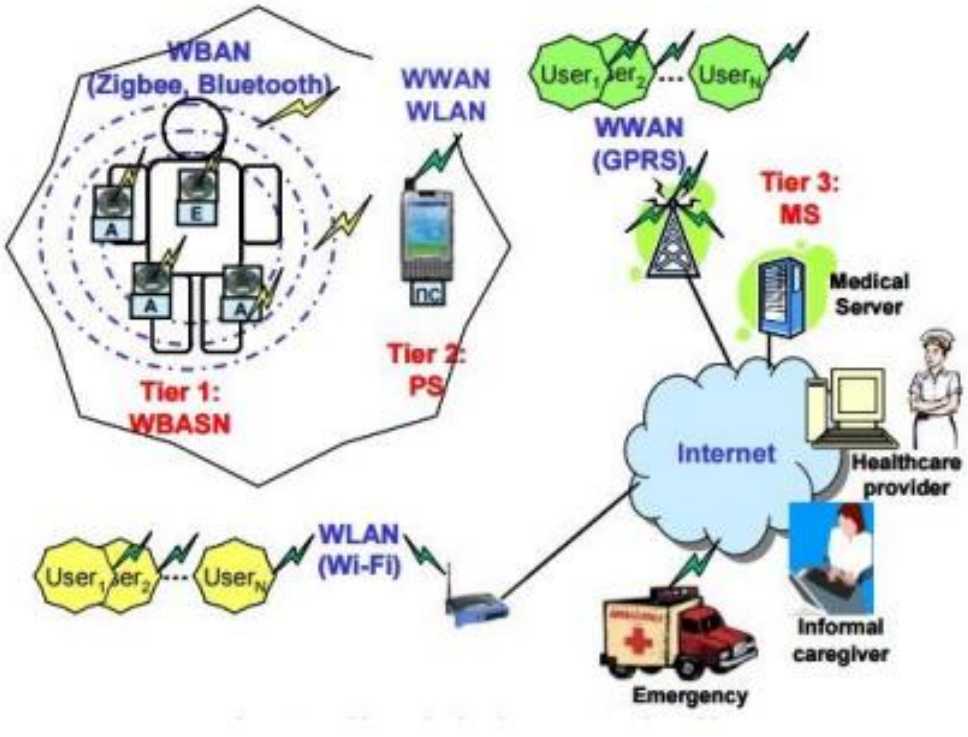

Slika 1. Arhitektura sistema za zdravstveni monitoring

WBAN interfejs zahteva razne konfiguracije i "menadžment". Mrežna konfiguracija obuhvata sledeće: registracija senzorskih čvorova (tip i broj senzora), inicijalizaciju (navesti učestanost uzimanja podataka i način rada), prilagođavanje(radi se kalibracija za svakog korisnika) i podešavanje sigurne komunikacije. Na osnovu sinergije podataka sa različitih medicinskih senzora, primenom PS-a treba se utvrditi zdravstveno stanje korisnika i onda dati povratne informacije kroz grafički ili audio prikaz. Personalni server sadrži informacije o pacijentu i konfigurisan je sa IP adresom medicinskog servera. Ako je moguća komunikacija između personalnog i medicinskog servera, personalni server uspostavlja sigurnu

komunikaciju između ta dva i šalje izveštaje koji će biti integrisani u zdravstveni karton. Međutim, ako veza između ova dva servera nije omogućena, PS bi trebalo da je u mogućnosti da skladišti podatke i omogući sam prenos istih kada veza bude omogućena.

Ključni deo ovog sistema jeste sloj 1- bežični mrežni sensor koji sadrži veliki broj inteligentnih čvorova, od kojih je svaki sposoban za detekciju, uzrokovanje, obradu i komunikaciju fiziološkoh signala. Svaki senzor dobija inicijalizaciju komandi i odgovara na upite od strane ličnog servera. Čvorovi konstantno prikupljaju i obrađuju podatke, skladište ih i šalju obrađene informacije personalnom serveru. U idealnom slučaju, senzori periodično prenose njihov status i dešavanja, stoga značajno smanjuju potrošnju energije i produžuju život bateriji. Privatnost pacijenta, vanredne situacije i zahtev po zakonu, moraju biti adresirani na svim slojevima u zdravstvenom sistemu. Pre moguće integracije podataka u istraživačke baze podataka, svi podaci vezani za lične podatke pacijenta moraju biti uklonjeni.[9]

Slika br. 2 ilustruje jedan mogući protok podataka.

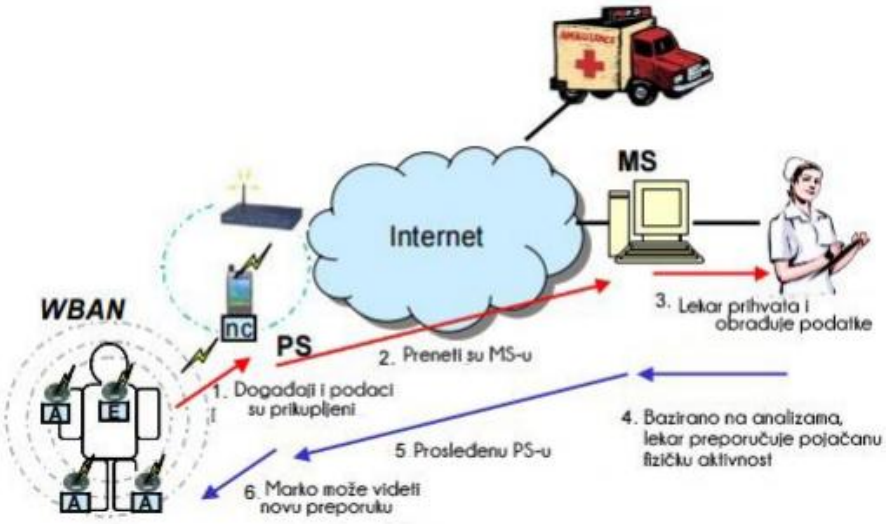

Slika 2. Protok podataka

Sledeća generacija uredjaja tipa IoT (Internet of Things) koja omogućava puno kvantitativno praćenje zdravstvenih pokazatelja korisnika spada u kategoriju nosive elektronike u kombinaciji sa jednim ili više platformi senzora. Ovi proizvodi obuhvataju “pametne” satove, narukvica senzore, nosive “zakrpe” senzora, kompjuterske interfejse, nosivi metrički tekstil i sl.

Na primer, prsluk proizvodjača Hexoskin predstavlja pouzdan i validan alat za praćenje aktivnosti koje su tipične u svakodnevnom životu koji prate različite položaje tela (ležanje, trčanje, spavanje). Pomoću ovih proizvoda korisnik dobija uvid u sledeće informacije i podatke: [3], [4]

- EKG srca u realnom vremenu sa velikom preciznošću.

- Varijabilnost srčane frekvence kao pokazatelj mere stresa i zamora, u cilju izbegavanja pretreniranosti.

- Pokazatelji disanja u cilju kontrole kapaciteta pluća , povećanja performansi i smanjenja stresa.
- Pokazatelji u toku sna za praćenje pulsa , disanja, i pozicije spavanja.

Na slici br. 3 prikazan je softver pri funkcionisanju ovih uređaja sa tri vrste integrisanih senzora (aktivnost, disanje i srca):

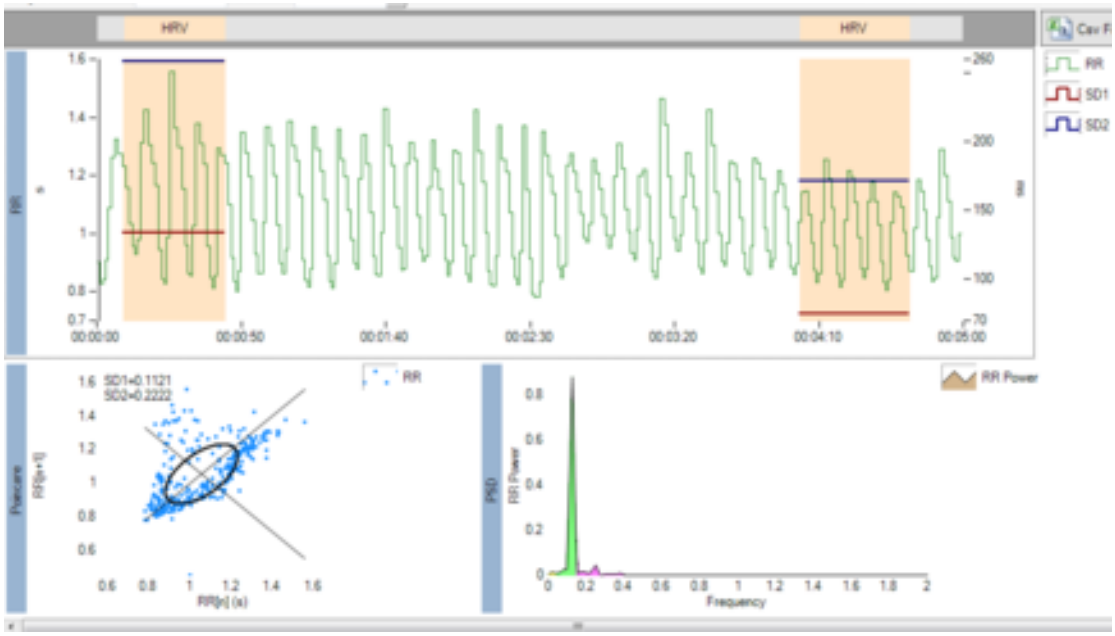

Slika 3 Monitoring disanja. Prikaz RR intervala sa SD1 i SD2, uz PSD analizu

ZAKLJUČAK

WBAN sistemi koji prate vitalne funkcije obezbedjuju kontinualni monitoring zdravlja korisnika. Očekuje se da će WBAN sistemi omogućiti drastičnu promenu u načinu na koji ljudi upravljaju svojim zdravljem- na isti način na koji je Internet promenio način na koji ljudi komuniciraju i dele informacije. Ova promena neće samo unaprediti kvalitet života, već će i smanjiti troškove zdravstvene zaštite.

LITERATURA

[1] Chris Otto, Aleksandar Milenković, Corey Sanders, and Emil Jovanov. 2005. System architecture of a wireless body area sensor network for ubiquitous health monitoring. *J. Mob. Multimed.* 1, 4 (January 2005), 307-326

[2] http://www.batut.org.rs/download/nzr/7%20Zdravstveni%20sisten%20i%20potrosnja.pdf

[3] http://www.hexoskin.com

[4] Villar R. & Beltrame T., & Hughson L.R. (2015): Validation of the Hexoskin wearable vest during lying, sitting, standing, and walking activities, *Applied Physiology, Nutrition, and Metabolism*, 40(10): 1019-1024, 10.1139/apnm-2015-0140

[5] http://www.statista.com/statistics/387875/forecast-cagr-of-worldwide-digital-health-market-by-segment/

[6] Milenkovic D, & Jovanovic-Milenkovic M, & Vujin V, & Aleksic A, & Radojicic Z. (2012). Electronic health system: Development and implementation into the health system of the Republic of Serbia. *VSP* [Internet]. National Library of Serbia; 69(10):880–90. Available from: http://dx.doi.org/10.2298/vsp101125021m

[7] Li H-B, & Takahashi T, & Toyoda M, & Mori Y, & Kohno R. (2009). Wireless Body Area Network Combined with Satellite Communication for Remote Medical and Healthcare Applications. Wireless Personal Communications [Internet]. *Springer Science + Business Media*; 51(4):697–709. Available from: http://dx.doi.org/10.1007/s11277-009-9765-5

[8] https://en.wikipedia.org/wiki/Body_area_network

[9] Jamil. Y. Khan and Mehmet R. Yuce. School of Electrical Engineering & Computer Science; The Unversitz=y of Newcastle, Australia. Availible from: http://www.intechopen.com/books/new-developments-in-biomedical-engineering/wireless-body-area-network-wban-for-medical-applications

Олгица Милошевић, мастер правник - Факултет за примењени менаџмент, економију и финансије, Београд
Проф. др Бранислав Јакић - Факултет за примењени менаџмент, економију и финансије, Београд
Мр Зоран Богојевић, дипломирани правник – Европски Дефектологија центар, Бања Лука

ТИЦАЈ БИОЕТИКЕ НА КВАЛИТЕТ ЖИВОТА У СВЕТЛУ ПРАВОСЛАВНОГ ХРИЋАНСТВА

АПСТРАКТ

У раду аутори анализирају препраке рађању, абортусу - шта може бити горе од убиства, смопожртвовање, еутаназије, по слици и прилици људској (клонирање). Трансплантологија, реанимација, вештачка оплодња, генетска терапија, промениле су ниво могућег утицаја на људски живот не на ограниченој територији конкретне болести, него и на читавом животном простору. Нове медицинске технологије, стварају нову моралну реалност – ситуције убиства из милосрђа, сажаљења, због спасавања другог живота.

КЉУЧНЕ РЕЧИ*: биоетика, абортус, еутаназија, клонирање, хришћанство.*

SUMMARY

In this paper, the authors analyze the obstacles of birth, to abortion - what could be worse than murder, self-sacrifice, euthanasia, in the image and likeness of the human being (cloning). Transplantology, resuscitation, artificial insemination, genetic therapy, have changed the level of potential impacts on human life, not on limited territory of specific diseases, but onto the whole living field. New medical technologies create a new moral reality -The situation of a mercy murder, compassion, for saving another life.

KEY WORDS: bioethics, *abortion, euthanasia, human cloning, Christianity.*

УВОД

Прогрес је чудна ствар. Ако су жене у прошлости с великом боли питале: “Како је могуће?“, савремене жене се, већином, у недоумици питају: „Зашто се не би смело?“ Заиста, зашто се не би смело ако законодавство низа земаља, укључујући и многе

православне, свечано санкционише „право сваке жене на вештачки прекид трудноће“? Значи сме се.

Међутим, овде не можемо а да се не сетимо речи апостола Павла: „Све ми је слободно, али није све на корист“ (1. Кор.10:23).[1] Покушајмо да упоредимо два приступа- аргументе либералног „може се“ и хрићанског „не сме се“.

ПРЕКИД ТРУДНОЋЕ

Абортус (побачај) представља насилан прекид трудноће уз жртвовање плода (фетуса).[2] Питање дозвољености абортуса није ново – предмет је дебате најмање 5.000 година. Расправа о моралним дилемама везаним за индуковани (намерни) абортус, која се води у оквиру филозофије, теологије, медицине, социологије, законодавства, покушава да одговори на низ питања. Обзиром да је два миленијума важило као научна истина нешто што је потом одбачено као обична заблуда, правника може само да онеспокоји данашња ембриологија која, у свом нејединству, за почетак живота нуди “лепезу” у којој фигурира и 40-и дан од зачећа, и 14-и, 12-и и 4-и дан од зачећа, и час самог зачећа, сваки из другачијег разлога. У погледу почетка живота правници су упућени на медицину, али не и за свој став о томе од када се правно штити живот, јер је у праву, за разлику од медицине, могућ плуралитет почетака људског живота.[2]

Ако је абортус добровољан, тј. обављен уз пристанак или на захтев трудне жене, право жене да располаже својим телом, право њеног брачног (ванбрачног) друга и њено да планирају породицу долази у сукоб са правом заметка на живот, што се нарочито драматично испољава у оним срединама у којима је јак утицај цркве, која сматра да је живот створен већ зачећем и да уништавање плода представља убиство.

У већини чланица ЕУ абортус је законски дозвољен до 12. недеље,[86] док га је у Шведској могуће обавити без великих проблема до 18. недеље трудноће. Шведска има најлибералнији закон о абортусу, јер је прекид трудноће безусловно дозвољен до 12. недеље, до 18. недеље неопходан је разговор са специјалистима, а абортус је могућ и у 22. недељи трудноће уз посебну сагласност. Малолетницама није потребна писана сагласност родитеља, а трошкове абортуса плаћа социјално осигурање. У Холандији је прекид трудноће дозвољен и до 22. недеље трудноће у неким случајевима, због чега многе жене одлазе у Холандију, када у земљи у којој живе истекне законски рок за прекид трудноће.[3] У Великој Британији дозвољен је прекид трудноће чак и до 24. недеље, уколико је угрожено здравље мајке или фетуса, али у том случају је потребна сагласност два лекара.

[86]У Немачкој, Аустрији, Белгији, Бугарској, Данској, Естонији, Француској, Грчкој, Мађарској, Летоноји, Литванији, Чешкој, Румунији, Словачкој, Словенији и Шведској.

Србија, такође, има прилично либералан закон, у коме се разликују слободан и дозвољен прекид трудноће.[87][4] Абортус је слободан до навршене десете недеље трудноће, сем ако се утврди да би се њиме теже нарушило здравље или угрозио живот жене, о чему одлучује надлежни орган коме је жена поднела захтев за прекид трудноће. После навршене десете недеље трудноће, абортус је само изузетно дозвољен – ради спашавања живота жене или отклањања тешког нарушавања њеног здравља (терапеутски прекид трудноће), из еугеничних разлога везаних за здравље фетуса, као и у ситуацијама када је трудноћа настала као последица извршења одређених кривичних дела (силовање, обљуба над немоћним или малолетним лицем, обљуба злоупотребом положаја, завођење и родоскрнављење).[88] Иако су у пракси најчешћи разлози за прекид трудноће социјалне природе, овим Законом нису предвиђени без обзира на старост трудноће. Постојање услова за извршење прекида трудноће старе између 10. и 20. недеље утврђује конзилијум лекара, а после 20. недеље – етички одбор здравствене установе.

Познато је да се либерално „може се“ заснива на принципу: “Свака жена има право да располаже својим телом“. Познато је, такође, да је либерализам, по правилу, деривација натуралистичко-материјалистичког схватања. У границама натурализма-материјализма човек је, био то мушкарац или жена - „тело и само тело“ (Ф. Ниче). Исто је тако “садржајан“ и даљи низ либералних расуђивања о томе да “ново биће не представља нови живот“.

Као што је познато, у Библији нема изрека које се односе дирекно на разматрани проблем, осим, можда, старозаветне констатације, према којој човек који гурне трудну жену и тако изазове побачај мора да плати казну.[1] Па ипак, хрићанска забрана абортуса није без основа. Православно богословје сматра да се при решавању сложених моралних питања „на прво место ставља живот самога Оснивача хрићанства, као нешто што је оваплотило идеал најсавршенијег пута спасења“. У том смислу Благовести Архангела Гаврила Дјеви Марији у тренутку зачећа Спаситеља: “Радуј се, Благодатна! Господ је с Тобом; благословена си Ти међу женама“ (Лк.1:28) представљају симболичку форму хришћанског поимања начела људског живота.[1]

ПРЕПРЕКА РАЂАЊУ ИЛИ ШТА МОЖЕ БИТИ ГОРЕ ОД УБИСТВА

[87] Слободан прекид трудноће постоји када је довољан само захтев трудне жене да би извршио абортус (није потребно да наводи своје разлоге и мотиве за своју одлуку), док је за дозвољени прекид трудноће, поред захтева жене, неопходно да одговарајући тим стручњака, пошто утврди постојање законом предвиђених индикација, својом одлуком дозволи његово извршење.

[88] Неопходно је да постојање кривичног дела буде утврђено правноснажном одлуком кривичног суда. Обзиром на дужину кривичног поступка, чекањем његовог окончања одлука о прекиду трудноће постаје сасвим беспредметна. Зато у пракси се прибегава “околним” решењем – жене које су жртве кривичног дела приморане су да наводе друге разлоге за прекид трудноће, најчешће позивајући се на трауматско стање настало услед извршења кривичног дела.

Расуђивање Св. Василија Великог убраја се међу канонска (4.-5. век после Христоса): „Она која свесно погуби плод зачет у утроби подлеже као за убиство“. Оцена „абортуса“ , као кршење заповести „не убиј“ - једна је од основа хрићанске забране.

На још једну основу наводи нас Св. Јован Златоуст. Он пише да је одстрањење плода „нешто горе од убиства“, јер се ту не умртвљује рођено биће, него се „спречава и само рађање“.

Шта може бити „горе од убиства“? Очигледно, оно што доводи до убиства, што чини његову основу. А то је – кршење „прве и највеће заповести“, заповести Љубави. „Љуби Господа Бога својега свим срцем својим, и свом душом својом, и свим умом својим“. Ово је прва и највећа заповест. А друга је као ова: „ Љуби ближњег свога као самога себе. О овим двема заповестима виси сав Закон и Пророци“ (Мт. 22:37-40) .[1]

Преп. Максим Исповедник разликује пет видова љубави: „ради Бога“, љубав“ узроковану самом природом, као што родитељи воле своју децу“, „ради сујете“, „због среброљубља“, „ сластољубља“. Од свих видова љубави Максим Исповедник на друго место ставља љубав „узроковану самом природом“. Абортус је кршење заповести љубави, и то у њеној људској – дубинској суштини – кроз убиство детета на захтев саме мајке. Чак ни у животињском свету, са којим натурализам често врши поређења, не постоји аналогна појава, што сведочи о њеној противприродности.

Абортус је „препрека рађању“. Рађање је „излазак из мајчине утробе“, која у хришћанској семантици није напросто анатомски термин. Симболика „топле“ и „утробне“ материнске љубави нарочито карактеристична за грчко – словенску православну културу.

Берђајев Н.А. није схватио грех као непослушност, него као „губитак слободе“. Жена која се одлучи на абортус губи своју слободу, губи дар да постане мајка, претварајући се из „ризнице рађања“ у „ризницу убиства“.[5] И ма какви „аргументи“ пратили ту трансформацију, они тешко да могу претворити „не сме се“ у „може се“.

Тај принцип доводи у сумњу „право жене да располаже сопственим телом“, према томе је плод само део мајчиног ткива. „То није само њено тело; то је тело и живот другог људског бића, које је повереноњеној материнској бризи ради храњења. [6]

2. **ПО СЛИЦИ И ПРИЛИЦИ СВОЈОЈ - КЛОНИРАЊЕ**

Први клонирани сисар у историји је створен 1997. године (овца Доли). Технологија тог процеса названа је „клонирање“. Она представља нови облик вештачког размножавања живих организама, при коме се из једне родитељске ћелије одраслог организма добија генетски индивидуум (или више њих). Препреке теоријске и логичке на природе путу ка клонирању људи не постоје. То је за сада не технички неизводљиво, али се наука неумитно ближи тој граници.

„Клонирање је процес прављења идентичне копије. Док се клонирање животиња сматра важним ради очување ретких врста, клонирање људи се сматра високо неморалним и законом је забрањено у развијеним друштвима. Последњих година, у неким земљама се признаје могућност клонирања само појединачних органа у терапеутске сврхе.“[7] Да ли ће земље које су легализовале терапијско клонирање "попустити" и завршити допуштајући и репродуктивно? Терапијско клонирање је концептуално различито од репродуктивног.[89] До сада је само Велика Британија допустила терапијско клонирање. Јапан је 2000. године донео закон којим то допушта, али забрањује унос ембриона у материцу. Дански Етички савет је у марту 2001. године одобрио терапијско клонирање.[8]

Забрањено је омогућити настанак ембриона са истом наследном основом или ембриона који су истоветни са другом живом или мртвом особом (клонирање), као и образовање химера и хибрида, спајањем човечијих и животињских оплодних ћелија. [9]

Ниче Ф. је први пут крајем 19. века изнео проблем “човекобоштва“ у антихришћанском смислу.[10] Кроз уста Заратрустре понудио је своју верзију његовог решења у учењу о „натчовеку“. Достојевски Ф. Формулисао идеју Богочовештва.[11] Од тога доба „Богочовештво – човекобоштво“ постаје водећа за филозофију. Крајем 20. века “човекобоштво“ је а ниво тежња за уздизањем на ниво творења, односно стварања живих организама са својствима и параметрима који за човека пожељни.

Међутим, може ли „људско“ и само „људско“ вршити функцију апсолута, критеријума ил највише идеје? Достојевски је сматрао да чак и ако разматрамо „људско“ као одређени феномен представља интерес рода, идеал ипак нећемо добити, јер збир једнак сабирцима, са свим њиховим својствима. Истински идеал, који се квалитативно разликује од разних људских мера, јест Христос. Достојевски је тврдио да је „Христос од памтивека био идеал коме је стремио и коме треба да стрми човек“.

3.ЛЕШ СА СРЦЕМ КОЈЕ КУЦА

Вековима старо питање о допуштености еутаназије сматра се једном од најконтраверзнијих тема у области људских права око којег се и даље води жучна расправа међу припадницима различитих професија, као и питање њене кривично-правном третману. Савремена медицинска достигнућа наметнула су још једно значајно питање у вези са третманом неизлечивих болесника: докле треба да иду настојања да се спасе људски живот?

Етички проблеми који се јављају код еутаназије би се могли разврстати на следећи начин: морална дозвољеност прекида нечијег живота, опасност од

[89] Терапијско клонирање изводи се да би се сачували животи и излечиле болести које су сада неизлечиве, као што су Паркинсонов и Алцхајмеров синдром и мултипле склероза. Репродуктивно се изводи из разлога који могу ићи све од егоманије, преко нејасноћа у разлици између клонирања и ускрснућа, до разумљиве жеље за биолошки сродним дететом.

недозвољене еутаназије пацијената неспособних за расуђивање, проблем ускраћивања живота новорођенчадима рођенима са деформитетима. Посебан проблем представља и еутаназија малолетника и лица која су ментално оболела.

Са друге стране, постоје и врло јаки аргументи за легализацију еутаназије: право на квалитет живота је право сваког човека, у ограниченим материјалним условима недозвољавање еутаназије је на штету излечивих болесника, она се свакодневно одвија у болницама отпуштањем неизлечивих болесника кући и прављењем редоследа за хемотерапију, зрачење и друге скупоцене терапије, легализацијом еутаназије се успоставља контрола над њеним извршавањем, а многи сматрају и да право на смрт произилази из права на живот.[12]

У теорији се најчешће среће подела на активну и пасивну еутаназију. **Активна еутаназија** се дефинише као поступак у коме лекар, на изричит захтев пацијента, директно или индиректно изазива његову смрт (убризгавањем смртоносне инекције, издавањем рецепта којим се преписује смртоносна дозна медикамента уз помоћ које пацијент сам себи одузима живот, давањем прекомерне дозе лекова против болова који могу да изазову смрт пацијента). Тако се уводе и два подоблика активне еутаназије : **директна**, где постоји директан утицај лекара на изазивање смртне последице код пацијента и **индиректна**, која се односи на лечење чија нуспојава може бити скраћење живота.[90] **Пасивна еутаназија** подразумева нечињење и «допуштање» пацијенту да на сопствени захтев умре. Она се јавља у случајевима пропуштања указивања помоћи, неизвршавања поновног оживљавања, окончања лечења или предузимања других радњи којима се прекида продужење живота пацијента.

Постоји и подела на **добровољну еутаназију**, у случајевима у којима се живот пацијента окончава са његовим изричитим пристанком или на његову изричиту молбу и **недобровољну**, када заинтересована особа није имала прилику да саопшти своје мишљење о начину на који жели да се, у случају неизлечиве болести и блиске смрти, са њом поступа.

Убиство на захтев пацијента инкриминисано је без обзира на мотиве учиниоца.[13] Асистирано самоубиство дозвољено је у Швајцарској од 1941. године, уколико то уради особа која није лекар и која нема никаквог интереса од смрти те особе. Многи људи који болују од неизлечивих болести, а имају пребивалиште у другим државама, долазе у Швајцарску да изврше самоубиство, или да им неко

[90] Често недостаје намера изазивања смртне последице, односно укључује намеру посредно, кроз изричит захтев болесника.Ова врста еутаназије је врло дискутабилна, јер укључује и поступке који се морају предузимати да би се људска патња умирила и живот можда поправио. Смиривање болова и других симптома код умирујућих болесника оправдава се етичким аргументима поступака са двостуким ефектом –одваја се намера од онога што се предвиђа као могући ефекат једног чина, али што се не намерава учинити. На тај начин се оправдавају чак и агресивне палијативне мере које могу убрзати или изазвати смрт (чак и операција!). Дело је добро и ако има лоше последице, ако је учињено из оправданих разлога. Ако се да јак аналгетик, како би се на болесникову жељу ублажили неиздрживи болови и ако због тог лека дође до убрзања или наступања смрти, онда је овакав поступак оправдан,или чак и обавезан.

помогне у томе, најчешће у специјализованим клиникама[91], користећи швајцарске законе који спадају у најлибералније у том смислу.

Према чл. 117. Кривичног законика Србије еутаназија је инкриминисана као привилеговано убиство, што показује да се ово понашање знатно разликује од обичног убиства са предумишљајем.[14] Лишење живота из самилости, како је еутаназија у законику формулисана, постоји када се лиши живота пунолетно лице из самилости због тешког здравственог стања у којем се то лице налази, а на његов озбиљан и изричит захтев. Предвиђена је казна затвора у трајању од 6 месеци до 5 година. Посебне тешкоће може да причини разграничење овог кривичног дела и кривичног дела навођења на самоубиство и помагање у самоубиству из чл. 119. Кривичног законика у одређеним случајевима, када се радња састоји у помагању лицу, које је оболело од неизлечиве болести са смртним исходом ради избегавања патњи, да само себи одузме живот.[15] Ово представља привилеговани облик овог кривичног дела, са запрећеном казном затвора од 3 месеца до 3 године, док је за основни облик прописана казна затвора од 6 месеци до 5 година.

Питање: “Треба ли лекар да спасава живот или да човеку помаже да умре?“ – поново је постало актуелно, заоштравајући проблеме који више нису медицински, него традиционални: да ли је живот вредан, и под којим условима губи своју вредност? Треба ли да желимо своју смрт и да сами о њој одлучујемо? Најзад, какав то има смисао, за кога и зашто? Неки ће рећи да су ова питања последица патоса који прожима целокупну хрићанску етику. На жалост, немамо великог избора. Ми се можемо одрећи ових питања. Али тешко да ћемо у том случају избећи патос антихрићанског тумачења.

Православно хрићанство се противи легализацији еутаназије – убиства престарелих и тешко болесних “из милосрђа“. То је не људски и варварски чин, који уноси страх и неспокојство међу старе и немоћне, стварајући тегобно осећање сувишности и терета за своје ближње и друштво у целини.

У настојању да извршиоце “воље“ зоне“ – лекаре ослободи моралне и правне одговорности, култура се обраћа принципу еутаназије – безболног, свесног умртвљивања безнадежно болесних људи.

При вештачком продужењу живота лекару се неизбежно намеће питање: „ Како даље? Да ли искључити апарат?“ Та зона неодређености у буквалном смислу налази се ван простора хришћанских етичких заповести. Шеста заповест „не убиј“ овде, напросто нема места јер је то – зона неизбежног убиства.

[91]Швајцарска клиника смрти - Удружење „Дигнитас" у Цириху, отворена 1998.године, бави се искључиво еутаназијом. Власник клинике је бивши новинар и адвокат Лудвиг Минели (77), чија је специјалност борба за људска права.У циришку клинику долазе тешко болесни пацијенти из свих крајева света како би прекратили своје муке, јер јеШвајцарска једина земља у свету у којој је допуштено "помоћи у умирању" и страним држављанима.Цена помоћи при самоубиству је око 3.150 евра. Пацијент за ту суму добија смештај у соби три дана, смртоносни коктел и кремацију. Више на http://www.dignitas.ch/.

ЗАКЉУЧАК

Трансплантологија, реанимација, вештачка оплодња, генетска терапија, промениле су ниво могућег утицаја на људски живот не на ограниченој територији конкретне болести, него и на читавом животном простору. Пацијента је могуће на неодређено дуго време претворити у „леш са срцем које куца“ и при томе „узети“ његове органе ради очувања другог живота: или подмладити стари организам на рачун прекида живота неколико двадесетонедељних ембриона. Биоетичка концепција човекове аутономије у знатној мери представља форму човекове самозаштите од добрих намера медицинских интервенција.

Нове медицинске технологије, нарочито реанимационе, трансплантолошке, фармаколошке, стварају нову моралну реалност – ситуције убиства из милосрђа, сажаљења, због спасавања другог живота. Присталице конзервативног облика биоетике на Западу сматрају да „лекарима у друштву мора бити забрањено да убијају“.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Библија Свето писмо Старог и Новог завета (издање Глас Цркве), (2005), Шабац-Ваљево-Београд;

[2] Водинелић, В., (1995) Модерни оквир права на живот – Покушај инвентара основних проблема и решења, *Правни живот*, 44/418(9), 3-41.

[3] Абортус-насилни или изазвани побачај, Родитељ Србија, преузето 10. априла 2016. године са : http://www.roditeljsrbija.com/info/zdravstvo/2748-abortus.html;

[4] Закон о поступку прекида трудноће у здравственим установама ("Сл. гласник РС", бр. 16/95 и 101/2005 - др. закон);

[5] Берђајев Н.А.,(1993) Филозофски списи, Светигора, Цетиње.

[6] Харакас, С., (1994): часопис“Човек“, 2, 93.

[7] Видановић И., (2006) *Речник социјалног рада*, Београд;

[8] Klotzko A.J,(2001) Dolly na dijeti, *Dani*, br. 219, od 17. avgusta 2001, преузето 10. априла 2016. године са: https://www.bhdani.ba/portal/arhiva-67-281/219/t21901.shtml;

[9] Закон о лечењу неплодности поступцима биомедицински потпомогнутог оплођења ("Сл. гласник РС", бр. 72/2009);

[10] Ниче Ф., (1986) *Тако је говорио Заратрустра*, Просвета , Београд;

[11] Достојевски Ф. (1990) *Изабрани радови*, Просвета, Београд;

[12] Шантрић Ј. (2004), Помагање у самоубиству као облик еутаназије, *Правни живот*, 53/485(9), 177-186;

[13] Беширевић В. (2006) *Богови су пали на теме: о уставу и биоетици*, Анали Правног факултета у Београду, 54(2), 205-229.

[14] Кривични законик („Сл. гласник РС“ , бр. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012 104/2013 и 108/2014);

[15] Стојановић З., Перић О.,(2006) *Кривично право-посебни део*, XI измењено и допуњено издање, Београд.

Миодраг Томић

Народни музеј у Београду

КВАЛИТЕТ ЖИВОТА КАО ОДРАЗ ПРОШЛОСТИ – ИСХРАНА У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ СРБИЈИ

АПСТРАКТ

Као и данас, тако се и у прошлости квалитет живота одражавао кроз различите области нашег културног наслеђа. Овом приликом ћемо се осврнути на исхрану и остале чиниоце који су доприносили квалитетном животу средњовековног човека. Друштвени статус јесте био од важности у погледу могућности избора али не и од пресудног значаја и за оне остале који су имали потребе за таквим избором.

Кључне речи: исхрана, намирнице, средњовековн Србија, властела, владари, ловишта

Када говоримо о исхрани у средњовековној Србији, највише података имамо од почетка XII века, односно од времена родоначелника владарске династије Немањића, Стефана Немање. Касније, током XIII и XIV века постају уочљиви утицаји с грчког Истока и латинског Запада.[92]

Намирнице бисмо могли да поделимо пре свега на биљно и животињско порекло. У прве је спадао пре свега, хлеб. Добијао се од житарица, од којих су гајене: пшеница, јечам, просо, раж, овас, спелта и сирак. Да би се хлеб направио, жито се морало самлети. Млело се у малим, кућним, ручним жрвњевима, воденицама и млиновима. Овде морам напоменути, без вештачких боја, адитива и арома. Воденице и млинови су били у власништву владара, властеле, манастира, градова и обичног света. Црква их је добијала од владара, заједно са селима и становницима. Рецимо, манастири су чак имали нека монополска права. На поседима бањског властелинства, млинари који су имали своје млинове, били су дужни да оправљају манастирске млинове и да за њих секу жрвњеве.[93] Цар Душан је у оснивачкој повељи за своју задзжбину Св.

[92] M. Spremić, „L alimentzionzione nei paesi balcanici. L esempio della Serbia dal XIII al XV secolo“, *Alimentazione e nutrizione secc. XIII-XVIII*, Instituto Internazionale di Storia economica „F. Datini“, Atti della „Ventottisima Settimana si Studi“,, Prato 1997, 277-284.

[93] Г. Шкриванић, „Властелинство Св. Стефана у Бањској“, *ИЧ*, Београд 1956, 177-199.

Арханђеле у Призрену одредио: „И нико да не постави млина на црквеној земљи. Ко ли га постави, да плати пет стотина перпера, и млин да му се одузме.“[94] Није било манастира који није имао своје млинове и воденице.

Од брашна се месио хлеб. Најбољи је био пшенични, али се месио од „сумјешице“ и „суражице“ и сматрао се добром храном код сиромашних слојева. Међутим, то се не би могло рећи за хлеб од јечма, који је важио за веома скромну храну. Још лошији је био овас који је служио за исхрану коња а људи су га јели само у крајњој оскудици. Просо самлевено или цело, кувало се у води или млеку и тако се добијала каша. Сматрана је за укусном храном. Спремала се у сељачким кућама и у манастирским кухињама. У Хиландарском типику било је предвиђено да се једе у петак прве недеље васкршњег поста.[95] Хлеб се месио као погача или с квасцем односно од киселог теста. У оснивачкој повељи за манастир Св. Арханђела цар Душан је одредио: „И оброк хлебни и вински, као што је узаконио Свети краљ у бањској; и да се даје кисели хлеб свима једнако; у среду, и у петак, и у понедељак, једном дневно хлеб, а вино изјутра и увече.“[96]

Како су се, временом, српски средњовековни градови све више развијали, у њима је било професионалних пекара. Према историјским подацима, у Новом Брду је радила „Јасина пекарица.“[97] Одредбе о квалитету и продаји хлеба у средњовековној Србији су биле строге. Деспот Стефан Лазаревић, у своме Законику о рудницима из 1412. године, одредио да лош хлеб који пиљарица продаје рудари нису дужни да плате. Исте одредбе су важиле и за сир, воће, сочиво и рибу.

Осим хлеба и погаче, у историјским изворима се помиње и двопек, који су нарочито користили путници и поморци, јер је могао дуго да се одржи. Виши облик кулинарске вештине је била пита од развученог теста, испуњеног сиром или месом. Омиљена је код свих балканских народа: истог је назива и код Бугара, Румуна, Грка, Албанаца и Мађара.

У немањићкој Србији, биле су биљног порекла и друге важне намирнице, пре свега воће и поврће. У ћириличким текстовима поврће се назива заједничким именом „зеље“. У њега су спадали купус, ротква, црни и бели лук, репа, бундева. Лук и ротква су називани „љуто зеље“.[98] Бертрандон де ла Брокијер[99] указује да око Ниша „много расте пиринач“.[100] Тако је у средњовековној Србији топним града Ораховац у Метохији добио назив према стаблима ораха којих је било веома много. На поседима

---

[94] Р. Ивановић, „Властелинство манастира Светих Арахнђела код Призрена“, *ИЧ 7*, Београд 1957, 345-360.
[95] *Хиландарски типик*, изд. Д. Богдановић, Београд 1995, 23.
[96] *СветоАрахнђелска хрисовуља*, 111.
[97] Д. Ковачевић-Којић, „Прилог проучавању занатства у Новом брду и околини“, *Зборник ФФБ* 8-2, Београд 1964, 527.
[98] М. Благојевић, „Планине и пашњаци у средњовековној Србији“, *ИГ* 2-3, Београд 1966, 169-174.
[99] Бертрандон де ла Брокијер, био је бургунијски путописац и чиновник на двору Филипа III Доброг, војводе Бургундије. Он је између 1432. и 1433. пропутовао Блиски исток, Малу Азију и Балканско полуострво.
[100] Б. де ла Брокијер, *Путовање преко мора*, Београд 1950, 126.

Св. Арханђела у Призрену било је много дудињака, јер се у томе крају гајила свилена буба. У Србији су гајене још крушке, трешње, вишње, јабуке и шљиве, а у Приморју: лимун, поморанџа, нар, смоква, бадем, лешник и шипак. Воће се по Србији јело свеже, али и сушено. Византијском посланству сервирано је 1299. године на двору краља Милутина „свеже и сушено воће“.[101]

Од хране животињског порекла највише се јело месо. У средњовековној Србији, претежно планинској земљи, сточарство је била главна привредна грана којом се бавило већинско становништва. Највише су се гајиле овце и свиње, затим говеда, коњи, козе, биволи и перната живина. О бројности стада оваца најбоље сведоче подаци међу којима су и да су 1398. године Турци запленили дубровачким трговцима у Србији око пет хиљада оваца. Рецимо, у првом турском попису у области бранковића из 1455. године забележено је преко двадесет пет хиљада свиња, просечно више од две по породици.[102] Средњовековни човек доста је користио месо од дивљачи. Ловио је дивље свиње, дивокозе, срне, јелене, зечеве, а од птица: дивље патке, гуске, јаребице и голубове. За владаре и властелу лов је био омиљена забава и одраз престижа. Ловили су помоћу паса и соколова. Постојала су и посебна ловишта, која су владари давали на искључиво право коришћења властели или манастирима. краљ Милутин је поколонио манстиру Св. Ђорђа код Скопља неколико села „с ловиштем зверним“. Ко у њему лови по дозволи игумана био је дужан да четвртину улова уступи цркви.

Осим меса, најзначајнији производ животињског порекла је био сир. Поуздано се зна да је било више врста сирева. У пролеће се јео млад, од прве траве добијени сир, а помиње се „слатки“ и „слани“. Више су се ценили сиреви од претходног лета или јесени. Србија је била велики извозник сирева. Томе у прилог и податак да када је деспот Стефан Лазаревић забранио извоз племенитих метала из своје државе, Дубровчани су му тада, 1417. године, скренули пажњу да се не може кожама, воском и сиревима плаћати скупоцена роба коју увозе у Србију.[103] Млеко и кисело млеко се такође обилато користило у исхрани средњовековног човека. Држало се у дрвеним судовима а преносило у мешинама.

Важан чинилац у исхрани је била и риба, како се помиње у старим ћириличким текстовима. Коришћена је и речна и морска, ловила се у мору, великим и малим рекама, као и на језерима. Према непосредним историјским изворима, продавала се по српским градовима, који нису били близу морске обале, нити на обалама река. Новобрдске законске одредбе су водиле рачуна о квалитету рибе, а у Сребреници се 1448. помиње трошарина за продају рибе. Релативно велики потрошачи рибе су били били манастири, пре свега због поста. Манастири су имали своје рибњаке, а владари су им поклањали поседе „с ловиштем рибним“, у којем су имали искључиво право риболова.

[101] *ВИИИНЈ VI*, Београд 1986, 114.
[102] М. Спремић, *Деспот Ђурађ бранковић и његово доба*, Београд 1994, 240-241.
[103] Ђ. Петровић, „О сиру у средњовековном Дубровнику“, *ИГ* 1-2, Београд 1988, 21-24.

Иако је Плавско језеро било значајно за риболов и имало велико рибарско насеље, феудална господа је ипак била привилегована да с већим правом ужива у трпезном послужењу рибе. Поседујући своје рибњаке и ловишта риба уловљена истог дана се веома ценила јер је била свежа. Рецимо, када су Дубровчани 1426. возили деспота Ђурђа Бранковића из зете у свој град, вукли су, уз главни брод, и малу лађу за лов рибе, да би је увек спремали свежу.[104] Свежом рибом се трговало само на пијаци. У Србију су увожене и у жалатину зачињене морске рибе, као и полипи у мешинама. У Студеници су се суботом и недељом током поста, могле јести „хоботнице или икре ако се нађу“.[105] Нарочито је била цењена усољена икра која се увозила с албанске обале. У повељи Лаври Св. Атанасија, деспот Јован Угљеша одредио је да се из ловишта, које је даровао, носе у манастир „рибе и хоботнице, сипе и каменице“. То је уједно у српском средњовековном ћириличком тексту и не тако чест опис морских плодова.[106]

Храна и биљног и животињског порекла припремала се на масти, лоју или уљу, које се у ћириличким документима назива „масло“. Уље се добијало од маслина, које су гајене на Приморју, највише око Бара. Није смело бити мутно; као добро сматрало се оно које је било светло.[107] Ипак, маслиново уље није много употребљавано јер се до њега није ни брзо ни лако долазило. У средњем веку се није знало за сунцокрет, који је донет из Америке у Шапнију почетком XVI века, а код нас почетком XX века. У свакодневној исхрани средњовековне Србије највише се користила свињска маст. Храна је сољена захваљујући доношењу с јадранске обале. Со је била монополски производ који се од Неретве до Бојане могао продавати само на неколико места.

Поред сланих јела, јели су се и слаткиши. Мед пре свега. Користили су га сви: владари, властела, манастири и обичан свет. Првим турским пописом области бранковића из 1455. године види да су многа домаћинства имала кошнице. Томе у прилог и податак да су у средњем веку постојали професионални пчелари. Ктитори су даровали пчелињаке и по имену наведене пчеларе, манастирима Бањској, Грачаници, Богородици Љевишкој, Св. Арханђелима и Хиландару. На поседима Милутинове задужбине Грачанице, било је одређено да свако „ко има пчељинак да даје о празнику Свете Богородице мед; ко ли не да, а има, да узме поп сам“.[108] Манастири су били велики потрошачи меда, јер је мед коришћен као најзначајнији начин заслађивања и у посту и у мрсу. Осим тога, пчеле су производиле восак, од кога су се правиле свеће, неопходне за верску службу и осветљење. Срећом, тада није било парафина. Ипак, у позном средњем веку коришћен је шећер али у малим количинама, јер је био скуп. Највише се користио на двору и код властеле а доносили су га трговци са Приморја. Слично је било и са бомбонама.

Тамо где се се нешто јело, постојала је потреба и да се попије. Средњовековну исхрану обогаћивало је пиће. Најважнија је била пијаћа вода. Добијала се са извора и

[104] М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић ињегово доба*, 69.
[105] *Студенички типик*, Т. Јовановић, Београд 1994, 64-65.
[106] *Хиландарски зборник* 1, Београд 1966, 12.
[107] D. Dinić-Knežević, „Trgovina uljem u Dubrovniku XIV veka“, *Historijski zbornik* 23-24 (1970-1971), Zagreb, 290-304.
[108] Momenta Serbica, 17; ЗС, 137, *Старе српске повеље и писма*, 1/1, 4.

из бунара. У повељама се извори називају студенци а темин бунар је турцизам који одговара средњовеконом називу зденац, студенац и кладенац. Вода се са извора носила кући у посудама. Манастири су подизани у близини река и извора, градови и тргови у долинама река.

Од алкохолних пића, најомиљеније и најотменије пиће средњег века је било вино. Константин Филозоф,[109] записао је у првој половини XV века, да су у Србији „засађени многи виногради, нигде тако без великих трудова, као у тој земљи.[110] До краја средњег века, тешко је било наћи манастир без винограда. У средњовековној Србији се мало више производило црно него бело вино. Малвазија је била посебно цењена сорта вина. Производила се од XV века на источној обали јадранског мора али су је Дубровчани набављали и раније и поклањали српским деспотима. Било је строго забрањено да се вино за продају меша с водом. У тим случајевима, вино би се од трговаца одузимало и наплаћивала казна. Феудална господа и владари су волели да пију охлађено вино. Остала је забележена и једна легенда - анегдота тим поводом која описује како је Свети Сава, као изасланик свога брата Стефана Првовенчаног дошао угарском краљу Андрији II (1205-1235) усред лета, када је на угарском двору нестало леда. Српски кнез - монах се пожалио како је у својој земљи, Србији научио да увек пије охлађено вино. Пошто му угарски краљ није могао набавити леда, помолио се Богу: Бог је услишио његову молитву и одмах је пао град, па је, онда, послао краљу пуну сребрну чинију леда.[111] Осим феудалне господе, вино је радо пило и остало становништво. Омиљено пиће била је и медовина, квалитетно словенско пиће, које се радо пило и у осталим балканским земљама. У средњовековној Србији правило се и пиво од слада и хмеља.[112] Производња ракије дестилацијом се не помиње у српским средњовековним изворима. Обичај печења ракије у казанима, нарочито шљивовице настао је касније.

У средњовековној Србији је било могућности избора у различитој понуди врсте хране и пића. Увозом различитих намирница из других земаља квалитет и разноврсност у исхрани је било донекле питање статуса али не и неминовно. Несумњиво је да се средњовековни човек квалитетно хранио с могућношћу прављења избора у својој исхрани.

ЗАКЉУЧАК

Еколошки чисте ливаде, шуме, река и језера, амбијентално иделани услови за природне ресурсе флоре и фауне за здрав живот средњовековног човека, наизглед, рекло би се да је потреба и начин живота којем тежи и савремени човек. Разноврсност и квалитет исхране је нешто чему се тежило, судећи према историјским изворима и пре девет векова, као и данас али с том разликом што је модерна технологија производње намирница унела толико тога „неприродног“ да се

[109] Константин Филозоф (око 1380-после 1431) је био бугарски средњовековни књижевник и филозоф који је најпознатији као писац Житија деспота Стефана Лазаревића.
[110] *Старе српске биографије15. и 17. века*, прев. Л. Мирковић, Београд 1936, 50.
[111] *Momenta Serbica*, 563.
[112] Ст. Новаковић, „Пиво у Србији 13. и 14. века“, *Глас СКА* 86, Београд 1911, 151-166.

на крају крајева поново окрећемо вредностима природног, незагађеног и створеног на начин како је то било у време без употребе емулгатора, вештачких арома, вешташких боја и хормона. Осврћући се у прошлост, у време средњовековне Србије, на основу тачних историјски извора може се упоредити квалитет живота у савременом времену у односу на период од почетка 12. до 15. века које нам указују да се потребе човека за квалитетним животом а тиме и квалитетном исхраном заправо људска особина која је постојала, постоји и постојаће без обзира на modus vivendi *којем добу припада.*

Živko Ralić, Fakultet za inženjerski menadžment Beograd
Željko Grujčić, Fakultet za inženjerski menadžment Beograd

RAZVOJ DRUŠTVA, ZNANJE I MERENJE RAZVOJA

Rezime: Ovaj rad se bavi razvojem društva, učenjem i obrazovanjem, odnosno njihovim uticajem na unapređenje kvaliteta života. Osnov za unapređenje kvaliteta života predstavljaju ekonomski rast i privredni razvoj društva. Glavni ciljevi privrednog razvoja su porast produktivnosti, rast životnog standarda, bolja socijalna i zdravstvena zaštita, visoka zaposlenost, veći izvoz itd. Faktori koji domonantno utiču na ekonomski rast su prirodni resursi, ljudi, kapital i tehnologija. U najrazvijenijim regijonima sveta, vlade ulažu znatne napore u promociju ljudskoga kapitala, podršku tzv. ključnim tehnologijama i iskorištavanju dobitaka iz dodatnih spoljnih aktivnosti koje tako nastaju.Obrazovanje je krajnji proizvod učenja, pa se za osobu koja je mnogo naučila kaže se da je obrazovana. U razvijenim privredama postoje potrebe za raznim obrazovnim profilima i radnicima koji posedujuspecifične veštine. Za merenje uspešnosti nacionalnih privreda koriste se ekonomski indikatori, tradicionalno BDP. Uveden je indeks ljudskog razvoja (Human Development Index, HDI), koji je danas najrašireniji korišteni složeni pokazatelj.
Ključne reči: razvoj društva, učenje, obrazovanje, merenje razvoja

Apstrakt: This paper deals with the development of society, learning and education, and their impact on improving the quality of life. The basis for improving the quality of life are economic growth and economic development of society. The main goals of economic development are increase in productivity, rising living standards, better social security and healthcare, high employment, higher exports, etc. Factors that predominantly affect the economic growth are natural resources, humans, capital and technology. In the most developed regions of the world, governments are investing considerable efforts in promoting human capital, supporting the so-called key technologies and exploiting gains from additional external activities. Education is the end product of learning, so the person who has learned a lot is said to be educated. In developed economies there is need for various educational profiles and workers who have specific skills. Economic indicators, traditionally GDP, are used for measuring successfulness of national economies. The Human Development Index (HDI) was introduced and it is now the most widely used compositive indicator.
Keywords: human development, learning, education, measurement development

RAST I RAZVOJ DRUŠTVA

Nacionalna stragija održivog razvoja i drugi planski dokumenti naglašavaju potrebu unapređenja kvaliteta života u najširem značenju tog termina. Osnov za unapređenje kvaliteta života predstavljaju ekonomski rast i privredni razvoj društva.Unapređenje kvaliteta života

zavisi pre svega od mogućnosti nacije da stvori nove vrednosti i dobra, i poboljša kvalitet postojećih. Glavni ciljevi privrednog razvoja odnose se na povećanje dobara i blagostanja u društvu. Reč je o ciljevima kao što su porast produktivnosti, rast životnog standarda, bolja socijalna i zdravstvena zaštita, visoka zaposlenost, veći izvoz itd.

Razvoj društva se bazira, između ostalog, na prirodnim resursima, pa je svest o potrebi zaštite životne sredine dovela do koncepta održivosti, ili održivog razvoja. Ovom konceptu danas pripada centralno mesto u razmatranju drugoročne perspektive opstanka i napretka čovečanstva. Uvažavajući koncept održivosti razvoj društva treba biti usmeren ka postizanju višeg životnog standarda pojedinaca, višeg nivoa zaposlenosti, bolje zdravstvene i socijalne zaštite itd. Ako nema razvoja društva, sam visoki ekonomski rast ne može biti održiv na duže vreme. Stimulisanje privrednog rasta mora pratiti odgovarajući napredak političke, administrativne i kulturne infrastrukture.Između dva navedena pojma, privrednog rasta i razvoja društva postoji svojevrsna sinergija.

Faktori koji domonantno utiču na ekonomski rast su prirodni resursi, ljudi, kapital i tehnologija. Danas se teoretičari ekonomskog rasta uglavnom slažu da su tehnološki napredak i razvoj glavna okosnica dugoročnog privrednog rasta. Nove teorije rasta zasnivaju se na povećanju profita primenom novih metoda proizvodnje, razvijanjem novih proizvoda i uvođenjem raznovrsnih inovacija.

Inovacije zvise od znanja koje se takođe na svoj način proizvodi i predstavlja opšte dobro. Kako to ističu neki autori [113], povećanje produktivnosti i poboljšanje životnog standard uvek dovodi od prednosti u znanju i do poboljšanja u primeni znanja. Treba naglasiti da se ta unapređenja u znanju i poboljšanja u primeni stvaraju samo procesima unutar istraživačko razvojnih (I&R) instituta, nepovezano sa ostatkom privrede kao celine[1].

Pored kapitala na privredni razvoj poseban uticaj ima i tehnički napredak. Stariji modeli rasta tretirali su tehnološki napredak kao egzogenu varijablu. Tako se prema neoklasičnom modelu rasta[114] mali deo ekonomskog rasta može pripisati faktoru rada, a isto tako se jedan deo odnosi na kapital. Najveći deo se odnosi na tehnološki progres, koji se ovde tretira kao egzogena varijabla, tzv. Solow ostatak (rezidual).

Početkom osamdesetih godina napredak u tehnologijama počeo se tretirati kao deo ekonomske teorije. Skup različitih teorijskih i empirijskih radova pojavio se kao nova endogena teorija rasta. Za razliku od neoklasične teorije, naglasak je na tome da ekonomski rast postoji kao endogeni ishod (outcome) dinamičkog ekonomskog sistema, a ne kao posledica delovanja neke mistične sile spolja. Endogena teorija rasta postavlja nekoliko

[113]Bradfor DeLong*:* What Do We Really Know About Economic rowth?, 1997http://econ161.berkeley.edu/Ecom-Articles/Econ Articles.html#anchor writings

[114] M. Robert. A. Solow: Contribution to the Theory of Economic Growth Author(s), Source: The Quarterly Journal of Economics, Vol. 70, No. pp. 65-94 Published by: The MIT Press, 1956

kanala kroz koje tehnologija, ljudski kapital (znanja, veštine i kvalitet u radu koje donosi sam radnik) i stvaranje novih ideja omogućuju uticaj na varijablu ekonomskog rasta[115] [116].

Jasno je da značajan i održiv privredni rast može osigurati samo kontinuirani tehnološki napredak. Dugoročno se ne može očekivati konstantan prirast faktora rada. Isto tako veći rast kapitala u odnosu na rad vodi smanjenju povrata kapitala i kao krajnjoj posledici padu rasta, čak i za slučaj konstantnog prirasta kapitala[117]. Zato svaka privreda mora kontinuirano poboljšavati svoju tehnologiju da bi održala korak na svetskom tržištu i da bi se za nju vezao termin „intenzivnog rasta".

Privlačenje stranog kapitala i povećanje faktora kapitalne opremljenosti rada (kakva i kolika oruđa se koriste u radu) nije dovoljan uslov koji će osigurati dugoročan ekonomski rast. Isto tako ni povećanje investicija u određenim sektorima to ne obezbeđuje. Te veličine treba razdvojiti u analizi, jer postoji mogućnost da isti nivo investicija može imati različite stope ekonomskoga rasta. Često interesi nacionalnih država nisu identični interesima kompanija koje poseduju proizvodne i druge kapacitete na teritorijama tih država. Vlasnici kapitala, zbog visokih troškova izbegavaju ulaganja u istraživanje i razvoj (I&R). Strani ulagači retko brinu kako da stvore zadovoljavajuću privrednu strukturu jer tehnološki napredak zemlje domaćina nije među njihovim ciljevima[118].

Danas se uspešnost privrede povezuje sa stepenom raspoložive tehnologije, sa stepenom razvijenosti nauke i sa kvalitetom ljudskog kapitala. Ovo su važni kriterijumi za određivaje efikasnosti i proizvodnih potencijala neke privrede.Tehnološki napredak pojedine države ili nacije, ostvaruje se razvojem ili difuzijom novih tehnologija. One industrijske grane ili sektori, koji počivaju na visokim tehnologijama, ostvaruju danas i visoke profite, i brze povrate novca u odnosu na investicije. Kada se govori o rastu i strategiji privrednog razvoja, mora se stalno voditi računa o tome. Visok koeficijent korelacije između privrednog rasta i tehnološkog napretka sugeriše da se posebna pažnja u okviru strategije privrednog razvoja mora pokloniti dvema posebnim strategijama: strategiji naučnotehnološkog razvoja i strategiji obrazovanja.

RAZVOJ I ZNANJE

U najrazvijenijim regijonima sveta, vlade ulažu znatne napore u promociji ljudskoga kapitala, podršku tzv. ključnim tehnologijama i iskorištavanju dobitaka iz dodatnih spoljnih aktivnosti koje tako nastaju. Prisutno je stalno praćenje i usklađivanje razvoja i istraživanja sa komercijalnim potrebama. Vodi se računa o ljudskom kapitalu, koji se može plasirati u

[115] P. Romer: Endogenous Technological Change, Journal of Political Economy, October 1990

[116] R. Barro: Economic growth in a cross section of countries, Quarterly Journal of Economics (Oxford Journals) 1991

[117] P. M. Sarel: Growth in East Asia, Economic Issues 1, Washington , D. C., International Monetary Fund, 1996

[118] K. Ćosić, R. Fabac: Gospodarski rast, tehnološki razvitaki i suvremeno obrazovanje, Ekonomski pregled, Zagreb, 2001.

uslugama kao što su know-how, obrazovanje, specifične stručne kvalifikacije i sl.[119]. Dobitna kombinacija za svaku zemlju je efikasna sprega proizvodnog sektora i institucija nauke i tehnologije, uz državu kao regulatora i katalizatora. Ovakav model se nameće kao potreba zbog adekvatnog odgovora na izazove globalne konkurencije.

U današnjem poslovnom svetu svesni su činjenice da su samo promene konstantne. Uspešni menadžeri značajno vreme posvećuju učenju, i prethodno se pripremajući i učeći u „hodu“ da bi obezbedili tržišnu poziciju svoje firme. Po mnogim autorima znanje postaje danas najznačajniji strateški razvojni resurs. Znanje se može bliže objasniti preko pojma energija, kako se objašnjava u fizici. Energija je sposobnost vršenja rada, prelazi iz jednog oblika u drugi ili se stvara radom, ne može se ni iz čega stvoriti niti uništiti. Sve što je rečeno za energiju važi i za znanje, stvara se radom, može se koristiti u raznim oblastima, predstavlja moć i ne može se uništiti[120]. U razvijenim zemljama razvila se nova privredna grana koja se zove industrija znanja. Nasuprot kapitalu i radu, za znanje se pretpostavlja da je kumulativno i to objašnjava potrebu za njim da bi se obezbedio dugoročan i kontinuirani privredni rast[121].

Znanje je direktno povezano s obrazovanjem, a potražnja za obrazovanjem u društvu raste sa privrednim rastom. Tehnološki napredak zemlje menja odnos prema radnoj snazi, pa se više traže obrazovani radnici i oni koji poseduju specifične veštine. Znanje kod nas nije na ceni, a to je posledica izostajanja privrednog rasta. Za transfer tehnologije know-how-a znanje je značajnije od same specifikacije nove opreme. Ključnu uloge u ovom transferu ima znanje, odnosno ljudi kao nosioci znanja. Posedovanjem i korišćenjem znanja mogu se steći komparativne prednosti. Znanje je teško ograničiti i sputati, pa tako nije ga moguće u potpunosti zakonom zaštititi.

UČENJE I OBRAZOVANJE

Obrazovanje je krajnji proizvod učenja, pa se za osobu koja je mnogo naučila kaže se da je obrazovana. Nivo obrazovanja se može kvantifikovati prema zvaničnoj klasifikaciji, ali postoje i drugi pristupi sadržani u pitanju da li je osoba naučila „prave stvari" (što je više stvar ukusa). U razvijenim privredama postoje potrebe za raznim obrazovnim profilima i radnicima koji poseduju specifične veštine.

Učenje se može definisati na više načina. Tradicionalna geštalt psihologija (*nem. Gestalt, prevodi se kao sklop, celina, forma*) pretpostavlja da ljudi konstruišu misaoni model sveta, a zatim koristite modele za interpretaciju stvarnosti i pravila svog ponašanja. Učenje se smatra ekvivalentom za gradnju novih ili poboljšane postojećih misaonih modela[122] [123]. Implicitno u ovom pristupu je spoznaja da misaoni modeli mogu biti ograničeni, ili čak gore od toga,

[119] Puljić, M. Kolaković: Intelektualni kapital poduzeća, D. Tipurić: Konkurentska sposobnost poduzeća, Sinergija, Zagreb, 1999.
[120] Ž. Ralić: Industrijsko organizovanje, Fakultet za inženjerski menadžment, Beograd, 2014.

[121] Fjeldsenden: The Economic Growth in Malaysia and Thailand- The Past and the Future, Norwegian School of Economics and Business administration, Bergen, 1998

[122] Newell, H. A. Simon: Human problem solving. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1972
[123] S. Vosniadou, W. F. Brewer: Theories of knowledge restructuring in development, Review of Educational Research,1987

pogrešni. Tako italijanska bajka Pinokio, koji se najčešće doživljava kao dečja priča, je u stvari opominjujuća priča za odrasle. Način na koji je Pinokio bio nekoliko puta prevaren od strane siledžija upozorava talijanske seljake da stanovnici grada poseduju vrhunske misaone modele koji im omogućuju da pljačkaju njihove manje sofisticirane rođake sa sela. Za potrebe ovog prikaza, jedan oblik upravljanja obrazovanjem bavi se oblikovanjem misaonih modela podsticanjem neistraženih pretpostavki i nesvesnih pogleda na svet[124].

Sa druge strane biheviorizam (*engl. behaviour, prevodi se kao ponašanje)* koji još uvek dominantan u psihologiji nekih zemalja, definiše učenje kao promenu u ponašanju nakon iskustva. U tom pogledu, obrazovanje uključuje sticanje ili menjanje ponašanja. Ljudi se razlikuju po načinu ponašanja, a imaju i različite sklonosti. Koncept veštine se takođe uzima u obzir, veština je posebna vrsta dobro izgrađenih kapaciteta. Definisanje učenja u smislu sticanja veština dovodi do zaključka da su geštalt i bihevioristički model učenja vrlo različiti. Neko može imati duboko razumevanje sveta, ali ne može voziti automobil ili uspešno voditi sopstvene finansije. Sa druge strane, neko može biti vrhunski sportista, muzičar ili šahista, ali biti zadrti rasista. Zagovornici Biheviorističkog modela učenja vide obrazovanje kao proces sticanja veština, bez naglaska na proces dubljeg razumevanja. Sa druge strane, pristalice Geštalt modela učenja vide obrazovanje kao proces konstruisanja misaonog modela pogodnog za tumačenje organizacionih fenomena, bez naglaska na važnost konkretnih veština. To je ista razlika koju je britanski filozof Gilbert Ryle (1948) povukao između dva oblika znanja koje je nazvao „znajući da je" i „znajući kako" [125].

Za didaktičke svrhe, ima smisla razlikovati bihevioristička i geštalt učenja. U stvarnosti ta razlika može biti proizvoljna. Prvo, istraživači sticanje veština prepoznali su da je misaona proba poboljšava fizičku izvedbu[126]. Što je veoma važno, i drugi autori su imali vrlo slične ideje o učenju koji se mogu sažeti kao „misao sledi delovanje" ili „učimo radeći". Po ovom pragmatičnom pristupu, ako se nešto radi uspešno, onda bi se razmislilo o dobrim rezultatima i stvorilo misaoni model za vođenjesledeće aktivnosti. Ipak, konceptualno razumevanje prati radnju, a razmišljanje se odražava na akciju. Ove perspektive su slične, pa može doći do integrisanja najboljih učenja Biheviorističke i Geštalt tradicije zbog pragmatičnih potreba, odnosno „braka iz računa“[12].

MERENJE RAZVOJA

Postoje brojni pokazatelji uspešnosti privrede neke zemlje koji zavise od ugla posmatranja, pa mogu biti društveni, ekonomski, finansijski, materijalni i drugi. Za merenje uspešnosti nacionalnih privreda koriste se ekonomski indikatori. Tradicionalno, još od pre II svetskog rata, najznačajniji je tzv. BDP. Bruto društveni proizvod *(BDP),* predstavlja ukupno

[124] R. Hogan, R. Warrenfeltz: Educating the Modern Manager, Academy of Management Learning and Education, 2003

[125] G. Ryle: The concept of mind, London: Routledge1948

[126] H. Heuer: Wie wirkt mentale Ubung? Psycholgische Rundschau1985

proizvedenu količinu materijalnih dobara i izvršenih usluga u jednoj državi (društvenoj zajednici) tokom jedne godine.

Indikatori utiču, kako na politiku vlade, tako i na strategije drugih učesnika ekonomskih interakcija. Tradicionalni su indikatori uvek bili izloženi kritikama, a posebno se smatra da nisu pogodni za novu situaciju merenja uspešnosti nacionalnih ekonomija baziranih na znanju (*The Knowledge-Based Economy*)[127]. Teoretičari nove ekonomije govore da su se dogodile velike promene i da su se promenila pravila ponašanja u novoj ekonomiji. Nije više od presudnog značaja dostupnost kapitalu, već je bitna dostupnost informacijama. Kreiranje vrednosti vezano je za kreiranje novoga znanja i eksploatisanja njegove vrednosti. Najvažniji kapital je intelektualni kapital koji nema fizičke karakteristike. Tradicionalna ekonomska teorija proučavala je kapital kao fizičke veličine (zemlja, fabrike, oprema i novac), a u novije vreme ekonomisti su proširili svoje interesovanje i na proučavanje drugih oblika kapitala.

Čovekov intelekt, a ne njihove ruke, postali su najvažniji faktor rasta i razvoja preduzeća. Sposobni radnici (zaposleni) koji razvijaju nove ideje, stvaraju vrednosti i inoviraju poslovanje preduzeća postali su ključna imovina nove ekonomije. U novoj ekonomiji fizička prisutnost prestaje biti važna. Nastaje globalna ekonomija, gde svi mogu prodavati svima širom sveta, ali istovremeno od njih i kupovati. Potrebni su novi, poboljšani ekonomski pokazatelji, koji bi trebali obuhvatiti i druge fenomene, a ne samo primarne konvencionalne tržišne transakcije. Potrebno je prikazati i sledeće veličine: merenje „*inputa*" znanja, merenje „*stock*" i „*flow*" stanja znanja, merenje „*outputa*" znanja, merenje „*mreža znanja*", merenje znanja i učenja.

Glavne zamerke BDP-u su što ne uzima u obzir raspodelu dohotka koja ponekad može biti ekstremno nejednaka (istovremeno rastu BDP i siromaštvo u nekom društvu). Problem samog obračuna BDP-a dovodi do toga na npr. BDP raste i kada raste proizvodnja oružja, i kada ljudi više puše, ili previše jedu pa idu zbog toga više kod lekara. Obračun BDP-a ne uključuje sivu ekonomiju i domaće poslove. Takođe u BDP ne ulaze razne volonterske i humanitarne aktivnosti koje doprinose dobrobiti društva i pojedinaca. Do sada metodologija obračuna BDP-a nije rešila pitanja vezana za zaštitu čovekove okoline i iscrpljivanje neobnovljivih izvora energije i drugih minerala.

Primedbe na račun korišćenja BDP-a kao indikatora ravoja dovele su do pokušaja uvođenja drugih pokazatelja koji bi sveobuhvatnije opisali ovu složenu i delikatnu oblast. Složeni pokazatelji spajaju nekoliko kvantitativnih pokazatelja u jedan oblik koji omogućuju realniji pogled na razvoj. Tako je uveden indeks ljudskog razvoja (*Human Development Index, HDI*), koji je danas najrašireniji korišteni složeni pokazatelj.

HDI predstavlja pokušaj analize komparativnog statusa socioekonomskog razvoja i u zemljama u razvoju i u razvijenim zemljama. Razvojni program Ujedinjenih nacija (UNDP) u

[127] The Knowledge-Based Economy, OECD, Paris 1996, Internet https://www.**oecd**.org/sti/sci-tech

svojoj godišnjoj seriji izvještaja o humanom razvoju 1990. koristi Indekse humanog razvoja (HDI)[128].

Indeks humanog razvoja pokušava rangirati sve zemlje sveta na skali od 0 (najniži humani razvoj) do 1 (najviši humani razvoj). Rangiranje se vrši na osnovu tri pokazatelja: dug život (meri se očekivanom životnom dobi pri rođenju), znanje (meri se ponderisanim prosekom pismenosti odraslih i prosečnim godinama školovanja, i životni standard (meri se BDP-om po glavi stanovnika).

Korištenjem navedenih pokazatelja razvoja i izračunavanjem indeksa HDI sve zemlje su rangirane utri grupe: nizak humani razvoj (0,0 do 0,499), srednji humani razvoj (0,50 do 0.799) i visok humani razvoj (0,80 do 1,0). Prema izračunatom primeru Srbija ima HDI 0,771 (2014.) i pripada zemljama srednjeg humanog razvoja[129].

Indeks humanog razvoja predstavlja pokazatelj koji rangira zemlje prema nivou „ljudskog razvoja“, svrstavajući ih u kategorije razvijene zemlje, zemlje u razvoju i nerazvijene zemlje. Na slici 1.1 prikazana je struktura HDI prema UNDP.

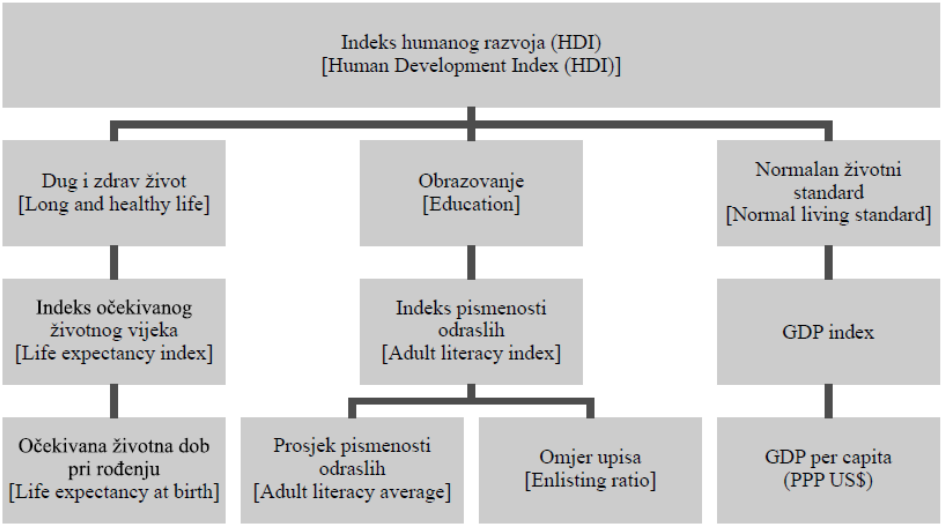

Slika 1.1 Struktura HDI prema UNDP, preuzeto[130]

Indeks humanog razvoja prati dostupne mogućnosti pojedinca u društvu. Mogućnosti pojedinca predstavljaju popis stvari koje osoba može imati ili mu mogu biti dostupne u životu. U širem smislu, pojam sposobnosti odnosi se na mogućnosti osobe da ostvari svoju „slobodu postizanja različitih alternativa između kojih može birati“[131]. Mogućnost kao

[128] M. P. Todaro, C. S. Smith: Economic Development. Zagreb, 2006
[129] Human Development Report, United Nations Development Programme (UNDP), 2015

[130] I. Ferjan: Holističko mjerenje životnog nivoa: indeks humanog razvoja, Economics, OIKOS INSTITUT“ D.O.O, 2014. Internet, www.oikosinstitut.org

[131] A. Luigino: Capabilities and Happiness, New York: Oxford University Press, 2008

pristup merenju razvoja pokušava pratiti da li se mogućnosti članova društva povećavaju sa vremenom.

Проф. др Живојин Б. Прокоповић[132]

Др Каролина С. Прокоповић[133]**, пред.**

Др Татјана С. Прокоповић[134]**, проф**

ПОТРЕБНА ЈЕ ВЕЋА УЛОГА НАУКЕ И ОБРАЗОВАЊА У ЗАШТИТИ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Апстракт: Еколошка криза наметнула је потребу трагања за већим ангажовањем науке и образовања, активније од оног које је до сада практиковано. У том смислу, све више долази до изражаја став да се мора отпочети са друкчијим вредновањем проблема заштите животне средине. Јачањем снага, све више свесних, да је дошао тренутак за заокрет у том домену, покренут је читав арсенал мера и активности да се руинирање природе заустави.

Многа научна истраживања и све одговорнији приступ људског друштва да се са образовањем о заштити животне средине отпочне од основног образовања, већ даје резултате. Екологија се данас не изучава само кроз један предмет, већ као материјал који прожима читав образовни процес, којим се подстиче критичан однос према овом проблему.

Образовање за заштиту природе треба интензивирати на свим нивоима: преко васпитно образовних установа (од вртића, школа, па све до докторских студија), али и ванинституционално (породица, неформалне групе, масмедији и сл.). Оно, дакле, треба да је примерено узрасту на свим нивоима образовања.

Кључне речи: Животна средина, Едукација, Образовање, Институти, Наука...

JEL Classification Q15, Q56

GREATER ROLE OF SCIENCE AND EDUCATION IN ENVIRONMENTAL PROTECTION IS NEEDED

[132] Нишка пословна школа струковних студија, Ниш
[133] Нишка пословна школа струковних студија, Ниш
[134] Нишка пословна школа струковних студија, Ниш

***Abstract**: The ecological crisis created the need to search for greater engagement of science and education, more active than that which has so far been practiced. In this sense, there is more prominent attitude that we must start with a different evaluation of environmental problems. Strengthening forces, increasingly aware that the time had come to turn in this area, a whole arsenal of measures is being launched along with actions to stop the ruination of nature.*

Many scientific researches and more responsible approach to human society that draws education in environmental protection from the start of primary education, already produce some results. Ecology today is not only taught through a subject, but as a material that permeates the whole educational process, which fosters a critical attitude towards this problem.

Education for Nature Protection should intensify the level of pigs has: direct upbringing and educational institutions (from nursery school through to doctoral studies), but also non-institutional (family, informal groups, mass media, etc.). What, then, should be age appropriate at all levels of education.

Key words: Environment, Education, Education, Institutes, Science...

УВОД

Живимо у време науке, технике, технологије, аутоматизације, биоинжењеринга, компјутеризације, вештачке интелигенције, односно у времену: скоковитих промена у свету; деградације радне и природне средине; професионалних обољења, што увећава број инвалидских пензионера, повреда, несрећа на послу и некултуре рада. Дакле, живимо у време премале и недовољне заштите животне и радне средине, посебно недовољно добре организације рада, те недовољне обучености и професионалне оспособљености кадрова који се стручно баве екологијом. Није онда ни чудо што имамо приметно одлажење на боловање, што се озбиљно одражава на губитак националног дохотка. Такво стање приписујемо, пре свега, систему недовољне регулисаности свега из домена екологије.

Тако велики проблеми у области екологије (радне и животне средине), али и у најширем смислу речи екологије (природне, биолошке и економске), нису одувек били, или се бар нису примећивали, тако жестоко као пред крај двадесетог века. Проблеми ове врсте увиђани су и раније, а разлоге треба тражити у схватању људи, њиховог погледа на свет, па и религијском схватању, јер према религији, људски живот је дар Бога, док су смрт, професионална обољења, повреде и сл., само знак Божје милости и његов став према човеку. Исто тако се, у оштрој форми, бар досад, нису постављала питања екологије и слично, када су занатство и пољопривреда били основни вид економске активности људи. Појавом капитализма и развојем индустрије, нових индустријских грана и привредних гиганата, развојем индустрије, долази до концентрације радне снаге и капитала, што све више доводи до неопходности решавања проблеми из домена екологије.

КРОЗ ОБРАЗОВНИ СИСТЕМ РЕШАВАТИ И СИСТЕМ ЗАШТИТЕ ПРИРОДЕ

Научна открића створила су претпоставке за уклањање узрока нарушавања еколошке равнотеже, очувања животне средине, спречавање обољења, инвалидности, елиминисање штетних последица по здравље људи и сл. Развој научно-истраживачког рада је од непроцењивог значаја како на пољу заштите животне средине, тако и профилисању кадрова који се школују за овај важан посао. Све до недавна кадрови су били недовољно стручни за овај значајан сегмент живота људи, често с недовољним знањем, образовањем, што се озбиљно рефлектовало на стање и проблеме који су се нагомилали у овој области. Новим стручним, професионалним и компетентним кадровима дошло је до промене слике и у друштву, у индустријским и другим великим центрима и колективима. Побољшана је еколошка свест захваљујући, пре свега, младим стручним кадровима, јер је образовање по специјалностима омогућило да се питања заштите животне средине довољно осветле, проблематизују, изучавају и теоријски и емпиријски, да се побољшају животни и радни услови људи у земљи.

Међутим, постигнута међузависност науке, образовања и праксе у овој области мора постати стална брига друштва. Стручно образовање кадрова у екологији је од огромне користи и вишеструко се исплати како с медицинске, социјалне, економске, техничко-технолошке, безбедносне, тако и с еколошке стране. Проблеми ове врсте се не могу решавати ако се истовремено не:

- решавају проблеми везани за заштиту радне и животне средине,
- развија свест о потреби комплексне заштите природне средине и
- успостави правилан однос живе и неживе природе.

Овде, разуме се, мислимо на разне врсте едукације, општу и техничку културу, те на непрестану борбу против деградације животне средине уопште. Али јасно, то није могуће без доброг и осмишљеног васпитно-образовног процеса, од најмлађег до најстаријег узраста. С тим у вези, треба неговати добре развојне садржаје образовања, уз циљеве који по том питању морају бити јасни. Више је дефиниција образовања за заштиту радне средине и њено унапређење, па тако др Марковић пише: „Образовање за заштиту и унапређење човекове средине представља свесно и планско развијање знања о човековој средини у току читавог живота, које има за циљ развијање свести о основним карактеристикама човекове средине, односа у њој и односа према њој на основу које ће човек тежити очувању и унапређењу средине на начин да се тиме обезбеђује егзистенција човековог рада у садашњости и будућности”.[31]

О питању образовања у овој области Предраг и Љиљана Јеленковић наводе да: „Промене у вредносним системима, квалитативне промене у опште друштвеној свести као и развој науке, довеле су до тога да се репродуктивни образовни систем замењује стваралачким савладавањем знања, које не укључује само *освајање света* већ предвиђа и формирање односа према њему. Државе понаособ у оквиру међународне заједнице

посвећују посебну пажњу овом виду образовања и као институционалном и као ванинституционалном“.[135]

Вредна претпоставка успешне акције на пољу заштите радне и животне средине је еколошки начин мишљења, па се могу “...разумно трошити и природни извори енергије, рудне и биолошке природне залихе, како генерацијама које долазе не бисмо оставили пустош, већ исто онако вредно станиште каквим и ми данас располажемо”.[136]

Треба имати у виду циљеве у погледу заштите, а посебно еколошку свест и њен развој због усклађивања нарушених односа човека и природе, јер: „...образовање за заштиту човекове средине треба да допринесе афирмацији схватања да очување и унапређивање човекове средине постаје значајна категорија у систему вредности савременог друштва и да оно треба да постане предмет човековог етичког односа према његовој како природној, тако и друштвеној средини”.[137]

Изградња жељеног односа према природи претпоставља неопходна знања из те области и то све оно што је постигнуто у васпитно-образовним садржајима, јер је заштита човекове околине питање и део општег образовања од самог његовог почетка, да би се правилно информисали ставови о појмовима из екологије.

Ученици се на самом почетку школовања срећу с основним појмовима екологије. Кроз поједине предмете, нарочито биологије, а у последње време у основним и средњим школама изучава се екологија. На тај начин се стичу неопходна знања из ове научне дисциплине, знања која ће им користити кроз живот, радног ангажовања, за послове када по завршетку школовања отпочну радни однос. Пројектима и разним својим подухватима сретаће се с проблемима, где ће им претходна знања користити да еколошки мисле, и ради уношења еколошких компонената. Важно полазиште за васпитно-образовни процес чине и принципи јасно исказани у Декларацији Уједињених нација, чије је ближе одређење разрађено у Београду 1975. године.[138]

У поменутој Декларацији је записано: „Садржај васпитања и образовања за правилан однос према животној средини треба да обухвати: формирање свести појединца и група како би научили да воде бригу о целокупној животној средини и да се сроде с овим питањима; упознавање појединца и група да разумеју основна питања и проблеме везане за њено стање; за човеково присуство и активност у средини, за одговорност и критичку улогу која им припада; понашање појединаца и група да прихвате друштвену вредност средине и да стекну интерес и довољно се мотивишу за њену заштиту и унапређивање; стицање неопходне способности појединаца и група да као еколошки, политички, економски, друштвени, естетички и образовни фактор буду

[135] П. Јеленковић и Љ. Јеленковић., (2012), Односи с јавношћу у области заштите животне средине, Чигоја штампа, Београд, стр. 241. до 244.

[136] И. Фурлан., (1976), Принципи и поступци одгоја и образовања за очување и побољшавање човекове околине, Испит Генерације, Југословенски савез за заштиту и унапређење човекове средине, Београд, стр. 610.

[137] Д. Марковић., (2005), Социјална екологија, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, стр. 190. до 192.

[138] Декларација УН о животној средини., (1972), Стокхолм (У целини објављена у прилогу књиге Еколошки изазов - Елит, Београд, 1991.).

у стању да оцене потребне мере и програме васпитања и образовања у вези са животном средином; учешће појединаца и група у преузимању одговарајућих мера и решавања проблема у вези са стањем животне средине”.[139]

Треба имати на уму улогу и значај образовања кадрова, пре свега, техничке струке, у погледу стицаја знања и из области екологије (током студија). На факултетима је овај предмет различито дефинисан и предаје се под различитим називима. Но, образовање у овој области не би требало свести на посебан предмет, већ као материја треба да прожима читав образовни процес који ће подстицати критички однос према вредностима утицаја на етички димензију личног и друштвеног живота.[140]

Од огромног значаја за будуће кадрове свих профила је изучавање ове наставне дисциплине (на свим високошколски установама), која све више заузима простора и место под сунцем у корпусу осталих - нових научних дисциплина. Данас би један од значајних видова образовања уз рад и из рада, а посебно међуусловљености техничког прогреса и образовања кадрова, као облик едуковања кадрова које ће бити у функцији заштите животне средине, мора да буде задатак и многих института и факултета. За функционисање овог облика образовања важна је и едукација едукатора, а таква улога наставника захтева добру професионалну еколошку припрему као допринос транслацији вредности еколошке културе у личност онога којег образујемо.[141]

Када пише о функционалном образовању радника, Р. Марић каже да “...у остваривању активне политике заштите на раду као императив намеће се ефикаснији развој занимања, односно усклађивање образовног система и захтева рада, затим промена технологије, односно с променама у структури послова које намеће савремена организација и технологија. То неминовно захтева успостављање нове организације и технологије избора и припреме кадрова у поступку запошљавања младих.“ И даље, „...нова технологија припремања кадрова за запослење треба да обезбеди и побољшање квалитета радног живота кадрова, јер је квалитет живљења уопште, а посебно квалитет радног живота, услов без кога нема остваривања ефикасне заштите на раду”.[142]

Техничко-технолошке промене захтевају и прилагођавање кадровског ресурса, и обратно. Како се усавршавају средства рада, како долази до нове квалитативне технике и технологије, што намеће потребу за оспособљавањем из корпуса заштите животне средине. Зато се педагошке науке захтева напредак у домену едукације за екологију, у смислу да развије модерније методе оспособљавања за савршеније технолошке операције.

Образовања и оспособљавање за функцију заштите животне средине, морају се стално прилагођавати захтевима аутоматизације, кибернетике, механизације,

---

[139] В. В. Ђорђевић., (1977), Васпитање и образовање за заштиту и унапређење животне средине, Просветни преглед, Београд, стр. 5.
[140] Ф. Мајор., (1991), Сутра је увек касно, Југословенска ревија, Београд, стр. 156.
[141] С.Н. Глазачев., (1997), Еколошка култура и образовање, Горизонт, Москва, стр. 50. до 63.
[142] Р. Марић., (1986), Улога образовања и функционалног оспособљавања радника у остваривању сигурних услова рада, Ревија рада, Београд, број 182-183, стр. 42.

роботике, техничком прогресу и научно-технолошкој револуцији.[143]

Применом нових технологија, посебно информационих, долази до веома битних промена у човековим активностима, с једне, и животној средини, с друге стране. Иако је прилаз информационим технологијама био је спонтан и поступан, и то по појединим фазама, почетак аутоматизације је претходница епохе - техничке револуције. То је дало подстрека планирању кадрова, односно нове квалификационе структуре и потреби вишег образовања за функције које траже напреднији ниво припреме за рад, а не као раније, за непосредно обављање свих функција и задатака. Како кажу П. и Љ. Јеленковић: "Образовање за заштиту животне средине требало би започне у породици – кући, а потом преко институционализованих облика образовања да се заврши образовањем радника за рад"[144].

Однос општег и стручног образовања данас се различито схвата и третира. Он, пре свега, зависи од стања друштвених односа. М. Петанчић о овоме пише: "Однос општег и стручног образовања, у суштини, одређује се у начину производње и друштвеним односима, а карактер тог односа изражава став датог друштва према производном раду".[145]

Становиште аутора овог рада је да укупан однос општег и стручног образовања зависи од њиховог сједињавања, јер ће само тако моћи да дође до изражаја професионално образовање у својој пуноћи. Колико ће и у којој мери програмски садржаји ове значајне дисциплине, као што је екологија, ући и интегрисати се с научно-техничким прогресом и садржајима професионалног образовања, зависиће у великој мери од професионалног, али и образовања за заштиту животне средине.

УПРАВЉАЊЕ ЗАШТИТОМ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Систем општег и стручног образовања је значајан, али неће дати праве резултате ако се у довољној мери не ради на садржају и развоју професионалног образовања, које и проистиче из општег и стручног образовања. У том смислу се морају имати у виду проблеми организационе, дидактичке и садржајне структуре читавог домена образовања за заштиту животне средине.

Учешће шире јавности у одлучивању о питањима која се тичу животне средине представља један од врло значајних елемената за управљање заштитом животне средине. Ово из више разлога. Најопштији се тиче веза између еколошког менаџмента и еколошке политике и права у најширем смислу. Ради се о инструментима демократизације савремене политике и права из домена животне средине, чији су квалитет и ширина примене директно повезани са уживањем основних људских права.[146]

Ибид., стр. 43.

[144] П. Јеленковић и Љ. Јеленковић., Ибид. стр. 244.

[145] М. Петанчић, (1975), Индустријска педагогија, Школска књига, Загреб, стр. 227.

[146] П. Јеленковић и Љ. Јеленковић., Ибид. стр. 257.

Реч је о процедурама каје у одређеној фази могу у извесној мере утицати на рокове и време потребно за остваривање циљева економских учесника система.

У највећем броју привредних системима мало је истраживања из области заштите животне средине, посебно кад је реч о утицају образовања и заштите животне средине на продуктивност рада.

Питања управљања заштитом животне средине захтевају много веће ангажовање научно-истраживачких и васпитно-образовних установа (посебно основних, средњих, високих школа и факултета, преко специјалистичких, магистарских и докторских студија). Исто тако, питања заштите животне средине захтевају и њихову координацију с колективима (свих економских учесника система) на иновације, или постављање нових модела организације службе за заштиту природе уопште, јер нема будућности без решавања већ нагомиланих проблема (прошлих и садашњих).

Уколико је смисао живота сам живот, трајност и стабилност, јер је прошлост иза нас и на њу не можемо утицати, учинимо све за догађаје које можемо контролисати.

ПРОБЛЕМИ ЕКОЛОГИЈЕ ДАНАС

Опасност по човекову животну средину попримила је глобални карактер и представља акутни проблем модерног друштва. Данас су сва друштва наше планете у опасности која настаје због нарушавања еколошке равнотеже, односно због непоштовања законитости природе. Тако се као значајни глобални еколошки проблеми у модерном друштву, исказан и формулацијом о кризи околине, као стању природе у коме су угрожени системи за одржавање живота човека и других живих бића, наводе и:

- брзи и неконтролисани природни прираштај становништва;
- производња која је вођена интересима владајућих група, а не води рачуна о условима природне средине; и
- исцрпљивање сировинских и енергетских извора и развој техничко-технолошких система који доводе до загађивања природе.

Данас се са проблемима кризе животне средине срећу све земље. Али, доста је и разлика код појединих земаља у смислу испољавања еколошких проблема, али и мотива и интереса за њихово решавање. И, док се развијене земље боре за економску експанзију и престиж, настојећи да еколошке трошкове урачунавају у трошкове производње, не смањујући због тога своју конкурентску моћ на тржишту, уз могућност да извезу „прљаву технологију" без негативних економских последица, земље у развоју све више се срећу са еколошким проблемима уз нарастање еколошких проблема, не само због увоза „прљаве технологије“ из развијених, већ и због некритичког трошења својих природних ресурса, на шта су принуђени.

Право интересовање за еколошке проблеме настаје уочавањем негативних последица технологије на природну средину, које су довеле до промена у природи које угрожавају човекову егзистенцију. А заправо главни узрочник еколошких проблема била је, и остала, модерна индустрија, због контраеколошког у њеној бити. Пошто се природа не може сама ослободити негативног дејства технологије, а изазване промене у природи повратно негативно утичу на друштво, еколошка проблематика постаје предмет ширег научног интересовања, а модерна индустријска друштва постају предмет критичког преиспитивања. Проучавања еколошких проблема показала су да модерна индустријска друштва свој развој заснивају не само на енормном унапређивању производних снага, већ и на расипничком односу према природним ресурсима (деструктивни карактер индустријског друштва и критички однос према владајућим идеологијама друштвеног развоја, уз напор да се дефинишу циљеви развоја усаглашени са еколошким законима природе).

Екологија је настала као биолошка наука. Имала је свој развој, а средином шездесетих година направила је значајан корак у мењању својих захтева, тако да равнотежу у природи више не истражује као последицу природних процеса, већ је истражује и промишља и са становишта односа друштво - природа. Пошто поремећаји равнотеже у природи настају као поремећаји изазвани човековим активностима, иста се може успоставити тек када се постигне равнотежа у друштвеним структурама. Таквим приступом екологија је поставила на сасвим нов начин однос између човека и природе, поставши и друштвена наука о рационалном односу према природи.

Иначе, човекова средина састоји се од унапред датих природних услова и од услова и околности које је човек створио својом делатношћу. То, који ће еколошки проблеми бити у већој или у мањој мери предмет проучавања екологије зависи не само од сазнања о њима, већ и од тога како се они разматрају и схватају, односно у којој мери и који део друштва је спреман да се ангажује у њиховом решавању. Пошто се под квалитетом живота подразумева скуп односа који повезује човека, друштво и природну средину, тако да сваки од ових елемената има своје потребе, јасно је да се он не може разматрати и вредносно одређивати одвојено од квалитета животне и радне средине људи. Сама повезаност ових категорија указује на потребу да се посебно разматра однос економије и екологије.

Међузависност природе и друштва треба схватити као опредељење за стално очување природе, јер се природа мења, а човек не може живети ако је не присваја, што значи ако не изазива промене у њој. Модерна еколошка ситуација захтева данас плански развој људских активности, при чему је основни критеријум квалитет живота људи и друштвено благостање. Овде се поставља питање економије као критеријум и како се критеријум друштвеног благостања и критеријум економичности могу усагласити, ако се економски критеријуми третирају као критеријуми квалитета живота, што значи и као критеријуми квалитета човекове средине.147 Пошто је

[147] М. Љешевић., (1987), Критеријуми економичности у оптимализацији квалитета животне средине, Зборник радова „Друштво и екологија“, Београд, стр. 118.

очување квалитета човекове средине (и природе као њене компоненте) зависно од технике која се у производњи користи (у присвајању природе, у изазивању промена у њој), то нова технологија треба да буде критички промишљена и са еколошког становишта, односно са становишта остваривања квалитета животне средине.

У модерном свету усмеравање економског развоја и управљања тим развојем све више се заснива на научним сазнањима, која су у највећој мери и основа односа човека према животној средини у програмирању и остваривању нових техничко-технолошких процеса и сагледавању и остваривању њихове рационалности. Развијању научног односа човека према животној средини, са циљем да се човеково присвајање природе усклади са еколошким могућностима, својим емпиријским истраживањима и теоријским промишљањем треба да допринесе и екологија. То зато што она однос друштва и природе проучава као глобални проблем. Заправо, екологија однос природе и друштва разматра посредством процеса производње, посредством техничких система и схвата као глобални проблем људске цивилизације у његовом тоталитету.[148] Због тога она указује на нужност усаглашавања система са еколошким могућностима и ограничењима у циљу очувања природе као оквира живота људи. Технички системи требало би да буду тако пројектовани и остваривани, да не доводе до деградације природе, нарушавајући еколошку равнотежу у њој на недопустив начин и да су, у исто време, економски рационални.[149] У том смислу, под утицајем еколога, настао је концепт економског развоја који је назван одржив развој, по ком концепту економски развој треба да буде усклађен са еколошким законитостима, на начин да не доводи до нарушавања еколошке равнотеже која би угрозила живот на планети Земљи [150]

ЗАКЉУЧАК

Један од важних аспеката, који је саставни део ове наше теме, јесте будућност науке, технике, посебно науке и образовања у служби заштите животне средине, тј. проблематизовање технике и екологије у најширем смислу речи.

Сагледавајући технолошки развој, увек се мора промишљати будућност, а будућност без технике и образовања је немогућа.

Решавање еколошких проблема као глобалних, због њихове сложености које произилазе из сложености односа на релацији природа - друштво, захтева комплексан мултидисциплинарни приступ у коме своје место има и еколошко образовање. То образовање представља процес стицања знања о еколошким проблемима, узроцима њиховог настанка, те о потреби и могућности њиховог решавања у циљу заштите и очувања животне средине.

---

[148] Видети: Д.Ж. Марковић., (2005), Ибид

[149] Ово сазнање и указивање на повезаност животне и радне средине треба да постане императив савременог цивилизацијског приступа економском развоју на макро и микро плану и основно полазиште у формулисању принципа еколошке политике..

[150] В. И. Данилов и К.С. Ласев., (2002), Зкологическии вмзови в устапчивое развитие, Прогрес - Традиции, Москва.

Образовање је перманентни процес образовања и васпитања у циљу формирања еколошке културе и еколошке одговорности сваког становника планете. Оно полази од сазнања да је друштво саставни део природе у којој постоји ограниченост и коначност природно системског (еколошког) потенцијала земље, и да је заједнички интерес људи у планетарном систему, очување атмосфере, воде и земљишта у границама константне равнотеже енергетских материјалних токова.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бојан Крстић, Phd и Милица Тасић., Значај примене концепта зелене економије и његов утицај на пословне перформансе предузећа, Економика бр. 1/14, Ниш.
2. В. В. Ђорђевић., (1977), Васпитање и образовање за заштиту и унапређење животне средине, Просветни преглед, Београд.
3. Д. Марковић., (2005), Социјална екологија, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
4. Декларација УН о животној средини (1972), Стокхолм (У целини објављена и прилогу књиге Еколошки изазов - Елит, Београд, 1991.).
5. И. Фурлан., (1976), Принципи и поступци одгоја и образовања за очување и побољшавање човекове околине, Испит Генерације, Југословенски савез за заштиту и унапређење човекове средине, Београд.
6. М. Љешевић., (1987), Критеријуми економичности у оптимализацији квалитета животне средине, Зборник радова „Друштво и екологија", Бгд.
7. М. Петанчић, (1975), Индустријска педагогија, Школска књига, Загреб.
8. П. Јеленковић и Љ. Јеленковић., (2012), Односи с јавношћу у области заштите животне средине, Чигоја штампа, Београд.
9. Р. Марић., (1986), Улога образовања и функционалног оспособљавања радника у остваривању сигурних услова рада, Ревија рада, Бгд, број 182-183.
10. С. Н. Глазачев., (1997), Еколошка култура и образовање, Горизонт, Москва, стр. 50. до 63.
11. Ф. Мајор., (1991), Сутра је увек касно, Југословенска ревија, Бгд, стр. 156.

Проф. др Братислав Б. Прокоповић[151]

МСц Маја З. Младеновић[152]**, сар.**

Др Татјана С. Прокоповић[153]**, проф.**

О ЗАШТИТИ И УНАПРЕЂЕЊУ РАДНЕ И ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Апстракт: *Животна средина се у екологији схвата као човекова природна и друштвена околина, која у себи укључује све битне биолошке, еколошке, физичке и економске силе, тако рећи, све појаве који окружују жива бића на земљи (ваздух, вода, земља, флора, материјално-културна духовност), као живу природну средину. Екологија, због тога, истиче како је животна средина систем, који има ограничене способности саморепродукције, што у основи значи да се на одређеном простору и у одређеном времену из ње може потрошити само одређена количина материјалних добара уколико не желимо да доведемо у питање њену егзистенцијалну перспективу.*

Различити прилази у решавању очувања и унапређења човекове радне и животне средине нису увек и са најбољим решењима, јер до нарушене природне средине долази због неефикасних инструмената заштите, али и због концепције прилаза заштити природе од оних који се баве њеним унапређивањем и очувањем.

Модерна друштва данас планирају, траже, предузимају и издвајају знатна средства (техничка и финансијска) с циљем обезбеђивања заштите радне и животне средине. С тим у вези је и неколико стратешких праваца против загађења, деградације и дехуманизације природе, против еколошких криза и катастрофа, као свеколиког поремећаја екосистема,

Кључне речи: *Животна средина, Екологија, Заштита природе...*

JEL Classification Q15, Q56

ON THE PROTECTION AND PROMOTION OF WORKING ENVIRONMENT

Abstract: *Environment in the ecology of man is understood as a natural and social environment, which in itself includes all the relevant biological, environmental, physical and*

[151] Нишка пословна школа струковних студија, Ниш
[152] Средња школа „Прокоповић“, Ниш
[153] Нишка пословна школа струковних студија, Ниш

economic forces, so to speak, all the phenomena that surround living beings on earth (air, water, soil, flora, material and cultural spirituality), as a living environment. Ecology, therefore, pointed out that the environment is a system that has a limited ability to reproduce, which basically means that at a certain place and at a particular time of it can only spend a certain amount of material goods if we do not want to question her existential perspective.

Different approaches in dealing with the preservation and improvement of human labor and the environment are not always the best solutions, because so disturbed natural environment is due to ineffective hedging instruments, but also because the concept of nature conservation approach of those who are engaged in its improvement and preservation.

Modern societies today, plan, seek, take immense devices and allocate resources (technical and financial) in order to ensure the protection of working and living environment. In this regard, there are several strategic directions against pollution, degradation and dehumanization of nature, against environmental crises and disasters, as well as disorders of entire ecosystems,

Key words: *Environment, Ecology, Nature Conservation...*

УВОД

Заштита и унапређење човекове средине су најважнији проблеми екологије. Но, поставља се питање шта је то човекова животна средина и о чему се ту ради? Одговори на ово питање зависе са ког се аспекта они разматрају: философског, економског, биолошког. социолошког, еколошког итд. Са аспекта екологије човекову животну средину чине сви важнији услови природног и друштвеног окружења. Реч је о чиниоцима који стварају, обезбеђују човекову егзистенцију - еманципацију (биолошку, географску, економску), његов опстанак, живот и развој, што све чини човеков животни оквир. При том, екологија сматра да животна средина обухвата наглашено изучавање друштвених процеса, односно творевина, институција и идеја, односно друштвено-историјски миље, имајући непрестано у виду то само као неодговорност (као сврсисходним, свесним и вољни понашањем људи) за настајање неравнотеже - нарушавањем примарне природне околине.

ПОСМАТРАЊЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Животна средина може се посматрати двојако: са биолошког и еколошког аспекта. Она представља скуп односа и веза која одсликава јединство супротности сила које је разарају, али и стварају попут биологије, али и оних других што су у корпусу друштвених наука као што је, рецимо, екологија. Екологија посматра човекову животну средину као један део биосфере, као укупне живе природе, али затим и као скуп људи заједно са њиховом околином, али и психолошким одредницама, материјалном производњом која је услов егзистенције људи, те и средстава материјалне потрошње и комуникације, што све води нужној подели рада, образовању и сл.[154]

[154] П. Козић., (1979), Социологија, Завод уџбенике и наставна средства, Београд, стр. 325.

Екологија животну средину дефинише само у односу према човеку и друштву. П. Жорж каже да је човекова "...животна средина је целокупна средина са којом су суочени људски колективи и са којом су доведени у дијалектичке односе узајамне акције и реакције, које увлаче у игру све елементе средине. зависно од нивоа техничке цивилизације људских група, и зависно од уплива природне средине, животна средина је претежно дело људи или део природе; на њу делују физички и физиолошки процеси које људи покрећу, контролишу или подносе у условима своје егзистенције или у самој својој бити".[155]

Проистиче да је човек члан уже друштвене заједнице (породица, народ, нација, друштво), али и шире окружење (укупне живе и неживе природе), које је услов живота. Његова животна средина обухвата целину, чиниоце који условљавају развој и живот дате биолошке групе, али пошто је она мултидисциплинарна наука, у себи садржи и биљке и људе и проучава их, анализира са више аспеката, почев од биолошких различитих физиолошких, хемијских, физичких, економских, културних и сл.

Правећи равнотежу у природи и животу с намером да се учини давнашњи склад између природе и човека, екологија сматра да је биосфера јединствен систем, са свим деловима људске заједнице и биљака, са својим подсистемима, да међу њима постоји однос узајамности, који се и даље рефлектује на делове подсистема, што значи да када дође до поремећаја целине система, то се одражава и на све његове делове.

Човекова животна средина се у екологији схвата као човекова природна и друштвена околина, која у себи укључује све битне биолошке, еколошке, физичке и економске силе, тако рећи, све појаве које окружују жива бића на земљи (ваздух, вода, земља, флора, материјално-културна духовност), као живу природну средину. Екологија, због тога, истиче како је животна средина систем, који има ограничене способности саморепродукције, што у основи значи да се на одређеном простору и у одређеном времену из ње може потрошити само одређена количина материјалних добара уколико не желимо да доведемо у питање њену функционалну егзистенцијалну перспективу - њену просту репродукцију".[156]

У праву су еколози када кажу да екологија изучава и указује на праузроке, који изазивају штетна дејства на репродукције животне средине, али и наговештај вођења рачуна о рационалном и оптималном управљању екосистемима у којима се обавља размена материје и енергије између живе и не живе средине.[157]

Пошто постоји већи број екосистема, од земље као планете до човека екосистема, екологија је интермултидисциплинарна наука и то интерактивна дисциплина свих еко-система који стоје у међузависности са биосфером и спољашњом средином, али у узрочности друштва и природе, чиме се ствара могућност унапређења

---

[155]) П. Жорж., (1979), Све о животној средини, БИГЗ, Београд, стр. 143.

156 М. Диздаревић., (1987), Екологија као критериј развијености, Зборник, Самоуправно друштво и екологија, Центар за марксизам универзитета у Београду, Београд, стр. 128.

[157] Размена материје и енергије између биолошке (живе) и антибиолошке (неживе) средине је сталан процес.

и заштите, те хуманизација природне околине.

Појам човекове животне средине подразумева укупност појава, односа и веза која је саставни део човековог екосистема.

И са економског становишта, екологија истражује и преиспитује односе у друштвеној репродукцији са циљем да проучи и открије узроке, услове, силе које делују на деградацију те средине и заштити је унапређењем исте у виши квалитет.

Екологија указује и на раздор између природне и техничке средине, радне и техничке, индустријске средине, поготово индустријских средина и становништва, технологизације и човекове околине. Уочљиво је да су техника и технологија у свему убрзале дехуманизацију природне околине, а технички прогрес мењао је код људи начин и стил живота, рада, исхране, културе и сл. Екологија утиче и на психологију човека, популацију становништва и демографску експанзију, а захваљујући индустријском развоју долази до увећања градског становнипггва (великих градова и метропола), противречности доброг и лошег, културног и нееколошког, неприродног (загађеног, дехуманизованог, де- градираног са пуно смога, буке, отпадака, хемикалија, вибрација са све више опасности од еколошке неравнотеже за данашњи свет). Све је више застрашујућих и отежавајућих елемената за нормалан хуманизован живот становништва (затрованост воде, ваздуха, гомилање отпадака, хемикалија и сл.).

Данас, у модерном друштву, еколошка криза је до те мере нарасла да је умањила ваздушне капацитете животне средине - нарушен је кружни ток енергије и материје. Све то испољава се кроз нарушавање равнотеже природе и друштва, до које је дошло услед деградације рада и животне средине, наглог пораста и неконтролисаног коришћења технологије, наглог развоја индустријализације и пораста становништва. Искоришћавање природних ресурса одвија се жестином, силином и убрзаношћу катастрофалних размера, а то нарушава природу и доводи до: нестајања воде, језера, потока, шума, флоре, фауне и застрашујућег деловања на биљни и животињски свет.

Човеково деловање на екосистеме, а пре свега на екосистеме земље, тражи нужне промене у радној и животној околини, као пут ка добром животу који заслужује људско биће: чист ваздух, здрава пијаћа вода и храна. Екологија, разуме се, преузима ове задатке заједно са осталим научним дисциплинама: природним и друштвеним, теоријским и емпиријским, општим и посебним и појединачним у циљу истраживања, открића, објашњења и решавања проблема створених еколошком кризом. Она увек остаје на позицији и терену друштвених дисциплина, али и оних дисциплина које тангирају техничко-технолошке, економске, социо-културне и политичке чиниоце, који подстичу или су носиоци дешавања еколошких криза. Стога је задатак екологије да открива, уочава, бележи, а научним методом и спречава могуће кризе указујући на опасност долажења до еколошких катастрофа, све с циљем унапређења радне и животне околине која ће омогућити такву репродукцију биљног и животињског света за стварање контролисаног миљеа, усмереног потребама појединаца и друштва.[158]

[158] А. Костадиновић., (2004), Социологија рада (4. издање), Графожиг, Београд, стр. 228.

О ПРЉАВОЈ ТЕХНОЛОГИЈИ

Загађивање радне, природне и друштвене средине питање је које се стално поставља, јер је битно за очување, даљи развој и унапређивање екосистема уопште. Догађаји из прошлости и оно што се догађа данас готово су непојмљиви и невероватни (уништење и опустошење радне и животне средине) и траже од истраживача свих профила, института, институција, међународних центара, покрета, удружења, политичара и угледних личности да покрену становништво планете на озбиљнији приступ изучавању екологије. Еколошке чињенице су данас веома упозоравајуће у свету и треба их користити као оријентир и путоказ модерног друштва, а поготову великих система, да упоредо са моделовањем, пројектовањем нове технологије имају у виду еколошке захтеве. Мислимо да је труст мозгова - научника (са белим оковратницима) свих профила и специјалности одговоран пред светом за будућност планете, за здраву природну средину и њено унапређивање и позивамо их да се озбиљно ухвате у коштац са нарастајућим проблемом екологије.

Државе имају посебну улогу у доношењу прописа, којима регулишу материју из области екологије. С тим у вези, оне предузећа из света рада обавезују да својим актима то питање регулишу с циљем побољшања и унапређивања радне и животне средине. Већ поодавно се у свету усвајају разне глобалне стратегије о екологији.

Узроци загађивања радне и животне околине човека различити су: објективни и субјективни, намерни и ненамерни, непредвидљиви и предвидљиви, скривени и нескривени, унутрашњи и спољашњи. Са становишта екологије, без обзира на последице (природне или друштвене), а посебно економске, у центру еколошких збивања су људи са својим навикама, односима, процесима и културом. Њихово понашање изазива озбиљне последице у односу на еколошко стање.

Еколошка криза присутна је у читавом свету и захватила је постиндустријска и индустријска друштва. „Еколошка криза која се испољава у нарушавању уравнотежености услова и утицаја у човековој средини, настала је, најопштије речено, као последица човековог менталитета експлоатације у односу на природу, наглог раста технологије, ширења индустријализације и пораста броја становништва. У основи, она се испољава у исцрпљивању природних ресурса и загађивању човекове средине. Исцрпљивање природних ресурса је тако интензивно да се већ у најоштријем виду поставља питање могућности њиховог коришћења у будућности. Загађивање човекове средине испољава се у све већем смогу, мртвим језерима, води која није за пиће, смртоносним радијацијама и изумирању биолошких врста.”[159]

Деловање људи на екосистеме земље као планете изазива огромне промене и у комплексном систему човекове средине, угрожавањем еколошких услова целокупне људске егзистенције и људског здравља преко ваздуха, воде и хране загађених

[159] Д. Марковић., (1994), Социјална екологија, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1994., стр. 84.

супстанцама које човек вештачки производи”.[160]

О овом проблему П. Козић истиче да је “ Све што се догађа као пустошење, уништавање, прљање, спутавање животног окружења човека јесте чињенично стање савременог друштва којим се баве многи истраживачи, практичари, институције, политике,... Те чињенице су до те мере алармантне да су данас ангажовани не само појединачни субјекти (пројектанти, одређени институти, поједине фирме, неки научници, технолози, специјализоване школе, итд.), већ и велики системи, социјални (еколошки) пројекти, државно законодавство, глобалне стратегије развоја - у правцу заштите и унапређења човековог окружења, његове животне средине“.[161]

Загађивача је данас много, па Алберт Сасон истиче, “...загађивачи могу бити услед излива материја из унутрашњости Земље, али и антропогена загађивања земље су стоструко већа кроз стално повећање оксида у земљишту, концентрација олова у околини, живе и арсеника још више итд. Само један реактор који годишње производи 100 MW, тј. тип реактора који се обично конструише, производи сваке године радиоактивних отпадака, онолико колико 1.000 бомби бачених на Хирошиму”.[162]

И већ цитирани П. Козић о овоме пише: „Воде исто тако нису изузете од загађивања због велике количине отпадака у којима се развијају патогене бактерије, а оне се јавља у узрочницима многих обољења дигестивног тракта и бројних епидемија. Море, опет, као незаменљив терморегулатор наше планете, иначе велики извор људске хране и свеобухватна транспортна артерија загађује се са око 15 милиона изливене нафте годишње, тешким металима, хлороорганским једињењима, радиоактивним и другим токсичним материјама, па тако постаје узрочник глобалних промена у биосфери. Док разливена нафта трује фитопланктоне и уништава живи свет, спречава испаравање и омета размену гасова између хидросфере и атмосфере, загађивањем уопште морских и океанских вода уништавају се фитопланктони, који врше фотосинтезу планетарних размера и који дају више од половине атмосферског притиска”.[163]

За систематизацију и објашњење погоршавања животних услова деградацијом природе Х. Грул наводи ове чињенице: погоршање квалитета ваздуха и воде; бука; опадање количине плодне земље; уношење хемијских и радиоактивних материја и отпадака у еколошки кружни ток; опадање биљних и животињских врста; промена климе; и скученији простор услед сталног повећања броја становника, с опадањем слободе.”[164]

Дакле, на узроке и последице еколошке кризе не делује само повећано загађење, већ и циклични поремећаји екосистема равнотеже, (грандиозно и бесомучно уништавање природних ресурса - богатства), као да је он неуништив и вечит. На ово су и раније указивали научници – посленици економије. И зато с правом А. Горц истиче,

---

[160] Ибид.
[161] П. Козић., (1995), Социологија, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, стр. 328.
[162] A. Sason., (1974), Development et environnement, Paris,, наведено према П. Жоржу, Ибид, str. 143.
[163] П. Козић., Ибид, стр. 229.
[164] Х. Грул., (1985), Једна планета је опљачкана, Просвета, Београд, стр. 154.

објашњава и описује узроке кризе: надразвој производних капацитета и разорности употребљивих техника; превазилажење економске рационалности и смањивање потрошње сировина; повезати ”више” и “боље”; узрок сиромаштва не лежи у недовољној производњи већ у природи производних добара и начину производе и расподеле; смањење незапослености; ограничење друштвеног рада на неопходну производњу, смањивањем радног времена; нестајање друштвених неједнакости ”[165] По наведеном аутору, две су битне ствари за то:

- побољшање положаја човека и могућности које га спутавају да живи човечно, слободно и да истовремено живи у здравој еколошкој средини и околини и
- напуштање негативистичког односа према нади излаза из утопије, указивањем на могуће путеве истинског остварења човека и људске заједнице (без грамзивости, разних деформација у природи).

Настави ли се овако, долазиће до еколошких криза, до катастрофалних последица и катаклизме, јер еколошка криза представља стање које угрожава квалитет живота у свим његовим сегментима, а њени поједини чланови нагризају привредни и друштвени систем друштва, друштвених група, појединца као индивидуу и то директно или индиректно.

КОЈИ ЈЕ ИЗЛАЗ ИЗ ЕКОЛОШКЕ КРИЗЕ

Модеран свет данас посвећује огромну пажњу горућим проблемима друштва, али на овом подручју постоје велике разлике у прилазима решавања круцијалних питања и отклањања негативних проблема у сфери радне и животне околине. Највећи заговорници ефикасног решавања овог питања сагласни су у томе да треба отклањати оне који деградирају природну и друштвену околину. А приступи отклањању еколошких последица типа: траума, депресија, дехуманизација, дезинтеграција, ерозија и друго, су различити и манифестују се у:

- економији, политици, идеологији, образовању и сл.;
- посебним, а специфичним интересима субјеката (друштва, предузећа, покрети, установе, институције система, удружења и сл.).

Све речено казује да до различитих прилаза у решавању очувања и унапређења човекове радне и животне средине не долази увек и са најбољим решењима, јер до нарушене природне средине долази због неефикаснијих инструмената заштите, с једне стране, али и због концепције прилаза заштити природе од оних који се баве њеним унапређењем и очувањем, с дуге стране.

[165] А. Горц, *Екологија и политика,* Просвета, Београд, 1982., стр.71-72.

Модерно друштво планира, тражи, предузима и издваја знатна средства (техничка и финансијска) с циљем обезбеђивања заштите радне и животне средине. С тим у вези је и неколико стратешких праваца против загађења, деградације и дехуманизације природе, против еколошких криза и катастрофа, као свеколиког поремећаја екосистема, па се:

- трага се за могућим решењем у циљу изналажења решења у случају поремећаја човековог екосистема;
- у трагању за опредељењима заштите природе алармирају сви субјекти у нарушавању исте, у циљу хитности решавања горућих проблема у тој области; и
- улажу се техничка и финансијска средства у решавању ових проблема.

И стратешка опредељења су веома битна за решавање еколошких питања. Она могу бити општа, посебна и појединачна. Пошто су природне промене у природи и друштву непрекидне, морамо деловати превентивно усмеравањем активности на њихово спречавање. У вези са тим, модерна друштва:

- посвећују све већу пажњу и реформи друштвеног уређења;
- услед развоја људских производних снага, с једне стране, и нужности да се оне и надаље развијају, с друге стране, у људске потребе укључују и оне које нису непосредно везане за биолошки опстанак, већ су део друштвеног опстанка (образовање, демократија, укидање поделе на умни и физички рад, укидање најамног рада, укидање свих облика доминације и отуђења, једном речју трага се за другачијим људским животом, за цивилизацијом других вредности, за потпуном експанзијом човекових потенцијала.[166]

Прљава технологија изазива загађење воде, земље, ваздуха, што се рефлектује на човекову личност, али и на животињски и биљни свет. Најчешће и највише страдају неразвијене земље, које купују ту прљаву технологију. Последњих година, после упозорења од стране еколошких удружења и покрета, факултета и института за екологију, води се више рачуна о еколошким захтевима (приликом планирања, пројектовања), да морају имати у виду заштиту људи, животиња и биљног света. Зато се у обиљу понуда производа/услуга на тржишту све више траже они који могу да одговоре еколошким захтевима".[167]

ЗАКЉУЧАК

Огроман део модерног света данас посвећује значајну пажњу питању усмеравања активности на унапређивању човекове радне и животне околине. Снаге

[166] В. Штамбук., (1982), у предговору *Екологија и политика,* А. Горц, Просвета, Београд, стр. 11.
[167] Вера Минић, *Екологија и менаџмент,* реферат поднет на међународном конзорцијуму у Ростову, 1994.

које мобилишу све своје потенцијале на остваривању програма здраве радне и животне средине имају и постигнуте резултате у хуманизацији људског друштва. Оне кроз еколошку призму остварују економске, техничко-технолошке, културно-образовне, у целини узев и зелену технологију, што доприноси очувању природе – животне средине.

Еколошка политика огледа се и у складу са политиком државе, заједнице, друштва, што води напретку земље и свеукупним стандардима и захтевима цивилизованог друштва.

Кораци на овом плану су већ учињени у неким земљама света. Економисти и еколози у савременом друштву указују на потребу сусретног планирања буџета који треба да обухвати и средства за еколошке потребе, имајући у виду чист ваздух, земљу, воду и шумске пределе у којима битише биљни и животињски свет.

Модус вивенди праве државе мора бити не декларативна еколошка политика, већ планска, програмска и реализована у свим њеним сегментима. Посебно место у њој мора заузети забрана увоза прљаве технологије, чиме би се спречила експанзија моћних да се домогну природних богатстава и неконтролисано израбљивање земље, природе и ресурса.

Таква еколошка политика још увек је веома тешко остварљива, поготово када се зна какве су економске разлике Севера и Југа. Питање питања екологије у функцији је и бићу човека да даље еколошки развија све привредне делатности, али и научно-технолошког развоја који није у супротности са еколошким захтевима.

ЛИТЕРАТУРА

1. A. Sason., (1974), Development et environnement, Paris, наведено према П. Жоржу.
2. А. Горц., (1982), *Екологија и политика,* Просвета, Београд, 1982.
3. А. Костадиновић., (2004), Социологија рада (4. издање), Графожиг, Београд.
4. Агенда 21., (1992), Напори УН за бољу животну средину у 21. веку (СМР Београд).
5. В. Штамбук., (1982), у предговору Екологија и политика, А. Горц, Просвета, Београд.
6. Д. Марковић., (1994), Социјална екологија, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1994.
7. Д. Тодић., (2008) ,Еколошки менаџмент у условима глобализације, Мегатренд Универзитет, Београд.
8. З. Томић., (2005),Комуникација, Чигоја штампа, Београд.
9. М. Диздаревић., (1987), Екологија као критериј развијености, Зборник,

Самоуправно друштво и екологија, Центар за марксизам универзитета у Београду, Београд.

10. П. Јеленковић и Љ. Јеленковић., (2012), Односи с јавношћу у области животне средине, Чигоја, Београд.
11. П. Козић., (1995), Социологија, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
12. П. Жорж., (1979), Све о животној средини, БИГЗ, Београд.
13. Х. Грул., (1985), Једна планета је опљачкана, Просвета, Београд.

МСц Маја Љ. Арсић Трајковић[168], пред.

Др Милена М. Николић[169], проф.

Проф. др Боривоје Б. Прокоповић[170],

ПРИСТУП ЕКОЛОШКОМ МАРКЕТИНГУ

Апстракт: *Пораст интересовања и активности друштва за заштиту и очување животне средине у другој половини XX века одразио се и на функцију маркетинга. Јављају се термини: еколошки маркетинг, зелени маркетинг, маркетинг животне средине и сл., за које се данас најчешће користи назив еколошки маркетинг.*

Постајемо све више свесни последица глобалног загревања и промена које настају у екосистему, па сходно томе мењамо и своје потрошачке навике. У реферату желимо да дамо допринос очувању средине, која из године у годину бива све деградиранија.

Присутна забринутост човечанства за очување животне средине утиче на све већу тражњу еколошки подобних производа/услуга. Појава на тржишту нових сегмента еколошки свесних потрошача, најавила је потребу за развојем еколошког маркетинга, због чега циљ маркетинга није више само продаја робе/услуга која ће задовољити потребе купаца, већ стално креирање нових потреба, те подстицање потрошње, али и њено унапређивање.

Кључне речи: *Екологија, Животна средина, Зелени маркетинг, Промоција…*

JEL Classification M31, Q32, Q56

ACCESS TO ENVIRONMENTAL MARKETING

Abstract: *The increase in interest and activities of the society for the protection and preservation of the environment in the second half of the twentieth century also reflected in the marketing function. There have appeared the terms: ecological marketing, green marketing, environment, etc., which are now commonly used under the name of ecological marketing.*

We become more aware of the consequences of global warming and the changes occurring in the ecosystem, and consequently we change our consumer habits. In this paper we want to contribute to preserving the environment, which is getting more and more degraded every year.

[168] Средња школа „Прокоповић“, Ниш
[169] Нишка пословна школа струковних студија, Ниш
[170] Нишка пословна школа струковних студија, Ниш

Present concerns of humanity to preserve the environment influences the growing demand for environmentally friendly products / services. The emergence of new market segment of environmentally conscious consumers, announced the need for the development of environmental marketing, which is why the goal of marketing is not only selling goods / services that will meet customer needs, but constantly creating new needs and encourage consumption, but also its improvement.

Key words: *Ecology, Environment, Green marketing, Promotion…*

УВОД

Устаљени облик нарушавања квалитета животне средине, које настаје природном или људском активношћу, је планетарни проблем. Постајемо све више свесни последица глобалног загревања и промена које настају у екосистему, па сходно томе мењамо и своје потрошачке навике. Човечанство би да да допринос очувању средине која из године у годину бива све деградиранија. То је и разлог зашто смо све заинтересованији за куповину производа/услуга на којима пише да су „зелени“, односно не штете природној околини.

Забринутост човечанства за очување животне средине утицала је на све већу потражњу еколошки подобних производа/услуга. Због појаве новог сегмента на тржишту - еколошки свесних потрошача, појавила се потреба за развојем еколошког маркетинга и циљ маркетинга није више само продаја робе/услуга која ће задовољити потребе купаца, већ стално креирање нових потреба, подстицање потрошње, али и њено унапређивање. А, од особина које производ/услуга треба да садрже су да: не треба да угрожава здравље људи или животиња; не треба да нарушава животну средину било својом производњом било разградњом; се у његовој изради не користе материјали добијени од угрожених врста, или да настају захваљујући непотребном мучењу животиња. Поред тога, на њима треба да буду истакнути натписи типа: „може се рециклирати“, „не садржи фосфат“, „чува озон“ и сл. Дакле, требало би да наглашавају високо развијену еколошку свест оних који их производе, али и да подстичу њихову продају.

Све више се суочавамо са проблемом угрожености и потребом за озбиљнију заштите животне средине,. Најчешћи узрок томе је нерационална потрошња ресурса природе, па је неопходно концепт понашања и потрошње ускладити са потребама и захтевима за очување планете земље. То би требало да буде обавеза свих, од појединца - потрошача, привреде, установа, влада, све до међународних форума.

Принцип промене понашања је један од основних принципа складног развоја (одрживог развоја), који подразумева складан однос према природи и стварању новог начина живота. То (у маркетингу) практично значи здрав живот у здравој животној средини, са више производа/услуга уз максималну штедњу енергије и осталих ресурса, очување природе да би смо је оставили употребљивом за будуће генерације.

Еколошки маркетинг треба да негује нови приступ и садржај у повећању утицаја на позитивно понашање свих учесника у производњи, расподели, размени и потрошњи, а конкретизацијом и реализацијом еколошких компоненти у свим активностима.

Еколошки маркетинг постаје потреба и стварност, програм и резултат, идеја и реализација, визија и мерљив учинак.

ЕКОЛОШКИ МАРКЕТИНГ МИКС

Зелени маркетинг се може, према Америчком удружењу за маркетинг, дефинисати као маркетинг производа за које се претпоставља да су еколошки безбедни. Овај маркетинг обухвата широк спектар активности укључујући промене: производа, у процесу производње, у паковању производа, у рекламирању производа.

Компаније широм света данас доста инвестирају: у рециклирање, уштеду енергије и др. еколошке програме. Али, ако потрошачи немају информације о томе, компаније нису у могућности да уживају бенефит еко маркетинга. Упоредо са појавом термина еко маркетинг (зелени маркетинг) јавио се термин „Greenwashing“, који означава форму пропаганде у којој се зелени маркетинг користи на варљив начин промовишући политику и циљеве компаније као еколошке. Некад, у циљу задобијања политичке подршке, а некад ради повећања профита, greenwashing (зелено прање) може довести до обмане потрошача и обезбедити од њих подршку за сумњиве циљеве.

Маркетинг је постао функција успешног вођења предузећа и софистицирана концепција пословања. Првобитни, тзв. *производни концепт*, заснивао се на умећу произвођача да направи прави производ/услугу. Кроз *продајни концепт* усавршавало се умеће продаје - да би се стигло до *концепта антиципирања* - задовољења потреба потрошача, као полазишта сваке активности у очекивању повећања профита.

Класичном комбинацијом четири маркетинга елемента: производ (Product), цена (Price), место дистрибуције (Place distribution) и промоција (Promotion), познатих као маркетинг микс, остварен је концепт и стицало се ново искуство. У последње време овом концепту (познатом као 4П) додају се и: политика (Politics), однос с јавношћу (Public Relations), људи (People), физичка презентација (Physical presentation), као и процес (Process), тако да се дошло до 7П. Жељени успех зависи од вештине у оптималној комбинацији ових елемената, са циљем да се задовоље потрошачи и то боље од конкуренције, бар за пола корака.

Иначе, потребно је увек користити нове садржаје сваког маркетинг инструмента, сваке комбинације, сваке пословне активности, сваки нови циљ и сваки могући начин да се оствари маркетинг циљ.

С обзиром да је потрошач у маркетингу субјект интересовања *par ekselans*, наведена четири елемента маркетинг мих-а могу се описати тако да:

- производ/услугу чине жеље и потребе потрошача; а
- цене су трошкови (издаци) потрошача;

Маркетинг треба да промовише, олакша и убрза размену, да појединцима и групама помогне да схвате шта им је потребно и шта могу међусобно да размене. Тако, док потрошач - купац нуди своје потребе и платежну способност, произвођач иступа са својим маркетинг микс-ом, а све се то одвија у датом амбијенту, који је условљен и подложан разним утицајима. Основне карактеристике у којима се остварује маркетинг концепт, који је изложен одређеним утицајима су:

- Све већа међународна конкуренција,
- Веома брзи и свеобухватни канали комуникације,
- Стална технолошка побољшања производа/услуге и
- Развој организација и покрета посвећених „квалитету“ и све већа поузданост производа/услуге и др.

У условима велике понуде, кад су разлике у квалитету готово занемарљиве или тешко препознатљиве, изградња добрих односа са купцима често има одлучујућу предност у односу на конкуренцију. Ти односи производу/услузи дају посебну вредност, која значи трајно опредељење потрошача за производе/услуге тог произвођача.

Значајна је улога маркетинга у активности предузећа и организација у заштити животне средине, заштити потрошача. Његовим развојем покренута су и бројана етичка питања, а због покушаја да се маркетинг злоупотреби.

Пораст интересовања и активности друштва за заштиту и очување животне средине у другој половини XX века одразио се и на функцију маркетинга. Појављују се термини: еколошки маркетинг, зелени маркетинг, маркетинг животне средине и сл., а данас се најчешће користи назив еколошки маркетинг.

Еколошки маркетинг се посматра као: „Проучавање утицаја позитивних и негативних видова маркетинг активности на загађење, исцрпљивање енергетских и неенергетских ресурса“.[171]

Ова дефиниција има три кључне одлике:

[171] Advertasing Age, Spurts and Starts: Corporate Role in 90s environmentalism hardly consistents advertasing age 62, 1991.
Видети о овоме и: Б. Б, Прокоповић., (2007), Основи маркетинга (7. Измењено и допуњено издање), Проинком, Београд, стр. 246.

- Објединује маркетинг активности,
- Процењује позитивне и негативне активности и последице, те
- Ограничава се на одређене економске теме.

Четири маркетинг микс елемента и њихово проширење на седам, резултат је искуства, праксе и проницљивог литерарног уобличавања да би се у право време указало на будуће кључне одлуке и шта треба да се дода постојећем елементима у процесу управљања маркетингом.

По питању производа/услуге, као једног од инструмената маркетинг микса, свакако треба да процени да ли ће се модификовати постојећа понуда тако да она буде мање штетна по животну средину, или ће развити потпуно нову, еколошки подобну понуду. Исто тако, поставља се питање да ли:

- еколошким захтевима прилагодити производни асортиман, или само део;
- само еколошки одговорним потрошачима, или свима;
- мењати назив производа/услуге;
- и како еколошки побољшати паковања и сл.

Цена те одлуке укључује избор политике и утврђивање цена појединих производа/услуга. Цене репрезентују оно што фирме реализују на тржишту по јединици производа/услуга. Цена еколошких производа/услуга је нешто већа од својих традиционалних верзија, јер често захтевају додатна улагања око процеса производње, замене ресурса и сл.

На маркетиншким стручњацима је да при одређивању цене добро процене, колико могу и колико су спремни потрошачи да плате више за еколошки подобну понуду. Најновија истраживања показују да су еколошки припремљени потрошачи спремни да плате више за зелене производе.

Важно је обазриво сагледати могућност тржишта, а пре инвестирања у еколошку производњу, истражити тржиште потрошача и проценити ниво њихове спремности да евентуално прихвате већу цену еколошких подобних понуда.

ИДЕНТИФИКАЦИЈА ПОТРОШАЧА

Зелени маркетинг обухвата велики спектар активности: модификовање самих производа/услуга, процеса производње, паковања и рекламирања. Пре свега, треба: идентификовати циљне потрошаче; проценити ниво информисаности и едукације

потребне да би се она проширила или учврстила. Жене су заинтересованије за еколошки прихватљиве производе/услуге и животну средину од мушкараца. Иако оне купују органске производе и више се баве сортирањем отпада за рециклажу, скоро су једнако заступљене у активностима очувања природе у којој живимо. Такође, особе са већим новчаним примањима, нивоом образовања и приступом информацијама често више обраћају пажњу на органске производе и животну средину.

Особе са конзервативним вредностима не желе да компликују живот са променама, да буду део нечега што није у складу са њиховим нормама и нису отворене за промене у куповини према зеленим производима/услугама. С друге стране, особе које купују еколошке производе придају већи значај интерним вредностима (срећа и лично остваривање), а особе које нису наклоњене куповини овог типа производа више цене екстерне вредности (осећај припадности, поштовања и сигурности).

Посматрање понашања купаца који користе зелене производе/услуге показало је да на њих велики утицај има мишљење других људи, државе и еколошких група. Они имају јак идентитет и висок степен забринутости за околину, док су купци који слабо купују зелене производе/услуге мишљења да их је тешко пронаћи на тржишту.

Дистрибуција као инструмент маркетинга треба на најбољи начин да обезбеди и омогући доступност производа/услуга сегментираном тржишту - одабраној групи потрошача. Еколошки маркетинг микс - одлуке морају да се доносе у интересу заштите животне средине, еколошке потребе и захтева. Одлуке о дистрибуцији односе се на то које дистрибуционе канале користи, које учеснике у појединим каналима укључити, избор врсте и локације продајних објеката, које методе транспорта и нивое залиха треба држати. Тако, када бирамо транспорт, треба изабрати врсту која је најмање еколошки штетна, а када се одлучујемо на еколошку дистрибуцију треба мотрити на однос према животној средини свих учесника у дистрибутивном ланцу. Избор еколошки одговорних партнера у дистрибуцији полази и од неких видова користи за саме дистрибутере.

Промоција је елемент маркетинг микс-а који се односи на комуникацију организације са тржиштем и окружењем. Промоција је пословна активност произвођача или трговца према одређеном производу/услузи, са циљем побољшања тржишног положаја, у смислу:[172]

- Бољег пријема од стране купца,
- Веће популарност на тржишту и
- Проширење обима тржишног пласмана.

[172] Видети о овоме у: С, Куколеча, (1990), Организационо пословни лексикон, Завод за економске експертизе, Београд.

И промоција се састоји од одређених сегмената, чијом комбинацијом настаје промациони микс - њихова комбинација која даје боље резултате у интегрисаној маркетинг комуникацији са тржиштем, а реч је о елементима:

- Пропаганда,
- Унапређење - промоција продаје,
- Лична продаја,
- Публицитет - односи с јавношћу.

Основни задатак еколошке промоције је да тржиште информише о свом ангажовању на пољу заштите и очувања животне средине и тиме помогне у изградњи корпоративног еколошког имиџа организације. Ту спада упознавање потрошача са еколошким својствима, било нових, било еколошки прилагођених производа/услуга. Њен задатак је да убеди потрошаче у вредност - цену еколошког производа/услуге, јер није усмерена на профит. Она има и образовну улогу, а има и функцију развијања еколошке свести и понашања у потрошњи потрошача.

Вид комуникације са потрошачима је и публицитет - односи с јавношћу, као и знак производа/услуге, преко којих се поклања посебна пажња еколошкој поруци, те и питањима: који еколошки квалитет производа/услуге се промовише, како се порука пласира потрошачима, које су њене карактеристике и какав је њен значај.

ОСТАЛЕ АКТИВНОСТИ МАРКЕТИНГ МИХ-А

Осим елемената производ/услуга, цена, дистрибуција, који су основни инструменти маркетинг микс-а, стратегија еколошког маркетинга укључује и нове елементе, односно следеће маркетингшке активности:[173]

- Поновна потрошња или пролонгирана употреба (Recon sumpton);
- Преусмеравање (Redirection) - на коришћење еколошких производа/услуга;
- Преорјентација (Reorientation) - измена целовитог маркетинг микс-а;
- Преетикирање - нове информације о еколошки подобном производу/услузи;
- Репозиционирање - нових еколошких садржаја, у односу на конкуренцију; и

[173] Б, Младеновић., (1996), Истраживање понашања потрошача, Институт за унапређење робног промета, Београд.

- Реорганизација - увођење измена ка еколошком концепту пословања.

При дефинисању дугорочних пословних циљева фирма се суочава са чињеницом да ће се у будућности велики број послова угасити због ограничених природних ресурса. То сазнање намеће размишљање о неопходности усклађивања пословања тако да оно постане дугорочно одрживо, што подразумева усвајање и примену еколошког концепта маркетинга и то у сваком његовом сегменту, јер њиме фирме:[174]

- могу задовољити потребе еколошких свесних потрошача;
- прихватају моралне обавезе да буду друштвено одговорније;
- због конкуренције прилагођавају своје еколошке маркетинг активности;
- мењају понашање према трошковима (рециклажа отпада и сл.);
- мењају однос према потребама потрошача, јер су свесни и све забринутији за животно окружење и његову заштиту и очување.

У покушају да што боље задовоље купце и задобију поверење еколошки свесних потрошача, многе фирме понашају се еколошки одговорније. У многе од њих продире свест да припадају широј заједници и да се зато морају понашати еколошки одговорно. Са еколошких аспекта, као резултат тог стања, уводи се и подиже нивоа корпоративне културне фирме, па оне у свом маркетингу (и промоцији као сегменту маркетинга) могу у пуној мери истуцати своју приврженост еколошком понашању.

Заштита потрошача и друштва у целини задатак је влада свих земаља света. Законски регулишући област заштите животне средине, оне утичу и на еколошки маркетинг тако што:

- ограничавају производњу штетних производа и нус производа,
- прописују обрасце употребе и потрошње еколошки штетних добара и
- омогућавају свим потрошачима да процене еколошки састав робе.

Успостављањем законске регулативе омогућава се контрола количине опасног и других врста отпада насталог у производним процесима. У производњи нуспроизвода врши се контрола издавањем еколошких дозвола, чиме се произвођачи обавезују да ускладе пословање са заштитом и очувањем животне средине.

[174] M.J, Polonsky., (1994), An Introduction to green marketing, Electronic green Journal, vol 1.

Са становишта угроженост (заштите) животне средине, држава уводи контролу и надзор код планирања и изградње објеката.

Посматрајући понашање конкуренције по питању еколошког маркетинга, свака фирма настоји да тај изазов искористи за свој опстанак на тржишту. Из угла заштите животне средине такав однос је добар, јер притисак конкуренције може довести до тога да се читава индустрија измени и смањи штетан утицај на животну средину.

Фирме често уводе еколошки маркетинг када разматрају однос трошкова и профита, јер некада повећање профита интензивирањем производње повећава трошкове очувања животне средине. Оне фирме које могу да смање опасан отпад тиме смањују трошкове и остварују уштеде. Тако долазимо до резултата да су смањени трошкови и смањен отпад.

Еколошким маркетинг активностима неке фирме продају отпад као сировину, тако да отпад једне постаје сировина друге фирме, а могу га развојем технологије смањивати или рециклирати и тако утицати на трошкове и профит.

ЕКОЛОШКА ПРОМОЦИЈА

Без обзира на разлоге увођења, постоје бројни потенцијални проблеми које организације том приликом треба да превазиђу. Један од главних проблема еколошког маркетинга је гаранција да њихове активности не обмањују потрошаче и индустрију и не крше ни једно правило или закон у вези са тим.

И поред тога што су многе земље покушале да бројним прописима и нормативно пруже могућност потрошачима да донесу боље одлуке о куповини, а фирме учине еколошки одговорним, постоје тешкоће у успостављању политике која ће обухватити све аспекте заштите животне средине.

Последњих неколико година расте број фирми које су прихватиле концепт одрживог развоја и које су своје пословање прилагодиле/измениле у складу са очувањем животне средине. Заинтересованост потрошача за тзв. зелене производе све је већа, а произвођачи су све насртљивији у пласирању еколошких порука промоцијом, чији задатак је да истакне еколошка обележја производа/услуге, како би привукла еколошки опредељење потрошаче. Фирме се обилато служе еколошком промоцијом, с циљем да унапреде корпоративну еколошку одговорност и имиџа компаније.

Највећи број истраживања еколошке промоције обухвата анализу еколошких тврдњи употребљених у односима с јавношћу, еколошких информација на паковањима или самим производима.

ЗАКЉУЧАК

Упоредо са порастом броја зелених производа/услуга на тржишту и еколошки маркетинг има растући тренд. За еколошке тврдње у маркетингу веома је битно да су разумљиве за потрошаче, јер нејасне информације имају несагледиве последице по будућност фирме и често су фактор повећања трошкова и смањења профита.

Еколошка пропаганда, с тим у вези, стално мора да указује на однос између производа/услуга и животне средине, промовише еколошки животни стил и представља еколошки одговоран корпоративни имиџ.[175]

У будућности, поред свега, велики допринос заштити животне средине доноси и доносиће email маркетинг. Но, **у** овом тренутку **б**итно је знати одговор и по питању маркетинга као Greenwasning-у, односно као облик ширења дезинформација фирме, како би у јавности створила имиџ еколошки одговорне организације. Ту спадају све еколошке тврдње пласиране промоцијом које не пружају информације потрошачу на основу којих би се могла проценити еколошка обележја производа/услуге (обмањујуће информације). Такав случај је издавање сопствене еко-ознаке, на бази критеријума које је поставила сама фирма или индустријска групација, а коју нису потврдиле овлашћене - стручне, независне институције или групе експерата, која не одражава унапређење пословања с циљем заштите животне средине, већ интересе фирме.

Етички неподобан маркетинг је најтеже контролисати и спречити. Забринутост државе због неистинитих информација порасла је до тог нивоа да су многе земље уложиле огроман напор како би израдиле еколошке маркетинг водиче у жељи да каналишу понашање фирми и усмере их ка правилном схватању еколошког маркетинга.

ЛИТЕРАТУРА

1. http://www.serbianfurniture.org
2. M. Backer., (2001), The Marketing Book, Ohford.
3. M. J, Polonsky, (1994), An Introduction to green marketing, Electronic green Journal, vol 1.
4. Б, Младеновић, (1996), Истраживање понашања потрошача, Институт за унапређење робног промета, Београд.

[175]S. Banerjec, S, Gulas, E, Iver, (1995), Shades of green; a multidimensional analysis of environment advertasing, Journal of advertasing, vol 24.

5. Б. Б. Прокоповић, (2007), Основи маркетинга, Проинком, Београд.
6. П. Бојовић, Ч. Авакумовић, В, Сенић, (2004), Основи маркетинга, Чигоја, Бгд.
7. С, Куколеча, (1990), Организационо пословни лексикон, Завод за економске експертизе, Београд.
8. Ч, Авакумовић и Ј. Авакумовић, (2011), Стратегијски маркетинг, ПЕП, Београд.
9. Ч, Авакумовић и Ј. Авакумовић., (2013), Маркетинг, Факултет за пословно индустријски менаџмент – Универзитет Унион Београд.

МСц Милош Р. Михајловић[176],

Мсц Тијана Б. Прокоповић[177]

Мр Милен А. Николић[178], пред.

О ЕВРОПСКИМ ФОНДОВИМА И ЗАШТИТИ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Апстракт: *Политика Европске уније, која се односи на заштиту животне средине дубоко је утемељена у грађанским пројектима сваког друштва. Агенда Европске уније и њена визија за 2020-2050. годину је под јаким утицајем концепта заштите животне средине, који се заснива на одрживом развоју и ефикасној употреби ресурса. За те потребе основано је више фондова за заштиту животне средине, а приступ фондовима је омогућен и земљама које нису чланице ЕУ. У Србији је од 2000. године до данас уложено преко 700 милиона еура у те сврхе, док је сума новца доступна за пројекте такве врсте знатно већа. Проблем ниског степена искоришћености ових фондова је у непостојању јасних планова за мобилизацију државних ресурса усмерених на бољу заштиту животне средине и стварање услова за развој еколошког маркетинга у туризму.*

Кључне речи: *Европска унија, Животна средина, Еколошки маркетинг, Фондови, Ресурси...*

EUROPEAN FUNDS AND THE PROTECTION OF THE ENVIRONMENT

Abstract: *European Union policy relating to the protection of the environment is deeply grounded in civil projects of any society. Agenda of the European Union, and its vision for year 2020-2050, is strongly influenced by the concept of environmental protection based on sustainable development and efficient use of resources. In such purposes is established more funds for the protection of the environment and access to funding is provided for countries which are not members of the European Union. However In Serbia, from year 2000 up to today, it is invested over 700 million euros for this purpose, while the amount of money available for such projects is several times higher. The problem of low*

[176]Нишка пословна школа струковних студија, Ниш
[177]Средња школа „Прокоповић“, Ниш
[178]Нишка пословна школа струковних студија, Ниш

efficiency of these funds is the lack of clear plans to mobilize state resources to be focused on environmental protection and developing terms for ecological marketing in tourism.

Key words: *European Union, Environment protection, Ecological marketing, Funds, Resources...*

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Европска унија је препознала да су велика потрошња природних ресурса и загађивање животне средине неодрживи и да у том процесу настају дугорочни трошкови који превазилазе економску корист. Високи стандарди заштите животне средине се више не посматрају као терет, већ као прилика за развој и предност на тржишту. Такозване зелене технологије већ чине 2,5% бруто друштвеног производа Европске уније а доносе и 3,5 милиона радних места и у сталном су развоју. Европски фондови су до сада подржали низ акција, од изградње административних капацитета и дугорочног стратешког планирања до секторских инвестиција у конкретну превенцију загађења и контролне мере у енергетском сектору[179].

Буџетом за период од 2014 год. до 2020 год. предвиђено је 3,4 милијарди еура у Европским фондовима за заштиту животне средине[180]. Приступ фондовима имају све земље Европе, уколико испуњавају прописе и имају јасно дефинисане планове са детаљно регулисаним начином деловања у циљу очувања животне средине. У периоду 2000-2015год. Република Србија је преко фондова добила 700 милиона еура за инвестирање у циљу превенције загађења, санирање постојећих проблема и унапређењу животне средине и природних ресурса.

ВРСТЕ ФОНДОВА ЗА ЗАШТИТУ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Систем финансирања заштите животне средине у Републици Србији је децентрализован и ослања се на средства буџета и наменска средства и сопствени приход. Остали извори финансирања укључују општинске буџете, финансијска средства привреде, финансијска средства јавних комуналних предузећа (ЈКП) и страну финансијску помоћ[181].

Постоји више фондова који су намењени заштити животне средине, поједини су и фондови чији је оснивач република Србија.

WEBSEFF *(Western Balkans Sustainable Energy Financing Facility)*

Овај фонд има кредитну линију намењену експлоатацији одрживих извора енергије за Западни Балкан, коју је обезбедила Европска банка за обнову и развој

[179] Делегација ЕУ у Републици Србији http://europa.rs/zivotna-sredina-i-klimatske-promene/
[180] Draft work programme for 2013 environment research February 2012 – Draft THEME 6
[181] http://www.sepa.gov.rs/index.php?menu=211&id=20008&akcija=showAll

(ЕБРД), а која се пласира преко локалних банака и намењена је за инвестиције приватних и индустријских компанија чији пројекти резултирају прихватљивом и одрживом употребом енергије.

EBRD *(European Bank for Reconstruction and Development)*

Европска банка за обнову и развој (ЕБРД) помаже Србији у производњи енергената из обновљивих извора, давањем кредита Електропривреди Србије за реконструкцију постојећих и изградњу нових мини хидроелектрана и производњу енергије из других обновљивих извора. ЕБРД сарађује са домаћим банкама преко којих реализује кредитне линије за реализацију пројеката из области енергетске ефикасности Западног Балкана.

WBIF *(Western Balkans Investment Framework)*

WBIF је заједничка иницијатива Европске комисије и партнерских међународних финансијских институција (Европске инвестиционе банке, Европске банке за обнову и развој и Развојне банке Већа Европе iKfW банке), за подршку социо-економског развоја и придруживања земаља Западног Балкана Европи, кроз инвестирање у област енергетске ефикасности. WBIF сачињавају. Пројекти којима се одобравају ова средства у складу су са претприступном стратегијом ЕУ и релевантним секторским стратешким документима и плановима инвестиција.

GEF *(Global Environmental Facility)*

Фонд уједињује 183 земље у партнерство са међународним институцијама, цивилним организацијама и приватним сектором како би порадили на питањима светске екологије уз давање подршке иницијативама националних одрживих развоја. Ова независна организација финансира пројекте везане за климатске промене, трајне органске загађиваче и друго, од чега је за Србију значајна подршка развоју биомасе.

KfW *(Kreditanstalt für Wiederaufbau)*

Немачка развојна банка (KfW) једна је од највећих страних банка које у сарадњи са нашим банкама обезбеђује повољне кредите и Републици Србији одобрава зајмове за финансирање пољопривреде, енергетске ефикасности, обновљиве енергије и општинске инфраструктуре.

IFC *(Internacional Finance Corporation)*

Међународна финансијска корпорација, као једна од чланица групације Светске Банке, највећа је глобална институција која је оријентисана искључиво на приватни сектор земаља у развоју. Један од главних задатка је да искорени екстремно сиромаштво до краја 2030. године, а баве се инвестирањем и у сиромашне земље, саветују компаније у приватном сектору, али и управљају различитим фондовима.

IPA *(Instrument for Pre-Acession)*

Представља фонд Европске Уније који даје бесповратну финансијску помоћ земљама кандидатима и потенцијалним кандидатима за приступ Европској Унији. Ради се о претприступним фондовима Европске Уније из којих се издваја око 70 милиона

евра годишње за пројекте из области заштите животне средине у Србији. У последње три године Србија је добила око 525 милиона евра из овог фонда и тим средствима се финансирају конкретни пројекти који помажу Србији да уђе у Европску Унију.

GGF *(Green for Growth Fund)*

Фонд зеленог развоја југоисточне Европе има за циљ подстицање енергетске ефикасности и коришћење обновљивих извора енергије. У сарадњи са компанијом „Intesa Leasing“ из Београда фонд је обезбедио средства у износу од 5 милиона евра за финансирање пројеката у области енергетске ефикасности, с циљем уштеде око 20% енергије.

Фонд за заштиту животне средине

Предвиђено је оснивање буџетског Фонда за заштиту животне средине 2014. године изменама Закона о заштити животне средине. Овај фонд је замишљен као место где се налази новац намењен пројектима заштите животне средине.

Фонд за енергетску ефикасност

Фонд за унапређење енергетске ефикасности је буџетски фонд Републике Србије предвиђен Законом о ефикасном коришћењу енергије. Почео је са радом 2014. године, а средства из фонда намењена су пројектима повећања енергетске ефикасности у јавном сектору, али и пројектима грађана и приватног сектора у истој области.

(Списак свих фондова и детаљан опис истих налази се на интернет адреси: *www.energetskiportal.rs/finansiranje/fondovi/* уз информације како конкурисати за средства из ових фондова.)

О ПЛАНОВИМА ЗА ЗАШТИТУ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ У ЕУ И Р. СРБИЈИ

Заштита животне средине подразумева скуп различитих поступака и мера који спречавају угрожавање животне средине с циљем очувања биолошке равнотеже[182]. Од 70их година прошлог века па до данас ЕУ (раније Европска економска заједница) је предузела значајне кораке од креирања политике заштите животне средине преко укључивања значајних средстава, а све у циљу ефикасног искоришћавања ресурса и очувању средине. Иако се Лисабонским уговором[183] наглашава значај одговорности ЕУ за глобално стање животне средине, такође је дефинисано и да ће Унија радити на одрживом развоју Европе заснованом на уравнотеженом економском расту и стабилности. С обзиром да су економски проблеми увећани у области животне средине и дисбаланса у њој, акциони план даје значај активностима усмереним на иновације и истраживања која се баве развојем нових технологија која су базирана на рационално коришћење природних добара и енергије. Република Србија има приступ већем броју

[182] https://sr.wikipedia.org/sr/Заштита_животне_средине
[183] www.mf.gov.me/files/1268385997.doc

фондова и у континуитету повлачи средства која су намењена очувању животне средине и превентивним мерама у исту сврху, међутим уочљиво је и да не постоје значајнија средства предвиђена у домаћим фондовима. Делом зато што нису јасно и прецизно дефинисани планови у овом пољу, а делом и због недовољне развијености економије и привреде. Приметан је недостатак концизне, јасне и доследне политике у циљу свеопште мобилизације државних ресурса и усмерењу на дугорочне планове у којима је приоритет развој зелених технологија, еколошки маркетинг у искоришћавању туристичке понуде еко-туризма и едукација становништва о заштити животне средине и одрживог развоја.

Уложено је преко 700 милиона еура у протеклих 15 година[184] међутим недостатак дугорочног плана у чијем спровођењу би били ангажовани сви, од министарства па до појединаца, значајно отежава приступ средствима и промени тренутног амбијента. ЕУ има дугорочну стратегију за наредни период (2020-2050год.) који је базиран на концепту заштите животне средине, а заснивају се на одрживом развоју и ефикасној употреби ресурса. Таква стратегија тренутно не постоји у Републици Србији.

ЗАКЉУЧАК

Према последњим доступним подацима Република Србија може да оствари право на значајно више средстава у оквиру Европских фондова. Већина захтева буде одбијено од комисије због техничких и административних грешака. Главни узрок ниског процента одобрења јесте непостојање јасних планова који су усмерени на заштиту животне средине. Спровођење прописа и регулатива је обавеза коју преузима корисник фондова а односи се на конкретне кораке који су дефинисани преко Европске агенције за животну средину. Такође, предуслов за преговарање поглавља које се односи на заштиту животне средине јесте постојање плана који ће показати у којем року Србија намерава да испуни стандарде Европске уније и на који начин намерава да мобилише, у првом реду, финансијске ресурсе неопходне да се то уради.

Иако је Република Србија интегрисала велики део прописа у законске оквире, само спровођење наилази на потешкоће и препреке што је Европска комисија и нагласила у свом петом извештају. Уколико се томе дода и недостатак административне инфраструктуре јасно је да постоји још доста простора за напредовање, велики број изазова али и приступ за више средстава у фондовима. Такође је неопходно направити и одрживе локалне планове који подразумевају једну дугорочну кампању у еколошком маркетингу који потенцира развој туризма базиран на природним потенцијалима.

ЛИТЕРАТУРА

[184] http://europa.rs/zivotna-sredina-i-klimatske-promene/

1. http://ec.europa.eu/environment/etap/inaction/pdfs/COMM_PDF_COM_2011_0899_F_EN_COMMUNICATION (datum pristupanja: 11.02.2016)
2. http://ec.europa.eu/environment/life/funding/lifeplus.htm
3. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Environmental_protection_expenditure
4. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/environment/introduction (datum pristupanja: 13.02.2016)
5. http://europa.rs/zivotna-sredina-i-klimatske-promene/
6. http://europa.rs/zivotna-sredina-i-klimatske-promene/ делегација ЕУ у Републици Србији
7. https://sr.wikipedia.org/sr/Zaštita_životne_sredine
8. www.consilium.europa.eu/App/newsroom/loadbook.aspx?BID=89&LANG=1&cmsid=356 (datum pristupanja: 16.02.2016)
9. www.energetskiportal.rs/finansiranje/fondovi/
10. www.mf.gov.me/files/LisabonskiUgovor.doc
11. www.sepa.gov.rs/index.php?menu=211&id=20008&akcija=showAll
12. Закон о заштити животне средине, Закон је објављен у „Службеном гласнику РС“, бр. 135/2004 и 36/2009
13. Република Србија Министарство пољопривреде и заштите животне средине, Агенција за заштиту животне средине (информатор о раду за 2015год.)

МА Јауковић Јоцић Кристина (Факултет за примењени менаџмент, економију и финансије),

Јоцић Горан (Факултет за примењени менаџмент, економију и финансије),

Ђукић Тијана (Факултет за примењени менаџмент, економију и финансије),

Менаџерско управљање временом системом учења на даљину

Апстракт:

Менаџмент као наука није претпостављена само за кадрове те струке већ и целокупну популацију. Науку о менаџменту можемо пронаћи у било којем углу наших живота, те та знања можемо применити у широком луку, и у каријерном смислу као и у свакидашњици. Под титулом менаџера називамо појединца који остварује циљеве уз помоћ ресурса око себе (материјални и нематеријални). Менаџер је такође и лидер. Лидерска својства укључују многобројне способности, изградњу визије, формулацију мисије као и мотивације сарадника за реализацију датих опредељења. Време је непроменљиви фактор у било којем сценарију пословања. Менаџер, између осталих функција, „управља“ и временом. То је један од најважнијих задатака менаџера као руководиоца. Време за менаџере је знатно већи ресурс него за било кога, па за њих и важи изрека „Време је новац“. Једно од најперспективнијих бранши пословања је образовање. Знање ,као фактор образовања и стицања нових искустава, данас заузима централно место у савременој економију и привреди која се приказује у високом степену запослености и узлазној путањи друштвеног производа. Као и сваком ресурсу, знању је потребна еволуција система образовања у погледу унапређења алата потребних за стицање знања, као и модернизације процеса стицања образовања.

Кључне речи: Менаџмент, Управљање временом, Информационе технологије, ДЛС

Abstract:

Management as a science is not only for the employees of that profession but also for the entire population. Science of management can be found in any corner of our lives, and this knowledge can be applied in a wide arc, in career terms and in everyday life. Under the title of manager we call individuals who achieves goals with the help of resources around them (tangible and intangible). The manager is also a leader. The leading properties include many capabilities, vision building, mission formulation as well as the motivation and commitment to the realization of the given assignment. Time is immutable factor in any business scenario. Manager, among other functions, „controls“ time (time management). This is one of the most important tasks of managers. Time as a resource, for a manager is significantly higher than

for any other proffesion, and for them goes saying "Time is money". One of the most promising branch of business is education. Knowledge, as a factor of education and gaining new experiences, today occupies a central place in the modern economy and an economy that is showing a high level of employment and the upswing of the social product. As with any resource, knowledge needs evolution of the education system in terms of improving tools for acquiring knowledge, as well as the modernization process of obtaining an education.

Key words: Management, Time management, Information technology, DLS

УВОД

Менаџмент као посебна научна дисциплина се бави истраживањем проблематике друштвених система, управљањем послова и руковођењем пословних подухвата. Овај вид науке истражује појам управљања као комплексног процеса са поднивоима процеса као и групу кадрова која се бави питањем управљања тим процесима и системима, а уједно проучава проблеме и задатке везане за ефикасно обављање одређених задатака и послова. Менаџмент је свеобухватна наука која је имплементирана у сваки управљачки процес, сваку грану економије и привреде и има огроман удео у ефикасном обављању и спровођењу одређених норми у циљу напретка пословања и услова бољитка.

Управљање временом је једна од најбитнијих вештина које сичемо у животу, како год обичних људи, тако и код менаџера. Одатле можемо закључити да је време веома битан фактор целокупне организације науке о менаџменту. Технички речено, о рационалном кориштењу времена зависи и целокупна успешност циља, ефикасност и ефективност.

Менаџмент и посао менаџера је изузетно специфичан, и као такав захтева и посебан приступ у образовању са акцентом на практичан приступ. Сама потреба за стицањем нових вештина, алата и техника као и модернизација постојећег нивоа менаџерског знања водећег слоја кадрова наилазе на велики број отежавајућих околности као што су недовољан или различит систем информатичке подлоге, распоређивање некомпетентних лица на руководећа места, статичност менаџмента у погледу стицања нових знања, нових искустава, надограђивања у самој материји итд. Један од одговора на постојећу ситуацију јесте и систем е-учења који поседује бројне предности у односу на традиционални систем едукације.

1. МЕНАЏМЕНТ У МОДЕРНОМ ОБЛИКУ – УМЕЋЕ НАЈБОЉИХ

[1] Менаџмент можемо посматрати као професију, науку и вештину. Суштина менаџмента је да се на основу одлука донетих помоћу запослених са којима руководе различитим функцијама (планирање, организовање, командовање, координацију и контролу), да предузимају акције којима ће се «систем усмерити ка жељеном стању», односно циљу и како би ефикасно и успешно координисали рад других људи.

Важност менаџмента за савремено пословање садржи се у томе што од менаџера зависи колико ће успешно нека организација постићи своје циљеве, а истовремено

испунити своје друштвене одговорности. Учинак организације се одређује мером колико добро организације обављају свој посао.

1.1 Задаци и обавезе менаџмента у савременом образовању

Као што нам је познато менаџери се баве пословним управљачким процесима у некој компанији, организацији, образовној, здравственој, административној или некој другој институцији. Утицај менаџмента у савременом образовању данас је знатно заступљен. Образовне институције се труде да поспеше едукацију у смислу да подстакну таленте и индивидуалне карактеристике појединаца, да уведу више праксе и вежби које би ученици, студенти могли да искористе, труде се да се што чешће примењују информационе технологије, тимски рад.

[2] Менаџмент у савременом образовању има за циљ да унапреди:

- ✓ Стратегијски приступ у васпитно образовном процесу;
- ✓ Способност појединаца да прате, евалуирају различите програме учења;
- ✓ Способност рада на оперативном и стратегијском нивоу у свим образовним установама;
- ✓ Могућност да се развија квалитетнија интереакција између учесника образовног процеса;
- ✓ Основне задатаке, фазе и карактеристике педагошког менаџмента;
- ✓ Равијање тимског духа;
- ✓ Способност да се флексибилно и динамично утиче на понашање свих учесника у образовању ради постизања задатих циљева;
- ✓ Способност решавања конфликата;
- ✓ Способност мотивисања и подстицања свих учесника образовних институција;
- ✓ Квалитетна педагошка комуникација;

Што се тиче менаџмента у образовању морамо да напоменемо да неопходно да поседујемо поуздан ОЕЦД компатибилан образовни статистички и информациони систем.

У сврху побољшања менаџмента образовања и самог квалитета живота, неопходи су кораци ка предузимању укључивања свих грана образовне и педагошке сфере, запослене, појединце, интресне групе, који би заједничким снагама допринели ка уздизању свести о важности едукативног система.

Чињенично стање је да би менаџмент у образовању унапредио досадашње образовање и интерактивно деловање међу самим учесницима ученицима и професорима.И самим тим допринео квалитетнијем животу, решавањем битних питања коришћењем интелектуалног капитала у циљу реализације образовне активности.

2. МЕНАЏМЕНТ УПРАВЉАЊА ВРЕМЕНОМ – ТЕХНИКА ИЛИ РЕСУРС

Посебан ресурс менаџмента јесте и способност менаџера да управља и контролише своје и туђе „време“. Управљање менаџмента је од изузетне важности због предвиђених и непредвиђених рокова, потенционалних грешки, система напредовања, ефикасношћу у раду, променама у управљању и ултимативно због самог односа према претпостављеном и сарадницима. Време није квантитативна јединица и није склоно ка увећавању, те колико год била потражња за истим оно се неће повећати. С том чињеницом на уму, менаџери се труде да свој рад поставе на максималан ниво професионалности у погледу пажљиве процене ефикасности свог деловања у правом моменту када тај корак треба предузети како би се постигао најбољи ефекат.

Да би менаџерски кадар могао ефикасно управљати временом, потребно је да организује спствено време у 3 фазе:

1. Фаза 1 – Планирање времена

Планирање времена менаџеру аутоматски омогућује правилно размишљање и адекватно распоређивање обавеза по одређеном тајмингу. То је јако важна фаза јер она условљава целокупну композицију реализације самог задатка.

2. Фаза 2 – Постављање приоритетних циљева

Након испланираног времена менаџер се фокусира на постављање приоритета по сопственим жељама и циљевима, али опет у складу са фазом 1 – планирањем времена.

3. Фаза 3 – Реализација посла

Услед добре организације времена и приоритета уступа се место фази саме реализације задатка. Реализација задатка може бити обавеза менаџера, али такође менаџер може испланирати одређени, можда погоднији кадар, за одрађивање такве активности, те поставити њему задатак и контролисати извршавање.

2.1 Време у образовању

Образовање је данас важније него што је икада било. Путем образовања човек као појединац достиже интелектуалне висине које му омогућавају задовољавајућ стил живота искључиво употребом свог стеченог знања и способности. Образовање данас више није претерано усмерено на теориско-емпиријску подлогу упијања знања већ и на практичну примену, праксу која ће тај сегмент обуке и стеченог знања подићи на потпуно другачији ниво.

Технологија је кључ успеха овог века. Све више ствари се ради путем технологије, која нам поклања време као ресурс који је необновљив, као и приступ великој количини информација које можда у теоријском оквиру не би добили на тако лагодан начин.

Управљање временом као појам у образовању је усмерен на чињеницу да новије генерације желе напредак у свакој области, па и у образовању, на једноставнији начин, како би уштедели време, и друге ресурсе како би дошли до жељеног нивоа знања. Ту место проналази јединствени систем учења на даљину (*Distance Learning System – DLS*).

3. ЗНАЧАЈ СИСТЕМА УЧЕЊА НА ДАЉИНУ

Сам појам учења на даљину указује на чињеницу да ученик који похађа такав систем не мора бити у учионици у току предавања, а да има потпуно обезбеђена средства и алате којима се служи, а који му омогућавају исте услове као ученику редовне наставе.

[3] Учење на даљину као концепт је метод учења који не захтева од својих полазника да буду физички присутни на изабраној локацији у току предавања. Овај метод је отворио нове могућности свим полазницима у било ком старосном добу, било ког пола, било које земље да добију шансу и стекну образовну диплому и сертификате из било које области и готово сваког онлине универзитета на свету. Главна улога ДЛС система јесте преношење знања упркос географске и физичке удаљености. Такав облик наставе представља своју прагматичнију, квалитетнију, економичнију у слободнију примену у односу на традиционалније методе учења.

У модерној ери, систем учења на даљину се толико развило путем предности које носи модерна технологија. Систем се одвија на Интернету и полазници могу да добију диплому без обзира што никада нису били у класичној учионици. Образовање је достигло револуционарни напредак путем система учења на даљину. Предности система су многобројне, нпр:

- Полазници путем платформе за учење могу комуницирати између себе као и са професором путем прозора за размењивање порука, путем форума и дискусија које систем омогућава,
- Сваки предмет је увек доступан и константно се ажурира. Материјал за сваки предмет је постављен на платформу и лако доступан са могућностима преузимања, онлине рада на њима итд.,
- Предавања професора се могу одрати на неколико начина, или путем streeming-а, преноста мултимедијалних садржаја који од полазника не захтева преузимање података пре гледања већ се такве радње раде упоредо,
- Литература је доступна у сваком облику, спремна на преузимање уз многоброје алате за помоћ при коришћењу,

- Свака врста предиспитне обавезе се може полагати онлине (тестови, есеји, семинарски радови), а сами испити могу бити аутоматизовани у циљу лакшег онлине полагања.

3.1 Улога система учења на даљину и перспектива имплементације система длс у савремено образовање

Захваљујући новим технолошким и иновативним решењима данас постији високо развијен ниво учења на даљину. Управо због својих карактеристика систем учења на даљину постаје лидер у смеру образовања на светском нивоу. Тој чињеници изузетан допринос је донео брз развој информационих технологија и интернета али и сам концепт ИТ-а. Он омогућава огроман број предности у односу на традиционално образовање због чега управо постаје један од водећих концепата у систему образовања. Систем учења на даљину има многобројне предности, неке од њих су и могућност да полазник без обзира на своју географску локацију може да похађа курс онлине, самим тим штедећи себи и време и финансијска средства. Могућност полазника је и у томе да им се пружа прилика за образовање у току целокупног животног века и професионално усавршавање на месту и у времену које полазник самостално одабере. Полазник учи сопственим темпом, кроз достављени материјал, на начин и брзином који он жели и уз постављене остале могућности. ДЛС систем је нашао широку примену у образовању, посебно у домену развијенијих земаља.

[4] Предности ситема донеле су велику стратешку предност у односу на традиционалне системе стицања образовања широм света. Развој образовања, односно учења на даљину, достигао је на глобалном нивоу значајан резултат са великим бројем корисника. Огроман број светски признатих, високошколских установа, у свом програму студија, нуди и примењује овај савремени модел образовања.

ДЛС систем је изазов и алат за побољшање и унапређење образовних процеса и један је од темеља за нове и побољшане начине управљања образовањем. Интензивно увођење информационих технологија у образовне процесе постао је приоритет модерних високообразовних институција широм света.

Систем учења на даљину има корене у свим сферама друштва, заједно са целокупном економијом и привредом. Тај утицај система се огледа у обучавању будућих кадрова, будућих генерација као и у специјализацији и усавршавању запослених. Велики број предузећа користи овај систем и технику учења на даљину јер на тај начин штеде финансијска средства и време као кључни фактор.Уштеда на радном времену је значајан фактор због којег се компаније све више окрећу онлине курсевима и програмима. Када кажемо радно време, на то мислимо плаћено радно време запосленог лица које похађа курс, без обзира што он тада није на радном месту. Наравно, чим је у питању уштеда новца, можемо да схватимо значај оваквих курсева и учења на даљину уопште на целокупну економију. Он јесте велики а свакако се очекује да у будућности буде још већи и да ће његов значај и утицај да расте заједно са његовим развојем.

ЗАКЉУЧАК

Менаџмент је најраспрострањенија област запослења данашњице. Пошто обитава у свакој грани привреде, тако се позицинирао и у образовању. Савремени систем образовања захтева од својих запослених да буду у току са најновијом технологијом, са скорашњим изимима, иновацијама у едукацији итд.

Управљање временом у менаџерској професији омогућава им повећање професионалног деловања, спречавању појаве стреса, у стварањубаланса између свакодневице и професионалног живота. Менаџери треба да баратају са умећем коришћења времена како би њихови професионални потези били ефикасни и квалитативни.

Данас живимо у информационом добу, добу информатичке технологије модернизације и убраног стила живљења. У таквој врсти окружења константно се прави потреба за надограђивањем и стицањем нових знања. ДЛС платформе представљау нови поредак едукације која прети напретку традиционалног система образовања и која данас има све већег утицаја на друшзво у којем се налазимо.

ЛИТЕРАТУРА

[1] M. Morris, „The First-Time Manager – The first steps to a briliant management career“, Kogan Page, London, 2005.

[2] G. A. Adams, S. M. Jex (1997) Confirmatory factor analysis of the time management behavior scale. Psychological Reports: Volume 80, Issue , pp. 225-226.

[3] Bush T.,Middlewood D., Bell L. (2010), The Principals of Educational Leadership & Management, Sage, p. 171-172

[4] Skorup A., Krstić M., Bojković R., 2006., Školovanje industrijskih menadžera primenom modela kombinovanog daljinskog učenja, Naučno-stručni simpozijum INFOTEH®-JAHORINA, str. 22. -24. mart, 2006, Jahorina, BiH.

Violeta Milićević, Visoka poslovna škola strukovnih studija, Blace

Nebojša Denić, Fakultet za informacione tehnologije, Beograd

Zoran Milićević, Ekonomski fakultet, Kosovska Mitrovica

Ljiljana Arsić, Ekonomski fakultet, Kosovska Mitrovica

Uticaj primene informacionih tehnologija na kvalitet obrazovanja

Apstrakt: *Informacione tehnologije su postale sastavni deo našeg života, pa tako i deo obrazovanja. Da bi obrazovni sistem bio uspešan mora da prati savremene trendove. Informacione tehnologije su svoje mesto našle u svim delovima škole, kako u samoj nastavi, tako i u administraciji, prezentovanju škole itd. U Republici Srbiji, primena informacionih tehnologija u obrazovanju nije na zavidnom nivou. Postoji želja za većom upotrebom ovih tehnologija i ima puno prostora za napredovanje. Praćenjem iskustava nastavnika, učenika i roditelja iz zemalja EU puno toga bi moglo da se nauči i preuzme od njih. Uzimajući u obzir navedeno, cilj ovog rada je da se analizira uticaj savremenih informacionih tehnologija na kvalitet obrazovnog procesa. Poseban akcenat je dat na primenu računara i multimedija u nastavi, kao i na njihovom uticaju u poboljšanju kvaliteta obrazovanja.*

Ključne reči**:** *Informacione tehnologije, računari, kvalitet obrazovanja.*

1. UVOD

Pod informacionim tehnologijama podrazumeva se sveobuhvatni izraz za proučavanje sredstava, postupaka i načina za upravljanje, čuvanje, obradu, prenos i prezentovanje informacija. Nastale iz elektronike primenjivanjem znanja iz fizike i matematike. Ove tehnologije predstavljaju pojam kojim se opisuju delovi (hardverska oprema) i programi (softver) koji omogućava pristupanje, preuzimanje, organizovanje, manipulisanje i predstavljanje informacija elekronskim putem. Komunikaciona tehnologija je pojam koji se koristi za opis telekomunikacione opreme pomoću koje se mogu slati, primati i tražiti informacije. Informaciono društvo takođe čine digitalni sadržaji, obrazovni portali, digitalna televizija, programske podrške i usluge i mobilna telefonija. Sve navedeno u prethodnoj rečenici zbirno se naziva informaciono-komunikaciona tehnologija.

Danas informacione tehnologije sve više utiču na kvalitet života čoveka. Živimo, kupujemo, radimo, upravljamo i komuniciramo novim načinima koje nam je omogućila tehnologija. Informaciona komunikaciona tehnologija je najprodornija tehnologija današnjice. Ona nalazi primenu u svakoj grani privrede, kao i u svim područjima školstva i podloga je za uspešno delovanje svih društvenih i državnih struktura. Ova tehnologija se pojavljuje u svim glavnim funkcijama poduzetništva: istraživanju, razvoju, projektovanju, proizvodnji, administraciji, marketingu. Svojim mogućnostima prikupljanja, pothranjivanja, prenošenja i obrade svih vrsta informacija toliko je unapredila sve grane privrede i sve javne delatnosti da se već i

današnje društvo u razvijenom svetu može nazvati informacionim društvom. To ukazuje da je informaciona i komunikaciona tehnologija postala nezaobilazni deo u razvoju našeg društva. Prema tome, mladi koji se danas nalaze u osnovnim i srednjim školama, kao i na fakultetima, svoj životni i radni vek će provesti u aktivnom kontaktu sa informacionim i komunikacionim tehnologijama i tokom školovanja moraju biti za to pripremljeni.

2. INFORMACIONE TEHNOLOGIJE U OBRAZOVANJU

Primenom informacionih tehnologija u obrazovanju stvaraju se preduslovi za unapređenje kvaliteta nastavnog procesa kao i dinamičan razvoj obrazovnih institucija. Međutim, potpuna i kvalitetna primena informacionih tehnologija u organizaciji nastave zahteva temeljno restruktuiranje konvencionalnog okruženja u kojem se odvija nastava i učenje. Neophodne su radikalne promene u metodologiji i organizaciji nastave. Primena informacionih tehnologija u nastavi nije samo tehničko pitanje. Ona traži odgovore na temeljna pitanja o nastavnim metodama, prioritetima u finansiranju, kao i ciljevima i svrhama škola. Pri definisanju obrazovnih ciljeva važno je uzeti u obzir nove mogućnosti koje pružaju informacione tehnologije.

Iintegracija informacionih tehnologija u nastavni proces povlači za sobom i pitanje stručnosti nastavnog kadra. Veštine osobe koja kreira kurikulum, definiše nastavni proces od presudnog su uticaja na kvalitet obrazovanja. Osposobiti i stručno usavršiti nastavnike, pripremiti ih za proces celoživotnog učenja, praćenja trendova i promena u informacionim tehnologijama, ključni su faktori u podizanju kvaliteta obrazovnog procesa.

2.1. Primena računara u obrazovanju

Danas je u svetu opšti trend promena obrazovnog sistema. Tradicionalni oblik nastave, gde je predavanje centralni deo nastavnog procesa, pokušava se zameniti nekim efikasnijim oblikom učenja. Tendencije promena obrazovnog sistema koji za svoj centar ima nastavnika, su takve da u centru bude učenik. Zbog tog razloga obrazovne ustanove moraju proći kroz velike promene. Istraživanja u svetu pokazuju da su računari efikasna nastavna sredstva koja omogućavaju kontrolu, regulisanje, upravljanje nastavom i učenje putem stalne povratne veze koja ima snažnu motivacionu moć i koja predstavlja osnovu sistema vrednovanja i pravednog ocenjivanja učenikovog rada. Računarski uređaji omogućavaju potpuno drugačiju organizaciju nastavno vaspitnog rada, primerenu sposobnostima i interesovanjima svakog učenika, zatim obezbeđuju bolju i efikasniju emisiju, transmisiju i apsorpciju znanja.

Brojna istraživanja u SAD pokazala su da se u slučaju većeg broja učenika računari bolje prilagođavaju pojedinačnim sposobnostima učenika nego nastavnici, da učenici pomoću računara brže usvajaju gradivo i da su tako stečena znanja trajnija. Eksperimenti su takođe pokazali da su u pogledu kvaliteta i kvantiteta stečenih znanja, trajnosti tih znanja, nastava i učenje pomoću računara efikasnji od tradicionalne nastave. Još neke od bitnih prednosti nastave i učenja pomoću računara su veća misaona mobilnost učenika, veća motivisanost za

učenje i brže humanije i pravednije ocenjivanje i vrednovanje rada učenika. Naravno, nisu se svi istaživači složili u oceni stepena efikasnosti računara. Izuzetno je značajno to što se računar jednako odnosi prema svim učenicima, kod učenika razvija samoinicijativu u radu, pruža im šansu da u radu napreduju koliko i kako mogu. Slabiji učenik dobija pomoć tako da može neometano napredovati, potpuno se razvijati nezavisno od drugih i koračati kroz školovanje bez frustracija i poniženja, jer računar pruža jednako obrazovanje svima i tretira sve učenike na isti način. Računar je, u odnosu na nastavnika, pravedniji, strpljiviji i ne zna da se ljuti. On nema zabluda, nije opterećen predrasudama, ne vrši nijednu vrstu diskriminacije prema učenicima i nema miljenika u razredu.

Korišćenjem računara u nastavi i učenju nijedno svojstvo učenika se ne negira, niti ima naznaka gušenja individualnosti učenika, već naprotiv dolazi do njihovog favorizovanja. Pred računarom su svi učenici potpuno jednaki. Ne može doći do grešaka prilikom ocenjivanja njihovog rada kao što su halo efekat, greške centralne tendencije itd.

Na ocenu računara učenik se ne žali, ne pokušava da je popravi neprihvatljivim oblicima ponašanja i svoj neuspeh ne pripisuje drugome. Komunikacija učenika i računara je neposredna i jednostavna. Računar učenicima ne daje samo pouke i pitanja već i uputstva za rešavanje postavljenih problema, kao i opomene u slučaju netačnih odgovora i rešenja. Učenik može bez ustručavanja i bojazni od računara da traži dodatne operacije, pojašnjenja i uputstva za odgovor na postavljena pitanja i rešavanje postavljenih zadataka.

Interesantno je napomenuti i to da nastava pomoću računara omogućuje razvijanje memorije, mašte, samostalnosti u učenju, podiže obrazovni nivo, izgrađuje osetljivost za probleme, fleksibilnost i nezavisnost u radu. Pružajući učeniku brzo, efikasno i tačno brojne informacije, računar mu stvara više vremena za obavljanje radnji koje će uticati na razvijanje sposobnosti uviđanja, rešavanja problema i stvaralačkog potencijala. Ovakvim radom se znanje uspešnije stavlja u funkciju razvoja ljudskih sposobnosti.

2.2. Primena multimedija u obrazovanju

Multimedija predstavlja kombinaciju teksta, slika (pokretnih i nepokretnih), zvuka, animacija, videa objedinjenih pomoću računara i odnosi se prvenstveno na medije koji su po svojoj prirodi netekstualni. Čovek je po svojoj prirodi multimedijalan jer istovremeno govori, sluša, gleda, oseća ukusom mirisom i dodirom. Multimedija predstavlja koncept koji je spoj tehničkih i softverskih dimenzija tj. predstavlja jednu sveobuhvatnu medijsku integraciju.

Za mogućnost računara da uspešno sjedini sliku, zvuk i tekst u jedinstven dokument, treba biti zahvalan napretku tehnologije ličnih računara kao hardverskih mogućnosti i softvera kao multimedijalnog programa.

Trenutna organizacija nastave nije modelovana kao sveobuhvatan saznajni sistem. Za sada po pravilu izostaje povratna informacija što znači da po završetku časa učenici ne znaju koliko su uspešno savladali predviđene sadržaje, niti nastavnik ima jasnu sliku onoga što učenici znaju. Povratna informacija treba da prati svaki korak nastavnog procesa, što u sadašnjoj nastavi nije slučaj. Jedan od razloga za ovakvu situaciju je i nepovoljno didaktičko tehničko

okruženje u kome se nastava odvija. Učionice nisu opremljene za organizaciju sistemske nastave. Proces osavremenjavanja postojećih tehnologija brže se odvija u proizvodnim oblastima, pa se zbog toga i očekuje da škole i fakulteti prate inovativne procese i da obrazuju mlade stručnjake u skladu sa zahtevima društva i privrede. U svetu su preduzete značajne mere u opremanju škola savremenim nastavnim sredstvima, a od škole se očekuje da će ih adekvatno primeniti i inovirati metode i oblike rada sa učenicima.

3. UTICAJ INFORMACIONIH TEHNOLOGIJA NA KVALITET OBRAZOVNOG PROCESA

Način na koji se informacione tehnologije upotrebljavaju u obrazovnom procesu menjao se sa napretkom i dostupnošću ovih tehnologija tako da su danas one deo školske svakodnevnice. Pogled na informacione tehnologije u školi se promenio, od učenja upotrebe informacionih tehnologija, do primene informacionih tehnologija kao sredstava za poboljšanje kvaliteta predavanja i učenja, tj. kako informacione tehnologije mogu biti upotrebljene kao alat za učenje. Neki ljudi očekuju da će im informacione tehnologije dosta pomoći u efektima predavanja i učenja. Na primer, informacione tehnologije mogu olakšati slabijim učenicima tako što će učiti sopstvenim tempom, na njihovom nivou. Rezultati ispitivanja pokazuju da u većini slučajeva informacione tehnologije imaju pozitivan efekat na predavanje i učenje, ali poređenjem sa idealnim situacijama, uticaj informacionih tehnologija na predavanja i učenje je i dalje ograničen. Rezultati ispitivanja daju smernice školama kako da povećaju uticaj upotrebe informacionih tehnologija.

Informacione tehnologije imaju veliki potencijal. Jedan od rezultata ukazuje na to da su oni učenici i nastavnici koji su osetili najveći uticaj informacionih tehnologija upravo oni koji su ih najviše upotrebljavali. Isti rezultat je postignut među onim nastavnicima koji su upotrebljavli informacione tehnologije na više različitih načina. Takođe se pokazalo i to da škole čiji su direktori sistematski pratili nastavnike i njihovo korišćenje informacionih tehnologija za predavanja i učenje imale su bolje rezultate. Mnogi nastavnici ne koriste informacione tehnologije za upoznavanje novih metoda za učenje u kojima su učenici aktivni u stvaranju novih znanja. Umesto toga oni koriste informacione tehnologije kao podršku tradicionalnim metodama gde su učenici samo pasivni slušaoci. Brojne studije pokazuju da upotreba informacionih tehnologija utiče na motivaciju, odgovornost i kreativnost učenika. Takođe upotreba ovih tehnologija u nastavi pruža mogućnost nastavniku da nastavu podeli i prilagodi svakom učeniku.

Nema preciznih podataka kako u Srbiji informacione tehnologije utiču na kvalitet učenja. Međutim, neka istraživanja su pokazala da učenici imaju veliko poverenje u primeni informacionih tehnologija u nastavi uz primedbu da veliki problem predstavlja neusklađenost nastavnog plana i programa sa trenutnim dešavanjima na polju informacionih tehnologija.

Na osnovu sprovedenih anketa (Mileković J., 2012) zapaženo je da učenici ukazuju veliko poverenje računarima i informacionim tehnologijama. Tako 27,73% ispitanika ima veoma puno poverenja u informacione tehnologije, 43,01% učenika ima puno poverenja, a procenat

učenika koji nemaju puno poverenja ili imaju malo i ni malo poverenja je 23,89%, dok je procenat onih učenika koji nisu sigurni u vezi ovog pitanja 5,36% (slika 1).

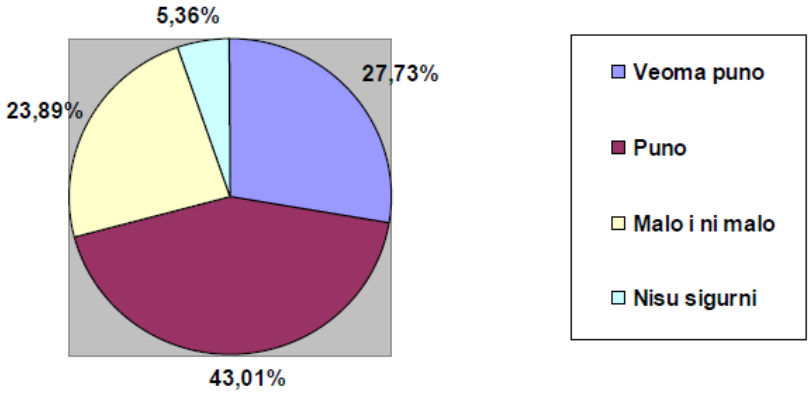

Slika 1. Poverenje učenika u informacione tehnologije

Učenici smatraju da informacione tehnologije mogu da poboljšaju nastavu i nastavni proces i to: veoma puno (46,24%), puno (38,52%), a 15,06% je nesigurnih i skeptičnih učenika po ovom pitanju (slika 2).

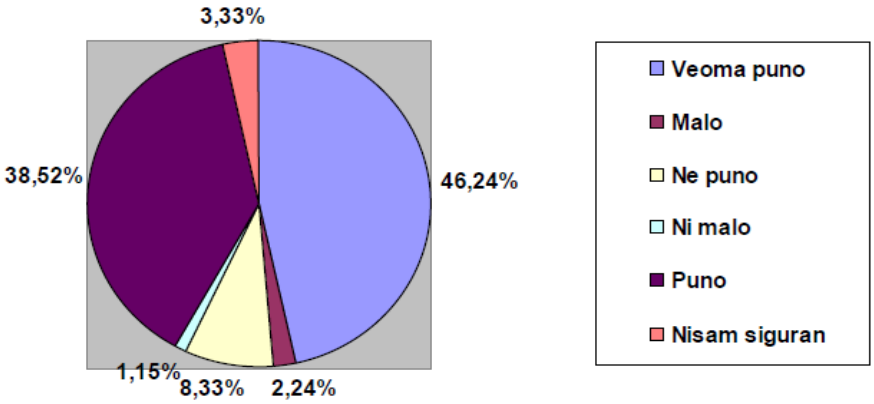

Slika 2. Mišljenje učenika o doprinosu informacionih tehnologija u nastavnom procesu

Na pitanje da li su informacione tehnologije budućnost nastavnog procesa i prosvete odgovori su bili slični kao na prethodno pitanje, tj. 45,94% je ubeđeno u to, 29,93% u velikoj meri veruje da je tako, 10,22% je polovično uvereno, 6,74% procenata ne veruje u to, dok je 7,1% nesigurno.

4. ZAKLJUČAK

Za razliku od starijih generacija, kojima su informacione tehnologije nedostupne i strane, mladi ljudi danas sve više koriste prednosti ovih tehnologija. Osposobljavanje i školovanje mladih ljudi danas ne sme izostaviti informacione tehnologije iz procesa obrazovanja. U većini nastavnih predmeta, informacione tehnologije postale su sastavni deo školskog učenja

i podučavanja. Internet, računari, CD i DVD veoma se uspešno primenjuju kod konvertovanja, skladištenja, obrade, bezbednog slanja i primanja informacija, planiranja, sprovođenja i vrednovanja nastavnog procesa. Danas se u didaktici i metodici više i ne postavlja pitanje da li primenjivati nove multimedije u učenju, već kako ih osmišljeno i najbolje koristiti, kako bi se njihova primena pozitivno reflektovala na povećanje kvaliteta obrazovnog procesa.

Primena novih tehnologija dovela je društvo u takav stadijum da se veštine iz informacionih tehnologija, uz znanje čitanja, pisanja i računanja počinju smatrati elementarnom pismenošću. Dakle, generacije koje dolaze pomeriće granice upotrebe informacionih tehnologija još dalje. Zato je važno da se na vreme počne sa pedagoškim, metodičkim i nastavnim oblikovanjem materijala kroz koje će se mladi ljudi edukovati za budućnost utemeljenu na informacionoj tehnologiji.

LITERATURA

1. Gavrilović D., Stojanović M., Milenković I., (2013), *Savremeno poslovanje podržano informacionim tehnologijama i upravljanje rizikom,* FMEA, Beograd,

2. Grahovac D., (2013), Uticaj informalnog učenja na nivi informacionih postignuća učenika srednjih škola, Tehnički fakultet "Mihajlo Pupin", Zrenjanin,

3. Delić N., (2008), Informaciono-komunikacione tehnologije u obrazovanju, Panevropski univerzitet "Aperion", Banja Luka,

4. Ivanović G, Ivanović U., (2012), S*avremene informacione tehnologije u nastavi fizičkog vaspitanja,* 4. Internacionalna konferencija "Tehnika i informatika u obrazovanju", Tehnički fakultet, Čačak, 1−3. jun 2012,

5. Klarić N., (2009), *Primena savremenih sredstava informacionih tehnologija u obrazovanju,* Panevropski univerzitet "Aperion", Banja Luka,

6. Mandić D.,(1997), *Informacione tehnologije u savremenoj nastavi,* Beograd,

7. Milenković J., (2012), *Informacione tehnologije u nastavi u Srbiji i Danskoj - Komparativna analiza*, Master rad, Matematički fakultet, Beograd,

8. Milićević V., Milićević Z., Arsić Lj. i J. Premović (2014), *Inovacije i znanje kao generatori ekonomskog razvoja Republike Srbije,* Međunarodna konferencija, "Inovacije u funkciji privrede", Fakultet za primenjeni menadzment, ekonomiju ifinansije, Beograd, 10.12.2014, Zbornik radova, str. 119-124,

9. Multimedija, www.computer.com.ba/internet/Multimedija.doc

Impact of information technology on the quality of education

Abstract: Information technologies have become an integral part of our lives, and so part of education. In order to be successful education system must follow the modern trends. Information technologies are finding their place in all parts of the school, both in the teaching, and in the administration, school presentation, etc. In Serbia, the implementation of information technology in education is not enviably encouraging. There is a desire for greater use of these technologies and there is a lot of space for improvement. By monitoring experiences of teachers, students and parents from the EU countries a lot could be learned and taken from them. Having regard to everything listed above, aim of this paper is to analyze the impact of information technology on the quality of the educational process. Special emphasis is given to the use of computers and multimedia in the classroom as well as on their impact in improving the quality of education.

Keywords: IT, computers, quality of education.

Дејан Каравелић, МА Факултет за примењени менаџмент економију и финансије

Образовање наука и технологија – основне детерминанте квалитета живота

Резиме:

Веома важне детерминанте квалитета живота су образовање, наука и технологија. Предмет истраживања у овом раду је повезаност многобројних димензија квалитета живота са образовањем, науком и технологијом с обзиром да они усмеравају развој, економски раст, друштвени напредак и допринос очувању и унапређењу животне средине. Директно и индиректно дејство ових детерминантних квалитета живота омогућује безбедан и квалитетан живот будућим генерацијама те је стога усавршавање образовања и снажан развој науке и технологије, важан приоритет садашњих генерација ради стварања услова за опстанак, квалитетан живот и дугорочнији развој целокупног друштва.

Кључне речи*: Образовање, наука, технологија, квалитет живтота.*

1. УВОД

Наука је кроз векове доприносила цивилизацијском развоју и условима за безбедан и квалитетан живот, увећавајући материјални и духовни положај друштва. У овом раду је посебан акценат стављен на спознају: образовање, науку и технологију, и усавршавање људске заједнице и подизања квалитета живота како појединца тако и целокупног друштва. Детерминанте које у овом временском тренутку одређују квалитет живота су: образовање, економија, друштво, екологија, наука и технологија.

Предмет овог рада је усмерен на приказ и истраживање утицаја образовања, науке и технологије на развој квалитета живота људске заједнице.

Квалитет живота је, мултидисциплинарна област која захтева равноправно учешће свих научних области, од економије као доминантне научне области, јер где је новац ту је и наука, па до схватања да су квалитет живота и сва задовољства везана за човека искључиво у домену друштвених наука, социологије, психологије.

Индикатори објективног квалитета живота су: висок и квалитетан ниво образовања, (креативност и знање, иновације, еко иновације) научни потенцијал, еколошки материјали, аутоматизација и роботизација, технологија рециклаже, технологије оздрављења животне средине, обновљиви и неисцрпни извори енергије, технологије освајања и насељавања космичког простора, визија и креирање квалитета живота, доживотно учење и усавршавање и др. Наведени индикатори су комплексни и захтевају озбиљну анализу тако се под научним потенцијалом могу тумачити: број истраживача на десет хиљада радника, научна инфраструктура, улагања у науку, број научних публикација, научна открића и др. Други аспект карактеистика наведених

индикатора, је њихов допринос квалитету нације, региона, или града. Треба такође имати у виду научни развој економских и социолошких наука, науке о животној средини и условима живљења. Тај индиректан утицај науке на остале димензије квалитета живота се може исто тако дефинисати са конкретним индикаторима у оквиру индикатора научног развоја.

2. ОБРАЗОВАЊЕ У ФУНКЦИЈИ ПРИВРЕДНОГ РАЗВОЈА И ПОДИЗАЊА КВАЛИТЕТА ЖИВОТА

Једно од најбитнијих и најсложенијих сегмента у људским ресурсима је образовање. Општа писменост становништва је један од услова економског раста и развоја. Односно, неписменост становништва је један од лимитирајућих фактора економског напредка и друштвеног благостања. Производна способност сваког друштва, зависи не само од расположиве радне снаге, него и пре свега од нивоа њеног образовања и квалификационе структуре. Данас је најисплативија инвестиција улагања у образовање, јер се ефекти улагања у овај ресурс пар година испољавају у сигурном капиталу и профиту. У савременом свету то је најзначајнији ресурс.

У новој европској стратегији, Европа 2020. улагање у образовање има инвестицини карактер и представља први ранг приоритета. Посебно се инсистира на успостављању чврсте везе између послодаваца, институција задужених за образовање, научним иституцијама у одговарајућим областима и тржиштима рада.

Према овој стратегији, неопходно је да се инвестиције у образовање третирају на исти начин као и инвестиције у капиталну опрему, укључивање трошкова за истраживање и развој, треба да истакне оријентисаност државе ка друштву заснованог на знању.

Све развијене земље држе образовање и развој људских ресурса националним приоритетом, те примењују оне моделе обраазовања који највише доприносе привредном и сваком другом развоју друштва.

Кључни проблем спрске привреде је низак ниво образовања у људске ресурсе, истраживање и развој као основе привредног развоја, и вишег нивоа благостања односно квалитета живота. За образовање се из буџета издваја око 4,5 БДБ, а за науку око 0,3% а више од 90% тих средстава одлази на зараде запослених у овим секторима.

Стога је Србија у свом концепту развоја до 2020. године пројектовала знатно издвајања из буџета, за веб секторе, с обзиром да је то један од важних циљева земље у процесу приступања ЕУ

3. УТИЦАЈ НАУКЕ И ТЕХНОЛОГИЈЕ НА КВАЛИТЕТ ЖИВОТА

Наука и технологија су доминантан фактор развоја цивилизације у будућности. Ако погледамо данашњи развој и прогнозе за наредне деценије имаћемо слику развоја

људске заједнице блиској будућности, њеног благостања и квалитета живота људи. Због различитог нивоа развоја науке и технологије, у државама имамо и веома велике разлике у квалитету живота људи па и читавих нација.

Развој науке и технологије имали су доминанту улогу у развоју људске заједнице и њеног квалитета живота. Почело је од развоја примитивне пољопривреде, затим, настанка прве технолошке револуције у свету која се одликовала дугим развојем металургије и израдом алатки од метала, доводи до првих урбаних насеобина и развоја индрустрије метала што вишеструко увећава производне снаге људске заједнице и подиже људски стандард, смањује ризике опстанка, а тиме унапређује и квалитет живота целокупног друштва и појединаца.

Развој науке као што су математика, механика, физика, хемија, медицијна, доводи до наглог технолошког и општег развоја. Позитивни ефекти науке и технологије огледају се у:

- наглом развоју пољопривреде и увећању капацитета производње хране;
- остварењу виског животног стандарда;
- наглом развоју медицине;
- остварњу високог животног века целокупне популације;
- наглој урбанизацији и виском захтевима становања;
- доминантном развоју транспорта и мобилности људи;
- експлозивном развоју комуникација и информационих технологија,
- развоју свеобухватног образовања и знања;
- развоју технологија за освајање космичких пространстава итд.

Међутим, и поред изузетно позитивних ефеката науке и технологије на друштво и њен квалитет живота, долази и до веома негативних ефеката, по животну срединиу и наглог увећавања ризика за опстанак људске заједнице.

Ти негативни ефекти су:

- радиоактивне падавине (нуклеарне пробе);
- исцрпљивање необновљивих ресурса;
- угрожавање обновљивих природних ресурса, воде, хране, шуме и др.
- драматично загађивање тла, површинских и позитивних вода;
- уништавање великог броја екосистема;
- нагли пораст сиромаштва и неухрањености (економске и социјалне науке);
- негативан утицај загађења и стила живота на здравље људи;
- отуђеност и друштвена отуђеност и др.

Дакле, развој науке и технологије доводи до многих позитивних и негативних ефеката. Један од позитивних ефеката је као што смо навели остварење високог животних стандарда. Текући животни стандард је један од најпоузданијих критеријума за оцењивање вредности датог економског система. Друштвени производ по становнику

(per capita) је општеприхваћени синтетички показатељ (не и једини) достигнутог нивоа развијености неке националне економије и благостања. Као допунски критеријум се користи потрошња добара и услуга (per capita) као што су нпр. месо (кг), млеко (лит.), стамбени простор (м2), електрична енергија (KwH), број становника на једног лекара, број становника на болесничку постељу, број студената по једном наставнику итд.

Међутим, високи животни стандард није синоним за високи квалитет живота. У савременој литератури, упозорава се на озбиљне последице „пацовске трке“ у непоштедној тржишној борби да се буде бољи од другог, да се стално буде напред и испред, да таква пословна клима штетно делује на здравље људе, да код њих изазива психички стрес и да их води у болнице за метално здравље.

С друге стране, развој технике и науке, односно већи привредни раст, смањује сиромаштво и обрнуто а недовољан привредни раст повећава сиромаштво, односно условљава нижи ниво квалитета живота људске заједнице и појединаца. Тако на пример, према извештају Светске банке за наш регион, стопа сиромаштва у Србији у периоду од 2013. - 2016. године биће вероватно смањена за 0,5%. У 2013. години овај показатељ износио је 14,5%, годину дана касније је порастао на 14,7% док је у 2015. години стопа сиромаштва износила 14,4%. Предвиђање за 2016. годину је да ће сиромаштво износити 14% и бити за 0,5% мања него у 2013. години. С обзиром на то да Србија званично има 7,1 милион становника, тих 0,5% је заправо 36.000 становника који ове године престају да буду сиромашни. Међутим поменута стопа показује да је код нас и даље око милион људи сиромашно. Иначе, анкета о приходима и условима живота Републичког завода за статистику која је по трећи пут спроведена на територији Србије у периоду од маја до јула 2015. године и објављена крајем марта 2016. године показује да је стопа ризика од сиромаштва у 2015. години износила 41,3%, поређења ради у 2014. години овај показатељ је износио 43,2%.

Наведена анкета је показала да су особе од 18. до 24. године највише изложене ризику од сиромаштва (30,3%) као и млађи од 18 година (29,9%), док најнижу стопу ризика од сиромаштва имају особе старије од 65 година - 19,7%. Највећу стопу ризика од сиромаштва имају особе у домаћинствима која чине две одрасле особе са троје или више издржаване деце - 35,8%, као и самохрани родитељи са једним дететом или више издржаване деце - 35,4%.

4. ЕНЕРГИЈА

Енергија је основни покретач развоја људске заједнице и без ње нема напретка нити опстанка. Наредних деценија у овој области ће се догодити велике промене. Због исцрпљивања традиционалиних извора енергије, пре свега нафте и гаса, морају се отркивати и развијати обновљиви извори енергије.

Енергетска оскудица је реалан светски, глобални економски проблем друштва („квадрата круга“) за многе земље у свету па и за свет у целини.

Глобална потражња нафте и нафтних деривата већа је од понуде што изазива стални пораст њихових цена.

Супституција бензина алкохолом представља једну од реалних могућности под условом адекватних паритетних односа у ценама та два погонска производа. У Бразилу нпр. 30% путничких возила користи алкохол уместо бензина. Раније, након избијања енергетске кризе, тај проценат био је много већи чак и до 50%.

У експерименталној фази постоји и могућност коришћења чистог водоника као погонског горива, уместо бензина. Већ су у неким земљама (Француска, Јапан, Немачка и др.) констатовни и одговарајући прото типови аутомобила које покреће електрична енергија произведена из водоника. Водоник би могао да сачува постојеће резерве нафте и омогући њихово рационалније коришћење.

Петрохемијска прерада нафте даје веће економске ефекте од њеног коришћења као погонског горива.

Производња електричне енергије из угља, његовим спаљивањем у термоелектранама, драстично сужава простор за економски далеко рационалније коришћење угља, што обећава долазећа технологија карбохемије (производња разноврсних високовредних продуката из угља). Многи водни потенцијали већ су енергетски искоришћени са високим степеном. Нуклеарна електрична енергија која се добија фисијом (раздвајањем) језгра могла би да буде трајно решење енергетске кризе.

Међутим, нуклеарна енергија представља велику екоолошку опасност. Многе земље већ су обуставили рад својих нуклеарних електрана или забранили изградњу нових.

Енергетске наде полажу се у изградњу термонуклеарног реактора који би производио електричну енергију фузијом (спајањем) језгра атома, без емитовањеа гасова са ефектом стаклене баште и других ооблика животне средине. Експериментална изградња таковг реактора у чијем финансирању учествују ЕУ, САД, Кина, Русија, Јапан и Јужна Кореја почела је на југу Француске. Завршетак тог пројекта (ITER) предвиђен је за 2016. годину.

Нови и обновљиви извори енергије (сунчева енергија, енегија ветрова, енергија биомасе и др.) постају све значајни енергетски извори, али они немогу потпуно да замене класичне необновљиве изворе. Тако на пример у зимским месецима када је енергија најпотребнија, могућност коришћења сунчеве енергије су најмања. И развој у свету мора се усклађивати са светском енергетском реалношћу.

5. ЕКОЛОШКА УГОРЖЕНОСТ

Велике површине земље су изложене временским непогодома (тропски циклони, природним катастрофама, земљотреси, поплаве, лавине, вулкансе ерупције,) пренасељеношћу, индустијским катасторфама, загађењу (ваздух, вода, кисела киша, отровне супстанце) губитку вегетације и др. Растуће загађивање земље, воде и ваздуа угрожава елементарне услове живота на земљи.Већ сада се више од 1,3 милиона

становника на свету суочава са оскудицом вода за пиће. Цена литарске, флаширане чисте воде приближава се цени литра бензина. Због претераног емитовања штетних гасова из индустријских постројења, већ је угрожен ваздушни омотач земље што утиче на појаву озонских рупа. Емитовање угљен диоксида, које се сматра главним узроком прегревања земљине кугле, учестворучило се у последњих педесет година.

Научници скрећу пађњу да је у свету угрожено 1.130 од од преко 4.000 врста сисара, и 1.183 од 10.000 врста птица. Процењује се да би у наредних 30 година могло да изумре чак четврина сисара на свету. Процењује се да се у рекама, језерима, морима, и океанима улови више рибе него што се обнавља. Исто тако на планети се више шума сече него што се обнавља. Сваки еколошки проблем на планети без обзира на то у којој се земљи манифестује, истовремено је локални, регионални, национални, и светски проблем, па је зато само уз мултилатерално кооридинисану акцију свих држава и нација света може ефикасније и да се решава.

6. ВОЈНЕ ТЕХНОЛОГИЈЕ

Посебно негативан ефекат на квалитет живота и опстанак људске заједнице имају војне технологије. Како су оне средство за успостављање војне, а тиме и политичке доминације, служе за успостављање оних модела жиивљења понашања онако како то пројектују имаоци тих технологија.

У свету се за подмиривање војних потреба годишње троши око 2% светског бруто прозивода. На пример светски војни расходи за 2006. годину износили су 1,319 милијарди америчких долара. (World Factbook 13. jun 2007. www. Cia.gov).

Међутим са друге стране продором у божанско (геном), јоносфера, атом…,) све више се отварају могућности за неометано управљање људима, индиректним или директним утицајима на њихову свест. И њихово понашање па се са физичког рата прелази на рат на менталном плану.

Окупација људског мозга и улазак у поље појединачне људске свест па и пољаа свести целокупне људске популације постоје доминантан у будућности. Постављаа се основно питање, шта у том случају представља квалитет живота и да ли се он дели на живот савремених робова и господаре “божанских” технологија. Све су ово изузетно судбоноста етичка и филозофка питања, на које тек треба дати одговоре.

ЗАКЉУЧАК

Захваљујући открићима и технологијама које је примењивао кроз векове, човек је развијао своје способности, подизао и унапређивао своју моћ, материјлно и духовно богатство. Образовање, наука и технологија, непосредно су утицале на развој људске заједнице, унапређења стандарда живота а тиме и подизања квалитета живота на виши

ниво. То ће у будућности бити основне детерминанте и уједно доминантна димензија развоја која ће обезбедити висок квалитет живота односно трајни напредак људске цивилизације.

Да би се то подстакло треба развијати нове индикаторе квалитета живота за ове детерминанте , наставити даље са истраживањем функционалне зависности образовања, науке и технологије, и квалитета живота, успоставити систем праћења научних и технолошких достигнућа у израчунавању индека квалитета живота, истраживати негативне утицаје образовања, технологије и науке н адкватан живот, и покренути активности за њихово ублажавање или елиминисаање. Подстицање привредног раста и развоја у циљу смањења сиромаштва односно подизања квалитета живота на виши ниво и др.

ЛИТЕРАТУРА.

Alber J. and Fayey. T., "Perceptions of living conditions in an enlarged Europe", Office for Official Publication of the European Communities, Luxembourg, 2004.

Arsovski S., „Put od kvaliteta do kvaliteta života", Zbornik radova, Festival kvaliteta 2005., 32 Nacionalna konferencija o kvalitetu, Kragujevac, 2005.

Dašić D, Kalač B, "Osnovi ekonomije" Internacionalni univerzitet, Novi Pazar 2009.

Karavelić. Z, "Employment and education, the main determinants of economic developments", VSPEP, Prva međunarodna naučna konferencija pod nazivom "Zapošljavanje, obrazovanje I preduzetništvo", Beograd (EEE.2012)

Local indicators of Life indicators – supporting Local Communites to become sustainable, Audit Commision, London, 2005.

Markower, R. Pernick, C. Wilder "Clean Energy Trends" March 2007

Milivojević J. i dr. „Nova filozofija kvaliteta života", Zbornik radova, Festival kvaliteta života, 2011. 38. Nacionalna konferencija o kvalitetu, Kragujevac, 2011.

Milivojevic J. Kokić Arsić A, Grubov S., Savović I, Aleksić A., "Nauka I tehnologija u funkciji kvaliteta života", Zbornik radova, Festival kvaliteta života, 2012, 39. Nacionalna konferencija 2012. godine

Др Ивана Иконић
Висока школа струковних студија за менаџмент и пословне комуникације
Сремски Карловци

Смешна историја приватног живота Срба у хумористичко-сатиричком листу *Шаљивчина*

Апстракт: *Хумористичко-сатирички лист* Шаљивчина *(1891–1892; 1899–1900) је излазио у Београду, у власништву штампара Светозара Николића. У својим рубрикама, како вербалним тако и визуелним прилозима (илустрацијама), „Лист за шалу и растеривање брига" је предано пратио приватну и јавну сферу живота Срба на самом прелазу из XIX у XX век. Ревалоризацијом некада маргинализоване новинске грађе, лист* Шаљивчина *данас представља незаобилазни корпус књижевне грађе који припада српској хумористичко-сатиричкој књижевности тог периода. Посебно се у рубрикама издвајају феномени из српске приватне прошлости који понављају традицију Стеријиних жаока на свакодневни живот код Срба као што су: мода, образовање, женидбе/удаје, брачна неверства, забаве итд. Уредништво* Шаљивчине *(1899–1900) је карикирало каприце све моћнијег српског грађанства „заглављеног" између патријархалних и модерних норми што је било повод за (под)смех, чиме се директно утицало на видокруг шире српске читалачке публике и тиме индиректно утицало и на квалитет приватног, али и јавног живота код Срба.*

Кључне речи: *„Шаљивчина" (1899–1900), хумор и сатира, приватни живот Срба*

Српска периодика, посебно хумористичко-сатиричка, представља грађу вредну пажње због проучавања историјских, друштвених, културних, приватних прилика у животу Срба с краја XIX и почетка XX века. Шаљива периодика је често проговарала отвореније и храбрије од официјелне, озбиљне штампе. Данас је та врста периодике значајна, јер одражава и дух и карактер српског народа тог времена. Духовна црта српског бића је да се подсмева свему, да високо спусти ниско, а ниско подигне, преокрене наглавачке и постави тумбе. Нема недодирљивих и заштићених. Српска хумористичка периодика била је одјек и реакција на сличне публикације које су стизале из Будима, Пеште, Беча, али прилагођена српским приликама и неприликама. За разлику од шаљивих листова какви су нпр. били *Геца*, *Дар-мар*, *Брка*, који су се доминантно бавили политичким темама, *Шаљивчина* је много сличнији вршачком листу *Бубањ* по темама које се тичу приватног живота Срба и њихове културне историје. *Шаљивчина* је и својим именом предочавао смеховно наслеђе и настављао традицију првог таквог листа у Срба – *Шаљивца* (1850).

Лист *Шаљивчина* је у политичком смислу био наклоњен тадашњој српској влади (Кисић, 1990: 74). Власник листа био је штампар Светозар Николић, док је његов одговорни уредник био Д. А. Коен. *Шаљивчина, лист за шалу и растеривање бриге,*

како му је стојало у поднаслову, излазио је као ванредно издање *Новог дневног листа*, 1891. и 1892. године, али не постоји ниједан сачуван примерак из тог периода. Поново је излазио 1899. и 1900. године и ми ћемо у овом раду анализирати сачуване бројеве. Уредништво *Шаљивчине* је већ у 3. броју 1899. године рекламирало лист истичући његове квалитете у које се читаоци могу уверити по цени од само 5 пара. Тако је *Шаљивчина* најављиван као једини: „српски лист искључиво посвећен шали и забави", да су се „на њему окупиле најбоље наше књижевне снаге", да „доноси у сваком броју толико илустрација и слика, колико ни један други српски лист, а у скоро ће доносити и слике другог жанра са садржином пуном хумора". Те претенциозне најаве се, нажалост, нису обистиниле, али је ипак могуће осетити дух који је негован у овом листу.

Рубрика са 2. стране 1. броја *Шаљивчине* из 1899. године носи наслов „У место уводна чланка" и у њој је програмски дефинисан хуморни профил листа где се каже: „Забаве ће дати и обилне шале, / Весеље и срећу, разбрибригу сваку – / Све у ступце мале / И у стилу лаку." Уредништво *Шаљивчине* је неговало рубрике у наставцима, као што су стална рубрика „Подлистак" (хумореска из Београдског живота од Ђаволана) и мање текстуалне хумористичке прилоге „Из живота", „Карикатуре", „Ћела Раде и фрау Пијаде", Мали листак „Зубобоља", „Искрице", а затим и бројне „Загонетке", „Анегдоте", „Аритмогриф", „Штипалице", „Мудрованке" итд. Већ наслови прилога указују на то да је њихов садржај смешан, а тиме се одржава весели и опуштени дух читалачке публике. У жељи да удовоље публици, уредништво је уврстило и доношење ликовних прилога (карикатура), па је тако остварена динамика између визуелних и вербалних елемената и већа сугестивност прочитаног кроз визуелно.

Нашу анализу духовног и интелектуалног живота Срба, као и њиховог породичног и културног живота, те различитих делова српске традиције, започећемо приказом српске кафане као места политичког, културно-уметничког и друштвеног живота (Нушић, 1984: 59–60; Матош, 1952: 30–31). У првом броју *Шаљивчине* од 4. новембра 1899. у слици и речи „Нешто му фали" представљена је незгода из једне престоничке кафане. Гост је непрекидно дозивао келнера и говорио да не може да поједе супу. Након три послужена тањира супе том госту, газда је установио да овај нема кашику. Прилог је писан слично позоришним сценама, а карикатуром се аутор, заправо, подсмева лошој услузи, а не приказаним јунацима. Одмах испод ове карикатуре уредништво листа је смишљено поставило провокативно питање у склопу маркетиншке промоције листа. Питање је гласило: „Шта је пољубац?", а одговор је био дат у 2. броју *Шаљивчине*.

Шаљивчина бр. 5 од 18. новембра 1899. године на стр. 35 објављује визуелно-вербални прилог под насловом „Крепак разлог". У њему нека госпођа добронамерно и аргументовано саветује младића, будућег очног лекара, око избора струке. Ево тог дијалога: „*Госпођа*: Грешите! Ви сте сиромашан човек, па треба што више да зарађујете. *Младић*: Па то је исто. *Госпођа*: Не! То не може никад бити ! Човек има два ока а тридесет и два зуба, па је онда зубобоља врло чешћа од главобоље!" Као што је и

у овом примеру очито, карикатуриста у *Шаљивчини* није имао намеру да се подсмева изгледу људи, већ начину њиховог резоновања.

Шаљивчина у бр. 6 од 21. новембра 1899. године на стр. 46 има карикатуру под насловом „Ћела Раде и фрау Пијаде – **Клариса** им разговоре краде –”. „Ћела Раде и фрау Пијаде“ су причали понеку занимљиву згоду из живота која је била део свакодневнице, истргнута и стављена у лист како би читаоце забавила и увеселила. Препознатљиву илустрацију пратио је текст писан у форми дијалога. У овом наставку илустрована је прича о неузвраћеној љубави. Младић је добио корпу од несташне девојчице и није могао да је преболи. Одлази од куће и опрашта се и од мајке и од живота. Међутим, добро размисливши о свему, посебно о женској несталности у љубави, младић се касно ноћу враћа кући и говори мајци: „Од сада ћу – себе кривим – Само за те ја да живим!”

Шаљивчина у бр. 8 од 28. новембра 1899. године на насловној страници доноси карикатуру под насловом „На Калимегдану”. Млади господин лепог понашања и углађених манира на излазу из Калемегдана наилази на уметак-курјук женске косе који је изгубила нека госпођица. Он је намеравао да јој га културно врати, али она му љутито, сва црвена у лицу одговара: „Али, господине то моја коса није! – О, молим, госпођице, ја то и не велим, али је ова коса пала са ваше главе!” Препознајемо причу о покондиреним дамама из Стеријине лектире, а ово је и иначе био омиљени мотив за исмевање жена у шаљивој периодици XIX века. Уредништво *Шаљивчине* није опраштало српској жени каћиперство, нити њено удаљавање од онога што се сматрало животом по патријархалним узусима. Тако је и у наредним годинама српска жена била разапета између онога што би се могло назвати животом „обичне” (Вучетић, 2007а: 153–157) и животом „необичне” Београђанке (Вучетић, 2007б: 158–164).

У истом бр. 8 на стр. 55 је прилог „Слаже се” у ком се проблематизује вечита женска слабост – помодарство, али и потрошачки дух и хир купохоличарства. И оновремену жену је мучила грозница куповине из доколице и просте забаве. Ово се посебно односило на оне жене које нису финансијски биле у могућности да се на овакав начин забављају. У расправи између Госпође и Господина са слике о томе ко је бржи и „подузетнији” у животу, Господин довитљиво закључује: „Шта ви у једном часу накупујете, то ми често не можемо да платимо за годину дана.”

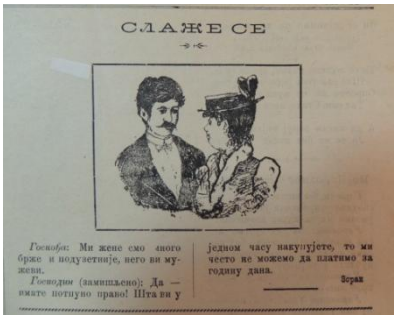
СЛАЖЕ СЕ

Госпођа: Ми жене смо много брже и подузетније, него ви мужеви.

Господин (замишљено): Да — имате потпуно право! Шта ви у једном часу накуцујете, то ми често не можемо да платимо за годину дана.

Зоран

Од давнина је код нас укорењена појава мита ради добијања неких повластица и привилегија, а да то није заобишло ни образовни систем у прошлости српског школства Милован Глишић је показао у причи „Глава шећера". Мито и корупција су постали саставни део понашања грађанског друштва. *Шаљивчина* бр. 15 од 25. децембра 1899. године на стр. 111 доноси новинску рубрику „Пред Божић". У породичној атмосфери, деца пишу домаћи и игра речима ствара комични ефекат. Син је пером за писање направио крмачу (мрљу од мастила), па каже: „А је ли мамице, шта ћу ја да чиним са крмачом." Мајка се чуди оваквом синовљевом питању када зна да је учитељ већ добио за поклон прасе као мито, па вели: „Шта, зар њему није довољно прасе него хоће и крмачу!" Син исправља мајку: „Не, него са овом крмачом што сам је учинио на пропису."

У бр. 1 *Шаљивчине* од 2. јануара 1900. године на насловној страни стоји карикатура са насловом „Историја једног мужа – може бити још и дужа" коју је потписао Domino. Уредништво је често проблематизовало тему брачног неверства, посебно женске невере. Такав став је својевремено имао и велики српски хумориста и публициста Бранислав Нушић. У стилу декамеронских невероватних прича о љубавним акробацијама и набијању рогова мужу, испричана је незгода Митина. Његова жена по целу ноћ тумара по вароши. Како жене нема, Мита у бунар спушта уже. Уместо женског, чује се мушки поклич. Мита баца и повлачи конопац и има шта да види – Симу брицу. На констатацију Митину „*Шта ћеш овде несретниче*!", добија одговор „„*Дошао сам ради Мице*!"" Аутор карикатуре даје могућност читаоцу да сам наслути и изрежира крај: „Шта је, даље, с овим било? Слика ћути – Сими мило!"

У кратким цртицама из рубрике „Из живота", *Шаљивчина* упознаје своје читаоце с догађајима у којима су протагонисти обични људи. Згоде и незгоде које их сналазе имају поучну црту, а у њима може да се препозна сваки читалац. Тако је у бр. 3 *Шаљивчине* од 11. новембра 1899. године на стр. 18 поновљен мотив басне о два тврдоглава јарца, али овог пута с наравоученијем да паметнији попушта. Повици на женску џангризавост присутни су у текстуалном прилогу у ком се жена назива оштроконђом, ни муж не може да изађе на крај с њом, па каже (за себе): „Таква си оштроконђа, ни жуљеви се код тебе не могу скрасити!" Ђачки хумор налик на чувене вицеве о довитљивом и домишљатом Перици проналазимо и у *Шаљивчини* у прилогу насловљеном **На часу**: „*Учитељ* – Ког је рода именица пиле? *Ђак*: (мисли на нешто, па после мале паузе): – А молим вас, господине, кажите ми: јели петлић или кокица!.." Или у прилогу о младим женама, посебно оним имућнијим, које су полагале на моду,

говори се да оне не маре нимало за кућне послове и да су невичне у кухињи, те су биле често предмет подсмеха и прозивке. Тако је једној домаћици и теле било криво – јер је маторо!

У сталној рубрици у наставцима „Искрице – из Сафирових *Предавања* –" у бр. 4 *Шаљивчине* од 14. новембра 1899. године на стр. 29 налазе се сатирична размишљања из сфере људског живота преузете од тад популарног Сафира (Рошуљ, 2014: 99–100). Предавања су била у форми афоризама и требало је да нагнају читаоце да на другачији, критичкији начин посматрају свет око себе. Навешћемо само неке типичне примере који су актуелни и данас: „За своју каријеру потребује човек две ствари, да би могао напредовати: или да је будала, или да има протекције!"; „У колико су завист, љубав и пламен слични?.. Све троје расте и око себе сажиже!"; „Који је најтежи посао руке у животу?.. Када њих двоје на олтару једно другом пруже руке."; „Људи мисле, да су рођени, да буду срећни, а жене опет мисле да су просто за то рођене, да друге учине срећним." итд.

Кратким анегдотама у рубрици „Из живота" *Шаљивчина* нас води кроз скоро све структуре социјалне сфере живљења у Србији својим пикантним, сажетим приказима социјалног живота како урбаног, тако и сеоског миљеа тадашње Србије. Ево неких сегмената анегдота „Из живота" почевши од бр. 1 од 4. новембра 1899. На стр. 5 је прилог који деконструише историју приватног живота, посебно норме које су важиле за брачни и породични живот. Добра удаја са 15–16 година била је идеал младим девојкама, јер им је она осигуравала лагодну егзистенцију. Занемарујући сопствено интелектуално развијање, девојке су трагале за сигурношћу брака као инстутуције. Ево једног примера: „**Из женског завода.** – То је нечувено, Катице!... Скоро вам је тринајест година, а не умете ни да пишете како ваља ваше породично име!... – Па то и не мора бити, госпођице... још за ово две три године док се не удам!" Познато је (Симић, 2006: 153), наиме, следеће: „У четрнаестој години девојчице из градских породица биле би представљене друштву на балу, игранци или пријему. (...) У том тренутку се терминологија мењала: она више није била дете, већ девојка која је репрезентовала врлине – честитост, љупкост и благост."

Да су у *Шаљивчини* прилози били променљивог успеха, а шале пружале лаку забаву читалачкој публици могу да посведочи следећи пример: „**Из позоришта.** *Управитељ*: – Зашто се одали глумовању, кад немате дара? *Глумац*: – Љубав к даскама одвукла ме је на позорницу! *Управитељ*: – Онда сте требали да будете тишлер!" Као омиљена рубрика шаљиве штампе у XIX веку појављивале су се и загонетке које су читаоце увесељавале и терале да одгонетну постављено питање. Тако су у *Шаљивчину* уврштаване и загонетке као што је то случај са бр. 8 од 28. новембра 1899. на стр. 59: „Зашто се за пијана човека каже, да је пијан као секира? Зато што је пијан човек, као секира, накратко насађен."

Објављивањем „Аритмогрифа" *Шаљивчина* је настојао да читаоцима пружи још мало забаве. Данас би се то назвало мозглицама, јер су слова замењена цифрама, па је

требало учинити напор и заменити цифре словима како би се одгонетнуо тражени појам. У неким бројевима није решење дато уопште, а за неке је дато накнадно. Тако се у бр. 1 на стр. 7 објављује први „Аритмогриф”, а његово решење је дато у бр. 3 на стр. 23 од 11. новембра 1899. и то изгледа овако: „1 2 3 4 5 6 7 8 – име једне државе у Африци (Трансвал); 1 2 3 6 7 – биљка, која расте по пољу (Трава); 1 3 2 7 5 – име једног јунака у једном Гогољевом роману (Тарас); 5 8 3 6 7 – оно чему сваки тежи (Слава)” итд.

И у сталној рубрици у „Штипалицама” уредништво настоји да мало „продрма” своје читаоце и развесели их досеткама из свакодневног живота. Тако у бр. 12 од 12. децембра 1899. на стр. 88 објављује следеће досетке: „Шта је код глумца најнужније? – Ноге, јер иначе не може на бину ступити.“; „**Срамота га**: Неки човек, видевши из далека свог лечника, уклони се. Запитали га за узрок томе. Та, вели, срамота ме, да изађем преда њ; давно већ нисам био болестан.” или **Ни по што:** „Фотограф Иша рећи ће неком удовцу: ‚Ја ћу се потрудити, да слика ваше покојне супруге буде тако верна, само да проговори!' – ‚Да проговори! – рече узбуђено удовац – ни пошто, ако бога знате!'”

Шаљивчина је у својој вербално-визуелној рубрици „Мудрованке” увек изненађивао читаоце мудрим мислима у стиху. Тако у бр. 15 од 25. децембра 1899. на стр. 114 кроз ведар смех говори о разним животним истинама. На пример: „У рујном вину истина лежи, / За то га треба пити; / Ко данас жели истину рећи / Он мора пијан бити (...)”. Исти сарадник *Шаљивчине* је и у броју 1. од 2. јануара 1900. године донео још једну песму која почиње стиховима: „Сваки дан се мисли роје – / Мислиш шта ћеш сваки дан, / Час се тешки јади броје, / Час угледаш среће стан. / Нашта све то? Пусти нека / Мирно тече дан по дан. / Што нам дође то се чека / Све је друго узаман! (...)” У истом шаљивом тону настављена је стихована исповест, коју је овај пут потписао сарадник под псеудонимом Д., а посвећена је цигаретама. Песма у свему подсећа на читаоцима омиљене постиљонске оде Јована Јовановића Змаја (Клеут, 2003: 75−90), а почиње типичним речима: „О, дувану, мој верни другару, / За те дајем и последњу пару! (...) / Није само да те људе цене / Но воле те чак и саме жене. / Та још мало па ће бити мода, / Да и жена са цигаром хода”.

У истом 15. броју *Шаљивчина* има рубрику „Из савремености”. Издвојили бисмо један пример под насловом „Модерна жена” која као да је изашла из Нушићеве комедије *Ујеж*: „*Он*: ‚Жено, за Бога што допушташ да нам деца иду овако јадна, исцепана. Срамота је!' *Она*: ‚Немам кад; ти знаш да сам одборница у друштву „за напуштену децу” па имам ваздан посла.' *Он*: ‚Добро, онда ћу и ову нашу дати тамо'.”

У последњој рубрици коју ћемо поменути – „Којешта о жени” – у бр. 2 од 6. јануара 1900. на стр. 13 *Шаљивчина* је поново био инспирисан женама. Читаоцима су на располагању мизогене формулације о женама, њиховој поквареној и превртљивој природи. Издвојићемо неке: „Жена има увек кесу суза уза се.”; „Жена се узда у плач, а лопов у добру срећу.”; „Жена, ватра и море – не зна се које је горе.”; „Жена се смеје,

кад може; а плаче, кад хоће.” или „Жена неће казати оно, што не чује.” Такође, у бр. 8 од 28. новембра 1899. на стр. 55 у тексту „Наше жене” дато је још једно хуморно поређење жена и одређених врста пића према женином животном добу: „Жене у свом детињству наличе води, од дванаесте до петнаесте године лимунади; младе даме од османаесте до двадесет и пете године шампањеру; од овог доба до четрдесете ликеру; од четрдесете до педесете обичном киселишу, а од педесете претварају се у ... сирће.”

Можемо закључити да су Срби од самог почетка развоја журналистике волели и радо читали новине, како оне озбиљне, тако и шаљиву штампу и она је подједнако била конзумирана и у мушким и у женским круговима. Било да су се новине читале у салонима (богати власници), народним читаоницама (интелектуалци), кафанама или берберницама (обичан свет), Срби су показивали ведар и подмешљив дух према свему што се догађало, а тиме су показивали и да је њихов дух виталан и да им та шаљива призма омогућава да преброде и најжешће кризе. Уз књиге које су биле одраз интелектуалне и материјалне моћи и престижа, новине су биле јефтине и у њима се бележио и књижевни, али и приватни живот Срба.

Прегледом прилога у листу *Шаљивчина* видимо да су и визуелно и вербално то безазлене шале без сатиричне жаоке. Јунаци су представници друштвене категорије (господин, госпођа, лекар, учитељ, ђак, удавача, прељубница), тако да су свевремени и свеопшти. Хумор у овом листу се може окарактерисати као малограђански. Могли су да га појме и најнижи и највиши слојеви друштва, свих узраста и образовних нивоа. Смех који је однегован у *Шаљивчини* само понекад делује као цинизам, посебно његови мизогени делови, али претеже здрав и ведар хумор, који је повећавао тираж и обезбеђивао перманентну продају листа. Он је верно огледало свакодневице и градског и сеоског живота. Временска дистанца није учинила неразумљивим ове хумористичке странице савременом читаоцу. Српске прилике, менталитет и обичаји и данас пружају богат материјал за шалу и сатиру која би требало да искритикује негативне појаве, да исмеје застрањивања, да насмеје читаоца и да покуша да исправи аномалије. За разлику од политичке хумористичке штампе из истог периода, врста хумора из *Шаљивчине* се није битно променила до данас, јер се природа људи не мења, а менталитет је остао исти, као и основа духовног и интелектуалног живота који има своје корене управо у том времену.

Литература:

1. Бикицки, Милана (1964) „*Шаљивчина* и *Рабош* два ретка хумористичка листа”, *Библиотекар*, година XVI, бр. 5–6, Београд, 391–395.

2. Вучетић, Радина (2007а), „Могући дан једне *обичне* Београђанке”, *Приватни живот код Срба у двадесетом веку*, приредио Милан Ристовић. Београд: CLIO, 153–157.

3. Вучетић, Радина (2007б), „Могући дан једне *необичне* Београђанке”, *Приватни живот код Срба у двадесетом веку*, приредио Милан Ристовић. Београд: CLIO, 158–164.
4. Кисић, Милица (1990), „Српска хумористичка штампа (*Библиографија*)”, *Новинарски летопис, 3*(3), 60−116.
5. Клеут, Марија (2003), „Постиљонске оде Јована Јовановића Змаја”. У: Јован Јовановић Змај, *Гледајући Нови Сад, постиљонске оде Јована Јовановића Змаја*. Нови Сад: Матица српска/Змај, 75–90.
6. Матош, Антун Густав (1952), „Стеван Сремац”. У: Матош, Антун Густав. *Есеји и фељтони о српским писцима*. Београд: Просвета, 30–31.
7. Нушић, Нушић (1984), *Стари Београд*. Београд: Просвета.
8. Рошуљ, Жарко (2014), *Час описа часописа VI, Жанрови у српској шаљивој периодици (1830–1918)*, Матица српска–Институт за књижевност и уметност, Нови Сад–Београд.
9. Симић, Владимир (2006), Свет детета и његова слика у српској уметности 19. века. У: *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку*, приредили Ана Столић, Ненад Макуљевић. Београд: CLIO, 133–161.

Humorous history of Serbian private life in humorous-satirical journal *Šaljivčina*

Abstract: *Humorous-satirical journal* Šaljivčina *(1891–1892; 1899–1900) was published in Belgrade, by his owner and printer Svetozar Nikolić. In its columns, verbal and visual contributions (illustrations), „Journal for humour and dispelling worries” was thorough in observing the private and public sphere in Serbian life at the end of the XIXth and the beginning of the XXth Century. After the revalorization of once marginal periodicals, the journal* Šaljivčina *today represents the literature source which should not be neglected and which belongs to the Serbian humoristic-satirical literature of that period. In those columns some phenomenon from Serbian private life are outstanding and they repeat the tradition of the Sterija's stings regarding everyday life of Serbs such as: fashion, education, wedding, marriage infidelities, entertainment etc. The editors of* Šaljivčina *(1899–1900) used to caricature all the caprices of the powerful Serbian bourgeois class „stucked” between the old patriarch and modern norms and that was the reason for irony and laughter, which had a direct impact on point of view of the wide Serbian readership and indirectly influenced the quality of the private, as well as the Serbian public life.*

Keywords: *„Šaljivčina” (1899–1900), humour and satire, Serbian private life*

Ivana Radojević, Fakultet za menadžment, Univerzitet Metropolitan - Beograd

Milan Stamatović, Fakultet za menadžment, Univerzitet Metropolitan - Beograd
Karolina Perčić, Fakultet za menadžment, Univerzitet Metropolitan - Beograd
Ljubiša Stamatović, Beogradska Bankarska Akademija, Univerzitet Union - Beograd

Psihološki aspekti procesa doktoriranja

Apstrakt: Prolazeći kroz dug period tranzicije Srbija je naučni rad i naučne radnike stavila u nezavidan položaj. Doktorat kao vrhunac naučnog rada danas je u velikoj meri obezvređen i status naučnih radnika uzdrman. Pored nezavidne društvene i finansijske pozicije u kojoj se studenti doktorskih studija danas nalaze, postoje i psihološki aspekti koji u mnogome određuju dalji tok i konačni ishod njihovih studija. U ovom radu biće prikazan deo rezultata sprovedenog istraživanja o psihološkim aspektima procesa doktoriranja.

Ključne reči: doktorat, doktorske studije, psihološki aspekti, doktoranti

UVOD

Proces doktoriranja, nakon uvođenja Bolonjskog procesa u visokoškolsko obrazovanje u Srbiji, je u velikoj meri promenjen u odnosu na period pre. Pored potpuno novog sistema rada na doktorskoj disertaciji javlja se i problem nedovoljnog broja mentora i velikog broja studenata koji su upisali doktorske studije u Srbiji.

Većina studenata doktorskih studija u Srbiji nailazi na različite poteškoće tokom svojih studija i pisanja doktorske disertacije. Stoga ne treba prikrivati niti umanjivati teškoće, prepreke, izazove i iskušenja na koja doktoranti nailaze u svim fazama procesa. Prema autoru Mileru, oni moraju prevazići negativne misli i osećanja kako bi uspeli da završe pisanje doktorske disertacije, a pored toga potrebno je da izgrade samopouzdanje da mogu ispuniti taj cilj (Miller, 2008). Cilj je merljiv i dostižan. Ukupno aktivno vreme za izradu disertacije je 1078 sati, tj. u slučaju da se radi 40 sati nedeljno na izradi disertacije, to iznosi 27 nedelja ili 6 ½ meseci (Foss, Waters, 2007). Stoga, uz vreme koje može biti jedan od razloga za odustajanje, brojni su faktori koji mogu ometi proces doktoriranja ili dovesti konačno do odustajanja.

Pored njihovih ličnih osećaja i psiholoških aspekata koji utiču na stepen motivisanosti da završe svoj rad, jednu od glavnih uloga ima i mentor rada koji može svojim neiskustvom prouzrokovati anksioznost kod kandidata koja na kraju može dovesti do odustajanja (Dunleavy, 2003). Može se reći da je komunikacija sa mentorom, u dogovorenim vremenskim intervalima, izuzetno važna za doktoranta jer je od ključnog značaja za održavanje kontinuiteta i motivacije (Milivojević, 2009). Takođe, osećanje napetosti i frustracije je neizbežna faza svakog kreativnog procesa (Milivojević, 2011). Mentori dobro poznaju ovaj "sindrom" (Hudson, 1977) i mogu pomoći doktorantima da nastave svoj kreativni proces pisanja disertacije.

Kao osnove sprovedenog istraživanja mogu se navesti dva rada na sličnu temu. U prvom koje je sprovedeno u Francuskoj je korišćena metodologija intervjua (Boursier, 2000) dok je ciljna grupa istraživanja sačinjena je prema terminu sociologa Bertoa tzv. situaciona kategorija (Bertaux, 1997), gde je svim ispitanicima zajednička situacija bila pisanje doktorske disertacije. Drugi je rad autora Milivojević i Stamatović Subjektivno iskustvo procesa doktoriranja.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Istraživanje je realizovano kao transverzalna studija, empirijskog karaktera. Pored empirijskog, kao osnovnog eksplikativnog metoda, u fazi definisanja teorijskog okvira rada, korišćen je bibliografsko spekulativni metod, a prilikom obrade i interpretacije rezultata statistički metod. Prilikom prikupljanja podataka korišćena je nestandardizovana istraživačka tehnika – anketiranje. Istraživanjem na uzorku primenjen je instrument tehnike anketiranja – upitnik. U pisanoj formi pomoću njega su se ocenili psihološki aspekti studenata doktorskih studija, njihov odnos prema studijama i fakultetu. Prikupljeni podaci obrađeni su aplikativnim SPSS sistemom uz primenu deskriptivne i komparativne statistike.

Uzorkom je obuhvaćeno 194 ispitanika. Upitnici su slati elektronskim putem. Uzorak je slučajan, uz uslov da je ispitanik student ili je završio doktorske studije.

Predmet sprovedenog istraživanja je utvrđivanje psiholoških aspekata ispitanika tokom studiranja na doktorskim studijama.

Naučni cilj istraživanja je dobijanje podataka o trenutnom psihološkom stanju i stavovima studenata doktorskih studija tj. subjektivnom iskustvu studenata doktorskih studija o samom procesu doktoriranja. Ovim radom dobiće se podaci koji će biti osnova za dalja naredna istraživanja, a u cilju unapređenja rada na doktorskim studija.

Praktični cilj istraživanja ogleda se u kreiranju modela praćenja rada i psihološkog stanja studenta na doktorskim studijama kroz mentorski rad.

Polazne hipoteze istraživanja

H0 – Psihološki aspekti studenata doktorskih studija zavise od njihovih individualnih karakteristika, odnosa prema studijama i fakulteta na kojem studiraju

H1 – Ispitanici različitog pola različito ocenjuju odnos fakulteta prema studentima

H2 – Ispitanici koji su doneli odluku za studiranje u različitom vremenskom periodu pokazuju različite psihološke aspekte prema doktorskim studijama

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Rezultati istraživanja pokazuju da je u obuhvaćenoj populaciji bilo 107 ispitanika (55,2%) muškog, a 87 ispitanika (44,8%) ženskog pola. Od toga 8,8% ispitanika je starosti do 25 godina, 77,8% ispitanika je od 25 do 40 godina i 13,4% ispitanika je preko 40 godina starosti. U posmatranom uzorku 29,4% ispitanika živi u bračnoj zajednici, 12,4% živi u vanbračnoj zajednici, 4,1% ispitanika je razvedeno, a najveći procenat 54,1% nikada nije bilo u braku.

U posmatranom uzorku 28 ispitanika (14,4%) je doktoriralo ili studira na privatnom, dok je 166 (86,4%) doktoriralo ili studira na državnom fakultetu. Glavni motiv za upis na doktorske studije kod najvećeg broja ispitanika (41,2%) bio je osećanje da je to ono čime žele da se bave, dok je kod 34,5% glavni motiv bila naučna radoznalost i želja da se istraži određena naučna oblast, a 10% ispitanika je navelo težnju da se pripada akademskoj zajednici kao glavni motiv.

Rezultati pokazuju da je u posmatranom uzorku više od pola ispitanika 66,7% imalo osećaj prepuštenosti sebi i usamljenosti. Dok se najveći procenat ispitanika (54,7%) se odrekolo nečega zbog doktorata.

Rezultati deskriptivne statistike – odnos fakulteta prema studentima

Od doktoranata je traženo da odgovore koja su od razočarenja doživeli u toku studija, pa su im ponuđeni odgovori: 1. Svojim dosadašnjim radom, 2. Tempom napredovanja, 3. Mentorom, 4. Fakultetom, 5. Materijalnim stanjem, 6. Ništa od navedenog.

Rezultati pokazuju da je najveći procenat ispitanika (42,8%) bio razočaran tempom napredovanja, zatim fakultetom (20,1%), a nakon toga mentorom (17%) i materijalnim stanjem (10%).

Dalje, rezultati pokazuju da je osećaj neefikasnosti imalo 29,4% ispitanika, osećaj zaglavljenosti 28,4% ispitanika, zbunjenost, konfuziju 22,2% ispitanika, dok je osećaj pretrpanosti imalo 29,4% ispitanika.

Kada su u pitanju emocionalne poteškoće, rezultati pokazuju da je najveći procenat ispitanika osetilo zamor (35,1%), zatim nezadovoljstvo (23,2%), slede prezasićenost (22,2%), bezvoljnost (11,3%), dok je razdražljivost osetilo 7,7% ispitanika.

Od ispitanika je traženo da odgovore na kakve vrste problematičnih situacija, pitanja ili izazova su nailazili tokom doktorskih studija. Rezultati pokazuju da je najveći procenat ispitanika (30,9%) nailazilo na iscrpljenost, na stres je nailazilo 28,4% ispitanika, na gubitak interesovanja 16%, nerazumevanje okoline 11,9%, dok je lošu komunikaciju sa mentorom imalo 7,3% ispitanika.

Komparativna statistika ocene zadovoljstva fakultetom

Komparativna statistika predstaviće se u odnosu na sledeće nezavisne varijable: Pol ispitanika, Godine starosti, Bračni status, Oblast izučavanja, Vreme odluke za studiranje i Faza na doktorskim studijama.

Za ocenu stavova ispitanika u pogledu odnosa i zadovoljstva fakultetom na kojem studiraju korišćen je χ^2 (*Pearson Chi-Square*) test, uz određen nivo stepeni slobode (df). Za značajnost razlike uzima se vrednost 0,05 (za vrednost $p \leq 0,05$ postoji statistički značajna razlika između varijabli).

Na osnovu sprovedene analize može se zaključiti:

- Pol ispitanika značajno utiče u na postojanje razlika u pogledu stavova da se Fakultet odnosi prema studentima doktorskih studija sa poštovanjem (Sig=0.041 < 0.05) i da Program koji je student izabrao je fleksibilan i može se uskladiti sa mojim potrebama i interesovanjima (Sig=0.018<0.05).
- Godine starosti značajno utiču na postojanje razlika u stavovima ispitanika u pogledu stava da Fakultet pomaže studentima doktorskih studijama prilikom objavljivanja radova (Sig=0.003<0.05) i u pogledu stave da student smatraju neke od predmeta i obaveza nepotrebnim i suvišnim (Sig=0.014<0.05).
- Što se tiče razlika u oblastima izučavanja, može se zaključiti da postoji razlika u pogledu svih stavova kod ispitanika koji izučavaju različite oblasti osim u pogledu stava da ispitanici smatraju da su neki od predmeta i obaveza nepotrebni i suvišni (Sig=0.220>0.05), pa se zaključuje da bez obzira koju oblast izučavaju ne postoji razlika u pogledu stavova ispitanika.
- Vreme u kojem su student odlučili da studiraju utiče značajno na stavove u odnosu na fakultet, osim u pogledu stava da fakultet vodi računa o profesorima (Sig=0.089 > 0.05) i stava da je fakultet jasan u pogledu očekivanja od studenata (Sig= 0.129 > 0.05)

- Faza tj. godina studija na kojima je ispitanik značajno utiče u odnosu na stav da fakultet na kojem studira ispitanik pridaje veliki značaja studentima doktorskih studija i vidi ih ka pomoć u istraživanjima (Sig=0.014<0.05), stava da fakultet veoma vodi računa o istraživanjima (Sig=0.000<0.05), stave da je fakultet jasan kada su u pitanju njegova očekivanja od studenata (Sig=0.000<0.05) i stave da se fakultet odnosi prema studentima doktorskih studija sa poštovanjem (Sig=0.000<0.05). U pogledu ostalih stavova godina studija ne utiče značajno na razlike u ocenama.
- Pol ispitanika značajno utiče na razlike u osećaju fizičkih tegoba tokom studija (Sig=0.014<0.05);
- Godine starosti značajno utiču na razlike u emocionalnim poteškoćama tokom studija (Sig=0.001<0.05) i u problematičnim situacijama, pitanjima i izazovima tokom studija (Sig=0.032<0.05);
- Bračni status utiče značajno na razlike u osećajima tokom studija (Sig=0.017<0.05);
- Vreme odluke za studiranje utiče značajno u odnosu na sve psihičke aspekte, osim u pogledu osećaja tokom doktorskih studija (Sig=0.192>0.05);
- Faza doktorskih studija ne utiče značajno u pogledu doživljavanja razočarenja (Sig=0.880>0.05) i u pogledu osećaja fizičkih tegoba (Sig=0.218>0.05) tokom doktorskih studija.

Ovim su potvrđene sve tri početne hipoteze.

Ocena stava da se fakultet odnosi prema studentima doktorskih studija sa poštovanjem

Od ispitanika se tražilo da ocene tvrdnju da se fakultet odnosi prema studentima doktorskih studija sa poštovanjem ocenama od 1 do 5 i to na sledeći način:
1 – potpuno se slažem;
2 – delimično se ne slažem;
3 – niti se slažem niti se ne slažem;
4 – delimično se slažem;
5 – potpuno se slažem.

U tabeli 1. u koloni srednje vrednosti (Mean) data je srednja vrednost ocene za svakog ispitanika različitih godina starosti i bračnog statusa , standardno odstupanje (Std. Deviation) predstavlja odstupanje srednje vrednosti, a N broj ispitanika u uzorku. Vidi se prema srednjim vrednostima da su najbolje ocene dali ispitanici koji imaju preko 40 godina i u bračnoj su zajednici.

Tabela 1. Srednje vrednosti ocena odnosa fakulteta prema studentima od strane ispitanika različitih godina starosti i bračnog statusa

GODINE STAROSTI	**BRAČNI STATUS**	***Mean*** **SREDNJA VREDNOST OCENA ODNOSA FAKULTETA PREMA STUDENTIMA**	***Std. Deviation*** **STANDARDNO ODSTUPANJE**	**N**
Do 25	Bračna zajednica	1.00	.	1
	Vanbračna zajednica	3.67	1.155	3
	Nikada nisam bio/la u braku	3.15	1.345	13
	Ukupno	3.12	1.364	17
Od 25 do 40	Bračna zajednica	2.95	1.478	44
	Vanbračna zajednica	2.78	1.166	18
	Razveden/a	4.00	.000	3
	Nikada nisam bio/la u braku	3.43	1.203	86
	Ukupno	3.23	1.297	151
Preko 40	Bračna zajednica	4.00	.739	12
	Vanbračna zajednica	4.33	1.155	3
	Razveden/a	2.80	.447	5
	Nikada nisam bio/la u braku	2.67	1.366	6
	Ukupno	3.50	1.105	26
Ukupno	Bračna zajednica	3.14	1.432	57
	Vanbračna zajednica	3.08	1.248	24
	Razveden/a	3.25	.707	8
	Nikada nisam bio/la u braku	3.35	1.232	105
	Ukupno	3.25	1.277	194

Izvor: Autor

Levene's Test of Equality of Error Variances iznosi 0,000 < 0,05, što znači da je homogenost varijanse narušena, odnosno varijansa zavisne promenjive nije jednaka je u svim grupama, pa se uzima strožiji nivo značajnosti greške od 0,01 za vrednovanje rezultata dvofakotrske analize.

Uticaj interakcije godina starosti i bračne zajednice u pogledu ocene odnosa fakulteta prema studentima, dat je u tabeli 2. u koloni Godine starosti/Bračni status Sig=0.007 što je manje od 0.01, pa se može zaključiti da postoje značajne razlike u ocenama odnosa fakulteta prema studentima kod ispitanika različitih godina starosti i bračnog statusa. Uticaj interakcije godina starosti i bračnog statusa je statistički značajan.

Nakon uticaja nezavisnih promenljivih, prelazi se na analizu zasebnih uticaja. Naime, u koloni Sig za godine starosti može se videti vrednost Sig=0.346, što je veće od 0.01, pa se zaključuje da je zasebni uticaj godina starosti za ocenu odnosa fakulteta prema studentima

nije statistički značajan. Takođe je Sig=0.388 kod bračnog statusa, pa se i tu vidi da zasebni uticaj bračnog statusa na ocenu odnosa fakulteta prema studentima nije statistički značajan. Zaključuje se poseban uticaj godina starosti i bračnog statusa nije statistički značajan na ocenu odnosa fakulteta prema studentima.

Tabela 2. Uticaj interakcije promenljivih godina starosti i bračni status u pogledu ocena odnosa fakulteta prema studentima

Promenljive	**Df**	**F**	**Sig.**
Godine starosti	2	1.068	.346
Bračni status	3	1.013	.388
Godine starosti/Bračni status	5	3.293	.007

Izvor: Autor

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Sam rad na doktorskoj disertaciji predstavlja u velikoj meri zahtevan, složen i nadasve iscrpljujući posao. Kako se ne tako retko, na proces naučnog istraživanja, naučni rad, a samim tim i na naučne radnike gleda sa nižim stepenom poštovanja, kao neproduktivne, neefikasne, manje vredne članove društva, njihovo psihološko stanje je narušeno i njihov rad obezvređen.

Pored nedefinisanog statusa, loših finansijskih uslova, nepovoljnog položaja na fakultetu studenti doktorskih studija, bez obzira na neizvesnu budućnost, ulažu velike napore kako bi završili svoja istraživanja i time zaokružili započeti proces pisanja doktorske disertacije.

Zanimljivo je navesti izjavu jednog od ispitanika: „Rektor jednog privatnog univerziteta je naveo da asistenti moraju živeti na rubu egzistencije.“ I pored ovakvih i sličnih izjava i negativnog stava osoba iz okruženja većina doktoranata je istrajna u svom cilju da završi doktorske studije i zaokruži proces doktoriranja.

Poteškoće na koje studenti doktorskih studija nailaze tokom svojih studija i procesa pisanja doktorske disertacije ne treba prikrivati niti umanjivati, već ih treba identifikovati i raditi na njihovom rešavanju i prevazilaženju.

Ovo istraživanje biće osnova za naredna istraživanja gde će se akcenat staviti i na ostale faktore koji mogu ili vrše uticaj na doktorante i sam proces doktoriranja.

LITERATURA

1. Bertaux D. (1997), Les récits de vie (Life stories, an ethnosociological perspective), Paris, Nathan

2. Boursier I. (2000), L'itinéraire du doctorant, Projet de licence de Sociologie, Direction V. Elrich, Departement de Sociologie-Ethnologie, Universite de Nice-Sophia Antipolis.
3. Dunleavy, P. (2003) How to Plan, Draft, Write, and finish a Doktorial Thesis or Dissertation, Palgrave, Macmillan, N.Y.
4. Hudson L. (1997) Human Beings: An Introduction to the Psychology of Human Experience, New York, HarperCollins Publishers.
5. Milivojević, T. (2009) Motivacija za rad, Filip Višnjić, Beograd.
6. Milivojević, T. (2011) Psihologija stvaralaštva, Megatrend univerzitet, Beograd.
7. Milivojević, T. i Stamatović, M. (2011) Subjektivno iskustvo procesa doktoriranja. Megatrend revija, 8(2), pp. 573-586.
8. Miller A. (2008) Finish Your Dissertation Once and for All!: How to Overcome Psychological Barriers, Get Results, and Move on With Your Life, American Psychological Association (APA).
9. Foss S., Waters W. (2007) Destination dissertation: a traveler's guide to a done dissertation, Rowman & Littlefield Publishers, Maryland.

Бојан Даковић, Технички факултет “Михајло Пупин”, Зрењанин (Универзитет у Новом Саду)

Технологијама и информацијом ка освајању тржишта

У раду се објашњава временска линија образовања појединца, а самим тим и друштва у целини, тачније како и на који начин прилагодити образовање новонасталој ситуацији у којој економија знања води главну реч у развоју економије. Кроз подстицање предузетничких идеја и спајањем академског и пословног света, оспособљава се већи број грађана за активно учествовање у решавању проблема у разним областима које доприносе развоју економије и приливу инвестиција. Такође конкретно везано за развој Републике Србије, предочена је важност оснивања Развојне Банке Дијаспоре која би преко свог повлаштеног статуса била у стању да ревитализује посрнулу српску економију и привреду, створи нова радна места и спречи одлив мозгова у иностранство. Пошто су државни органи слабо организовани и повезани међусобно, потребно је дефинисање и увођење новог радног оквира који ће деловати кохезивно и наравно оформити специјалне надлежне органе који ће контролисати рад истих. На послетку објашњено је на који начин можемо додатно зарадити промовисањем услужног туризма.

информациони систем, предузетништво, ГИС, паметни градови, цивилна заштита, пољопривреда, Ардуино, InternetOfThings, Развојна Банка Дијаспоре, корупција, услужни туризам

УТИЦАЈ ОБРАЗОВАЊА, НАУКЕ И ТЕХНОЛОГИЈЕ НА КВАЛИТЕТ ЖИВОТА

С обзиром да живимо у економији знања, веома је важно да се стварају информациони системи који ће бити прилагођени привредним гранама које их користе свакодневно, било да је у питању школство, здравство или одређене научне дисциплине. Наравно од виталног значаја је идентификовати лидере у овим пољима који требају бити носиоци промена и допуна оваквих система, тачније створити платформу за сарадњу, која ће дозвољавати истицање идеја утемељених на чињеницама, које су се такође доказале као ефектне у пракси. Стандардизација знања у образовним институцијама треба да омогући стручно усмеравање и пре свега анализу

способности појединца пре него што исти закорача академским путем. На овај начин добиле би се повратне информације на који се начин одвија процес учења и шта је потребно унапредити на основу узорка који је узет у разматрање. Због чега је ово битно? Одређен број ученика се погрешно опредељује за смер студија услед недовољне информисаности и целокупан процес усмерења некад зна да буде веома конфузан и стресан. Да не помињемо разне утицаје из околине који сугеришу у најбољој намери да помогну, али једноставно нису довољно стручни за исти задатак. У нашем образовном систему велики је недостатак подстицање предузетништва међу младима. Такође слаба је карика између образовног и пословног сектора. Спајањем ових сектора позитивно се развија свест о практичној примени стечених знања и отвара се простор за идеје и креативну расправу о проблемима и начину приступа њиховом решавању. Такође комуникацијом између академских институција и тржишта рада, спречићемо појаву засићености одређеним кадровима који ће јако тешко започети своју каријеру. Да би се друштво развијало у целости, потребно је реално сагледати тренутно стање и на основу јасне слике школовати потребан кадар, да би се касније створила радна места која с почетка нису била могућа. Република Србија има знатан потенцијал у природним богатствима, тачније има довољно обновљивих ресурса који јој гарантују просперитет. Проблем је у друштвеној одговорности и пре свега недовољној мотивацији у стварању система који ће пратити расположиве ресурсе и бринути о обнављању потрошених, рецимо у шумарству постоји систем који је у стању да употребом ласера изброји и спречи илегалну сечу стабала. Такође можемо напоменути ранији утицај цивилне заштите која је била обавезна у току служења војног рока који је нажалост укинут. Како се глобална клима пореметила, од суштог је значаја обучити цивилно становништо у заштити од елементарних непогода. Самим тим би се ти центри лакше повезивали и баратали свежим информацијама како би благовремено реаговали у случају опасности. У овом случају дотакли смо се организације месних заједница у очувању животне средине коју сви житељи уживају. Самим тим је идеална прилика продискутовати шта би информациони систем требало да покрива у смислу прикупљања података активних учесника у заједници, да бисмо били у могућности муњевито и адекватно реаговати на потенцијалне опасности у виду елементарних непогода. Овој организацији дефинитивно претходи систем паметних градова и географско информациони систем (ГИС). Неке од предности које носе паметни градови су: 1) ефективнија употреба земљишта 2) оптималније решење стамбеног питања и повећан степен укључености житеља 3) стварање проходнијег саобраћаја путем смањења загушења, загађења ваздуха и потрошње ресурса, побољшање локалне економије, промоција сарадње и обезбеђивање сигурности преко система надгледања 4) чување и развијање паркова, игралишта у циљу промовисања еколошког баланса у градовима који утиче на здравље становништва 5) унапређивање и промоција јавног превоза 6) увођење интернет сервиса за грађане преко којег ће моћи обавити већину послова за које је раније било потребно отићи у општину 7) стварање идентитета граду који се заснива на главној економској активности, здравству, школству, култури и слично 8) и наравно једно од важнијих карактеристика је примена паметних решења у инфраструктури и окружењу да би се успоставила заштита од елементарних непогода, користило мање ресурса и пружиле јефтиније услуге.

Говорећи о образовању очигледно је да већина академских институција унутар државе нису нарочито информационо повезане уколико не припадају циљаном Универзитету. Сматрам да је неопходно повезивање у органиизациону целину свих академских институција, поготово оних које деле исте циљеве. Примера ради техничке факултете са осталим техничким факултетима и слично. У већини градова библиотеке нису модернизоване и опремљене, да не говорим о капацитету где у појединим местима која броје и до 100.000 становника библиотека располаже са свега неколико спојених столова и два рачунара. Подстицање културе писања и усмеравање у самосталном истраживачком раду требало би бити организовано у свакој библиотеци и на сваком факултету. Још једна препорука је да се локални културни центри опреме за пружање оваквог типа информација и обука. На тај начин подстакао би се активизам међу младима, а такође би се исти привукли и задржали у оваквим институцијама које нуде културне, духовне и интелектуалне садржаје. Млади људи, а и сви заинтересовани били би у могућности да направе интересне групе које би се бавиле питањима стваралаштва, науке и уопште неких заједничких додирних тачака које би се временом развијале у озбиљније теме, а није искључено и ка решавању проблема које сусрећемо у свакодневном пословном и приватном животу. Дакле ВРЛО је битно подстаћи ту искру саморазвића кроз фокусирано истраживање квалитетних информација код младих, да би се то кроз школско доба развијало и усавршавало кроз интересне сфере појединца или појединке.

ЕКОНОМСКИ И ДРУШТВЕНИ ИНДИКАТОРИ

Како истраживања показују да држава Србија има највећи приход од извоза готовог софтвера и пољопривредних производа, поменућемо реч две о истом. Примера ради северна Србија обилује обрадивим површинама које су идеалне за прављење викенд насеља која би се касније удруживала у производњи воћа и поврћа. Чак шта више држава би требало да стимулише овакав огроман производни потенцијал кроз субвенције и кредите који би се лако отплатили уз ангажовање агронома који би пратили производни процес. Из личног искуства тврдим на то није лак посао, али уколико се правилно временски распореди и синхронизује, а пре свега осмисли у виду бизнис и метеоролошког плана, донеће очекиване резултате и понудити прилике за раст. Такође постоји уговор о слободној безцаринској трговини између Републике Србије и Руске Федерације. Наравно познато је да су уведене санкције ЕУ ка РФ и створена је прилика за извоз наших производа. Оно што би држава требала организовати са своје стране јесу правна помоћ и стварање откупних пунктова који би сабирали, мерили и транспортовали производе. Велики недостатак јесте одређен ниво сигурности, информисаности и организације у извођењу овакве акције. Наравно влада и неповерење грађана у гаранције владе, услед високог степена корупције. Стварањем информационог система и портала олакшали би сарадњу двеју или више страна. Визуелизовала би се реална понуда као прво и могли би се отворити први дистрибутивни и продајни канали. Касније у завршном делу рада напоменућемо

безбедносне аспекте који би решили овакве проблеме. Дакле објаснили смо пољопривредни потенцијал, а надовезаћу причу о Ардуино уређајима који ће нам помоћи да повећамо принос сетве. Употребом мале штампане плоче зване Ардуино и сензора који мере влажност земљишта и ваздуха као и температуру у могућности смо да контролишемо оптималне услове у зависности од културе коју гајимо. На пример паприка захтева температуру од 25 степени целзијуса и вишу, а такође проценат од 65 посто влажности ваздуха да би имала максималан раст и развиће плода. Према датим подацима Арудино уређај се програмира да преко сензора одржава константне оптималне услове током почетне фазе производње. На овај начин постиже се аутоматизација, а не помињемо могућност постављања IP камера и разних механичких додатака који се напајају путем соларних батерија и затварају-отварају пластеник и наводњавање, тачније распршивање воде уколико је потребно влажење ваздуха. Све ово подржава InternetOfThings инфраструктура и тако ви преко вашег мобилног уређаја имате податке у реалном времену и није потребно ваше физичко присуство у великом временском опсегу. Важно је рећи да сви ови уређаји, пошто се технологија константно развија и напредује, користе једноставне и јефтине батерије за напајање енергијом, које се такође могу повезати на соларни пуњач.

Развојна банка дијаспоре и њен глас у влади Србије

Познато је да је српска дијаспора позамашна, ако причамо географски од Аљаске до Новог Зеланда. Усаглашавањем и координацијом рада између Привредне Коморе Србије и представника региона дијаспоре, а такође и са представницима регионалних комора унутар државе могуће је сагледати реално стање и створити пословни дијалог, а за циљ створити повољан пословни амбијент. Проблеми српске привреде јесу ти што је она расцепкана и неконкурентна да би опстала на великом тржишту као што је руско. Дакле кроз јасно дефинисање РБД-а и давање специјалног статуса истој могуће је покренути посрнулу српску привреду и запослити људе, као и спречити одлив у ту исту дијаспору. Даљи ток развоја укључује постављање постојане организационе структуре, јасно дефинисање поступака и процеса у току производног циклуса и слично. Наравно ранији производни капацитети били су знатно виши, тако да би се та статистика вратила потребно је направити дугорочну стратегију развоја и пласмана како би се квалитетним и јефтиним производима поново освојило домаће и страно тржиште. Кључна реч у овој области су истраживање, развој и иновације производних процеса. У току ових процеса јавља се отпадни материјал, шкарт и слично који се може разменити са оближњим привредним субјектима у замену за неке сировине и слично. Хоћу рећи да мора постојати комуникација са осталим деловима привреде и правилно распоређивање свих материјала и сировина, пошто су на истом географском подручју, требало би максимално искористити потенцијал.

БЕЗБЕДНОСНИ ИНДИКАТОРИ

Стабилно друштво је уједно и безбедно друштво. У таквим окружењима могуће је пословати, живети и развијати постојећи систем. Када причамо о државном уређењу, говоримо о правној држави, тачније друштву у којем се закон примењује на сва лица. Проблем изражене појаве интересних група и мањак стратегије дугорочног развоја представља највећи безбедносни изазов у држави. Као почетак нормализације навео бих консолидацију свих супростављених страна и њихово свођење на заједнички садржилац, како би се донела дугорочна стратегија развоја на свим плановима. Политичка превирања која се не ретко заснивају на култу личности и емоционалним трзајима одмажу целокупном развоју друштва. Сагледавање ситуације у којој се јасно види шта доприноси и пре свега колика је наша моћ и позиција у окружењу допринеће повећању безбедности државе и регије. Иако спадамо под веома трусно геополитичко поднебље, требало би се концентрисати више на садашњост, како би нам будућност била извеснија у позитивном светлу. Сузбијање корупције и увођење контролних тела које ће надгледати управне органе допринеће бољој пословној клими и наравно већој конкурентности привреде која се заснива на реалним показатељима, а не фаворизованим интересним групама.

ТУРИЗАМ

Прилика за привлачење већег броја туриста, осим кроз рад туристичких агенција која имају интересантну понуду, може бити и рекламирање јефтиних услуга које у својој земљи туристи плаћају по неколико пута већој цени. Рецимо на пример денталне услуге или генерална поправка аутомобила и слично. На овај начин можемо спојити лепо и корисно, тачније имати задовољног туристу који ће своје позитивне утиске пренети и на своје суграђане који ће бити потенцијални будући клијенти. У овој грани од велике помоћи може бити српска дијаспора која би кроз отварање туристичких агенција потпомогла и повећала интересовање странаца да посете Србију и њене чари.

ЗАКЉУЧАК

Бавимо се трендовима у свету уз реално сагледавање окружења. Мисли глобално, делај локално. Правилном и временски усклађеном мотивацијом младих људи добијамо активне грађане који су свесни себе, свог окружења и ресурса који су им доступни. Како једини ресурс који се не може контролисати, а то је време, не можемо зауставити или успорити, потребно га је максимално искористити и не дозволити да нам се грешке понављају.

Paper explains timeline in educational cycle of individual, thus also society in whole, to be precise how and in what way to adjust education towards recently formed situation in which knowledge economy leads in developing economy. Through encouragement of entrepreneurial ideas and by connecting of academic and business worlds, higher number of citizens is being empowered for active participation in solving problems of various fields that contribute in developing the economy and attract investments. Also while we speak about

development of Republic of Serbia, we have to mention formation of Development Bank of Diaspora which would through her special status be able to revive fallen Serbian economy, create new jobs and stop emigration of educated citizens abroad. Because state agencies are poorly organized and connected among themselves, it is necessary to define and implement new framework which will act cohesively and of course form special supervision bodies which will be in charge of control. Finally we explain in which way we can additionally earn by promoting service tourism.

Dušan Rajčević, Fakultet za primenjeni menadžment, ekonomiju i finansije
Stevan Ivanović, Fakultet za primenjeni menadžment, ekonomiju i finansije
Prof. dr Miodrag Brzaković, Fakultet za primenjeni menadžment, ekonomiju i finansije

Poboljšanje lakoće korišćenja pomoću Fitsovog zakona

Apstratkt
Fitsov zakon (Fitts's Law) predstavlja empirijski model koji objašnjava karakteristike kompromisa između brzine i tačnosti pomeraja mišića u ljudskom telu, analogno Šenonovoj teoremi o kapacitetu kanala prenosa. Danas, sa pojavom grafičkog korisničkog interfejsa ili kraće GUI (Graphical User Interface), i različitih stilova interakcije, Fitsov zakon dobija na važnosti više nego ikada pre.

Abstract
Fitts's Law represents empirical model that explains compromise characteristics between velocity and precision of muscle movement in the human body, analog to Shenon's theorem about capacity of transmission channel. Today, with the appearance of GUI (Graphical User Interface) and different styles of interaction, Fitts' law becomes more important than ever.

UVOD

Fitsov zakon

Fitsov zakon (*Fitts's Law*) predstavlja empirijski model koji objašnjava karakteristike kompromisa između brzine i tačnosti pomeraja mišića u ljudskom telu, analogno Šenonovoj teoremi o kapacitetu kanala prenosa. Danas, sa pojavom grafičkog korisničkog interfejsa ili kraće GUI (*Graphical User Interface*), i različitih stilova interakcije, Fitsov zakon dobija na važnosti više nego ikada pre.

Psiholog Pol Fits (*Paul Fitts*), objavio je svoju teoriju o ljudskoj mehanici u članku 1954. godine. Ova teorija je za cilj imala upravo kretanje delova ljudskog tela. Fits je uočio da se akcija pokazivanja ili dodirivanja ciljanog objekta može meriti i predvideti matematičkim aparatom.

Fits je tvrdio da se veličina ciljanog objekta, zajedno sa njegovom udaljenošću od početne pozicije, može direktno meriti, što mu je omogućilo da modeluje lakoću sa kojom bi čovek mogao da izvede iste akcije sa različitim ciljanim objektima.

Formulacija Fitsovog zakona

Fits je započeo svoj rad tako što je napravio analogiju ljudskog motornog sistema sa ustanovljenom Šenonovom teoremom koja govori o kapacitetu kanala prenosa. Ona glasi:

$$C = B \cdot \log_2\left(\frac{S}{N} + 1\right) \quad (1.2.1)$$

U jednačini 1.2.1, C predstavlja efektivni informacioni kapacitet komunikacionog kanala, B predstavlja propusni opseg kanala, dok S i N predstavljaju signal i dozvoljenu snagu nivoa šuma, respektivno.

Fits je tvrdio da se rastojanje (D) može posmatrati kao snaga signala, a rastojanje od cilja (W) kao dozvoljeni šum.

Kada snažni predajnici prenose više informacija, postaje sve teže da se one prime kako se nivo šuma povećava. Slično tome, potrebno je više vremena da bi se pogodio cilj koji je udaljeniji i manji. Upotrebom ove analogije, došao je do sledećeg obrasca koji je danas poznat pod imenom Fitsov zakon:

$$T = a + b \cdot \log_2\left(\frac{D}{W} + 1\right) \quad (1.2.2)$$

U jednačini 1.2.2, T predstavlja vreme pomeraja za koje se dolazi do cilja, a i b su konstante koje se određuju empirijski, D predstavlja amplitudu tj. rastojanje od početne pozicije do centra cilja, a W je širina ciljanog objekta. Grafički prikaz dat je na slici 0.1.

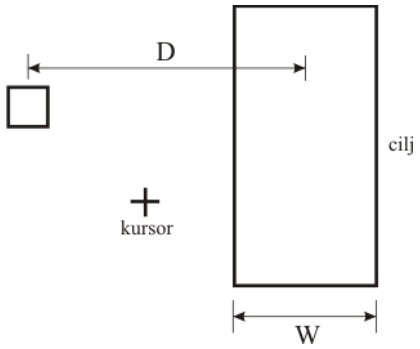

Slika 0.1. Grafički prikaz rastojanja kursora od ciljanog objekta

Drugim rečima, Fitsov zakon kaže da vreme potrebno za dosezanje cilja predstavlja funkciju veličine objekta i rastojanja od njega.

Primena Fitsovog zakona u interakciji čovek računar

Fitsov zakon odnosi se na pozicioniranje brzim pokretom, a ne kontinualnim pomerajima. Pomeraji pozicioniranja (kao što su pomeraj miša preko linka, a zatim klik na njega) tipično započinju brzim pomerajem prema cilju (balističkim pokretom) koji prethodi pokretima finog podešavanja (tzv. pokretima navođenja) preko ciljanog objekta. Pokreti navođenja obično oduzimaju najviše vremena i uopšteno govoreći, odgovorni su za većinu uzroka svih grešaka.

Pri dizajnu web-stranica, obično se od ljudi očekuje da kliknu na nešto. Kada želimo od nekog da napravi neku akciju i da klikne, najbolje je dizajnirati tako da način za klik bude što jednostavniji.

U računarskom smislu, Fitsov zakon je model koji može pomoći dizajnerima da donesu pravilne odluke pri izradi korisničkog interfejsa i dizajnu web-stranica. On se takođe može koristiti u kombinaciji sa drugim teorijama dizajna.

Veličina objekata

Da bi se smanjio problem pokreta navođenja, poželjno je da područja na kojima je moguće ostvariti klik budu veća. To se lako može postići upotrebom dugmadi i ikonica. Međutim, kreiranje što većih objekata nije optimalno rešenje u baš svim situacijama.

Fitsov zakon je logaritamska funkcija. To znači da rezultati predviđanja lakoće korišćenja objekta leže na krivoj, a ne na pravoj liniji. U web-dizajnu, to znači da će biti znatno lakše kliknuti na veoma mali objekat kada mu se poveća veličina za 15%, dok veoma veliki objekat neće imati isto poboljšanje lakoće korišćenja kada se uveća za 15%. Grafički prikaz zavisnosti indeksa lakoće korišćenja od veličine objekta dat je na slici 0.1.

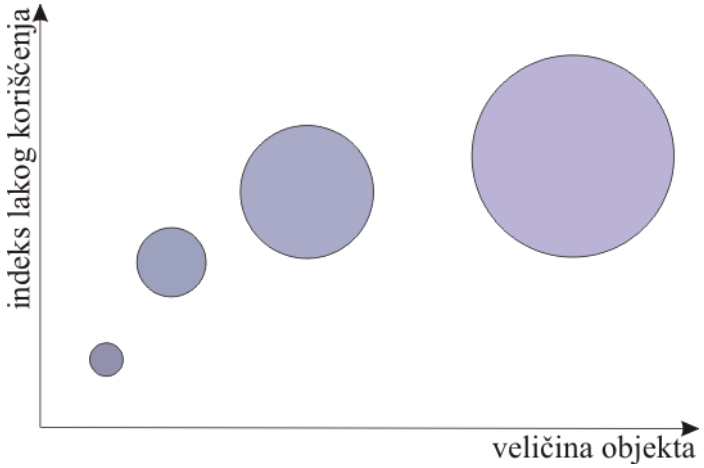

Slika 0.1. Grafik zavisnosti indeksa lakoće korišćenja od veličine objekta

Ovo predstavlja veliku olakšicu za dizajn na bilo kojoj platformi. Nelinearna zavisnost ostavlja nam na raspolaganju ograničen broj piksela za druge objekte. Naša sposobnost da merimo povećanje u lakoći korišćenja zasnovanoj na nelinearnom povećanju veličine, dozvoljava dizajneru da izrađuje efikasan i čist interfejs.

Kada bi veći objekti bili uvek bolji, onda bi se očekivalo da dugmad za „Kupovinu“ koja zauzimaju značajan deo ekrana, budu i najkorisnija. Funkcionalno, i zdravorazumski, znamo da to nije slučaj.

Pomeraj i rastojanje

Osim veličine ciljanog objekta, drugi osnovni činilac Fitsovog zakona predstavlja rastojanje između mesta gde se kursor miša trenutno nalazi i gde je potrebno da se pozicionira.

Postavljanje ključnih komponenti stranice jako udaljene, povećaće vreme potrebno za ostvarivanje sekvencijalnih zadataka na interfejsu.

Standardna procedura koja se koristi u dizajnu jeste grupisanje sličnih stavki u interfejsu. To dobrinosi lakšem pronalaženju sličnih objekata.

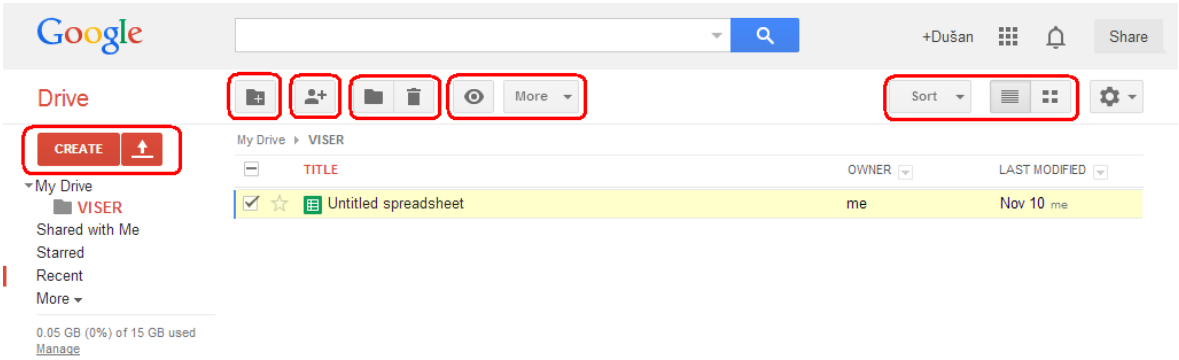

Slika 0.1. Veličina i grupisanje dugmadi

Na slici 0.1. dat je prikaz interfejsa Google docs stranice. Dugme Create na levoj strani interfejsa, najveće je na stranici pa je samim tim i najlakše pozicioniranje kursorom na njega. Ovo dugme je grupisano sa dugmetom za postavljanje već gotovih datoteka (*Upload*) predstavljeno strelicom na gore. Manjih je dimenzija, ali logički povezano u celinu sa dugmetom Create tako da omogućava lako uočavanje. Što je rastojanje između dugmadi sličnih namena manje, to je lakše njihovo korišćenje.

Problem primarnog piksela

Ključ optimizacije zadataka korisnika jeste poznavanje pozicije odakle korisnik dolazi mišem pre nego što ga preusmerimo na neku drugu stranicu. Ovo je teško ostvariti u web-dizajnu.

U interakciji čovek računar, jedan piksel je važniji od bilo kog drugog na ekranu. Taj piksel se naziva primarni piksel. Kao takav, on nosi najveću težinu.

Primarni piksel je referenca koja se koristi za jedinstvenu tačku u prostoru na kojoj se trenutno nalazi kursor. Za bilo koji računarski interfejs, rastojanje od ciljanog objekta uvek se može meriti određivanjem koliko je udaljen od primarnog piksela.

Slika 0.1. Primarni piksel

Programi za desktop često koriste prednost ovog koncepta. U Windows-u na primer, svaki put kada kliknemo desnim tasterom miša unutar programa, obično se pojavljuje kontekstni meni sa opcijama, koji ima svoj početak u primarnom pikselu. Ovo je prikazano na slici 0.2.

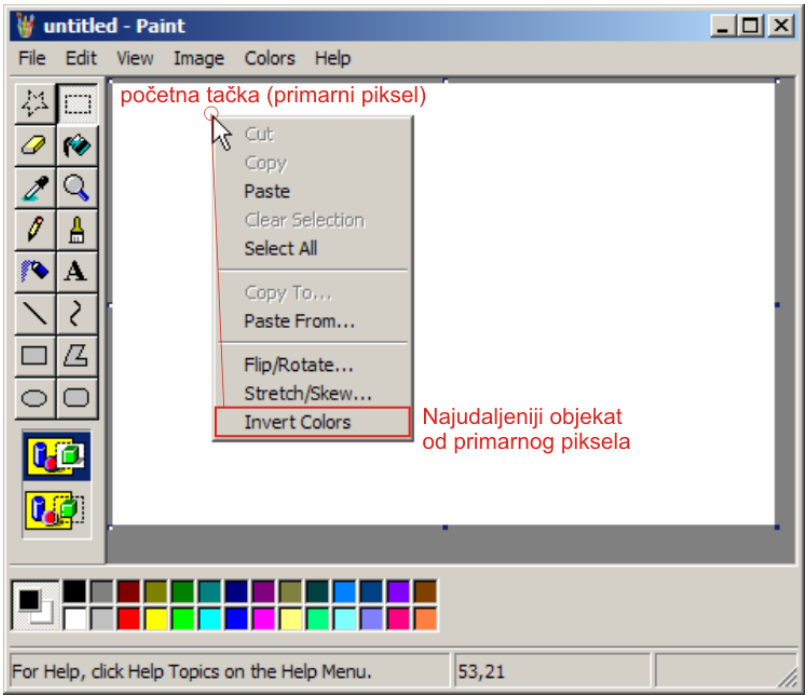

Slika 0.2. Primarni piksel

Sa druge strane, web-stranice nemaju ugrađenu mogućnost da znaju tačno gde se nalazi primarni piksel, tako da web-dizajner nema na raspolaganju ovu osobinu. Drugim rečima, lokacija primarnog piksela je promenljiva s obzirom da početna tačka može biti bilo gde. Čak i kada se pozicija kursora prati pomoću JavaScript-a, ne treba pomerati elemente interfejsa relativno u odnosu na kursor, jer to može dovesti do zbunjivanja korisnika.

Ono što zapravo imamo jesu fiksirane stavke na koje je moguće kliknuti (kao što su dugmad za slanje i hiperlinkovi). Možemo pratiti događaje kao što su klik i prelazak kursorom preko ovih fiksiranih stavki korišćenjem JavaScript-a. S obzirom da se interakcija na web-stranicama ostvaruje korisničkim unosom, može se prilično precizno predvideti gde će se kursor naći kada se učita nova stranica nakon što se ostvari klik događaj.

Npr. ako korisnik vrši navigaciju prema nekoj stranici na nekom web-sajtu preko horizontalne linije za navigaciju na vrhu stranice, znamo da će primarni piksel na sledećoj stranici biti pozicioniran negde oko područja na koje je moguće kliknuti u liniji za navigaciju. Uz pretpostavku da miš nije pomeren nakon klika na link za navigaciju, možemo pretpostaviti da će poslednja pozicija na koju je kliknuto mišem, postati primarni piksel za naredni ekran. Ovo dosta pomaže u sekvencijalnoj akciji korisnika.

Ova logika može biti najmoćnija u procesima iz više koraka kao što su formulari za kupovinu ili prijavljivanje. Web dizajner bi uvek trebalo da ima na umu koliko je udaljeno

dugme za sledeći korak procesa od poslednjeg polja za unost, kao i gde će to postaviti kursor korisnika kada se učita sledeći ekran.

Prevazilaženje nedostatka „Magičnog piksela“

Dok je primarni piksel najvažnija tačka na ekranu računara, ona je samo jedna od pet „magičnih piksela“ koje dolaze u obzir pri dizajnu interfejsa.

Preostala četiri magična piksela koja su na raspolaganju na ekranu nalaze se na svakom od četiri ugla na ekranu.

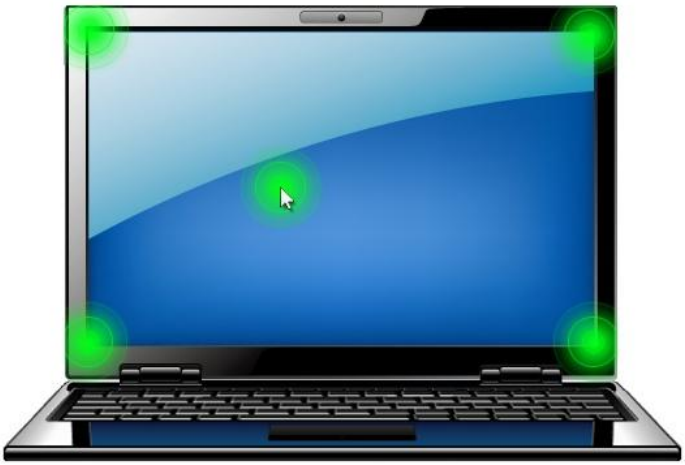

Slika 0.1. Magični pikseli

U web-dizajnu, ovo je još jedan od nedostataka jer su granice definisane okvirom internet pregledača.

Ivice i uglovi ekrana igraju nezamislivu ulogu u Fitsovom zakonu jer obezbeđuju grancu koja inače ne bi postojala u stvarnom svetu.

U osnovi, ovo omogućava oblik neograničene veličine u formuli što rezultuje ogromnom vrednošću. Npr. pošto korisnik ne mora da se zaustavi u desnom gornjem uglu ekrana, pogađanje dugmeta koje zatvara prozor postaje veoma lak zadatak.

Međutim, ako bi opcija za zatvaranje prozora zauzela samo gornji desni ugao ekrana, a isključila piksele najbliže ivici, bilo bi to prilično iritirajuće za korisnike.

Pošto web-sajtovi nemaju mogućnost da koriste bilo koji od uglova ekrana, uglovi koji su nam dostupni postaju najmanje bitni.

Bez osobine ivice ekrana za kreiranje beskonačne veličine, ivice web-stranice su uvek najudaljenije tačke od primarnog piksela.

Centar kao primarni piksel

Uglovi web-stranice predstavljaju loše mesto za postavljanje elemenata za važne elemente, kao što su dugmad za prijavu.

U web-dizajnu, ovaj problem se rešava tako što se fokus sa ivica i uglova, prebacuje na centar ekrana.

Kada bismo merili prosečnu udaljenost uglova naše stranice od primarnog piksela i uporedili je sa prosečnom udaljenošću centra ekrana, utvrdili bismo da centar ima znatno bolju vrednost.

Prema tome, dizajn se prirodno prebacuje sa orijentacije ivica i uglova prema centru.

Većina ljudi koja surfuje internetom na širokim ekranima, više voli web-sajtove koji imaju prikaz na sredini u pregledaču, u odnosu na one stranice koje su slepljene uz levu ili desnu ivicu pregledača.

Prednost web-stranica koje imaju prikaz po sredini leži u tome što korisnik može da komunicira sa pregledačem i operativnim sistemom znatno brže. Prikaz po levoj strani zahteva znatno veći pokret od centriranog što se posebno odražava na utrošeno vreme za ostvarivanje cilja.

Grupisanje polja

U interakciji čovek računar, važno je postaviti polja interfejsa koja su slična blizu jedna pored drugih kako bi se umanjilo rastojanje između njih, a samim tim poboljšala lakoća korišćenja u modelu Fitsovog zakona.

Npr. polja u liniji za navigaciju, trebalo bi da budu zajedno povezana što omogućava lak i brz prelazak sa jednog polja na drugo. Na slici 0.1, ostavivši rupu između dugmeta Home i Blog na koju se ne može kliknuti, umanjuje se lakoća korišćenja prema Fitsovom zakonu s obzirom da se povećava rastojanje od početne tačke do ciljanog objekta. Zbog toga, spojena dugmad na desnoj strani, imaju znatno bolju lakoću korišćenja.

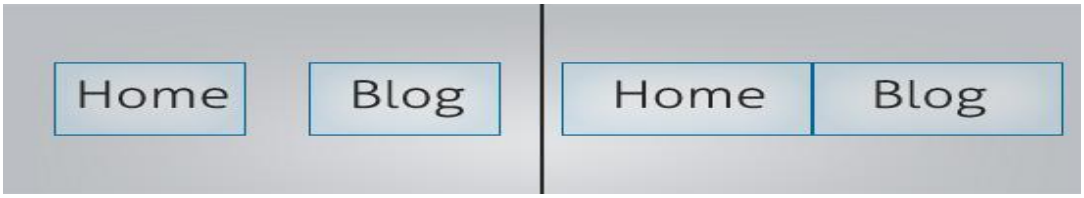

Slika 0.1. Razdvojena i spojena dugmad za navigaciju

Zaključak

Fitsov zakon pruža veliki izbor ideja za poboljšanje lakoće korišćenja kako programa za desktop, tako i samih web-stranica. Smanjivanjem rastojanja od kursora do cilja na kome se

može ostvariti akcija kao i povećanjem veličine ciljanog objekta, korisnicima se znatno olakšava da izvode akcije, odnosno pozicioniraju kursor i kliknu na željeno polje ili link.

U nekim situacijama, kao što je nedostatak prostora na ekranu, neophodno je napraviti kompromis između Fitsovog zakona i veličine objekata, ali je to poželjno činiti u što manjoj meri. Ovaj problem je moguće prevazići dobrim planiranjem i projektovanjem dizajna, zbog čega bi najveći deo vremena trebalo uložiti upravo na njega.

Primenom Fitsovog zakona u dizajnu interfejsa, zaobilazimo najveću prepreku u interakciji čovek-računar – nezadovoljstvo korisnika. Na ovaj način, obezbeđujemo da korisnik, a i sam dizajner, ostvare ono što žele

Literatura

[1] http://sixrevisions.com/usabilityaccessibility/improving-usability-with-fitts-law/

[2] http://en.wikipedia.org/wiki/Fitts's_law

[3] http://www.vanseodesign.com/web-design/fitts-law-hicks-law/

[4] http://www.interaction-design.org/printerfriendly/encyclopedia/fitts_law.html

Павле Брзаковић МА, Факултет за примењени менаџмент, економију и финансије

Александар Брзаковић МА, Факултет за примењени менаџмент, економију и финансије

Ивана Скендеровић МА, Факултет за примењени менаџмент, економију и финансије

Сарадња: *Тим младих Факултета за примењени менаџмент, економију и финансије*

Иницијатива и положај младих као кључни фактор квалитета живота младих људи

Сажетак:

Младима је неопходна подршка, јер није реч само о њиховом бољем животу, већ и о будућности земље. Системска, организована и стална подршка младима значи квалитетну будућност Републике Србије, њен даљи економски развој, повећање наталитета и стварање услова за бољи живот младих.

Увод

Ко су млади у Републици Србији?

У Националној стратегији за младе, млади су особе узраста од петнаест до тридесет година старости. У Републици Србији има око милион и по младих, што у односу на укупан број становника чини двадесет процената.

Појам "млади" описује фазу живота између детињства и одраслог доба. Младост је посебно животно раздобље у којем се, уз биолошко и психолошко сазревање, одвија и процес укључивања појединца у друштвену заједницу.

Трајање младости је у ствари социјално, а не биолошки одређено. Школовање је кључни чинилац који скраћује или продужава младост. Младост јесте краћа код оне групе младих који се краће школују, док је дужи пут до одрастања младих који се најдуже школују.

Шта се очекује од младих?

Током тог раздобља, од младих се очекује да развију вештине и способности да би могли да преузму улоге у свим областима друштвеног деловања. Процес укључивања појединца у друштво по правилу траје док се не постигне примерен степен социјалне аутономије, одговорности и самосталности.

Млади стичу нова знања и искуства, друже се и такмиче са својим вршњацима широм света, путују али и враћају се у своју земљу, где активно, одговорно и вредно примењују сва стечена знања и остварују квалитетан живот.

Од младих очекује се много, пре свега, да буду носиоци новог савременог духа и промена које оно доноси потребу за: *Смислено учешће младих у друштву захтева сигурно, пријатељско и подстицајно окружење које омогућава младима да учествују у процесу доношења одлука које директно утичу на квалитет њиховог живота и развој друштва у целини.*

Проблеми:

Подаци о различитим облицима учешћа младих у друштву јесу разнородни и несистематизовани.

Недостају, такође, информације намењене младима о могућностима, релевантним активностима, организованим догађајима и других важним аспектима из њиховог живота. Ови проблеми указују на чињеницу да млади већ годинама представљају једну од највећих маргинализованих група у нашем друштву а њихово активно учешће није било тема интересовања и истинског ангажовања у нашем друштву.

Волонтеризам - Код нас не постоје специфични извори информација о броју волонтера, волонтерских програма нити о учешћу младих у волонтерским активностима.

Мобилност (покретљивост) - Лоша материјална и социјална ситуација младих, непостојање адекватне инфраструктуре. Са друге стране, ова ситуација је допринела великој заинтересованости знатно већег броја младих не само ка покретљивости из мањих средина у веће и према другим државама у циљу образовања, културне размене, туризма, међународне сарадње, него и ради сталне промене боравка.

Одлазак ван земље - Много је особа које су напустиле Републику Србију у последњих десетак година. У дилеми између тражења излаза у својој земљи и тражења решења у другим земљама, код знатног броја младих превагнула је жеља за животом негде другде. Млади у својим срединама не налазе могућности да се развију, организују добар живот, нађу посао и обезбеде сигурну будућност. Када се узму у обзир постојећи демографски трендови, и потреба за развојем економије засноване на знању, јасно је да ће трајни одлазак младих људи имати озбиљне последице на развој земље.

Посебно су отежани услови за мобилност појединих група младих, пре свега, за сиромашне и незапослене младе и избегла и интерно расељена лица.

Млади угрожени сиромаштвом - Готово сви млади у Републици Србији у некој мери трпе последице сиромаштва у друштву: у свакодневном животу, у оквиру образовања, у ограниченим могућностима да квалитетно проведу своје слободно време, у остваривању својих права на здравствену и социјалну заштиту итд. Посебно су угрожени млади који живе у сиромаштву.

Организовање

Генерално постоје две групе организација младих: оне које су створили млади људи око одређене теме и оне чији је фокус рада на младима, али у свом чланству немају само младе.

Организација рада на факултету путем парламента мора добити још већи значај и учешће већег броја младих. Ово подразумева да би студенти требали да буду активнији и да сами покажу већу креативност и иницијативу у раду.

Информисање младих

Истраживања показују да млади у Републици Србији углавном не прате дневне и политичке догађаје путем медија. Млади готово да не гледају политичке емисије и информативни програм, а чак 57,3% младих готово уопште не прати вести. То говори о пасивном односу младих према амбијенту који их окружује и који креира њихове животне могућности, али говори и о односу медија према младима.

Као најбољи начин информисања показао се пут преко друштвених мрежа.

Млади са инвалидитетом

У Републици Србији живи између 700.000 и 800.000 особа са инвалидитетом, од чега је 20,6% оних који су млађи од 24 године. Подаци из истраживања говоре да највећи број особа са инвалидитетом завршава школовање на нивоу средње школе (у укупном узорку особа са инвалидитетом то износи 62,9%), док их је на високим школама и основним студијама знатно мањи број (25,5%).

Изузетна испољавања и постигнућа младих

Подстицање, развијање, препознавање и вредновање изузетних испољавања и постигнућа младих неопходно је за њихов развој и напредак друштва.

Основни облици подршке у оквиру образовно-васпитног приступа даровитим и талентованим младима, односе се на: убрзавање школовања, продубљивање садржаја наставних програма, остваривање додатног рада и издвајање у посебне школе.

Не постоје посебна улагања у додатне програме и рад са даровитима, тако да се награђују резултати, док сам процес подршке који се одвија унутар образовног система, прати велика подршка породица даровите деце, али остаје на нивоу ентузијазма још увек појединачно мотивисаних наставника.

Квалитет провођења слободног времена младих

Посебна вредност програма намењених слободном времену младих огледа се у унапређивању квалитета живота и остваривању права на квалитетан живот, као и у могућности превенције различитих болести зависности и социјално девијантних понашања, као што је наркоманија, алкохолизам, различити облици насилничког и деликвентног понашања.

Спорт и рекреација

Спорт представља све форме физичке активности које кроз необавезно или организовано учешће појединаца има за циљ унапређење физичког и менталног здравља, образовања, социјалне повезаности или постизања резултата на такмичењима свих нивоа.

Формално и неформално образовање у функцији професионалног, личног и друштвеног остваривања младих

Младост је период интензивног стицања знања и вештина у оквиру различитих облика формалног и неформалног учења.

Гледано из друштвеног угла, степен развоја образовања је показатељ друштвеног, културног и економског развоја земље. Истовремено, бржи развој земље и њена успешна интеграција у међународну заједницу подразумева писмено, образовано и радно оспособљено становништво. У том смислу, образовање младих је приоритетан задатак државе.

Запошљавање, самозапошљавање и предузетништво младих

Нарочито неповољну слику о статусу младих на тржишту рада даје стопа незапослености младих која је далеко виша од просечне стопе незапослености радно активног становништва.

Питање запошљавања младих је од изузетног значаја у сваком друштву.

Уместо закључка

Предлози:

- Мотивисати, образовати и подржавати младе да активно учествују у друштву;
- Развијати и унапређивати стандарде квалитета омладинског рада и механизме за његово праћење и унапређивање;
- Промовисати важност сарадње омладинских организација, умрежавање и успостављање поверења;
- Повећати ниво информатичке писмености младих;
- Осигурати остваривање права свих младих на адекватно образовање уз обезбеђивање једнаких могућности за учење и развој;
- Подстицати развој младих истраживача, научника, спортиста, уметника и иноватора у циљу бржег економског раста и просперитета;
- Промовисати научноистраживачки рад младих.

Dušan Rajčević
Stevan Ivanović
Prof. dr Miodrag Brzaković
Fakultet za primenjeni menadžment, ekonomiju i finansije

Novo ili poznato: koliko agresivno vršiti redizajn

Apstratkt
U računarskom dizajnu, često nailazimo na problem redizajna tj. ponovnog projektovanja izgleda interfejsa i načina prikaza elemenata. U timovima koji učestvuju na dizajnu, često se može čuti izjava da „Treba osmisliti potpuno novi dizajn.“ To obično vodi redizajn projekata u pogrešnom smeru, sa lošim ciljevima i strategijom.

Obično novi dizajn bude i lošiji iz prostog razloga što je nov, a samim tim ruši očekivanja korisnika. Bolji pristup je da se iskoristi ono što korisnik već poznaje, tj. da se dizajn bazira na postojećem znanju koje korisnik poseduje o tome kako sistem funkcioniše.

Sadržaj

Glava 1. Uvod 359
Glava 2. 360
2.1. Zašto dizajneri žele nov dizajn? 360
2.2. Zašto korisnici žele poznat dizajn? 360
2.3. Često upotrebljavani korisnički interfejsi (UI) 360
2.4. Kada bi trebalo da se obnovi dizajn? 361
Glava 3. Zaključak 363
Literatura 363

Uvod

U računarskom dizajnu, često nailazimo na problem redizajna tj. ponovnog projektovanja izgleda interfejsa i načina prikaza elemenata. U timovima koji učestvuju na dizajnu, često se može čuti izjava da „Treba osmisliti potpuno novi dizajn.“ To obično vodi redizajn projekata u pogrešnom smeru, sa lošim ciljevima i strategijom.

Obično novi dizajn bude i lošiji iz prostog razloga što je nov, a samim tim ruši očekivanja korisnika. Bolji pristup je da se iskoristi ono što korisnik već poznaje, tj. da se dizajn bazira na postojećem znanju koje korisnik poseduje o tome kako sistem funkcioniše.

Slika 0.1

Zašto dizajneri žele nov dizajn?
Mi gledamo u sopstveni dizajn po ceo dan, godinama. Naravno da ćemo smatrati da korisnički interfejs počinje da zamara. Kada izbrojimo broj „sati izlaganja“ našem sopstvenom dizajnu, to posebno može imati presudan uticaj. Kada radimo u istom timu za dizajn nekoliko godina, ti sati vrlo verovatno prerastaju u hiljade sati.
Nasuprot tome, tipičan korisnik provodi svega nekoliko sati gledajući u dizajn tokom nekoliko godina. Prema Jakobovom zakonu o iskustvu korisnika na internetu, korisnici provode najveći deo svog vremena na drugim sajtovima.
Ljudi obično ne provode više od 2-3 minuta na sajtovima, tako da čak i kada posećuju naš sajt na dnevnoj osnovi, oni bi bili izloženi dizajnu naše stranice na svega 30-ak sati u periodu od 2 godine. Često, čak i lojalni posetioci provode manje od 5 sati na jednom sajtu svake godine. Sa toliko malo provedenog vremena gledajući u dizajn stranice, posetiocima neće brzo dosaditi gledajući u našu stranicu.

Zašto korisnici žele poznat dizajn?
Koji je najvažniji razlog? Korisnici ne mare preterano o dizajnu. Oni samo žele da dobiju ono što žele i da produže dalje. Obični ljudi ne vole da sede dugo za svojim računarom. Radije gledaju TV, šetaju, čitaju knjige, odnosno sve ostalo što nije vezano samo za internet. Naravno, sedenje za računarom svakako ide iznad spremanja kuće, ali to i dalje ne utiče na preterano povećanje vremena koje korisnici provode za internetom.
Kada ljudi posećuju internet stranice ili kada koriste aplikacije, oni ne troše svoje vreme analizirajući ili diveći se dizajnu. Oni koriste svoje vreme usresređeni na zadatak, sadržaj i svoje sopstvene podatke ili dokumenta.
Prema tome, ljudi vole dizajn kada znaju njegove osobine i kada mogu da u istom trenutku pronađu one stavke koje žele. Drugim rečima, vole dizajn koji im je poznat na koji su navikli.
Zapravo, svaki put kada se započne redizajn, treba biti spreman na mnoštvo e-mail poruka sa primedbama posetilaca. U prirodi čoveka je da ne voli promenu, i ljudi će se buniti na svaku promenu koju učinimo, na koju inače nisu navikli.
Naravno, primedbe posetilaca ne znače nužno da je redizajn loš. Ako novi dizajn ima bolju upotrebljivost, ljudi će polako zavoleti novo okruženje. Primedbe posetilaca zato nisu razlog da se redizajn izbegava; one su jednostavno razlog da se izbegnu promene dizajna čisto da bi se ostalo „u toku s vremenom“.

Često upotrebljavani korisnički interfejsi (*UI*)
Ako se bavimo izradom aplikacija, ako uređujemo izuzetno popularnu internet stranicu, korisnici bi zapravo mogli da nakupe više od nekoliko minuta izlaganja našem korisničkom interfejsu na nedeljnoj osnovi. U takvim situacijama, neko bi pomislio da bi korisnici vapili za novim dizajnom, ali suprotno je slučaj.

Ljudi koji često koriste korisnički interfejs postaju iskusni korisnici i njihovo iskustvo zapravo počiva na uvežbanoj brzini u korišćenju. Dizajn za početnike nasuprot eksperata razlikuje se u relativnoj važnosti u ključnim osobinama upotrebljivosti kao što su mogućnost učenja i efikasnosti.
Što se više ljudi oslanjaju na uvežbanu brzinu korišćenja, više se oslanjaju na stečenu rutinu automatizovanog ponašanja. Zato, redovni posetioci koji često posećuju stranicu takođe više vole već poznati dizajn.
Na kraju krajeva, razlika između timova koji učestvuju u dizajnu i korisnika svodi se na vizuelno posmatranje naspram upotrebe. Gledamo u dizajn iznova i iznova, i beskrajno ispitujemo najsitnije detalje. Posetioci mogu koristiti iste osobine iznova, ali je njihov um sve vreme usresređen na zadatak. S obzirom da su korisnici usresređeni na nešto izvan dizajna, to ne utiče previše na njihovu pažnju.

Kada bi trebalo da se obnovi dizajn?
Uopšteno govoreći, najbolje je razvijati korisnički interfejs blagim promenama, a izbegavati potpuno novi dizajn. Veoma je poželjno da osnovni dizajn bude napravljen od samog početka, pre postavljanja na internet, tako da može da stoji kao takav više godina sa malim izmenama tokom vremena. Pre nego što bilo šta bude postavljeno javno dostupnim posetiocima, korisno je služiti se tehnikama kao što su brzi iterativni dizajn i papirni prototipovi kako bi se podrobno istražio prostor za dizajn i fino prilagodila upotrebljivost. Ovaj pristup je suprotan načinu da jednostavno se sve nabaca na zid, kako bi se utvrdilo šta je potrebno, a šta nepotrebno. Neki ljudi zagovaraju jednostavno da se pusti u opticaj najbolje nagađanje, jer je prednost interneta da se to može uvek promeniti u slučaju greške. Ovo je svakako tačno, ali će to imati loš uticaj na posećenost vaše stranice jer to znači da se ne orijentišete prema posetiocima već ih primoravate da se prilagođavaju vašoj lošoj proceni u dizajnu koju ste mogli da ispravite jednostavnim testiranjem nekoliko dana pre puštanja u javnost. Naravno, to će se posebno odraziti na jednostavnu činjenicu da ljudi mrze promene.
Generalno, dobro je da se od starta dizajn odradi kako treba, a da se kasnije može polako prilagođavati prema potrebi. Ipak, postoje dva slučaja kada su malo drugačiji pristupi prihvatljivi:

- Ako trenutno nemamo gotovo ni jednog posetioca, a očekujemo da će veliko poboljšanje u dizajnu jako uticati na broj posetilaca.
  U tom slučaju, gubitak posla od udara na naše postojeće posetioce i suviše je mali tako da u toj situaciji vredi pokušati.
  Naravno, i dalje je rizik da ćemo biti u stanju da privučemo znatno više posetilaca. Osim ako nismo apsolutno sigurni da ima na hiljade i hiljade korisnika, možda bi ipak trebalo odustati od te ideje i pokušati sa manjom promenom.
- Ako se naš stari dizajn postepeno poboljšavao tokom godina do te mere da je iskustvo korisnika počelo da postaje veoma zamršeno i da je počelo da gubi svaki smisao jedinstvene strukture.

Kao dobar primer, može se uzeti u obzir Microsoft Office, koji je prvi put objavljen 1989, kao dodatak na stare aplikacije koje su dolazile zasebno poput Word-a (1983) i Excel-a (1984). Do 2000. godine osnovna arhitektura korisničkog interfejsa imala je 17 godina, a Office je postajao sve natrpaniji. Sve do 2003. godine, Office je zadržao svoj prvobitni dizajn, i prostora za doradu nije više bilo. 2007. godine, Microsoft je uradio potpuni redizajn koji je znatno uticao na upotrebljivost, i doneo novine koje nije bilo moguće implementirati u stari korisnički interfejs. Iako je u samom početku bio očekivan pad popularnosti proizvoda, ubrzo se pokazalo kao dobro osmišljeno rešenje koje je iznad svih očekivanja donelo prihod Microsoft-u.

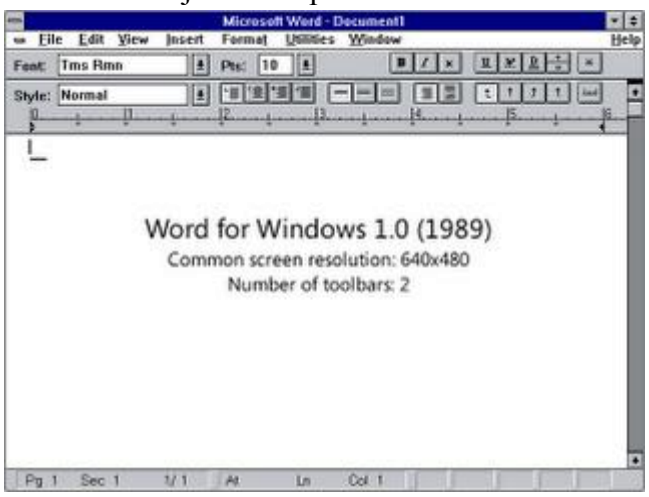

Slika 0.1. Prva verzija Microsoft Word programa za Windows iz 1989.

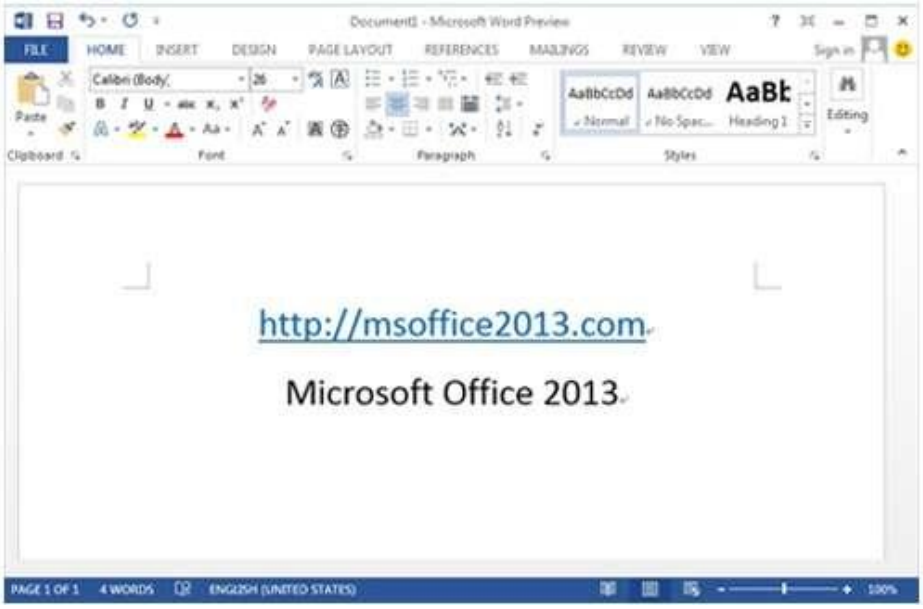

Slika 0.2. Microsoft Office Word 201

Zaključak

Osim ako trenutni dizajn ne predstavlja natrpani haos koji je nemoguće ili prilično teško popraviti i za koje je potrebno osmisliti potpuno novu arhitekturu, najbolje je držati se poznatog dizajna koji korisnici preferiraju.

Najbolje je izbegavati izazov da se pređe na potpuno novi dizajn koji bi samo dizajner znao da ceni, a što bi se odrazilo negativno na doživljaj samih korisnika.

Pravljenje kompromisa između želje korisnika i onoga što je sa stanovišta upotrebljivosti poželjno ostaje uvek na samom dizajneru da proceni.

Literatura

[5] http://www.nngroup.com/articles/fresh-vs-familiar-aggressive-redesign/

[6] http://en.wikipedia.org/wiki/Microsoft_Office

[7] http://wooddyy.blogspot.com/2008/07/read-evolution-of-microsoft-word-for.html

[8] http://tech2.in.com/features/software/microsoft-word-2013-5-exciting-features/328342

Секција 3

Квалитетнији живот: запошљавање, безбедност и економско-привредни индикатори

Момчило Раичевић, Љиљана Милошевић

ЕКОНОМСКИ ИНДИКАТОРИ КВАЛИТЕТА ЖИВОТА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Апстракт: Досадашња истраживања по питању концепта квалитета живота показала су да је за потпуно дефинисање овог појма потребан мултидисциплинаран приступ. Два су начина испитивања овог феномена и то проучавање објективних индикатора и субјективи осећај човека као индивидуе. Неколико истраживања, које су спровеле неке европске организације, показала су да су економски индикатори квалитета живота у Републици Србији изузетно негативни. Економски утицај један од битнијих на квалитет живота становника држава које су економски сиромашне, па свакако има велики утицај на квалитет живота у Републици Србији. У овом раду за економске индикаторе квалитета живота у Републици Србији узети су следећи показатељи: запосленост, просечна нето зарада и просечна и минимална потрошачка корпа. Истраживање је актуелно будући да посматра период између 2012. и 2015. године и показује утицај посматраних економских индикатора на квалитет живота становника Републике Србије.

Кључне речи: квалитет, живот, запосленост, зарада.

ECONOMIC INDICATORS QUALITY OF LIFE IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Abstract: Previous research regarding the concept of quality of life showed that the full definition of this concept requires a multidisciplinary approach. There are two ways of examining this phenomenon: the study of objective indicators and subjective feeling of man as an individual. Several studies, which were conducted by several European organizations have shown that the economic indicators of the quality of life in the Republic of Serbia is extremely negative. The economic impact is one of the most important to the quality of life of the inhabitants in the countries that are economically poor, and it certainly has a great impact on the quality of life in the Republic of Serbia. In this paper, the economic indicators of the quality of life in the Republic of Serbia to take the following indicators: employment, average earnings and net average and minimum food basket. The research is topical because it looks at the period between 2012 and 2015 and shows the impact of the observed economic indicators on the quality of life of residents of the Republic of Serbia.

Key words: quality, life, employment, wages.

УВОД

Досадашња истраживања по питању квалитета живота спроведена од низа институција, како на европском тако и на светском нивоу базирајући се на друштвима и државама дају нам слику економских и социјалних показатеља живота у различитим срединама. Посматрајући питања по којима се спроводе истраживања можемо закључити да се ниво квалитета живота појединца поистовећује са квалитетом живота друштва у целини. Индикативно је да се истраживања спроводе по питањима које оцењивач сматра валидним и веродостојним показатељима квалитета живота и приближно су иста у већини досадашњих истраживања. Строгим посматрањем кроз призму једне науке добили би непотпун и делимичан одговор на питање квалитета живота у целини. Стога, доћи до одговора шта је квалитет живота и како га измерити, представља врло сложен проблем, за чије решење је потребан мултидисциплинаран приступ.

Квалитет живота може се посматрати на два начина. Први начин је поистоветити појединца са друштвом и државом. На овај начин, појединац постаје члан заједнице коју детерминишу одређене променљиве које се научним приступом могу утврдити и измерити. Са тим у вези, ми можемо кроз различита истраживања доћи до одговара какви су макроекономски показатељи у привреди, каква је старосна структура, здравље, ниво верских и куртулорошких слобода, доступност енергената, природних богатстава итд. Други начин је посматрање човека као индивидуе и знатно је комплекснији у односу на први приступ. Одговор на питања шта је живот, која је сврха живота и шта је квалитет живота не може се заснивати на строгим научним принципима и дефиницијама које можемо пронаћи у различитој литератури. Субјективни осећај схватања живота па самим тим и квалитета живљења условљен је свакако различим индикаторима који су пре свега везани за саму спознају и духовно схватање човека као индивидуе. Приметићемо да сваки човек као индивидуа има посебан и само њему схватљив осећај живота, а поистовећивати човека са целокупним друштвом и државом по овом питању је тема која је актуелна и отворена за расправу.

Будући да је одговор на питање квалитета живота, веома комплексан па самим тим захтева мултидисциплинаран приступ, у овом раду тежиште дајемо на одређеним економским индикаторима који имају утицај на објективан квалитет живота у Републици Србији.

КОНЦЕПТ КВАЛИТЕТА ЖИВОТА

Квалитет живота мери се објективним и субјективним индикаторима. Субјективни одређују циљеве који се повезују са објективним животним условима.

Табела бр.1: *Модел животног квалитета*:[185]

	Објективни индикатори	Субјективни индикатори
HAVING-материјалне и не-личне потребе	Објективно мерење животног стандарда и околности средине	Субјективни осећаји-задовољство/незадовољство животним околностима
LOVING-социјалне потребе	Објективно мерење повезаности са другима	Задовољство/незадовољство људским реакцијама
BEING-потребе личног развоја	Објективно мерење односа према друштву и природи	Субјективни осећај испуњености или личног испољавања

Овај модел квалитета живота прилази проблематици са становишта потреба и дефинише га хијерархијски, међутим не постоји условљеност између истих.

Један од првих прегледа квалитета живота, израђен на простору више европских држава, израдила је Европска Фондација о унапређењу услова живота и рада (EFILWC), при чему је изабрано 6 области које одређују квалитет живота:[186] запосленост, економски ресурси, породица и домаћинство, заједнички живот и друштвена улога, здравље и брига о здрављу, знање, образовање и обука.

Посматрајући индикаторе који су узети приликом одређивања квалитета живота уводимо појам концепта одрживог развоја који може објединити све ове области и дати им неку опипљиву срж и суштину. Концепт одрживог развоја представља узајамну везу техничко-технолошког напретка са економијом благостања и правилног (уједначеног) распореда материјалних и финансијских ресурса. Он представља кохезију знања, здравља, економског просперитета и самозадовољства појединца унутар друштва. Развој овог концепта представља моделе трагања за начинима усклађивања ових области, при чему се посебна пажња придаје цивилизацијским разликама и карактеристикама појединачног друштва.

ЕКОНОМСКИ ИНДИКАТОРИ КВАЛИТЕТА ЖИВОТА

Квалитет живота човека често не иде упоредо са економским индикаторима развоја друштва. Економски просперитет често није у директној корелацији са слободама човека

[185] Allardt E. (1993.).Havinf, loving, being: An alternative to the Swedish model of welfere research. The Quality of Life. (str.88-94.) Oxford: Oxford University Press.

[186] др Славко Арсовски- Квалитет живота: Стални процес остваривања људсих вредности, стр.3, 2006. година – 1. Национална конференција о квалитету живота.

и врло често намеће одређена ограничења која се одражавају на благостање и квалитет живота.

Напомињемо да економски индикатори представљају само претпоставку квалитета живота али немају пресудан утицај. Лична примања мање корелирају са задовољством живота у економски развијенијим земљама а више у сиромашним. Када су задовољене основне материјалне потребе, други животни циљеви постају много важнији у субјективном искуству квалитета живота, што је у директној вези са Масловљевом пирамидом потреба која се често користи у економији приликом посматрања потрошача и његових навика.

Према истраживању Еурофонда из 2012. године[187] по питању квалитета живота обухваћена су следећа питања: задовољство животним стандардом, тешкоћа састављања краја с крајем, број ставки које људи не могу да приуште и неформална дуговања.

Табела бр.2: *Економски индикатори квалитета живота у РС према истраживању Еурофонда*

задовољство животним стандардом (1-10)	5,3
задовољство животним стандардом %	31%
број ставки које људи не могу да приуште (0-6)	2,2
неформална дуговања (% доспелих неплаћених обавеза током последњих 12 месеци)	9%

Према свим економским индикаторима Република Србија налази се у у трећини најгоре оцењених земаља (узорак је 34 државе са територије Европе).

У овом раду економске индикаторе квалитета живљења у Републици Србији посматраћемо кроз следеће показатеље:

- запосленост,
- просечна нето зарада,
- просечна и минимална потрошачка корпа.

[187] Eurofond (2012), Quality of life in Europe:Impact of the Crisis, Канцеларија за службене публикације Европске уније, Луксембург.

ЗАПОСЛЕНОСТ

Према актуелним показатељима Републичког завода за статистику стопа незапослености лица од 15-64 године у IV кварталу 2015. године у Републици Србији износила је 18,5%, а у односу на укупан број становника 17,9%.

Процењени број становника у Републици Србији за 2015. годину износио је 7.114.393 становника (не рачунајући Косово и Метохију). Према подацима националне службе за запошљавање у 2015. години у евиденцији је регистровано 792.344 незапослених лица, а према проценама које је у децембру 2015. године за дневни лист „Курир“ изнео државни секретар у Министарству за рад и социјалну политику Драги Видојевић ова бројка прелази милион. Према подацима Националне службе за запошљавање, за месец децембар 2015. године, највећи број пријављених је у региону Шумадије и Западне Србије и износи 236.516. Од укупног броја пријављених у месецу децембру 2015. године посао је нашло 19.647 на Републичком нивоу. У 2012. години број пријављених износио је 761.834., што је за 30.510 пријављених мање у односу на податке из 2015. године.

Према месечном статистичком билтену за децембар 2015. године Националне службе за запошљавање број незапослених у периоду од 2008-2015 не варира више од 20 000, док је број пријављених потреба за радницима у константном опадању (2008-око 800.000, 2014-око 50.000).

У децембру 2015. године у евиденцији Националне службе за запошљавање укупно је пријављено 98 доктора наука (VIII) стручни степен. Од укупно пријављених највише је са IV степеном стручне спреме - 213.214. Од укупног броја незапослених највише је у старосној доби 25-29 година и то 91.387, а од укупног броја пријављених 77.427 на посао чека 10 и више година.

ПРОСЕЧНА И МИНИМАЛНА ПОТРОШАЧКА КОРПА

Изводом из Методологије израде потрошачке корпе (број 021-188 од 31.05.2010. године) који представља законску подлогу и регулативну основу обраде података које на месечном нивоу издаје Министарство трговине, туризма и телекомуникација дефинисани су појмови просечне и минималне потрошачке корпе. Просечна потрошачка корпа представља потрошњу производа и услига просечног домаћинства у Републици Србији, при чему се рачуна да просечно домаћинство има 3 члана. Минимална потрошачка корпа представља потрошњу домаћинства која обезбеђује одржавање живота и радног капацитета чланова домаћинства имајући у виду оптимални биохемијски састав хране. Другим речима, минимална потрошачка корпа која се узгред речено рачуна од 3 најниже друштвене категорије које су социјалне и угрожене, представља минимум потрошње калорија и енергената. Узорак представља 4.400 домаћинства са територије Републике Србије подељених у 10 економских категорија.

Табела бр.3: *Просечна и минимална потрошачка корпа за месец децембар 2015. године на нивоу Републике Србије (подаци су преузети са интернет странице Министарства трговине, туризма и телекомуникација):*

Просечна потрошачка корпа	**Минимална потрошачка корпа**
66.890,05 динара	34.826,05 динара

Подаци су варијабилни када посматрамо различите градове. Најскупља потрошачка корпа евидентирана је у Новом Саду у износу од 74.505,00 динара, а најнижа у Лесковцу у износу од 57.993,00 динара, што кореспондира са неравномерним регионалним развојем.

Табела бр 4: *Упоредни преглед кретања просечне потрошачке корпе у Републици Србији за месец децембар 2012., 2013. и 2014. године*:

месец и година	**Просечна потрошачка корпа**	**Минимална потрошачка корпа**
децембар 2012	63.761,88	33.609,59
децембар 2013	65.024,47	33.825,68
децембар 2014	66.000,15	34.302,1

Иако се Методологија обрачуна просечне потрошачке корпе у наведеном периоду није мењала приметан је пораст цена производа који се урачунавају у потрошачку корпу у периоду 2012-2015 године у укупном износу од 3.128,12 динара.

ПРОСЕЧНА НЕТО ЗАРАДА И КУПОВНА МОЋ

Према подацима Републичког завода за статистику просечна нето зарада у Републици Србији за месец децембар 2015. године износила је 51.485,00 динара.

Посматрано према делатностима највећа нето зарада регистрована је у области Рачунског програмирања и консалтинга (223.310, 00 динара) а најнижа у делатности путничких агенција и тур-оператора (17.475,00 динара). Испод просечног нивоа налазе се: образовање (43.069 динара), правни и рачуноводствени послови (46.047,00), ветеринарска делатност (43.876,00) итд.

Табела бр.5: *Просечне нето зарада у Републици Србији у за месец децембар 2012, 2013, 2014 и 2015. године:*

месец и година	**Просечна нето зарада**
децембар 2012	46.923,00 динара
децембар 2013	50.820,00 динара
децембар 2014	49.970,00 динара
децембар 2015	51.485,00 динара

Просечна нето зарада у посматраном периоду већа је у номиналном износу од 7.598,00 динара.

За покриће Потрошачке корпе у децембру 2015. године било је потребно 1,30 просечних зарада, а у децембру 2012. године 1,44 просечних зарада.

Према истраживање часописа НИН од 03.03.2016. године куповна моћ у Републици Србији износи -0,8% и једина је негативној вредности у односу на посматране земље окружења.[188]

ЗАКЉУЧАК

Приказани економски индикатори квалитета живота у Републици Србији негативно се одражавају на квалитет живота друштва у целини. Незадовољство животним стандардом према истраживањима Еурофонда из 2012. године исказало је готово трећина становника Републике Србије. Будући да по већини макроекономских показатеља у 2015. години Република Србија заостаје за земљама Европске Уније, није приказан пораст животног стандарда који би објективно утицао на квалитет живота њених грађана. Економски утицај један од битнијих на квалитет живота становника држава које су економски сиромашне, па свакако има велики утицај на квалитет живота у Републици Србији.

За људе који живе у Републици Србији значајна је свакако чињеница да на квалитет живота у целини не утичу само економски индикатори. Са тим у вези потребно је пронаћи сопствену националну визију, која може бити прекретница у дуготрајном процесу опадања квалитета живота у Републици Србији.

[188] Видети: НИН број 3401 од 03.03.2016. године

ЛИТЕРАТУРА:

1. Allardt E. (1993.).*Havinf, loving, being: An alternative to the Swedish model of welfere research. The Quality of Life*. (str.88-94.) Oxford: Oxford University Press.
2. др Славко Арсовски- *Квалитет живота: Стални процес остваривања људсих вредности, стр.3, 2006. година* – 1. Национална конференција о квалитету живота.
3. Eurofond (2012), *Quality of life in Europe:Impact of the Crisis*, Канцеларија за службене публикације Европске уније, Луксембург.
4. Методологија израде потрошачке корпе (број 021-188 од 31.05.2010. године)
5. Недељни часопис НИН број 3401 од 03.03.2016. године
6. Интернет странице: Националне службе за запошљавање, Републичког завода за статистику и Министарства трговине, туризма и телекомуникација.

спец. Иван Билић, дипл. инж., Висока техничка школа у Новом Саду
мсц. Јелена Билић, ОШ „Коста Трифковић“ Нови Сад

Заштита и безбедност ученика и особља школе

Апстракт:
Ниједна образовно-васпитна установа не може квалитетно одговорити на своје основне задатке уколико, пре свега, није сигурно место за сву децу и запослене.
Одговорност установе за безбедност ученика и наставника се огледа у томе да је установа дужна прописати мере, начине и поступке заштите и безбедности ученика и наставника приликом њиховог боравка у установи и свих активности које организује та установа.
Програм заштите и безбедности ученика и наставника треба да садржи превентивне мере и активности уграђене у свакодневни живот и рад установе.
У раду је представљена законска регулатива, као и мере за остварење безбедног рада.
Кључне речи: безбедност ученика, безбедност особља, превентивне мере, школа

Protection and safety of pupils and staff in a school

Abstract:
No educational institution cannot respond well to their core tasks if, first of all, it is not a safe place for all children and staff.
Responsibility for the safety of pupils and teachers is reflected in the fact that the institution must prescribe the measures, methods and procedures to ensure the safety of pupils and teachers during their all the activities organized by the institution.
A program of protection and safety of pupils and staff should include preventive measures and activities incorporated into daily life and work of the institution.
The paper presents the legislation, as well as measures for achieving safe work and stay.
Keywords: pupil safety, staff safety, preventive measures, schools

1. УВОД

Праћење законске регулативе и правовремена примена од суштинске је важности у процесу реализације заштите и безбедности ученика и наставника.

Права детета и ученика у Републици Србији остварују се у складу са ратификованим међународним уговорима, Уставом Републике Србије, Кривичним закоником, Законом о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, Законом о кривичном поступку, Законом о прекршајима, Породичним законом, Законом о општем управном поступку, Законом о забрани дискриминације, Правилником о протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање, Законом о основама система образовања и васпитања и другим законима којима се регулишу права детета и ученика.

Прописи из области безбедности и здравља на раду и заштите од пожара такође спадају у ову област.

2. ЗАКОНСКА РЕГУЛАТИВА

Одговорност установе за безбедност ученика и наставника се огледа у томе да је установа дужна прописати мере, начине и поступаке заштите и безбедности ученика и наставника приликом њиховог боравка у установи и свих активности које организује та установа, у сарадњи са надлежним органом јединице локалне самоуправе.

Правилником о протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање прописују се садржаји и начини спровођења превентивних и интервентних активности, услови и начини за процену ризика, начини заштите од насиља, злостављања и занемаривања, праћење ефеката предузетих мера и активности.

Република Србија се ратификацијом Конвенције о правима детета Уједињених нација обавезала да обезбеди остваривање свих права детета, а нарочито, на заштиту од свих облика насиља, злостављања и занемаривања, потпуну информисаност, на правично поступање и заштиту приватности, као и да детету које је било изложено насиљу обезбеди подршку за физички и психички опоравак и његову социјалну реинтеграцију.

У установи се негују односи међусобног разумевања и уважавања личности деце. ученика, запослених и родитеља. Запослени имају обавезу да својим радом и укупним понашањем доприносе развијању позитивне атмосфере у установи. Понашање у установи и односи деце, ученика, запослених и родитеља уређују се правилима понашања у установи.

Правилником о мерама, начину и поступку заштите и безбедности ученика обезбеђује се ученицима право на заштиту и безбедност:

- у школској згради и школском дворишту,
- на путу између куће и Школе,
- ван школске зграде и школског дворишта - за време остваривања образовно-васпитног рада или других наставних и ваннаставних активности које организује Школа.

Према упутству за установе које су одговорне за заштиту и безбеност деце школа је дужна да [3]:

- Донесе Општи акт о заштити и безбедности ученика, односно да осигура услове за безбедан боравак ученика у њима;
- Обезбеди заштиту и безбедност ученика у школској згради и школском дворишту, ван школске зграде и школског дворишта — за време остваривања образовно-васпитног рада или других активности које организује школа (нпр. практична настава и пракса, настава у природи, излети, екскурзије, такмичења и др.) у складу са законом и општим актом установе;
- Обезбеди заштиту и безбедност ученика од поступка друге деце и ученика, као и запослених, родитеља, односно старатеља и трећих лица којима се та безбедност угрожава;

- Обезбеди заштиту и безбедност ученика од елементарних непогода - поплава, земљотреса и других несрећа - удеса и катастрофа (ванредне ситуације), које могу угрозити безбедност деце и ученика у школи;
- Изгради анализу потенцијално и актуелно ризичних места и то: приступи школском простору, сигурност школског простора и специфични услови и околности које су карактеристичне за установу.
- Неопходно је одредити друге институције (органи, организације, установе, тела и др.) са којима школа сарађује на основу безбедности – нпр. Министарство просвете, науке и технолошког развоја и његове школске управе, Министарство унутрашњих послова, Центар за социјални рад, Дом здравлва и др.;
- Превентивне мере безбедности и заштите путем организовања дежурства одраслих у школи, односно распоред запослених, улажење у установу - ко, где и шта се евидентира, видно постављена имена чланова тима за заштиту од насиља, злостављања и занемаривања;
- На нивоу установе неопходно је општим актом прописати, односно појединачним актом одредити, ко је надлежан за идентификовање лица која улазе у зграду, место где родитељи могу да улазе и бораве, ко врши прву помоћ и заштиту од инфетивних болести и др.
- У прописивању мера, начина и поступка заштите и безбедности деце и ученика за време боравка у установи и свих активности које организује установа треба да сарађује са надлежним органом јединице локалне самоуправе, имајући у виду чињеницу да се у буџету јединице локалне самоуправе обезбеђују средства за заштиту и безбедност деце и ученика
- Са мерама заштите и безбедности које доносе установа, на одговарајући/примерен начин (усмена информација, писмено обавештење на огласној табли или интернет страници и сл.) треба упознати ученике, односно њихове родитеље и старатеље, као и све запослене, укључујући и јасне информације о правима, обавезама и одговорностима сваког од заинтересованих субјеката у обезбеђивању мера заштите и безбедности;
- Директор има обавезу да у извештаје о свом раду и раду установе, које подноси органу управљања најмање два пута годишње укључи и извештавање о стању/спровођењу мера заштите и безбедности ученика и запослених.

3. МЕРЕ ЗА ОСТВАРЕЊЕ БЕЗБЕДНОСТИ РАДА

Након процене ризика ученика потребно је нагласити и друга лица која су такође изложена истим или сличним опасностима. То се углавном односи на лица која поседују стручна знања, у овом случају наставници, као и одговарајуће стручне службе које врше одржавање опреме за рад која је присутна у школи.

У насавку су дате мере које је потребно спровести.

3.1. Стручни налази о условима радне околине, опреми за рад, електричним инсталацијама

Опрема за рад која се користи мора бити испитана и прегледана од стране овлашћене установе, о чему се издају стручни налази, а утврђује се да ли су на свој опреми за рад примењене прописане мере и нормативи безбедности и здравља на раду.

Испитују се услови радне околине, која се односи на микроклиму и осветљеност, о чему се издају стручни налази, а проверава се да ли су сви параметри у дозвољеним границама, односно примењене прописане мере безбедности и здравља на раду.

Преглед и испшитивање електричне и гормобранске инсталације се врши од стране овлашћене институције и о томе се издају стручни налази, чиме се прегледом и испитивањем провера да ли су на електричним и громобранским инсталацијама примењене прописане мере и нормативи безбедности и здрављана раду.

3.2. Опште упутство за безбедан рад и упутство на опреми за рад

Свака опрема за рад мора да поседује опште упутство за безбедан рад у документацији, као и да то упутство буде истакнуто, поред упутства за безбедно руковање на самој опреми и у њеној близини.

Опрема за рад може да се да запосленом и ученицима ако опрема поседује:

- Упутство за употребу.
- Упутство за одржавање.
- Стручни налаз да су на опреми примењене мере безбедности и здравља на раду.

3.3. Упозорења за безбедан рад на опреми за рад

Свака опрема за рад мора имати следеће мере за спречавање опасности, које морају бити истакнуте на видном месту на опреми за рад или у њеној близини:

- Интервенције на машинама може вршити само за то оспособљен и овлашћен радник.
- Није дозвољено пуштање машина у рад без одговарајућих заштитних и безбедносних мера.
- Електро инсталацију и електро уређаје, може поправљати само за то оспособљен и овлашћен радник. Редовно треба вршити прописане мере одржавања електро опреме.
- Пре сваког одржавања треба искључити ел. струју, на главном електро-орману.
- Приликом радова на одржавању радник обавезно мора употребљавати средства за личну заштиту и безбедност, и то радно одело, рукавице, обућу са гуменом подлогом, по потреби и заштитне наочаре.

3.4. Упутства за сигуран рад на рачунару

Заштита од штетних зрачења при раду на рачунарима спроведена је већ у склопу конструкције уређаја. Самим тим нису потребне неке допунске мере. Ипак, корисно је периодички испитивати јачину нејонизирајућег и јонизирајућег зрачења на сваком рачунару, како би се спречио штетан утицај евентуалне појаве зрачења на ученике.

За заштиту од бљештања и рефлексије, рачунар мора бити постављен на место на којем на њега непосредно не пада дневно светло од прозора или вештачко светло од светиљке. Контраст на монитору не сме бити прејак и мора се прилагодити на одговарајућу меру, како би се спречило бљештање.

Место рада на рачунару мора бити опремљено у складу с ергономским захтевима, како би се тело при раду што је могуће мање умарало. Како се ради о положају тела у седећем положају, најважнији делови намештаја су сто одређене висине, покретна столица такве израде да је могуће прилагођавање седишта и наслона. Руке при томе морају бити тако постављене да надлактица и подлактица чине угао око 90° или више.

Околина у којој се ради с рачунарима мора бити добро осветљена, са најмање 200 до 300 лукса. Радни сто мора бити одговарајуће висине и такве израђен да површина не блешти и да нема рефлексије. На столу мора бити довољно места за рад, а сав прибор смештен тако да се спречи присилни положај тела. Испод стола мора бити довољно места за ноге. При раду је потребно одржавати правилан размак између очију и заслона те између очију и тастатуре. Тај размак је у пракси доста велик и износи од 45 до 70 цм, али је оптималан размак око 50 цм. Тастатура постављена на сто не сме бити виша од 3 цм, јер у супротном долази до умарања мишића и зглобова руку те би се морао користити подложак за руке.

Сто мора бити ергономски израђен, сигуран и чврст, с могућношћу прилагођавања седишта по висини.

Такође и наслон мора имати могућност прилагођавања, и то водоравно и усправно, како би ученик имао чврст ослонац у леђима при свим радним положајима. Подложак за ноге мора се користити у свим приликама када ученик, седећи у ергономски обликованој столици с намештеним седиштем на одговарајућу висину, не може ногама досегнути под. У таквим приликама ноге се одмарају на подлошку, што доприноси угоднијем осећању на раду и мањем умарању. Препоручене димензије подлошке на коју се стављају ноге су 450 x 350 мм или више.

3.5. Обавезе из заштита од пожара

Обавеза Школе је да редовно врши контролно испитивање и сервисирање ватрогасних апарата, као и хидрантске инсталације.

Запаљиви материјал не може се складиштити на простору који није удаљен најмање 6 метара од објекта или дела објекта, уколико техничким прописима није другачије одређено.

У објектима и просторијама у којима се ускладиштава и држи запаљиви и други материјал морају се обезбедити слободни пролази и прилази справама и уређајима за гашење пожара.

Школа (односно одговорно лице или лице које је он овластио) дужан је да ученике упозна са опасностима од пожара у школском простору и изврши обуку ученика. Упозна их са средствима и опремом за гашење пожара, поступком поступања у случају пожара, планом евакуације, као и са одговорношћу због непридржавања прописаних или наложених мера заштите од пожара.

3.6. Мере превеиције за стварање безбедне средине за живот и рад

Заштита ученика од насиља, злостављања и занемаривања мора бити перманентна, а све активности да се континуирано спроводе.

Мере превенције школа је дужна да планира Годишњим програмом рада, а на основу анализе учесталости случаја насиља, заступљености различитог облика насиља, броја повреда, сигурности школског објекта и дворишта и сл.

Ради спречавања свих врста насиља над ученицима Школа је дужна да примењује мере чији су циљеви:

- стварање и неговање атмосфере прихватања, толеранције и уважавања;
- укључивање свих интересних група (деца, запослени у Школи, родитељи, локалана заједница) у доношење и развијање програма превенције;
- подизање нивоа свести за препознавање насиља;
- дефинисање поступака за заштиту од насиља и реаговања у ситуацијама насиља;
- информисање свих интересних група о поступцима заштите;
- унапређивање компетенције свих интересних група за уочавање и решавање проблема насиља.

Поштујући следећа школска правила великим делом се остварује превенција сваке врсте насиља и злостављања ученика, како самих себе, тако и међусобно:

- Неспоразуми се решавају међусобним разговором користећи уљудне и пристојне речи.
- Пријављивањем сваког ружног понашања којем смо присуствовали, односно о којем нешто знамо.
- Игром и шалом не повређивати друге.
- Избегавати оговарање, ширење гласина, сплеткарење и слично.
- Другима се не обраћати надимцима који их вређају.
- Бити друг са свима и поштовати то што се разликујемо једни од других.

- У школи има довољно простора за све: кретати се без трчања и скакања да не бисмо повредили себе и друте.
- Увек бити пажљиви и толерантни (пријатни, нежни, љубазни, стрпљиви, одговорни...) према другима, а посебно према млађима од себе.
- Поштовати време доласка и одласка и на време завршавати своје обавезе.
- Не уништавати школску и туђу имовину.
- Предмете који угрожавају друге остављати код куће - тако бринемо о другима и себи.
- Мобилне телефоне искључивати за време часова да не бисмо ометали рад.

3.7. Мера интервенције у ситуацијама када се јавља насиље, злостављање и занемаривање

1) Проверавање сумње или открпвање насиља, злостављања и занемаривања обавља се прикупљањем информација - директно пли ипдиректно. Током прикупљања информација поштују се принципи утврђени Конвенцијом и правила која се примењују у поступцима у којима учествује малолетно лице - дете и ученик.

2) Заустављање насиља и злостављања и смиривање учесника је обавеза свих запослених у установи, а нарочито најближег присутног запосленог и дежурног наставника, односно васпитача да одлучно прекине све активности, раздвоји и смири учеснике у акту насиља. У случају да запослени процени да је сукоб високо ризичан и да не може сам да га заустави, одмах ће тражити помоћ.

3) Обавештавање родитеља и предузимање хитних акција по потреби (пружање прве помоћи, обезбеђивање лекарске помоћи, обавештавање полиције и центра за социјални рад) обавља се одмах након заустављања насиља и злостављања. Уколико родитељ није доступан или његово обавештавање није у најбољем интересу детета и ученика, установа одмах обавештава центар за социјални рад.

4) Консултације у установи се врше ради: разјашњавања околности. анализирања чињеница на што објективнији начин, процене нивоа насиља и злостављања, нивоа ризика и предузимања одговарајућих мера и активности, избегавања конфузије и спречавања некоординисане акције. У консултације у установи укључују се: одељењски старешина, дежурни наставник, психолог, педагог, тим за заштиту, директор, ученички парламент, а по потреби и надлежне органе и службе: школску управу, центар за социјални рад, полицију, здравствену службу и др.

5) Мере и активности предузимају се за све нивое насиља и злостављања. Оперативни план заштите сачињава се за конкретну ситуацију другог и трећег нивоа за сву децу и ученике - учеснике насиља и злостављања (оне који трпе, који чине и који су сведоци насиља и злостављања). План заштите зависи од врсте и тежине насилног чина, последица насиља по појединца и колектив, броја учесника и сл.

6) Ефекте предузетих мера и активности прати установа (одељењски старешина, васпитач, тим за заштиту, психолог и педагог) ради провере успешности, даљег планирања заштите и других активности установе. Установа прати понашање детета и ученика које је трпело и које је извршило насиље и злостављање, али и деце и ученика који су индиректно били укључени (сведоци). Прати се и укљученост родитеља и других надлежних органа, организација и служби.

4. ЗАКЉУЧАК

Један од приоритетних циљева образовно-васпитног система је да деци у основним школама обезбеди услове за безбедно одрастање и заштиту од свих облика насиља, злостављања и занемаривања. Деца имају право да се осећају безбедно у учионицама, ходнику, дворишту и игралишту своје школе. Чињеница је да ниједна образовно-васпитна установа не може квалитетно одговорити на своје основне задатке уколико, пре свега, није сигурно место за сву децу.

Правци деловања образовно-васпитних установа огледају се и у препознавању опасних и штетних околности у којима се ученици могу наћи, као и ефикасном и адекватном реаговању уколико постоји сумња да је дете било изложено насиљу, било у породици или од стране запослених или других одраслих особа.

Дакле, веома су битне мере превенције, од физичког уређења простора, повећаног надзора над децом у установи и дворишту, па до осмишљавања програма, пројеката. акција одржавања тих услова на завидном нивоу. У мере превенције такође спадају: стручно усавршавање запослених и ученика у области заштите и безбедности, успостављање правила понашања и њихова доследна примена, различити програми помоћи ученицима у развијању просоцијалних животних вештина или превазилажењу школског неуспеха. сарадња са другим институцијама у циљу раног идентификовања проблема код ученика и правовременог пружања савета и помоћи и слично.

Програм заштите и безбедности ученика треба да садржи превентивне мере и активности уграђене у свакодневни живот и рад установе, на свим нивоима, било да је реч о појединцу-ученику, одељенској заједници, ученичком парламенту, стручним органпма и тимовима, родитељским састанцима. савету родитеља, као и самим родитељима-индивидуално или у групи.

5. ЛИТЕРАТУРА

[1] *** Конвенције о правима детета Уједињених нација, „Сл. лист СФРЈ -Међународни уговори“, бр. 15/90 и „Сл. лист СРЈ - Међународни утовори“, бр. 4/96 и 2/97

[2] *** Закон о основама система образовања и васпитања, „Сл. гласник РС“, бр. 72/09, 52/11, 55/13, 35/15 и 68/15

[3] *** Закон о државној управи „Сл. гласник РС“, бр. 79/05, 101/07, 95/10 и 99/14

[4] *** Закон о безбедности и здрављу на раду, „Сл. гласник РС“, бр. 101/05
[5] *** Закон о заштити од пожара „Сл. гласник РС“, бр. 111/2009 и 20/15
[6] *** Правилник о протоколу о поступању у одговору на насиље, злостављање и занемаривање, „Сл. гласник РС“, бр. 30/10
[7] *** Правилник о превентивним мерама за безбедан и здрав рад на радном месту, „Сл гласник РС“, бр. 21/09
[8] *** Упутство број: 610-00-953/2014-01, Сектор за школске управе, стручно-педагошки надзор и средње образовање и васпитање, Београд

Aćimović Slaviša master menadžer

Fakultet za primenjeni menadžment ekonomiju i finansije

BEZBEDNOSNI INDIKATOR

Apstrakt:

Kvalitet života (eng. Quality of life QOL) se sve više smatra idealom moderne medicine sa aspekta biopsihosocijalnog stanovišta jer omogućava i etički napredak u metodama kliničke evaluacije. Savremenici smo epohe u kojoj je došlo do značajnog produženja trajanja ljudskih života, tako da imperativ savremenog čoveka postaje težnja da se život doda godinama. Nema sumnje da je uvođenje kvaliteta života kao svojevrsnog entiteta humanizovalo medicinsku nauku jer u svom suštinskom pristupu bolesnika uvažava kao kompletnu osobu i ne dozvoljava odvajanje bolesnikovog tela od njegove ličnosti. Pomoću indikatora zdravstvenog stanja ocenjuje se stanje zdravstva i njegove efikasnosti kroz primenu prevencije potencijalno izgubljenih godina zbog prerane smrti. Takođe treba razmotriti koje su dimenzije kvaliteta života, merenje kvaliteta, merenje zdravlja, kao i indikatore.
Kljične reči: kvalitet života, indikatori, zdravlje.

Quality of life (eng. Quality of life QoL) is increasingly seen as the ideal of modern medicine in terms of biopsychosocial standpoint because it allows and ethical progress in methods of clinical evaluation. We are all witnesses of the epoch in which there has been a significant extension of the duration of human life, so it becomes imperative for modern man striving to add years of life. There is no doubt that the introduction of the quality of life as a kind of entity humanize medical science because its fundamental approach to the patient as a whole person respects and does not allow the separation of the patient's body from his personality. Use healthy indicator assesses the state of health and increase its efficiency through the implementation of prevention of potentially lost years due to premature death. You should also consider what are the dimensions of quality of life, quality measurement, measurement of health, as well as indicators.
Mots words: quality of life indicators, health.

Uvod

Istorijski, gledano ljudi su još davno shvatili da postoji veza između razvoja društva i društvenih odnosa i zdravlja. Bilo je potrebno dosta vremena i napora da se približimo jednom naučnom i stručnom sagledavanju ovog problema. Savremeni koncept zdravlja čoveka i sistema zdravstvene zaštite ukazuje da je stepen demokraticnosti nekog društvenog i politickog sistema veci ukoliko je razvio efikasan i racionalni sistem zdravstvene zaštite. Sve veci broj istraživača i eksperata Svetske zdravstvene organizacije ukazuje da „zdravlje nije samo preduslov već i rezultat razvoja“.Pojam zdravlja se najcešće vezuje uz pozitivne životne vrednosti, a karakterišu ga osnovna obeležja: subjektivni doživljaj dobrog osećaja, uravnotežen razvoj različitih

sposobnosti i mogućnosti nesmetanog obavljanja različitih funkcija, što se odnosi na fizičko i na duševno zdravlje. Zdravlje se postiže ravnotežom razvoja svih sposobnosti i zadovoljenja osnovnih ljudskih potreba. Ukoliko se uspostavi potpuna adaptacija pojedinca na faktore spoljne sredine, on ce biti zdrav, odnosno u stanju unutrašnje dinamicke ravnoteže. Ne treba zaboraviti da mogućnost prilagođavanja ima odredene granice koje se ne mogu proširivati u beskraj.[189] Uticaj nepovoljnih faktora će smanjiti adaptabilnu mogućnost pojedinca, što za posledicu ima poremećaj ravnoteže i pojavu bolesti. Za humanu populaciju, odnosno za sve ljude i njihove zajednice od svog postanka do danas, zdravlje je uvek bilo izazov koji se rešavao na onaj način koji je odgovarao opštem društvenom razvoju i dostignutom stepenu znanja, iskustva, tehnologije i dr.

Razvoj koncepta kvaliteta života

Kvalitet se pojavio 1970.godine, a potvrđen je i razmatran 1974.godine od strane naučnog žurnala Social Indicators Research. Kvalitet života podrazumeva i praćenje društvenih pokazatelja, razvijanih istovremeno, u Skandinaviji i SAD 60-ih i 70-ih godina, bez osvrta na to da ekonomski indikatori ne mogu samostalno da prikažu kvalitet života nacije. Tokom poslednjih 30 godina kvalitet života postaje brzorastuća disciplina u potpunosti prihvaćena od stranih vlada, agencija i javnih sektora širom sveta, sa zahtevom da se izmeri i uporedi promena kvaliteta života unutar i između zajednica, gradova, regiona i država. Mnoge studije o kvalitetu života su, na primer, sponzorisane od organizacija kao UNESCO, OECD i Svetske zdravstvene organizacije.[190] Kvalitet života nejasan je i deško definisan koncept, koji je u širokoj upotrebi, sa malo konzistentnosti. Pojedini istraživači smatraju da se on i ne može precizno definisati.[191] U širokom spektru ekonomskih, socijalnih i političkih razloga, kvalitet života je označen kao željeni ishod servisnih usluga u redovnim i specijalnim potrebama obrazovanja, zaštite, socijalnih usluga (mahom za invalide i starije) i sve više osvrt na politiku partnerstva javnog sektora na svim nivoima. Ovakvim pristupom, u kontekstu različitih politika, psihološki koncept koji se tiče aspekta ličnosti pojedinca ili temperamenta kao odlučujućeg faktora ima mali udeo u poboljšanju njegove materijalne situacije. Reforma sistema socijalne zaštite u zapadnim zemljama dovela je do većeg naglašavanja potreba pojedinaca i korišćenja kvaliteta života kao pokazatelja zadovoljstva uslugama. U razvijenim zemljama gotovo sve oblasti javne politike i usluga pod uticajem su pojmova kvalitet života i blagostanje. Ager je opisao kvalitet života kao: „uspešni „meme", koncept koji se brzo širi kao odgovor na povoljne uslove sredine.[192] Autori iz različitih oblasti pristupaju konceptu kvaliteta života iz perspektive svojih interesa i ciljeva

[189] Jakovljevic D i sar., (1998), Menadžment u zdravstvu, Evropski centar za mir i razvoj (ECPD) Univerziteta za mir Ujedinjenih nacija, Beograd.

[190] Delhey J, Bohnke P, Habich R, Zapf W. Quality of Life in a European Perspective: the EUROMODULE as a New Instrument in Comparative Welfare Research. Soc Indic Res 2002; 58(1-3): 161–75.

[191] Keith KD. International Quality of Life: Current Conceptual, Measurement, and Implementation Issues. In: Glidden LM, editor. International Review of Research in Mental Retardation, 24. San Diego: Academic Press; 2001.

[192] Ager A. Quality of Life Assessment in Critical Context. J Appl Res Intellect Disabil 2002;15(4):369-76.

istraživanja, a u skladu sa tim, definicija kvaliteta života i način na koji se on koristi takođe variraju, pa iz ovih razloga nema konsenzusa po pitanju definicije.[193]Tako su društveni pokazatelji razvijeni za procenu kvaliteta života opšte populacije u gradovima, regionima ili nacijama, dok su socijalni i psihološki pokazatelji razvijeni za procenu kvaliteta života pojedinaca ili grupa sa zajedničkim karakteristika.

Dimenzije kvaliteta života

Skup centralnih dimenzija ili domena predstavlja koncept kvaliteta života u celini. Broj i opseg pojedinačnih dimenzija označenih u okviru definicija kvaliteta života je veliki, mada neki autori napominju „velika preklapanja" koja postoje između njih. Brojne studije su sprovedene radi utvrđivanja konačne liste dimenzija kvaliteta života.[194] Ipak, zamisao zaključivanja konačnog standardizovanog seta dimenzija kvaliteta života je i dalje predmet kritika. Tako, Keith tvrdi da ključne dimenzije mogu varirati zavisno od kulture i zbog toga bi kroskulturalno uopštavanje imalo nedostataka.[195] Postoje i etički i politički problemi koji ograničavaju „nametanje" određene definicije pojedincima ili zajednici. Autori naglašavaju da domeni utvrđeni u definicijama kvaliteta života moraju biti potencijalno neutralni, pozitivni ili negativni. Ovo je važno jer su „pokazatelji kvaliteta života predstavljaju sveukupnost životnih iskustava, kako pozitivnih tako i negativnih",[196] a većina modela kvaliteta života naglašava dinamičku prirodu koncepta. Felce i Perry u razmatranju svojih modela naglašavaju da su sve dimenzije „u dinamičkom odnosu jedna sa drugom i kao takve, potencijalno međuzavisne u svakom trenutku vremena".[197] Priroda odnosa između subjektivnih i objektivnih dimenzija kvaliteta života sastoji se u sledećem: „Kao što utiču jedna na drugu, svaka dimenzija je podložna uticaju niza spoljašnjih faktora, definisanih kroz biološki sklop pojedinca, razvoj, kulturu i aktuelno okruženje. Spoljni uticaji uključuju i nasleđe, društvena i materijalna dobra, starost i sazrevanje, razvoj, zaposlenje, napredovanje kao i društvene, ekonomske i političke varijable. Kako su svi elementi koji određuju kvalitet života otvoreni za spoljne uticaje, njihova procena je neophodna za bilo koji merni sistem koji se bavi procenom kvaliteta života. Poznavanje jednog skupa ne može da predvidi drugi, a odnosi ne mogu ostati nepromenjeni tokom vremena".[198]

---

[193]Jarholm B, Albin M, Johansson G, Wadensjo E. Perspective of working life research. Scand J Work Environ Health 2009; 35(5):394-6.

[194]Hagerty MR, Cummins RA, Ferriss AL, Land K, Michalos A, Peterson M, Sharpe A, Sirgy MJ, Vogel J. Quality of Life Indexes for National Policy: Review and Agenda for Research. Soc Indic Res 2001; 55(1):1-96.

[195] Keith KD. International Quality of Life: Current Conceptual, Measurement, and Implementation Issues. In: Glidden LM, editor. International Review of Research in Mental Retardation, 24. San Diego: Academic Press; 2001.

[196] Hagerty MR, Cummins RA, Ferriss AL, Land K, Michalos A, Peterson M, Sharpe A, Sirgy MJ, Vogel J. Quality of Life Indexes for National Policy: Review and Agenda for Research. Soc Indic Res 2001; 55(1):1-96.

[197] Davern M, Cummins RA. Is life dissatisfaction the opposite of life satisfaction? Austr J Psychol 2006; 58(1): 1-7

[198] Cummins RA. Normative life satisfaction: Measurement issues and a homeostatic model. Soc Indic Res 2003; 64: 225-256.

Merenje kvaliteta života

Postoji mnogo različitih pristupa u merenju kvaliteta života. Od toga kako je „meren" zavisi i definicija kvaliteta života i ono što je mereno. U zavisnosti od cilja i svrhe istraživanja merenje ili procena kvaliteta života može biti sasvim različita. Vrste procena se razvijaju u zavisnosti od metodoloških pristupa različitih disciplina, u skladu sa njihovim objektivnim i filozofskim pogledima. Ključni problemi koji se tiču merenja kvaliteta života u vezi su sa raspravama o definicijama kvaliteta života. Schalock je dao koristan metodološki pregled i predmet njegovih istraživanja je procena kvaliteta života ljudi sa intelektualnim poremećajima, principi koje ističe imaju širi značaj. On podržava „pluralistički"metodološki pristup ukazujući na multidimenzionalnu prirodu kvaliteta života uz tvrdnju da se različite dimenzije kvaliteta života najbolje mogu meriti nizom tehnika. Na taj način se kvalitet života može meriti istovremeno i iz objektivne i iz subjektivne perspektive, uključujući subjektivne i objektivne procene objektivnih faktora. Kombinacija više istraživačkih pristupa na istom predmetu posmatranja, poznatija kao „triangulacija", prevazilazi pojedine nedostatke i probleme samostalnih istraživačkih metoda, dajući bolje rezultate istraživanja.[199] Postoji izvesna razlika između metoda koji se koriste za merenje kvaliteta života u opštoj populaciji i onih koji se koriste za merenje kvaliteta života pojedinaca. U oba pristupa, dominantna metodologija može biti opisana kao pozitivistička i zasnovana na kvantitativnim metodama. Kvalitativne metode se takođe koriste u istraživanjima kvaliteta života, posebno za razvoj instrumenata procene kvaliteta života i manja je verovatnoća da će biti nađene u oblastima društvenih pokazatelja, a veća u psihološkim istraživanjima, gde se tehnike posmatranja često koriste u tandemu sa mernim instrumentima. Kvalitet života populacije baziran je na tradicionalnim „društvenim pokazateljima". Ovo obično podrazumeva identifikaciju pokazatelja i mera koje se odnose na niz dimenzija/domena, radi izračunavanja jedinstvenog indeksa kvaliteta života. Ovi pokazatelji mogu biti i subjektivni i objektivni, izvučeni iz društveno-ekonomskih statističkih podataka prikupljenih od strane vlade ili popisa. Za kvalitet života pojedinaca – uključujući etnografske studije i posmatranje ponašanja, dominantni pristup merenja su instrumenti samoprocene, odnosno upitnici. Ovo je slučaj i za svaku od Schalockove dve grupe „mernog fokusa": lične i funkcionalne procene.[200] Danas postoji „čitava industrija" koja se bavi merenjem kvaliteta života, u kojoj je danas razvijeno oko 1275 različitih instrumenata za procenu kvaliteta života, naročito u poslednjih dvadesetak godina. Iako brojni, svi oni se mogu podeliti u sledeće osnovne tipove: specifične u odnosu na bolest/populaciju 1819 (46%), generičke instrumente 865 (22%), specifične dimenzije 690 (18%), servisne 409 (15%), individualne 62(1%).[201]Bez obzira kojoj vrsti pripadaju, instrumenti

[199] Schalock RL. The Concept of Quality of Life: What We Know and Do Not Know. J Intellect Disabil Res 2004; 48(3):203-16.

[200] Schalock RL, editor. Quality of Life. Vol I. Conceptualization and measurement. Washington: American Association on Mental Retardation; 1996.

[201] Garratt A, Schmidt L, Mackintosh A, Fitzpatrick R. Quality of life measurement: bibliographic study of patient assessed health outcome measures. BMJ 2002; 324:1417-9.

treba da zadovolje osnovni zahtev, koji podrazumeva da su pitanja u njima takva da odražavaju i objektivno stanje funkcionisanja i subjektivnu procenu zdravstvenog stanja ispitanika.

Merenje zdravlja i indikatori

Merenje se definiše kao proces primjene standardnog instrumenta na predmete i događaje. Tom prilikom je neophodno: odrediti svrhu merenja, specifikovati sadržaj merenja, napraviti selekciju mernih procedura i izvora podataka. U oblasti merenja zdravlja stanovništva trdicionalno se za instrumente koriste nazivi indikator i indeks. Prisutno je više definicija ovih instrumenata:

- indikatori su varijable koje pomažu u merenju promena, direktno ili inditektno (Menagerial proces for national health development WHO, Geneva, 1981.); _ u svom najuopštenijem smislu indikator i indeks se koriste za svaki broj kojim se izražava data količina. Indeks se definiše kao relativan broj koji izražava vrednost određene količine u odnosu na drugu.(Hogarth, 1975.).
- epidemiološki recnik Međunarodnog udruženja epidemiologa (1983 g.) definiše zdravstveni indikator kao varijablu primenjivu za direktno merenje koja odražava stanje zdravlja osobe u zajednici. Indeks zdravlja, isti rečnik, definiše kao numerički pokazatelj zdravlja posmatrane populacije koji je izveden na osnovu složene formule.
- u Measurements of levels of health termini indikator i indeks se koriste kao sinonimi. Sugeriše se da se indeks koristi kad se odnosi na egzaktno definišane skale merenja, dok se indikator koristi da bi se označila ona merenja ili varijable koje su predmet interesovnja.
- Indikator je pokazatelj od direktnog normativnog interesa koji omogućava koncizan, sveobuhvatan i izbalansiran sud o stanju glavnih aspekata društva. (Towards a socijalreport, Department of Health, Education and Wefare, Washungton D. C. 1969.)
- Indikator je kvantitativan pokazatelj odabran da odrazi stanje zdravlja stanovništva ili da reprezentuje koliko dobro sistem zdravstvene zaštite radi.

Danas postoje stotine zdravstvenih indikatora i indikatora koji su u vezi sa zdravljem. Kriterijum za odabir onih koji ce se koristitit zavisi od cilja koji je postavljen. Najčešće se kao cilj navodi praćenje napretka u socioekonomskom razvoju zemlje i pracenje zdravstvenog programa na razlicitim nivoima. Indikatori treba da pokažu koliko je napredak ostvaren u odnosu na ciljeve koji su postvljeni i da navede tj. motiviše na akciju. Pomaže u identifikaciji prioriteta, stimuliše aktivnosti gdje su neophodne, i utice na proces donošenja odluke, kao i na povremeno preispitivanje i korigovanje odluka.[202] Indikatori se koriste za poređenja unutar vremena odrađenog za ostvarenje postavljenog cilja. Tada indikator poredi trenutno stanje sa numerički postavljenim ciljem. Može indikator da posluži za poređenje stanovišta u razlicitim peroidima vremena. Postoje određeni kriterijumi koje pokazatelji kao što su indikatori i indeksi treba da zadovolje. Od idealnog faktora se očekuje da ima predviđajuću vrednost, obezbeđujući informacije o tome kakvo ce zdravstveno stanje biti u buducnosti. U praksi je vrlo teško naći

[202] Stamatovic M. i sar., (1997), Zdravstvena zaštita i osiguranje, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.

pokazatelj koji zadovoljava sve napred navedene kriterijume, tako da su prisutni kompromisi pri korištenju odredenih pokazatelja uz ograde o njihovim ograničenjima. Dugo je vladala konfuzija oko termina indikator i indeks zdravlja.

Danas se uzima da je indeks pokazatelj složenih mera zdravlja. Indeks je agregatna mera koja sumira podatke dve ili više komponenti sa ciljem obuhvatanja svih prepoznatih aspekata zdravlja u jedan pokazatelj, koji treba da odslika zdravstveno stanje pojedinca, definisane grupe ili celokupne populacije. Indikator se koristi kao termin generalno koji odražava jednostavna merenja ili varijable koje govore o izvesnim stanjima zdravlja koja nas interesuju.

Složeni (kompozitni) indikatori

Merenja vrednosti u zdravlju koja su dobijena za uložena materijalna sredstva se postižu pomoću pokazatelja procene efikasnosti, efektivnosti i kvaliteta pruženih usluga. To su novi pokazaelji koji spadaju u složene i medu njima se srećemo sa QUALY–quality adjusted life years kvalitetne godine života su pokazaelj rezultata rada zdravstvene službe u kome su sumirana poboljšanja u dužini i kvalitetu života, kao rezultatu preduzetih zdravstvenih intervencija ili programa. Loše zdravstveno stanje može smanjiti kvalitetne godine života od 1 (puno zdravlje) na 0,5. Svaka dobijena godina života kao rezultat preduzetog programa se standardizuje u odnosu na kvalitet prema vrednostima koju ima za tu osobu. Putem ekonomskih analiza se mogu razne medicinske intervencije porediti prema izračunatim troškovima za svaku dobijenu kvalitetnu godinu života (cost-utility analysis tj analiza troškova i koristi). Još jedan pokazatelj je u ovoj grupi, koji su uveli Murray i Lopez devedesetih godina, a koji preporučuju UN, pod nazivom globalni teret bolesti (GBD-Global Burden of Disease), koji se meri kombinovanjem gubitaka zbog prerane smrti, koji se definišu kao razlika između godina starosti aktuelne smrti i očekivanog trajanja života u tom starosnom dobu i gubitka godina zdravstvenog života usled nesposobnosti prouzrokovane tom bolešcu. Ovaj pokazatelj se izražava u DALY-ima tj Disability Adjusted Life Years, korigovane godine života u odnosu na nesposobnost. Vrednst ovog pokazatelja je što uzima u obzir ne samo učestalost oboljenja, smrtnost koju prouzrokuje i onesposobljenost nego sve to povezuje sa aktuelnom stvarnošcu kada se događaj desio, izražavajuci ga u godinama izgubljenog produktivnog života. Pri ekonomskim analizama(cost effectivenes analysis- analiza troškova i efekta) se ovo može izraziti i na drugi način, tj koliko bi se sačuvalo godina života ukoliko se spreči prerana smrt ili koliko se može dobiti godina zdravog života, ako se smanji incidenca jednog oboljenja. Pokazatelj nazvan izgubljene potencijalne godine života (Potential Years of Life Lost–PYLL, skacenica u medunarodnoj literaturi ili YLL-Years of Life Lost) je još jedan od značajnih indikatora mortaliteta i pokazatelj o potencijalno izgubljenim godinama života. Izgubljene godine života odnose se na podatak ukupnih izgubljenih godina života usled perane smrti populacije bez obzira da li je rijec o prirodnoj ili nasilnoj smrti. Kalkulacija za potencijalno izgubljenim godina života (u nastavku kratica–PYLL) uključuje zbrajanje frekvencija smrtnih slučajeva odredenih dobnih grupa množeci ih (te frekvencije) sa preostalim godinama života do izabrane granice starosti. PYLL sumarna je mera preranog mortaliteta koja

osigurava eksplicitan način merenja smrti koja se dogodila u mladim godinama. U ovim se kalkulacija isključuje nulta godina (podatak o umrloj dojencadi), zato što je smrtnost dojencadi vezana, osim u nekim slučajevima, uglavnom u specifične uzroke smrti (perinatalni mortalitet). Najčešće se počinje s navršenom prvom godinom života, dok se krajnja godina s porastom očekivanog trajanja života, kretala od 70 do 75 godina (u OECD Health Data uzet je limit od 70 godina).[203] Medu ovim pokazateljima je i kvalitet života u odnosu na zdravlje, za koji su se razvile mnoge skale, u zavisnosti koji aspekt zdravlja se meri.
Merenje kvaliteta života treba da pokrije svaku objektivnu i subjektivnu komponentu (simptom, stanje, socijalna uloga) koja je bitna za ispitivanu populaciju koja ce biti izložena intervencijama (obuhvat). Bitno je i da proces merenja daje vrednosti koje su konzistetne ili ostaju slične pod konstantnim uslovima, čak i kod ponovljenih merenja, (pouzdanost).

Zaključak

Danas postoji veliki broj koncepata i modela kvaliteta života. Svi su oni zasnovani na nekoj od filozofija života i viđenja pojma kvaliteta odnosno onog što je vredno za pojedinca i ljudsku zajednicu. Nijedan kocept ne daje pravu sliku kvaliteta života, jer se zasniva na velikom broju uopštavanja, a kad je u pitanju subjektivni kvalitet života uzorci su jako ograničeni i obuhvataju samo određene kategorije stanovništva ili zajednica. S druge strane, ne znaju se suština i svrha života pa se sve svodi na nivo kvaliteta okruženja i društvene odnose, kao i na psihičko stanje ili stanje ličnosti. Može se videti da kvalitet života u postindustrijskom dobu, posle decenija ako ne i vekova napredovanja, u mnogim delovima sveta opada. Taj signal, kao i najnovija kriza velikog dela svetske privrede nameću pitanja vrednosti, prioriteta i vizije političkih lidera i čitavih zajednica. Za nas u Srbiji značajne mogu biti činjenice da kvalitet života samo manjim delom zavisi od novca, da postoji puno društava koja su našla put do podizanja kvaliteta i da je odgovornost za politike na nama samima. Iznalaženje sopstvene realne nacionalne vizije može biti prekretnica u dugotrajnom lutanju i opadanju kvaliteta života.

Literatura:

1. Ager A. Quality of Life Assessment in Critical Context. J Appl Res Intellect Disabil 2002;15(4):369-76.
2. Cummins RA. Normative life satisfaction: Measurement issues and a homeostatic model. Soc Indic Res 2003; 64: 225-256.
3. Davern M, Cummins RA. Is life dissatisfaction the opposite of life satisfaction? Austr J Psychol 2006; 58(1): 1-7.

[203] Stieglitz E. J., (1954), Geriatric Medicine, J.B. Lippincot.

4. Delhey J, Bohnke P, Habich R, Zapf W. Quality of Life in a European Perspective: the EUROMODULE as a New Instrument in Comparative Welfare Research. Soc Indic Res 2002; 58(1-3): 161–75.
5. Garratt A, Schmidt L, Mackintosh A, Fitzpatrick R. Quality of life measurement: bibliographic study of patient assessed health outcome measures. BMJ 2002; 324:1417-9.
6. Hagerty MR, Cummins RA, Ferriss AL, Land K, Michalos A, Peterson M, Sharpe A, Sirgy MJ, Vogel J. Quality of Life Indexes for National Policy: Review and Agenda for Research. Soc Indic Res 2001; 55(1):1-96.
7. Hagerty MR, Cummins RA, Ferriss AL, Land K, Michalos A, Peterson M, Sharpe A, Sirgy MJ, Vogel J. Quality of Life Indexes for National Policy: Review and Agenda for Research. Soc Indic Res 2001; 55(1):1-96.
8. Jakovljevic D i sar., (1998), Menadžment u zdravstvu, Evropski centar za mir i razvoj (ECPD) Univerziteta za mir Ujedinjenih nacija, Beograd.
9. Jarholm B, Albin M, Johansson G, Wadensjo E. Perspective of working life research. Scand J Work Environ Health 2009; 35(5):394-6.
10. Keith KD. International Quality of Life: Current Conceptual, Measurement, and Implementation Issues. In: Glidden LM, editor. International Review of Research in Mental Retardation, 24. San Diego: Academic Press; 2001.
11. Keith KD. International Quality of Life: Current Conceptual, Measurement, and Implementation Issues. In: Glidden LM, editor. International Review of Research in Mental Retardation, 24. San Diego: Academic Press; 2001.
12. Schalock RL. The Concept of Quality of Life: What We Know and Do Not Know. J Intellect Disabil Res 2004; 48(3):203-16.
13. Stamatovic M. i sar., (1997), Zdravstvena zaštita i osiguranje, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
14. Stewart AL, Verboncoeur CJ, McLellan BY, Gillis DE,Rush S, Mills KM et al. Physical Activity Outcomes of CHAMPS II: A Physical Activity Promotion Program for Older Adults. J Gerontol A Biol Sci Med Sci 2001; 56(8): M465-70.
15. Stieglitz E. J., (1954), Geriatric Medicine, J.B. Lippincot.

Lazar Pavić
Naučni institut za prehrambene tehnologije Novi Sad, Srbija
Lea-Marija Colarič-Jakše
Fakulteta za turizem Univerza v Mariboru, Slovenija
Božidar Veljković
AB EDUKA - institut znanja in svetovanja, Brežice, Slovenija

TURISTIČKO PUTOVANJE - POSLEDICA ILI CILJ

Rezime

Savremeni način života svoju istinsku perfekciju nalazi u turizmu kao odgovoru na izazove, koje donosi današnje vreme. U ovom radu ne analiziramo uticaje interdisciplinarnih istraživanja na razvoj turizma, već deficit prakseološkog i teorijskog istraživanja sakrivenih esencijalnih atributa fenomena turizam. Turizam je fenomen putujućeg čoveka, alternativa uništenju prirodne životne sredine i način kvalitetnog (quality of life) unapređenja socijalnih odnosa, kao pretpostavke održive društvene egzistencije. To znači da su turistička putovanja u velikoj meri rezltat ciljeva, a ne samo posledica »neuralgičnog« domicila, koji tera u eskapizam. Dakle, turizam predstavlja trajni izazov u životu ljudi, bez obzira na kojem mestu se oni nalaze u društvenim odnosima, koji nastaju u vezi i za vreme putovanja.

Ključne reči: *turizam, turističko putovanje, uzroci, ciljevi, kvalitet života*

1. UVOD

Svaki čovek u skladu sa svojom prirodnom suštinom, koja podrazumeva radoznalost (otkrivanje nečeg novog, nepoznatog, proveru granica svoje izdržljivosti), avanturizam ili izlaganje nepredvidljivosti, bežanje iz stvarnosti i monotonije svih oblika i vrsta, ima neodoljivu potrebu za kretanjem, odnosno putovanjem. Ta potreba se u čoveku nalazi u »niskom startu«, i čeka na motiv, priliku i mogućnost, kako bi ga pokrenula na put tamo negde drugde, radi postizanja svega onog što će ga učiniti srećnim i zadovoljnim samim sobom i okolinom u kojoj se zaista ostvaruje. Ostvarivanje takvih vrsta potreba za kretanjem, ili unutrašnji zov postojanja, ljudi su vremenom nazvali turizam.

Putnici, posetioci, turisti, koji kreću u istraživanje rajskih mesta[204] u dalekim delovima sveta osećaju neodoljivu želju da se vrate svojim domovima. Jer, kao što to kaže Thomas Moor: „Čovek putuje po svetu tražeći ono što mu je potrebno i vraća se kući da bi to konačno našao.“ To je stoga što »odmor«, dokolica, razonoda, čisti »grehe« (obaveze, koje pritiskaju ljude na poslu, u porodici, u užem socijalnom prostoru, naročito u privrednim društvima gde su obično zaposleni), a nakon što „okaju“ svoja dela, mogu se ponovo vratiti u svoje društveno okruženje. Govorimo **o pojavama koje kao posledicu** imaju turističko putovanje.

Međutim, ljudi su danas, zbog sve veće informisanosti željni doživljaja različitog sadržaja: estetskih (lepota prirode i ljudskog stvaranja), etičkih (gostoljubivost i gostoljublje), spoznajnih (upoznavanje novih krajeva i ljudi) ali i hedonizma, koji preovlađuje u očikivanjima turista. I napokon, putovanje je kultna vrednost, statusni simbol, svojevrsni mit i religija sadašnje i još više buduće generacije, sada već interplanetarna pojava, koja je prerasla u nepotrošni, rastući, sveprisutni i sveobuhvatni fenomen. Zbog svega rečenog, **turistička putovanja su isto tako i cilj,** koji motiviše.

2. ANALIZA UZROKA I CILJEVA TURISTIČKOG PUTOVANJA

2.1 Filozofski aspekt turističkog putovanja

Po rečima grčkog antičkog filozofa Platona, filozofija započinje čuđenjem. U turizmu, nije ništa drugačije. Pa ipak? Sve počinje svešću o potrebi promišljanja sveta i pojava u njemu[205], a ako te svesti i potreba nema, nema niti stvarnog postojanja čoveka i sveta u kojem živi. Potreba, koja se je u čoveku vinula do nivoa ljubavi prema promišljanju sveta, prema istraživanju stvarnosti i davanju odgovora na brojna pitanja postojanja, od davnina se naziva - filozofija. Doduše, Platon je u svojim spisima zapisao da je područje putovanja realitvno mlado područje života ljudi, a to znači, da život za vreme putovanja usložava, što sve zajedno postavlja brojna pitanja, koja traže adekavatne odgovore. Naime, već tada se je uveliko afirmisalo saznanje, da je postojanje moguće jedino u kretanju, a putovanja su bila čest i veoma važan način kretanja kao osnovnog principa komuniciranja među ljudma. Još najstariji antički filolzofi, Heraklit[206], Parmenid a još više Platon i Aristotel, ističu da filozofsko mišljenje započinje divljenjem da stvari uopšte jesu, a ne da nisu. Stvari »jesu«, a u isti mah se i menjaju, nastaju i nestaju, odakle izvire pitanje: šta je u toj meni (promeni) postojano (*Filipović. V. 1965: 134*).

---

[204] »Čoveku u životu ne preostane ništa bolje, nego da uvek iznova pokušava to biti (Kiklop),« zato je turizam zadnja prilika da priroda od čoveka napravi razumno biće.« (Božidar Veljković)

[205] Hana Arent: »Ne mogu da živim, ukoliko ne pokušam makar da razumem šta se dešava«.

[206] Heraklit: panty rhei – **sve** teče**, sve se** menja i panta kineitai kai uden menei – **sve se** kreće, ništa ne ostaje neizmenjeno.

Dakle, kada dođemo u položaj, u kome se pitamo o suštini i smislu turističkog putovanja, ili bilo koje druge čovekove aktivnosti, nužno napuštamo svet »čiste« nauke i ulazimo u ambivalentni svet filozofije. Međutim, ako malo bolje pogledamo bavljenje filozofa i filozofije izazovima turizma, možemo videti da su filozofi pitanjima s područja turizma posvećivali veoma malo prostora.

Često nalazimo predrasude o tome, kako se filozofija bavi samo ontološkim, apstraktnim i metafizičkim saznanjima, međutim to nije baš tako. Bošnjak naglašava: »Svaka filozofija je u svojoj suštini tematski istovremeno i antropologija, jer nema filozofije u kojoj se ne radi o razmišljanju o ulozi, mestu i smislu čoveka u onome što on predstavlja kao ljudsko biće. Čim se čovek zapita o razlozima i uzrocima, o smislu i značaju neke stvari ili delovanja, on se već duboko bavi filozofijom. Svako pitanje sveta i života može biti i jeste predmet filozofskog razmatranja, jer se filozofija zalaže za spoznavanje bitka, suštine, esencije i celine na osnovu čega se određuje čovekova uloga *(Bošnjak, 1982: 207).*« Dakle, ne postoje niti formalni niti suštinski razlozi, zbog kojih turizam ne bi bio predmet filzofskog promišljanja.

»Iako i znanost i filozofija, teže ka istinitom spoznajom, one se ipak međusobno dosta razlikuju. Pre svega razlikuju se u predmetu istraživanja. Filozofija teži ka istinskom spoznajom totaliteta. Ona traga za odgovorima na najopštenija pitanja o bitku, o karakteru spoznaje i njenim mogućnostima i slično. Budući da totalitet nije moguće zahvatiti osetilno, ona se u svom istraživanju služi samo racionalnim metodama. Filozofska misao podleže samo logičkoj verifikaciji. Osetilno je doživljanje uvijek ograničeno na jedan deo totaliteta, pa svaka empirijska verifikacija izlazi iz okvira filozofije (*Vujević, M., 1983: 7*)«.

Vratimo se sada na onaj deo totaliteta, koga označavamo terminom ili rečju turizam. Jedan između retkih primera bavljanja filozofije turizmom je francuska revija *»Oui la philosopfie« (3/1984),* koja svoj tematski broj u celini posvećuje putovanju. Fenomenu putovanja oni pristupaju kao traženju nečeg novog i nepoznatog jer se svet doživljava kao beskonačna različitost, pa je zbog toga potrebno putovati da bi se ta različitost i drugojačnost upoznala i spoznala. Zbog toga je vrednost putovanja u učenju i spoznavanju različitosti sveta. Temeljna vrednost, koju taj filozofski pogled donosi, jeste tvrdnja da se suštinsko i istinsko saznanje i učenje započinje putovanjem. Ako to kažemo nešto drugačije, možemo reći da je svet jedina knjiga iz koje se putovanjem može nešto naučiti. »Putovanje uvek podrazumeva prelazak prostornih odnosno geografskih granica, te ulazak u drugačije sredine. Međutim, putovanje ne donosi samo prelaženje prostornih granica, već i nekih drugih, dubljih granica vezanih za istoriju i kulturu, telesnih granica svakog bića kao i onih nevidljivih duhovnih granica, koje u sebi nosi svaki putnik (*Čomić, Đ., 2004: 153*).«

2.2 Zašto ljudi putuju?

Prvo i najčešće promišljanje turizma i njegove suštine – putovanja, pokušava da nađe odgovor na jednostavno pitanje, zašto ljudi putuju? Mi smo hteli da dobijemo odgovor na pitanje, da li ljudu putuju, jer su na to prisiljeni postojećim okolnostima u svojoj domicilnoj sredini, ili putuju pre svega iz razloga radoznalosti, potreba za učenjem i širenja horizonta slobode? Naravno, odgovora je verovatno toliko, koliko je ljudi, koji o tome razmišljaju. Međutim, potrebno je upozoriti da se turističko putovanje ipak veoma razlikuje od drugih putovanja, odlazaka, emigracija i slično. U nastavku ćemo ponuditi nekoliko odgovora, koji po našem mišljenju u određenoj meri objašnjavaju razlage za putovanjima. Ponuđeni odgovori ne polažu pravo na istinu, već su, pre svega, polazište za diskusiju. Treba odmah reći, da upravo pravi odgovori na ovako jednostavna pitanja predstavljaju rešenje enigme, ključ održivog i društveno odgovornog razvoja turizma.

Turizam egzistencijalno povezuje dva sklopa antagonizma: preovlađujući koncept neoliberalne otuđenosti te tržišne orijentacije na jednoj strani i koncept empatije, solidarnosti i gostoljublja na drugoj. Ali, zato je turizam danas u svojoj suštini čovekova neispričana priča. On je ipak putokaz da možemo preživeti kao zajednica socijalnog povezivanja, ali ne i tržišnog isključivanja. Turizam je sve više delatnost duše, jer samo dobri pripovedači zanimljivih priča, prodaju određenu destinaciju, što ipak ne koincidira sa vrednostnim načelima gostoljublja kao duše turizma.

Osnovni cilj filozofije, kao što naglašava F. Bacon, jeste poboljšanje ljudskog života – *commodis hummanis inservire*. Cilj, smisao i poslanstvo turizma je upravo poboljšanje kvaliteta života ljudi. Proces fizičke, psihičke i duhovne obnove ljudskog organizma više je nego važan za razumevanje kako iscjeljujuće deluju turistička mesta odnosno, turistički prostori. Još u antičkoj Grčkoj su znali, da hodanje kao poseban oblik kretanja, omogućava inventivno i stvaralačko razmišljanje, tako da su se i najvažjniji sastanci održavali u kretanju, hodu i šetnji. U tom smislu je Ž. Ž. Ruso, jednom rekao: »Nikada nisam tako mnogo razmišljao, toliko postojao, toliko živeo, toliko bio ja, ako tako to mogu reći, kao tada, kada sam putovao peške.«

«Doduše, francuski filozof Emil Sioran u svojim razmatranjima na primeru nemačke 'duše' dolazi do zaključka, da ustvari u čoveku uvek postoji neki unutrašnji sukob između onog sigurnog i monotonog i onog nesigurnog i zanimljivog. Pomirenje jednog i drugog je u turističkim putovanjima. Tako čovek ima sigurnost sredine u kojoj je stasao i u kojoj živi i istovremno putovanjima ide u susret uzbudljivim i zanimljivim doživljajima, koji su negde Tamo. (*Čomić, Đ., 2004: 158*).« Današnje životne okolnosti, egzistencijalne neuralgičnosti, slom većine društvenih vrednosti, gladijatorstvo kao na nivou lokalne životne, a još više radne sredine, jednostavno umaraju, dovode u neravnotežu. Bivanje u istom socijalnom ambijentu, na relativno ograničenom geografskom prostoru, pod uticajem prethodno navedenih pritisaka, jednostavno stvara potrebu (**posledica**) želje za putovanjem, kao načinom traženja revitalizacije i rekreacije duha i tela, tamo.

Život čoveka ispunjavaju svakodnevne aktivnosti, koje doživljavamo kao smislene ili nesmislene, međutim, one svejedno spadaju u područje kompetentnosti filozofije smisla ili filozofije svakodnevnog života. »Čovek živi u svetu u koji je bez svoje volje bačen, međutim, pravi život izostaje, najvažnije duhovne potrebe i ideali se ne ostvaruju sada i ovde. Tada se javlja luda želja za radikalno drugačijim, za nepredvidljivim, za apsolutom. To je alibi za pojavu i postanak metafizike i težnje za transendencijom, za odlaskom iz ovog sveta u neki drugi, sasvim različit. To je želja za prevaziležnjem sebe, …. (Čomić, Đ., 2004: 165).« Za putovanjem. Govorimo, dakle o radoznalosti, koja ako joj damo prosora i slobodu, potraži odgovore (**ciljevi**) na mnoga pitanja, koja dinamični životni tempo postavlja.

»Nemački filozof Bloch (1981: 31- 46) u svom kapitalnom delu 'Princip nada' posvećuje čitavo jedno poglavlje 'čarima putovanja'. U slobodnim putovanjima, bez ikakve spoljašnje sile on vidi jedan između oblika nade i nadanja, da je Tamo, negde drugde, uvek bolje i lepše nego li Ovde ili da je barem drugačije i novo. Želja naime, ne samo da vuče, nego tera na beg u tu daljinu i to toliko žešće ukoliko je vlastiti položaj skučeniji. Kao da nijedno mesto u životu nije tako dobro da se ne bi moglo u svako doba napustiti (Čomić, Đ., 2004: 15).« Često, dakle, **posledice i ciljevi** udruženo dovode do donošenja odluke o putovanju.

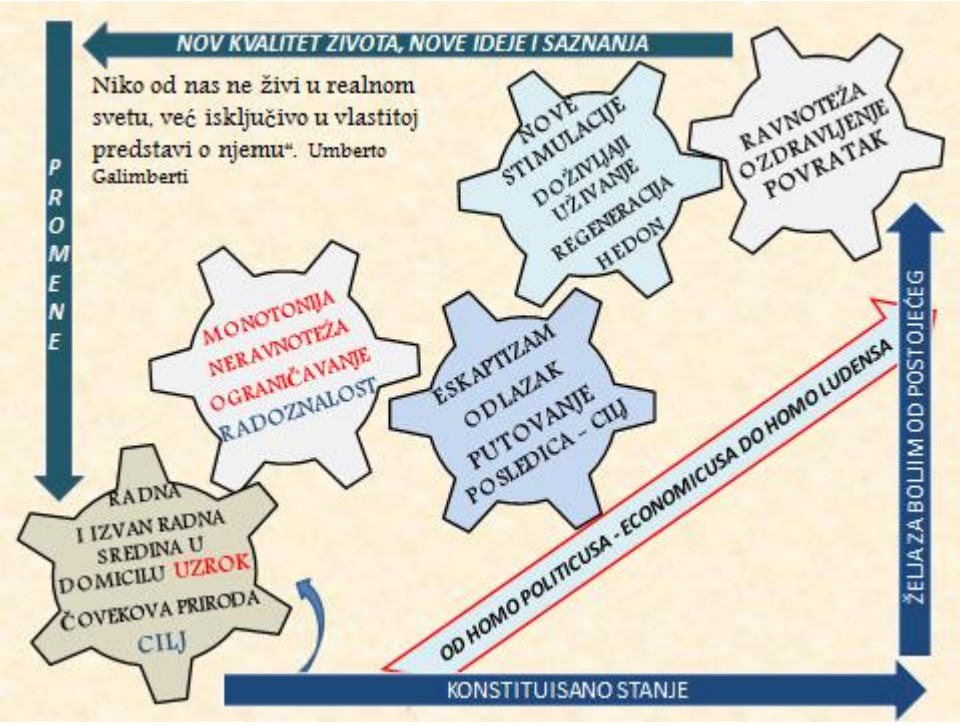

Eskapistično – hedonistični perpetuum mobile kao dialektični princip turizma

»**Life-seeing**« i »**life-participating**« turizam, postaje sve značajnija forma turizma postmodernog turiste. Svakodnevni život lokalne zajednice često je predmet interesovanja

turista. Turisti jednostavno žele videti i upoznati novi stil života, pa ne samo zbog pukog spoznavanja, već toliko više zbog želje da provere, koliko je njihov stil života na domicilu bolji ili slabiji od drugih stilova života širom sveta. Ovde se ne radi samo o tome da turisti vide, već da se sami iskustveno i čulno uključe, participiraju u tom životu. Takav oblik doživljaja je mnogo intenzivniji za sva čula. Tako se, na primer, turisti uključuju u pripremi obroka po lokalnim receptima (**model kokreatorstva**), skupa ručaju ili večeraju sa svojim domaćinima, odlaze sa njima na obavljenje nekih seoskih poslova i sl. Muzika i igre lokalne zajednice zauzimaju važno mesto u »Life-seeing« i etničkom turizmu. Kada je reč o kvalitetu života, čemu doprinosi turističko putovanje, treba voditi računa o kompetencijama poslenika turističke ponude, kojima kod gostiju mogu stvoriti i pobuditi nove stimulacije.

3. ZAKLJUČAK

Kružno putovanje je u socijalnoj evoluciji čovečanstva najbolji oblik upotrebe slobodnog vremena, ali i »pronalazak«, koji vraća čoveka njegovoj antropološkoj suštini**.** Smisao i poslanstvo turizma je upravo poboljšanje kvaliteta života ljudi. Postoje filozofska mišljenja, koja na putovanje, odnosno na turizam gledaju, ako ne sasvim negativno, a onda sigurno ne niti sa odobravanjem (Kant). No, ipak, iz pregledanih izvora literature se može zaključiti, da među filozofima preovlađuju pozitivna mišljenja o turizmu (npr. Ruso), kao posebnom ili čak najboljem načinu upotrebe slobodnog vremena. Na osnovu istraživanja[207] motiva, koji utiču na donošenje odluke o turističkom putovanju, došli smo do saznanja, da neznatna većina ljudi (53%), putuje jer ima određeni **cilj**, koji želi ostvariti. Dakle, danas su **posledice**, kao rezultat ograničavanja, monotonije i stresa u lokalnoj sredini, kao motiv putovanja, trend u opadanju.

Govoreći o uticaju turizma na poboljšanje života ljudi, treba imati u vidu da **ne govorimo o poboljšanju života samo turista, već ljudi uopšte, dakle i onih na emitivnoj destinaciji**. Budući da su prirodne vrednosti i dobra opšte društveno vlasništvo (klima, planine, jezera, reke, vulkani, termalni izvori, itd.), nije nelogično da treba omogućiti (naći rešenje, društveni konsenzus) najširim slojevima društva, da u tim dobrima uživaju. Ovo pitanje je zadatak za politički menadžment, na lokalnom i na nacionalnom nivou. Komunikacija izmedju javnog, privatnog i sektora civilnog društva, ključ je rešenja ovog pitanja. Isto tako, kulturno nasleđe (materijalno i nematerijalno) pripada svim ljudima određene kulturne i duhovne tradicije podjednako, pa je i tu potrebno tražti rešenje, kako bi te vrednosti bile pod jednakim uslovima dostupne svim slojevima društva. Reč je o potrebi razvoja novih oblika socijalnog turizma. Naravno, osnovni zadatak svih poslenika i činilaca turizma je poboljšanje zadovoljstva turiste i domaćina. Taj cilj se može postići uvođenjem novih modela (»life-seeing« i »life-participating« turizam) prakseološke komunikacije između gosta i domaćina, između gosta i ceolukupnog

[207] Zakaj potujem, Raziskava o turističnih gibanjih v regiji Posavje (2015). AB EDUKA, INSTITUT ZNANJA IN SVETOVANJA D.O.O., Maistrova ul. 4, Brežice, Republika Slovenija

lokalnog socijalnog okruženja. Ovde nikako ne treba zaboraviti na gostoljublje i gostoljubivost kao sublimiranu komunikaciju između gosta i domaćina.

4. LITERATURA

1. Bošnjak, B. (1982). *Filozofija*, Naprijed. Zagreb.
2. Veljković, B. (2015). *Gostoljuvlje – duša turizma*. NUBL, Banja Luka
3. Filipović, V. (1965). *Filozofski rječnik*, Matica Hrvatska. Zagreb.
4. Vujević, M. (1983). *Uvodjenje u znanstveni rad*, Informator, Zagreb
5. Čomić, D. (2013). *Postdisciplinanrni pristup proučavanju turizma,* Hotellink journal for theory and practice of hotel industry. Beograd
6. Bloch, E. (1981). *Princip nada*, Naprijed. Zagreb
7. McCanell, D. (1983). *Autentičnost turističkog prizora*, Narodna knjjga. Beograd.
8. Koutoulas, D. (2004). *Understanding the tourist product*. Mytilini. University of the Aegean.
9. Veljković, B., Colarič, L. (2014). *Turizem – uvod v osnove in teorijo turizma*, Fakulteta za turizem, Univerza v Mariboru.
10. Singh, S. et al. (Eds.). (2003). *Tourism in Destination Communities*, CAB International, Wallingford.

TOURIST TRAVEL - EFFECT OR PURPOSE

Summary/Abstract

The contemporary way of life its true perfection finds in tourism, as a response to challenges, which actual time bring. In this paper, we do not analyse the impacts of interdisciplinary studies on tourism development, but the deficit of practical and theoretical research on hidden essential attributes of the term tourism. Tourism in a phenomenon of traveling man, alternative to natural environment destruction and a way of high-quality (quality of life) social relations improvement, as an assumption of sustainable social existence. It means that the tourist travels are in a large degree result of aims, and not only the consequence of "neuralgic" domicile, which hauls in expansion. According to that, tourism is a continuous challenge in people's life, no matter where they are in social relations, appeared about and during travel.

Key words: *tourism, tourist travel, reasons, purposes, quality of life*

Doc. dr Marijana Milunović, Fakultet za menadžment, Sremski Karlovci, Univerzitet Union – Nikola Tesla, Beograd

Doc. dr Adrijana Vuković, Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment „Konstantin Veliki“, Univerzitet Union – Nikola Tesla, Beograd
Prof. dr Danilo Rončević, Fakultet za menadžment, Sremski Karlovci, Univerzitet Union – Nikola Tesla, Beograd

ULOGA I ZNAČAJ KONTROLE U SISTEMU JAVNIH NABAVKI

APSTRAKT

Javni sektor Republike Srbije godišnje troši oko četiri milijarde evra budžetskih sredstava putem javnih nabavki. Bez jakih kontrolnih mehanizama, stvara se prostor za manipulacije i prelivanje sredstava, što dovodi do sumnje u regularnost svih javnih nabavki. To dalje vodi do smanjenog interesovanja za učešće u javnim nabavkama, čime se smanjuje konkurencija i utiče na povećanje cene.

Visok stepen zloupotreba i korupcije u sistemu javnih nabavki zahteva efikasniju internu i eksternu kontrolu. Autor u radu želi da ukaže na mogućnost zloupotrebe i predloži moguća rešenja putem jačih kontrolnih mehanizama. Neophodnost veće kontrole javlja se već u početnoj fazi planiranja nabavki, ali i fazi sprovođenja i realizacije ugovora o javnoj nabavci, što može obezbediti efikasnost u realizaciji javnih interesa.

Ključne reči: javne nabavke, interna kontrola, eksterna kontrola, efikasnost.

ROLE AND IMPORTANCE OF CONTROL IN THE PUBLIC PROCUREMENT

ABSTRACT

The public sector of the Republic of Serbia spends about four billion euros of budget funds through public procurement. Without strong control mechanisms, creates a space for manipulation and overflow assets, leading to doubts about the regularity all public procurement.

This leads to a reduced interest for the participation in public procurement, reducing competition and affect the increase in prices.

The high degree of abuses and corruption in the public procurement requires a more efficient internal and external controls. Author in this paper would like to point to the possibility of abuse and suggest potential solutions through a strong control mechanisms. The necessity for greater control occurs already in the initial stage of procurement planning, but also the phase of implementation and realization of the public procurement contract, which can provide efficiency in the implementation of public interest.

Key words: Public procurement, internal control, external control, efficiency.

UVOD

Upravljanje javnim finansijama podrazumeva upotrebu sredstava u javnom interesu. Sistem javnih nabavki formiran je kao potreba javnog sektora za kontrolnim mehanizmom trošenja budžetskih sredstava. Veliki obim sredstava koje javni sektor Republike Srbije godišnje troši putem javnih nabavki, oko četiri milijarde evra, stvara prostor za manipulacije i zloupotrebe.

Visok stepen zloupotreba i korupcije u sistemu javnih nabavki zahteva efikasniju internu i eksternu kontrolu. Samo postojanje službe za kontrolu javnih nabavki nije dovoljno da obezbedi regularnost i zakonitost sistema javnih nabavki. Potrebno je obezbediti javnost i transparentnost poslovanja svih učesnika u sistemu. Javna dobra se karakterišu time što nisu rivalna i što se iz njihove potrošnje niko ne može isključiti.[208]

Evropskom Direktivom 20, u zemljama EU uređena je oblast javnih nabavki putem e-sredstava za sprovođenje, tako da postepeno postaje obaveza elektronskog objavljivanja izveštaja o javnom nabavkama (e-izveštavanje), elektronskog pristupa dokumentima (e-pristup), i elektronsko podnošenje prijava na tender (e-podnošenje).[209]

Korupcija u javnim nabavkama ne donosi samo gubitak u novcu (u javnim sredstvima), već utiče i na to da se nabavljaju dobra, usluge i radovi koji svojim karakteristikama, kvalitetom i

[208] Rosen H., & Gayer, T. (2011). *Javne finansije*, Beograd, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta, str. 74.

[209] (EUROPEAN COMMISSION, Annual Public Procurement Implementation Review (2013). Brussels, http://ec.europa.eu/internal_market/publicprocurement/docs/implementation/20140820-staff-working-document_en.pdf, 07.02.2016.

rokovima isporuke ne odgovaraju potrebama naručioca, a neretko se dešava da se isporuči samo deo ugovorenog ili da isporuka u celini izostane.[210]

Javne nabavke i njihovo uređenje biće značajan faktor za smanjenje prezaduženosti zemlje i budžetskog deficita, ali i važna pretpostavka tokom pregovaračkog procesa Srbije sa EU.

ZAKONSKI I INSTITUCIONALNI OKVIR JAVNIH NABAVKI U REPUBLICI SRBIJI

Zakon o javnim nabavkama u Republici Srbiji prvi put je donet 2002. godine,[211] i to je prvi propis koji je na sistemski način i sveobuhvatno regulisao oblast javnih nabavki u Republici Srbiji.

Novine koje su uvedene Zakonom 2008. godine[212] bile su u oblasti povećanja transparentnosti, tako što je uvedena obaveza oglašavanja na Portalu javnih nabavki pri Upravi za javne nabavke za sve postupke nabavke „velike" vrednosti.

Aktuelni Zakon o javnim nabavkama[213] uveo je nove mehanizme praćenja i kontrole postupaka javnih nabavki i prvi put poverio nadzor nad primenom Zakona Upravi, umesto ministarstvu finansija.

Centralne institucije u sistemu javnih nabavki u Republici Srbiji: Ministarstvo finansija, Uprava za javne nabavke, Republička komisija za zaštitu prava u postupcima javnih nabavki i Državna revizorska institucija.

Ministarstvo finansija je resorno ministarstvo za oblast javnih nabavki. Uprava za javne nabavke je posebna upravna organizacija koja obavlja stručne poslove u oblasti javnih nabavki, obezbeđuje uslove za ekonomičnu, efikasnu i transparentnu upotrebu javnih finansijskih sredstava za javne nabavke i podsticanje konkurentnosti i ravnopravnosti ponuđača u postupcima javnih nabavki. Republička komisija za zaštitu prava u postupcima javnih nabavki je samostalan i nezavisan organ Republike Srbije, koji obezbeđuje zaštitu prava ponuđača i javnog interesa u postupcima javnih nabavki. Državna revizorska institucija vrši i kontrolu realizacije ugovora koje su naručioci zaključili u postupcima javnih nabavki. Ova institucija je od velikog značaja za efikasan sistem javnih nabavki, obzirom da se upravo u sferi realizacije ugovora o javnim nabavkama javljaju najveće zloupotrebe.

---

[210] Varinac S., & Ninić I., Udruženje profesionalaca u javnim nabavkama Republike Srbije (2014). *Korupcijska mapa sistema javnih nabavki u Republici Srbiji*, Beograd, OEBS, Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, Misija u Srbiji, str. 2.
[211] Zakon o javnim nabavkama, Službeni glasnik RS, br. 39/02.
[212] Zakon o javnim nabavkama, Službeni glasnik RS, br. 116/08.
[213] Zakon o javnim nabavkama, Službeni glasnik RS, br. 124/12, 14/15 i 68/15.

Dosadašnja praksa u primeni Zakona o javnim nabavkama u Srbiji je pokazala da jedan deo onih subjekata koji su obavezni da primene Zakon, to ne čine na pravi način ili ga pak uopšte ne primenjuju.[214]

KONTROLA SISTEMA JAVNIH NABAVKI

Zakonom su definisana osnovna načela javnih nabavki, i to: načelo ekonomičnosti i efikasnosti; načelo transparentnosti upotrebe javnih sredstava; načelo jednakosti ponuđača; i načelo obezbeđivanja konkurencije među ponuđačima**.**

Prilikom planiranja, pripreme i sprovođenja postupaka javnih nabavki naručilac mora da ima u vidu da je njegov položaj kao kupca dobara, odnosno naručioca usluga ili radova, u stvari, položaj učesnika na tržištu. Međutim, vrlo često se dešava da naručilac započne postupak javne nabavke, a da uopšte ne zna ko su mogući ponuđači, šta nude, koje su zakonitosti tržišta u vezi sa određenim dobrima, uslugama ili radovima, kakvi su uobičajeni uslovi prodaje, pravila struke i sl. Najčešće naručilac na osnovu prethodnih iskustava započinje postupak javne nabavke, a da prethodno nije proverio kakvo je stanje na tržištu dobara, usluga ili radova koje treba da nabavi.

Novim javnim menadžmentom (*New Publik Management*) uvodi se i niz drugih promena kao što su snažne kontrolne sredine za upravljanje javnim rashodima, standardi njihovog trošenja, bolje upravljanje javnim nabavkama, promene u organizaciji javnog sektora, profesionalizacija kadrova, uvođenje evidencija u javnom sektoru, planiranje i procenjivanje učinaka, mere za sprečavanje zloupotreba a posebno korupcije i sl.[215]

Kada je u pitanju izbor postupaka koji će naručilac primeniti za određenu javnu nabavku, pravilo je da se primenjuje otvoreni ili restriktivni postupak. Naručilac ima slobodu da bira između ta dva postupka, jer ni jedan nema prednost, niti su propisani posebni uslovi za primenu[216]

---

[214] Pavlović Đ., & Mitrović-Žitko, N. (2010). Javne nabavke u Srbiji: praktična primena, Beograd, Institut za ekonomiku i finansije, str. 336.

[215] Gorčić J., (2013). *New Publik Management i upravljanje fiskalnim rizicima*, Beograd, Evropski centar zs mir i razvoj (ECPD) Univerziteta za mir Ujedinjenih nacija : Institut za poslovne finansije, str. 15.

[216] Pavlović Đ., Jovičič V., & Živojinović, Z. (2014). *Javne nabavke u praksi, II deo*, Vranje, Centar za edukaciju i komunikacije – Edukom, str. 30.

Tabela br. 1: Pregled vrednosne strukture javnih nabavki po vrsti postupka u 2014. godini[217]

Vrsta postupka	Ugovorena vrednost (u hiljadama dinara)	%
Otvoreni postupak (2008 + 2012)	234.582.742	85
Restriktivni postupak-2008, kvalifikacioni postupak-2012	15.701.057	6
Restriktivni postupak -2012	467.383	0
Pregovarački postupak bez objavljivanja javnog poziva(2008+2012)	14.035.620	5
Pregovarački postupak sa objavljivanjem javnog poziva (2008+2012)	10.267.043	4
Konkurs za dizajn (2008+2012)	13.189	0
Ukupno	**275.067.034**	**100**

Slika br. 1: Vrednost pregovaračkog postupka bez objavljivanja u 2013. i 2014. (u hiljadama dinara)[218]

[217] Uprava za javne nabavke, Godišnji izveštaj o javnim nabavkama za 2014, http://www.ujn.gov.rs/ci/izvestaji/izvestaji_ujn.

[218] Uprava za javne nabavke, Godišnji izveštaj o javnim nabavkama za 2014, http://www.ujn.gov.rs/ci/izvestaji/izvestaji_ujn,

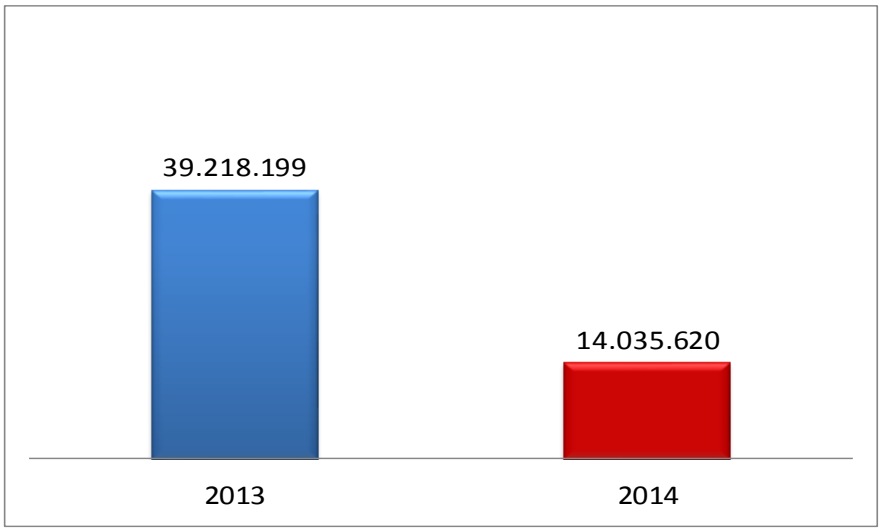

Na Slici br. 1 možemo videti da je vrednost pregovaračkog postupka bez objavljivanja smanjena u 2014. godini skoro tri puta u odnosu na 2013. godinu. Veća transparentnost postupka je posledica regulatornih promena Uprave za nabavke u cilju smanjenja ovog nekonkurentnog postupka.

Tabela br. 2: Prosečan broj ponuda po zaključenom ugovoru u postupcima javnih nabavki (2011-2014)

2011. godina	**2012. godina**	**2013. godina**	**2014. godina**
3,2	2,7	2,7	2,6

Pad prosečnog broja ponuda po zaključenom ugovoru u postupcima javnih nabavki u periodu od 2011. do 2014. godine na 2,6 vidimo iz Tabele br. 2. Ovaj pokazatelj inteziteta konkurencije je dvostuko niži od proseka EU koji u 2011. godini iznosio 5,4 ali i najniži u poređenju sa zemljama u okruženju (Slovenija, Hrvatska, Crna Gora).[219]

ZAKLJUČAK

Kontrola regularnosti sistema javnih nabavki mora se vršiti već od početne faze planiranja nabavki, jer se već tada javljaju potencijalni koruptivni mehanizmi. Dolazi do nabavki nepotrebnih dobara, usluga i radova, nerealno procenjenih vrednosti javne nabavke, ili uvećanog obima nabavke u odnosu na potrebno. Kontrola postupaka javnih nabavki je neophodna, ali i

[219] (Public Procurement in Europe, PwC, Cost and effectiveness, London, 2011, http://ec.europa.eu/internal_market/publicprocurement/docs/modernising_rules/cost-effectiveness_en.pdf, 02.09.2015.

kontrola izvršenja ugovora, kontrola poštovanja rokova, ugovorene dinamike izvođenja radova ili vršenja usluga. Svim navedenim aktivnostima kontrole obezbeđuje se racionalno trošenje javnih sredstava.

Javne nabavke bez jakih kontrolnih mehanizama stvaraju prostor za manipulacije i prelivanje sredstava u privatne ruke na nedozvoljen način. To dalje vodi do smanjenog interesovanja za učešće u javnim nabavkama, čim se smanjuje konkurencija i utiče na povećanje cena. Dužnost države je da reguliše pravila o javnim nabavkama uz poštovanje međunarodnih standarda. Međutim, zloupotreba i korupcija u javnim nabavkama se često tolerišu a zakon ne primenjuje.

Suzbijanje zloupotreba u sistemu javnih nabavki moraju vršiti kontrolna tela, koja treba da budu nezavisna i operativna, a njihovi izveštaji transparentni. Stvaranjem nezavisne i efikasne kontrole može se postići ekonomičnost i svrsishodnost u trošenju javnih sredstava, a time i realizacija javnih interesa.

LITERATURA

1. EUROPEAN COMMISSION, Annual Public Procurement Implementation Review (2013). Brussels, http://ec.europa.eu/internal_market/publicprocurement/docs/implementation/20140820-staff-working-document_en.pdf.
2. E-Procurement Golden Book of good Practice, (2013). Final Report, http://ec.europa.eu/dgs/internal_market/studies/docs/e-procurement-golden-book-of-good-practice_en.pdf.
3. Gorčić J., (2013). *New Publik Management i upravljanje fiskalnim rizicima*, Beograd, Evropski centar zs mir i razvoj (ECPD) Univerziteta za mir Ujedinjenih nacija : Institut za poslovne finansije.
4. Milunović M., & Jerinić, D. (2013). *Osnove finansija,* Sremski Karlovci, Cekom books.
5. Pavlović Đ., & Mitrović-Žitko, N. (2010). *Javne nabavke u Srbiji: praktična primena*, Beograd, Institut za ekonomiku i finansije.
6. Pavlović Đ., Jovičič V., & Živojinović, Z. (2014). *Javne nabavke u praksi, II deo*, Vranje, Centar za edukaciju i komunikacije - Edukom.
7. Public Procurement in Europe, PwC, Cost and effectiveness, (2011). London, http://ec.europa.eu/internal_market/publicprocurement/docs/modernising_rules/cost-effectiveness_en.pdf.
8. Rosen H., & Gayer, T. (2011). *Javne finansije,* Beograd, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta.
9. Uprava za javne nabavke Republike Srbije, Godišnji izveštaj o javnim nabavkama za 2014, http://www.ujn.gov.rs/ci/izvestaji/izvestaji_ujn.

10. Varinac S., & Ninić I., Udruženje profesionalaca u javnim nabavkama Republike Srbije (2014). *Korupcijska mapa sistema javnih nabavki u Republici Srbiji*, Beograd, OEBS, Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, Misija u Srbiji.
11. Zakon o javnim nabavkama, Službeni glasnik RS, br. 39/02.
12. Zakon o javnim nabavkama, Službeni glasnik RS, br. 116/08.
13. Zakon o javnim nabavkama, Službeni glasnik RS, br. 124/12, 14/15 i 68/15.

Момчило Раичевић, Љиљана Милошевић

УТИЦАЈ НЕОЛИБЕРАЛИЗМА НА КВАЛИТЕТ ЖИВОТА И ЗАПОШЉАВАЊЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Апстракт: Ратови на простору бивше Југославије као и увођење неолибералног капитализма омогућили су гомилање капитала, који је често настао на тзв. сивом тржишту, у рукама неколицине. Још према истраживањима Британског економисте Адама Смита неолиберализам представљен је као слободан проток капитала без државне интервенције. Будући да се капитал на простору Републике Србије као последица сукоба, инфлације и санкција нашао у рукама неколицине и нових тржишних правила игре у економском концепту ови људи утичу на креирање квалитета живота у данашње време. Република Србија нема законску регулативу која би преиспитала порекло имовине па самим тим капитал, који је често стечен на нелегалан начин улази у легалне токове и тржишну привреду. Подаци издати од стране Републичког Завода за статистику показују да је незапосленост младих експоненцијална функција, што кореспондира са подацима да је радна снага у Републици Србији једна од најјефтинијих у Европи. Управо ови подаци показују да је у Републици Србији изузетно тешко доћи до посла и исти задржати. Са тим у вези проблем незапослености младих у Републици Србији није феномен који можемо посматрати засебно већ у оквиру шире слике тржишне привреде и постулата неолибералног капитализма. Велика економска криза показала је да се чак и у САД полако одступа од идеје државног немешања у тржишну привреду. Економски концепт квалитета живота у Републици Србији изузетно је актуелан због негативних економских показатеља. Иако је у основи неолиберални концепт приказан као изузетно хуман наглашавајући притом слободу, једнакости и демократију, савремени критичари наводе податке раслојавања друштва и све већег јаза између богатих и сиромашних. Циљ рада је да покаже везу између феномена незапослености и концепта неолибералног капитализма и да покаже потребу за побољшањем законске регулативе која би чинила основу смањења незапослености и положаја радника у Републици Србији.

Кључне речи: квалитет, живот, запосленост, неолиберализам

NEOLIBERALISM IMPACT ON QUALITY OF LIFE AND EMPLOYMENT IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Abstract: The wars in the former Yugoslavia as well as the introduction of neoliberal capitalism enabled the accumulation of capital, which is often built on the so-called. gray market, in the hands of a few. Still according to the research of the British economist Adam Smith, neoliberalism is presented as the free flow of capital without government intervention. As the capital of the territory of the Republic of Serbia as a result of conflict, sanctions and inflation in the hands of a few and the new market rules of the game in the economic concept of these people influence the creation of quality of life in the present time. The Republic of Serbia has no legislation that would re-examined the origin of the assets and therefore capital, which is often acquired in an illegal way of entering into legal flows and market economy. Data issued by the Republic Institute of Statistics show that youth unemployment is an exponential function, which corresponds to the data that the labor force in the Republic of Serbia is one of the cheapest in Europe. It is these data show that in the Republic of Serbia is extremely hard to get a job and keep it. In this connection, the problem of youth unemployment in Serbia is not a phenomenon that can be viewed separately but in the context of the broader picture of the market economy and postulates of neoliberal capitalism. The great economic crisis has shown that even in the United States gradually deviating from the idea of state intervention in the market economy. The economic concept of quality of life in the Republic of Serbia is extremely topical because of negative economic indicators. Although it is basically a neoliberal concept shown as very human emphasizing the equality of freedom and democracy, modern critics cite data stratification of society and the growing gap between rich and poor. The aim is to show the relationship between the phenomenon of unemployment concept of neoliberal capitalism and show the need for improvement of legislation that formed the basis of reducing unemployment and the situation of workers in the Republic of Serbia.

Key words: quality of life, employment, neoliberalism

УВОД

Савремена истраживања показују да је запошљавање једна од карактеристика који битно утичу на економски концепт квалитета живота у некој земљи. Економски концепт квалитета живота, проузрокован ниском запошљеношћу у Републици Србији веома је негативан и један од лошијих у Европи. Међутим, проблем незапослености није проблем са којим се суочава само Република Србија, већ и земље ЕУ. Са тим у вези долази се до закључка да проблем незапослености јесте тренд који прати савремена економска кретања унутар концепта неолибералног капитализма.

КОНЦЕПТ НЕОЛИБЕРАЛНОГ КАПИТАЛИЗМА

Оснивач концепта капиталистичке мисли јесте шкотски економста Адам Смит, познат по синтагми „невидљива рука тржишта“, што значи да се држава не треба мешати на тржишту већ да тржиште мора бити слободно и отворено и да ће све процесе усагласити понуда и потражња. Од ове Смитове тезе развио се концепт неолибералног капитализма који заступа тезу да се држава не треба мешати у друштвене и економске токове тржишта, које ће само по себи направити равнотежу и правилну расподелу добара међу људима и омогућити привредни развој. Основна идеја неолибералног капитализма јесте непостојање државног власништва, где ће се целокупно привредно кретање налазити у приватном сектору. Идеја државног неинтервенционизма „пада у воду“ током Велике светске економске кризе 2008. године у САД-у, где држава улаже финансијску помоћ у приватне банке, ради њиховог спаса и опстанка на тржишту. Смитова теорија савршености тржишта нашла се на испиту. Сведоци смо да тржиште није савршено и да неолиберални капитализам иако у основи има хуману тезу правилне расподеле представља сушту супротност гомилања капитала у рукама богатих и стварања широке масе конзумената производа. Неолиберали заступају идеју да држава нема никакав значај на тржишту. Потпуно остварење идеје неолиберализма јесте постојање глобалног тржишта и широке масе потрошача без икаквих националних и верских разлика. Крајња идеја јесте уништење националних држава.

Неолиберални капитализам у Републици Србији показао је све своје негативности. Од идеје самоуправног социјализма до концепта неолибералног капитализма пређен је пут који је у кратким цртама следећи: распад Југославије, крвави верски и грађански ратови, санкције, инфлација, спорна приватизација, самопроглашена независност Косова, трома привреда, незапосленост итд.

Подаци Републичког завода за статистику показују да стопа ризика сиромаштва или социјалне искључености у Републици Србији износи 41,3%[220] што коренспондира са негативним економским показатељима квалитета живота у Републици Србији.

ПРОБЛЕМ НЕЗАПОСЛЕНОСТ И НАЧИН МЕРЕЊА

Проблем незапослености најчешће се третира на 2 начина, и то као дугорочан и као краткорочан проблем, тј као природна стопа незапослености и као циклична стопа незапослености. Природном незапосленошћу се назива незапосленост која не настаје сама од себе, чак ни у дугом року. Циклична незапосленост из године у годину флуктуира око природне незапослености. Она је повезана са краткорочним колебањем нивоа укупне економске активности у оквиру природних циклуса.

[220] Анкета о приходима и условима живота, број 84. Од 31.03.2016. године – Републички завод за статистику

Економисти се приликом рачунања незапослености обично фокусирају на стопу незапослености, а не на укупан број незапослених. Стопа незапослености се израчунава у процентима и приказује се на следећи начин:

SN=N\RSS*100%, где је

SN – стопа незапослености

N – број незапослених лица

RSS – укупан број радно способног становништва

Радно способно становништво причињавају сви становници неке земље у доби између 15 и 64 године. Број радно способног становништва представља збир броја запослених и незапослених особа:

RSS=Z+N, где је

Z – број запослених особа.

Стопа запослености врло често се користи као показатељ стања неке економије и рачуна се на следећи начин:

SZ=Z\RSS*100%, где је

SZ – стопа запослености

Међународна организација рада [221](МОР) описује четири различите методе рачунања стопе незапослености:

- Анкете о радној снази су најзаступљенији метод рачунања стопе назапослености, јер дају најкомплетнији резултат и омогућавају рачунање незапослености по различитим категоријама (раса, пол...). Овај метод је најбољи за међународно поређење.Званичне процене се добијају комбинацијом информација добијених из једне или више од преосталих три метода. Употреба ове методе се смањује у корист анкета о радној снази.

- Статистике социјалног осигурања, попут оних о бенефицијама за запослене, се рачунају на основу броја осигураних особа који представљају укупну радну снагу и броја осигураних који користе бенефиције. Овај метод је веома критикован због тога што рок бенефиција истекне и пре него што особа пронађе посао.

[221] Међународна организација рада је специјална агенција Уједињених Нација, основана 1919. Године са циљем промовисања социјалне правде и међународно признатих социјалних и радничких права.

- Статистике служби за запошљавање су најмање ефективне, оне укључују само месечни број особа које посете биро. Ова метода такође укључује незапослене особе које по дефиницији МОР не спадају у незапослене.

У Републици Србији до података о броју запослених долази се на два начина. Први, традиционални начин представља прикупљање података са евиденција Националне службе за запошљавање, Републичког завода за здравствено осигурање и Пензијског и инвалидског фонда. Други начин представља Анкета о радној снази, који према методологији Еуростата[222] спроводи Републички завод за статистику. Ова два начина често дају различите податке који се могу користити у дневно политичке сврхе.

НЕЗАПОСЛЕНОСТ КАО ТРЕНД У ЕВРОПИ

Колико је незапосленост висока на територији Европских држава сведоче нам многе анкете спроведене како од националних и државних институција, тако и од стране опозиције. Нарочито су поражавајући подаци незапослености младих до 25 година, која према подацима Еуростата, у појединим Европским државама, прелази 50 %.

Табела број 1: *Незапосленост у појединим Европским државама*

Држава	Незапослено - % укупног броја становништва
Грчка	24,6 %
Немачка	6,3 %
Србија	17,9 %
Македонија	25,5 %
Хрватска	15,4 %

[222] Еуростат је статистички биро Европске Уније.

Табела број 2: *Незапосленост у Републици Србији у периоду 2009. година -2015. година*[223]

Година	Незапослено - % укупног броја становништва
2009	16,7 %
2010	19,2 %
2011	22,2 %
2012	22,4 %
2013	20,1 %
2014	18,9 %
2015	17,9 %

Проблем незапослености младих горуће је питање, како у Европској Унији тако и у Републици Србији. Подаци из 2015. године показују да је највиша стопа незапослености у Европи у Шпанији, Грчкој и Италији, док су Немачка и Холандија земље са најнижом стопом. Незапосленост младих јесте један од горућих проблема развоја економија и може се повезати са скученим тржиштем рада за младе. Проблем присутан у Републици Србији који се може повезати са незапосленошћу јесте и систем образовања који је традиционалан и не иде у корак са тржиштем рада. Сведоци смо да се у евиденцији Републичког завода за запошљавање налазе високообразовни што сведочи о томе да је школовање кадра непланско. Приликом школовања мало простора се даје пракси а програма за стицање практичних знања организованих од стране државних институција мало је и недовољно, па се стога млади сусрећу са проблемом недостатка практичних вештина и радног искуства, што је врло често основни услов за прво запошљавање. Будући да су економски индикатори квалитета живота у Републици Србији негативни и да као такви имају пресудан утицај на субјективни квалитет живота, да је тржиште рада за младе недовољно и да је веома тешко доћи од посла и исти задржати, млади врло често напуштају Републику Србију. Ове негативне тенденције стварају предуслов за постанком дефицитарних занимања и врло су економски негативне на дугорочно финансирање из буџета Републике Србије.

Цена радне снаге у Републици Србији је веома ниска, што у спрези са тромим законодавством представља подлогу лошег положаја запослених, који негативно утичу на субјективни осећај квалитета живота у Републици Србији.

[223] Подаци су пеузети са интернет странице Републичког завода за статистику.

ЗАКЉУЧАК

Концепт неолибералног капитализма повезан је са проблемом незапослености које је изузетно компликован и мора се посматрати из различитих углова (социологија, економија, демографија, политикологија итд.)

Гломазна државна апаратура веома тромо реагује на промене на тржишту па се приликом наглих промена понаша „попут слона у стакларској радњи“. Са тим у вези питању незапослености мора се дати примат, при чему се морају извршити структурне промене државног апарата који ће га учинити флексибилнијим. Држава је највиши цивилизацијски искорак, а њена улога на тржишту мора бити присутна да би дефинисала правила игре.

Решавање питања незапослености може се извршити системским променама у областима:

1. *Тражење радне снаге* – стварања пословног окружења које је стимулативно за инвестирање и раст економске активности.
2. *Понуде радне снаге* – реформом система образовања и обуке, унапређењем здравствене заштите и безбедности на радном месту
3. *Тржиште радне снаге учини флексибилнијим* – кроз уклањање слабости радног законодавства и проширење споразумевања између запосленог и послодавца.

Тржиште је сложено и нема невидљиву руку, како је заговарао Адам Смит, која ће сама од себе решити проблеме. Држава мора постојати на тржишту и то не само као такмичар и учесник, већ и као правно тело – регулатор правила која постоје на тржишту.

ЛИТЕРАТУРА:

7. Eurofond (2012), *Quality of life in Europe:Impact of the Crisis*, Канцеларија за службене публикације Европске уније, Луксембург.
8. Анкета о приходима и условима живота, број 84. Од 31.03.2016. године – Републички завод за статистику.
9. http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/, приступљено дана 21.04.2016. године.
10. http://www.eurofound.europa.eu/, приступљено дана 22.04.2016. године.

Олгица Милошевић, мастер правник - Факултет за примењени менаџмент, економију и финансије, Београд

КОЛЕКТИВНО ПРЕГОВАРАЊЕ СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА КОЛЕКТИВНЕ УГОВОРЕ

АПСТРАКТ

У раду аутор анализира процес колективног преговарања које подразумева слободу социјалних партнера да преговарају око услова рада. Оно представља процес који се заснива на начелу трипартизма, односно подразумева равноправно учешће три субјекта радног права – државе, послодавца и синдиката, чији је резултат постизање квалитетног договора, односно закључивања колективног уговора којим се утврђују права запослених у већем обиму него што су зајамчена законом. Колективни уговори представљају најважнији аутономни извор радног права, јер су се у пракси показали као најпогоднији инструмент за успостављања равнотеже између интереса власника рада и власника капитала у условима тржишног привређивања. Његова посебана вредност, као и и ауторитет произилазе из чињенице да настају сагласношћу воља уговорних страна, за разлику од других правних аката којима се уређују колективни интереси (Устава и закона), иза којих стоји монопол принуде којим располаже држава.

КЉУЧНЕ РЕЧИ*: колективни уговори, колективно преговарање, колективна права запослених.*

SUMMARY

In this paper, the author analyzes process of collective bargaining which implies freedom of social partners to negotiate working conditions. It represents a process that is based on the principles of tripartism, that means equal participation of three subjects of labor law - state, employer and the union, which is the result of a high-quality agreement, or concluding a collective agreement, which defines the rights of employees to a greater extent than they are guaranteed by law. Collective agreements are the most important autonomous source of labor law, because, in practice, their proved to be the most appropriate instrument for establishing a balance between the interests of owners of labor and capital owners in the conditions of market economy. Its special value, as well as the authority arising from the fact that the resulting mutual consent of the parties, unlike other legal acts regulating the collective interests (of the Constitution and the law), backed by the monopoly of coercion at state disposal.

KEY WORDS: *collective agreements, collective bargaining, collective rights of employees.*

УВОД

Право на синдикално организовање и деловање је једно од најзначајнијих тековина радничког покрета, првенствено због тога што је удруживање запослених вековима уназад било забрањивано и оштро санкционисано. И ако се удруживање запослених квалификовало као кривично дело за чије извршење су изрицане и најстроже казне, то није било довољно да угуши револуционарни дух радника у настојању да се одлучно одупру неприхватљивим и понижавајућим условима рада.[1] У 19. веку отпочиње процес постепеног укидања (законске) забране синдикалног организовања и деловања, да би после колективно преговарање добило пуну афирмацију после Првог светског рата доношењем првих закона који уређују систем колективног преговарања.

КОЛЕКТИВНО ПРЕГОВАРАЊЕ

Колективно преговарање представља процес преговора између синдиката као представника радника и једног или више послодаваца с циљем постизања договора о регулисању услова рада. Другим речима, ради се о процесу којим социјални партнери, синдикати и послодавци, покушавају да постигну заједнички договор у обостраном интересу, аутономно уређујући функционирање тржишта рада. Колективно преговарање се може дефинисати и са другог аспекта - као колективно право из радног односа које представља процес чији је циљ закључење колективног уговора, односно његове измене и допуне, уз рационалан утрошак времена, енергије и средстава.

Да би колективно преговарање било успешно неопходно је да почива на демократским начелима и одговарајућем правном оквиру који омогућује аутономно и независно деловање социјалних партнера, као и на међусобној толеранцији и уважавању преговарачких страна.

ПОЈАМ КОЛЕКТИВНИХ УГОВОРА

Колективни уговор представља општи акт закључен у писаној форми између послодавца, репрезентативног удружења послодавца или удружених репрезентативних удружења послодавца, и репрезентативног синдиката или удружених репрезентативних синдиката, којим се уређују права, обавезе и одговорности из радног односа, поступак закључивања колективног уговора, међусобни односи учесника у закључивању колективног уговора и друга питања значајна за запослене и послодавце.[2] Из наведене дефиниције може се закључити да је колективни уговор: а) општи, аутономни акт (колективног) радног права чијим се одредбама на безличан начин уређују права, обавезе и одговорности из радног

односа, међусобни односи његових учесника и друга питања од значаја; б) резултат сагласности аутономних воља послодавца и синдиката, а не једнострани акт послодавца, удружења послодавца и државе; в) општи акт који садржи две врсте одредби - нормативног и облигационог карактера; г) општи акт који се закључује у писаној форми; д) аутономни општи акт којим се у прописују већа права и повољнији услови рада од оних утврђеним законом.[1]

Облигациони део колективног уговора садржи обавезу уредног извршавања закљученог колективног уговора и њега чине норме којима се уређују права и обавезе уговорних страна (норме *inter partes*), као што су клаузуле: а) социјалне сигурности; б) о очувању социјалног мира; в) о партиципацији запослених; г) о начину, поступку и условима закључивања, измена и допуна, објављивања, ступања на снагу и отказивања колективног уговора. Нормативни део садржи одредбе које представљају извор радног права, јер су обавезујућег карактера и делују према свим субјектима у чије име је колективни уговор закључен (*erga omnes*). Оне уређеују: а) права обавезе и одговорности запослених; б) зараду, накнаду зараде и друга примања запослених; в) радно време; г) услове престанка радног односа и друга питања.[3]

ВРСТЕ КОЛЕКТИВНИХ УГОВОРА

Постоје више врста подела колективних уговора. Најважнија је подела према нивоу за који се закључују, а које је прихватио Закон о раду (три врсте колективних уговора): општи колективни уговор, посебан колективни уговор и колективни уговор код послодавца.

Општи (национални) колективни уговор се непосредно примењује на целокупној територији једне државе, тј. на све послодавце и све запослене у односној држави са циљем да уједначи услове рада и смањи велике међугранске разлике. У Репубици Србији закључују га репрезентативно удружење послодаваца и репрезентативни синдикат основани за територију Републике Србије. На жалост, у Србији тренутно није на снази општи колективни уговор, с обзиром да је последњи закључен 2008. године, са временом трајања од 3 године (важио је до 17. маја 2011. године)[4], а да исти није продужен, нити закључен нови, тако да минимум права запослених представља Закон о раду.

Посебан колективни уговор се може закључити на више нивоа:

- за грану, групу, подгрупу или делатност - закључују га репрезентативно удружење послодаваца и репрезентативни синдикат основани за грану, групу, подгрупу или делатност;
- за територију јединице територијалне аутономије и локалне самоуправе - закључују га репрезентативно удружење послодаваца и репрезентативни синдикат основани за територијалну јединицу за коју се закључује колективни уговор;

- за јавна предузећа и јавне службе - закључују га оснивач, односно орган који он овласти, и репрезентативни синдикат;
- за територију Републике за јавна предузећа и јавне службе чији је оснивач аутономна покрајина или јединица локалне самоуправе - Влада и репрезентативни синдикат, ако постоји оправдани интерес и у циљу обезбеђивања једнаких услова рада;
- за јавна предузећа и друштва капитала чији је оснивач јавно предузеће - закључују га оснивач јавног предузећа, односно орган који он овласти и репрезентативни синдикат;
- за лица која самостално обављају делатност у области уметности или културе закључују репрезентативно удружење послодаваца и репрезентативни синдикат.

У пракси су најчешћи гански од посебних колективних уговора, јер омогућавају уједначавање услова рада у грани. То је оправдано са становишта запослених који раде на истим радним местима, према принципу да једнака плата припада за рад једнаке вредности. Више одговара успешним послодавцима, јер онемогућава мање успешним да опстану у тржишној конкуренцији на основу исплате ниских зарада.[5]

Општи и посебни колективни уговор се примењује непосредно и обавезује од дана ступања на снагу послодавце који су: а) у време закључења били чланови удружења послодаваца; б) накнадно постали чланови удружења послодаваца; в) накнадно иступили из удружења послодаваца (још 6 месеци након иступања).

Колективни уговор код послодавца закључују послодавац (потписује лице овлашћено за заступање послодавца) и репрезентативни синдикат код послодавца. Њиме може бити предвиђен већи обим права за запослене у односу на оно што је предвиђено законом и осталим колективним уговорима.[6]

Осим наведене поделе, значајне су и поделе засноване према следећим критеријумима:

- према временском периоду на који се закључују, колективни уговори могу бити: уговори на одређено време (са затвореним роковима трајања), уговори на недређено време (са отвореним роком трајања) и уговори са условним роком важења (важе до закључивања новог колективног уговора);
- зависно од броја потписника - двотитуларни (два потписника), трипартитни (три потписника) и мултипартитини (више потписника);
- према предмету регулисања - колективни уговори о заради, накнади зараде и другим примањима запослених и колективним уговорима о одморима, одсуствима и другим условима рада;
- области регулисања - уговори у јавном сектору и уговори у приватном сектору.

Обим самог уговора одређен је нивоом на ком се закључују колективни уговори. Виши ниво колективног уговора смањује разлике у радноправном и социјалноправном положају запослених, што води уједначавањима у привређивању и у правима, док колективни уговори који се закључују на нижем нивоу су садржајно богатији, одређенији и повољнији

за запослене, јер могу предвиђати већи обим права и повољније услове за њихово остваривање у односу на колективне уговоре који се закључују на вишем нивоу. Однос између колективних уговора који се закључују на различитим нивоима одређен је клаузулом клаузулом највеће повољности за запослене (*in favorem laboratories*).[224][6] Истовремено, то значи да се на појединог радника истовремено може примењивати више различитих колективних уговора, као и одредбе садржане у његовом уговору и раду, Закону о раду и другим законима и правилницима који регулишу радне односе.

ЗАКЉУЧИВАЊЕ КОЛЕКТИВНИХ УГОВОРА

Вођење колективних преговора - Закључењу колективног уговора претходи колективно преговарање. Циљ колективних преговора је да се поводом предмета преговора изнађу компромисна и за обе стране прихватљива решења.[1] Важно је напоменути да Закона о раду прописује дужност преговарања, тачније да се преговори воде у доброј вери, али не прописује и обавезу закључења уговора. Колективни уговор је, као и сваки други уговор, производ сагласности воља уговорних страна.[7] Закон не може приморати уговорне стране да постигну сагласност, али може и прописује дужност преговарања. Обавеза овлашћених представника синдиката и удружења послодаваца, као и других учесника, је да седну за преговарачки сто и отворе процес колективног преговарања. Уколико се постигне споразум о закључењу колективног уговора у року од 45 дана од дана започињања преговора, учесници могу да образују арбитражу ради решавања спорних питања. Представници који учествују у преговорима ради закључивања колективног уговора и закључују колективни уговор морају имати овлашћење својих органа.[225]

Закон о раду прописује обавезу образовања одбора за преговоре у случају да у закључивању колективног уговора учествује више репрезентативних синдиката или репрезентативних удружења послодаваца, односно синдикати или удружења послодаваца који су закључили споразум о удруживању. Одбор за преговоре је тело које штити интересе само једне стране, тако да га могу образовати и једна и друга страна. Његове чланове одређују синдикати, односно удружења послодаваца, сразмерно броју чланова.

У поступку преговарања ради закључивања колективног уговора код послодавца репрезентативни синдикат је дужан да сарађује са синдикатом у који је учлањено најмање 10% запослених код послодавца, ради изражавања интереса запослених који су учлањени у тај синдикат. Оваква одредба упућује на сарадњу репрезентативног синдиката, са оним

[224] Ова клаузула значи да ће се у ситуацијама када постоје различита решења у два колективна уговора која су у хијерархијском односу, применити оно решење које је повољније за запослене (нпр. колективни уговор код послодавца мора бити усклађен са колективним уговором на нивоу гране, а овај са општим колективним уговором).

[225] Преговарачке стране самостално одређују лица која ће их у преговорима заступати. Преговарачи не морају бити чланови синдиката у чије име наступају, нити запослени код послодавца чије интересе репрезентују. То могу бити и пензионисана лица, адвокати, професори и друга овлашћена лица која поседују одређена знања и преговарачке способности и имају овлашћење у преговорима.

који није репрезентативан, али садржи респективан број чланова ради стварања услова за изражавање и њихових интереса.

Форма, начин закључивања и време трајања колективног уговора - Законом о раду прописана је обавезна писана форма за закључивање колективних уговора. Реч је о форми *ad solemnitatem*, без које нема ни уговора. Сам уговор се сматра закљученим када овлашћени представници потпишу текст колективног уговора у писаној форми који су припремили преговарачки тимови, а који представља производ сагласности њихових воља. Истовремено, њиме се одређује и време његовог важења, који у Републици Србији не може бити дужи од 3 године, осим у ситуацији да не буде продужен и то најкасније 30 дана пре истека важења. Број продужења није ограничен, па се учесници колективног уговора могу о томе споразумети једном или више пута.[7] Колективни уговор може престати и пре истека времена на које је закључен и то споразумом учесника[226] или отказом[227], на начин који је предвиђен самим уговором.

Регистрација и објављивање колективних уговора - Законом о раду је прописана регистрација и објављивање општег и посебних колективних уговора, као и њихове измене и допуне. Чином регистрације држава врши увид у стање социјалног партнерства и на својсврстан начин верификује њихово постојње и примењивање.[1] Регистација се врши код министра надлежног за рад. Објављивање колективног уговора је услов његовог ступања на снагу са циљем да се његове одредбе учине доступним субјектима на које се односе. Општи и посебан колективни уговор се обајвљује у „Службеном гласнику Републике Србије“. Начин објављивања колективног уговора код послодавца одређује се самим уговорм, нпр. огласна табла, интерни лист, ликални лист, билтен и сл. Правило је да колективни уговор ступа на снагу 8 дана по објављивању, али када постоје оправдани разлози, могуће је одредити и краћи рок, као и код других прописа.[7]

ПРИМЕНА КОЛЕКТИВНИХ УГОВОРА

Примена колективних уговора отпочиње његовим ступањем на снагу. Општи и посебни колективни уговор се примењује непосредно и обавезују од дана ступања на снагу послодавце који су: а) у време закључења били чланови удружења послодаваца; б) накнадно постали чланови удружења послодаваца; в) накнадно иступили из удружења послодаваца (још 6 месеци након иступања).

Општи колективни уговор се непосредно примењује у случајевима када нису закључени посебни и појединачни колективни уговори. Исто тако, непосредно се примењује и у

[226] Споразум о престанку важења колективног уговора закључују у писаној форми сви учесници колективног уговора потписивањем. Њиме се утврђује и време престанка важења колективног уговора.
[227] У случају отказа једне или више учесника колективног уговора, колективину уговор се примењује најдуже шест месеци од дана подношења отказа, уз обавезу учесника колективног преговора да отпочну поступак преговора ради закључивања новог колективног уговора најкасније у року од 15 дана од дана давања отказа.

случајевима када њихове одредбе нису усклађене са овим колективним уговором. Одлуке послодавца и других органа које су у супротности са одредбама овог колективног уговора су ништаве. Послодавци и синдикат код послодавца су дужни да сарађују да би се остваривала права радника предвиђена Општим колективним уговором.

Колективни уговор код послодавца се примењује: а) на запослене који су били чланови синдиката који је потписиник колективног уговора; б) на запослене који су накнадно постали чланови тог синдиката; в) на запослене који су чланови другог синдиката или нису чланови ни једног синдиката. Из тог разлога може се рећи да је колективни уговор код послодавца октроисан за све запослене осим за чланове синдиката - потписника колективног уговора и то и без одлуке Владе.

Проширено (окторишуће) дејство - У случају да постоје оправдани разлози Влада може одлучити да се дејство колективног уговора или његове поједине одредбе примењују (прошире) и на послодавце који нису чланови удужења послодавац које је учествовало у његовом закључивању. Одлуку о проширеном (окртоисаном) дејству колективног уговора Влада може донети ако за то постоји оправдан интерес на захтев једног од учесника октроишућег колективног уговора, по прибављеном мишљењу Социјално-економског савета. Оправданим интересом се сматра: остваривања економске и социјалне политике у Републици, у циљу обезбеђивања једнаких услова рада који представљају минимум права запослених, односно да би се ублажиле разлике у зарадама у одређеној грани, групи, подгрупи или делатности које битно утичу на социјални и економски положај запослених што има за последицу нелојалну конкуренцију, под условом да колективни уговор чије се дејство проширује обавезује послодавце који запошљавају више од 50% запослених у одређеној грани, групи, подгрупи или делатности. Проширење примене колективног уговора није резултат воље његових уговорних страна, већ се врши на основу акта јавне власти, односно надлежног државног органа.[6]

Изузимање од примене - Такође, на захтев послодавца или удружења послодавца, Влада може донети одлуку да се окторишући колективни уговор не примењује на поједине послодавце или удружење послодавца у делу који се односи на зараде и накнаде зарада, ако послодавац или удружење послодаваца доставе доказе да због финансијско-пословних резултат нису у могућности да примене колективни уговор са проширеним дејством. Одлука о изузимању од примене колективног уговора Влада доноси на предлог министарства надлежног за делатност у којој је закључен колективни уговор, а по прибављеном мишљењу Социјално-економског савета.

Одлуку о проширењу дејства колективног уговора и одлуку о изузимању од примене колективног уговора Влада може се ставити ван снаге ако престану да постоје разлози због којих су донете, на начин и по поступку утврђеним за њихово доношење. И ове одлуке се објављују у „Службеном гласнику Републике Србије“.[7] Ако одредбе не буду

стављене ван снаге, престају да важе с престанком важења колективног уговора, односно појединих одредаба, чије је дејство проширено, односно изузето.

МЕЂУСОБНИ ОДНОС ЗАКОНА, КОЛЕКТИВНОГ УГОВОРА, ПРАВИЛНИКА О РАДУ И УГОВОРА О РАДУ

Уставом Републике Србије установљена је хијерархија правних аката из које произилази да колективни уговори морају бити у складу са уставом и законом. Међутим, колективни уговор се разликује од ових аката по томе што се њега не усваја законодавно тело, већ га закључују социјални партнери – и као такав спада у групу аутономних извора радног права, и ако је аутономија уговорних страна ограничена законским одредбама о минимуму зајемчених права (важи клаузула *in favorem laboratoris)*. Колективни уговор и правилник о раду (општи акт) и уговор о раду не могу да садрже одредбе којима се запосленом дају мања права или утврђују неповољнији услови рада од оних утврђени законом. Општим актом и уговором о раду могу да се утврде већа права и повољнији услови рада од права и услова утврђених законом, као и друга права која нису утврђена законом, осим ако законом није друкчије одређено. Ако индивидуални уговор о раду садржи неповољнију одредбу, она се неће примењивати, што значи непосредну примену повољније одредбе закона или колективног уговора. Из тог разлога често можемо чути да „колективни уговор иде корак даље од закона, остајући у његовим оквирима“.

ЗАКЉУЧАК

Колективни уговори представљају израз слободне воље социјалних партнера и као такви остварују многе предности у односу на устав и законе над којима држава има монопол принуде. Успешно колективно преговарање исказује и друге предности у односу на регулисање услова рада путем хетерономних прописа које доноси држава. Неке од њих су доприношење унапређењу социјалног партнерства, афирмацији мирних метода за решавање радних спорова, равнотежи интереса уговорних страна и промовишу слободу удруживања и партиципацију запослених. Истовремено, у поређењу са законом, омогућавају флексибилније и ефикасније регулисање радних односа, јер је поступак њиховог усвајања, као и измена и допуна, много мање формалан и једноставнији од законске процедуре. Није занемарљив ни економски и социјални значај колективних уговора, који се огледа у чињеници да позитивно утиче на стабилност и предвидљивост економских параметара, да се њиме изједначавају услови рада за већи број или све запослене, што доприноси очувању социјалног мира.[6]

ЛИТЕРАТУРА

[1] Кулић, Ж. (2008), *Радно право,* Привредна академија, Нови Сад, 489-506;

[2] *Закон о раду* („Сл. Гласник РС, бр. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013 и 75/2014);
[3] Лубарда Б. (1990) *Колективни уговори о раду*, Упоредно право, теорија и пракса,

Радничка штампа, 91;
[4] *Општи колективни уговор* ("Сл. гласник РС", бр. 50/2008, 104/2008 - Анекс I и 8/2009 - Анекс II);

[5] *Индивидулани и колективни радни односи*, доступно на (25. април 2016. године): http://www.sindikatzrenjanin.org/pojam%20ind.%20i%20kol.%20radnog%20odnosa.html;
[6] Симовић, В. (2011), *Колективно преговарање у међународним стандардима и позитивним прописима у Црној Гори*, Специјални савјет Црне Горе, 3-32.

[7] Ивошевић З. (2013), *Радно право*, Правни факултет Универзитета Унион и Службени гласник, 222-226.

Damir Ilić, Tatjana Ilić-Kosanović, Stanko Bulajić, Fakultet za inženjerski menadžment, Beograd

UPOTREBA BESPILOTNIH LETELICA U CIVILNE I KOMERCIJALNE SVRHE I NJIHOV UTICAJ NA KVALITET ŽIVOTA

Apstrakt: *Bespilotne letelice su nastale kao potreba da se potencijalnom neprijatelju nanese iznenadni udar. Godinama kasnije njihova uloga je i dalje imala jednu dimenziju u kojoj je uništavanje neprijatelja cilj, a ne spasavanje života i unapređenje svih aspekata čovekovog postojanja. Međutim, mogućnosti njihove upotrebe u civilne i komercijalne svrhe su gotovo neograničene. U uslovima restriktivnih propisa koji definišu mogućnost civilne primene bespilotnih letelica sazreva vizija jedne potpuno drugačije bliske budućnosti gde će one postati sastavni deo našeg života poput mobilnih telefona ili računara. Srbija je, učinila izuzetno malo na primeni bespilotnih letelica u vojne svrhe, a kada je u pitanju njihova civilna i komercijalna primena, usled dostupnosti tehnologije, postoji veliki potencijal da se stvari izmene na bolje i da uprkos ograničavajućim ekonomskim faktorima održimo korak sa savremenim svetom. Poplave, koje su pogodile Srbiju 2014. i 2016. godine, pokazale su mogućnost za upotrebu bespilotnih letelica u cilju borbe protiv elementarnih nepogoda.*

Ključne reči: *bespilotna letelica, civilna i komercijalna upotreba, kvalitet života.*

Abstract: *Drones emerged from a need to inflict sudden strike on a potential enemy. Years later, their role has been given only one dimension, where the destruction is the main goal and not saving lives and improving all aspects of human existence. Nevertheless, the possibilities of their use for civilian and commercial purposes are almost limitless. In terms of restrictive regulations that define the possibility of their civil application matures a completely different vision of the near future, where they will become an integral part of our lives, such as mobile phone or computer. Serbia has done very little on the implementation of unmanned aircraft for military purposes. And when it comes to their civil and commercial applications, due to the availability of technology, there is a huge potential to change things for the better and to, despite restrictive economic factors, keep pace with the modern world. Floods that affected Serbia in 2014 and 2016 showed possibilities of using the drones for the purpose of fighting of natural disasters.*

Key words: *unmanned aircraft, civil and commercial use, quality of life.*

1. UVOD

Čovek je oduvek želeo da vidi dalje nego što mu je to vid dopuštao. Danas je to moguće uz upotrebu savremene tehnologije koja je približila svet čoveku ili čoveka svetu, u zavisnosti sa koje strane moćnih senzora na bespilotnoj letelici se osoba nalazi. Bespilotne letelice su u upotrebi dugi niz godina, pre svega u vojne svrhe, ali javnost nije bila svesna njihovog prisustva zbog specifičnosti upotrebe. Danas, uz opšte prihvaćeni trend transfera vojnih tehnologija u sve oblasti civilnog života, raste potencijal njihove mirnodopske upotrebe. Sa pravom možemo da tvrdimo da njihova upotreba u civilne i komercijalne svrhe ima i pozitivan uticaj na kvalitet života, naročito kad su u pitanju odbrana od elementarnih nepogoda, bezbednost građana, poljoprivreda, energetika, šumarstvo, kontrola saobraćaja, prikupljanje naučnih informacija, itd.

2. DEFINICIJA POJMA BESPILOTNA LETELICA

Pod pojmom *Bespilotna letelica* podrazumevaju se vođeni bespilotni avion ili helikopter, vođene mete i vođeni avio modeli.[228] U zapadnoj terminologiji, prema definiciji vojske SAD, tzv. *Unmanned Aerial Vehicle (UAV)* su letelice sposobne da izvršavaju zadatke bez pilota u samoj letelici, poseduju radio vođenje putem linka i mogu se programirati za specifičnu misiju pre poletanja. *UAV* može biti akronim i za sisteme koji ne podrazumevaju samo upotrebu u vazdušnom prostoru, poput recimo tzv. *Unmanned Autonomous Vehicle* ili *Unmanned Vehicle*. Sa druge strane, akronim *UAS* ili *Unmanned Aerial Systems* odnosi se na letelice koje se koriste isključivo u vazdušnom prostoru.[229] Kako i sam naziv glasi *UAS* predstavlja jedan sistem. Taj sistem u sebi inkorporira *UAV* (bespilotnu letelicu), kontrolni centar i vidove komunikacije koji povezuju letelicu u vazduhu i kontrolni centar koji je stacioniran na zemlji. Treba ipak napomenuti da se kontrola *UAV* letelice ne mora sprovoditi isključivo sa zemlje već postoji mogućnost kontrole iz vazdušnog prostora sa letećeg komandnog centra. Široko rasprostranjeni termin *dron* se mahom odnosi na bespilotne letelice koje na misije kreću programirane za obavljanje određenog zadatka pri čemu je njihova autonomija promenljivog karaktera, dok *UAV* podrazumeva letelicu sa većom kontrolom operatora sa zemlje, koji ima ulogu pilota.[230]

3. ISTORIJAT UPOTREBE BESPILOTNIH LETELICA

Prva upotreba bespilotnih letelica se odigrala još 22. avgusta 1849. godine kada su Austrijanci poslali 200 balona naoružanih bombama sa tempiranim upaljačima na grad Veneciju, koji je u to

[228]Tirnanić, S. (2001) Bespilotne letelice. Vojnoizdavački zavod. Beograd. Str. 11.
[229]UAVS.org. UAV or UAS? Preuzeto 18. 03. 2016. sa https://www.uavs.org/index.php?page=what_is
[230]UAV Insider. (2013) What is the difference between a Drone, a UAV and a UAS? Preuzeto 18. 03. 2016. sa http://www.uavinsider.com/what-is-the-difference-between-a-drone-a-uav-and-a-uas/

vreme proglasio svoju autonomiju od Austrijske krune.[231] Tokom I svetskog rata vojska i mornarica SAD nastavile su dalji razvoj bespilotnih letelica sa izradom vazdušnih torpeda i letećih bombi. Najveći problem za upotrebu bespilotnih letelica u to vreme se odnosio na mogućnost lansiranja i povratka letelice, kao i problem očuvanja stabilnosti u letu. Razvoj bespilotnih letelica je dobijao na intenzitetu tokom II svetskog rata i tokom sukoba za vreme Hladnog rata, a gubio je na intenzitetu neposredno po okončanju oružanih dejstava. Prekretnicu u njihovom daljem razvoju predstavljao je Rat u Zalivu 1991. godine.[232] Za razliku od SAD, koje su se tokom hladnog rata za prikupljanje informacija oslanjale na špijunske satelite i izviđačke avione, Izrael je tokom Arapsko-izraelskih sukoba u velikoj meri koristio bespilotne letelice koje je uspešno samostalno razvijao. Neposredno pre Rata u Zalivu, Izrael je prodao letelicu tipa *Pioneer* oružanim snagama SAD, koje su tokom rata u Zalivu obavile preko 300 misija. Zahvaljujući njihovoj uspešnoj primeni i uz pomoć inženjera poput Abrahama Karema, SAD preuzimaju vodeću ulogu u proizvodnji i upotrebi bespilotnih letelica. Novo poglavlje njihove masovne primene je označila realizacija letelice *Predator* koja je poletela 1994. godine i koja je samo godinu dana posle toga uzela aktivno učešće u NATO borbenim misijama na Balkanu. Sledeći korak je bila proizvodnju letelica velikog doleta i njihovo osposobljavanje za borbene misije, tačnije za nanošenje hirurški preciznih udara po odabranim ciljevima duboko u neprijateljskoj teritoriji.[233] Federal Aviation Administration (FAA) – Savezna uprava za civilno vazduhoplovstvo je 2014. godine počela da prima zahteve za izuzeće od zabrane korišćenja bespilotnih letelica u komercijalne svrhe čime su stvoreni uslovi za masovnu primenu ovih sistema u raznim sferama civilnog i komercijalnog života.[234]

4. UPOTREBA BESPILOTNIH LETELICA ZA CIVILINE I KOMERCIJALNE SVRHE U SVETU

Mogućnost masovnije upotrebe bespilotnih letelica u civilne i komercijalne svrhe je sputana strogim regulativama od strane država. Postoje brojni razlozi za takav pristup i odnos prema ovom segmentu njihove upotrebe. Najvažniji razlozi, koji brinu zakonodavce, mogu se klasifikovati na: sigurnosne izazove njihove upotrebe, probleme koji se tiču osiguranja, potom bezbednosne razloge, narušavanje privatnosti i probleme koji se tiču raznih regulativa. Pod sigurnosnim izazovima podrazumevamo mogućnost kolizije bespilotne letelice sa drugom

[231]Ronconi, G. B. A. Batista, T. J. Merola, V. (2014) The utilization of unmanned aerial vehicles (uav) for military action in foreign airspace. UFRGS. Preuzeto 15. 03. 2016. sa www.ufrgs.br/ufrgsmun/2014/files/DIS2.pdf . Str. 139.

[232]Keane, J. F. and Carr, S. S. (2013) A brief history of early unmanned aircraft. Johns Hopkins apl technical digest, Volume 32, Number 3. Preuzeto 15. 03. 2016. sa https://www.law.upenn.edu/live/files/3887-keane-and-carr-a-brief-history-of-early-unmanned. Str. 559.

[233]Cole, C. (2014) Rise of the Reapers: A brief history of drones. Drone Wars UK. Preuzeto 18. 03. 2016. sa http://dronewars.net/2014/10/06/rise-of-the-reapers-a-brief-history-of-drones/

[234]Canis, B. (2015) Unmanned Aircraft Systems (UAS): Commercial Outlook for a New Industry. Congressional Research Service. Preuzeto 18. 03. 2016. sa https://www.fas.org/sgp/crs/misc/R44192.pdf Str. 8.

letelicom sa kojom deli isti vazdušni prostor. Problemi osiguranja podrazumevaju sve aspekte koji se tiču mogućih zakonskih posledica po onog ko rukuje bespilotnom letelicom, usled raznih neželjenih situacija do kojih može doći tokom njihove upotrebe. To podrazumeva situacije u kojima se bespilotna letelica može srušiti na zemlju i prouzrokovati štetu ili se sudariti sa drugom letelicom u vazdušnom prostoru i sl. Svi ti aspekti utiču na troškove upotrebe letelice usled visine troškova osiguranja. Bezbednosni izazovi podrazumevaju mogućnost da neko zloupotrebi bespilotnu letelicu tako što će da preuzme kontrolu od ovlašćenog operatera i iskoristi u različite svrhe, kao što su teroristički napadi. Narušavanje privatnosti podrazumeva mogućnost da neko putem upotrebe bespilotne letelice neovlašćeno prikuplja podatke o drugoj osobi (kretanje, krađa podataka sa mobilnog telefona ili računara i sl.). Problemi koji se tiču regulative podrazumevaju čitav niz pravila ko i pod kojim uslovima može da koristi bespilotne letelice (izdavanje sertifikata za upravljanje letelicama, davanje dozvola za njihovu upotrebu u određenoj situaciji, kategorizacija bespilotnih letelica i definisanje njihovih operativnih mogućnosti i sl.). [235]

Uprkos navedenim ograničenjima za njihovu upotrebu, veliki broj kompanija radi na razvoju letelica namenjenih za civilno i komercijalno tržište, budući da postoje izuzetne mogućnosti za njihovu efikasnu primenu. Danas se bespilotne letelice najviše koriste u oblasti poljoprivrede, energetike, javne bezbednosti, kao i za prikupljanje različitih podataka u naučne svrhe. Njihova upotreba podrazumeva sledeće aspekte: praćenje raznih poljoprivrednih aktivnosti, otkrivanje nalazišta ruda i minerala, istraživanja u oblasti naftne industrije, kontrolu šumskih požara, upotrebu u oblastima zahvaćenim prirodnim katastrofama, praćenje vremenskih nepogoda, nadzor nelegalnog prelaska granice, nadzor događaja povećanog rizika po javnu bezbednost, nadzor saobraćaja, nadzor nad prirodnim rezervatima, zaštitu imovine, nadzor nad akcidentnim situacijama izazvanim ljudskim delovanjem, praćenje stanja vazduha i životne sredine, razna aero merenja i mapiranja terena, praćenje klimatskih promena, razna naučna merenja, u industriji zabave, za medijsko pokrivanje raznih dešavanja od interesa i sl.

Danas, recimo, farmeri mogu da posmatraju napredovanje zasađenih kultura, funkcionisanje sistema za navodnjavanje, kao i to da li su biljke zahvaćene nekom bolešću i da na osnovu dobijenih podataka od bespilotne letelice planiraju dalje postupke u cilju povećanja prinosa zasađenih kultura. U isto vreme bespilotne letelice se koriste u borbi protiv šumskih požara i zahvaljujući velikom broju senzora mogu da omoguće operatoru da vidi ono što, recimo, pilot aviona ili helikoptera nije u stanju zbog gustog dima. Moguće je praćenje požara u realnom vremenu i preduzimanje mera kako bi se zaštitilo ugroženo stanovništvo. Veoma često se koriste za nadzor nad platformama za bušenje nafte ili naftovodima čime se na vreme otkrivaju moguće slabe tačke koje mogu izazvati havariju i pričiniti veliku šteti životnoj sredini. U poslednje dve

[235]Carr, E. B. (2013) Unmanned Aerial Vehicles: Examining the Safety, Security, Privacy and Regulatory Issues of Integration into U.S. Airspace. Preuzeto 19. 03. 2016. sa http://www.ncpa.org/pdfs/sp-Drones-long-paper.pdf . Str. 15-31.

godine se intenzivira razvoj bespilotnih letelica namenjenih pružanje neodložne medicinske pomoći ugroženima. Obično se radi o dronovima koji u sebi imaju ugrađen defibrilator neophodan žrtvama koje su pretrpele srčani udar i gde je pravovremeno pružanje prve pomoći od velike važnosti za smanjenje stope smrtnosti.[236] Ono što izdvaja bespilotnu letelicu u odnosu na druge sisteme je činjenica da, opremljene različitim senzorima, na mesto dešavanja mogu stići u izuzetno kratkom vremenskom intervalu i da se u zoni aktivnosti mogu zadržati dugo uz mogućnost dobrog manevrisanja na ograničenom prostoru. Pri tome valja napomenuti da je cena njihove nabavke i upotrebe daleko niža u odnosu na letelice sa ljudskom posadom. U pojedinim situacijama bi slanje letelice sa ljudskom posadom bilo isuviše riskantno ili ne bi imalo isti efekat kao slanje bespilotne letelice.

Mogućnosti upotrebe za dobrobit društva kao i za unapređenje kvaliteta života su praktično neograničene. Upravo iz tih razloga postoje procene da će tržište bespilotnih letelica namenjenih za civilnu i komercijalnu upotrebu beležiti godišnji rast od 19% između 2015. i 2025. godine. U istom periodu tržište namenjeno za bespilotne letelice, koje se koriste za vojne svrhe, beležiće rast od svega 5%.[237]

5. MOGUĆNOSTI UPOTREBE BESPILOTNIH LETELICA U SRBIJI

U Republici Srbiji sa izuzetkom vojne upotrebe bespilotne letelice *Orbiter* izraelske proizvodnje, ne postoji veća zainteresovanost kako države, tako i privrednih subjekata za upotrebu bespilotnih letelica u civilne i komercijalne svrhe. Iako postoje projekti domaćih bespilotnih letelica *Vrabac* i *Pegaz* „Instituta VTI“, koje osim vojne mogu imati i civilnu i komercijalnu primenu, za sada ne postoji interesovanje koje bi rezultovalo njihovom serijskom proizvodnjom. Od letelica za civilnu i komercijalnu upotrebu su najzastupljeniji dronovi koji se koriste za snimanje i fotografisanje iz vazduha. Direktorat civilnog vazduhoplovstva je u avgustu 2015. godine objavio predlog pravilnika o bespilotnim letelicama. Pomenuti predlog pravilnika je usvojen i stupio je na snagu 19. decembra 2015. godine, dok će članovi 11-15 početi da se primenjuju od 1. maja 2016. godine.[238] Dobra strana usvajanja pravilnika jeste uvođenje zakonske regulative u oblast upravljanja bespilotnim letelicama, ali, prema mišljenju korisnika pomenutih letelica, zakon je u velikoj meri restriktivan. Najveći problem predstavlja vreme potrebno za pribavljanje

[236]Atmel Team (2014). 18 awesome ways drones are being used today. Preuzeto 19. 03. 2016. sa http://blog.atmel.com/2014/08/08/18-awesome-ways-drones-are-used-today/

[237]Business Insider (2015) THE DRONES REPORT: Market forecasts, regulatory barriers, top vendors, and leading commercial applications. Preuzeto 18. 03. 2016. sa http://www.businessinsider.com/uav-or-commercial-drone-market-forecast-2015-2

[238]Direktorat civilnog vazduhopovstva Republike Srbije. Zakoni i podzakonski propisi. Preuzeto 19.03.2016. sa http://www.cad.gov.rs/docs/regulativa/Pravilnik%20o%20bespilotnim%20vazduhoplovima%20%28Sl%20glasnik%20RS,%20broj%20108-15%29.pdf

dozvola koje u velikoj meri zapravo u potpunosti onemogućava komercijalnu primenu letelica. Naime, ukoliko postoji namera da se upravlja letelicom, neophodno je to prijaviti 5 dana ranije, a ukoliko postoji i namera da se pri letu koriste kamere radi snimanja potrebno je odobrenje vojske koje se čeka znatno duže. Dronovi zbog svoje konstrukcije nisu sposobni za let u određenim, složenim meteo uslovima, a dugoročne vremenske prognoze su krajnje nepouzdane.[239] Obimne poplave u maju 2014. godine i u nešto manjoj meri u martu 2016. godine su pokazale da postoji velika potreba za bespilotnim letelicama, jer bi njihovom primenom posledice po građane i njihovu imovinu bile neuporedivo manje. Samo za vreme poplava 2014. godine stradala je 51 osoba, dok su se 4 osobe vodile kao nestale[240]. Upotrebom bespilotnih letelica bi se lakše sagledalo stanje odbrambenih nasipa i lakše bi se u realnom vremenu pratila promena nivoa reka. Sem toga, bespilotne letelice bi pružale jasnu sliku o tome gde se nalaze unesrećeni kojima je neophodna evakuacija ili medicinska nega. Važno je napomenuti da je tokom poplava koje su zahvatile indijski grad Čenaj (Chennai) 2015. godine upotrebom dronova spaseno preko 200 ljudskih života.[241] Finska je, na primer, 2012. godine poručila 45 *Orbiter II* stanica i 180 letelica i taj ugovor se procenjuje na 31 milion dolara.[242] Prema izveštaju koji je objavljen sajtu kancelarije za upravljanje javnim ulaganjima, šteta od poplava koje su pogodile Srbiju u maju 2014. godine se procenjuju na negde oko 1,525 milijardi dolara.[243] Samim tim postaje jasno koliko su ulaganja u bespilotne letelice niska u odnosu na njihove potencijalne mogućnosti kada je u pitanju borba protiv elementarnih nepogoda.

Svake godine u letnjim mesecima mnoge delove Srbije zahvate šumski požari pri čemu stradaju velike površine pod šumom i ne postoje efikasne metode za borbu sa vatrenom stihijom jer se mahom radi o retko naseljenim i teško pristupačnim područjima. Navešćemo primer da je u periodu od 2000. do 2009. godine u šumama koje su pod ingerencijom preduzeća „Srbija šume“ registrovano 880 šumskih požara u kojima je zahvaćena površina od 16.459,78 hektara.[244] Često vatrena stihija pored šuma zahvati i naseljena mesta, a usled vetra (koji generiše požar) i gustog

---

[239]Žugić, J. (2016) Novi pravilnik obesmislio letenje dronovima. Preuzeto 19. 03. 2016. sa http://oradio.rs/sr/vesti/lifestyle/tehnologija/novi-pravilnik-obesmislio-letenje-dronovima-2966.html.

[240]B92 (2014) Vučić: 51 stradao za vreme poplava. Preuzeto 18. 03. 2016. sa http://www.cad.gov.rs/regulativa.php?page=dokumentihttp://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2014&mm=05&dd=29&nav_id=854511.

[241]McNabb, M. (2015) Drones Save Over 200 in Chennai Floods. Preuzeto 19. 06. 2016. sa http://dronelife.com/2015/12/07/drones-save-over-200-in-chennai-floods/.

[242]UST (2012) Aeronautics Orbiter II Mini UAV Wins Finnish UAV Bid. Preuzeto 19. 03. 2016. sa http://www.unmannedsystemstechnology.com/2012/05/aeronautics-orbiter-ii-mini-uav-wins-finnish-uav-bid/

[243](2014) Poplave u Srbiji 2014. Preuzeto 20. 03. 2016. sa http://www.obnova.gov.rs/uploads/useruploads/Documents/Izvestaj-o-proceni-potreba-za-oporavak-i-obnovu-posledica-poplava.pdf.

[244]Aleksić, P. Jančić, G. (2011) Zaštita šuma od šumskih požara u javnom preduzeću „srbijašume”. Preuzeto 19. 03. 2016. sa http://www.srpskosumarskoudruzenje.org.rs/pdf/sumarstvo/2011_1-2/sumarstvo2011_1-2_rad08.pdf. Str. 98.

dima ne može se lako odrediti pravac daljeg napredovanje vatre. Bespilotne letelice mogu da, u realnom vremenu, pruže sliku o tome koja su područja ugrožena i na kojim mestima treba intervenisati kako bi se požar ugasio. Čest je slučaj da tokom vatrene stihije vatrogasci postanu dezorijentisani ili da usled nagle promene pravca širenja požara ili izostanka komunikacije ostanu izolovani u vatrenom obruču. U takvim situacija je važno prisustvo bespilotnih letelica jer omogućavaju spasilačkim ekipama da sagledaju realno stanje na terenu i moguće načine za evakuaciju ugroženih.

Tokom 2015. i 2016. godine svedoci smo velike izbegličke krize koja je zahvatila Evropu i Balkansko poluostrvo. Srbija je postala tranzitna zemlja za veliki broj izbeglica i sve su glasniji zahtevi od strane zvaničnika EU za uspostavljanje efikasnije kontrole granica čime bi se lakše kontrolisao migracioni talas. Svakako, napore koji se čine u tom pravcu bi olakšala aktivna upotreba bespilotnih letelica. Smanjilo bi se angažovanje pripadnika policije, vojske i žandarmerije i omogućio bi se efikasniji nadzor državne granice. Razlozi za to nisu samo bezbednosne, već i humanitarne prirode. Izbeglice se kreću često noću, nepropisno obeleženi, loše preglednim i neobezbeđenim putevima i prugama i postoji velika verovatnoća da zalutaju i na taj način dovedu sebe u opasnost.

6. ZAKLJUČAK

Potreba za bespilotnim letelicama u Srbiji, čijom primenom bi se značajno unapredio kvalitet života svih njenih stanovnika, je daleko veća nego što je društvo spremno da prepozna. Gotovo da ne postoji oblast kako privrednog tako i civilnog života u kome primena bespilotnih letelica ne bi rezultovala boljitkom i izvesnim stepenom napretka. Kada se na TV stanicama u udarnom terminu ili na naslovnim stranama novina ili tabloida pojavi vest kako je u nekoj dalekoj zemlji dron izvršio udar na neki cilj za koga neko smatra da je legitiman i da su tom prilikom pored terorista stradali nedužni civili javnost sa pravom počinje da preispituje moralnost upotrebe tih tzv „mašina smrti“. Kada dronovi zasnovani na istoj tehnologiji, opremljeni istim senzorima, ali ovaj put bez *Hellfire* raketa na sebi spasavaju na hiljade ljudskih života u oblastima zahvaćenim prirodnim katastrofama, mediji će takve vesti najčešće marginalizovati. Mnogi će postaviti pitanje opravdanosti izuzetno velikih ulaganja u razvoj i proizvodnju bespilotnih letelica ili u mogućnost njihove kupovine u inostranstvu. Na prvi pogled velika ulaganja su simbolična u odnosu na benefite koje njihova masovnija upotreba donosi. Cena jedinačne letelice se može lako odrediti, ali cena izgubljenog ljudskog života je nemerljiva kategorija.

REFERENCE

1. Tirnanić, S. (2001). Bespilotne letelice. Vojnoizdavački zavod. Beograd. Str. 11.
2. UAVS.org. UAV or UAS? Preuzeto 18.03.2016. sa https://www.uavs.org/index.php?page=what_is

3. UAV Insider. (2013). What is the difference between a Drone, a UAV and a UAS? Preuzeto 18.03.2016. sa http://www.uavinsider.com/what-is-the-difference-between-a-drone-a-uav-and-a-uas/
4. Ronconi, G. B. A. Batista, T. J. Merola, V. (2014). The utilization of unmanned aerial vehicles (uav) for military action in foreign airspace. UFRGS. Preuzeto 15.03.2016. sa www.ufrgs.br/ufrgsmun/2014/files/DIS2.pdf . Str. 139.
5. Keane, J. F. and Carr, S. S. (2013). A brief history of early unmanned aircraft. Johns Hopkins apl technical digest, Volume 32, Number 3. Preuzeto 15.03.2016. sa https://www.law.upenn.edu/live/files/3887-keane-and-carr-a-brief-history-of-early-unmanned. Str. 559.
6. Cole, C. (2014). Rise of the Reapers: A brief history of drones. Drone Wars UK. Preuzeto 18.03.2016. sa http://dronewars.net/2014/10/06/rise-of-the-reapers-a-brief-history-of-drones/
7. Canis, B. (2015). Unmanned Aircraft Systems (UAS): Commercial Outlook for a New Industry. Congressional Research Service. Preuzeto 18.03.2016. sa https://www.fas.org/sgp/crs/misc/R44192.pdf Str. 8.
8. Carr, E. B. (2013). Unmanned Aerial Vehicles:Examining the Safety, Security, Privacy and Regulatory Issues of Integration into U.S. Airspace. Preuzeto 19.03.2016. sa http://www.ncpa.org/pdfs/sp-Drones-long-paper.pdf . Str. 15-31.
9. Business Insider (2015). THE DRONES REPORT: Market forecasts, regulatory barriers, top vendors, and leading commercial applications. Preuzeto 18.03.2016. sa http://www.businessinsider.com/uav-or-commercial-drone-market-forecast-2015-2
10. Atmel Team (2014). 18 awesome ways drones are being used today. Preuzeto 19.03.2016. sa http://blog.atmel.com/2014/08/08/18-awesome-ways-drones-are-used-today/
11. Direktorat civilnog vazduhopovstva Republike Srbije. Zakoni i podzakonski propisi. Preuzeto 19.03.2016. sa http://www.cad.gov.rs/docs/regulativa/Pravilnik%20o%20bespilotnim%20vazduhoplovima%20%28Sl%20glasnik%20RS,%20broj%20108-15%29.pdf
12. Žugić, J. (2016). Novi pravilnik obesmislio letenje dronovima. Preuzeto 19.03.2016. sa http://oradio.rs/sr/vesti/lifestyle/tehnologija/novi-pravilnik-obesmislio-letenje-dronovima-2966.html
13. B92 (2014).Vučić: 51 stradao za vremepoplava. Preuzeto 18.03.2016. sa http://www.cad.gov.rs/regulativa.php?page=dokumentihttp://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2014&mm=05&dd=29&nav_id=854511
14. McNabb, M. (2015). Drones Save Over 200 in Chennai Floods. Preuzeto 19.06.2016. sa http://dronelife.com/2015/12/07/drones-save-over-200-in-chennai-floods/
15. UST (2012). Aeronautics Orbiter II Mini UAV Wins Finnish UAV Bid. Preuzeto 19.03.2016. sa http://www.unmannedsystemstechnology.com/2012/05/aeronautics-orbiter-ii-mini-uav-wins-finnish-uav-bid/

16. (2014). Poplave u Srbiji 2014. Preuzeto 20.03.2016. sa http://www.obnova.gov.rs/uploads/useruploads/Documents/Izvestaj-o-proceni-potreba-za-oporavak-i-obnovu-posledica-poplava.pdf.
17. Aleksić, P. Jančić, G. (2011). Zaštita šuma od šumskih požara u javnom preduzeću „srbijašume". Preuzeto 19.03.2016. sa http://www.srpskosumarskoudruzenje.org.rs/pdf/sumarstvo/2011_1-2/sumarstvo2011_1-2_rad08.pdf. Str. 98

dr Budislav Suša, vanredni profesor, MPK Sremski Karlovci
Iztok Suša, master menadžer bezbednosti

Poznavanje mobinga kao indikator bezbednosne kulture

Rezime:

U radu je analiziran "mobing", kao pojava u radnom okruženju, u kontekstu bezbednosne kulture. Empirijsko istraživanje je sprovedeno krajem 2015 godine, na uzorku od 106 ispitanika, vanrednih studentata, koji su u radnom odnosu. U radu je korišćena deskriptivna metoda, a istraživanje je imalo za cilj da utvrdi da li su zaposleni, nakon implementacije zakona o sprečavanju zlostavljanja na radnom mestu, dovoljno informisani i edukovani da mogu prepoznati oblike u kojima se zlostavljanje na radnom mestu manifestuje. Poznavanje mobinga, njegovih pojavnih oblika, načina zaštite i prevencije su nezaobilazni elementi bezbednosne kulture zaposlenih unutar bilo koje organizacije. Poznavanjem ove problematike zaposleni podižu nivo bezebednosti na viši nivo što se pozitivno odražava na psihofizičko zdravlje samih zaposlenih ali i radni proces uopšte.

***Ključne reči**: mobing, zlostavljanje na radnom mestu, oblici zlostavljanja, bezbednosna kultura, problemi prepoznavanja.*

U v o d

Bezbednosna kultura, pojam, značaj i veza sa mobingom.

Unutar svake radne organizacije postoje određene vrednosti i ponašanja koje su sastvani deo radnih procesa, Ove vrednosti i ponašanje se često karakterišu terminom poslovna kultura. "Često se kaže da kultura predstavlja moralne, socijalne i ponašajne norme jedne organizacije zasnovane na vjerovanjima, stavovima i prioritetima njenih članova" (Duffy, 1999: 23). Kada se radi o vrednostima i ponašanjima koja se odnose na problematiku bezbednosti onda ove vrednosti i ponašanja nazivamo bezbednosnom kulturom. Važno je napomenuti da se često koristi i termin organizaciona kultura ili korporativna kutlura, međutim ovaj termin je širi od pojma bezbednosna kultura jer obuhvata čitav sistem vrednosti neke organizacije, pre svega reguliše konstruktivne i kreativne odnose unutar organizacije, dok se bezbednosna kultura odnosni na one vrednosti i znanja koja služe da preduprede negativna i destruktivna ponašanja. U osnovi, ona je opisana kao osobenost, odnosno karakteristika jedne organizacije, ili jednostavno kao „način na koji su stvari uređene u organizaciji" (Wright et al., 2002:48). "Pod bezbednosnom kulturom može se podrazumevati bezbednosna aktivnost koja izražava spremnost delovanja, ponašanja u skladu sa stečenim znanjima i veštinama, kao i u skladu sa prihvaćenim vrednosnim stavovima. Ogleda se u prepoznavanju opasnosti, reagovanju na njih izbegavanjem opasnosti, otklanjanjem opasnosti ili upućivanjem na one subjekte koji će profesionlano reagovati i sačuvati ugrožene vrednosti." (Stajić et al., 2006:16) Iz prethodne definicije posebno značajnim se čini deo koji govori o prepoznavanju opasnosti i reagovanju na njih, ali i na upućivanju na one subjekte koji mogu profesionalno reagovati. Podizanje bezbednosne kulture se ostvaruje putem

edukacije ljudi na određenu temu, međutim i kroz razvijanje svesti kod ljudi o neophodnosti da i samostalno pokažu interesovanje za određeni problem. Poznavanje pojavnih oblika, karakteristika, dinamike i drugih elemenata oblika ugrožavanja predstavlja prvi i neophodni korak u suprotstavljanju opasnostima i štetnostima kojima ljudi mogu svakodnevno biti izloženi.

Radni procesi karakterišu se i usmereni su na pozitivna ponašanja kao što su kreativnost, konstruktivnost, saradnja, razumevanje i slično. Međutim, nije redak slučaj, da unutar radne organizacije postoje i ponašanja koja mogu biti veoma destruktivna. Tu spadaju ponašanja kao što su nasilje na radnom mestu, prevare, pronevere, mobing itd. Kao jedan od ovih negativnih ponašanja posebno se ističe mobing. Ovaj oblik ponašanja nosi teške posledice po zdravlje i život zaposlenog, ali loše utiče i na same radne procese unutar organizacije. Poznavanje mobinga ima važan uticaj na bezbednosnu kulturu unutar jedne organizaicje. Zaposleni koji su edukovani i obučeni po ovom pitanju mogu na vreme sprečiti štetne posledice ove pojave. Njihovo poznavanje mobinga, njegovih pojavnih manifestacija, načina prijavljivanja i samo tretiranje ove pojave u mnogome može pomoći kako njima samima u koliko se nađu u ovakvoj situaciji, ali i drugim zaposlenima, svojim kolegama, u koliko oni postanu žrtve mobinga. Organizacije koje neguje i razvija bezbednosnu kulturu, koje dovoljno pažnje posvećuju problemu mobinga mogu biti percipirane kao uspešne, ne samo iz perspektive zaposlenih već i iz perspektive potencijalnih klijenata.

Pojam Mobinga

Ova pojava postoji dugi niz godina i nije svojstvena samo ljudima, već se sreće i kod životinja te postoje indicije koje ukazuju da je i urođena. Prva istraživanja vezana su za *Konrada Lorenca* koji je primetio da među pticama postoje oblici ponašanja koji se mogu okarakterisati kao mobing. *Peter Paul Heinemman* je kod dece primetio da određena grupa zlostavlja pojedince čime je utemeljio ideju da je mobing svojstven i ljudima (videti više: WHO, 2003). Prepoznat kao problem, pojava mobinga je danas regulisana zakonima u većini zemalja i nastoji se pre svega sprečiti. Većina zakona se odnosi samo na sankcije prilikom vršenja mobinga čime se ova pojava nastoji sprečiti, posebno zbog posledica koje nosi. Ideje suzbijanja mobinga na planu uzročnosti je pitanje socjalizacije pojedinaca unutar društva, ali i urođene patologije pojedinaca koji se najčešće pojavljuju kao moberi.

Pored čitavog niza definicija mobinga, možda se mobing najbolje može razumeti kroz definiciju *Heinz Levmanna*, koji mobing definiše kao: "psihički teror ili mobing je neprijateljski ili neetički vid komunikacije koji potiče od jedne ili više osoba, sistematski je usmeren protiv pojedinca koji se zbog toga nalazi u bespomoćnoj i nezaštićenoj poziciji, koje se ne može osloboditi zbog postupaka mobinga koji se neprestano ponavljaju. Ovi postupci se vrše često (najmanje jednom nedeljno) i tokom dužeg vremenskog perioda (najmanje 6 meseci). Usled čestog ponavljanja i dugog trajanja neprijateljskog ponašanja dolazi do posledica mentalne, psihosomatske i socijalne prirode (Leymann, 2007: 62)."

Mobing se može podeliti na više kategorija. Prvu kategoriju predstavlja *horizontalni mobing* (kada kolege maltretiraju drugog kolegu), *vertikalni mobing* (kada pretpostavljeni psihološki uznemirava radnika, ovo je ujedno i najizraženija vrsta mobinga. Postoji i situacija kada radnik maltretira predpostavljenog ali je daleko ređa). Druga podela, mobing deli na *emotivni* (ova vrsta je izdvojena zbog dominantnosti motiva koji se ogleda u mobiranju usled zavisti, ljubomore i drugih emotivnih stanja) *i strateški mobing* (specifična vrsta mobinga ogleda se u planu rukovodstva da mobira određene zaposlene kako bi ih naveli na određene postupke: da daju otkaz, odustanu od konkurencije za određeno radno mesto i sl.) (Baltezarević, 2007: 62). Dosadašnja istraživanja koja su sprovedena među zemljama Evropske unije ukazuju da je najveći broj mobizirajućih radnika bio u Finskoj 15%, Velikoj Britaniji i Holandiji 14%, Švedskoj 12% i Belgiji 11%, dok je u Italiji i Španiji procenat zlostavljanih radnika bio 5%. Ove razlike se obajšnjavaju nejednakom informisanošću radnika, koji često nisu bili ni svesni da su žrtve mobinga (Pascali, 2000: 48).

Posledice mobinga se manifestuju pre svega na samoj žrtvi. „Najčešći psihijatrijski poremećaji kao posledica mobinga su anksiozni poremećaji (panični napadi, različiti oblici fobija – agrofobija, socijalna fobija, generalizovani anksiozni poremećaji, posttraumatski stresni poremećaji – PTSD), međutim dijagnoza koja se najčešće sreće u praksi kod žrtava mobinga je PTSD“ (Vuković, 2009: 28). Pored toga mobing štetno deluje i na sam proces rada čime ugrožava funkcionisanje i razvoj same organizacije.

U Republici Srbiji preduzet je niz koraka koji ima za cilj da spreči, ali i da pomogne žrtvama mobinga. Na planu zakonske regulative pomenućemo neke od zakonskih odredbi koji regulišu ovu materiju, pa tako u *Zakonu o radu,* u članu 12., naglašava se da zaposleni ima pravo na sigurnost i zaštitu života i zdravlja na radu (Zakon o radu, 2001). Članom 21., istog zakona, posebno je zabranjeno uznemiravanje i seksualno uznemiravanje (Zakon o radu, 2001). Krivični zakon Republike Srbije naglašava da je zlostavljanje kažnjivo. Takođe, glava 16 reguliše pitanja krivičnih dela protiv radnih prava (Krivični zakonik, 2009). Zakon o zabrani diskriminacije je „sistemski zakon koji sankcioniše neposrednu i posrednu diskriminaciju i obezbeđuje različite forme zaštite od diskriminacije“(Zakon o zabrani diskriminacije, 2009). Sigurno najvažniji zakon koji se bavi problemom mobinga je Zakon o sprečavanju zlostavljanja na radu. Zakon je stupio na snagu 4. septembra 2010 godine i „obezbeđuje dobru osnovu za sprečavanje zlostavljanja na radu, ali glavna stvar biće njegova primena u prkasi i prepoznavanje zloupotrebe i zaštite žrtava“ (Vasiljević, et. al., 2010: 60)

Pored toga preduzet je niz praktičnih koraka koje imaju za cilj da informišu i edukuju zaposlene i poslodavce o pravima i obavezama koje proizilaze iz zakona. Najveću aktivnost do sada su preduzeli Ministarstvo rada, sindikati, kao i udruženja građana. Aktivnosti ovih organizacija uglavnom se svode na edukaciju po pitanju mobinga. Organizovane su različite tribine, seminari i drugi vidovi edukacije. Sve to u cilju da se podigne znanje i svest o ovom problemu.

M e t o d

Empirijsko istraživanje, koje je sprovedeno krajem 2015 godine, je imalo za cilj da utvrdi da li se, nakon implementacije zakona o sprečavanju zlostavljanja na radnom mestu, odnos zaposlenih izmenio, s jedne strane, u smislu povećanja zainteresovanosti zaposlenih, a s druge strane, da li su zaposleni dovoljno informisani i edukovani da mogu prepoznati oblike u kojima se zlostavljanje na radnom mestu manifestuje. Autori su stava da je poznavanje mobinga važan deo bezbednosne kulture zasposlenih, koja ima važnu ulogu u radnim procesima.

Uzorak empirijskog istraživanja činilo je ukupno 106 zaposlenih iz različitih organizacija. Strukturu prigodnog uzorka činili su zaposleni oba pola i to: muškarci 43,8% , žene 56,2%, u odnosu na vrstu organizacije: zaposleni u privatnim preduzećima činili su 59,7%, državne organizacije 19,4% i javna preduzeća 20,8%. U odnosu na radni staž: do 5 godina radnog staža 43,8%, od 5 do 10 godina radnog staža 22,9% i preko 10 godina radnog staža 33.3%.Analiza uzorka pokazuje da je relativno homogen u odnosu na posmatrane karakteristike. Za prikupljanje podataka korišćen je „Upitnik za zaposlene 2015“ – konstruisan za potrebe ovog istraživanja. Upitnik je obuhvatao više grupa pitanja: prva grupa je obuhvatila 5 pitanja koja se odnose na socio-psihološki status ispitanika, druga grupa je obuhvatila 12 pitanja koja se odnose na stepen i način informisanosti o Zakonu o sprečavanju zlostavlja na radu i treća grupa od 20 pitanja (skala procene) je obuhvatila sve definisane oblike ispoljavanja mobinga na radnom mestu.[245] Od ispitanika se tražilo da procene, da li navedene tvrdnje, po njihovom mišljenju predstavljaju zlostavljanje na radu. Ponuđeni odgovori na skali su bili u rasponu – ne slažem se, nisam siguran, slažem se. Pouzdanost skale utvrđena je primenom Krombahovog alfa koeficijenta i iznosi 0,925, što je za ovu vrstu instrumenta visok nivo pouzdanosti.

Obrada podataka je izvršena u statističkom paketu Excel 2010 i obuhvatila je deskriptivnu statistika (frekvencije, procenti, M, SD).

[245] videti više: Pravilnik: O pravilima ponašanja poslodavaca i zaposlenih u vezi sa prevencijom i zaštitom od zlostavljanja na radu, 2010

Rezultati istraživanja:

Istraživanje je pokazalo da sledeći pojavni oblici mobinga predstavljaju problem u smislu njegovog prepoznavanja.

Tabela -1, pojavni oblici mobinga I distribucija odgovora ispitanika.

Pojavni oblici mobinga	Ne slažem se i nisam siguran	Slažem se
Zaposleni se namerno i neopravdano **izoluje od drugih zaposlenih** tako što se izbegava i prekida komunikacija sa njim,	48%	52 %
Negativno komentarisanje ličnih karakteristika zaposlenog,	44%	56%
Imitiranje glasa, gestova i načina kretanja zaposlenog,	44%	56%
Davanje **ponižavajućih radnih zadataka** kojih su ispod nivoa znanja i kvalifikacija	42%	58%
Davanje teških zadataka ili onih koji su **iznad nivoa znanja i kvalifikacija**	56%	44%
Određivanje **neprimerenih rokova** za izvršenje radnih zadataka	50%	50%
Česta promena radnih zadataka ili neopravdana prekidanja u radu, koja nisu uslovljena samim rad.	49%	51%
Neopravdano **prekomerno nadziranje rada**	58%	42%
Neopravdana, neosnovana ili **prekomerna upotreba kamera** i drugih tehničkih sredstava kojima se omogućava kontrola zaposlenih	52%	48%
Neopravdano i namerno **isključivanje zaposlenog iz obrazovanja, stručnog osposobljavanja i usavršavanja** zaposlenih	44%	56%

Iz tabele 1 se vidi da zaposleni nisu u stanju da prepoznaju određena ponašanja kao mobing. Rezultati pokazuju da skoro svaki drugi zaposleni nije u stanju da prepozna mobing. Ovo ukazuje da postoji velika šansa da su zaposleni izloženi mobingu a da toga nisu ni svesni. Pored toga rezulati pokazuju i da je nivo bezbednosne kulture po ovom pitanju veoma nizak.

Kao dva glavna uzroka što oko polovine zaposlenih nije u stanju da prepozna neke od pojavnih oblika mobinga su, s jedne strane, *nedovoljna aktivnost same organizacije na planu informisanja i edukacije zaposlenih* i s druge strane, *neodgovoran odnos (nezainteresovanost) samih zaposlenih prema ovom problemu.*

Grafik 1, jasno pokazuju da 82% zaposlenih nikad nije imalo sastanke, prezentacije ili treninge na temu mobinga. Ovakav odnos poslodavca predstavlja loše sprovođenje korporativne politike i loš razvoj bezbednosne kulture.

Grafik – 1, Realizacija sastanaka, prezentacija ili treninga na temu mobinga.

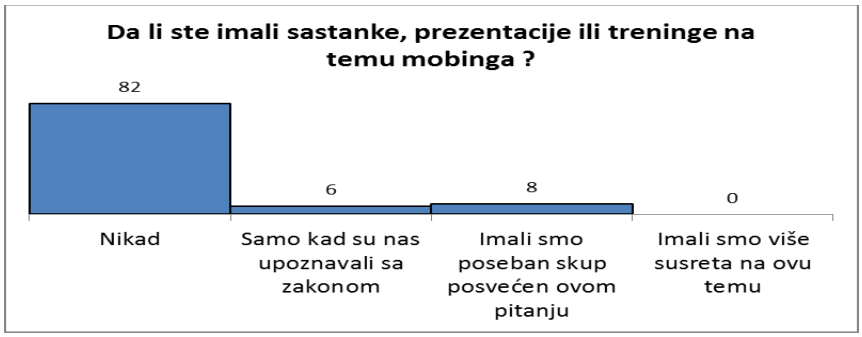

Zaposleni moraju biti upoznati sa opasnostima koje im prete i na tom putu moraju proći kroz određene programe edukacije. Neodgovoran odnos poslodavaca ukazuje da i sam poslodavac nema razvijenu bezbednosnu kulturu i da samim tim ne može očekivati od zaposlenih da se i oni adekvatno odnose prema opasnostima kojima su zajedno izloženi. Poslodavac je dužan da zaposlene upozna sa ovim, ali i drugim bezbednosnim problemima i da ih edukuje po tom pitanju.

Podaci na grafiku 2 pokazuju da je preko 60% zaposlenih pokazalo interesivanje za probleme mobinga na jedan od akutelnih načina.

Grafik-2, Interesovanje zaposlenih na temu mobinga u slobodno vreme.

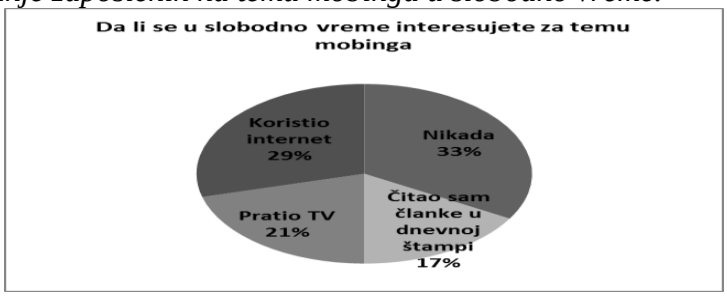

Međutim, i dalje postoji relativno visok broj onih (preko 30%) koji se nikada nisu informisali o ovom pitanju. Razvijanje svesti o neophodnosti da se zaposleni odgovorno odnose po mnogim oblicima ugrožavanja je veoma važno, jer u slučaju mobinga zaposleni ne samo da mogu biti žrtve mobinga, već su često i oni koji sprovode zlostavljanje.

Poznavanje praktičnih aspekata reagovanja na mobing, takođe, spada u bezbednosnu kulturu. Podaci predstavljeni na grafiku 3., pokazuju da zaposleni nemaju dovoljno znanja, i da stoga nisu u stanju da pravilno pokrenu postupak prijavljivanja zlostavljanja na radu.

Grafik - 3, Načini upoznavanja zaposlenih sa postupkom prijave zlostavljanja na radnom mestu

Podaci sa grafika 3., pokazuju da 62% zaposlenih nije upoznato sa postupkom prijavljivanja mobinga i mobera. Veoma važan korak u reagovanju na mobing sigurno jeste prijava mobera. Pored toga što se osobi koja sprovodi mobing jasno stavlja do znanja da takvo ponašanje nije prihvatljivo, formalno se tim postupkom ulazi u proceduru utvrđivanja svih okolnosti pod kojima se mobing odvijao. Pravilno vođenje ovog postupka može obezbediti i kvalitetnije vođenje sudskog procesa, ako do njega dođe. Ovaj podatak nedvosmisleno pokazuju da se na ovom polju moraju preduzeti drastični koraci kako bi se to promenilo.

Nepoznavanje zakona, njegovih odredbi dovodi do toga da zakon ostaje mrtvo slovo na papiru i da ne može da omogući ostvarivanje onih prava koji iz njega proizilaze. Zakon ne samo da propisuje već i sankcioniše određena ponašanja I samim tim on mora biti sproveden u praksi.

Grafik – 4, Način upoznavanja sa najznačajnijim članovima ovog zakona.

Podaci predstavljeni na grafiku 4., jasno pokazuj da preko 50% zaposlenih nije upoznato sa najznačajnijim članovima ovog zakona. Pored toga, ono što treba da zabrine, jeste i obaveza propisana zakonom u kojoj stoji da su poslodavci dužni da zaposlene bliže upoznaju sa ostojanjem zakona. Iz sprovedenog istraživanja se jasno vidi da mnogi poslodavci to nisu uradili.

Zaključak

Sprovedeno empirijsko istraživanje je nedvosmisleno pokazalo da su zaposleni nedovoljno i nepotpuno informisani o sprečavanju zlostavljanja na radu. Razlozi su s jedne strane u neadekvatnoj angažovanosti rukovodstva organizacija da kvalitetno i potpuno informišu i edukuju zaposlene, a s druge strane, da sami zaposleni nisu pokazali dovoljno zainteresovanost za pitanja zlostavljanja na radnom mestu.

Uočeno stanje dovodi do zaključka da je poznavanje mobinga, ali I drugih bezbednosnih pitanja, na niskom nivou što se odražava i na bezbednosnu kulturu unutar same organizacije. Mobing je vrlo prisutna i štetna pojava i neophodno je da se na nju adekvatno reaguje. Prvi korak u reagovanju na mobing jeste da se on uoči. Kako bi zaposleni bili u stanju da prepoznaju mobing važno je da se edukuju po tom pitanju. Glavnu ulogu u tome ima rukovodstvo organizacije, koje su uslovljene i zakonom. Program edukacije bi se mogao realizovati kroz rezličite seminare ili radionice. Međutim, čini se poželjnim i da se kod samih zaposlenih razvije svest o bezbednosnoj kultura koja će ih podstaći da se edukuju po ovom pitanju ali i po drugim temama koje se tiču kako njihove tako i bezbednosti organizacije kojoj pripadaju.

Abstract:

Paper analysis mobbing as phenomenon in a work environment from the perspective of security culture. Empirical research was conducted at the end of 2015 among 106 respondents. The main research method was descriptive method and the primary goal of paper was to determine the situation among employee awerneas. Are employsees informed and educated enough to recognize the manifestation of mobbing in the workplace. Recognition of mobbing itself, its types, the ways of protection and prevention are the main elements of security culutre in any organization. Having knowledge of the problem, employees in the organization raise the level of security in the organization to a higer level which affects not only the mental and physical health of the employees but the working process in general too.

Key words*: mobbing, Harassment at workplace, forms of mobbing, recognition problem, security culture.*

Literatura

1. WHO, Rising awareness of Psychological Harassment at Work, Protecting workers Health Series Number 4. Genève, 2003.
2. Leymann H, The Mobbing Encyclopedia 1998, www.leymann.se, pristupljeno: 2015.
3. Baltezarević V., Mobing: komunikacija na četiri noge, Mali Nemo, Pančevo, 2007.
4. Pascali Paoli, Damien Marilie, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (2000). Third European Survey on Working Conditions. Dublin.
5. Vuković, B., Mobing, LogosArt, Beograd, 2009.
6. Zakon o radu, „Službeni glasnik RS“, br. 70/2001 i 73/2001 – isprv.
7. Krivični zakonik RS, „Službeni glasnik RS“, br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009 i 111/2009.
8. Zakon o zabrani diskriminacije, Službeni glasnik RS, br 22/2009.
9. Snežana Vasiljević, et. al. Uporedna pravna analiza zakonodasvstva u oblasti borbe protiv mobinga, Udruga za pomoć i edukaciju žrtava mobinga, Zagreb, 2010. str. 60.
10. Pravilnik: O pravilima ponašanja poslodavaca i zaposlenih u vezi sa prevencijom i zaštitom od zlostavljanja na radu. „Sl. Glasnik RS“, br. 62/2010.
11. Stajić Ljubomir S., Mijalković, S., Stanarevći, Bezbednosna kutlura mladih: kako živeti bezbedno, Beogradm Draganić, 2006.
12. Ujedinjeni granski sindikat „Nezavisnost“, Mobing i kako ga sprečiti, Beograd.

13. Wright, P.M., & Boswell, W.R. (2002). Desegregating HRM: A review and syntehesis of micro and macro human resource management. Journal of Management , 28(3), 247-276. DOI:10.1177/014920630202800302
14. Duffy J. (1999). Harvesting experience: reaping the benefits of knowledge, ARMA International, Kansas, USA

dr Željko Dragojević

Planiranje rasta zaposlenosti u Srbiji – odgovor na izazove globalizacije i regionalizaciju svetskog tržišta

Apstrakt: *Studija se bavi „prekomponovanjem" i stavljanjem u korelaciju bazičnih ciljeva ekonomske politike, s obzirom da se dosadašnji model anarhično–liberalne privrede pokazao neefikasnim sa pogubnim rezultatima po: obim proizvodnje (u Srbiji još nije dostigao iz 1989.g.) i BDP, zaposlenost, javni i spoljnjni dug zemlje. Svesno usmeravanje i postavljanje ciljeva ekonomske politike i kohezija njenih instrumenata predstavljaju conditio sine qua non za ozdravljenje srpske privrede, naročito vezano za moto konferencije"zapošljivost mladih – budućnost Srbije". I to u uslovima jedne od najviših stopa nezaposlenosti, a sa druge strane jednim od najnižih per capita dohotka i životnog standarda u Evropi. Rad je koncipiran da pruži jedan pogled u cilju doprinosa diskusiji na međunarodnoj naučno-stručnoj konferenciji sa partnerima moskovskog MIRBIS i Ledra College iz Nikozije na temu: „Kako do kvalitetnijeg života?"*

Ključne reči:*zaposlenost, nova ekonomska politika, privredni razvoj, društveni odnosi i novi materijalno-proizvodni ciljevi, akcionarska društva*

1. Uvod

Nakon pada „Berlinskog zida i detronizacije komunizma" u istočnoj Evropi, pod političkim pritiskom SAD kao pobednika u „hladnom ratu" uspostavljen je neo-liberalni koncept kapitalizma na krilima „reganizma i tačerizma". Ne zadugo, ispostavilo se da je taj koncept u osnovi zasnovan na poznatim Sejovim koncepcijama tržišnog automatizma, relativno bio manje uspešan, u odnosu na sunovrat birokratsko ustrojenih proizvodnih odnosa u zemljama SEV, gde je preovladavala tzv „uravnilovka". Početak kraja tog modela uzrokovan svetskom krizom, započeo je spiralnim urušavanjem bankarskog sistema u SAD iniciran propašću „Lehman-Brothers" u aferi sa prenaduvanim nekretninama, tj emisijom kredita bez realnog pokrića (veoma slično ekonomskoj krizi iz 1930-tih god.). Urušavanje bankarskog sistema u SAD, a time i svetske privrede, administracija PR Obame zaprečila je državnom interevencijom, zbog čega su je ne bez razloga optuživali za uvođenje socijalizma. Novu krizu svetskih razmera, Amerika je sprečila upumpavanjem „svežih dolara", pa se čak tadašnji direktor FED Ben Bernanke hvalio da može da ih baca iz helikoptera, zbog čega je dobio nadimak „helikopter Ben". Nekretnine, automobilska i avio-industrija oduvek su bili poluge razvoja američke privrede. Auto-industrija već odavno je izgubila primat u svetu, pre svega zbog azijske konkurencije, dok je „Boeing" i pored integracije sa „Douglasom" izgubio bitku sa evropskim „Airbus Group", a u vojnoj industriji sa ruskim proizvođačima. U takvoj situaciji iz rukava je izvučen glavni džoker: dolar. Ali kada je direktor Svetske Banke Dominik Štros Kan posumnjao u zlatne rezerve FED kao podlogu za „plimu dolara" na tržištu, izmišljena mu je poznata afera koju je dobio na sudu, ali je za neko vreme skrenuta pažnja sa glavne stvari: *rezervna svetska valuta, glavna podloga za SPV*

i još uvek glavna valuta svetske razmene, ne samo da od ukidanja zlatnog stanarda nema pokriće u zlatu, već u monetarnom smislu ima veoma problematično pokriće! To će u narednom periodu indukovati još veće krize sa nemogućnosti egzaktnog predviđanja početka i intenziteta krize, jer monetarni sistem u svetu funkcioniše po modelu spojenih sudova.

U globalizovanoj svetskoj privredi uspostavljeno je nekoliko ekonomskih tržišnih zona: EU, sa vodećom ulogom Nemačke i centralnom bankom u Frankfurtu. **NAFTA** i **MERCOSUR** na američkom kontinentu i **APEC,** sa inicijalno vodećom ulogom Japana, mada se zemlje izvoznice iz kruga tzv „malih izvoznih tigrova" smenjuju u liderstvu po tzv modelu „jata divljih guski". Uz svu podozrivost Japana, koja je ublažena njegovom ulogom u NATO, Kina je dobila specijalni status u odnosima sa SAD, dok je Rusiji obezbeđen pristup svetskom tržištu za izvoz sirovina.

Novi svetski poredak ili „pax americana" je nakon emisije dolara radi pobede u „hladnom ratu" i održanja privrednih aktivnosti i zaposlenosti, doveden u pitanje, uvođenjem evra u EU, tj. njegovom fluktuacijom nakon minimiziranja evro i petro-dolarskog tržišta (veći broj zemalja OPEC finansijsku sigurnost potražio je u disperzivnim valutama i zlatu). Nemačka je po tom uzoru, i pored pariteta od 1 EUR=1,95 DEM, usled ogromnih izdataka oko integrisanja nekadašnje DDR faktički u prometu zamenila moćnu marku za evro, što je dupliralo novčanu masu. Druge zemlje članice EU, poput Grčke, Italije.., to su iskoristile za nekontrolisano zaduživanje protivno Mastrihtskim kriterijumima EZ. Britanci su konto jugoslovenske krize dobili koncesije da izvuku funtu iz EMA, koja je zadržala vrednost i pored skromnih rezultata britanske privrede. Funta je ostala stabilna u „korpi valuta" MMF, i zadržala ne malu dobit od senjoraže.

Kao odgovor na svetsku finansijsku krizu i želju za promenom uspostavljenih ekonomskih odnosa u svetu, druge zemlje privredne sile formirale su savez **BRIKS** (Brazil, Rusija, Indija, Kina, JAR).

Ciljevi ekonomske politike u Srbiji, kao što je makroekonomska stabilnost (više u daljem tekstu) zavise pre svega od međunarodnog okruženja i spoljnopolitičke stabilnosti zemlje, jer ekonomska politika (EP) ne može da se vodi izolovano. U kontekstu tekuće predizborne kampanje: jedni za NATO, drugi za EU, treći za saradnju sa Rusijom.., važno je istaći da je geostrateški položaj Srbije utvrđen vekovima, na razmeđi tri kontinenta, tri velike religije i razmeđi kultura. Njega je definisao prvi srpski patrijarh još u XIII veku u poznatom pismu vladici Irineju:"***mi smo Srbi sudbinski predodređeni da budemo Istok na Zapadu i Zapad na Istoku".*** Svako svrstavamje na jednu ili drugu stranu, bez obzira na motive i razloge, izazvalo bi reakciju susednog velikog bloka, što je za Srbiju kao malu zemlju, imalo ili bi moglo da ima pogubne posledice.[246] ***Neutralnost Srbije***, a time i stabilnost, koja je preduslov bilo kog

[246] Predviđajući prodor Otomanske imperije na Balkan, car Dušan je napravio sporazum sa Papom da bude na čelu svekolike hrišćanske vojske; carinski i objava rata Austrije Srbiji; rezolucija IB; sve do dezintegracije SFRJ – sekretar Bejker je „garantovao" da SAD ni u kom slučaju neće diplomatski priznati bilo koju otcepljenu republiku (Neue Züricher Zeitung 22/23 jun 91, str. 7), dok je gen.Galvin komandant NATO pakta za "*Politiku"* izneo da SFRJ leži izvan prostora koji NATO brani, te da ne bi intervenisali u slučaju da tu dođe do rata /vidiTanjug (1. jun 91) u: Foreign Broadcast Info.Service (FBIS), Daily Report (East.Europe), 3. jun 91, str. 43/;

makroekonomskog cilja, pa i pune zaposlenosti koju pledira ovaj rad, ***mora biti garantovana od UN***, baš kao što je svojevremeno Društvo Naroda to zajemčilo Švajcarskoj. Od umešnosti nosilaca EP zavisi i realizacija njenih ciljeva.

2. Ciljevi EP u Srbiji

Ekonomska politika je naučna disciplina koja se realizuje instrumentima i merama. Njeni osnovni subjekti su: Vlada i Parlament, Centralna banka, Sindikati, Monopoli i Berze.

Osnovni ciljevi EP su:

- **Materijalno proizvodni** (povećanje zaposlenosti radne snage, korišćenje prirodnih resursa, efikasnija upotreba kapitala, tehničko-tehnološki razvoj i sl.),
- **Društveno-ekonomski** i
- **Socijalni ciljevi**.[247]

Tadašnje jugoslovensko rukovodstvo kao nesporni i jedini nosilac EP nije odgovorilo na značajne promene u svetu, vodeći autarkičnu politiku sa zadržavanjem status quo-a. U sferi ekonomskih odnosa zadržan je istrošeni model samoupravljanja, koje u praksi nije zaživelo kako je zamišljeno, s obzirom na partijski monopol. I kada se danas sagledaju javna preduzeća, faktički se mnogo toga nije promenilo, osim što su ranije za rukovodioce postavljani kadrovi sa diplomama i stažom, a sada u partitokratiji, kadrovi koji tek nakon menadžerskih položaja stiču diplome i/ili staž? Zbog toga ne čudi da gotovo sva ta preduzeća posluju sa gubicima. Zamagljivanjem i ne osvrtanjem na faktore koji utiču na ciljeve EP[248],u višepartijskom sistemu došlo je do promene odnosa političkih snaga, dubokih poremećaja u privredi usled katastrofalne privatizacije omogućene neustavnim (tadašnji Ustav je štitio druš.svojinu) Zakonom o privatizaciji. Nepoštivanjem osnovnog-akcionarskog modela, pa čak ni bazičnih kriterijuma: reputacije firme, biznis plana o poslovnim namerama investitora (često je to bio samo pro-forma uslov prodaje, a faktički „mrtvo slovo na papiru“), pa čak ni ponuđene cene u prodaji (osim u izvesnoj meri kod monopola:cementare, duvanska industrija..),jer se išlo na „privatizaciju po svaku cenu“.Neretko i partijskim potkusurivanjem.

Takav sled događaja doveo je do enormnog pada industrijske proizvodnje i DP (graf.I i II), što je opet dovelo do rekordne nezaposlenosti, pada životnog standarda, rasta spoljnjeg i javnog duga zemlje.

Grafikon I Pad industrijske proizvodnje u SRJ u periodu 1991 – 2002. godina

Grafikon II Pad BDP u Srbiji (u %) u periodu 2003 – 2011. godina

---

[247] detaljnije o ciljevima EP vidi: Vacić A. (1985), “Ekonomska politika Jugoslavije”, Bgd, Savremena administracija;

[248]detaljnije o faktorima EP http://www.prafak.ni.ac.rs/files/nast_mat/1_Elementi_ekonomske_politike.pdf, preuzeto sa sajta 10.04.2016;

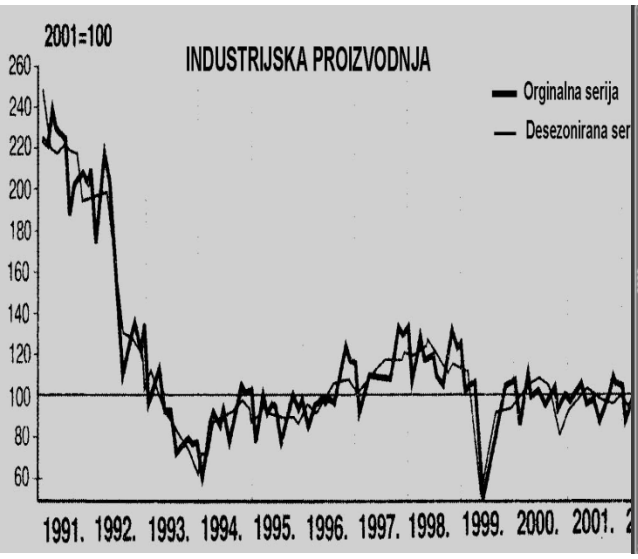

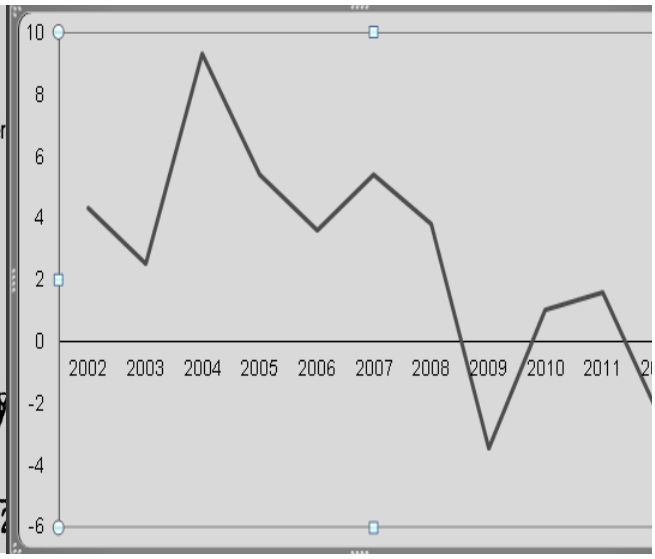

Izvor: »Politika« od 21. novembra 2002.godine, s.A11 Izvor:Razvojni tokovi strateške osnove razvoja ekonomije Srbije, www.ekfak.kg.ac.rs

Došlo je do bitnih promena u strukturi BDP, sa predominantnim učešćem sektora usluga, kao posledica neutemeljene promene modela privrednog razvoja.[249]

Ekonomsku politiku po def. čini celina svesnih akcija od strane javne vlasti, usmerena na utvrđivanje određenih ciljeva. Druga def. ističe ekonomsku ulogu, tj. ključnu ulogu države u zasnivanju, očuvanju i menjanju produkcionih odnosa i razvoja proizvodnih snaga.[250] Indirektnim uticajem na ponudu i tražnju, država utiče na cene (pr. radi niže poresko opterećenje zarada). Ekonomska politika utiče i na motivacionu strukturu kroz davanje podsticaja. Kao praktična disciplina, obuhvata područja delovanja:

- uspostavljanja i očuvanja makroekonomske stabilnosti,
- korekciju tržišnih nedostataka (alokativnih defekata-npr suzbijanje monopola),
- preraspodelu dohotka (povećanim oporezivanjem i subvencioniranjem),
- usmeravanje privrednog razvoja- kvantitativne i kvalitativne promene u privredi.

Ciljevi moraju da budu: vremenski određeni, međusobno usklađeni, realni i rangirani unutar skale prioriteta.

Instrumente EP čine:

- kategorije javnih finansija (porezi, carine, devizni kurs, premije, subvencije i sl.),
- monetarne kategorije (npr. povećanje ili smanjenje kamatne stope, devalvacija),
- politika cena,
- spoljnotrgovinska i devizna politika,
- politika dohodaka, itd.

[249] Vidi:Ž.Dragojević (2015),"Značaj inovacije za nacionalnu privredu", Bgd, Fakultet za primenjeni menadžment, ekonomiju i finansije–Univ. Privredna akademija, međ. naučno-stručna konf. „Inovacije u funkciji razvoja privrede", Zbornik str.36, sekcija 1:Privreda ISBN 978-86-84531-22-5, COBISS.SR-ID 219679756;
[250] Ib id, http://www.prafak.ni.ac.rs/files/nast_mat/1_Elementi_ekonomske_politike.pdf;

Mere ekonomske politike predstavljaju konkretnu primenu instrumenata (npr. visina direktnih i indirektnih poreza). Mogu se primeniti kao opšte-npr. na privredu kao celinu i posebne – na konkretne delatnosti.

Ukupan spoljnji dug Srbije na kraju 2015.g. iznosio je 26,36 mlrd. EUR[251], dok stanje sa javnim dugom nije ništa bolje i iznosi 25,7 mlrd.evra i dnevno se uvećava za 5,88 mil.evra![252] Taj dug u velikoj meri se servisira emisijom državnih HOV na domaćem tržištu, kao i emisijom evroobveznica na međunarodnom tržištu kapitala. Uvedeni su novi direktni porezi na imovinu, iako se u EU ne oporezuje imovina gde se živi. Ti nerealni porezi koji ne prate tržišne vrednosti prema Zakonu o porezu na imovinu, imaju samo jednu funkciju – sanaciju javnog duga.

Prošle godine, samo na kamate za otplatu ino-kredita potrošeno je 1,1 mlrd.evra. Srbija je povukla tužbu protiv NATO zbog agresije na SRJ, a nije tražila ni odštetu zbog sankcija uvedenih usled poznatog napada na pijacu Markale u Sarajevu, za šta je i ad hoc tribunal UN za bivšu SFRJ utvrdio da odgovornost ne snosi srpska strana. A nema nikave veze sa Srbijom, koja je pretrpela ogromnu direknu i indirektnu štetu?

Guvernerka NBS u intervju je iznela da je Srbija u prošloj god. potrošila 1,4 mlrd. evra u cilju odbrane kursa od "dnevnih oscilacija". Samo u ovoj godini potrošeno je za istu namenu oko pola milijardi evra.[253] Međutim, tu se ne radi o dnevnim oscilacijama deviznog kursa, već o neuravnoteženom i nerealnom kursu. To potvrđuje permanentni spoljnotrgovinski deficit zemlje, ali i činjenica da svaka centralna banka interveniše ne samo zbog dnevnih, već i sezonskih i dr.oscilacija kursa (pr.radi Srbija troši više deviza zimi zbog nabavke energenata, južnog voća, lekova-ljudi se slabije kreću, gripa i sl, u odnosu na leto-kad su veće doznake od gastarbajtera, izvoz žita i voća, tranzit je veći, itd.). Suma sumarum, te intervencije na kraju moraju da se potru, što bi pokazalo realan kurs dinara.

Zbog jednostranih koncesija EU u SSP-u, Srbija godišnje gubi pola milijarde evra na carinama, koliko je "ušteđeno" nedavnim smanjenjem poreza i penzija. Pri čemu su ostaci ostataka srpske privrede izloženi snažnoj konkurenciji iz najrazvijenijih evropskih zemalja. Koncept tzv "evropskog preduzeća" u Srbiji nije zaživeo iz mnogih razloga, a pre svega zbog uskog tržišta male kupovne snage. Primera radi "VW" se isplatilo da ulaže u "TAS" pod ondašnjim uslovia u SFRJ, a sada ne, čak i uz premiranje radnih mesta. S druge strane, "Renault" je obnovio"Daciu", ali tu je računao na tržište JIE-Balkana sa oko 50 miliona ljudi.

Nezaposlenost je dosegla vrtoglave razmere i među najvišim stopama je u Evropi.U zavisnosti od metodologije, vlasti i opozicije, kreće se od 18 – 27%. Ali i to je samo ono što je registrovano. Poseban slučaj čini i tzv "siva ekonomija", tj. crno tržište rada". Prema rečima eksperata sa biroa i institucija zapošljavanja, u Srbiji niko ne zna kakve su stvarne potrebe privrede.[254] Minimalna zarada može da se poredi sa nivoom NKV radne snage u Africi.

---

[251] http://www.nbs.rs/internet/latinica/90/dug/, preuzeto 11.04.2016.g.

[252] http://www.javnidug.iio.org.rs/, preuzeto 11.04.2015;

[253] http://opozicionar.com/dinar-stalno-slabi-do-sada-potroseno-pola-milijarde-evra-da-bi-se-odbranio-dinar/, preuzeto 15.04.2016.g.

[254] Dodatno vidi: Ž.Dragojević,"Kvalitet visokoškolskog obrazovanja u funkciji progresa i standarda civilizacijskih vrednosti u Srbiji", Bgd, Fakultet za primenjeni menadžment, ekonomiju i finansije, Zbornik radova str.155-163,

Kada bi se sabrali rashodi-gubici na kamatama za preskupe kredite, odobrene od zemalja-kreditora koje nam uvele sankcije i bombardovale, carine i odbrana nerealnog kursa to bi iznosilo samo u 2015.g. 3 mlrd. evra. Ili "prevedeno" u radna mesta 300 fabrika sa po 1000 zaposlenih/sa ulaganjem od 10.000 evra po radnom mestu!!

U anketi Svetskog ekonomskog foruma rađenoj još za potrebe SCG, privrednici su kao najproblematičnije faktore u privredi označili: nestabilnost ekonomske politike, neefikasnu državnu administraciju, pristup izvorima finansiranja i korupciju.[255]

Iz izloženog preseka, jasno se vidi nepostojanje konzistentne EP svesno usmerene ka ostvarivanju utvrđenih ciljeva,tj. onoga što čini ekonomsku politiku jedne zemlje. Instrumenti i mere upotrebljavaju se u „dnevno-političke" svrhe u cilju opstanka partitokratije. Nametnuti model neo-liberalnog kapitalizma sa elementima eksploatacije (popularan termin „belog roblja"u narodu) u sferi produkcionih odnosa, unazadio je društvene odnose sa poništavanjem svekolikog sistema vrednosti. U ranijim radovima videli smo da SDI nisu zainteresovane za investiranje u nerazvijenim područjima (osim retkih izuzetaka i premiranje zapošljavanja). Traganje za stranim investitorima kojekuda po svetu na temelju „jeftine radne snage" i premiranja radnih mesta, poput „Esmarka" to neće promeniti, već bi pre moglo da predstavlja „esmarkovu povesku" za već osakaćenu srpsku privredu, da bi se sprečio potpuni kolaps. U takvoj situaciji nameće se samo jedno pitanje: šta nam valja činiti?

3. NEP i komparativne prednosti Srbije

Pre koncipiranja i realizacije ciljeva nove ekonomske politike (NEP), Srbija najpre mora da reši svoj dugoročni status u međunarodnim odnosima. Kroz neutralnost garantovanu od UN, i da raščisti maratonske pregovore sa EU. „Briselski sporazum", novi uslovi Hrvatske koja je jasno stavila do znanja da će nam otežati put u EU, i ko zna šta već, jednostrane koncesije EU zarad skromne pomoći, nikako ne idu u prilog razvoja srpske privrede i povećanju zaposlenosti faktora. Uostalom, referendum Britanije o izlasku iz EU, izbeglička kriza, pokazali su jasnu sliku egoizma i sopstvenih interesa u Evropskoj Uniji.

Definisanje ciljeva NEP treba da uspostavi punu zaposlenost, izmenu produkcionih odnosa stvaranjem svih oblika akcionarskih društava (tzv. spojem rada i kapitala), re-instaliranje domaćeg bankarstva i stim uvezi korekciju rada centralne banke. Uz Razvojno- kreditnu banku, kao i uspostavljanje berzi. Neophodno je projektovati jasnu i kohezionu vezu između novo-postavljenih ciljeva, sa instrumentima: preispitivanja svih privatizacija, osim onih koje doprinele rastu i razvoju, usmeravanje privrednih tokova u proizvodnju uz vraćanje digniteta radu. Obezbediti neophodne podsticaje proizvodnji. Uspostaviti re-etabliranje spoljno-trgovinske mreže uz stimulativnu izvoznu politiku. Strane trgovačke lance i robu što pre supstituisati domaćim AD, ili uz učešće domaćih akcionara.

Tako koncipirana celovita nacionalna strategije treba da pođe od komparativnih prednosti Srbije:

ISBN 978-86-84531-20-1,preuzeto od Dimov (2009), „Privreda i pitanja tržišta rada", Univerzitet. Konferencija „Brain Gain Program plus" u saradnji sa WUS Austria, seminar Kopaonik, sept. 2009;

[255] Presnall A. i dr (2006) "Konkurentnost privrede Srbije", Bgd, Jefferson Institute za Min.finansija, str.90;

- Razvoj energetike,
- Poljoprivreda,
- Saobraćaj i turizam,
- Građevinarstvo,
- Reindustrijalizacija, razvoj slobodnih zona i strategijske alijanse,
- Podsticanje preduzetništva i dr;

Razvoj energetike u Srbiji ima direktna i indirektna dejstva na zaposlenost faktora. Prvo, kroz povećanje zaposlenosti, ali pre svega visokoobrazovanih kadrova iz oblasti: energetike, ekonomije, informatike i upravljanja (skade), kao i tehničara. I drugo, jeftina a ne skupa energija, obezbeđuje konkurentnost srpskoj privredi, ali i izvoz. Razvoj treba da bude zasnovan na izgradnji termoelektrana na lignit i tu ne postoji opasnost od prevelike degradacije životne sredine, jer Srbija nije veliki zagađivač, s obzirom da je u pregovorima sa EU, uobičajeno da ta dva poglavlja idu zajedno (27 i 15). S obzirom da je EPS jedno od vodećih srpskih preduzeća, trebalo bi postaviti profesionalni menadžment koji bi odgovarao na osnovu završnog računa,a ne partijski. Neophodno je revitalizovati MIN kako zbog izgradnje novih, tako i zbog održavanja postojećih kapaciteta, ali i mini HE po principu gotovih rešenja.

Drugi razvojni kapaciteti u energetici koji utiču na zaposlenost, čini razvoj na bazi alternativnih izvora energije. Izgradnjom vetroparkova (Banat i oblast Vlasine), zatim HE korišćenjem potencijala Drine, kao i mini HE (ukupan potencijal 1 mlrd. evra), čime se podstiče i preduzetništvo. Solarni izvori energije imaju višenamenku upotrebu: ulična rasveta, balneološke i turističke svrhe, a slično je i sa geo-termalnom energijom (dodatno u poljoprivredi za plastenike, grejanje štala, inkubatora,itd.). Zanimljiv je podatak da je Srbija od EU u proteklih 10 god. dobila 700 mil.dol za životnu sredinu i evidentno je da taj novac nije namenski trošen. Za projekte iz oblasti životne sredine iz IPA fondova za Srbiju je namenjeno oko 200 mil.evra/god.[256]

Poljoprivreda jeste razvojna šansa Srbije, i o tome ima jako puno tekstova, tako da će se ovde fokusirati samo na: oživljavanje ugašene procesne industrije, „back-up“ srpskim poljo-mašinama i zadrugarstvo. Zvuči neverovatno da na tržištu turističkih velesila kao što su Turska i Grčka, sa istom kuhinjom i velikim brojem turista iz Srbije, gotovo da nema srpskih poljoprivrednih proizvoda. Obe zemlje su deficitarne u mesnim prerađevinama. Danas na plasman agro-proizvoda pre svega utiče: da je sveža, zdrava i dobro dizajnirana (upakovana), sve ono čime Srbija raspolaže, a što danas ne radi. S druge strane, najveći konzument srpske poljoprivrede je hrvatska „Idea“, umesto da plasman prehrambenih proizvoda radi srpska spoljnotrovinska mreža koja je to ranije uspešno radila (Inex-Interexport, Genex-Agrar i dr.).

Podstrek razvoju poljoprivrede svakako mora da da obnavljanje objedinjene proizvodnje poljo-mašina (traktora, kombajna, MTK i priključnih mašina), koje bi pod povoljnim kreditnim

[256]http/: www.euractiv.rs/pregovori-sa eu/7849-bilateralni-skrining-za poglavlje-o-ekologiji,12/2/2015

uslovima bile dostupne našim farmerima. Podsticaj razvoju poljoprivrede svakako bi doprinela revitalizacija zadruga na novim, akcionarskim osnovama i sa profesionalnim menadžmentom.[257]
S obzirom na geostrateški položaj zemlje, saobraćaj je privredna grana koja bi trebalo da bude dugoročno glavni zamajac i oslonac Srbije, ali i indirektnog privrednog razvoja. Izgradnja drumskih, rečnih i železničkih koridora X, VII i XI na panevropskim i regionalnim pravcima apsorbuje gro radne snage. Velika sredstva pri Dunavskoj komisiji stoje na raspolaganju za održavanje plovidbe na Dunavu. Železnički saobraćaj bi morao ostati u statusu državnog monopola, protivno evropskim pravilima koja razdvajaju prevoz od infrastrukture. Zbog toga je neophodno revitalizovati „Gošu“ i/ili fabriku vagona Kraljevo prema modelu AD, imajući u vidu činjenicu da su Kinezi kupili deo najveće evropske luke Pirej i da su zainteresovani za revitalizaciju železničkog pravca na koridoru X (zato su i ušli u izgradnju pruge velike brzine Beograd – Subotica). Srbija raspolaže veoma talentovanim dizajnerima koji bi se zaposlili u fabrikama vagona, tj. obnovljenoj rečnoj flotili. Nekada je JRB bila jedna od najmoćnijih flotila na Dunavu koji spaja velike luke u Roterdamu i Nemačkoj sa crnomorskim lukama. Veća eksploatacija razvija i pristanišno-pretovarne stanice na srpskoj obali Dunava. Turistički efekti takođe nisu zanemarljivi.
Država bi već sada umesto emisije euroobveznica, tj. dodatnog zaduživanja, mogla da emituje „vinjete“ za prolazak vozila i vozova srpskim koridorima čime bi brže dolazila do finansijskih sredstva radi brže izgradnje koridora, smanjenja spoljnjeg i javnog duga, a tu bi joj na ruku išla i dobit od svojevrsne senjoraže. Time bi i dinar bio ojačan.
Zdravstveni turizam i banje predstavljaju neiskorišćeni potencijal za produktivnije zapošljavanje srednjeg i visoko-stručnog kadra. Merama ekonomske politike država može i treba da da podsticaje u razvoju svih vidova turizma, koji inače angažuju stručne kadrove.[258]
Građevinarstvo je grana sa izraženim multiplikatorskim efektom dohotka (jedan uloženi dinar vraća se sa četiri), koju podjednako koriste ZUR za rast i razvoj i visoko razvijene zemlje pored navedenog,posebno u uslovima izlaska iz cikličnih kriza (pr.radi Ruzveltov „New Deal“, čini praktično otelotvorenje kejnzijanske ekonomije). U postojećem modelu privrede „odličnim rezultatom“ se smatra učešće građevinarstva u DP od 1,8%[259], dok je u SFRJ u 1990.g, iznosilo 6,8%[260] Pri čemu je učešće srpskih građevinara bilo još više. Neprihvatljivo je da nam danas mostove grade Austrijanci i drugi, kada je donedavno imidž zemlje bio poznat po objektima koji su gradile srpske građevinske firme na skoro svim kontinentima: luke, vojne baze i objekti, ministarski i kongresni centri, hidrocentrale, tornjevi, čak i danas simboli pojedinih država.
Sve ovo govori o neophodnosti revizije dosadašnje privatizacije, revitalizacije preduzeća od značaja prema komparativnim prednostima zemlje, a prema modelu AD. Tom cilju treba da

[257] Videti: Ž.Dragojević (2015), “Nova ekonomska politika i podsticanje razvoja nerazvijenih područja Vojvodine“, Fakultet za primenjeni menadžment, ekonomiju i finansije Bgd u saradnji sa International Centre for knowledge and Technology, Tranfer, Partnership and Innovation, Zbornik radova str.76-84, ISBN 978-86-84531-21-8, COBISS.SR-ID 215974924;
[258] Ibid, „tržišno subvencionisanje“, Ž.Dragojević (2015), “Nova ekonomska politika i podsticanje razvoja nerazvijenih područja Vojvodine“;
[259] http://www.tanjug.rs/multimedia.aspx?izb=f&GalID=218237&vs=1&page=0, preuzeto 19.04.2016;
[260] Razvoj privrednih djelatnosti u SFRJ, str. 16, http://www.znaci.net/00001/120_5.pdf, preuz.19.04.2016;

doprinesu i slobodne zone u kojima će se naši ljudi dodatno zapošljavati, usvajati nove tehnologije prema modelu SDI.

Nosilac privrednih aktivnosti moraju biti proizvodne delatnosti. Udruživanje na regionalnom nivou, a potom kao partner u strategijskim alijansama, treći je vid izmenjenih društveno-ekonomskih odnosa. On predstavlja novi model osnovnih materijalno-proizvodnih ciljeva: povećanja zaposlenosti radne snage, spoja rada i kapitala i tehničko-tehnološkog razvoja. U jednom, odgovor na sadašnje „trčanje po svetu“ radi nalaženja stranog kupca za domaću fabriku, a u drugom, odgovor na izazove globalizacije i ragionalizacije svetskog tržišta. Akcionarski model jakih domaćih preduzeća kao nosilaca razvoja komparativnih prednosti zemlje, preduslov je za jačanje preduzetničke inicijative i preduzeničkog „duha“. Bez jakih domaćih preduzeća, veoma je teško etablirati mrežu malih i srednjih preuzeća.

Ovo je siguran put za dugoročan oporavak privrede. Njegovu oprobanost potvrdila je Nemačka, koja je jedna od retkih zemalja u svetu i EU koja nije znatnije osetila potrese ekonomske krize. Zato što ima jaku privredu, jako bankarstvo i dalje je u svetskom vrhu zemalja izvoznica. Glad za radnom snagom demonstrirala je primajući na sebe teret izbeglica koji se nadvio nad Evropom, i to više od svih zemalja EU zajedno.

Resume: *The neoliberal concept of capitalism is increasingly being rejected because proved ineffective and the cause of the deep crisis even in the highly developed countries. Such a concept imposed on Serbia showed destruction through: decline in industrial production, the stagnation of growth, high unemployment and a huge foreign trade and public debt.*

Abandonment of that concept and definition of the Joint New Economic Policy implies a change of material production, socio-economic and social objectives. Therefore it is necessary to ensure macroeconomic stability, and it depends on re-definition of the country position in international relations. Regarding on the circumstances it can be provided by: military neutrality and clearly defined relations with the EU and EVRAZES.

Defining goals of NEP should establish full employment, change of production relations by creating joint-stock companies (so-called Joint labor and capital), the re-installation of domestic banking and correction in work of the central bank. With D & Credit Bank, and the establishment of the Stock Exchange. Review of privatization, except those that contributed to the growth and development, directing economic trends in production with incentives with restoring the dignity of work. Changing the objectives of the NEP includes the re-establishment of foreign trade network with stimulating export policy, as well as the domestic banking.

National strategy should be based on the comparative advantages of Serbia: Energy, Agriculture, Transport and Tourism, Construction, Reindustrialization with the development of free trade zones and strategic alliances, encouraging of Entrepreneurship. Holders of the changed social relations are: domestic AD (joint stock comp.) with all forms of partnership, FDI, joint ventures to Strategic Alliances. The model comprises the production activities with stimulating of production and facilities, but also restore the dignity of work.

Literatura

Dragojević Ž.(2015), "Kvalitet visokoškolskog obrazovanja u funkciji progresa i standarda civilizacijskih vrednosti u Srbiji", Bgd, Fakultet za primenjeni menadžment, ekonomiju i finansije, Zbornik radova str.155-163, ISBN 978-86-84531-20-1, preuzeto od Dimov (2009), „Privreda i pitanja tržišta rada", Univerzitet. Konferencija „Brain Gain Program plus" u saradnji sa WUS Austria, seminar Kopaonik, sept. 2009;

Dragojević Ž (2015), "Nova ekonomska politika i podsticanje razvoja nerazvijenih područja Vojvodine", Fakultet za primenjeni menadžment, ekonomiju i finansije Bgd u saradnji sa International Centre for knowledge and Technology, Tranfer, Partnership and Innovation, Zbornik radova str.76-84, ISBN 978-86-84531-21-8, COBISS.SR-ID 215974924;

Dragojević Ž. (2015),"Značaj inovacije za nacionalnu privredu", Bgd, Fakultet za primenjeni menadžment, ekonomiju i finansije–Univ. Privredna akademija, međ. naučno-stručna konf. „Inovacije u funkciji razvoja privrede", Zbornik sekcija 1:Privreda ISBN 978-86-84531-22-5, COBISS.SR-ID 219679756;

Presnall A. i dr (2006) "Konkurentnost privrede Srbije", Bgd, Jefferson Institute za Min.finansija;

Razvoj privrednih djelatnosti u SFRJ, http://www.znaci.net/00001/120_5.pdf

Vacić A. (1985), "Ekonomska politika Jugoslavije", Bgd, Savremena administracija;

http://www.prafak.ni.ac.rs/files/nast_mat/1_Elementi_ekonomske_politike.pdf,

http://www.nbs.rs/internet/latinica/90/dug/;

http://www.javnidug.iio.org.rs/;

http://opozicionar.com/dinar-stalno-slabi-do-sada-potroseno-pola-milijarde-evra-da-bi-se-odbranio-dinar/;

http/: www.euractiv.rs/pregovori-sa eu/7849-bilateralni-skrining-za poglavlje-o-ekologiji;

http://www.tanjug.rs/multimedia.aspx?izb=f&GalID=218237&vs=1&page=0;

Matea Zlatković

Ekonomski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci

POSLOVNO ODLUČIVANJE U FUNKCIJI ODRŽAVANJA KONKURENTSKE PREDNOSTI

APSTRAKT: *Globalna ekonomija je sve više suočena sa velikim i nepredvidivim promjenama koje mogu biti uzrokovane različitim razlozima. Eksponencijalni rast i razvoj informacionih tehnologija skratio je vrijeme „kolanja" podataka i informacija te istovremeno omogućio njihovu količinsku ekspanziju. Svakodnevne i često značajne promjene u okruženju kompanija izazvane potezima konkurencije, dobavljača, kupaca ili banaka zahtijevaju njihovu podrobnu analizu kako bi se menadžmentu osiguralo potrebno znanje za donošenje ispravnih odluka u funkciji održavanja konkurentske sposobnosti kompanije. Savremeni preduzetnik se obično predstavlja kao inventivan profesionalac, sposoban da koristi informatička znanja radi izbora najpovoljnije poslovne opcije, što u praksi često nije tačno. Većina preduzetnika nema dovoljno vremena za prikupljanje podataka potrebnih za donošenje odluka, tako da je s njihove strane naglašena potreba za postojanjem neke funkcije koja će objediniti različite informacije koje dolaze iz unutrašnjih i spoljnih izvora i na taj način olakšati donošenje odluka i praćenje situacije nakon toga. Ovo je upravo uloga preduzetničkog intelidžensa, pragmatične i praktične funkcije savremenog preduzetništva.*

Ključne riječi: *globalizacija, informacione tehnologije, preduzetništvo, preduzetnički intelidžens.*

1. UVOD

Globalno poslovno okruženje se dramatično mijenja. Tradicionalno, konkurencija na međunarodnim tržištima je područje velikih kompanija, dok su manje kompanije i dalje na lokalnom ili regionalnom nivou. Međutim, uklanjanje međudržavnih barijera, tehnološki napredak u proizvodnji, razvoj saobraćajne infrastrukture i telekomunikacija omogućuju čak i najmanjim preduzećima pristup kupcima, dobavljačima i saradnicima širom svijeta. Da bi se uspješno takmičile u današnjoj poslovnoj areni, kompanije moraju biti globalno konkurentne, čak i ako ne nastupaju na inostranim tržištima.

U današnje doba, brzina dolaska do kupaca postaje ključna a preduslov za osvajanje i zadržavanje kupaca jeste prepoznavanje njihovih potreba i želja. Vrijeme za razvoj proizvoda postaje sve kraće jer upravo vrijeme postaje kritični faktor. Poslovni procesi su ubrzaniji nego ikada, a nedostatak ključnih informacija može biti od presudnog uticaja na budućnost kompanije.

Važno je da menadžmet zna procijeniti svoju potrebu za informacijama; međutim, još je važnije doći do kvalitetnih informacija jer je vrijeme za odlučivanje sve kraće s obzirom da prava informacija ima vrijednost samo ako dolazi do korisnika u pravo vrijeme.

Prema prethodno izloženom, predmet ovog rada je istraživanje uloge preduzetničkog intelidžensa u prikupljanu i obradi poslovnih informacija radi njihovog "pretvaranja" u znanje neophodno za opstanak preduzeća u savremenim uslovima poslovanja.

Cilj istraživanja je da se prikažu prednosti koje donosi uvođenje funkcije preduzetničkog inteližensa u preduzeće i primjena poslovne inteligencije pri donošenju poslovnih odluka.

Glavna hipoteza rada je da primjena savremenih menadžerskih metoda i informacionih tehnologija omogućavaju dobijanje pravovremenih i kvalitetnih poslovnih informacija neophodnih za kvalitetno poslovno odlučivanje kao preduslov održavanja konkurentske prednosti preduzeća.

Dobra odnosno kvalitetna poslovna odluka je ona koja osigurava realizaciju zacrtane strategije i pripadajućih poslovnih ciljeva. Isto tako, to je ona odluka koja je donesena u pravo vrijeme. Brzina djelovanja može biti od presudne važnosti za budućnost kompanije, jer što je manje vremena potrošeno od trenutka uočavanja problema ili pak njegove naznake pa do reagovanja na njega, veća je vjerovatnoća da će odgovor kompanije biti pravovremen a ne zakašnjen u odnosu na uslove tržišta.

2. PREGLED LITERATURE

Mnogi autori su se bavili ili se bave uticajem globalizacije na preduzetništvo, kao i značajem preduzetničkog intelidžensa i prednostima primjene modernih informacionih tehnologija u svijetu biznisa, u funkciji prilagođavanja savremenim uslovima poslovanja. Posebna pažnja se posvećuje implementiranju novih pristupa upravljanju, kako u koncepcijskom, tako i u organizacionom smislu. Prema Draker-u (1995) djelotvornost je navika, tj. skup utvrđenih postupaka, a postupke je uvijek moguće naučiti.

„*Dinamika današnje globalne ekonomije ruši tradicionalne vremenske, zemljopisne i konkurentske barijere tako da internacionalizacija poslovanja nameće organizacijama izazove i imperative odabira optimalne globalne strategije (*Srića, V. i Spremić, M., 2000, str. 46)." Liautaud i Hammond (2006, str. 94) smatraju da su c*iklusi odlučivanja vrlo važan koncept jer je uspješnost neke organizacije direktno povezana sa brzinom kojom ona donosi odluke kao odgovor na uslove promjenljivog tržišta.*

Savremeni menadžment se treba usredotočiti na nove trendove „*koji će postati uporište za poslovne strategije budućnosti" (*Kalakota, R. i Robinson, M., 2002, str. 37). Međutim, važno je razlikovati društvene, ekonomske ili tehničke trendove od pomodnih trendova koji brzo nastaju ali su kratkog vijeka. Najvažniji trend sredinom 90-ih godina je bio Internet koji je postao

najbrže prihvaćen komunikacijski medij svih vremena. Ta činjenica je u potpunosti opravdana kada se shvati njegov potencijal „*kao prodajni i distribucijski kanal koji podržava e-trgovanje i e poslovanje" (*Isto, str. 39).

Javorović i Bilandžić (2007, str. 200) ističu značaj primjene poslovne inteligencije kao obavještajne djelatnosti u procesu prikupljanja podataka, njihove obrade i pretvaranja u znanje potrebno za donošenje poslovnih odluka.

Gottschalk (2005) kao razloge za uvođenje sistema za upravljanje znanjem u preduzeće navodi: povećanje profitabilnosti i prihoda, zaštitu vlastitog znanja, poboljšanje usluga i zadovoljstva korisnika, osiguravanje udjela na tržištu u borbi s konkurencijom, kraće vrijeme izbacivanja novih proizvoda, ulazak u nove tržišne segmente, smanjenje troškova i razvoj novih roba i usluga.

3. PREDUZETNIČKI INTELIDŽENS

Preduzetnički intelidžens (eng. *interpreneurship intelligence*) je sredstvo za identifikaciju kreativnih preduzetničkih odluka, što je način da se neki model transformacije organizacije drži pod kontrolom ili sprovodi preduzetnički poduhvat na novi, drugačiji način. Ovakvi modeli projektovani su da integrišu tokove informacija u korporaciji, da „posmatraju i ocjenjuju" predhodno identifikovane problematične oblasti poslovanja i daju rješenja za otvorene probleme nakon što se podaci filtriraju kroz preduzetnički tim (Vukmirović, N., 2005).

Relacije između intelidžensa preduzetnika i preostale strukture preduzetničkog menadžmenta preduzeća bazirane su na odgovornosti koju svaki član menadžmenta uvježbava. Poslovne funkcije u intelidžens službi treba da se smjenjuju a preduzetnik treba posebno da obrati pažnju na shvatanje pojedinih uloga, kako od strane pojedinaca u okviru službe intelidžensa tako i od strane članova preduzetničkog menadžmenta sa kojima su u kontaktu.

Što se tiče raspoloživih izvora informacija i velikog broja podataka i donošenja odluka na bazi njih, intelidžens treba da vježba selektivno prikupljanje podataka, bolju interpretaciju i integraciju i bolje razumjevanje i podršku specifičnih procesa odlučivanja. Jednostavno može se javiti suviše veliki broj inputa iz višestrukih izvora i mnogobrojnih tehnika. Zbog toga je obrada podataka često veoma teška i kompleksna, a troškovi su veliki.

Prije uspostavljanja radikalnih promjena u nekoj poslovnoj funkciji, preduzetnički intelidžens se prilagođava i razvija tako što se nadograđuje na postojeće informacije i informacijsku podlogu. „Ljestvica" intelidžensa, ilustrovana na narednoj slici, sužava se kako se donošenje odluka bliži vrhu.

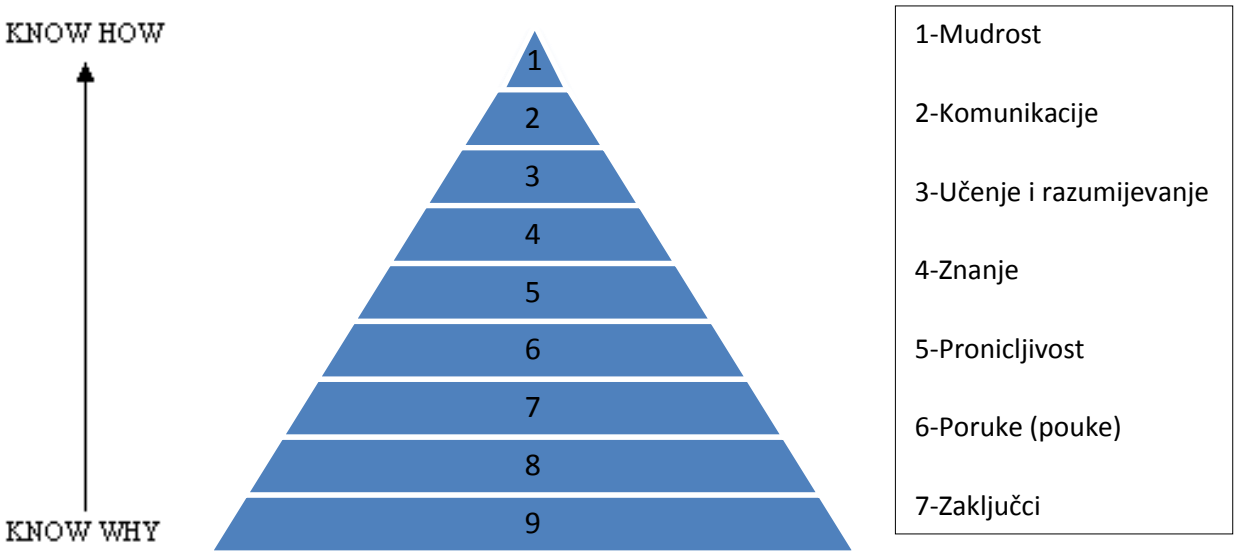

Slika 1. Ljestvica preduzetničkog intelidžensa. Adaptirano prema Dedijeru i Jequier-u (1991, str. 55)

Prema datoj ljestvici, kreće se od podataka, odnosno elemenata informacija koji se mogu izmješati, preurediti i ponovo kombinovati, zatim dolaze informacije, odnosno organizovani, obrađeni i struktuirani podaci. Sljedeći je zaključak koji razlučuje fine (soft) i grube (hard) podatke. Tumačenje je proces izvođenja značenja, koji podrazumijeva: numerisanja, naučne obrade, kreativne tehnike itd. To znači da je ovaj proces daleko iznad jednostavnog sabiranja, sravnjivanja i ponovnog aktiviranja podataka sa kojima se rukuje. Ključni stepen predstavlja integracija i sagledavanje, pošto cjelina često znači više od njenih dijelova. Poslije toga dolaze stepeni koji se odnose na: znanje, učenje i razumijevanje, a potom i kompleksan proces komuniciranja. Na vrhu „ljestvica“ je razum.

Podjela preduzetničkog intelidžensa se može posmatrati i iz jednog drugog ugla - ugla upravljanja. Ova aktivnost se sa tog aspekta može rasčlaniti na osam dijelova (Peters, T. i Waterman, R., 1996):

- brzo prikupljanje podataka,
- kratka analiza (može se koristiti bilo koja tehnika u postupcima kao što su operaciono istraživanje, tržišno istraživanje, ekonomska i statistička analiza, preduzetničko računovodstvo itd),
- originalno istraživanje (do podataka i informacija se dolazi putem istraživanja, upita i programiranih pregleda; odjeljenje intelidžensa u preduzetničkoj firmi može da obavlja sekundarno istraživanje koje se bazira na objavljenim izvorima, na primarnom pregledu i uzorkovanju putem savremenih metoda),
- prognoziranje ubrzanog razvoja,

- ciljno posmatranje (ovo se često ne smatra kao posebna aktivnost u intelidžensu; svrha ove aktivnosti je značajna jer pomaže da se razlikuju bitni trendovi ili promjene koje karakterišu redosljed značaja pojava),
- specifično obrazovanje (intelidžens razvoj),
- intelidžens sistemi (segment preduzetničkog intelidžensa koji je uporedan (srodan) ali ipak različit od onog u okviru organizacionog sistema, bavi se izgradnjom modela, simuliranjem, integracijom i takvim organizacionim stvarima kao što je popravljanje (jačanje) efikasnosti upotrebe ljudskog kapitala),
- intelidžens komunikacija (manifestuju se kroz prezentaciju, informacione tehnologije, informacionu psihologiju, informacionu politiku i dr.).

Iako je sve veći broj preduzetničkih menadžera u korporacijama svjesan potrebe za velikim brojem poslovnih informacija, još uvijek samo manji broj uspijeva da iskoristi potencijal integrisanog intelidžens sistema.

3.1. Razlozi za primjenu koncepta poslovne inteligencije u okviru preduzetničkog intelidžensa

Primjenom koncepta poslovne inteligencije (eng. *business intelligence-BI)* kompanijama se omogućuje da iz ogromnog broja dostupnih podataka i informacija izdvoje samo one informacije koje će im biti potrebne za donošenje kvalitetnih poslovnih odluka.

U tom smislu informacija ima vrijednost samo ako je menadžment dobije na vrijeme. U nedostatku pravih i na vrijeme dostupnih informacija menadžment se često prilikom donošenja odluka oslanja na svoje iskustvo i intuiciju pretežno statičnog karaktera. Nasuprot tome, informacije su uvijek nove i dinamične.

Brže donošenje odluka podrazumijeva i kretanje, odnosno razmjenu informacija unutar samoga preduzeća, jer ako kompanija nije omogućila nesmetani i pravovremeni protok informacija u horizontalnom i vertikalnom smislu rizikuje da menadžment donese poslovne odluke na bazi zastarjelih i samim tim nekvalitetnih informacija. Posljedice odluka baziranih na takvim informacijama mogu biti pogubne za preduzeće, poput gubitka najvažnijih klijenata, nastavka proizvodnje proizvoda koje tržište više ne prepoznaje kao atraktivne, pad cijena dionica i sl.

Kao što prikazuje slika 2, vrijeme potrebno za donošenje odluka prema Liatudu-u i Hammond-u (2006, str. 95) može se podijeliti na dvije faze: fazu prikupljanja informacija i fazu donošenja odluka.

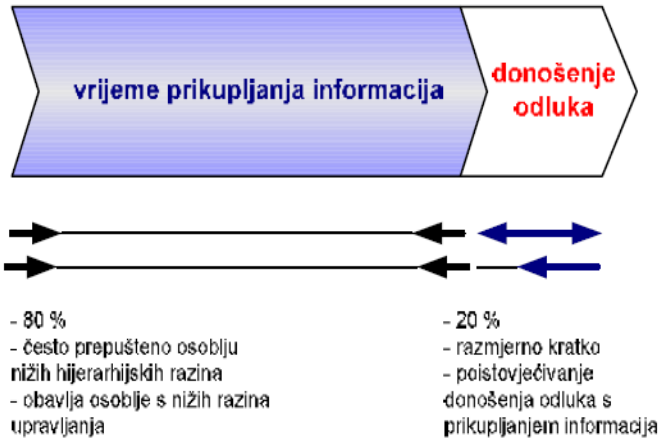

Slika 2. Faze donošenja odluka (Liautaud, B. i Hammond, M., 2006, str. 95)

Od ukupno potrebnog vremena za donošenje odluka, najveći dio (oko 80%) troši se za prikupljanje informacija, a ostatak se troši za analizu, preispitivanje, sagledavanje ostalih mogućnosti i donošenje samih odluka. S obzirom da je cilj brže donošenje kvalitetnih odluka, potrebno je skratiti ukupno vrijeme za njihovo donošenje, ali isto tako u sklopu toga povećati udio za razmišljanje i izbor odluka, uz smanjenje vremena za prikupljanje informacija.

3.2. Prednosti primjene poslovne inteligencije u okviru preduzetničkog intelidžensa

Sve više firmi u svijetu koje nude rješenja za „poslovno informisanje“, nude sisteme za integraciju podataka, izvještavanje i analize koji su namijenjeni i projektovani specijalno po potrebama malih i srednjih preduzeća (SME). Sistematska dostava informacija postaje sve bitnija za ispravno donošenje odluka. Brzina promjene u ponašanju među klijentima i konkurencijom je sve veća, što dovodi do toga da nabavni lanci postaju sve povezaniji.

Srednja preduzeća sa globalnim odjeljenjima moraju da pruže i organizuju preglednost i razmjenu dokumentacije na globalnom nivou, a regulatorni propisi nameću sve zahtjevnije standarde dokumentovanja poslovnih brojki i odluka. Neprestana kretanja tržišta i tehnološke inovacije dodatno doprinose sve učestalijoj upotrebi BI softvera u malim i srednjim preduzećima. Strateška rješenja za analizu omogućavaju takvim preduzećima da steknu strateški uvid iz velikih i često nestrukturiranih tomova podataka, a u cilju prepoznavanja trendova i definisanja ciljeva. Mala i srednja preduzeća takođe mogu da ustanove usaglašenu formu izvještavanja na nivou svih ogranaka, predvide ponašanje klijenta, optimizuju finansijsko planiranje i efikasnije organizuju svoju logistiku.

Poslovna inteligencija nije više podesna samo za velika preduzeća, već takođe može da donese i do 20% smanjenja troškova u malim i srednjim preduzećima. BI nudi kompanijama da izvuku strateški bitne informacije iz glomaznih tomova podataka. Često se ovaj sistem koristi za praćenje i povećanje produktivnosti preduzeća, za analizu ponašanja klijenata i proizvoda, za

procjenu marketinga i unapređenje svakodnevnog poslovanja. Na ovaj način vladini službenici mogu da uštede stotine miliona evra koristeći BI za analizu efikasnosti državne administracije.

Pored toga, BI tržište sazrijeva: raniji zahtjevi za rješenjima koja se prevashodno fokusiraju na izvještavanje, ustupaju mjesto povećanoj tražnji naprednih sistema za analizu i analitičke aplikacije. Na primjer, banke koje primjenjuju sisteme za poslovnu inteligenciju u stanju su da prepoznaju sumnjive transakcije, koje mogu da ukažu na pranje novca. Preduzeća takođe mogu da koriste BI u svrhu praćenja gdje i u koje svrhe se javljaju troškovi, ili da prepoznaju važne klijente i obrasce njihovog ponašanja.

Uz pomoć BI alata, stotine miliona evra bi mogle biti sačuvane širom Evrope, na primjer u domenu upravljanja javnim finansijama. Kao primjer ovoga, BI bi mogao da pomogne pri odlučivanju kako će državni fondovi biti distribuirani na socijalne programe. Takođe bi mogao da se utvrdi odnos između ulaganja, regionalnih ekonomskih pokazatelja, demografskog sastava populacije i njihovog obrazovnog nivoa. Ovo obezbjeđuje osnovu za informacije na osnovu kojih se donose odluke o tome koji su projekti vrijedni materijalnog pokrivanja. Slično tome, poslovna inteligencija može pomoći zdravstvenim osiguravajućim društvima da identifikuju lažna ili neefikasna potraživanja od zdravstvenog osiguranja od strane bolnica ili pacijenata. Ovo omogućava državnim rukovodiocima da nadgledaju i analiziraju vođenje i djelovanje zdravstvenog osiguranja na temelju jasnih i konzistentnih podataka.

4. ZAKLJUČAK

Sistemski pristup pokretanju inovacija, pod nazivom „preduzetnički intelidžens“, sastoji se od: prikupljanja podataka; ciljnog posmatranja; kreativnog mišljenja; otkrivanja i primjene inovacija; analitičkog mišljenja (izgradnja poslovne mudrosti); kraja stare i početka nove dobre zamisli i njenog pretvaranja u inovaciju.

Savremeno poslovanje mora poći od potrošača, odnosno korisnika. Kupci, potrošači i korisnici usluga, koji se objedinjuju zajedničkim terminom korisnici, predstavljaju početnu i završnu tačku bilo koje tržišne aktivnosti. Svi poslovni procesi u organizaciji treba da se fokusiraju na povećanje vrijednosti za korisnike, po osnovu realizovanih proizvoda i usluga. Porter smatra (1985, str. 22), da konkurentska prednost u suštini nastaje iz vrijednosti koju je firma u stanju da stvori za svoje kupce, a koja prevazilazi troškove njenog stvaranja. Vrijednost je ono što su kupci voljni da plate, a izuzetna vrijednost proističe iz ponude nižih cijena od konkurentskih za podjednaku korist, ili iz jedinstvene koristi koja u velikoj mjeri neutrališe višu cijenu.

U ovom radu je pokazano da primjena savremenih menadžerskih metoda i informacionih tehnologija omogućavaju dobijanje pravovremenih i kvalitetnih poslovnih informacija koje su osnova za donošenje kvalitetnih poslovnih odluka u funkciji održavanja konkurentske prednosti preduzeća.

L I T E R A T U R A :

1. Dedijer, S. i Jequier, N. (1991). *Doba preduzetničke inteligencije.* Beograd: Fineks.
2. Drucker, P. (1995). *Inovacije i preduzetništvo.* Beograd: Privredni pregled.
3. Gottschalk, P. (2005). *Strategic knowledge management technology*. Hershey, PA: Idea Group Publishing.
4. Javorović, B. i Bilandžić, M. (2007). *Poslovne informacije i poslovna inteligencija.* Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
5. Kalakota, R. i Robinson, M. (2002). *E-poslovanje 2.0.* Zagreb: Mate.
6. Liautaud, B. i Hammond, M. (2006). *E-poslovna inteligencija.* Varaždin: Prudens Consilium.
7. Peters, T. i Waterman, R. (1996). *U potrazi za vrhunskim.* Novi Sad: Global Book.
8. Porter, M.E. (1985). *Competitive Advantage.* New York: Free Press.
9. Srića V. i Spremić M. (2000). *Informacijskom tehnologijom do poslovnog uspjeha*. Zagreb: Sinergija.
10. Vukmirović, N. (2005). Inovacije i preduzetnički intelidžens u funkciji razvoja korporativnog preduzetništva. *Industrija*, Beograd: Ekonomski institute, 2-3/2005.
11. Vukmirović, N. (2006). *Savremeno preduzetništvo-Nauka i vještina poslovnog uspjeha.* Banja Luka: Ekonomski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci.

ABSTRACT: *The global economy is increasingly faced with large and unpredictable changes that may be caused by different reasons. Exponential growth and development of information technology has shortened the time "flow" of data and information, and at the same time allow their quantitative expansion. Daily and often significant changes in the environment caused by other competitors, suppliers, customers or banks require their detailed analysis to help management ensure the necessary knowledge to make the right decisions for the purpose of maintaining competitive capability of the company. The modern entrepreneur is usually presented as an innovative professional, able to use computer knowledge in order to elect the best business options, which in practice often not true. Most entrepreneurs not have enough time to collect the data needed to make decisions, so that their side emphasized the need for the existence of some functions which will include a variety of information coming from internal and external sources and thus facilitate decision-making and monitoring the situation after that. This is precisely the role of enterpreneurship intelligence, pragmatic and practical features of modern entrepreneurship.*

Keywords: *Entrepreneurial Intelligence, Entrepreneurship, Globalization, Information Technology.*

МСц Тијана Б. Прокоповић[261], сар.

Проф. др Боривоје Б. Прокоповић[262],

МСц Мирослав С. Трајковић[263], пред.

ОДРЖИВИ РАЗВОЈ И ПРИРОДНИ РЕСУРСИ

Апстракт: *Економија се данас не посматра у контексту равноправних, преплетених и интерактивних видова развоја са социјалним, технолошким и економским, а поготову не са културним, безбедоносним, управљачким и другим, којима је профит исто тако мотивација. Из тог разлога је и прихватљиво често постављано питање: Да ли је тако посматран одрживи развој још дуго могућ и посебно где је ту место заштити животне средине?*

Стручна литература утврдила је чињенице и догађаје, те дефиниције за појам одрживи развој, па они који би да том опусу додају и своје мишљење морају уважавати већ постојеће и знано. Реч је о концепту који служи усмеравању међузависности и промена до којих долази на нивоу читаве планете с циљем задовољења потреба људи, уз вођење рачуна о њиховој животној средини.

Познато је, иначе, да се у нас данас најчешће дебатује о консолидацији а мање о мерама одрживог развоја.

Избор пред којим се данас налази српско друштво јесте избор између успостављања пуне тржишне привреде и одрживог развоја, односно склада животне средине, привредног развоја и квалитета живота.

Кључне речи*: Животна средина, Економија, Екологија, Промене, Одрживи развој...*

JEL Classification Q1, Q5, Q15, Q56

[261] Средња школа „Прокоповић“, Ниш
[262] Нишка пословна школа струковних студија, Ниш
[263] Средња школа „Прокоповић“, Ниш

SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND NATURAL RESOURCES

Abstract: *Ecology and sustainable development in the world today are generally accepted guideline for the future. The economy today is not viewed in the context of equality, interwoven and interactive aspects of the development with social, technological and economic, and especially not with the cultural, safety, management and others to which profit is also motivational. For this reason, it is acceptable and often asked question: Is this way observed sustainable development possible for a long time, and especially where the city environmental protection belongs?*

Professional literature has established the facts and events, and the definition of the concept of sustainable development, but those who would add their opinion to the oeuvre must take into account the already existing and known. If they dispute them on the other hand, they must give the arguments, rather than at their discretion and arbitrary qualifications. It is a concept that serves directing interdependence and changes occurring at the level of the entire planet in order to meet people's needs, taking into account their environment.

It is known, otherwise, that our most frequent debates are on consolidation and less on measures of sustainable development.

The choice the Serbian society is facing today is the one between establishing a full market economy and sustainable development, and harmony of the environment, economic development and quality of life…

Key words*: Environment, Economy, Ecology, Transport, Sustainable development, ...*

УВОД

И протекли дани били су повод за тражење одговора на питање: Шта се то збива са економском струком данас? Има ли је? Ово исто питање поставили смо себи сваки пут када би се срели са неким текстовима и у мени драгој „Политици“. Не због тога што је реч о некаквој поплави креативности наших политичара свих професија и нивоа образовања, већ због тога што је стални пораст креативности тзв. продукције код нас очекивани резултат општих околности. И није уопште проблем што сваки политичар који нешто о нечему мисли жели да то обзнани народу (сви имамо компјутере, на друштвеној смо мрежи и сл.), али је већ теже питање због чега то што се каже претендује да буде политика, а када је већ то, онда дабоме и истина.

Екологија одрживог развоја је у свету општеприхваћени путоказ за будућност. Економија се данас не посматра у контексту равноправних, преплетених и интерактивних

видова развоја са социјалним, технолошким и економским, а поготову не са културним, безбедоносним, управљачким и другим, којима је профит исто тако мотивациони. Из тог разлога је и прихватљиво често постављано питање: Да ли је тако посматран одрживи развој још дуго могућ?

Данас се одрживи развој проширује на све учесталији покушај еколошке деградације планете, која постаје доминантан проблем и која се доводи у уску повезаност са неконтролисаном индустријском продукцијом у служби профита. Иако је свет постао свестан овог проблема пре четири деценије (УН, Стокхолм, 1972), остао је потпуно инертан и неорганизован на прави начин за одбрану. А, еколошке катастрофе су све учесталије као последица климатских промена изазваних индустријским, комуналним, саобраћајним и другим загађењима.

Највеће силе данашњег света (пре свега САД, Кина и др.) су и највећи загађивачи.[264] Развијене земље настоје да одрже и повећају своју производњу, а природних ресурса, који су претежно лоцирани у неразвијеном свету, све је мање и све више се троше. Проблем се, притом, настоји да реши доктрином глобализације, инструментаријем транзиције и сл.

Србија мора да се врати на неке раније (старе) принципе класичне економије, примерене простору и времену, али најпре треба да дефинише дугорочну стратегију одрживог развоја не ослањајући се једнострано и само на помоћ Европе. Разуме се, то је дуготрајан процес који захтева шири консензус и пуну ангажованост свих њених капацитета.

ОДРЖИВИ РАЗВОЈ

Све до пред крај седамдесетих и почетком осамдесетих година 20. века није се водило рачуна о проблемима експлоатације природних ресурса, иако се знало да нису непресушни. Можда и због тога што се није правила разлика између раста и развоја. Већ деведесетих година 20. века, с процесом глобализације појављује се нови концепт развоја, који поклања већу пажњу утицају оскудних ресурса на економске процесе. Тај нови концепт развоја односи се на апсолутну међузависност животне средине, привредног развоја и квалитета живота људи и назван је *одрживи развој*.

Домаћа литература, а за опште појмове и страна, утврдиле су чињенице и догађаје, те дефиниције за појам одрживи развој, па они који би да том опусу додају и своје

[264] Истовремено милион људи гладује, животна средина озбиљно је угрожена људском похлепом и навикама потрошачког друштва. Претње оружјем за масовно уништење, не само нуклеарним, већ и хемијским и биолошким, стварају атмосферу страха и нагони државе да се наоружавају.

мишљење морају уважавати већ постојеће и знано. Уколико их пак оспоравају, то морају да чине аргументовано, а не по свом нахођењу - произвољним квалификацијама. Овај концепт служи усмеравању склада на релацији поменуте међузависности и промена до којих долази на нивоу читаве планете с циљем задовољења потреба људи, уз вођење рачуна о њиховој животној средини.[265]

Када ћемо већ једном да схватимо да је одрживи развој неминовност коју баштини свака економија на свету и да нема тог „наочитог“ и „врлог“ економисте који има право да одређује ко ће се о њему и како старати! Напротив, управо тенденција за селекцијом на „наочите“ и на оне који то нису, показује тужну истину да би појединци да мењају правила која им се не допадају. Запамтимо једном заувек да се одрживи развој не можемо политизовати, ружити или улепшавати. Сви они који нису спремни да се суоче са овом истином, сведоче о свом неизграђеном идентитету који их гони на тражење дежурних криваца за постојеће стање.[266]

Ниједан економиста не може бити против чина преиспитивања економске прошлости, али је за науку и њене представнике увредљиво да се фаворизују нихилистички обрасци „новог у развоју“, засновани на произвољним, фрагментарним и из контекста извученим чињеницама. Интерпретација економских извора о овој теми је у тесној вези са професионалном и моралном савешћу, јер одрживи развој то заиста тражи.

Мишљења смо да је прави тренутак да Србија учини све на побољшању свог имиџа и направи добар потез на побољшању своје економије. То што се јасно одређујемо према већој ефикасности само је још једна потврда опредељења да смо на правом путу одрживог развоја. А добро је и то што ће се Србија позитивно издвојити у односу на остале земље понашајући се у складу са вредностима на које потенцира екологија. У Србији се, дакле, на одрживи развој не гледа као на пролазну фазу у развоју, већ као на шансу да се покаже спремност за ефикаснију заштиту природе заустављањем неконтролисане експлоатације њених ресурса. У том смислу, Србија на одрживи развој гледа као на могућност ефикаснијег успостављања међузависности између животне средине, привредног развоја и квалитета живота људи.

СРБИЈИ СУ НЕОПХОДНЕ ПРОМЕНЕ

[265] Видети о овоме и у: П. Јеленковић и Љ. Јеленковић., (2012), Односи с јавношћу у области заштите животне средине, Чигоја штампа, Београд, стр. 111. до 127.

[266] Сагледавајући своју мисију у времену у којем живимо, поглавари православних помесних цркава у нацрт документа укључили су и екологију. Неконтролисана експлоатација природних ресурса осуђује се и у овом свеправославном документу.

Србија је пред вратима ЕУ, али оваква каква је и са развојем који има тамо неће ући и потребне су јој корените промене, у којима сви морамо и све да мењамо. У нас данас постоје велики отпори променама, што није случај само са нама и нашом земљом - свуда је тако, јер су промене (посебно у економији) ђаволски посао и болне. За тај ђаволски посао у будућности сви морамо да се мењамо, не зато што смо били лоши, већ због тога што су промене потребне да би Србија постала нормална земља и да би као таква и на основама одрживог развоја ушла у ЕУ.

У том смислу Србија мора да има јасну и препознатљиву развојну политику, подстицајан систем и економску политику пријемчиву за веће инвестиционе захвате, који ће јој обезбедити и одржив развој. Без такве развојне политике, слаби су изгледи за било какве подстицаје и Србија о томе мора више да води рачуна. Наиме, њена економска политика треба да је ослањена на инвестициону климу која обезбеђује одрживи развој.

Пажљивом анализом кретања међусобно зависних економских параметара, као што су раст запослености – раст БДП, повећање запослености – раст тражње, или раст доприноса и пореза, дефицит буџета – трошкови јавног дуга и сл., није тешко закључити да систем не функционише на здравим основама, да нам статистика није поуздана, те да су овогодишњи помаци у привредној активности и јавним финансијама, нажалост, на климавим ногама. Потребна нам је, дакле, пуна тржишност привреде, без које нема изласка из стања у којем већ дуго вегетирамо.

ПУНА ТРЖИШНОСТ ПРИВРЕДЕ

На самом почетку треба рећи да, ма колико се ми трудили, не зависи све од нас, јер смо део светске - глобалне економије. И баш због тога, морамо бити начисто са тим, шта је наш прави суштински проблем: да ли држава као „превелики потрошач“ или што „преслабо приходује“, или је нешто друго у питању. Познато је, иначе, да се у нас данас најчешће дебатује о консолидацији а мање о мерама одрживог развоја, па је, исто тако, рационално поставити питање присуства стратегије Србије и има ли истраживања искустава других у том домену (тзв. „економска чуда“, азијски „тигрови и змајеви“ и сл.).[267]

Права тржишна привреда је на заобилазан елемент сваког добро уређеног друштва. А, ниједан корак Србија данас није ближа тржишној привреди него што је то била на крају владавине претходних гарнитура. Једино што је урађено јесте то да је започета, не и завршена, финансијска консолидација, која јесте неопходна, због тога што је неизбежна.

[267] Економије 13 земаља у свету имало је раст по просечној стопи од 7 и више одсто у сукцесији од 25 година. Међу њима је по једна из Европе, са Блиског Истока, Африке и Латинске Америке. Неке од ових земаља богате су сировинама, друге су без довољно ресурса, једне су џинови, а неке патуљци и често имају различите политичке системе и историјска искуства.

Али, фискална консолидација није реформа, односно није преображај привреде и друштва.

Центар сваке тржишне привреде и добро уређеног друштва јесте и треба да буде одрживи развој и то развој који брине сам о себи и сноси све последице, па тиме и одговорност за њих. У таквом друштву постоје само чврста правила игре која се дословно спроводе, па се унутар њих свако иоле одговоран брине о свему из домена свог ресора и одрживог развоја.

Избор пред којим се данас налази српско друштво јесте избор између успостављања пуне тржишне привреде и одрживог развоја – склада животне средине, привредног развоја и квалитета живота..

Претпоставка за успешно спровођење политике одрживог развоја је константно одржива макроекономска стабилност и постојаност свих основних чинилаца економског окружења. Познато је да влада није непосредно чинилац економског раста, она само треба да дефинише правила и створи амбијенталне услове, на које ће реаговати инвеститори и предузетници. Није, дакле, све у ставу „стабилизуј, приватизуј и либерализуј“, већ у доброј мешавини свега око: монетарне, кредитне, индустријске, трговинске и других политика, пре свега заштите животне средине и праве регулативе.

Последњих година увелико се говори о улози економиста и о њиховим заслугама у развоју земље, у чему су посебно активне неке владине организације, али и појединци из домена економије одрживог развоја. И зато лепо звучи недавни налаз једне државне институције - Фискалног савета - о почетку спровођења трогодишњег програма финансијске консолидације из угла оствареног дефицита у 2015. години, који истиче да је почетак „...успешан, те да је дефицит снажно смањен са 6,6 на 3,7 одсто БДП-а“. Фискални савет даље наводи да је „... дефицит трајно смањен у 2015. око 2,4 одсто БДП-а, и да стварни дефицит с којим се улази у 2016. и наставак фискалне консолидације, заправо око 4,2 процента БДП-а“.

ЗАКЉУЧАК

У реферату је указано на неопходност модернијег приступа проблемима привредног развоја и вођења сталне бриге о међузависност животне средине, привредног развоја и квалитета живота људи.

Пут за остваривање тог, за животну средину, ефикасног облика привређивања нађен је у одрживом развоју, који обезбеђује оптималност у односима међузависних компонената развоја.

Србија се, за остваривање тог и таквог развоја, у будућности мора у већој мери ослањати на сазнање да су природни ресурси ограничена категорија. Полазиште за то је ефикасније спровођење политике одрживог развоја, уз потпуну макроекономску стабилност и постојаност свих основних чинилаца економског окружења.

Тржишна привреда је незаобилазни елемент сваког добро уређеног друштва. А, ниједан корак Србија данас није ближа тржишној привреди него што је сада. Јер је успешно започета, још увек не и завршена, финансијска консолидација, која јесте неопходна, због тога што је неизбежна. Но, треба знати да фискална консолидација није реформа, односно није преображај привреде и друштва.

У основи сваке тржишне привреде треба да буде одрживи развој и то развој који брине сам о себи и сноси све последице, па тиме и одговорност за њих. У таквом друштву (тржишне привреде) постоје само чврста правила игре која се дословно спроводе, па се унутар њих свако иоле одговоран брине о свему из домена свог ресора и одрживог развоја.

По мишљењу аутора реферата избор пред којим се данас налази српско друштво јесте избор између успостављања пуне тржишне привреде и одрживог развоја – склада животне средине, привредног развоја и квалитета живота..

ЛИТЕРАТУРА

1. A. Sason., (1974), Development et environnement, Paris,, наведено према П. Жоржу.
2. Setzer, A., Pereira, M., (1991),Amazonia Biomass since 1987. and Estimate of Their Troposheric Emissions. Ambio Vol. XX Nr 1/87 RSAS – Stocholm.
3. Х. Грул, (1985), Једна планета је опљачкана, Просвета, Београд.
4. А. Горц., (1982), *Екологија и политика,* Просвета, Београд, 1982.
5. А. Костадиновић., (2004), Социологија рада (4. издање), Графожиг, Београд.
6. Агенда 21., (1992), Напори УН за бољу животну средину у 21. веку (СМР Београд).
7. В. Штамбук., (1982), у предговору Екологија и политика, А. Горц, Просвета, Београд.
8. Д. Марковић., (1994), Социјална екологија, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1994.
9. Д. Тодић., (2008) ,Еколошки менаџмент у условима глобализације, Мегатренд

Универзитет, Београд.

10. Ж. Прокоповић, М. Николић, К. Прокоповић, (2012), Приступ заштити екосистема и одрживи развој, реферат на Међународној конференцији (под покровитељством министарства просвете) „Животна средина и адаптација привреде на климатске промене“, Београд.

11. З. Томић, (2005),Комуникација, Чигоја штампа, Београд.

12. М. Диздаревић, (1987), Екологија као критериј развијености, Зборник, Самоуправно друштво и екологија, Центар за марксизам универзитета у Београду, Београд.

13. П. Жорж, (1979), Све о животној средини, БИГЗ, Београд.

14. П. Јеленковић и Љ. Јеленковић., (2012), Односи с јавношћу у области животне средине, Чигоја, Београд.

15. П. Козић, (1995), Социологија, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.

МСц Маја Љ. Арсић Трајковић[268], пред.

МСц Мирослав С. Трајковић[269], пред.

МСц Маја З. Младеновић[270], сар.

О СТРАТЕГИЈИ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА ЕУ

Апстракт: *Постоји општа сагласност да жељу за бољим животом мора да прате и већа улагања. Често улажемо време и новац на погрешне - периферне ствари, које нам не враћају уложено. Неопходно је повећати улагање у образовање, бољу информисаност и подржати иновативност.*

Свака земља се бори за одрживи развој. У овом раду представљамо стратегију одрживог развоја ЕУ, који пример и Србија може следити. Стратегија одрживог развоја је циљ ЕУ и садржи визију друштва које обећава чистију, сигурнију и здраву животну средину, а за бољи квалитет живота нас, наше деце и наших унука. Улагање у науку и технологију, истраживање, развоји сл. Идентификује кључна питања: климатске промене и ефикасност енергије, али и низ мера за подстицање развоја производа и процеса за будућност, побољшање координације и пружање помоћи развоју.

Стратегија је свеобухватна и Србија ће искористити онај део који води до бољег живота њених грађана. Пружањем помоћи развоју, ЕУ ће помоћи да се циљ стратегије и оствари, како бисмо сви боље живели.

Кључне речи: *Одрживи развој, Стратегија, Инвестиције, Стимулисање развоја...*

ABOUT THE EU SUSTAINABLE DEVELOPMENT STRATEGY

Abstract: There is a general agreement that the desire for a better life must be accompanied by greater investment. We often invest time and money on the wrong - peripheral things that do not return our invested means. It is necessary to increase investment in education, better information and support of innovation.

Every country is fighting for sustainable development. In this paper, we present a strategy for the sustainable development of the EU, whose example should Serbia follow. Sustainable Development

[268]Средња школа „Прокоповић“, Ниш
[269]Средња школа „Прокоповић“, Ниш
[270]Средња школа „Прокоповић“, Ниш

Strategy is the objective of the EU and contains a vision of a society that promises a cleaner, safer and healthier environment, a better quality of life for ourselves, our children and our grandchildren. Investing in science and technology, research, development etc. identifies key issues: climate change and energy efficiency, but also a series of measures to encourage the development of products and processes for the future, improving coordination and providing assistance to developing countries

The strategy is thorough and Serbia will use the part that leads to a better life for its citizens. Providing assistance to developing, EU will help to achieve the objective of the strategy in order for all of us to have better life.

Keywords: Sustainable Development, Strategy, Investment Stimulation

О СТРАТЕГИЈИ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА ЕУ

Глобални изазов са којим су суочене све земље света је одрживи развој на основама екологије. Један је то од фундаменталних циљева и ЕУ, који она уз помоћ Стратегије тежи да остварује у наредном периоду. Компоненте одрживог развоја у Стратегији би се могле посматрати у смислу:[271]

- да је економска, друштвена и еколошка страна одрживости развоја, те њихова међусобна повезаност, од значаја и важна.
- Стратегија настоји да побољша начин на који се утврђују политике (интерне и екстерне) и узима у обзир глобално доношење одлика.
- инвестиције у науку и технологију су потребне као подршка прилагођавањима новим и нужним околностима за постизање одрживог развоја (побољшање комуникације и мобилности грађана и предузећа).
- упозорење на све што руинира одрживог развија (промене климе и употребе енергије, угрожавање људског здравља, сиромаштво и социјално занемаривање, старење друштва, управљање природним ресурсима, употреба земљишта и транспорт).
- нужно препознавање међународних циљева идентификованих као допринос ЕУ Светском самиту о одрживом развоју 2002. године (искоришћавање глобализације и трговине у циљу одрживог развоја, борба са сиромаштвом, друштвени развој, одрживо управљање природним и ресурсима животне средине, побољшање кохерентности политика ЕУ, боље управљање на свим нивоима и финансирање одрживог развоја).

[271] „Одржив развој нуди ЕУ позитивну дугорочну визију друштва које је просперитетније и праведније и које обећава чистију, сигурнију и здравију животну средину - друштво које омогућава бољи квалитет живота за нас, нашу децу и наше унуке.”

Својим извештајем о Стратегији одрживог развоја ЕУ из 2005. године Европска комисија позива све владе, предузетнике, невладине организације и грађане да приступе новом и бољем начину постизања одрживог начина живота и искоришћавања расположивих могућности. Њиме се понавља обавеза Комисије да настави своју активност у домену промена које следе у наредном периоду. С тим у вези, Стратегија одрживог развоја:

- чини основу активности лидера на свим нивоима(регионалних и локалних ауторитета, невладиних организација, академских и организација грађана), који скупа могу утицати на промене.
- открива важна питања, као што су климатске промене и ефикасност енергије, где су потребне хитне акције.
- успоставља везу на релацији проблема о томе како политике ЕУ утичу на одрживост у трећим земљама и обрнуто.
- је почетно осигурање да институције ЕУ и државе чланице делују као ефективни партнери у променама, мерењу напретка и реално приказивање приоритета.

Активност којом се постиже одрживост, на пример енергије, може да побољша сигурност понуде енергије, смањи климатске промене и локално загађење ваздуха, смањи сиромаштво и повећа социјалну сигурност, док истовремено може побољшавати рурални и развој на локалу. Исто тако, прихваћена је водећа улога истраживања и развоја, као и едукација и потреба за доношењем одлука, даје објашњење комисија у свом извештају.

У суштини свега циљ је активност за све који имају снагу да изведу темељне промене. Тако на пример, многа предузећа већ третирају одрживост развоја веома озбиљно и од њих се тражи да наставе да делују на тај начин и да нуде консултативну улогу другима. У том смислу, за почетак су предложене бројне специфичне иницијативе, као што су:[272]

- низ мера за подстицање развоја производа и процеса за будућност (еколошки и ефикаснији аутомобили, информационе и комуникационе технологије, употреба обновљивих извора енергије и водоника), које укључују инвестиције у истраживање и развој технологије и бољу регулацију.
- деловање са другим земљама у правцу смањивања емисија гасова „стаклене баште" на основу обавеза које се морају испунити до 2012. године.
- састављање акционог плана енергетске ефикасности, који би побољшао реализацију уштеда за 20%, у грађевинарству широм Европе,
- приказивање емисија штетних гасова у ЕУ, да би се размотрило њено смањење (нпр. у ваздушном и поморском транспорту).

[272] Др Б. Миленовић., (1966), Еколошка економија (Економски развој и животна средина), Факултет заштите на раду, Ниш.

- важан циљ је и побољшање координације и пружање помоћи у развоју, као и јачање европског вођства у глобалном процесу одрживог развоја.

ЕУ је већ започела са низом иницијатива за борбу против климатских промена, укључујући и систем за смањење емисија гасова „стаклене баште". Иначе, за све главне политичке предлоге Европске комисије потребно је извршити процену њеног утицаја на одрживост, уз обавезу да подноси извештај о напретку у остваривању Стратегије сваке две године.

ЗАШТИТА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ У ЗАКОНОДАВСТВУ ЕУ

Заштита животне средине мора да буде саставни део привредног развоја земље. Паралелно са јачањем економских перформанси привреде потребно је развијати и еколошку свест у погледу остваривања уштеда у производњи, коришћења обновљивих извора енергије, уградње опреме, употребе чистијих технологија, рециклажи и сл. С тим у вези, еколошка ознака на производима може постати значајан неценовни фактор конкуренције наших предузећа како на домаћем, така и на иностраном тржишту.

Правна регулатива ЕУ је врло обимна због преношења значајних овлашћења са нивоа држава чланица на ниво Уније, тј. на наднационални ниво. ЕУ има велика овлашћења управо у домену заштите животне средине, где поред вршења унутрашњих надлежности, делује и као међународни субјект у закључивању међународних уговора и остваривању других видова сарадње.

На нивоу Уније успостављена су два правна система који постоје упоредо на нивоу Уније и на националном нивоу држава чланица. Систем Уније је аутономан у обиму пренетих овлашћења од стране држава чланица, док су оне самосталне у надлежностима које су задржале. Подразумева се да у оваквој констелацији односа мора да постоји висок ниво сарадње и помоћи у спровођењу прописа.[273] Комисија увек, уз подршку Европског парламента и Европског суда правде, строгим еколошким нормама жели да осигура висок ниво заштите животне средине на унутрашњем тржишту. Више одредаба Уговора из Амстердама (1997) односи се на унилатералне акције држава чланица ЕУ у смислу увођења виших стандарда животне средине од прописаних законодавством ЕУ, поготово када не крију појачане трговинске препреке. Врло често на вишим стандардима посебно инсистирају скандинавске земље, Немачка и Аустрија.

Правно наслеђе ЕУ је веома обимно, комплексно и скупо, а проблеми у животној средини су много значајнији у земљама кандидатима, него у земљама чланицама. Због

[273] И. Мирослава., Правни инструменти политике заштите животне средине, Зборник радова Привреда и животна средина - економска и еколошка међузависност у редакцији: др Божидар Миленовић, ФЗНР, Ниш 1999, стр. 154.

такве ситуације, одредбом из јуна 1999. године установљен је посебан фонд ИСПА (Instrument for Struktural Policies for Pre-Accesson), као инструмент за структуралне политике пре приступања. Средства из овог фонда су од 2000. године расположива земљама кандидатима за скупе инвестиционе пројекте у области заштите животне средине, а ради усклађивања законодавства.

У земљама централне и источне Европе стање животне средине је веома лоше. Проширење Европске уније приступањем ових држава представљало је већу опасност за животну средину од претходних проширења, па је од држава кандидата захтевано уношење читавог законодавства Уније из области заштите животне средине у своје национално законодавство. Разумљиво, то је подразумевало и прелазне изузетке за неке од земаља које сада приступају.

ЕУ мора да прихвати одговорност у погледу еколошке политике и у спољним односима да би поступала у складу са еколошким нормама у свим областима деловања. У вези с тим, она је уговорни партнер у различитим споразумима о заштити животне средине. Њени споразуми са трећим државама, или групама земаља, редовно садрже клаузуле о заштити животне средине.

Треба, међутим, рећи да већина високоиндустријализованих земаља негује поглед на планету Земљу као на неограничени извор раста физичког благостања и неограничени простор за одлагање резидуала тог раста. Реч је експлоататорском, односно расипничком погледу на свет који је заснован на следећим веровањима, односно да су:[274]

- људи независни од природе,
- људи супериорнији у односу на остале врсте,,
- људи склони освајању и искоришћавању природе ради задовољења својих потреба и жеља,
- природни извори неограничени, јер их људска генијалност може учинити довољним, или им пронаћи супституте,
- што више људи буду производили и трошили, то ће за њих бити боље (већи раст је увек бољи) и
- за појединце или націју је најважније да може да управља и користи што је могуће већи део светских ресурса.

Није из наведеног тешко закључити куда води овакво гледање на природу и њене ресурсе, односно да „ако људи могу да обезбеде увек довољно ресурса, онда они и не морају да се излажу трошковима сакупљања, рециклаже...“.[275]

[274] Tyler G. M., Living in the Enviromment, Part seven enviromment and Society, inc. Belmont, California, str. 693.
[275] Ибид.

Свест о томе да су еколошки ресурси ограничени и да имају своју цену још увек није, дакле, распрострањена, као ни убеђење да заштита животне средине не мора увек да ограничава конкурентност, већ да је може и повећавати. У временима рецесије и незапослености још увек се тежи економском расту, који не води рачуна о загађивању животне средине и искоришћавању ресурса, не води се рачуна о заштити животне средине јер је та брига врашки скупа.

На крају се поставља питање да ли ће промене, којима тежи Комисија, успети да остваре еколошки прихватљив привредни развој. Сматрамо да се у том смислу морају извршити еколошке реформе пореских система, али за сада у том погледу једва да има напретка. Но, поред свега, све наглашенији принцип субстидијарности можда прети националним, односно регионалним омекшавањем еколошких норми ЕУ. У том погледу напредак у еколошкој политици ЕУ биће и укључивање еколошке димензије у све друге области политике, која је прописана Јединственим европским актом, а затим прецизирана у Уговору из Амстердама.[276]

ПРАВНА АКАТА ЕУ

Европска унија спроводи правну регулативу путем аката које доносе њени органи. Они имају право да доносе три врсте обавезујућих аката: упутства, уредбе и одлуке.

До сада је у домену регулисања заштите животне средине ЕУ најчешће користила упутства, а знатно ређе уредбе.[277]

Упутства су као легислативни акти за регулисање односа у домену заштите човекове средине до сада далеко више одговарала државама чланицама ЕУ. На овакав став их је наводио сам карактер ових правних инструмената. Према члану 189. Уговора о снивању ЕЕЗ, легислативни акти се разликују по начину њиховог спровођења. Иако су све три врсте обавезујуће, уредбе су у целини и непосредно примењиве у свим државама чланицама. Упутства су обавезујућа само када је реч о резултату који треба постићи, али не и када се ради о начину како да се он постигне. То се препушта националним службама појединих држава. Најзад, одлуке су у потпуности обавезујуће само у односу на онога коме су упућене.

Један од разлога чешћег коришћења упутстава биле су и одредбе Уговора о оснивању ЕЕЗ, које су давале правну основу за учешће ЕУ у делатностима у домену заштите човекове средине. До доношења Јединственог европског акта, ЕУ (тада ЕЕЗ) своје одлуке из домена човекове средине доносила је на основу чланова 100. и 235. Уговора о

[276] Јеленковић П., Јеленковић Љ., „Животна средина у документима ЕУ", МРЦН, Ниш, 2012., стр.54-56. П.
[277] Ибид.

оснивању ЕЕЗ. У првом од поменута два члана помињу се само упутства, а не даје се Комисији могућност да доноси и уредбе.

Интересантно је, међутим, да се са том праксом углавном наставило и после усвајања СЕА. Поменути акт (чланови 100а. и 30с.) не спречава Комисију да у домену заштите човекове средине поред упутстава користи и уредбе. Оне су због тога заиста нешто чешће коришћене[278], али су упутства и даље остала најчешће употребљавано средство. У целини посматрано, у досадашњој пракси ЕУ уредбе су најчешће употребљаване ради спровођења у дело појединих међународних уговора чија је једна од страна ЕУ, или у циљу приступања неким другим значајним међународним аранжманима; дакле, пре свега, у односима ЕУ са спољним светом.

Поред наведених аката обавезујуће природе, органи ЕУ могу да доносе и формално-правно необавезне. То су: мишљења, препоруке и резолуције.

Иако су ова три инструмента са формално-правне тачке гледишта необавезујућа, не значи да их треба потцењивати када је реч о свеукупном деловању ЕУ у домену о коме је овде реч. Наиме, и формално-правно необавезујуће норме могу да имају велики значај не само у домену заштите човекове средине већ и у другим областима, у зависности од ситуације и субјекта који их доноси. У том погледу, важни су и формално правно необавезујући еколошки стандарди, које доносе поједине међународне организације и који се примењују због:[279]

- ауторитета доносиоца,
- својстава важних за најразвијеније и
- користи која се остварује њиховом употребом.

ЗАКЉУЧАК

Човечанство ће се лакше осећати у условима у којима ће се у будућности више пажње поклањати побољшањима услова за његов опстанак. Посебно, када се коначно јасно буде схватило да су ресурси природе ограничена категорија и да их треба користити рационално. У том смислу, поглед на рационално коришћење природних ресурса, као трајно могућ и одржив, требало би да има подршку свих релевантних фактора. То је поглед који има подлогу у свим, иако још увек недовољно јасним, расправама о еколошкој економији.

[278] Ибид.

[279] Ибид.

У овом раду покушали смо да укажемо на неке од елемената који тангирају екологију и одрживи развој, полазећи од тога да се овом питању, у последње време, поклања велика пажња у ЕУ, али и код нас.

У раду смо јасно указали да природни процеси и појаве, као узроци деградације животне средине, могу негативно да се одразе на функционисање екосистема.

Решења еколошких проблема и одрживог развоја треба тражити у решавању схватања односа између човека и природе, захтевом да тај однос буде етички усклађен и морално прихватљив.

ЛИТЕРАТУРА

1. Comission of the European Communities (COM 2001 264), Communication from the Commission, A Sustsineble Europefor a Better Worid: A European Union Strategy for Sustanable Development, Brissels, 15.05.2001.
2. Tyler G. M., Living in the Enviromment, Part seven enviromment and Society, inc. Belmont, California.
3. Б. Б. Прокоповић., (2007), Основи маркетинга (7. издање), Проинком, Београд.
4. Б. Миленовић., (1996), Еколошка економија (Економски развој и животна средина), Факултет заштите животне средине.
5. И. Мирослава., Правни инструменти политике заштите животне средине, Зборник радова Привреда и животна средина - економска и еколошка међузависност у редакцији: др Божидар Миленовић, ФЗНР, Ниш 1999.
6. Јеу, С. L., (1994), Герила маркетинг, Београд.
7. Јеленковић, П. и Јеленковић, Љ., (2012), Животна средина у документима ЕУ, Медија Реформ Центар, Ниш.
8. Јеленковић, П. и Јеленковић, Љ., (2012), Односи с јавношћу у области заштите животне средине, Чигоја штампа, Београд.

МСц Милош Р. Михајловић[280]

Проф. др Братислав Б. Прокоповић[281] **и**

Проф. др Живојин Б. Прокоповић[282]

РАЗВОЈЕМ ЕКОТУРИЗМА ДО КВАЛИТЕТНИЈЕГ ЖИВОТА

Апстракт: *Савремени туризам у свету одликује се масовношћу. Туристичка кретања су захватила читав свет, а условљена су променама у начину живота, жељом за упознавањем нових простора, уз активан одмор у здравој животној средини, физиономски и функционално различитој од оне у месту сталног боравка. Чињеница је да су туристи давно освојили готово све делове Земље и у њима изазвали низ позитивних и негативних промена, појава и процеса. У оквиру развоја самог туризма, екотуризам је „грана“ која најбрже расте, поготово у неразвијеним земљама, где се промовише у функцију управљања заштићеним подручјима, заштите околине и одрживог развоја. Уз локално учешће и едукацију о животној средини, убрзани развој екотуризма доноси остваривање прихода и подиже конкурентност туристичке понуде који се пласира и ван граница државе. Путем националне кампање, у оквиру еколошког маркетинга, доноси нова радна места, пре свега у услужном сектору и подиже на локалном нивоу квалитет живота у више сегмената.*

Кључне речи: *екотуризам, животна средина, еколошки маркетинг, туристичка понуда...*

THE DEVELOPMENT OF ECO-TOURISM TO A BETTER LIFE QUALITY

Abstract: *Modern tourism in the world is characterized by massiveness. Travel trends have affected the entire world and they are conditioned by changes in lifestyle, the desire to meet new space, along with an active holiday in a healthy environment, physiognomy and functionally different from those in the usual place of residence. The fact is that tourists long ago conquered*

[280] Нишка пословна школа струковних студија, Ниш
[281] Нишка пословна школа струковних студија, Ниш
[282] Нишка пословна школа струковних студија, Ниш

almost all parts of the Earth and caused them a number of positive and negative changes, phenomena and processes. In the context of the development of tourism, ecotourism is a „branch" the is one of the fastest growing, especially in developing countries, where function of promoting is management of protected areas, environmental protection and sustainable development. With local participation and education on the environment, the rapid development of ecotourism brings the realization of revenues and raises the competitiveness of the tourist offer which is placed beyond the borders of the state in national campaigns of Environmental Marketing, bringing openings for new jobs, primarily in the service sector and raises the quality of life at the local level in several segments.

Key words: *ecotourism, life environment, environmental marketing, tourist offer…*

РАЗВОЈ ТУРИЗМА И ЊЕГОВ УТИЦАЈ НА ЖИВОТНУ СРЕДИНУ

Туризам је једна од најсложенијих и најдинамичнијих економских и социопросторних појава савременог света. Он је један светски процес, битно обележје 20. и 21. века, нужност савременог човека, комплексан феномен који има изражене економске, социо-културне, политичке и здравствено-рекреативне ефекте. Ова привредна делатност је у релативно кратком временском периоду (од 2. светског рата) постала глобални феномен и судећи по броју учесника, сигурно најмасовнија појава у светским размерама.

„Туризам је скуп односа и појава које произилазе из путовања и боравка посетилаца неког места, ако се тим боравком не заснива стално пребивалиште и ако с таквим боравком није повезана никаква њихова привредна делатност“.[283]

Може се рећи да је убрзан развој туризма последњих деценија детерминисан многобројним факторима, али превасходно на његов развој утицало је нагло повећање друштвеног благостања, односно националног дохотка, убрзана инфлација и развој саобраћаја. Чињеница је, такође, да услед убрзаног развоја туризам нарушава животну средину и ремети еколошки баланс у природи. Једнострани и форсирани раст и развој, ради постизања што већих привредних учинака, негативно се одражава на његовом просторно-еколошком, социо-културном и економском плану.

Свака туристичка атракција и туристичко место, као и туристичка дестинација у целини има своја просторна ограничења за прихват посетилаца. То значи да је њихов прихватни капацитет ограничен, тако да већи број посетилаца од максималног прихватљивог броја чини те локалитете мање атрактивним за посетиоце и дугорочно може произвести негативне привредне, еколошке и друштвене учинке.

[283] Унковић, Зечевић, 2007, (2007.) Економика туризма, Савремена администрација, Београд. стр. 15.

Оно што данас ипак иде у прилогу очувања животне средине јесте да се данас тежи индивидуализму, спонтаном доживљају и креативном одмору. Нови облици туризма су усмерени на више одредишта са мањим бројем посетилаца што битно утиче на очување природе и упознавање средине и културе туристичких подручја. Савремени туристи радије бораве у мањим хотелима са више присности и духа заједништва, топлине и удобности, оригиналном кухињом и већом пажњом за човека. Дакле, у савременом друштву више није привилегија путовати, већ је привилегија доживети јединствен туристички производ који се увелико разликује од конвенционалног масовног туристичког производа. При стварању туристичког аранжмана наглашава се простор, мотивски потенцијал, рекреација и сл. Због тога, туристичка понуда за овај сегмент туристичке тражње мора бити истражена и проучена, а специфичан туристички производ мора да нагласи уникатност и да буде осмишљен према захтевима специфичних купаца.

Услед развоја самог туризма долази и до развоја различитих грана у оквиру самог туризма. Најдинамичнији раст у последњих 5 година бележи екотуризам и то у мање развијеним земљама из простог разлога јер су просторно најмање промењене и природно окружење је претрпело најмање промене. Еко туризам или популарно назван зелени туризам представља велики потенцијал за мање развијена друштва.

Зелени туризам се све више промовише током последњих година због растућих забринутости о одрживости животне средине у различитим индустријама широм света. Добар пример који говори у прилог овоме јесте и једна врста еколошког маркетинга где нове и постојеће компаније сада нуде савете и критике о најбољим еколошким хотеле у било којој локацији.

У априлу 2014. године, у САД путници су изјавили да се слажу са искључивањем светла и клима уређаја када нису у хотелској соби, учествују у најцењенијем светском програму у оквиру свог хотела који се заснива на поновном коришћењу пешкира/постељина, а хотели такође имају и рециклажна постројења у циљу да постану потпуно зелени туристички објекти. Најцењенија еко - пракса у свету је употреба зелених производа за чишћење у хотелима. Имајући ово у виду, преко 30 процената светских туриста су спремни да плате један до пет америчких долара додатне по ноћи за еколошки хотел[284].

ЕКОЛОШКИ МАРКЕТИНГ У ФУНКЦИЈИ РАЗВОЈА ЕКОТУРИЗМА

Еколошки маркетинг има за циљ да промовише производе који су еколошки безбедни. У конкретном случају, где се промовише читава грана једне индустрије, циљ маркетинга јесте да привуче велики број потрошача који би затим трошили своја

[284] http://www.statista.com/topics/1916/green-tourism/

средства на „конзумацију производа“, међутим задатак није једноставан. Маркетинг се састоји из четири елемената: производ, промоција, место продаје и цена. Екотуризам је уско повезан са овим елементима с обзиром да производ и место продаје заједно представљају крајњи циљ за читаву грану индустрије. Промоција екотуризма је искључиво позитивна кампања, намењена широким масама и у већини случајева цена је доступна ширем спектру потенцијалних потрошача. Сам по себи екотуризам није елитни туризам и нема за циљ велики приход, већ одрживи екосистем у коме се потрошачи (посетиоци и туристи) добро осећају превасходно јер знају да на директан начин помажу у очувању животне средине.

Маркетинг оваквог туризма спада у ред лакших промоција, уколико се довољно ради на развоју такве туристичке дестинације са одговарајућом туристичком инфраструктуром. Ту наилазимо на први већи проблем јер углавном су неразвијене земље погодне за развој оваквог туризма и као такве имају потешкоћа са финансирањем оваквих пројеката. Оно што је неопходно јесте едукација о исплативости и користи екотуризма на дужи временски период. Наиме, иако приход у овој грани туризма није главни циљ, приход јесте највећи мотиватор када посматрамо са становишта привреде. Агресивним маркетингом који циљано промовише туристичку дестинацију као производ који је од великог значаја за очување животне средине, цена није у првом плану јер овакав производ представља опште добру ствар док место продаје јесте сама дестинација која је и атракција где се у суштини и остварује главна економска корист за локално становништво – пружање услуга туристима.

ОТВАРАЊЕ РАДНИХ МЕСТА У ЕКОТУРИЗМУ И ОЧУВАЊЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Уз локално учешће и едукацију о животној средини, убрзани развој екотуризма доноси остваривање прихода и подиже конкурентност туристичке понуде који се пласира и ван граница државе путем националне кампање у оквиру еколошког маркетинга, доноси нова радна места, пре свега у услужном сектору и подиже квалитет живота на локалном нивоу у више сегмената. Туризам се заснива на пружању различитих врста услуга посетиоцима; то је главни извор прихода на туристичкој дестинацији и широко поље могућности за отварање радних места уз мало почетног улагања. Едукација свих учесника у једном оваквом кругу где су елементи повезани представља прави изазов чак и за развијеније земље. Неминовно је да су развијене земље у много бољој позицији да сачувају животну средину али чињеница је и да су то уједно једне и од најзагађенијих земаља. Шанса мање развијених састоји се у простој чињеници да је неко други већ нарушио екосистем па се сада труди да грешке исправи. Из ове констатације произилази да је могуће учити на туђим грешкама и треба поставити здраве темеље за развој оваквог

туризма где ће се прво детаљно анализирати како су то други урадили, које су мане и предности тога шта су урадили и на крају шта је то што се може избећи а шта оно што се може искористити.

Правац у коме треба усмерити активности већ је познат јер најразвијеније земље Европе, од којих већина припада и ЕУ којој и сами тежимо, конципирају своју економску политику на темељима здраве животне средине и одрживог развоја.

У процесе креирања политике, ЕУ је уложила значајне напоре за остваривање одређеног степена координације својих политика, и то понајвише интеграцији еколошких разматрања у активностима и то у свим секторима политике. Потенцијал интегрисања еколошке политике, несумњиво, је амбициозан и економски моћан у секторима као што су пољопривреда, енергетика и транспорт, где даје „дизајн“ еколошких проблема у развоју сопствене политике.[285]

Имплементација еколошких принципа у привреду није једноставна међутим успешно се спроводи у одређеном броју земаља. Са том имплементацијом неминовно долази и до реструктурирања у системима који су повезани у привреди и туристичкој индустрији. Затим долази до дефицита у већ постојећим профилима радника и до вишка, који мора поново на едукацију и преквалификацију. Потребно је обратити пажњу и на савремене трендове јер захтеви савременог туристе су веома разнолики, динамични и брзо се мењају. То доводи до потребе за разноликом понудом, коју није тешко инкорпорирати уколико је туристичка дестинација већ припремљена за корекције, промене и допуне. Видимо да је ово процес који захтева више корака, припрему и залагање целокупне заједнице међутим то је неопходно уколико заједница жели да буде конкурентна, има атрактивну понуду и рекламу да користећи њене производе заправо чинимо нешто добро за природу и околину.

Отварањем нових радних места, превасходно у услужном сектору подиже се стандард на локалном нивоу. Акценат није само на услужним делатностима, оне се узимају за пример јер су мала улагања а бенефит је скоро одмах осетан у економском смислу појединаца. Такође, преквалификација и школовање нису велики издатак да би се услужне делатности довољно брзо развијале и пратиле трендове.

Важно је и напоменути да рад и сам живот у здравом окружењу, ненарушеном екосистему, битно утиче на квалитет живота. Уколико се томе дода и економски бенефит, јасно је да непостоје разлози зашто се неко друштво не би окренуло технологијама које не нарушавају животну средину. У туризму то постаје једна неопходност с обзиром да је то делатност у којој велики број људи у кратком временском периоду на релативно малом

[285] Lenschow, A. (2002) Environmental Integration, Earthscan: London

простору може да борави и значајно наруши равнотежу у том екосистему. Тако девастирана туристичка дестинација није атрактивна у понуди, што даље води у неконкурентност и опадање броја посета и на крају у економски колапс у заједници која је окренута туризму и приходима од туризма.

ЗАКЉУЧАК

Заокрет ка заштити животне средине и одрживом развоју је карактеристичан за развијенија друштва и привреде. То не значи да други нису у могућности да се и сами преорјентишу, напротив то је велика прилика за побољшање квалитета живота самих становника, прилика за отварање радних места на локалу, шанса за нову орјентацију већ постојећих туристичких дестинација. Неопходна је едукација како становништва тако и других учесника таквог туризма. Задатак државе јесу инфраструктура и нацинална кампања путем еколошког маркетинга јер савремени туристи све више показују жељу за оваквим туризмом. У туризму највећи број радника бави се услужним делатностима тако да улагања државе нису велика за отварање ових радних места, међутим од кључног значаја јесте едукација становништва и подршка државе таквим дестинацијама. Велики потенцијал оваквог туризма је у већој мери неискоришћен и не ради се довољно на „реклами“ иако постоји све већа заинтересованост становништва за овај тип туристичке понуде. Једна од агенди сваког савременог друштва јесте побољшање животног стандарда и очување животне средине, природних ресурса и одрживи развој. То је могуће постићи кроз локални развој еколошког туризма.

ЛИТЕРАТУРА

1. http://ec.europa.eu/environment/urban/index_en.htm (датум приступања 08.04.2016)
2. http://www.statista.com/study/21972/report-on-tourism-spending-worldwide/ (датум приступања 11.04.2016.)
3. Lenschow, A. (2002) *Environmental Integration*, Earthscan: London
4. *Tourism development in Europe* (2007.) Madrid: WTO.
5. Бакић, О. (2000.), *Маркетинг у туризму.* Београд: Економски факултет.
6. Закон о заштити животне средине, Закон је објављен у "Службеном гласнику РС", бр. 135/2004 и 36/2009
7. Нови Сад: ПМФ – Институт за географију.
8. Томић, П., Ромелић, Ј., Лазић, Л. (1999.) *Светска привреда и туризам,*
9. Унковић, С., Зечевић, Б. (2007.) *Економика туризма*, Београд: Савремена администрација.
10. http://www.statista.com (датум приступања 10.04.2016.)

Zoran Mačak, Ministrstvo odbrane Republike Srbije, Beograd;
Srđan Novaković, Fakultet za primenjeni menadžment, ekonomiju i finansije, Beograd

Lider sa integritetom kao etički model zaposlenih u organizaciji

Apstrakt:

U radu se autori fokusiraju na integritet kao jednu od najpoželjnijih karakteristika uspešnog lidera. Kako liderstvo predstavlja konkretan uticaj na zaposlene, lider sa integritetom koji znalački primenjuje sveobuhvatnu komunikaciju i motivisanje saradnika, animiraće ih da optimalno doprinose realizaciji svih ciljeva organizacije. On će postati etički model zaposlenim i obezbediće da zaposleni na posao ne donose samo svoje telo, već i um.

Moralne norme inicirane od lidera sa integritetom i prihvaćene od strane zaposlenih povećaće im zadovoljstvo pripadnosti organizaciji i unaprediti kvalitet života u ukupnoj delatnoj i socijalnoj sferi.

Ključne reči: *Lider, integritet, etika, saradnici, komunikacija, motivisanje.*

1. UVOD

Zaokupljenost javnosti menadžmentom i liderstvom poslednjih decenija raste neverovatnom brzinom. Rezultati savremenih proučavanja tih fenomena prevazilaze nivo organizacije, koja je u osnovi zaslužna za početak svestranog bavljenja njima. Potreba za „prosvećenim upravljanjem" prepoznata je u organizacijama paralelno sa shvatanjem da su ljudi strateški resurs, odnosno „humani kapital". Još 1962. godine Maslov je predvideo da će ljudi postati konkurentna prednost organizaciji. Neretko se pojave i procesi u vezi sa menadžmentom i liderstvom teško mogu jasno razgraničiti od srodnih, poput rukovođenja, upravljanja, vođenja, liderstva... Poneki se pojmovi, definicije, klasifikacije i uputstva mogu okarakterisati kao utopija, spisak lepih želja, nešto savršeno i gotovo nedostižno. Na prvi mah, za mnoge rad na integritetu kao jednoj od najpoželjnijih osobina svih ljudi, ponajviše onih koji imaju čast i obavezu da vode druge, izgledaće kao Sizifov posao unapred osuđen na neuspeh.

Iako sveobuhvatan i interdisciplinaran, u svrhu razumevanja od strane šireg auditorijuma, postoji potreba da se savremeni menadžment, liderstvo kao njegova značajne funkcija, kao i karakteristike lidera pojašnjavaju na jednostavan način. Odatle ekspanzija metafora[286] i pojednostavljenih slika, čak i u porukama akademika. U njima nisu retki ni semantički osvrti i „igre reči" za ključne pojmove. Podržavajući taj trend, toga ni u ovom radu neće nedostajati.

[286] "Usamljeni jahač", "palikuća", "toksičan lider", "dijamant liderstva", "odmrzavanje" "šok i iznenađenje"…

2. O MENADŽMENTU I LIDERSTVU

Menadžment ljudskih resursa ili upravljanje ljudskim resursima, predstavlja naučnu disciplinu, čiji je cilj da okupi i razvije ljudske potencijale, negujući dobrobiti individualnog i grupnog rada.

Menadžment je priča 20. veka o uspehu, isticao je P. Draker. To je društveni, sistemski i proaktivni proces koji ima svoju svrhu. Menadžment je funkcija i profesija, nauka i veština, teorija i praksa [2]. Menadžmenta nema bez minimalne organizacije (npr. grupe), kao ni bez rada. Najčešće definisane funkcije manadžmenta su planiranje, organizovanje, vođenje i kontrola.

Organizacija je ljudska tvorevina, nastala iz potrebe da se kolektivnim radom postigne ono što ne može individualnim. Organizacija je u stalnom životnom ciklusu. Raste i razvija se. Promene su neminovne, kao i konflikti. Rukovodilac u organizaciji obezbeđuje da stvari budu urađene preko zaposlenih. Rukovodioci (nadređeni, vođe ili lideri) nužno koriste moć.[287] Uz moć se vezuje i podela na transakciono (na prinudi bazirano), harizmatsko (podrazumeva identifikaciju) i transformaciono (rukovodilac delegira i više služi) [15] vodstvo i liderstvo.[288] Savremen pristup uzrokovao je da su odnosi nadređenosti i podređenosti, negovani hiljadama godina, ustupili mesto odnosima saradnje i kreativnog ostvarenja postavljenih ciljeva. Uslovne podele na nadređene i podređene, vođe i sledbenike, transformisale su se u priče o liderima i saradnicima [11].

Iako se značajnije koristi od sredine prošlog veka *(eng. Leader- vođa),* reč lider je stara gotovo koliko i sama civilizacija, sa korenom u staropersijskom jeziku i značenjem ići, putovati [6]. Liderstvo se uglavnom oslanja na tehnike uticanja bez primene prinude. Liderstvo podrazumeva i proces i vlasništvo. Lider treba da omogući drugima da vide cilj i da koncentriše njihovu energiju u ostvarenju tog cilja. Egzistira i termin „romansa liderstva“. Odnosi se na zaposlene koji traže od lidera da ih ovi usmeravaju u aktivnostima koje obavljaju. U takvom kontekstu, možda je suštinu poželjnog odnosa lidera sa saradnicima u organizaciji najjezgrovitije izrazio Konfučije, davno pre mičigenskih i harvardskih studija o menadžmentu i liderstvu kroz sentencu: *„Reci mi - zaboraviću, pokaži mi – možda ću zapamtiti, zaposli me – razumeću!“*

Menadžment i liderstvo ne razlikuje samo odnos opšteg i posebnog. Brojni su i pokušaji definisanja različitosti lidera i menadžera, koji se kreću od shvatanja da lideri rade prave stvari (efektivnost), a menadžeri rade stvari na pravi način (efikasnost), do filozofskih pogleda o „jednom rođenom", kog predstavlja menadzera i „ponovo rođenom" što karakteriše lidera.

3. TEZE[289] O INTEGRITETU

Težnja da se definiše lider, nije bez istorijskih korena u kojima se potencira na poželjnim karakteristikama osobe.[290] Prema mnogim autorima, značajna i visoko pozicioirana karakteristika ličnosti lidera je

[287] Još od Mičigenske studije 60-ih godina prošlog veka, identifikovano je šest vrsta moći: (1) moć nagrađivanja, koju simbolizuje šargarepa, (2) moć prinude koju odslikava štap, (3) uvek zastupljena legitimna moć, (4) referentna moć, (5) ekspertska ili stručnjačka moć i (6) informaciona moć [15].

[288] Igra reči kojom se potencira razlika u poimanju vođenja i liderstva. Vodstvo je karakteristično za prvi, liderstvo u punom smislu za drugi, a delimično liderstvo za treći tip.

[6] Integritet je toliko sveobuhvatan da, koliko god ga interdisciplinarno sagledavali, odrednica “teze” je sasvim primerena. Moguće je da bi sve drugo bilo preambiciozno!

integritet. Integritet se ranije često vezao za poštenje [15] i objašnjavao kao velika povezanost između rečenog i učinjenog [6]. Za savremenije teoretičare to je kvalitet koji inspiriše poverenje u drugima i „moralna ispravnost ili izvrsnost“ koja prenosi osećaj poštovanja prema standardima ili vrednostima - posebno istini [1]. U rečnicima i leksikonima nema komfora u objašnjavanju. I složen pojam objašnjava se kratkim i jasnim izrazima. Tako je integritet (lat. integritas): (1) nepovređeno, nedirnuto stanje; (2) potpunost; (3) celokupnost; (4) čitavost; (5) čistota duše; (6) časnost i (7) čestitost [19].

Lideri sa integritetom svesno prihvataju odgovornost, na uštrb svojih prava.[291] Integritet je najvažniji deo ličnog brenda i koheziona sila koje vrednosti našeg života drži čvrsto pripojene. On je naš navigacioni sistem kroz život [13]. Lider je autentčan i poseduje magnetizam. Zato je posedovanje integriteta lakše vezati za vremešnije lidere, one koji su ga duže gradili. Iskustvom su verzirani za nalaženje kraćeg puta posle dugog hodanja.

Savremenost je donela i ekspanziju razmatranja o rodnoj ravnopravnosti. Muškarcima se pripisuje pouzdanost, upornost, nezavisnost, racionalnost i odlučnost, dok se za žene vezuju interpersonalne karakteristike, kao što su briga za druge, osetljivost, toplina, pružanje pomoći i vaspitavanje [7]. Novija istraživanja potvrđuju da bi integitet ženama trebao biti svojstveniji.[292]

4. LIDER SA INTEGRITETOM - KOMUNIKATOR, MOTIVATOR I ETIČKI UZOR

Komuniciranje predstavlja važnu životnu veštinu zastupljenu u gotovo svim ljudskim aktivnostima. Posebno je neodvojiva od rada. Cilj poslovne komunikacije je koordinisanje radnih aktivnosti. Saradnici treba da razumeju lidera. Što su ljudi obavešteniji o onome što se odnosi na njihove ciljeve, biće bolje motivisani. Dobri motivatori objašnjavaju svojim ljudima gde se njihov posao uklapa i zašto je svima važan. Integritet podrazumeva izbegavanje svake komunikacije koja je obmanljiva, prepredena ili je ispod ljudskog dostojanstva. Ljudima se trebaju davati i povratne informacije.Oni žele da znaju kako kolektivu ide i kojim tempom napreduje. Time im se pruža mogućnost da mere svoj rad. U tu svrhu koriste se mnoga pravila „povratne sprege”.[293]

---

[7] Platon lidera vidi kao osobu koja žudi za znanjem, voli istinu, umeren je i ne teži za bogaćenjem, nije podao i prost, pravedan je i human, podučljiv, dobro pamti i ima smisao za lepo. Prema Makijaveliju lider je važan, odlučan, veran, blag, čovečan, pravedan, iskren, pošten, pobožan i velikodušan [6].

[291] Naročito izraženo za japanski stil privređivanja i organizovanja.

[292] Žene se orijentišu na procese i međuljudske odnose; brinu o tome kako ljudi tretiraju jedni druge; smatraju da je grešiti prirodno a probleme rešavaju intuitivno. Žene motivaciju nalaze u društvenim kontaktima, pomaganju drugima da zadovolje svoje potrebe i saradnji sa drugim ljudima [5].

[293] Poželjno je primenjivati jasno opisivanje, isticanje pozitivnog, odabir jedne ili dve stvari na koje se zaposleni mogu usredsrediti, izbegavati uopštene komentare, fokusirati se na ponašanje a ne na ličnost, izbegavati zaključivanje o motivima, namerama ili osećanjima, isticati ponašanje koje može biti promenjeno, izbegavati generalizacije (izrazi „sve,” „nikad,” „uvek,”)... Posebna obazrivost potrebna je pri davanju saveta.

Već je napomenuto da liderstvo podrazumeva i proces. Akcenat je na uticaju. Uticaj je efekat koji jedna osoba ima na drugu. Različiti uslovi i razne situacije diktiraju različito ponašanje rukovodilaca. Tri su moguća ishoda uticaja – obavezivanje, prinuda i otpori [15]. Obavezivanje je najpoželjniji oblik. Podrazumeva svojevoljno prihvatanje, koje lider sa integritetom, motivacijom inicira. Razumevanje motivacije traži da se razume ljudska priroda, što nije lako. Postoji jaz između sadašnjeg stanja i nekog budućeg željenog stanja. Motivacija je sredstvo da se jaz smanji. Lider sa integritetom bavi se najvišim stepenicama Maslovljeve hijerarhije potreba, uključujući samoostvarenje i podražava Mintcbergovu teoriju „Y“ jer veruje da su trud i odgovornost imanentni ljudima, da su ljudi imaginativni i kreativni, da žele da uče, da žele da postignu nešto i žele da budu podržani. Nagrada i kazna imaju ograničene efekte. Prema Mintcbergu lider mora biti sposoban za kontakte, konfrontacije i mora biti posebno komunikativan. Ideal je ne izdavati naređenja već davati instrukcije. Lider sa integritetom zna šta ljudi ne vole. Jedna sistematizacija onog što ljudi izbegavaju, na bazi istraživanja Abrahama Maslova prikazana je u tabeli:

Tabela 1 – Šta ljudska bića izbegavaju

Ljudska bića izbegavaju	da budu ništa (pre nego nešto)	smešna figura koju drugi regulišu (poput predmeta, da su tretirani kao fizički predmet, a ne kao osoba, da se stavljaju u određene rubrike kao primer, a ne kao jedinstvene jedinke)
da se njima manipuliše	da ih ne cene	da im se izdaju naređenja
da se njima dominira	da ih ne poštuju	da se prisiljavaju na nešto
da se omalovažavaju	da ih se ne sluša	da ih tlače (koriste, eksploatišu)
da ih drugi određuju	da ih ne shvataju ozbiljno	da ih kontrolišu
da ih pogrešno razumeju	da ih ismejavaju	da su bespomoćni da su popustljivi da se mogu zameniti

(Izvor: A. Maslov, *Psihologija u menadžmentu*, Adizes, Novi sad, 2004.)

Lider sa integritetom snažno motiviše. Da je jedan koji hoće, uvek bolji od dvojice koji moraju, isticao je početkom prošlog veka čuveni srpski vojskovođa vojvoda Živojin Mišić. I lider u organizaciji mora biti motivisan da zadovolji svoje potrebe za uspehom, druženjem i moći. No, mora mu biti svojstven i afilijativni motiv, kao i empatija – svojevrsna umetnost izlaska iz sebe i shvatanja šta je drugima važno. Motivacija za rad nije primoravanje, zavođenje, cenkanje, manipulisanje, paternalizam, niti pritisak na grupu. Produktivnost pojedinca zavisiće od toga kako vidi ostvarivanje svojih ciljeva, pri ostvarivanju

ciljeva organizacije. Umešno doziran humor pomoći će mu u tome. Lidera sa integritetom pored intelektualne i emocionalne inteligencije karakteriše i visok stepen duhovne (spirutualne inteligencije - SQ)[294]. Proučavanja duhovne inteligencije, nečeg svojstvenog samo ljudskim bićima[295] novijeg su datuma.

Svoja razmišljanja saradnici će promeniti na osnovu ponašanja lidera, a ne raspravama i ubeđivanjima. Saradnici čine ono što vide od lidera. On je taj koji stvara poverenje. Lidera treba krasiti poštenje i otvorenost, a ne lukavstvo i prepredenost. Lider ne skriva želju za istinom i pretvaranje reči u dela. Poznata je izreka da onaj ko govori istinu, ne mora pamtiti šta je rekao. Kreator priče mora u nekom smislu da bude oličenje svoje priče. Ako vas razumeju privući ćete pažnju. Ako vam veruju, podstaći ćete ih na akciju i pokrenućete njihov entuzijazam. Ljudi postaju ponosni što su deo nečeg.[296] U organizaciji, posedovanje integriteta nije privilegija samo lidera, već i ostalih zaposlenih. Održavanjem ličnog dostojanstva, u isto vreme lider razvija i dostojanstvo drugih. Lideri trebaju ne samo voditi već i zavoditi[18]. Lideru sa integritetom pozicija „prvog među jednakim" omogućava da bude najpozvaniji da integritet ličnim primerom afirmiše i kod svojih saradnika. Tako oni postaju „moralni deoničari" organizacije. Slikovit i simboličan prikaz napred navedenog mogao bi izgledati ovako:

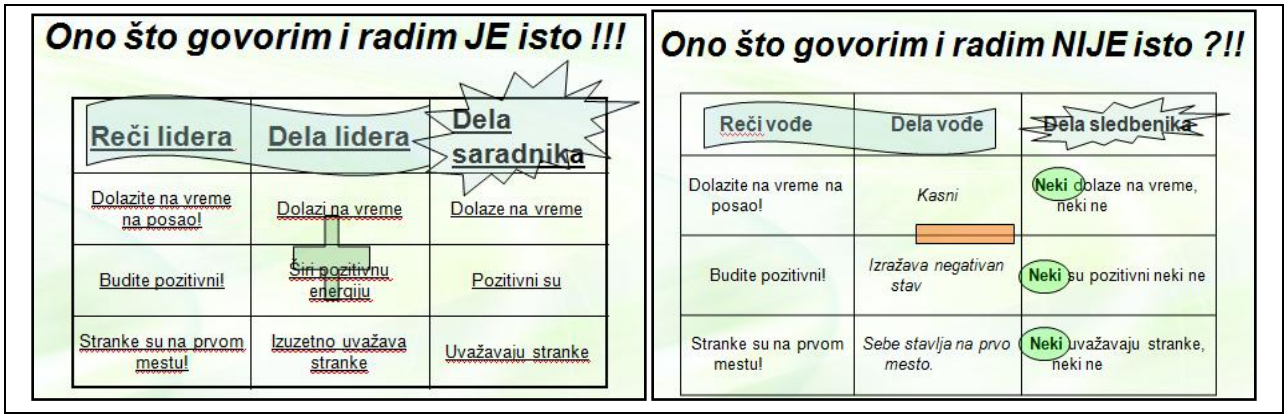

Slika 1 – *Različitost uticaja lidera (vođe) na saradnike (sledbenike) u zavisnosti od ličnog primera*

Lider sa integritetom nije bezgrešan, niti savršen. Postoje univerzalne istine o greškama, a to je da svi grešimo, da većina negira sopstvene greške[297] i olako upire prstom u one koji greše. Tako posmatrano, ukoliko smo iskreni prema sebi, lider se ne razlikuje od nas i sa njim se lako identifikujemo. Lider sa integritetom oprezno obećava, a obećanja koja daje i ispunjava. U bestseleru „7 navika uspešnih ljudi" Kavi ističe da „dok dajemo i održavamo obećanja, pa čak i ona najmanja, počinjemo da uspostavljamo unutrašnji integritet koji nam daje svest o samokontroli, hrabrosti i snazi da prihvatimo više od

[294] Visoko razvijena SQ prepoznaje se po: fleksibilnosti, visokom stepenu svesti o sebi, sposobnosti da se suočimo s patnjom i iskoristimo je, nadahnutosti vizijom i vrednostima, zaziranjem od toga da se ikome nepotrebno naudi, sklonosti pronalaženja veze u različitostima, izraženoj sklonosti postavljanju pitanja "Zašto?" i "Što ako?" i potragom za "suštinskim odgovorima", te sposobnost delovanja nasuprot konvencijama. Neretko će osoba visoke SQ delovati kao "vođa koji služi" [20].
[295] IQ poseduju i mašine, EQ i neke vrste sisara, dok SQ imaju samo ljudi.
[296] Ponos pripadnosti organizaciji, karakterističan je za japanski menadžment (Toyota) [18] i izražen je u kompanijama sa germansko-japanskim stilom privređivanja [12].
[297] Retki su oni koji svoje greške umeju objasniti na produhovljen način. Na kritike da je 1000 puta pogrešio pri izradi sijalice, Edison je odgovorio da je samo 1000 puta pokazao kako sijalica ne treba da izgleda.

odgovornosti za sopstveni život“ i nastavlja da „držeći obećanja data sebi i drugima, malo po malo, naša čast postaje veća od našeg raspoloženja“[10]. Služenje istini i ispunjenje obećanja stvara produktivno i visokomoralno poverenje na duge staze. Situaciono i brzoprolazno poverenje se uglavnom vezuje za političare. Svojstveno im je da najčešće daju nerealna obećanja, a komforno se odnose i prema vrednosti „istina“. Zaslužena kazna za takvo ponašanje je nemogućnost da uopšte pokušaju izgraditi integritet, a samim tim i zvati se „lideri“. Najviša stepenica do koje oni mogu doći je „vođa“[298].

Lider sa integritetom najviše primenjuje referentnu moć kojoj su karakteristike uticaj i identiikacija sa drugim. Liderstvo retko proističe jedino iz moći; umesto toga ono teži stvaranju sopstvene moći [3]. Moć lidera je harizmatična. Jedna od šire prihvačenih definicija harizme je da je to sposobnost lidera da koristi, širi i intezivira uticaj, verovanje, vrednosti, ponašanje i performanse drugih uz primer svog ponašanja. Kao ideal, danas se odomaćio i termin superliderstvo koji se definiše kao „sposobnost da vodi druge da vode sebe”[15]. Liderima integritet omogućava da lakše rešavaju konflikte u organizaciji. Oni imaju dar za unošenje reda u haotične situacije [3]. Lider je kreator i predvodnik promena. Bez njega se ne formuliše vizija organizacije, kao jasna slika poželjnog stanja.[299]. Lider koji drži do integriteta, svestan je značaja znanja, kao centralnog resursa produktivnosti. Stalno uči i radi na kontinuiranom personalnom razvoju (*continuous personal development -CPD).* Uspešan je član, neretko i rukovodilac tima. Zna za sinergiju, “oluju mozga” (*Brainstorming)* i novije “jedrenje ili lutanje mozga” *(Brain-sailing).* Ume organizovati sastanak. Sa saradnicima stanje analizira pomoću SWOT, TOWS I PEST(L)E metoda, pri definisanju ciljeva primenjuje SMART metode, a performanse meri BSC metodom…

5. RAZVOJ I ODRŽAVANJE INTEGRITETA

Mnoge su prepreke integritetu. Pored subjektivnih, na integritet u organizaciji, agresivno atakuju i objektivne otežavajuće okolnosti.

Najpozvaniji da maestralno upotrebe reči, svakako su književnici. Teško da se šta može prigovoriti razmišljanjima Jovana Dučića, koja će poslužiti da se razume subjektivna prepreka izgradnji autoriteta bilo da ste lider ili saradnik. Dučić navodi: „*Jedan veliki problem u karakteru čovekovom, to je iskrenost prema samome sebi. Odista, čovek nikoga ne vara kao samoga sebe. On je posvednevno prva igračka svoje sopstvene ambicije, sujete, senzualnosti, pasivnosti, škrtosti, raspikućstva, drskosti, straha, gluposti. On nema nikada dovoljno pameti da sam proveri svoja osećanja, i da sam odmeri svoju pravu snagu. Zbog toga i izmišlja principe, i improvizira osvedočenja kako bi pred svetom sakrio svoja loša dela i dela iza njih, a narocito da bi sam pred sobom opravdao svoje postupke”* [6]. Čak i stalni i predani rad za koji se zalagao Veber, može biti ozbiljna prepreka integritetu. Radoholizam se na Zapadu nekad tretira kao alkoholizam. Oslanjajući se na njenu kliničku praksu o radoholičkom radu, profesor Barbara Kilindžer ističe da se integritet podriva i gubi radoholičnošću. Kao posebno značajnu pretnju integritetu, ona navodi i detaljno razrađuje i opsesiju [8].

[298] Smatra se da je jedini lider od političara bio Mahatma Gandi [10]. Indikativno je i da mu je ime na svojevrsan način obeležilo način postupanja. Reč „mahatma“ se prevodi kao „dobra duša“.

[299] Primeri vizija: “Demokratizovati automobile” - *Ford, “*Usrećiti ljude” – *Disney, “*Bežičnost*”- Motorola,”* Visoko mesto u društvu najboljih“ - *Fakultet tehničkih nauka u Novom sadu*

Iako poseduju potencijal da ga brže steknu, pri izgradnji integriteta žene imaju više poteškoća. Karakteriše ih nedovoljna težnja za liderstvom, opisana kao efekat „trnove ružice“. One ne „igraju igrice", kojima muškarci u profesionalnom svetu odmeravaju svoje mogućnosti i ne neguju mreže neformalnih kontakata [5]. Žene sumnjaju u sebe čak i kad imaju 95 **%** kvalifikacija potrebnih za neki položaj i imaju veće blokade kada treba da projektuju svoju moć. Pored toga, često ih sputavaju stereotipi i predrasude[300]. Nije bezazleno ni postojanje nevidljive barijere, tzv.„staklene tavanice“[16] koja žene sprečava da budu elitni lideri čak i u profesijama u kojima dominiraju.

Objektivne okolnosti značajno utiču na integritet. Neretko lider nije isto što i vlasnik organizacije. Gazde traže poštovanje, a lideri ga daju [1]. Gazdama je najčešće primaran motivator profit, te stoga poseban osvrt na odnose u organizaciji zavređuje poslovno-etička dimenzija. Za jednog od istaknutih zapadnih teoretičara etike Di Džordža, etika je sistemsko nastojanje da se naše individualno i naše društveno moralno iskustvo učine smisaonima, tako što će se odrediti pravila koja treba da vladaju ljudskim ponašanjem, vrednosti dostojne stremljenja i karakterne crte koje zaslužuju da u životu dođu do izražaja [4]. Etika je nezaobilazni deo poslovnih procesa. Egzistira „Mit o amoralnom biznisu”. Poslovna etika se bavi moralnim pitanjima u poslovnom delovanju i predstavlja polje dveju različitih perspektiva: moralne ili etičke i poslovne ili ekonomske perspektive. S jedne strane, moralna perspektiva za svoje polazište uzima moralne vrednosti utemeljene na biheviorizmu kakve su istina, pravda, poverenje, poštenje, jednakost, solidarnost... S druge strane, poslovna perspektiva bazirana je na ekonomskim vrednostima (osnova je utilitarizam) i kategorijama kakve su profit, efikasnost, konkurentnost, uspešnost. Sam koncept poslovne etike neki vide kao svojevrsni oksimoron (samoprotivrečan pojam)[301]? U takvom kontekstu, savremen čovek je najčešće čovek dileme: imati (novac, moć) ili biti (čovek)[302]. Iako se snažna afirmacija savremenog menadžmenta vezuje za Zapad, treba napomenuti i da je taj isti Zapad iznedrio i neoliberalizam, koji je prepun etičkih aporija i zamki za one koji preferiraju moralnost. Izuzetak su organizacije sa germansko-japanskim stilom privređivanja[12]. Neoliberali nemaju dilemu imati ili biti. Oni se slažu sa opaskom Fridriha Ničea da je „moral samo za slabe”. Da je u neoliberalizmu „Profit iznad ljudi“ simbolički poručuje i Naom Čomski nazivom svoje knjige.

Već je istaknuto da je integritet dostupan malobrojnim ljudima i teško dostižan. Da bi čovek postao lider, potreban je ne toliko njegov intelekt, koliko apsolutno predavanje. I Rad na integritetu treba biti svojstven liderima i saradnicima u makro i u mikro organizacijama. Takav rad ne trpi statiku. Podrazumeva stalnu promenu i kao takav je poziv na akciju. Za mnoge će to biti kažnjavanje ranije pasivnosti. Težak rad je zapravo gomila lakih stvari koje niste obavili onda kad je trebalo! Maksvel na akciju poziva i lidere (*kroz mnoštvo hodajte polako!)* i saradnike (*razvijajte svoje glavne vođe!)* [13]. Organizovati mali radni tim, energizovati osoblje oko jedne kancelarije, održavati sreću u svojoj porodici - to su linije fronta na koje lider izlazi. Istina je da svako od nas ima, svakog dana, potencijal da krene ka ulozi lidera[9]. Za to je svima, prema Kaviju potrebno „uravnoteženo samoobnavljanje“, kako fizičko, tako i umno. Lider i saradnici trebaju izgrađivati sopstveni kodeks vrednosti, a zatim ga se bezuslovno i bespogovorno

[300] Stereotipi se nekada lako razbijaju. Dominacija muškaraca u simfonijskim orkestrima, karakteristična do 80-ih godina 20. veka, završila se zahvaljujući jednostavnom testu - svi prijavljeni su svirali sakriveni iza zavese [16].

[301] Nešto kao „okrugli kvadrat" ili „drveno gvožđe".

[302] Kada je svojevremeno jedan mladić rekao austrijskom književniku i satiričaru Karlu Krausu kako namerava studirati poslovnu etiku, Kraus mu je odgovorio: „Morali biste se ipak opredeliti za jedno ili drugo!“

pridržavati. Rezultat integriteta biće ne samo imidž, već i postojan ugled. S pravom se ističe da svi moraju da čuvaju svoje vrednosti, ali i menjaju načine na koje će ih koristiti [17]. Lideri to moraju više nego ostali.

6. ZAKLJUČAK

Da li svi, kao osobenu vrednost imamo integritet, kako znamo da smo ga postigli, da li se gubi i kako se može izgraditi, pitanja su koja ne postavljaju samo naučnici i eksperti iz raznih oblasti. U svojevrsnom „paradoksu izobilja“ nude nam se Zakoni, Pravila, priručnici i džepni vodiči posvećeni integritetu.[303] Za početak integritet je potrebno prepoznati, utvrditi na kom je stepenu izgrađen kod nas samih (*Spoznaj sebe!* piše na ulazu u proročište Delfi) i krenuti u njegovu nadogradnju. Integritet je rezultat samodiscipline i dostignuće koje se teško postiže. U organizaciji gde se radom želite samopotvrditi i socijalno nadograditi, neće vam trebati teoretska znanja da prepoznate integritet kod osobe kojoj je povereno ili se sama izborila da vas predvodi. Moralne vrednosti koje takva osoba nesebično prenosi na vas, sa voljom ćete prihvatiti. Savremene organizacije ne promovišu zgrade i sofisticirane mašine, već ih uzdižu ljudi. Bilo da ste lider ili saradnik, kontinuirani rad na izgradnji integriteta, omogućiće vam kvalitetniji i smislom ispunjeniji život, u organizaciji i izvan nje. Zašto ne pokušati?

REFERENCE:

[1] Adair, J. (2011). *The John Adair Lexicon of Leadership*, Kogan Page.

[2] Adižes, I. (1994). *Dijagnoza stilova upravljanja*, Novi Sad, Prometej.

[3] Bitel R. L. (1997). *Liderstvo - stilovi i tehnike upravljanja*, Beograd, Clio.

[4] Di Džorž, R., (2003). *Poslovna etika* Beograd, Filip Višnjić.

[5] Čičkarić, Lj. (2016). *Žene i politika iz rodne ravnopravnosti,* Beograd, Institut društvenih nauka.

[6] Grubić– Nešić, L. (2005). *Razvoj ljudskih resursa*, Novi sad, AB Print.

[7] Heilman, M. E. (2001). *Description and prescription: How gender stereotypes prevent women's ascent up the organizational leader*, Journal of Social Issues, 57, p. 657–674.

[8] Killinger, B. (2010). *Integrity: Doing the Right Thing for the Right Reason*, second-edition, McGill-Queen's University Press.

[303] Npr: Caroselli, M., *Manager's Pocket Guide to Influence with Integrity: Power, Principles and Persuasion;* Morgen, Sharon Drew *Selling with Integrity: Reinventing Sales Through Collaboration, Respect, and Serving;* Simons, Tony *The Integrity Dividend: Leading by the Power of Your Word…* Maksvel je napisao „21 zakon liderstva“ – prvi je zakon učinka, drugi je zakon uticaja, peti je zakon autentičnosti, šesti je zakon poverenja, sedmi je zakon poštenja, deveti je zakon magnetizma... Mogu se naći i 14 Pravila vođenja: prvo - *Vođenje od životne važnosti za svaki sistem*, drugo - *Demokratija u odlučivanju, a disciplina u izvršavanju*, šesto - *Vođenje je veština ostvarivanja rezultata posredstvom ljudi*, a trinaesto - *Poštujte konvencije i vodite kompaniju ličnim primerom* [18].

[9] Karnegi, D. (2006). *Vođa u vama – kako uspeti u menjanju sveta i ljudi oko vas*, Beograd, Narodna knjiga.
[10] Kavi, R. S. (2006). *7 navika uspešnih ljudi,* II izdanje, Beograd, Editor.
[11] Mačak, Z. (2010). *Aspekti menadžmenta primenjivi na upravljanje procesom služenja vojnog roka u civilnoj službi*, članak, Vojno delo, proleće 2010., str. 201-216.
[12] Mačak, Z., Drobac, M. (2010). *Etičke aporije neoliberalizma*, članak, Kultura polisa br. 13/14, str. 193-220.

[13] Maksvel Dž. (2005). *Kako da postanete istinski vođa,* Beograd , Algoritam izdavaštvo,

[14] Maslov, A. (2004). *Psihologija u menadžmentu,* Novi sad, Adizes.

[15] Milosavljević, M. (1999). *Liderstvo u preduzećima,* Beograd, Čigoja štampa.

[16] Northouse, P. G. (2008). *Liderstvo*, Beograd, Datastatus.

[17] Pappas, N. J. (2011). *Belief and Integrity*: *Philosophical Dialogues*, Algora publishing.

[18] Radosavljević, Ž., Tomić R (2004). *Menadžment u modernom biznisu* Beograd, BBO.

[19] Vujaklija, M. (1980). *Leksikon stranih reči i izraza,* Beograd, Prosveta.

[20] Zohar D., Marshall. I. (2002) *SQ Duhovna inteligencija -suštinska inteligencija* Zagreb, VBZ.

A leader with the integrity as the ethical model for employees in the organization

***Abstract*:**

In this paper, the autors are focusing on the integrity as one of the most important characteristics of a successful leader. As leadership has a concrete and strict influence on employees, a leader with integrity who implements comprehensive communicative and motivational methods to influence subordinates, will animate them to contribute to the realisation of all goals fully.

Moral norms initiated by the leader with integrity and accepted by the employees will increase their satisfaction of belonging to the organization and improve the quality of life in an overall practical and social area.

***Key words**: Leader, Integrity, ethics, associated , communication, motivation.*

Валерија Вечеи - Фунда, Висока школа струковних студија за менаџмент и пословне комуникације Сремски Карловци

Миладин Калинић, Висока школа струковних студија за менаџмент и пословне комуникације Сремски Карловци

Саша Ралетић Јотановић, Висока школа струковних студија за менаџмент и пословне комуникације Сремски Карловци

МОБИНГ КАО ФАКТОР НЕКВАЛИТЕТНОГ ЖИВОТА

Резиме: Мобинг је облик понашања на радном месту којим особа намерно психички злоставља другу особу. Мобинг није само проблем појединца већ и озбиљан друштвени проблем због свих последица које изазива и због утицаја на квалитет живота. У Србији је мобинг један од најчешћих разлога за покретања радног спора пред Републичком агенцијом за мирно решавање спорова. Неопходно је да се превенцијом подиже свест и послодаваца и запослених, како би се смањио број злостављања на послу.

Кључне речи: мобинг, квалитет живота, аспекти мобинга

MOBBING AS A FACTOR IN POOR QUALITY OF LIFE

Mobbing is a form of behavior in the workplace in which people are deliberately psychologically abusing another person. Mobbing is not just a problem of an individual but also a serious social problem for all the consequences it causes and the impact on quality of life. In Serbia, the mobbing is one of the most common reasons for starting the labor litigation at the Republic's Agency for Peaceful Settlement of Labor Disputes. It is necessary for the prevention and raises awareness of employers and employees, in order to reduce the number of bullying.

Keywords: mobbing, quality of life, aspects of mobbing

УВОД

Феномен мобинга први је почео научно и систематично да проучава психолог Хајнц Лајман. Он је први употребио термин мобинг, одредио његова најважнија обележја и последице које нарушавају здравље.

Мобинг је облик понашања на радном месту којим једна или више особа психички злоставља другу особу или особе. Важан елеменат је постојање намере којом се врши

злостављање. Циљ мобинга је угрожавање угледа и људског достојанства, елиминације с одређене позиције или радног места.

Мобинг се чешће јавља у организацијама које имају строгу хијерархијску структуру, воде малу бригу о међуљудским односима, имају вишак радне снаге, запостављају професионално усавршавање и немају јасна правила понашања

Мобинг прераста проблем појединаца те постаје друштвени проблем због последица које може да изазове (пад продуктивности, дуготрајна боловања, судски трошкови, превремени одлазак у пензију …).

Важно је да знамо шта је мобинг, који су аспекти мобинга, да препознамо активности и заштитимо се. Јако је важно и да знамо како да пружимо помоћ жртви мобинга. Превенција мобинга је од изузетне важности јер су емпиријска истраживања мобинга на радном месту показала да су готово сви запослени у току свог радног века изложени конфликтима који могу да прерасту у мобинг. (http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/1450-6637/2006/1450-66370604003V.pdf)

ГЛАВНИ АСПЕКТИ МОБИНГА

Хајнц Лајман је основао је и прву клинику за помоћ жртвама злостављања на послу. Он је дао и прву дефиницију мобинга 1984. године: Мобинг или психолошки терор на радноме месту односи се на непријатељску и неетичну комуникацију која је усмерена од стране једнога или више појединаца према, углавном, једном појединцу, који је због мобинга гурнут у позицију у којој је беспомоћан и у немогућности да се одбрани, те држан у њој помоћу сталних мобизирајућих активности. Те активности одвијају се са високим степеном учесталости и у дужем раздобљу. Због високе учесталости и дугог трајања непријатељског понашања, то малтретирање доводи до значајне менталне, психосоматске и социјалне патње. (Костелић-Мартић, 2005:11)

Мобинг је облик понашања на радном месту којим једна или више особа намерно психички злоставља другу особу. Циљ мобинга је угрожавање угледа, људског достојанства и елиминације с одређене позиције или радног места. Сматра се да је особа жртва мобинга ако трпи насиље најмање једном недељно, најмање шест месеци.

Истраживање проведено 2000. године у земљама чланицама Европске уније показује да је 9% радника било жртвом мобинга. Сматра се да су стварни подаци још већи јер постоје културне разлике у толеранцији насиља, па тако и психичког малтретирања- мобинга. (Костелић-Мартић, 2005)

Мобинг се дели на вертикални и хоризонтални, у односу на то ко је жртва а ко злостављач. *Вертикални мобинг* је када претпостављени злоставља подређеног радника или када појединац или група подређених радника злоставља надређеног.

Стратешки мобинг, као врста вертикалног мобинга, је начин елиминисања запослених који су непожељни тврткa а које претходно договори управљачки врх. Такав мобинг најчешће спроводе директни претпостављени. Најчешће се огледа се у одузимању радних задатака и инструмената рада, давању задатака ниже важности и сложености, физичкој изолацији радника,

писменим приговорима и физичким премештајем у удаљена седишта тврткe. *Хоризонтални мобинг* је онај који се догађа међу запосленима који су на једнаком положају.

Активности које карактеришу мобинг могу да се поделе на нападе на адекватно комуницирање, нападе на углед, нападе на квалитет рада и нападе на здравље. Најчешће се манифестују као: ограничавање могућности изражавања жртве, често прекидање говора жртве, одбијање невербалног контакте, премештање у радни простор далеко од сарадника, непозивање на заједничке састанке, ускраћивање информација, оговарање, вређање и понижавање, псовање, викање, ширење гласина, исмејавање пред другима, задиркивање због приватног живота, давање понижавајућих задатака, давање бесмислених задатака, давање задатака неприлагођених квалификацији, обично испод способности жртве, давање задатака који нарушавају здравље, честе неоправдане критике и приговори, одређивање нереалних рокова, затрпавање задацима, претерана контрола, одузимање средстава за рад, ускраћивање годишњег одмора, физички напади

и сексуално злостављање

Не треба да заборавимо да свако од нас може да постане жртвом мобинга, психичког малтретирања на послу. А уколико се на послу неко не осећа добро, можда није у питању само стрес, треба да се провери да ли је особа изложена мобингу. (Вечеи-Фунда, 2006)

ЗАКОНСКА РЕГУЛАТИВА У СРБИЈИ

У Србији је на снази Закон о спречавању злостављања на раду. Њиме се уређује забрана злостављања на раду и у вези са радом; мере за спречавање злостављања и унапређење односа на раду; поступак заштите лица изложених злостављању на раду и у вези са радом и друга питања од значаја за спречавање и заштиту од злостављања на раду и у вези са радом. (Закон о спречавању злостављања на послу, 2010)

Закон одређује појам злостављања на раду, могуће извршиоце као и права, обавезе и одговорности послодавца и запослених у вези са злостављањем, као и поступак за заштиту од злостављања код послодавца.

У случају злостављања на послу могуће је посредовање као начин решавања спора. Запослени који сматра да је изложен могингу може и да поднесе тужбу пред надлежним судом а такав спор се сматра радним спором.

Републичка агенција за мирно решавање радних спорова и Министарство за рад, запошљавање, социјална и борачка питања покренули су пројекат „СОС мобинг“ телефонска услуга. Сви они који сматрају да су жртве мобинга могу да добију одговоре на питања шта је мобинг и како се заштитити од злостављања. Могућ је и разговор са правном службом Агенције.

Циљ пројекта је подизање свести и знања о превенцији злостављања на раду. Према подацима Агенције, у 2015. години се 25% броја радних спорова односило на мобинг.

ПОСЛЕДИЦЕ МОБИНГА НА КВАЛИТЕТ ЖИВОТА

Прве реакције жртава мобинга су врло сличне и понављају се код скоро свих. Почетно самоокривљавање је реакција у којој жртва почиње да преиспитује своју одговорност, тражи у чему је погрешила и најчешће не разуме што се догађа. Јавља се осећај стида, другима се не говори о проблемима и јавља се страх да им други не би веровали. Код личног обезвређивања жртва сматра да проблем не може да решити јер није способна за то. Овај осећај је уједно један од симптома депресије који се готово редовно јавља код жртве злостављања на послу.

О томе колике ће и какве да буду последице на здравље, а тиме и на квалитет живота, зависи од интензитета мобинга, раздобљу трајања мобинга и цртама личности и жртве и злостављача.

Код жртве може да се јави промена социјално-емотивне равнотеже које се огледа нападима плача, депресијом, нападима панике, падом самопоштовања и опсесивном идеацијом (сталним размишљањем о ономе што је мучи).

Најчешће промене психофизиолошке равнотеже су главобоље, поремећаји спавања, срчане тешкоће, поремећаји спавања, вртоглавице.

Промене понашања су видљиве у агресивности према себи и/или другима, пасивности, поремећајима храњења, повећаним узимањем алкохола и лекова као и сексуалном дисфункцијом. Истраживања су показала да самоубиства имају директан или индиректан узрок у мобингу, у Шведској 10-20% а у Немачкој 13%. (Костелић-Мартић, 2005)

Код жртава мобинга као последице могу да се јаве дуготрајна боловања која могу да доведу до добровољног или добивеног отказа, губитак самопоштовања и социјалних улога, породичне кризе и разводи бракова. Двоструки мобинг је појава да жртва мобинга након неког времена губи подршку своје породице и пријатеља и бива изложена и њиховим нападима.

Циљ примарне превенције је спречавање јављање патолошких случајева узрокованих стресом и мобингом. То се може учинити подстицањем увођења иновација, неговањем заједничких вредности, коректним понашањем, придавањем пажње радној клими, наглашавањем важности тимског рада, одговорним и ефикасним менаџментом, добром комуникацијом.

Секундарна превенција се спроводи када је мобинг већ почео а циљ је његово држање под контролом или престанак активности**.**

Да би се могла да спроводи превенција мобинга потребна је и законска регулатива којом ће се описати мобизирајуће активности, дефинисати одговорност послодавца и злостављача и одредити казне.

ЗАКЉУЧАК

Мобинг постоји откад постоји људски род и жеља појединаца за влашћу, потреба за понижавањем других, откад постоје осећаји љубоморе, зависти, мржње. (Костелић-Мартић, 2005:6)

У литератури се користе различити термини за психичко злостављање на радном месту. Термин *mobbung* најчешће се користи у немачкој, талијанској и шведској литератури, у земљама енглеског говорног подручја користи се израз *bullyung* а у Америци *work abuse* и *employee abuse*.

О томе колике ће да буду *последице на здравље* зависи од интензитета мобинга, раздобљу трајања мобинга и цртама личности жртве и злостављача. Код жртве се јавља *пројена социјално-емотивне равнотеже* које се огледају се нападима плача, депресијом, нападима панике, падом самопоштовања и опсесивном идеацијом (сталним размишљањем о ономе што је мучи). *Промене психофизиолошке равнотеже* су главобоље, поремећаји спавања, срчане тешкоће, вртоглавице. *Промене понашања* су видљиве у агресивности према себи и/или другима, пасивности, поремећајима храњења (одбијање хране или прекомерно узимање хране), повећаним узимањем алкохола и лекова и сексуалном дисфункцијом. (Вечеи-Фунда, 2006)

Све наведено може да доведе до великих промена у приватном и пословном животу појединаца и да знатно смањи квалитет њиховог живота.

ЛИТЕРАТУРА

1. Костелић-Мартић, А., (2005). *Мобинг: психичко малтретирање на радном мјесту*, Загреб, Школска књига
2. Ристић, Д., (2005). *Основи менаџмента*, Нови Сад, Цеком боокс, Факултет за менаџмент.
3. Вечеи-Фунда, В., (2006). *Мобинг као (не)култура организације*, 1. Саветовање "На путу ка добу знања", Валданос, Факултет за менаџмент (814-825)
4. Закон о спречавању злостављања на послу, „Сл. гласник РС“, број 36/2010
5. http://www.douserbиа.nb.rs/иmg/doи/1450-6637/2006/1450-66370604003V.pdf
6. www.mobing.hr

Зоран Милићевић, Економски факултет, Косовска Митровица
Љиљана Арсић, Економски факултет, Косовска Митровица
Виолета Милићевић, Висока посл. школа струк. студија, Блаце
Небијша Денић, Факултет за информационе технологије, Београд

Анализа иновативних перформанси малих и средњих предузећа у Републици Србији

Резиме: *Иновација је моћно средство за нова мала предузећа да успешно уђу на тржиште и промене свој положај. Савремени приступ мерења иновативности заснива се на примени комплексних показатеља који у себи обједињују већи број појединачних параметара иновативности. Употреба сложених показатеља одраз је времена и нивоа развоја савремене привреде и резултат промена у друштву које тежи достизању виших нивоа знања. Како би се ефикасније и ефективније управљало иновативним активностима предузећа морају да уважавају основне принципе иновативности. Индекси иновативности мере иновативну способност неке привредне, региона или предузећа. Они се базирају на различитим факторима иновативности, као што су: људски ресурси, развијеност система истраживања, заштита интелектуалне својине, умрежавање, извори финансирања иновација и други. Циљ овог рада је положај малих и средњих предузећа Републике Србије у области иновативности, што се може пратити кроз анализу иновативних перформанси. Иновативност је један од стубова друштва заснованог на знању, а развој друштва заснованог на знању омогућава и убрзава развој иновативности.*

Кључне речи: *Иновација, перформансе предузећа, индекс иновативности, знање.*

1. УВОД

Данас предузећа морају бити спремна за нову еру која захтева ефикасније и подстицајније управљање иновацијама. Многа истраживања потврдила су да предузећа која прихватају изазов управљања иновацијама, постају престижнија и успешнија на тржишту у односу на своје конкуренте. Проширење Европске уније ставља пред Србију потребу да препозна иновације као неопходан услов за излазак из фазе успореног развоја. Циљ рада је да се укаже на стање у Србији по питању иновативне ефикасности привреде и предузећа, и да се укаже на могуће перспективе у будућности[304].

Мала и средња предузећа су "генератор" савремених привреда због доприноса који се огледа у технолошким иновацијама, запошљавању, повећању извоза, динамизирању конкуренције, итд. Способност малих и средњих предузећа да иновирају је од великог значаја јер иновације обезбеђују конкурентску предност предузећу, грани у којој послују, као и привреди у целини. Нова и постојећа иновативна МСП доприносе повећању укупне продуктивности и конкурентности привреде, истискујући мање ефикасна предузећа са нижом продуктивношћу. Иновативна МСП учествују у протоку знања у оквиру иновационих система, све мање као пасивни корисници знања,

[304]Милићевић, В., Арсић, Љ., Милићевић, З., (2014), *Иновације као неопходан услов за излазак Србије из фазе успореног раста*, Економски погледи, Економски факултет у Косовској Митровици, No 3., стр. 125

а све више као значајан извор знања. Иновација је моћно средство за нова мала предузећа да успешно уђу на тржиште и промене постојеће стање, а омогућава и постојећим предузећима да путем иновација одрже или побољшају свој положај на тржишту. Иновативна МСП учествују у протоку знања у оквиру иновационих система, све мање као пасивни корисници знања, а све више као значајан извор знања.

2. ЕФЕКТИВНОСТ СИСТЕМА МЕРЕЊА ПЕРФОРМАНСИ

Системи мерења перформанси су веома интересантно поље истраживања и могу се посматрати са више различитих аспеката: сврхе, корисности дизајна и имплементације. Иновациони капацитет предузећа данас представља извор конкурентске предности предузећа што је снажно подржано способностима предузећа у области квалитета, ефективности и флексибилности. Само предузећа, успешни иноватори, имају способност опстанка у условима неизвесности и могу да континуирано, брзо и лако снабдевају тржиште иновативним производима по ценама које су ниже од конкурената. Савремени тржишни услови, које карактерише брзо засићење тражње, намећу захтев за постизање конкуретнске предности предузећа као последицу његове склоности ка иновирању. Мала и средња предузећа се суочавају са значајним препрекама и ограничењима која негативно утичу на њихову способност да иновирају. Ове препреке нису исте за свако предузеће и предузећа могу непосредно да утичу на њихово уклањање. Поред интерних, значајне препреке иновирању су екстерне препреке, на које МСП не могу директно да утичу већ су присиљена да им се прилагођавају. То су препреке које произилазе из институционалног и тржишног амбијента, које погађају сва мала и средња предузећа на тржишту. У овом раду, анализираће се политике, методи и инструменти за подстицање иновативности МСП, с циљем унапређења иновативних перформанси домаћих малих и средњих предузећа, као и бржег развоја привреде засноване на знању у Републици Србији. Указаће се на значај и карактеристике иновационе политике и најзначајније карактеристике ефикасне примене у сектору МСП, на иновациону политику у Европској унији и на политику развоја иновативних МСП у Републици Србији. Посебно ће се указати на значај подстицања иновативности МСП, односно на разлоге и значај подстицања за развој иновативних МСП. Такође мора се указати на потребу и значај развоја одговарајућег институционалног оквира за подстицање иновација, који ће обухватити и објединити појединачне елементе у јединствену целину и омогућити изградњу ефикасног система подршке развоју иновативних МСП у Републици Србији.

3. ГЛОБАЛНИ ИНДЕКС ИНОВАТИВНОСТИ

Међу најпознатијим показатељима који мере иновативност убрајају се: Глобални индекс иновативности, "Европа 2020"- Индекс конкурентности, Иновациона бодовна листа, Поређење иновативности и конкурентности ЕУ и САД, БЦГ извештај - Значај иновација у производњи, Глобални индекс чистих иновативних технологија, Глобални индекс иновационе политике и др. Такође постоји велики број сложених показатеља и извештаја који иако директно не мере иновативност, иновативни параметри су њихов саставни део (нпр. Индекс хуманог развоја). Постоје и показатељи који мере развој друштва заснованог на знању што је такође блиско повезано са развојем иновативности. Најпознатији показатљи из ове групе су: индекс економије засноване на знању (KEI) и индекс знања (KI), Нови Метрополитан економски индекс, Светски индекс конкурентности знања и др. Иако постоји велики број показатеља иновативности који на

различите начине и из различитих углова мере иновативне перформансе појединих земаља и предузећа (нпр. МСП, брзорастућих предузећа и сл.) многи од ових показатеља у свом истраживању не обухватају Републику Србију или је Република Србија недавно укључена у истраживање што значајно ограничава могућност квалитативне анализе и сагледавања положаја Србије на иновативној мапи Европе и света. Како у многим истраживањима и извештајима Република Србија није укључена, у наставку рада анализиран је Глобални индекс иновативности који указује на ниво иновативних перформанси Републике Србије и њен положај у односу на друге земље Европе и света. За предмет овог рада од посебне важности је положај Републике Србије у области иновативности, што се може пратити кроз анализу „Иновативна Европа", једног од стуба подиндекса који мери напредак у области „паметан раст". Овај стуб указује да су иновације од кључне важности, посебно за земље које су постале технолошки предводници, што је случај са многим земљама Европске уније. Напредак појединих земаља у области „Иновативне Европе - прати се на основу 14 показатеља: улагање у ИР, број истраживача који се баве ИР, расположивост научника и инжењера, високо цитирани научни чланци, PCT пријаве патената, апсорпција технологије на нивоу предузећа, сарадња између факултета и привреде код истраживања и развоја, иновациони капацитет, јавна (државна) набавка напредних технолошких производа, доступност савремене технологије, заступљеност маркетинга, спремност за делегирање одговорности, апликације индустријског дизајна, као и природа конкурентске предности. Према овом показатељу иновативности, Република Србија има збирну вредност од 2,79 што је мање од свих земаља чланица ЕУ и земаља кандидата осим Македоније која има вредност 2,72. Овако ниска вредност оцене указује на неопходност предузимања значајних реформских напора и на велика улагања како би Србија направила крупан напредак у реализацији циљева постављених у стратегији, постала лидер у окружењу и приближила се просеку Европске уније. Развој друштва заснованог на знању и иновативност су два комплементарна феномена који се међусобно прожимају и допуњују.

Глобални индекс иновација (ГИИ) већ осму годину рангира државе по степену иновативности. ГИИ може да помогне у стицању увида у иновационе перформансе земље, имајући у виду да се рангирање земље врши оценом иновационих улазних и излазних индикатора. Извештај о ГИИ објављује сваке године Међународна француска пословна школа „INSEAD“ и Светска организација за интелектуалну својину.

Да би смо имали јаснији увид у иновационе потенцијале Републике Србије у односу на земље у региону, представићемо добијене резултате кроз ГИИ[305] индикаторе овог истраживања за 2015. годину у табели 1.

[305] The Global Innovation Index 2015: Effective Innovation Policies for Development, Cornell University, INSEAD, and WIPO (2015), Fontainebleau, ISSN 2263-3693 ISBN 978-2-9522210-8-5 Printed and bound in Geneva, Switzerland, by the World Intellectual Property Organization, Ithaca, and Geneva, https://www.globalinnovationindex.org/userfiles/file/reportpdf/GII-2015-v5.pdf приступ 12.04.2016

Табела 1. Глобални индекс иновативности за земље Западног Балкана од 2011- 2015. године

Земља	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**
Србија	55	46	54	67	63
БиХ	76	72	65	81	79
Македонија	67	62	51	60	50
Црна Гора	-	45	44	59	41
Албанија	80	90	93	94	87
Хрватска	44	42	37	42	40

Извор: Ауторски рад на основу више извештаја Глобалног иновационог индекса у последњих 5. година

Подаци показују да је Хрватска најбоље позиционирана у односу на земље из региона док је Босна и Херцеговина на претпоследњем месту испред Албаније. У 2015. години, водеће позиције на овој листи су заузеле Швајцарска, Велика Британија, Шведска, Холандија и САД. Поредак 25 водећих земаља углавном је остао непромењен. Изузетак су Чешка (24.) и Ирска (8.) које су напредовале на листи. Значајан раст још су заблежиле Кина (29.) и Малезија (32.) које не заостају много за државама с високим дохотком.

Према истраживању ГИИ, Србија је 2015. године, међу 141 рангиране државе, остварила напредак у односу на прошлогодишње 67. место, док је међу седам главних критеријума за оцењивање, најбоље оцењена била област инфраструктуре, а најслабије развој тржишта и развој пословног окружења

4. СТАЊЕ ИНОВАТИВНОСТИ У МСП У СРБИЈИ

Србија је забележила брз раст у иновацијама од 2010. до 2014. године од 6,8% што је више од просека ЕУ. Високи раст је забележен у расходима за истраживање и развој у јавном сектору, сарадњи иновативних малих и средњих предузећа (МСП) са другим институцијама, у МСП која уводе иновацију у производе или производњу, и приходима из иностранства по основу лиценци и патената. Снажан пад је забележен у посматраним расходима на истраживање и развој у бизнису, као и извозу услуга које захтевају специфична знања. Услови за истраживање у Србији су испод просека ЕУ. Иновативност у предузећима Србије по величини и делатости дато је у табели 2. Можемо закључити да доминаирају мала и средња предузећа својим учешћем у иновативним процесима односно, иновативне активности су једнако заступљене код производних и услужних пословних субјеката, где је иновације увело нешто преко 40%.

Табела 2. Пословни субјекти према иновативности, делатности и величини за 2014. годину

Укупно	***Иноватори***	***Предузећа која не иновирају***	***Учешће иноватора***	***%***
Укупно	16659	6739	9920	40.5
Мала предузећа	13863	5182	8681	37.4
Средња предузећа	2253	1187	1066	52.7
Велика предузећа	543	370	173	68.7
Производана предузећа	4865	1977	2888	40.6
Услужна предузећа	11794	4762	7032	40.4

Извор: Републички завод за статистику, Статистика науке, технологије и иновација, Саопштење, број 276 - год. LXV, 22.10.2015., стр.1.

У табели 3. дат је приказ предузећа према врстама иновирања по предузећима и областима иновирања.

Табела 3. Заступљеност врста иновација према територији и величини пословног субјекта

Величина предузећа	***Иновација производа***	***Иновација производног процеса***	***Напуштене иновације***	***Иновације у организацији***	***Иновације у маркетингу***	***Неиноватори***
Укупно	20.4	20.2	10.9	24.9	23.8	59.5
Мали	18.5	17.4	9.6	21.9	21.2	62.8
Средњи	27.8	31.2	13.4	37.9	21.2	62.8
Велики	39.4	43.1	32.6	47.1	37.9	31.8

Извор: Републички завод за статистику, Статистика науке, технологије и иновација, Саопштење, број 276 - год. LXV, 22.10.2015. стр.1.

Готово је исто учешће пословних субјеката иноватора производа и процеса, док је учешће иноватора у организацији и маркетингу веће за петину. Ове две групе иновација се, углавном, јављају истовремено у пословним субјектима. Иновативни пословни субјекти који истовремено имају иновације производа и процеса и иновације у организацији и маркетингу незнатно су чешћи код производних пословних субјеката него код услужних. Око 40% великих пословних субјеката истовремено је увело иновације производа и процеса и иновације у организацији или маркетингу. Учешће иновативних пословних субјеката опада са смањењем њихове величине. Значај фактора који су били препрека иновационим активностима у 2014. години приказан је у табели 4.

Табела 4. Значај фактора који су били препрека иновационим активностима у 2014. години

Фактори	***Значај фактора***			
	Велики	***Средњи***	***Мали***	***Занемарљив***
Недостатак сопствених финансијских средстава за иновације	67.6	18.4	11.0	3.0
Недостатак кредита или приватног капитала за иновације	44.4	31.6	17.1	6.9
Недостатак квалификованих кадрова у пословном субјекту	11.7	43.8	22.8	21.7
Тешко добијање државних донација и субвенција за иновације	55.6	25.2	10.2	8.9
Недостатак партнера за сарадњу	20.2	33.8	27.5	18.5
Неизвесна тражња на тржишту за вашим иновативним идејама	37.2	31.8	18.6	12.4

Извор: Републички завод за статистику, Статистика науке, технологије и иновација, Саопштење, број 276 - год. LXV, 22.10.2015. стр.5

У већини пословних субјеката који нису иноватори није било мотива за иновативне активности код 63%, док је код 37% постојала потреба али нису иновирали због превеликих препрека. Као највеће препреке иновативним активностима, пословни субјекти су оценили недостатак сопствених финансијиских средстава и тешко добијање државних донација и субвенција.

Запослени са високим образовањем или образовањем стеченим након факултета (мастер, специјалиста, магистар, доктор наука) у Републици Србији приказани су табели 4. У укупној популацији пословних субјеката, једну четвртину чине они у којима нема запослених са високим образовањем с тим да су то углавном мали пословни субјекти. Највећи број средњих пословних субјеката запошљава 1–4% високо образованих, док је највећи број великих пословних субјеката који запошљавају 10–24% високообразованих кадрова (табела 5).

Табела 5. Запослени са високим образовањем или образовањем стеченим након факултета

Величина предузећа	***Степен образовања***						
	0%	***1-4%***	***5-9%***	***10-24%***	***25-49%***	***50-74%***	***75-100%***
Укупно	25.03	20.43	9.31	13.08	10.10	8.34	13.71
Мали	28.59	18.73	6.69	10.94	10.23	9.1	15.18
Средњи	8.08	30.58	20.99	20.64	8.61	5.10	3.99
Велики	4.24	22.55	27.62	28.18	13.26	4.79	0.55

Извор: Републички завод за статистику, Статистика науке, технологије и иновација,Саопштење, број 276 - год. LXV, 22.10.2015. стр.5.

Наиме, када се погледају подаци о иновативности и отворености балканских малих и средњих предузећа, види се да су она значајно заосталија од ових сектора у развијенијим земљама Европске уније, као уосталом и од просека у Унији. Мала и средња предузећа, значи, нису иновативна и нису интернационализована, што ће рећи да не рачунају ни са продајом на страном тржишту нити очекују страну конкуренцију. То, наравно, не значи да нема примера и читавих сегмената који се разликују од сектора у целини, мада је њихов удео још увек релативно мали, поготово уколико се узму у обзир привреде у целини. Имајући у виду удео малих и средњих предузећа у укупном броју

предузећа и у укупној запослености и у укупној додатој вредности, јасно је да је тешко подстаћи развој, привредни раст и запошљавање ако се не обезбеди развој иновативних и конкурентних малих и средњих предузећа.

5. ЗАКЉУЧАК

Иновације представљају нови приступ решавању проблема, који често подразумева инкрементaлне, револуционарне промене у начину размишљања, производима, процесима или организацијама. Да би била ефективна, иновација треба да буде једноставна. Иновативност је својеврсни ментални став који фокусира предузеће да види испред садашњости, у будућност. Циљ иновација је позитивна промена. Иновативно предузеће мора имати конзистентну технолошку стратегију. Мерење иновативне ефикасности је врло комплексно, али и значајно јер се на тај начин указује на положај једне земље. ЕУ и све њене чланице (као и оне земље које то желе да буду), последњих година посебан значај посвећују проблему иновирања. Један од путева напретка за Републику Србију је и инвестирање у знање, то је пут ка одрживој привреди и друштву. Друштвено-економске промене, које прате убрзан научно-технолошки развој, посебно експанзија модерних технологија захтевају високо образоване људе који су у стању да ефикасно функционишу у друштвеним процесима и користе расположиву технологију. У друштву знања, предузећа и националне економије конкурентску предност базирају на знању и искоришћавању потенцијалних шанси и могућности за чију је реализацију неопходно. Због тога су основни развојни циљеви најразвијенијих земаља повећање улагања у ИР и иновативне активности кроз континуирано учење и образовање људских ресурса.

ЛИТЕРАТУРА

1) Davila, P. Epstein, M. Shelton, R. (2007), Making Innovation Work: How to Manage it, Measure it, and profit it, p.. 202.
2) European Commission, Innovation Union Scoreboard 2014, Enterprise and Industry, dostupno na http://ec.europa.eu/enterprise/policies/innovation/policy/innovation-scoreboard/index_en.htm
3) Frascati Manual: Proposed Standard Practice for Surveys on Research and Experimental Development, 6th edition Organisation de Coopération et de Développement Économiques , Organisation for Economic Co-operation and Development Working Party of National Experts on Science and Technology Indicators, 27-Feb-2012,
4) http://www.realinnovation.com/commentary/praveengupta
5) Innovation union scoreboard 2010, The innovation union's performance scoreboard for research and innovation 1 february (2011), str. 11 http://www.proinno-europe.eu/inno-metrics/page/innovation-union-scoreboard-2010
6) Kontić, Lj., Čabrilo, S., (2009), A strategic model for measuring intellectual capital in Serbian industrial enterprises, Economic Annals, LIV (183), str. 89–117.
7) Muller, A. Välikangas, L. and Merlyn, P. (2005), Metrics for Innovation: Guidelines for Developing a Customized Suite of Innovation Metrics, Strategy&Leadership 33, p. 37–45.
8) Милићевић, В., Арсић, Љ., Милићевић, З., (2014), *Иновације као неопходан услов за излазак Србије из фазе успореног раста*, Економски погледи, Економски факултет у Косовској Митровици, No 3, стр. 125-139.
9) Niven, P.R. (2002), *Balanced Scorecard Step by Step: Maximizing Performance and Maintaining Results,* New York, NY: John Wiley and Sons, p. 34–37.
10) Skarazinski, P., Gipson, V., (2009), Иновација пре свега, Финеса Београд, стр. 188.

11) The Global Innovation Index 2015: Effective Innovation Policies for Development, Cornell University, INSEAD, and WIPO (2015), Fontainebleau, ISSN 2263-3693 ISBN 978-2-9522210-8-5 Printed and bound in Geneva, Switzerland, by the World Intellectual Property Organization, Ithaca, and Geneva,
https://www.globalinnovationindex.org/userfiles/file/ reportpdf/GII-2015-v5.pdf
12) Vidicki,P., Borocki, J., Rašković, V., Šenk, V., (2011), *Innovation Activites in Enterprise: Diferent Models of Measurment*, XV International Seintefic Conference on Industrial Systems, Технички факултет Нови Сад, стр. 476.
13) Лончар, Д., Карактеристике антимонополске –политике и ефекти њене примене у Србији, Економски факултет у Београду,
http://www.ses.org.rs/kbf2013prezentacije/Dragan%20Loncar.pdf,
14) Повреновић, Д., *Анализа иновационе делатности у Србији, Завод за интелектуалну својину,* Београд, АТЦ-Београд, 2011, стр. 96.
15) Републички завод за статистику, Статистика науке, технологије и иновација, Саопштење , број 276 - год. LXV, 22.10.2015.
16) Спремо, Т. (2014), Улога малих и средњих предузећа у функцији бржег опоравка привреде Републике Српске, Економски погледи, Економски факултет у Косовској Митровици, бр.2, стр. 17-31.
17) Статистички годишњак Србије 2013-Наука и технологија, Републички завод за статистику, 2013, стр. 347, 349.

Performance analysis of innovative small and medium enterprises in the Republic of Serbia

Abstract: *Innovation is a powerful tool for small businesses to successfully enter the market and change their position. Modern approach to the measurement of innovation based on the use of complex indicators that they unite a larger number of individual parameters of innovation. The use of complex indicators, a reflection of the time and level of development of modern economy and the result of changes in a society that seeks to achieve higher levels of knowledge. In order to efficiently and effectively manage the innovation activities of enterprises must respect the basic principles of innovation. Indices innovation innovative measures the ability of an economic, region or company. They are based on various factors of innovation, such as: human resources, development of the system of research, intellectual property protection, networking, funding sources and other innovations. The aim of this work is the position of small and medium enterprises of the Republic of Serbia in the field of innovation, which can be traced through the analysis of innovative performance. Innovation is one of the pillars of the knowledge society, the development of a knowledge-based society and to accelerate the development of innovation.*

Keywords: *Innovation, performance of the company, the index of innovation skills.*

Matea Zlatković

Ekonomski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci

MODELI ODLUČIVANJA U USLOVIMA RIZIKA, OSVRT NA BOSNU I HERCEGOVINU

APSTRAKT: *Odlučivanje predstavlja kognitivni mentalni proces manifestovan u sposobnosti pojedinca da zamišlja posljedice izbora alternativa nakon čega se odlučuje za najbolju moguću alternativu. Normativni pristup odlučivanju posmatra pojedinca kao homo economicus-a koji posjeduje sve raspoložive informacije koje mu omogućavaju da racionalnim rasuđivanjem donese izbor. One se bave konceptom racionalnosti i logičkog ponašanja kakvo bi ono trebalo da bude u samom procesu izbora. Za razliku od njih, deskriptivne teorije se bave primjenom normativnih koncepata u praksi i pokazuju kako stvari stoje u realnosti. Osnovni koncept deskriptivne teorije je koncept iracionalnosti pojedinca koji je prikazan u svojstvu homo sapiens-a čije logično rasuđivanje može biti pod uticajem različitih kognitivnih i psiholoških faktora. Na osnovu podataka Izvještaja o svjetskoj sreći izvršeno je upoređivanje nivoa zadovoljstva kvalitetom života i cjelokupnim socijalnim okruženjem i emocionalnog stanja populacija SAD-a i BiH. Rezultati uporedne analize su pokazali da postoje značajne razlike kada je riječ o zastupljenosti negativnih emocija, nedostatku velikodušnosti i mogućnosti slobodnog izbora koji u velikoj mjeri derogiraju sreću populacije Bosne i Hercegovine. Uočena je povezanost određenih psiholoških faktora sa sklonošću pojedinca prema riziku u samom procesu odlučivanja.*

Ključne riječi: *deskriptivne teorije, normativne teorije, proces odlučivanja, teorija izbora.*

1. UVOD

Klasična i neoklasična ekonomska teorija polaze od toga da je čovjek racionalno biće koje donosi logične odluke usmjerene ka maksimiziranju svoje korisnosti. Na osnovu toga je nastao normativni model idealizovanog donosioca odluka koji ne uvažava pristrasnosti i sumnje, kognitivne faktore koji su svojstveni ponašanju pojedinaca. Na drugoj strani, deskriptivni pristup je usmjeren na analiziranje stvarnog ponašanja realnih subjekata, odnosno *homo sapiens*-a čije ponašanje u određenim situacijama može biti pod uticajem psiholoških faktora, odnosno ličnih karakteristika, stanja i ograničenja kognitivnog sistema pojedinca, koji mogu dovesti do grešaka u cjelokupnom procesu odlučivanja.

Predmet ovog rada je predstavljanje normativnih teorija korisnosti kao i deskriptivnog modela odlučivanja, odnosno teorije očekivanog izbora. Predstavljeno je i istraživanje o uticaju emocija na proces odlučivanja. U konvecionalnoj mikroekonomiji i makroekonomiji emocije se tretiraju kao faktor koji se može zanemariti u kontekstu racionalnog procesa odlučivanja i idealnih tržišta. Međutim, novija istraživanja govore u korist činjenici da emocije, a naročito sreća, poznata pod terminom "lično blagostanje", igraju važnu ulogu u procesu odlučivanju.

Cilj rada je suočavanje normativnih teorija odlučivanja u uslovima rizika sa njihovim nedostacima i ukazivanje na prednosti najprihvaćenijeg deskriptivnog modela odlučivanja – teorije očekivanog izbora kao i ukazivanje na uticaj emocija pojedinaca na proces odlučivanja.

Hipoteza rada: Ekonomsko ponašanje pojedinaca je uslovljeno psihološkim faktorima a psihološki faktori su povezani sa teritorijalnim porijeklom i socio-ekonomskim karakteristikama zemalja. Navedeni faktori mogu uzrokovati odstupanja od postulata teorije očekivanog izbora.

Nakon uvodnog dijela predstavljene su normativne teorije odlučivanja u uslovima rizika, pri čemu je ukazano na razliku između pojmova očekivane vrijednosti i očekivane korisnosti. S obzirom na mnogobrojna odstupanja u ponašanju pojedinca u odnosu na normativne pricipe, posebna pažnja je posvećena najprihvaćenijem deskriptivnom modelu odlučivanja u uslovima rizika, teoriji očekivanog izbora. Nakon toga je dat pregled literature i dosadašnjih studija o povezanosti psiholoških faktora i ekonomskog ponašanja pojedinaca. U posljednjem dijelu rada su dati zaključci sprovedenog istraživanja.

2. NORMATIVNE TEORIJE ODLUČIVANJA U USLOVIMA RIZIKA

Principi normativne teorije odlučivanja u uslovima rizika polaze od pretpostavke racionalnog pojedinca koji posjeduje sve raspoložive informacije neophodne za donošenje odluke. Normativni pristup odlučivanju zanemaruje postojanje kognitivnih i psiholoških ograničenja, sumnje, protivrječnosti, pristrasnosti i slično. Primarni cilj teorija normativnog pristupa odlučivanju se ogleda u utvrđivanju normi, pravila i propisa ponašanja pojedinca koje se trebaju poštivati kako bi se osigurale racionalne odluke.

Teorija korisnosti. Kada se pojedinac u uslovima neizvjesnosti suočava sa izborom između alternativa koje imaju određenu očekivanu (novčanu) vrijednost, tada je atraktivnija ona alternativa koja nudi veću očekivanu (novčanu) vrijednost. Bernoulli (1738,1954) odbacuje očekivanu (novčanu) vrijednost kao kriterijum odlučivanja pojedinca u uslovima rizika i neizvjesnosti. Takođe, uvodi pojam moralne vrijednosti koja je određena prirodom odluke (dobra ili loša) posmatrane iz ugla donosioca odluke. Na primjeru različitih odluka, donesenih od strane bogate i siromašne osobe, Bernoulli ukazuje na važnost koju ima moralna vrijednost, odnosno, očekivana korisnost odluke za samog pojedinca. Bogata osoba može biti indiferentna u pogledu uključivanja u igru ili ne, dok se siromašna osoba suočava sa većom negativnom vrijednošću gubitka kao ishoda igre nego dobitka iste vrijednosti. Bernoulli prezentuje teoriju maksimalne očekivane korisnosti kao osnovu za izučavanje racionalnog odlučivanja u uslovima neizvjesnosti. On definiše graničnu korisnost bogatstva pri čemu korisnost bogatstva degresivno raste sa rastom bogatstva. Rastom bogatstva dodatna korisnost će biti sve manja. Identifikovanje zakonitosti opadajuće granične korisnosti bogatstva predstavlja temelj daljeg razvoja teorije odlučivanja.

Teorija očekivane korisnosti. John von Neumann i Oskar Morgenstern (1944) posmatraju teoriju igara kao proširenje teorije odlučivanja na situacije u kojima reacionalno donošenje odluka uveliko zavisi od ponašanja ostalih agenata. Za razliku od Bernoulli-ja, autori idu korak nazad i analiziraju situacije u kojima racionalno odlučivanje zavisi od apsolutne, objektivne vrijednosti novca. Prema tome, pojedinac donosi odluke koje kao ishod imaju maksimiziranje novčane vrijednosti ishoda, a ne Bernoulli-jeve korisnosti. Von Neumann i Morgenstern (1947) su ustanovili formalni skup ograničenja koja se odnose na preferencije agenata u igrama. Ovaj skup ograničenja se može posmatrati kao skup pretpostavki koje su u ranijim istraživanjima o racionalnom ponašanju ostale nedovoljno definisane. Preferencije pojedinca

zadovoljavaju određene aksiome prema kojima pojedinac postupa kako bi donosio racionalne odluke. Za razliku od Bernoulli-jeve funkcije korisnosti koja predstavlja funkciju bogatstva pojedinca i ima oblik konveksne krive a govori o averziji pojedinca prema riziku, funkcija kardinalne korisnosti Von Neumman-a i Morgenstern-a se odnosi na određeni izbor pojedinca i ima karakteristiku promjenljivosti.

Mnogi teoretičari su na osnovu ove teorije korisnosti zasnovali različite oblike desriptivnih modela odlučivanja. Za razliku od normativne teorije koja polazi od toga da pojedinci posjeduju potpune informacije o vjerovatnoćama ishoda svojih izbora te mogu precizno vrednovati posljedice donesenih izbora, deskriptivna teorija smatra da pojedinac vrlo često ne posjeduje sve informacije o ponuđenim alternativama te da je njihova percepcija često veoma selektivna.

Teorija subjektivne očekivane korisnosti predstavlja jednu od poznatijih teorija koja je nastala na bazi Von Neumann-ove i Morgenstern-ove klasične teorije očekivane korisnosti. Riječ je o teoriji čiji su tvorci Milton Friedman i Leonard J. Savage. Osnovno obilježje ove teorije predstavlja uvođenje tzv. subjektivne vjerovatnoće koju donosioci odluka dodjeljuju ponuđenim alternativama. Do tada se u teorijskim razmatranjima korisnost pojedinca određivala shodno objektivnim vjerovatnoćama dodjeljenim ponuđenim alternativama. Prihvatajući Von Neumann-ov i Morgenstern-ov koncept korisnosti, Friedman i Savage teže da pokažu kako se Bernoulli-jeva konkavna funkcija korisnosti odnosi isključivo na osiguranje pojedinca (averziju prema riziku), ali ne i na sklonost kockanju (sklonost ka riziku). Shodno tome, kao jedino rješenje se javlja mogućnost da funkcija korisnosti ima krivudav oblik, čime bi se opisalo ponašanje pojedinaca sklonih riziku u slučajevima niskih ishoda, sklonih riziku u slučajevima viših ishoda kao i odbojnih prema riziku u slučajevima najviših ishoda.

3. DESKRIPTIVNE TEORIJE ODLUČIVANJA U USLOVIMA RIZIKA

Deskriptivne teorije odlučivanja su usmjerene na posmatranje ponašanja pojedinca kao homo sapiens-a, odnosno pojedinca čija moć rasuđivanja može biti ometena različitim kognitivnim i bihevioralnim zamkama. Primarni cilj deskriptivnih teorija odlučivanja je da pruži razumijevanje i pojašnjenje kako i na koji način pojedinci razmatraju dostupne informacije neophodne za odlučivanje te kako na osnovu njih donose određene izbore ili odluke.

Teorija očekivanog izbora. U drugoj polovini prošlog vijeka istraživanja iz oblasti teorije odlučivanja su bila usmjerena ka otkrivanju kognitivnih mehanizama u procesu odlučivanja pojedinca, pri tom utvrđujući odstupanja od normativnog odlučivanja. Među najpoznatijim radovima koji su imali ovakav pristup u istraživanju su radovi W. Edwards-a tokom pedesetih godina. Nešto kasnije objavljeni su radovi Amos-a Tversky-og i nobelovca Daniel-a Kahneman-a koji su tvorci teorije očekivanog izbora, odnosno teorije izgleda (*Prospect Theory*). Osnovno saznanje do koga dolaze se ogleda u tome da izvjesna odstupanja pojedinaca u samom procesu odlučivanja nastaju usljed subjektivnog procjenjivanja nesigurnih događaja.

Kahneman i Tversky smatraju da su nosioci vrijednosti upravo promjene u bogatstvu a ne konačni nivoi bogatstva što je u saglasnosti sa principima čovjekove percepcije i rasuđivanja (Kahneman i Tversky**,** 1979). Uvođenje *funkcije subjektivne vjerovatnoće ili funkcije težine* odluke predstavlja najveću razliku u odnosu na klasičnu teoriju očekivane korisnosti. Ispituje se da li važi Bernoulli-jevo pravilo pri čemu je vrijednosti odnosno korisnosti nesigurnog događaja dodata korisnost svakog mogućeg ishoda kome je dodijeljena subjektivna vjerovatnoća.

4. EMOCIJE I DONOŠENJE ODLUKA

Ekonomisti klasičari su zainteresovani za razne uticaje i emocije koji vladaju ljudskom prirodom. Cilj stvaranja ekonomske teorije koja počiva na određenim zakonitostima je rezultat prilagođavanja koncepta korisnosti koji ne uzima u obzir unutrašnje motivacione faktore ponašanja. Moderna ekonomija je zasnovana na racionalnim donosiocima odluka koji nastoje da maksimiziraju korisnost uvažavajući određena ograničenja. U ranijim istraživanjima se ispitivao uticaj makroekonomskih varijabli i individualnih karakteristika na lično blagostanje. Pokazalo se da osobe koje su srećnije imaju tendenciju da se ponašaju drugačije u odnosu na osobe koje su manje srećne, ali je smjer povezanosti ostao nejasan. Prema Guven-u (2007) srećniji ljudi su odbojniji prema riziku u slučaju finansijskih odluka i biraju sigurnije investicije. Veća je vjerovatnoća da će srećnija osoba imati životno osiguranje i štedni račun. Međutim, manja je vjerovatnoća da će srećnija osoba posjedovati akcije i obveznice. Srećnije osobe očekuju duži životni vijek te su stoga više zabrinute za sadašnost nego za budućnost.

4.1. Uloga sreće u procesu odlučivanja

Veliki broj radova se bavi istraživanjem uloge emocija koje se doživaljavaju u trenutku donošenja odluke. Trenutne emocije mogu imati direktan uticaj na ponašanje pojedinca prilikom odlučivanja ili indirektan uticaj na prosuđivanje očekivanih posljedica i sa njima povezanih očekivanih emocija (Loewenstein i Lerner, 2003). Takođe, emocije utiču na proces učenja pojedinca tako što mu usmjeravaju pažnju na određene segmente situacije koji se podudaraju sa njegovim trenutnim raspoloženjem. Pojedinci u negativnom stanju duha će više težiti da tragaju za negativnim nego za pozitivnim informacijama kojima su izloženi (Bower i Cohen, 1982; Blaney, 1986). Prema Wright-u i Bower-u (1992) srećnije osobe su optimističnije u smislu da dodjeljuju veće vjerovatnoće realizacije događajima sa pozitivnim ishodima (dobicima) a manje vjerovatnoće realizacije događajima sa negativnim ishodima (gubicima).

4.2. Sklonost ka riziku i emocije, sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu

Mnoge studije su pokazale da emocije pojedinca utiču na subjektivno vrednovanje vjerovatnoće događaja. Dokazano je da srećnije osobe dodjeljuju veću subjektivu vjerovatnoću događajima sa pozitivnim ishodima i manju vjerovatnoću nastupanja događajima sa negativnim ishodima (Kleindorfer, Kunreuther i Schoemaker, 1993). Moore i Chater (2003) su utvrdiili postojanje značajne pozitivne veze između emocija i sklonosti prema riziku. Dobijeni rezultat su obrazložili činjenicom da se osobe jednostavnije prisjećaju onoga što se podudara sa trenutnim emocijama i da dosta pažnje posvećuju informacijama koje se podudaraju sa trenutnim emocijama prilikom dodjelivanja subjektivnih vjerovatnoća nastupanju pojedinih događaja (Wright i Bower, 1992).

Empirijska istraživanja obezbjeđuju različite dokaze o povezanosti optimizma pojedinaca oličenog u pozitivnim emocijama i sklonosti prema riziku. Arkes, Terren i Isen (1988) su pokazali da su pojedinci sa pozitivnim emocijama spremniji da izdvoje više novca za lutriju. Valois, Zullig, Huebner i Drane (2001) su ustanovili da je rizično ponašanje pojedinaca povezano sa manjim zadovoljstvom sopstvenim životom.

U *Tabeli 1* su predstavljene prosječne vrijednosti indikatora vrednovanja života i pokazatelja pozitivnih i negativnih emocija u Sjedinjenim Američkim Državama (SAD) i Bosni i Hercegovini (BiH), u vremenskom periodu od 2009. do 2013. godine, a na osnovu Izvještaja o svjetskoj sreći (World Happiness Report). Istraživanje je pokazalo da je uticaj prihoda domaćinstava i očekivanog životnog

vijeka dosta značajniji na vrednovanje života nego na pozitivne i negativne emocije. Uticaj socijalne podrške na vrednovanje života i pozitivne emocije je izraženiji nego na negativne emocije, dok sloboda izbora i velikodušnost igraju značajnu ulogu u formiranju pozitivnih emocija. Negativne emocije se mogu umanjiti većom socijalnom podrškom, većom slobodom izbora i eliminisanjem korupcije.

S obzirom na vrijednosti indikatora predstavljenih u prethodnoj tabeli može se zaključiti da se zadovoljstvo životnim uslovima, a naročito u pogledu postojanja slobode izbora, velikodušnosti, prisutnosti korupcije kao i pozitivnih i negativnih emocija, značajno razlikuje između SAD i BiH. Većina pokazatelja uzima vrijednost na skali od 0 do 1 čime se mjeri intenzitet određenog pokazatelja. U slučaju BiH je posebno izražena percepcija korupcije, u prosjeku 0.95, u odnosu na SAD, u prosjeku 0.70, i mnogo manja sloboda izbora, prosječno 0.35, u odnosu na 0.83 u SAD, što prouzorkuju izraženije prisustvo negativnih emocija stanovništva BiH. S obzirom na vrijednosti indikatora predstavljenih u prethodnoj tabeli može se zaključiti da se zadovoljstvo životnim uslovima, a naročito u pogledu postojanja slobode izbora, velikodušnosti, prisutnosti korupcije kao i pozitivnih i negativnih emocija, značajno razlikuje između SAD i BiH. Većina pokazatelja uzima vrijednost na skali od 0 do 1 čime se mjeri intenzitet određenog pokazatelja. U slučaju BiH je posebno izražena percepcija korupcije, u prosjeku 0.95, u odnosu na SAD, u prosjeku 0.70, i mnogo manja sloboda izbora, prosječno 0.35, u odnosu na 0.83 u SAD što prouzorkuju izraženije prisustvo negativnih emocija stanovništva BiH.

Tabela 1 Prosječne vrijednosti pokazatelja vrednovanja života u BiH i SAD-u za period 2009-2013. godine (SDSN, 2009-2013)

BIH	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**
Vrednovanje života	4.963477	4.668518	4.994671	4.773145	5.123664
Log GDP per capita	9.106922	9.11585	9.130486	9.12487	9.129717
Socijalna podrška	0.735232	0.772754	0.725243	0.77886	0.766828
Predviđeni životni vijek	66.81299	66.94616	67.08369	67.22387	67.36405
Sloboda izbora	0.257534	0.364967	0.333312	0.419789	0.390342
Velikodušnost	-0.02446	-0.12632	-0.0327	-0.00967	0.047285
Percepcija korupcije	0.95874	0.93303	0.924784	0.953422	0.969836
Pozitivne emocije	0.571649	0.516695	0.596073	0.547963	0.54363
Negativne emocije	0.390204	0.409213	0.325735	0.338241	0.314516
SAD	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**
Vrednovanje života	7.158032	7.163616	7.115139	7.026227	7.249285
Log GDP per capita	10.78936	10.80583	10.81686	10.83695	10.84838

Socijalna podrška	0.911794	0.926159	0.921705	0.903192	0.925397
Predviđeni životni vijek	69.19389	69.5937	69.68231	69.77092	69.85953
Sloboda izbora	0.830684	0.828044	0.863202	0.822662	0.792256
Velikodušnost	0.185805	0.229032	0.14553	0.199068	0.258217
Percepcija korupcije	0.665394	0.689583	0.696926	0.710034	0.746894
Pozitivne emocije	0.843484	0.860642	0.83636	0.833771	0.813678
Negativne emocije	0.261661	0.231053	0.273379	0.259644	0.260328

Na *Grafiku 1* je dat uporedni prikaz kretanja prosječnih vrijednosti emocionalnih pokazatelja ove dvije zemlje za posmatrani vremenski period.

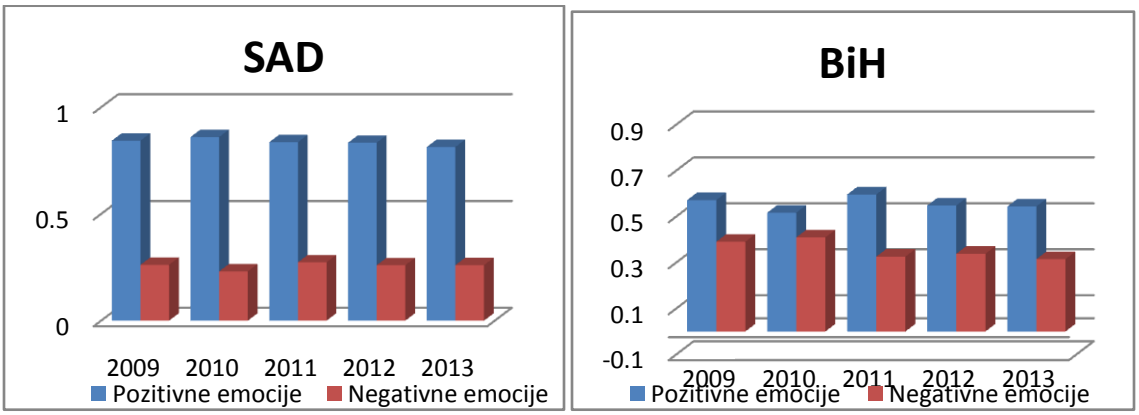

Grafik 1 Uporedni prikaz prosječnih vrijednosti emocionalnih pokazatelja u SAD-u i BiH u periodu 2009-2013. godine (SDSN, 2009-2013)

Sa grafika se može uočiti da su pozitivne emocije mnogo izraženije u SAD-u (prosječna vrijednost pokazatelja 0.84) nego u BiH (prosječna vrijednost pokazatelja 0.56), dok su negativne emocije izraženije u BiH (prosječna vrijednost indikatora 0.36) nego u SAD-u (prosječna vrijednost indikatora 0.26). Može se zaključiti da je međusobni odnos pozitivnih i negativnih emocija u SAD-u mnogo bolji nego u BiH, odnosno da u prvom slučaju pozitivne emocije snažno nadvladavaju negativne, dok u drugom slučaju dolazi do njihovog približavanja i stvaranja osjećanja ravnodušnosti.

5. ZAKLJUČAK

Interesovanje teorije odlučivanja je usmjereno ka analiziranju ponašanja pojedinaca prilikom donošenja izbora u pogledu ponuđenih alternativa u datim okolnostima. U odlučivanju u uslovima neizvjesnosti je moguće predvidjeti buduće ishode ponuđenih alternativa ali ne i vjerovatnoće nastanka tih ishoda dok u

uslovima rizika su poznate i vjerovatnoće nastanka pojedinih ishoda. Neophodno je razlikovati normativne i deskriptivne teorije odlučivanja u uslovima neizvjesnosti i rizika.

U radu su predstavljene osobenosti ovih teorija čije suprotnosti počivaju prvenstveno na postojanosti kriterijuma racionalnosti pojedinca i logici ponašanja donosioca odluka. Normativni pristup odlučivanju posmatra pojedinca kao homo economicus-a koji posjeduje sve raspoložive informacije koje mu omogućavaju da racionalnim rasuđivanjem donese izbor. Za razliku od njih, deskriptivne teorije se bave primjenom normativnih koncepata u praksi i pokazuju kako stvari stoje u realnosti. Osnovni koncept deskriptivne teorije je koncept iracionalnosti pojedinca koji je prikazan u svojstvu homo sapiens-a čije logično rasuđivanje može biti pod uticajem različitih kognitivnih i psiholoških faktora. U tom smislu je istraživana povezanost određenih psiholoških faktora sa sklonošnu pojedinca prema riziku u samom procesu odlučivanja. Na osnovu podataka Izvještaja o svjetskoj sreći izvršeno je upoređivanje nivoa zadovoljstva kvalitetom života, cjelokupnim socijalnim okruženjem i emocionalnog stanja populacija SAD-a i BiH. Rezultati uporedne analize su pokazali da postoje značajne razlike kada je riječ o zastupljenosti negativnih emocija, nedostatku velikodušnosti i mogućnosti slobodnog izbora koji u velikoj mjeri derogiraju sreću populacije Bosne i Hercegovine.

LITERATURA

1. Bernoulli, D. (1738/1954). Exposition of a New Theory on the Measurement of Risk. *Econometrica, 22*(1), 23-36.
2. Blaney, P. L. (1986). Affect and Memory: A Review. *Psychological Bulletin 99*, pp. 229-246.
3. Bower, G. H., Cohen, P. R. (1982). *Emotion Influences in Memory and Thinking: Data and Theory*, in Clark, M. S. & Fiske, S. T. (Eds.), Affect and Cognition, Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
4. Friedman, M. & Savage, L. (1948). The utility analysis of choice involving risk. *Journal of Political Economy,* 56(4), 279-304.
5. Friedman, M., & Savage, L. (1952). The expected-utility hypothesis and the measurability of utility. *Journal of Political Economy*, 60(6), 463-474.
6. Guven, C. (2007). Reversing the Question. Does Happiness Affect Individual Economic Behavior? Evidence from Surveys from the Netherlands and Germany. *Job Market Paper*, University of Houston.
7. Kahneman, D. & Tversky, A. (1979). Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk by Daniel Kahneman and Amos Tversky**,** *Econometrica*, 47(2), 263-291.
8. Neumann, J. V. & Morgenstern, O. (1944). *Theory of Games and Economic Behavior.*Princeton: Princeton University Press.
9. **Sustainable Development Solutions Network.** Online-data-for-chapter-whr-2016. Dostupno na http://worldhappiness.report/ (20.03.2016)
10. Valois, R. F., Zullig, K. J., Huebner, E. S. & Drane, J. W. (2001). Relationship Between Life Satisfaction and Violent Behaviors among Adolescents. *American Journal of Health Behavior*, 25, 353-366.

ABSTRACT: *Deciding represents cognitive mental process manifested in the ability of individuals to imagine the consequences of alternative choices after which decide for the best possible alternative. The*

normative approach to decision making observe the individual as homo economicus who has all the information available to enable him to make a rational judgment choice. They deal with the concept of rationality and logical behavior of what it should be in the selection process. In contrast, descriptive theory is concerned with the application of normative concepts in practice and show how things are in reality. The basic concept of descriptive theory is the concept of irrationality individual who is shown as homo sapiens whose logical reasoning can be influenced by different cognitive and psychological factors. Based on the data of the Report on the global happiness, was performed comparing the level of satisfaction with the quality of life and overall social environment, as well as the emotional state of the population of the United States and BiH. The results of the comparative analysis showed that there are significant differences when it comes to the representation of negative emotions, lack of generosity and possibility of free choice that largely derogate happiness of the population of Bosnia and Herzegovina. It was observed connection between certain psychological factors with the propensity individuals to risk in the decision-making process.

Key words: *Descriptive Theory, Decision Making Process, Normative Theory, Theory of Choice.*

Милован Димитријевић, Александра Јовановић, Зоран Цветковић, Ива Миловановић

ЗНАЧАЈ МЕНАЏМЕНТА ЗА УСПОСТАВЉАЊЕ СИСТЕМА УПРАВЉАЊА БЕЗБЕДНОШЋУ И КВАЛИТЕТОМ РАДНЕ СРЕДИНЕ

Факултет за право, безбедност и менаџмент „Константин Велики“ Ниш

Апстракт: *Непосредно учешће и утицај менаџмента у настајању и оперативној примени мера и активности на отклањању опасности, штетности и ризика при раду су значајни и незамењиви за остваривање основног права сваког радника, али и кључних интереса сваког послодавца. Мере и активности које се предузимају за бржи економски развој, отварање нових радних места и развој предузетништва, са циљем повећања продуктивности подстичу се, између осталог, и доследном применом мера безбедности и квалитета радне средине. Здрав, безбедан, способан, спреман и мотивисан радник није само индивидуални циљ, то је и врхунски државни и друштвени приоритет. Институције, стратегије, закони, прописи, предузећа и њихови менаџменти су, заједништвом идеја и синергијом деловања, најдиректније укључени у постизање овог циља, и чине основу система безбедности и квалитета радног живота у једној земљи. Сврха и циљ система безбедности и здравља на раду јесте спречавање повреда на раду, професионалних болести и других болести у вези са радом, као и унапређење квалитета рада и услова рада. Веома важан функционални део друштвених активности се односи на успостављање система управљања безбедношћу и квалитетом радне средине.*

Кључне речи: *систем безбедности и квалитета радне средине, идентификација опасности, процена ризика, утврђивање управљачких мера, интегрисани менаџмент систем*

УВОД

Брига о здрављу и безбедности радника, неодвојиви је део радних процеса и постоји готово колико и сам рад, као организована делатност човека. Сваки радник природно води рачуна о свом здрављу, такође се и сваки послодавац и свака држава стара о својим радницима, јер су само здрави и безбедни радници продуктивни радници.[306]

Са појавом првих организованих и уређених држава, развијала се код носилаца власти и свест о потреби здравствене и безбедносне заштите радника, што је ускоро проузроковало и стварање одговарајуће законодавне регулативе.

[306] Адижес И., *Управљање животним циклусима предузећа*, АСЕЕ, Нови Сад, 2009.

Чињеница да је постојећа законска регулатива у области заштите на раду, крајем 20. века у Србији, била у заостајању у односу на већ успостављене прописе Европске Уније, била је узрок изради новог Закона о безбедности и здрављу на раду.

Доношењем Закона о безбедности и здрављу на раду 2005. године, престао је да важи Закон о заштити на раду, чиме је започет процес усаглашавања прописа Републике Србије са правном регулативом Европске Уније.

Заштита здравља и безбедност на раду је, од 1999. године, регулисана међународно прихваћеним стандардом OHCAC 18001, који је развијен као одговор на ургентан захтев корисника за препознатљивим стандардом који ће дефинисати захтеве на основу којих би њихови системи управљања могли да се процене и сертификују.[307]

Стандард OHCAC 18001 је развијен тако да буде компатибилан са стандардима ИСО 9001 (квалитет) и ИСО 14001 (животна средина), у циљу олакшања интеграције система управљања заштитом здравља и безбедности на раду са системима управљања квалитетом и управљања заштитом животне средине, од стране организација и менаџмента уколико то они желе.

Сваки човек проведе значајан део свог живота на радном месту. Рад представља неопходност и услов за обезбеђење егзистенције али и стални изазов за безбедност и здравље сваког појединца и друштва у целини.

Област безбедности и здравља на раду је уређена читавим низом закона и прописа који прецизно регулишу права и обавезе свих фактора система. Централно место заузима Закон о безбедности и здрављу на раду који је у потпуности усаглашен са свим директивама, захтевима и препорукама Европске Уније, као и бројним конвенцијама Међународне Организације Рада. Овај закон је донео читав низ новина везаних за начин организовања и уређивања области безбедности и здравља на раду.

Институције, закони, прописи, привредни субјекти и њихови менаџменти су директни носиоци и учесници система безбедности и здравља на раду.[308]

Једна од основних новина јесте и увођење функције стручног лица које је задужено за организацију, спровођење и унапређење безбедности и здравља на раду у једном предузећу. Ова лица полажу посебан државни стручни испит и могу бити стално запослена у предузећу или ангажована преко овлашћених института и агенција.

Закон о безбедности и здрављу на раду уводи и обавезу спровођења процене ризика за сва радна места у једном предузећу. Процена ризика обухвата низ активности усмерених ка проналажењу и дефинисању свих опасности и штетности на једном радном месту и одређивању ризика који из њих проистичу. Циљ процене ризика јесте да се издвоје најзначајнији ризици на сваком радном месту, како би се кроз дефинисање превентивних мера и мера заштите могло утицати на њихово смањење.

---

[307] Вулановић С., Морача С., Камберовић Б., *Безбедно и здраво радно место,* Универзитет Крагујевац, Марађо, Београд, 2006.
[308] Костадиновић С., *Међународно привредно право,* Суботица, 2005.

Безбедно и здраво радно место представља основно право сваког радника и један од кључних интереса сваког послодавца. Овај циљ је могуће постићи само кроз заједнички рад и сарадњу државних органа, послодавца/менаџмента, радника, стручних лица и институција.

1. ИНДИКАТОРИ ЗА ОДРЕЂИВАЊЕ КВАЛИТЕТА РАДНОГ ЖИВОТА

Људи своје радне активности обављају у веома различитим условима и окружењу уз коришћење великог броја различитих средстава за рад. Свако радно место носи своје специфичности и посебне захтеве који се постављају пред радника. Без обзира на заједничке и посебне карактеристике различитих радних места, може се са сигурношћу рећи да сваки рад, у већој или мањој мери, може угрозити безбедност и здравље запосленог. Све околности, стања, фактори, дејства, узроци или ситуације које могу изазвати повреду или угрозити здравље радника на радном месту називају се опасности односно штетности.

Опасности делују у кратком временском периоду (врло често у делу секунде) и изазивају повреде радника укључујући и фаталне. Опасности се налазе свуда око нас али радник није увек изложен њиховом утицају. Ситуација у којој се радник налази у зони дејства одређене опасности назива се опасна појава. Најчешће опасности на радном месту су:[309]

- механичке опасности (ротирајући и покретни делови машина и опреме, слободно кретање делова и материјала, различити технолошки процеси, средства унутрашњег транспорта),
- електричне опасности (директан и индиректан контакт са деловима електро инсталација и опреме под напоном, електрични лук, удар грома),
- опасности везане за карактеристике радног места (рад на висини или дубини, рад у специфичном простору, клизање и спотицање, опасне површине са којима радник долази у додир).

Сваки радник се у току радног века сусреће са бројним опасностима и штетностима. Зато је веома важно да се оне на одређени начин вреднују и рангирају како би се посебна пажња посветила управо онима које представљају највећу потенцијалну претњу по безбедност и здравље. У том смислу се уводи појам ризика који представља индикатор за дефинисање степена опасности, односно штетности.

Ризик се дефинише као комбинација вероватноће настанка опасног догађаја (материјализација опасности и штетности) и тежине последица тог опасног догађаја (тежина повреде или обољења које настаје дејством опасности или штетности).

Основни циљ свих фактора система безбедности и здравља на раду представља смањење ризика на радним местима. Ово се постиже применом превентивних мера и мера заштите које представљају скуп различитих активности, које се предузимају ради спречавања повређивања или

[309] Вулановић С., Морача С., Камберовић Б., *Безбедно и здраво радно место,* Универзитет Крагујевац, Марађо, Београд, 2006.

оштећења здравља запослених. Основне групе превентивних мера и мера заштите према приоритету у примени су:[310]

- Елиминација опасности или смањење ризика кроз спровођење промена технолошких процеса и/или реконструкцију средстава за рад,
- Измештање радног места ван опасне зоне,
- Коришћење заштитних направа и других средстава заштите,
- Коришћење средстава личне заштите,
- Спровођење организационих мера заштите (обука, информисање, развој безбедних радних рутина, знаци упозорења, звучна и светлосна сигнализација).

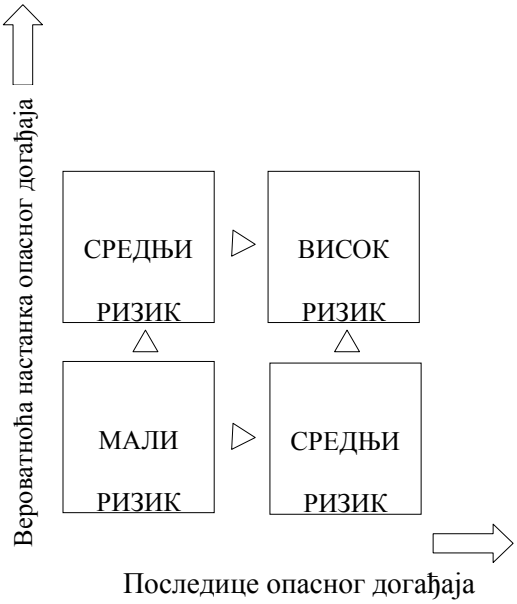

Слика 1. Ризик као индикатор степена опасности[311]

Опасности и штетности које су, у већој или мањој мери, присутне на сваком радном месту могу довести до повређивања или нарушавања здравља радника. Степен конкретне опасности и штетности дефинише се преко индикатора ризика као комбинација вероватноће и последица опасног догађаја.

Индикатори за одређивање квалитета радног живота су:

- микроклиматски услови радне средине (температура, влажност ваздуха, осветљеност, бука, присутност испарења, зрачења, инд.),
- ергономичност, приступ раду, корисност рада,
- опажања и ставови у вези са радом,

[310] Скупштина Републике Србије., *Закон о безбедности и здрављу на раду,* Службени гласник РС број 101/05, Београд, 2005.
[311] Димитријевић М., Николић Д., *Менаџмент у функцији унапређења и развоја интегрисаног система безбедности и здравља на раду,* Други научно-стручни скуп Политехника-2013, Београд, 2013.

- актери и њихови међусобни односи.

Сваки радник треба да буде упознат са опасностима и штетностима које су идентификоване на његовом радном месту, као и са процењеним нивоом ризика.

Превентивне мере и мере заштите представљају активности усмерене ка смањењу ризика и елиминацији опасности и/или штетности.

2. ИДЕНТИФИКАЦИЈА ОПАСНОСТИ, ПРОЦЕНА РИЗИКА И УТВРЂИВАЊЕ УПРАВЉАЧКИХ МЕРА

Оцена ризика представља процес процене ризика од опасности, узимајући у обзир и прикладност постојећих контрола и одлучивања о томе да ли је ризик прихватљив или не.

Оцена ризика представља први корак, односно подлогу за израду било које процедуре или упутства за безбедан рад. Укључивање непосредних извршилаца у поступак оцене ризика на радним местима од изузетне је важности, јер се на тај начин у процес процене уграђују њихова драгоцена искуства из праксе.[312]

Од организације и менаџмента се захтева да прецизно дефинише процедуру која ће обухватити активности представљене алгоритмом позитивне праксе, а од оцењивачког тима се очекује да изабере адекватну методу оцењивања ризика која, као одлучујуће критеријуме, мора поседовати оцену вероватноће настанка опасног догађаја и оцену потенцијалних последица по здравље запослених.

Према Уставу Републике Србије, сви запослени имају право на заштиту на раду, у складу са законом. Закон о безбедности и здрављу на раду одређује да ову заштиту обезбеђује послодавац, али установљава и низ права, обавеза и одговорности за запослене. Уз Закон о безбедности и здрављу на раду дефинисано је још око 40 општих и посебних подзаконских прописа у виду правилника, уредби и наредби. Одредбе о безбедности и здрављу на раду садржи и Закон о раду.[313] Постоје две врсте заштите запослених на раду: општа, на коју имају права сви запослени, и посебна, коју уживају само одређене категорије запослених (омладина, жене, родитељи који имају малу децу и инвалиди).

Организација и менаџмент, осим спровођења процене ризика, спроводе и стално праћење закона и осталих прописа, који се односе на здравље и безбедност на раду. Ови прописи могу бити од велике помоћи, јер врло често дефинишу све неопходне акције, које организација треба да реализује у одређеном подручју.

Превентивне мере послодавца за успостављање система управљања безбедношћу и квалитетом радне средине, пре свега, се односе на:

---

[312] Влада Републике Србије, *Стратегија безбедности и здравља на раду у Републици Србији за период од 2009. до 2012. године,* 05 Број 500-2237/2009, Београд, 2009.
[313] Косић С., *Начин и поступак процене ризика на радном месту и у радној околини*, СИМОК, Београд, 2010.

- избегавање ризика,
- процену ризика,
- отклањање ризика на извору,
- прилагођавање рада и радног места запосленом,
- замену опасних технолошких процеса или метода рада безопасним или мање опасним,
- давање предности колективним над појединачним мерама безбедности и здравља на раду,
- одговарајуће оспособљавање запослених за безбедан рад.

Организација се мора придржавати и свих оних директива на које се сама обавезала. Овај захтев је идентичан захтевима за праћење поменутих регулатива у областима управљања квалитетом и заштитом животне средине.

3. УСПОСТАВЉАЊЕ ИНТЕГРИСАНОГ СИСТЕМА ЗА УПРАВЉАЊЕ БЕЗБЕДНОШЋУ И КВАЛИТЕТОМ РАДНЕ СРЕДИНЕ

Усклађеност правних оквира Републике Србије у области безбедности и здравља на раду са интернационалним стандардом OXCAC 18001:2007 је на изузетно високом нивоу и не постоји ни најмања колизија приликом њихове заједничке примене.

Може се такође рећи да успостављање система безбедности и здравља на раду, према захтевима стандарда OXCAC 18001:2007, олакшава и примену законских одредби, јер пружа механизме у виду разрађених процедура са дефинисаним одговорностима за сваку појединачну активност у спровођењу конкретних задатака.[314] Стандард такође захтева постављање посебних, приоритетних циљева на унапређењу система безбедности и здравља на раду, чије је испуњавање могуће пратити, узимајући у обзир да они морају бити прецизно дефинисани.

Овако детаљно разрађени механизми недостају послодавцима и лицима задуженим за безбедност и здравље, који неретко имају потешкоће да имплементирају све законом утврђене норме, па испуњење захтева Стандарда представља логичну надоградњу система безбедности и здравља на раду и олакшава примену законске регулативе.

Многе организације су усвојиле или усвајају формални систем менаџмента у складу са захтевима стандарда или спецификација као што су OXCAC 18001, ИСО 9001, ИСО 14001, ИСО/ИЕЦ 27001, ИСО 22000 и ИСО/ИЕЦ 20000, ИСО 25000, ИСО 19000, ИСО 97000 и друге.[315]

Најчешће ови системи менаџмента функционишу независно, што као резултат има повећање редундансе података, мултиплицирање утрошеног времена и повећање ангажовања особља и стручњака у области. Све то повећава трошкове успостављања и примене различитих система менаџмента, али и смањује ефикасност функционисања система управљања организацијом. Зато организације преиспитују прилаз имплементације засебних система.

---

[314] Вулановић С., Морача С., Камберовић Б., *Безбедно и здраво радно место,* Универзитет Крагујевац, Мараћо, Београд, 2006.
[315] Портер Е. М., *Конкурентска предност*, АСЕЕ, Нови Сад, 2007.

У свим системима менаџмента, свакако постоје одређени заједнички елементи којима се може управљати на интегрисани начин. Они представљају заједнички именитељ свих ових система и могу се искористити као основа за интеграцију. Ти елементи морају бити прецизно дефинисани како би се успоставио оквир за имплементацију заједничких захтева стандарда и применио интегрисани прилаз у имплементацији система менаџмента и управљању ризицима.

Једна од спецификација примарно пројектована за организације које интегришу захтеве два или више стандарда је ПАС 99. Усвајањем ове спецификације упрошћава се имплементација више стандарда истовремено, са примарним освртом на стандарде ИСО 9001, ИСО 14001 и ОХСАС 18001.

Организације које користе ПАС 99 треба као улазне величине да уврсте специфичне захтеве ових стандарда.

Основни захтеви су подељени у категорије према следећим темама:

- Политика,
- Планирање,
- Успостављање и примена,
- Оцена перформанси/учинка,
- Унапређење,
- Преиспитивање од стране менаџмента.

Сваки организациони стандард има своје специфичне захтеве, али се ових шест тема налази у свима и могу се усвојити као основа за интеграцију.

Како је више захтева у стандардима заједничко, то се они могу практично ускладити под једним заједничким системом менаџмента. Може се закључити да смањено мултиплицирање истих захтева, до кога долази при комбинованој имплементацији два или више система, може значајно да умањи и укупан обим документације система менаџмента, информационих и комуникационих токова и повећа ефикасност и ефективност система.

Оквир за интеграцију различитих система менаџмента може се заснивати на ИСО упутству 72 који је, уз неке модификације, тестиран у пракси. Примењљив је на све системе менаџмента, било да су они формализовани путем испуњења захтева стандарда/спецификација, или да су мање формалног карактера.

Велики број предузећа је усвојио стандарде система менаџмента због притисака као што су захтеви од стране радничких синдиката и осигуравајућих друштава за успостављање система управљања безбедношћу и здрављем на раду, или захтеви корисника за имплементацијом система менаџмента квалитетом. Први корак стога треба да буде идентификација пословних потреба. Ако пословање неће имати користи од интеграције, онда нема сврхе за њено успостављање, мада је тешко замислити организацију која у интеграцији неће видети одређене користи.

Ради задовољења захтева специфичног стандарда ОХСАС 18001 неопходно је спровести детаљну анализу ОХ&С захтева и упоредити их са постојећим - већ уграђеним у систем

менаџмента. Чак и неки елементи који се сматрају заједничким, могу се толерантно разликовати унутар садржаја појединих стандарда.[316]

ЗАКЉУЧАК

Област безбедности и квалитета радне средине како из економских тако и из хуманих разлога заслужују да заузму истакнуто место у програму политике државе, производним и развојним програмима предузећа, приоритетима и активностима менаџмента. Опредељеност за повећање запослености и продуктивности као и завршавање процеса приватизације, захтева додатни напор свих заинтересованих страна да се побољша учинак на пољу безбедности и здравља на раду.

Безбедност и здравље на раду има посебну улогу на повећању конкурентности и продуктивности предузећа, као и у доприносу који дају одрживости система социјалне заштите, зато што за резултат имају смањење трошкова од последица повреда на радном месту, од појава професионалних болести и повећава мотивисаност запослених. Повреде на раду и професионалне болести представљају велику финансијску обавезу за систем социјалне заштите, што захтева стратешки координиран договор и сарадњу између главних социјалних партнера.

Стратешко опредељење у области безбедности и перманентног унапређења квалитета радне средине мора да држи корак са поменутим променама и потребама, како би се промовисала физичка, морална и социјална добробит, а не нешто што се мери само непостојањем повреда на раду или професионалним болестима.

Опредељење за бржи економски развој и развој предузетништва, са циљем повећања продуктивности могуће је учинити реалним циљем успостављањем система управљања безбедношћу и квалитетом радне средине.[317]

Развој система безбедности и квалитета радне средине у наредном периоду прилагођаваће се развоју привредног система, односно развоју великих, а нарочито средњих и малих предузећа уз непосредну подршку и активност менаџмента фирми.

THE IMPORTANCE OF MANAGEMENT IN ESTABLISHING THE SYSTEM OF OCCUPATIONAL SAFETY AND THE QUALITY OF WORKPLACE

Abstract: *Direkt participation and influence of management in the making and operational implementation of measures and activities to eliminate hazards, dangers and risks at work are important*

[316] Дракер П., *Вештина делотворног директора,* АСЕЕ, Нови Сад, 2006.
[317] Димитријевић М., Николић Д., *Менаџмент у функцији унапређења и развоја интегрисаног система безбедности и здравља на раду,* Други научно-стручни скуп Политехника-2013, Београд, 2013.

and indispensable for the realization of the fundamental right of every worker, as well as the key interests of each employer. Measures and actions taken for faster economic growth, creating new jobs and entrepreneurship development, in order to increase productivity, are encouraged by, among other things, the consistent application of measures of occupational safety and the quality of workplace. A healthy, confident, capable, willing and motivated worker is not just an individual goal, it is also a top priority of state and society. The institutions, strategies, laws, regulations and management companies who are directly involved in achieving this goal, along with connected ideas and actions, are what is called a system of occupational safety and the quality of workplace in any country. The purpose and goal of the system of occupational safety and the quality of workplace is the prevention of occupational accidents, occupational diseases and other illnesses related to work, and improving working conditions. An important functional part of the social activities is related to establishing a management system of occupational safety and the quality of workplace.

Keywords: *system of occupational safety and the quality of workplace, hazard identification, risk assessment, identification of control measures, integrated management system*

ЛИТЕРАТУРА

1. Адижес И., *Управљање животним циклусима предузећа*, АСЕЕ, Нови Сад, 2009.
2. Влада Републике Србије, *Стратегија безбедности и здравља на раду у Републици Србији за период од 2009. до 2012. године,* 05 Број 500-2237/2009, Београд, 2009.
3. Влада Републике Србије, *Стратегија безбедности и здравља на раду у Републици Србији за период од 2013. до 2017. године,* 05 Број: 500-9537/2013, Београду, 2013.
4. Вулановић С., Морача С., Камберовић Б., *Безбедно и здраво радно место,* Универзитет Крагујевац, Марађо, Београд, 2006.
5. Димитријевић М., Николић Д., *Менаџмент у функцији унапређења и развоја интегрисаног система безбедности и здравља на раду,* Други научно-стручни скуп Политехника-2013, Београд, 2013.
6. Дракер П., *Вештина делотворног директора,* АСЕЕ, Нови Сад, 2006.
7. Косић С., *Начин и поступак процене ризика на радном месту и у радној околини*, СИМОК, Београд, 2010.
8. Костадиновић С., *Међународно привредно право,* Економски факултет, Суботица, 2005.
9. Портер Е. М., *Конкурентска предност*, АСЕЕ, Нови Сад, 2007.
10. Скупштина Републике Србије., *Закон о безбедности и здрављу на раду*, Службени гласник РС број 101/05, Београд, 2005.

Баханькова Екатерина Рудольфовна

Российская академия народного хозяйства

Роль некоммерческих организаций в повышении качества жизни.

Bakhankova Ekaterina, RANEPA, Moscow, Russia

The article presents results of research of nonprofit organization's role in assessment of life quality, the author defines nonprofit organization in the context of its role in the system of social production, product of nonprofit organization, proves criteria of assessment of nonprofit organization activity.

Key words: nonprofit organization, product of nonprofit organization, quality management, self-assessment.

Резюме: В статье представлены результаты исследования роли некоммерческих организаций в оценке качества. Автор определяет некоммерческую организацию в контексте ее роли в системе общественного производства, продукта некоммерческой организации, представляет критерии оценки деятельности некоммерческой организации.

Ключевые слова: некоммерческая организация, продукт некоммерческой организации, менеджмента качества, самооценка.

Общая характеристика НКО

Некоммерческие организации, образующие третий сектор, создаются и действуют для решения задач, отличных от извлечения дохода и получения прибыли. В мировой практике их называют некоммерческие, неприбыльные, негосударственные. В России они делятся на общественные (создаются для выполнения общеполезных целей) и иные некоммерческие, в том числе благотворительные. На вопрос о значимости третьего сектора в повышении качества жизни можно ответить, анализируя их вклад в общество, экономику и политику. НКО, как и иные субъекты рыночной экономики, предоставляют услуги, и по ряду причин, они могут это делать лучше, качественнее, чем другие субъекты. Удовлетворение определенных потребностей общества через производство продукта (как правило, оказание услуг)- это непосредственный результат деятельности некоммерческих организаций. В отличие от коммерческих структур оплата полученных услуг может быть получена не от конечного потребителя, а из других источников (собственные средства НКО в виде членских взносов, гранты, субсидии, пожертвования, благотворительные взносы и т.д.)

Кроме непосредственного видимого результата в виде оказанной услуги, деятельность некоммерческих организаций приносит ряд дополнительных существенных эффектов, часто не менее значимых, чем непосредственный результат. Это, например, создание рабочих мест, или

предоставление услуг в секторах или для таких слоев населения, в которых не заинтересованы ни рынок, ни государство.

Общественные и некоммерческие организации – это анализ ситуации и генератор идей. За последние годы в России от них поступило много идей, проектов, которые сегодня с успехом реализуются на государственном уровне в различных субъектах РФ. Самый яркий пример – программа поддержки местных инициатив, которая родилась в глубинке – она была генерирована общественными организациями в рамках работы Общественных комитетов по реализации послания Президента России. Жители городов и поселков сами выбирают проекты, которые, по их мнению, должны быть реализованы в населенных пунктах. Через НКО подают заявки на государственное финансирование и самые востребованные, поддержанные как сообществом, так и экспертами получают дополнительное финансирование из бюджетов субъектов РФ.

Общественные и некоммерческие организации- не только генераторы идей, но и возможность обратной связи по проблемам, которые волнуют жителей. Некоммерческие организации - это огромный потенциал, который нужно использовать для улучшения качества жизни людей, социального самочувствия.

Внутри некоммерческой организации выявляется потребность, НКО ставит целью удовлетворить эти потребности. НКО обладает большим спектром возможностей по удовлетворению этих потребностей: приобретение услуги у бизнеса, вовлечение государственных институтов, создание механизмов удовлетворения потребностей внутри самой НКО и т.д. В НКО образуется так называемый внутренний маркетинг, что приводит к удешевлению стоимости услуги, а также гарантирует спрос. При создании НКО вначале возникает проблема, а затем способ ее решения через конкретную услугу НКО, а не вначале продукт, а затем потом создание механизмов для его реализации, как в коммерческом производстве. При востребованности услуги, наличии устойчивого платежеспособного спроса помимо НКО развивается социальное предпринимательство. А это уже не только НКО, это вовлечение малого и среднего бизнеса в решение социальных проблем, и тем самым улучшение качества жизни конкретных людей и общества в целом.

Влияние НКО на повышения качества жизни

Рассмотрим непосредственное влияние некоммерческого сектора на разные аспекты качества жизни.

Для этого коротко, приведем различные характеристики определения качества жизни.

Многие страны долго использовали классификацию показателей качества и уровня жизни населения, разработанную экспертами ООН. Классификация Европейской экономической комиссии ООН выделяет восемь групп показателей качества жизни, ставя на первое место здоровье, на второе - потребление, на третье - образование. В шведской модели качества жизни, разработанной в конце 1960-х - начале 1970-х гг., на первое место выведены труд и его условия, экономические и политические возможности и их реализация человеком. Разработчики модели стремились учесть в концепции качества жизни влияние социальной политики, проводимой правительствами, на условия жизни различных слоев населения.

Одна из распространенных методик –определение уровня жизни.

Уровень жизни представляет собой определенную степень удовлетворения финансовых и духовных нужд населения страны той массой товаров и услуг, которые используются в конкретный период времени. Обычно за базовые показатели принимают объем реальных доходов на человека, и его соотношение к потребительской корзине товаров и услуг.

Уровень жизни рассчитывается на основании доходов на душу населения, реально имевших место, и объёме потреблённых товаров и услуг. Индикаторы для уровня жизни, утвержденные Организацией Объединенных Наций включают 12 показателей: рождаемость, смертность и продолжительность жизни; санитарно-гигиеническая обстановка; количество потребляемого продовольствия; жилищные условия; качество образования и культуры; уровень занятости, условия труда; баланс доходов и расходов; цены для потребителей; состояние транспортной инфраструктуры; рекреационная система; уровень социального обеспечения; права и свободы людей.

Качество жизни, в отличие от уровня жизни, рассматривается исходя не только из материальных показателей, но учитывает нематериальные, такие как, анализ состояния здоровья населения и состояния экологии, психологический комфорт и т.д.

Этот показатель демонстрирует то, в какой степени люди, живущие в той или иной стране, либо ее части, удовлетворены с точки зрения духовных и материальных потребностей в определённый промежуток времени.

К показателям качества жизни относятся, например, доступность образования, культуры и искусства, механизмы предоставления подобных услуг, доступная среда для людей с ограниченными возможностями, получение ими работы, возможность для самореализации и проч.

Ряд характеристик и показателей, таких как "социальная обеспеченность", "условия труда и отдыха", "развитость социальной инфраструктуры сферы услуг" и другие, занимают промежуточное положение и могут рассматриваться в зависимости от целей исследования: и как показатели уровня, и как характеристики качества жизни.

Итак, качество жизни - представляет собой субъективную оценку степени удовлетворения материальных и духовных потребностей людей (удовлетворенность материальным положением, питанием, состоянием здоровья, работой и т.д.).

Рассмотрим отдельные показатели качества жизни и роль некоммерческих организаций в улучшении названных характеристик:

Занятость и условия труда –

одна из старейших и самых известных форм НКО- профсоюзы, защищают интересы и права трудящихся, борются за равенство трудящихся, за уровень заработной платы, безопасность на производствах,

общественные организации инвалидов создают рабочие места для людей с ограниченными возможностями, вовлекают инвалидов в деятельность, которой они могут заниматься, получая при этом оплат за свой труд, а также самореализацию

общественные организации многодетных семей- создают рабочие места и возможности для реализации многодетных матерей,

адвокатские палаты, нотариальные палаты, саморегулируемые организации оценщиков, аудиторов, проектировщиков, арбитражных управляющих и проч.- улучшают условия труда и защищают интересы в различных профессиональных сообществах

Здоровье людей-

Деятельность и роль таких организаций как Красный крест, АА, хоспсис, паллиативная помощь не нуждается в комментариях, благотворительные фонды привлекают средства, которые используют для профилактики и реабилитации заболеваний, организуют сбор средств на лечение, в том числе недоступное по государственным программам помощи и т.д.

Питание, качество питания –

Контрольная функция, научное обоснование осуществляется экологическими организации, обществом по защите прав потребителей, общественные организации обеспечивают бесплатные обеды для бездомных, благотворительность, пожертвование продуктами в религиозных организациях, конференции, информационная поддержка, издание брошюр о здоровом питании, опасных продуктах и т.д..

Образование –

в РФ только через НКО: негосударственные образовательные учреждения, досуговые центры. научные общества, библиотеки, негосударственные музеи, языковые школы и проч. Дополнительное образование становится востребованным, когда речь идет о спирали воздействия НКО на качество жизни , мы будем рассматривать этот вопрос далее.

Культура-театры, библиотеки, музеи, музыкальные, художественные школы функционируют как НКО.

Жилищные условия - ЖСК, ЖНК, ТСЖ, гаражные кооперативы, садовые товарищества, некоммерческие партнерства по управлению собственностью и т.д.

Социальное обеспечение – негосударственные пенсионные фонды, социально-ориентированные организации, благотворительные организации играют немаловажную роль.

Одежда, обувь - обмен вещами в сообществах многодетных семей, благотворительные ярмарки, лавка радостей, кружки по сохранению и производству национальной одежды и т.д.

Отдых и свободное время – учреждения культуры, досуговые центры, в т.ч. спортивные, организация и проведение спортивных соревнований (РФС, Федерация зимних олимпийских видов спорта), паломническая деятельность религиозных организаций,

Права человека – правозащитные организации, солдатские матери, адвокатские образования и т.д.

Таким образом, некоммерческие организации активно оказывают влияние на все характеристики качества жизни, улучшая эти характеристики в целом по стране или отдельной ее части.

Непосредственный результат и дополнительные эффекты от оказания услуг в НКО. Причины высокого качества продукта в НКО.

Продукт некоммерческой организации- тот же товар, работа ли услуга, что и в бизнес среде.

Услуга некоммерческой организации- та же услуга с экономической точки зрения, то же удовлетворение потребностей, но оно отличается тем, что оказываются востребованные услуги для конкретной целевой аудитории, независимо от их рентабельности.

Например, оказание услуг для семей, оказавшихся в трудной жизненной ситуации, не может быть рентабельным для производителя услуг, но с точки зрения качества жизни, эффективно не только для конкретной семьи- получателя, но и для общества, так как снижает социальную напряженность, предупреждает криминальные настроения.

Деятельность НКО направлена на снижение напряженности жизненного ритма, уменьшение уровня стрессовых ситуаций, улучшение экологической среды, участие в НКО или посредством НКО. Человек может получать доступ к благам культуры, развитию человеческой личности, к возможности получения образования, движения вверх по социальной лестнице, к участию в решении социальных вопросов, обеспеченности в старости, удовлетворенности трудом и т.д.- все это не что иное, как повышение качества жизни через оказание услуг внутри некоммерческой организации.

Важной характеристикой более качественного оказания услуг в среде НКО является внутреннее возникновение потребностей. Это даже не обратная связь(которой так не хватает социальным институтам власти), потребность конкретной целевой группы первична для появления некоммерческой организации. Потребность возникает внутри организации, что позволяет регулировать спрос, быстрее реагировать на изменяющиеся потребности целевой группы.

Оказание услуг внутри НКО, кроме собственно оказания услуг служит общественным интересам. В процессе оказания услуг удовлетворяются потребности нескольких категорий участников: получатель услуги удовлетворяет потребность по получению необходимой услуги, работник, оказывающий услугу, удовлетворяет потребность в работе, самовыражении, нужности, сопричастности. Если услуга оказывается за счет целевых средств, круг жертвователей удовлетворяет потребность сделать добро, сопричастности, вовлеченности в благотворительность, меценатство. Это уже потребности более высокого уровня.

Цепочка улучшения качества жизни на примере организации досуга (спиральное воздействие НКО):

Работа приносит доход,

Доход приносит достаток,

Достаток позволяет приобрести технику и оборудование (возникает экономия свободного времени)

Появляется потребность в досуге

Организация досуга внутри НКО, затем расширение потребностей в появлении разнопланового досуга, востребованность досуговых организаций

Увеличение спроса приводит к развитию предоставления услуг, появление сетевых досуговых НКО,

Дальнейшее увеличение спроса приводит к появлению конкурентов, в том числе в коммерческом секторе,

Что в свою очередь приводит к появлению новых рабочих мест и

Появляется хорошо оплачиваемая работа, которая приносит доход.

Аналогичные цепочки или спирали развития НКО и улучшения качества жизни характерны и для иных сфер деятельности.

В.Э. Гордин отмечает разнообразие целей деятельности некоммерческих организаций, но все они в конечном итоге способствуют росту «социального капитала общества».

Роль некоммерческого сектора в системе общественного производства раскрывается как коллективный фактор, носитель особой формы капитала – социального.

Качество социального капитала некоммерческой организации (внутренний социальный капитал) выступает одним из показателей качества некоммерческой организации.

В управлении качеством предоставления услуг произошел переход от парадигмы отдельных трансакций по поводу товара к парадигме отношений. В международных стандартах, регламентирующих разработку и внедрение систем менеджмента качества, качество трактуется как удовлетворенность заинтересованных сторон, – акцент смещается с отношения сторон к товару на их отношения друг с другом по поводу товара.

Чрезвычайно актуальным становится вопрос о том, как управлять социальным капиталом, качеством социальных связей.

Деятельность некоммерческих организаций способствует приращению социального капитала.

Социальный капитал – ресурс и результат деятельности.

Социальные изменения не могут быть инициированы и реализованы без коллективного действия участников некоммерческой организации. Таким образом, некоммерческий сектор был бы исследован не в полной мере без учета роли человеческого капитала в его функционировании.

Отмечено, основной ресурс государства –власть, основной ресурс коммерческого сектора – деньги, основной ресурс некоммерческих организаций – люди. Люди с их неограниченными потребностями, стремящимися к их удовлетворению.

Подводя итог, еще раз констатируем, что под качеством жизни понимается удовлетворенность населения своей жизнью с учетом различных потребностей и интересов. Это понятие охватывает характеристики и индикаторы уровня жизни как экономической категории, условия труда и отдыха, жилищные условия; социальную обеспеченность и гарантии, охрану правопорядка и соблюдение прав личности, природно-климатические условия, показатели сохранения окружающей среды, наличие свободного времени и возможности хорошо его использовать, наконец, субъективные ощущения покоя, комфортности и стабильности. Это достаточно широкое толкование качества жизни, и тем не менее, участие и вовлеченной НКО характерно для каждой характеристики на каждом этапе и повышение качества жизни в таком случае неразрывно связано с некоммерческим сектором.

Государству важно лишь законодательно регулировать формы и типы НКО, возможности для их финансирования и развития в необходимом для выполнения государственной политики ключе, а третий сектор, через внутренние механизмы регулирования найдет оптимальный способ достижения результата, тем самым повышая качество жизни.

Список литературы:

1.Е. К. АВАНЕСОВ
Качество жизни и стандартизация индикаторов
устойчивого развития ЭКОНОМИКА КАЧЕСТВА No1(5) 2014 электронный журнал www.eq-journal.ru

2.В.Э.ГОРДИН
Неприбыльный сектор - элемент новой социальной парадигмы // Изв. СПБУЭФ. 1996.No 1.

Др Петковић Мирко[318]
МА Пешут Бојана[319]
МА Белојица Дејан[320]

СОЦИОЛОШКО ПРАВНИ АСПЕКТИ КОРУПЦИЈЕ У СРБИЈИ

Апстракт

Основни задатак овог рада је да се укаже на значај и улогу социолошког и правног аспекта корупције у Републици Србији с циљем бољег и успешнијег организовања, припремања и ангажовања ради супротстављања и одбране националних вредности од ове врсте претње свим виталним вредностима државе и друштва. Неадекватна организација државе и уређеност њеног правног поретка представљају највећу погодност за појаву и деловање корупције. Противзаконита делатност корупционаша је свесна, планска, систематска и вољна делатност и неморална је јер представља најбескрупулознији облик експлоатације повлашћених слојева друштва с циљем брзог и незајажљивог богаћења супротно законима и/или остваривања личног интереса или неке врсте моћи у друштву.

Кључне речи: корупција, социолошки и правни аспект корупције, мере супротстављања.

Summary

The main task of this work is to highlight the importance and role of sociological and legal aspects of corruption in the Republic of Serbia in order to better and more successfully organize, prepare and commit to counter and defend national values of these types of threats to all the essential values of the state and society. Inadequate organization of the state and its legal system are the most vulnerable points for the appearance and operation of the corruption. Corrupteds' illegal activity is conscious, planned, systematic and voluntary, and it is immoral because it represents the most unscrupulous form of exploitation of privileged classes of society with the aim of getting rich quickly and insatiable contrary to the laws and/or exercise of personal interest or any kind of power in society.

Key words: *corruption, sociological and legal aspects of corruption, the extent of opposition*

УВОД

Корупција је постала права пандемија.[321] Она данас трује многа подручја јавног и приватног, привредног и политичког живота и постаје прави рак, који метастазира, тј. неконтролисано се

[318] Директор фирме "Procyon", Београд.
[319] Студентска служба ФИМЕК, Нови Сад.
[320] Директор фирме "ДЕСТ", Нови Пазар.

шири и прети да захвати читава друштва у транзицији. Корупција је негација права и правне државе и о њој треба отворено говорити и писати и због тога што битно угрожава једнакост, солидарност и безбедност грађана. Уз помоћ корупције једни, наиме, постижу све, а посебно оно на шта немају право, док се другима ускраћује штошта, па и најосновнија права.

Корупција уништава однос поверења, како у јавну власт и политичаре тако и могућност поштених грађанских и пословних односа. Она руши оно што је основно за демократију, а то је поверење грађана у њихове изабране представнике. Уништава и оно што је преко потребно у економији, а то је поверење у пословању.

Уз све то, корупција је данас једна од основних полуга организованог криминала, тј. различитих мафијашких група, биле оне "земљачке" или транснационалне. Не сме се заборавити да Европска унија данас захтева од земаља кандидата да се ефикасно боре против корупције и организованог криминала. Зато Европска унија сада од Србије тражи да се ефикасније сузбијају ове две пошасти.

1. Узроци корупције у Републици Србији

Појаве као што су корупција и организовани криминал уопште су ризичне друштвене појаве које су производ друштвене и државне дезинтеграције и деструкције а које још више доприносе ерозији и разарању друштва и државе, угрожавајући личну и колективну безбедност и право на здраву животну средину.[322] Еколошки криминал је по својој природи неретко транснационалног карактера и може се јавити као посебна врста организованог криминала.[323]

У економском смислу транзиција првенствено значи приватизацију. Ако пођемо од једне од општеусвојених дефиниција корупције да је то искоришћавање општих друштвених вредности и интереса у личне сврхе и за личну корист, онда се с правом поставља питање, није ли сам процес приватизације по дефиницији једнак корупцији. То је првенствено зато што сам процес приватизације јесте једнак ономе што корупција по дефиницији јесте. Практично, оно што је до јуче било опште, заједничко, друштвено, од данас постаје "само моје". [324]

Политичка корупција, корупција на високом нивоу (engl. *grand corruption*), јавља се међу носиоцима политичке моћи у једној држави, тј. међу политичарима и високим државним функционерима који де факто врше власт. Политичка корупција зато представља један од најчешћих појавних облика корупције на високом нивоу.[325] Нерегулисана област финансирања политичких странака отвара знатне могућности различитих злоупотреба, односно догађа се оно што се у теорији назива "клијентелизмом", где је сваки политичар – посланик, или странка у

---

[321] Болест која је свеопшта, тј. која је захватила читав свет.

[322] http://www.evropskiuniverzitet_brcko.com/Zbornik2014_2.pdf 18.04.2016

[323] Бјелајац, Ж., Дашић, Д., Спасовић, М., (2011). *Еколошка политика Европске уније и њен кривично-правни оквир*, Међународна политика, Институт за међународну политику и економију, Београд, број 4, стр. 574.

[324] Шуковић, Д., (2006.), ''Корупција у приватизацији привреде Србије'', у зборнику радова *Борба против корупције у Србији*, Београд, стр. 117–128.

[325] Ћирић, Ј., ''Проблеми политичке корупције'', *Социолошки преглед*, бр. 4/2008, стр. 531–550.

целини, клијент свог богатог, моћног финансијера.[326] Уколико у једној тако важној области, као што је делатност политичких партија, постоји могућност коруптивног мешетарења, онда то изразито утиче на општу моралну слику и климу у друштву.[327] Сматра се да је веома важно регулисати област финансирања политичких странака[328] и да је важно за ту сврху обезбедити одговарајућа средства из буџета.[329]

О променама у вредносним оријентацијама, посебно младих у Србији, пише Д. Пантић, с тим што он указује на појаву већег оријентисања ка индивидуалистичким вредностима у односу на колективистичке вредности,[330] док неки истраживачи указују да се ту ради о "духу времена", који погодује директном ширењу корупције, али и проширењу перцепције корупције, па онда по систему "кад могу и кад то раде сви други, што не бих то радио и ја".[331] О кризи морала, нарочито код младих генерација, говоре многи, па тако и И. Шијаковић, истичући да та криза траје двадесетак година, да је утицај медија на ту кризу и развој нове моралности код младих људи од пресудног, негативног значаја.[332] Када данас говоримо о кризи морала, у ширем смислу можемо говорити и о негативном утицају неолиберализма, неолибералистичког концепта капитализма уопште на моралне проблеме данашњице.[333] У ствари, суштина читавог капитализма, а нарочито неолибералистичког концепта капитализма у којем је тржиште једини регулатор свега, јесте у себичности.[334] Јер, управо зато што су себични и раде само у свом сопственом интересу, а не у интересу неких других, друштва у целини, (као што је то случај у социјализму), људи и појединачно и као друштво у глобалу, увек желе више, стреме бољем и остварују напредак и добре

---

[326] правих и адекватних санкција, а више као једна морална категорија. Основни проблем је у томе, како то истичу и западни аналитичари, што законе треба да доносе и примењују, односно да спроводе санкције, они на које тај закон и треба да се односи, а то су сами политичари и њихове странке. (О томе и Александра Дрецун, ''Финансирање политичких странака – компаративно и позитивноправни аспект'' – у зборнику радова *Корупција основни појмови и механизми за борбу*, Београд, 2007. стр. 48.)

[327] О томе на пример и Зорица Радовић у чланку под врло индикативним насловом: *Новац у политици као демократско питање*, ''Страни правни живот'', бр.1–3/1996.

[328] Дрецун, А., ''Финансирање политичких странака – компаративно и позитивноправни аспект'' - у зборнику радова *Корупција основни појмови и механизми за борбу*, приредио Горан П. Илић, Београд 2007. стр. 4.

[329] О томе како је ово питање регулисано, након пада комунизма у свим земљама транзиције, Пољској, Чешкој, Словачкој, Мађарској, Словенији, Румунији, Бугарској, као и у балтичким републикама, видети у књизи: *Monitoring the EU Accession Process: Corruption and Anti-Corruption Policy*, ''Open Society Institute'', Budapest, 2002.

[330] Пантић, Д., (2000), ''Промене вредности и развој демократије у земљама транзиције'', у зборнику радова *Процеси демократизације у земљама транзиције*, Институт друштвених наука, Београд, стр. 98.

[331] Михајловић, С., (2007), "Порекло и природа корупције – победе Мамона и Левијатана" у зборнику радова *Померамо границе*, Институт друштвених наука, Београд, стр. 317.

[332] Шире видети на интернет страници: www.sijakovic.com/03/mladi+moral/ 18.04.2016

[333] E. S. Herman, ''Neoliberalism and Bottom-line Morality – Notes oh Greenspan, Rubin and the Party of Davos'' – доступно на интернет адреси: www.zmag.org/zmag/viewArticle/19835 18.04.2016

[334] Rand, A., (1993), *Врлина себичности*, "Стилос", Нови Сад, стр. 18.

резултате. Међутим, можда управо са појавом тзв. светске економске кризе, такве етичке концепције и размишљања бивају ипак доведени у питање. Многи, а међу њима и чувени економиста Џозеф Штиглиц, данас су спремни да актуелну светску економску кризу сагледавају управо као пораз "неолибералног тржишног фундаментализма".[335] Ово не само у економском, већ и у општедруштвеном, пре свега моралном смислу.[336]

Чини нам се да није спорно да је суштина у томе да се о корупцији, као и о демократији уопште, а то су два, без сваке сумње тесно повезана феномена, не може говорити на начин који подразумева сасвим прецизно бројање и мерење. Многи су спремни да и када говоре о корупцији, и када говоре о владавини права, и када говоре о демократији, употребе метафору по којој нема апсолутних категорија, већ је "владавина права" попут једног бесконачног степеништа које води до "врха", до идеала "владавине права", али исто тако и у супротном смеру, ка дну, ка "корупцији".[337]

Веза између корупције и људских права несумњиво постоји и она је вишезначна, поготову ако се пође од општеусвојене дефиниције корупције, коју употребљавају и Уједињене нације, дефиниције по којој је "корупција злоупотреба јавних овлашћења за приватну, личну корист".[338] У сваком случају, свака прича о корупцији има врло значајан и врло изразит политички контекст.

2. Социолошко правни аспект корупције у Републици Србији

У дефинисању социолошког аспекта корупције у Републици Србији неопходно је указати да је однос сиромаштва и корупције несумњиво веома сложен и вишедимензионалан. Феномен сиромаштва се веома често помиње као један од кључних узрока корупције, јер сиромаштво доводи до мењања реалне куповне моћи становништва, а сиромаштво је, у већој или мањој мери, готово општа одредница данашње Србије. Исто тако, истраживање емпиријских показатеља недвосмислено су показала да је корупција у Србији веома раширена и да су поједини резултати заиста веома забрињавајући. Показало се и да корупција неповољно утиче на сиромаштво, односно да је једна од њених основних последица да сиромашни постају још сиромашнији.

---

[335] Миљанић, Д., ''Пораз неолибералног тржишног фундаментализма'' – доступно на интернет адреси: www.danas.rs/dodaci/vikend/poraz_neoliberalnog_tržišnog_fundamentalizma.26html?news_id=148201, 18.04.2016

[336] Уосталом, појава масовних, огромних превара са пирамидалном штедњом баш у САД, говори да је управо неолибералистички јуриш на профит и лаку и брзу зараду (а свака зарада на берзанским шпекулацијама, која је иначе идеал просечног човека у неолибералном капитализму, јесте увек, бар помало проблематична са моралне тачке гледишта) таква појава је у приличној мери уздрмала Веберовски мит о капитализму и протестантизму. Видети М. Вебер, *Протестантска етика и дух капитализма*, Просвета, Београд 1981, стр. 124.

[337] Такву метафору употребљава и Слободан Вуковић, *Корупција и владавина права*, Београд, 2003.

[338] О томе шире видети на интернет адреси:

www.unimas.nl/default.asp?template=werkveld.htm&id=TE12QN4K7AOF3OK64511&taal=en 18.04.2016

Када је реч о социолошким узроцима корупције неопходно је истаћи да корупција повећава сиромаштво и највише погађа управо најслабије и незаштићене, јер их, сразмерно њиховим приходима, много више кошта, а неке им јавне услуге и потпуно онемогућава, јер не могу да плате корупционашке "тарифе". Корупција ствара и повећава неједнакост грађана у свакодневном животу: по питањима школовања, лечења, дозвола, набавки и сл. Корупција отвара врата организованом криминалу и разним мафијама.[339]

Савремени правни поредак, за који је карактеристична хипернормативна делатост законодаваца, не идентификује се више ни са једном уочљивом и опипљивом заједницом са којом би могао да се идентификује и грађанин појединац на кога се правне норме односе.[340] То је предуслов без кога појединац са својим поступцима не може да веже свест о користи и штети коју својим чињењем или нечињењем наноси другима. То је и предуслов сваке солидарности у друштву. Без такве свести и осећаја, правни поредак фигурира само као спољна сила коју намеће неко "други" или као грађанима страна морална претензија.

У правни узрок корупције спадају непримењивање, селективно примењивање прописа, постојање правних празнина, неусклађеност прописа итд.

Интерес, а са тим и императив сваке државе је да сузбије недопуштена понашања појединаца и група и да их принуди да своја овлашћења и надлежности у поступању врше у границама законом прописаним, или предвиђеним у другим подзаконским општим актима. Свако прекорачење или злоупотребу ових овлашћења држава проглашава забрањеним, противправним и кажњивим.

Транзициони процеси целог друштвено-економског система у Србији увек наносе "ломове" у моралу и начину живљења. Све то довело је до зачајних промена система вредности, схватања и владања у друштву. У данашњем времену новац, више него икад до сада, задобија улогу мерила вредности и као такав везује се за сваки део нашег живота. Сведоци смо великог раслојавања у нашем друштву, а један од основних узрока је управо корупција.[341] У зависности од фактора који се фаворизују у објашњавању корупције разликујемо и више приступа њеном проучавању. Често се истиче и говори о постојању микроприступа у чијем средишту посматрања је појединац, макро приступа – који полази од утицаја групе, и системског приступа. Индивидуални приступ, који се може изједначити и са микроприступом, подразумева да су индивидуалне карактеристике припадника организације одговорне за јављање корупције. С друге стране, према групном приступу за јављање појаве пресудни су организацијски и друштвени фактори. У сложеној ситуацији индивидуално-психолошких и организацијских фактора пре свега настаје или нестаје одређена коруптивна спремност појединца. Јасно је да је централизована корупција много опаснији вид и да је много теже борити се са њом. Субјекти који су носиоци децентрализоване корупције немају велику друштвену моћ и ова корупција не може бити широко раширена појава у ситуацији када државни врх није корумпиран.

Када је у питању перцепција институција у контексту њихове угрожености корупцијом

[339] Шимац, Н., (2004), *Против корупције: стара пошаст, нове опасности*, Загреб, стр. 9. Шире на интернет адреси: http://www.udd.hr/protiv/protivkorup.padf 18.04.2016

[340] Са становишта развојне психологије, неопходан услов је да код појединаца постоји способност да преузме туђу перспективу, да се стави у туђ положај.

[341] Вуковић, С., 2003. и 2005, и Стојиљковић, М., 2013.

занимљиво је истаћи да су 2004. године, политичке странке, парламент и законодавство, полиција и правосуђе најугроженији овом врстом криминогене делатности.[342] Међутим, када се ради о угрожености корупцијом сектора и институција искуство по том питању 2012. године било је нешто другачије.[343] Посебно је, из наведених података, занимљиво како корупција утиче на поверење у поједине професије и институције. Грађани перципирају висок ниво корупције у практично свим државним институцијама и јавним службама са којима свакодневно долазе у контакт. У првих десет категорија више од 60% испитаника сматра да постоји корупција, а предњаче политичке партије, здравствени систем, као и царинске службе и целокупно правосуђе (судије, тужиоци) као и други државни органи (осим пореске управе која се налази на самом зачељу листе).

Да је лично дало мито у некој ситуацији изјаснило се 14% испитаника у истраживању 2012. године, 74% признало је да су то учинили једном или чак више пута у последња три месеца, док се је 35% изјаснило да знају неког из окружења ко је дао мито.

У највећем броју случајева мито је дат лекарима (61 одсто), затим полицајцима (18 одсто) и државним службеницима (9 одсто). Доктори се у 2012. години чешће спомињу него годину дана раније. Просечна вредност мита је 103 евра, што је мање од свих досадашњих истраживања, а то је последица теже финансијске ситуације и ограничења.[344]

Истраживање TNS – UNDP 2010. године је најдетаљније када је реч о перцепцији институција у Србији.[345] Од десет водећих институција са најгорим рејтингом пола су институције за примену закона, почев од политичких партија до органа за спровођење закона. Судије, тужиоци и полицајци су, тим редоследом, рангирани негативно. Ако се овоме дода и адвокатура, која је функционално директно повезана са применом закона, приметно је дубоко неповерење према целокупном правосудном систему. Негативнију перцепцију имају само политичке странке и здравство. Сличну перцепцију наводи и извештај Беговића и других,[346] мада се редослед разликује. Највећи индекс перцепције корупције у време истраживања 2006. године имали су правосуђе и водећи државни званичници – 73% и 67%, здравствени систем је имао 58%, и за царину и полицију (65 и 62%, исти резултати и после пет година). Узимајући у обзир, међутим, дуготрајну негативну перцепцију ових професија током низа година, може се говорити о проблему дуготрајне негативне репутације.[347]

Грађани не верују да ће у ближој будућности доћи до значајнијих промена када је реч о

---

[342] *Извор*: *Transparency International Global Corruption,* Barometar 2004. Сектори и институције највише угрожене корупцијом.

[343] *Извор: Дневне новине "Блиц" 30. септембар 2012. године. Истраживање Агенције "TNS medium galup" о корупцији у Србији 2012. године.*

[344] Ибид.

[345] Petrus C. Van Duyne, Elena Stocco и Јелена Димитријевић, (2012), *Политика борбе против корупције у Србији*, Tilburg University и ВДС – Виктимолошко друштво Србије, Београд, стр. 25.

[346] Беговић, Б. и др, (2007.), *Корупција у Србији пет година касније*, Центар за либерално-демократске студије, Београд, стр. 38-39.

[347] Тривуновић, М., et al., (2007.), *Корупција у Србији 2007. Поглед на проблеме и стање реформи*. Београд, Bergen, Chr. Mishelsen Institute, p. 21.

сузбијању корупције у Србији. Чак 81% мисли да ће ситуација бити иста или гора, док се 19% нада побољшању, односно смањењу корупције. Влада (49%) и полиција (44%) су означене као главне институције које би морале да се озбиљније позабаве и делају на спречавању и кажњавању корупције.[348] Истовремено, идентификован је читав низ проблема који према мишљењу грађана стоје на путу ефикасног сузбијања корупције. На врху те листе су следећи чиниоци: неадекватна контрола над јавним службама; распрострањена корупција у телима која спроводе законе; корупција је устаљена пракса решавања проблема без обзира на законска решења; недостатак политичке воље да се корупција искорени итд.[349]

ЗАКЉУЧАК

Кратак пресек овог истраживања недвосмислено показује да су грађани Србије свесни постојања и распрострањености корупције, као и да су у многим ситуацијама имали лична искуства везана за давање мита да би остварили неко своје право које им иначе припада. Иако је сасвим сигурно да су многи грађани своје одговоре дали под општим утиском лошег квалитета живота и неспособности државе да реши нека основна питања која их муче, као и поистовећујући многе друге појаве са корупцијом или претпостављајући њено постојање на основу утицаја медија и непосредне околине, овај извештај делује забрињавајуће јер јасно показује дубину и вишедимензионалност проблема, као и недостатак поверења у институције које би њиме морале да се баве.

Неприкосновено прво и друго место по степену корупције, без промена, и даље држе политичке партије и здравство. Такође, судије, тужиоци и полицајци су, тим редоследом, рангирани негативно. То је последица целог корумпираног система, јер корупција почиње од врха, па иде до најситнијих облика са којим се управо грађани непосредно сусрећу. Грађани не верују да ће у ближој будућности доћи до значајнијих промена када је реч о сузбијању корупције у Србији. Истовремено, идентификован је читав низ проблема који према мишљењу грађана стоје на путу ефикасног сузбијања корупције. На врху те листе су следећи чиниоци: неадекватна контрола над јавним службама; распрострањена корупција у телима која спроводе законе; корупција је устаљена пракса решавања проблема без обзира на законска решења; недостатак политичке воље да се корупција искорени итд. Истовремено, испитаници сматрају да кривично-правни систем и полиција имају улогу у спречавању корупције, али с друге стране, налазе да су обе институције сувише корумпиране (тужиоци 69%, судије 67% и полиција 64%) да би остварилe ту улогу. Корупција је заиста прекршај који се веома ретко пријављује: свега 14,5 одсто испитаника је изјавило да би пријавило органима ако би им неко тражио мито. Међу њима 28 одсто сматра мито изразом захвалности, док 20 одсто не би пријавило због користи коју су имали од подмићивања. Један мали део не пријављује зато што је то "уобичајена пракса", а 35 одсто сматра пријављивање полицији бесмисленим: "Кога је брига". На тај начин перцепција ствара стварност која онда још више учвршћује перцепцију. Потпуно идентична ситуација је и са кривичним делима злоупотребе

[348] *Serbia Corruption Benchmarking Survey*, Analytical Report, United Nations in Serbia, Београд, 2009 Други круг истраживања спроведен је током марта 2010. године

[349] Ибид, стр. 10.

службеног положаја и крвичним делом трговина утицајем.

Имајући то у виду Србија је 2005. и 2013. године донела Националну стратегију за борбу против корупције и Акциони план за њено спровођење, који чине темељне документе за супротстављање корупцији у Републици Србији. Кључни елементи на којима се заснива Национална стратегија за борбу против корупције су: 1) ефикасна примена антикорупцијских прописа, 2) превенција – отклањање могућности за корупцију и 3) подизање свести и образовање јавности, ради јавне подршке ради спровођења антикорупцијске стратегије. Истовремено се даје и приступ овом проблему од стране Европске уније. Поред тога, истакнуто је да је најефикаснија мера коју једна држава може предузети у борби против корупције развијање свеобухватне стратегије и акционог плана антикорупцијске борбе. За ефикасну борбу против корупције битно је да у држави постоји законодавни систем и снажне институције које ће ове законе спроводити.

ЛИТЕРАТУРА

1. Беговић, Б. и др, (2007.), *Корупција у Србији пет година касније*, Центар за либерално-демократске студије, Београд
2. Бјелајац, Ж., Дашић, Д., Спасовић, М., (2011.), *Еколошка политика Европске уније и њен кривично-правни оквир*, Међународна политика, Институт за међународну политику и економију, Београд, број 4.
3. Вебер, М., (1981.), *Протестантска етика и дух капитализма*, Просвета, Београд.
4. Вуковић, С., (2003.), *Корупција и владавина права*, Београд.
5. *Дневне новине "Блиц" 30. септембар 2012. године. Истраживање Агенције "TNS medium galup" о корупцији у Србији 2012. године.*
6. Дрецун, А., (2007.), "Финансирање политичких странака – компаративно и позитивноправни аспект" – у зборнику радова *Корупција основни појмови и механизми за борбу*, приредио Горан П. Илић, Београд.
7. Михајловић, С., (2007), "Порекло и природа корупције – победе Мамона и Левијатана" у зборнику радова *Померамо границе*, Институт друштвених наука, Београд.
8. Миљанић, Д., "Пораз неолибералног тржишног фундаментализма" – доступно на интернет адреси: www.danas.rs/dodaci/vikend/poraz_neoliberalnog_tržišnog_fundamentalizma.26html?news_id=148201, 18.04.2016
9. *Monitoring the EU Accession Process: Corruption and Anti-Corruption Policy*, "Open Society Institute", Budapest, 2002.
10. Пантић, Д., (2000), "Промене вредности и развој демократије у земљама транзиције", у зборнику радова *Процеси демократизације у земљама транзиције*, Институт друштвених наука, Београд.
11. Petrus C. Van Duyne, Elena Stocco и Јелена Димитријевић, (2012), *Политика борбе против корупције у Србији*, Tilburg University и ВДС – Виктимолошко друштво Србије, Београд
12. Радовић, З., (1996.), *Новац у политици као демократско питање*, "Страни правни живот", бр. 1–3.
13. Rand, A., (1993), *Врлина себичности*, "Стилос", Нови Сад.

14. *Serbia Corruption Benchmarking Survey*, Analytical Report, United Nations in Serbia, Београд, 2009 Други круг истраживања спроведен је током марта 2010.
15. *Transparency International Global Corruption*, Barometar 2004. Сектори и институције највише угрожене корупцијом.
16. Шуковић, Д., (2006.), "Корупција у приватизацији привреде Србије", у зборнику радова *Борба против корупције у Србији*, Београд.
17. Herman, E.C., "Neoliberalism and Bottom-line Morality – Notes oh Greenspan, Rubin and the Party of Davos" – доступно на интернет адреси: www.zmag.org/zmag/viewArticle/19835 18.04.2016
18. Ћирић, J., (2008.), "Проблеми политичке корупције", *Социолошки преглед*, бр. 4.
19. Шимац, Н., (2004), *Против корупције: стара пошаст, нове опасности*, Загреб, Шире на интернет адреси: http://www.udd.hr/protiv/protivkorup.padf 18.04.2016
20. http://www.evropskiuniverzitet_brcko.com/Zbornik2014_2.pdf 18.04.2016
21. www.sijakovic.com/03/mladi+moral/ 18.04.2016
22. www.unimas.nl/default.asp?template=werkveld.htm&id=TE12QN4K7AOF3OK64511&taal=en 18.04.2016

Tijana Janković, Doc.dr Tatjana Janovac, Svjetlana Kalinić, Aleksandra Škobalj

Fakultet za primenjeni menadžment, ekonomiju i finansije

Negativan uticaj mobinga na poslovanje organizacija

Apstrakt:
Tranzicija, loša ekonomska situacija, kao i negativne kadrovske politike nameću sistem pogrešnih vrednosti kojim se grubo vređaju prava zaposlenih. Kao posledica ovih negativnih promena sve je veći broj žrtava mobinga. Mobing kao specifični oblik ponašanja na radnom mestu predstavlja široko rasprostranjenu pojavu čije se posledice odražavaju na socijalno okruženje, radnu efikasnost i na pojedinca koji je žrtva agresije.
Kada se govori o produktivnosti, kao i ostvarivanju organizacijskih ciljeva sa aspekta posmatranja najvažnijeg faktora-ljudskih resursa, veoma je važno sagledati ovaj novo definisan, ali i odavno postojeći problem.
Cilj ovog rada jeste da ukaže na negativan uticaj mobinga kako na pojedinca, radno okruženje, tako i na efikasnost poslovanja organizacija.

Ključne reči: mobing, žrtve mobinga, posledice mobinga, efikasnost poslovanja.

Abstract:
Transition, poor economic situation, as well as negative personnel policies impose a system of false values which roughly violate the rights of employees. As a result of these negative changes in an increasing number of victims of mobbing. Mobbing as a specific form of behavior in the workplace represents a widespread phenomenon whose consequences are reflected in the social environment, work efficiency and the individual who is the victim of aggression.
When we talk about productivity as well as achieving organizational goals in terms of observing the most important factors-human resources, it is important to look at the new defined, but long existing problem.
The aim of this paper is to point to the negative impact of mobbing on how individual working environment and on the efficiency of business organizations.
Keywords: mobbing, victims of mobbing, mobbing consequences, efficiency of operations.

UVOD

Problem koji je sve prisutan kako u organizacijama, tako i u društvu uopšte, jeste "novi" socijalni fenomen "starih korena". **Naziv mobing potiče od engleskog** glagola **"to mob", što znači** nasrnuti u masi, bučno navaliti na nekog, tj. od imenice **"mob"**– koja znači rulja, gomila. Koristi se i izraz "bullying" koji se odnosi uglavnom na slično ponašanje između dece u školi.
Mobing se obično manifestuje kroz incidente koji se ponavljaju ili ponašanje koje vređa, zastrašuje, degradira ili ponižava određenu osobu ili grupu. **Za radnu organizaciju mobing je kao rak: počinje sa jednom malignom ćelijom, ali se brzo širi i uništava sve vitalne elemente radne sredine.**

Mobing je oblik ponašanja na radnom mestu, kojim jedna osoba ili više njih periodično ili permanentno psihički ponižava drugu osobu sa ciljem ugrožavanja njenog ugleda, časti, ljudskog dostojanstva i integriteta, sve do eliminacije s radnog mesta. Nastanku mobinga na radnom mestu doprinose nedovoljno transparentna atmosfera, jaka hijerarhija, nedostaci u internom informisanju, neadekvatno ponašanje rukovodstva, nedovoljno razgraničena nadležnost i podela zadataka, nedostaci u rukovođenju personalom, potiskivanje konflikata. Veoma važan uzrok ove pojave svakako je i loša radna klima u kojoj vladaju zavist, zloba, neprijateljstvo i pritisci. Mobing se javlja i kao posledica nedostatka komunikacijskih veština menadžmenta i nesposobnosti da se kvalitetno odgovori zahtevima dobrog rukovođenja.
Mobing trajno remeti odnose među ljudima na radnom mestu i ostavlja druge teške posledice. Na primer, iako nisu direktno izloženi mobingu, zaposleni koji posmatraju odvijanje mobinga takođe trpe u toj situaciji jer ne znaju kako da odreaguju i sami u strahu da ne postanu žrtve mobera a radno vreme umesto za rad služi za nalaženje načina da se mobing izbegne. Ili se nasuprot tome, koristi za smišljanje novih aktivnosti mobinga ako su zaposleni ”produžena ruka” mobera. Zato se i kaže da gde ima mobinga, nema produktivnosti.

POJAM I FAZE MOBINGA

Mobing najviše sličnosti ima sa ratnom strategijom koja koristi različite načine psiho terora. Prvo prepoznavanje ove pojave je zabeleženo 1976. godine kada je američki psihijatar Kerol Brodski (Caroll Brodsky) prijavila nekoliko slučajeva psihičkih zlostavljanja na radnom mestu i svrstala ih u kategoriju profesionalnih bolesti.
U nauci termin mobing prvi put koristi Konrad Lorenc (1903-1989), nobelovac austrijsko-nemačkog porekla, opisujući njime ponašanje među pticama i životinjama, povezujući ga sa instinktima koji imaju koren u Darvinovskoj borbi za opstanak. Najilustrativniji primer je čopor vukova koji odabira najslabijeg člana, etiketira ga kao nepoželjnog i počinje da ga proganja. Proganjanje se ne zaustavlja dok žrtvu ne isteraju iz čopora, što u životinjskom svetu često predstavlja smrtnu presudu.
Heinz Leymann kao vodeći stručnjak (uveo reč “mobbing” u naučni vokabular) daje sledeću definiciju: “psihički teror ili mobbing je neprijateljski ili neetički vid komunikacije koji potiče od jedne ili više osoba, sistematski je usmeren protiv pojedinca koji se zbog toga nalazi u bespomoćnoj i nezaštićenoj poziciji koje se ne može osloboditi zbog postupaka mobinga koji se neprestano ponavljaju. Ovi postupci se vrše često (najmanje jednom nedeljno) i tokom dužeg vremenskog perioda (najmanje 6 meseci). Usled čestog ponavljanja i dugog trajanja naprijateljskog ponašanja dolazi do posledica mentalne, psihomatske i socijalne prirode.[350]
U Zakonu socijalne modernizacije Francuske iz 2002.godine, mobing je definisan kao psihičko maltretiranje koje se ponavlja putem akcija kojima je cilj ili posledica degradacija radnikovih radnih uslova, koje mogu prouzrokovati napad i naneti štetu ljudskim pravima i ljudskom dostojanstvu, uticati na fizičko i mentalno zdravlje ili kompromitovati žrtvinu profesionalnu budućnost.”[351]
Švedska nacionalna služba za zaštitu i higijenu na radu (Swedish National Board of Occupational Safety and Health) definiše mobing koristeći pojam viktimizacija, kao “ponavljanje izrazito negativne ili radnje

[350] Leymann, H., The Mobbing Encyclopedia, http://www.leymann.se/English/12100E. HTM.
[351] Kostelić-Martić A. (2005) Mobing: psihičko maltretiranje na radnome mjestu, Zagreb: Školska knjiga, str.2.

vredne prekora koje su na uvredljiv način usmerene protiv zaposlenih pojedinaca i mogu dovesti do toga da ovi zaposleni budu isključeni iz zajednice na radnom mestu."[352]

Međunarodna organizacija rada (ILO) određuje mobing kao "uvredljivo ponašanje koje se manifestuje kao osvetoljubivi, surovi, zlonamerni ili ponižavajući pokušaji da se sabotira jedan ili grupa zaposlenih. Udružuje se protiv određenog saradnika, odnosno on se mobinguje, i izlaže psihičkom uznemiravanju. U mobing spadaju stalne negativne primedbe ili kritike, koje izoluju neku osobu u socijalnom pogledu, kao i kancelarijski tračevi ili širenje lažnih informacija". [353]

Definicija mobinga iz *Zakona o sprečavanju zlostavlja na radu glasi:* „**Zlostavljanje**, u smislu ovog zakona, jeste svako aktivno ili pasivno ponašanje prema zaposlenom ili grupi zaposlenih kod poslodavca koje se ponavlja, a koje za cilj ima ili predstavlja povredu dostojanstva, ugleda, ličnog i profesionalnog integriteta, zdravlja, položaja zaposlenog i koje izaziva strah ili stvara neprijateljsko, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje, pogoršava uslove rada ili dovodi do toga da se zaposleni izoluje ili navede da na sopstvenu inicijativu raskine radni odnos ili otkaže ugovor o radu ili drugi ugovor.[354]

S obzirom na smer akcije, mobing može biti vertikalan i/ili horizontalan.

U prvom slučaju pretpostavljeni može da zlostavlja jednog podređenog ili jednog po jednog dok ne uništi čitavu grupu, kada se govori o strateškom "bossing-u".

U drugom slučaju se javlja između radnika koji su u jednakom hijerarhijskom položaju, te ih vodi osećaj ljubomore zavisti ili ugroženosti. [355]

Proces mobinga odvija se u više faza, koje prema modelu Heinza Leymanna[356] podrazumevaju: 1.svakodnevne konflikte; 2.početak mobinga i psihičkog terora; 3.greške i zloupotrebe, često i nelegalne, od strane odgovornih za ljudske resurse; 4.isključenje sa radnog mesta.

Jedan broj autora razradio je navedene četiri faze, pri čemu je uvedena i "situacija 0" koju karakterišu konflikti čiji cilj nije da se neko uništi, već da se zauzme bolje mesto i uzdigne se iznad ostalih zaposlenih. U stručnoj literaturi navodi se "italijanski model" koji se sastoji iz sledećih faza: ciljani konflikt, početak mobinga, zloupotreba odgovornih, pogoršanje psihičkog i fizičkog zdravlja žrtve mobinga do isključenja iz radne sredine (dobrovoljno, prevremenim odlaskom u penziju, razvoj opsesivnog ponašanja, napadi na mobera, samoubistvo)[357]

KO SU MOBERI?

Moberi su osobe koje deluju moćno i autoritativno, ali su u suštini duboko nezadovoljne sobom, svojom karijerom i sposobnostima, zbog nedovoljne stručnosti i kompetentnosti. Mobere karakteriše veliki strah. Oni su nesigurni, imaju slabu ličnost i drugi ljudi i moć su im potrebni da bi sebi dali na značaju.

Obično se radi o duboko frustriranim ličnostima, nesposobnim da reše ili saniraju sopstvene konfliktne situacije. Psiholozi su došli do zaključka das u ovakve ličnosti obično nekreativne, bez smisla za

[352] Ordinance of the Swedish National Board of Occupational Safety and Health containing Provisions on measures against Victimization at Work, Ordinance AFS 1993:17. http://www.bullyonline.org/action/victwork.htm.

[353]The International Labour Organization (ILO) (1998) When working becomes hazardous, S. 2,http://www.ilo.org/public/english/bureau/inf/magazine/26/violence.htm

[354] Zakon o sprečavanju zlostavljanja na radu ("Sl. glasnik RS", br. 36/2010)

[355] Jankovic, N., Jovanovic, A., "Licnost", Beograd, 2009, str.58

[356] Leymann H. (1996) The Content and Development of Mobbing at Work. The European Jornal of Work and Organizational Psyhology 5(2):230-250; Leymann H. (1998) The Mobbing Encyclopedia, www.leymann.se.

[357] Kostelic-Martić A. (2005) Mobing: psihičko maltretiranje na radnome mjestu, op.cit.,str 69.

uključivanje u svet igre, lišene osećanja za ljubav, bez empatije prema drugom ljudskom biću, bez istinskog zadovoljstva i bez spontanosti u međuljudskim odnosima. To su najčešće dosadni, teški i isprazni ljudi. Iza prepotencije takvog šefa skriva se impotencija u najširem smislu ovog pojma. Tu se frustracija prikriva agresijom. [358]

Četiri moguća profila zlostavljača:

1.*Željan pažnje:* preteranom ljubaznošću nastoji da održi autoritet, emocionalno je nezreo, selektivno je ljubazan prema novoj žrtvi, iskorišćava saradnike, često se samosažaljeva, ako ga otkriju, tvrdi da je sam žrtva, kad ga pozovu na odgovornost, konfabulira i svaljuje krivicu na druge, želi da je uvek u centru pažnje.

2. *Imitator:*nije profesionalno kvalifikovan, ali tvrdi da jeste jer se nalazi u blizini profesionalaca, često glumi profesiju kojom bi želeo da se bavi i očekuje zasluge koje mu "pripadaju", manipulativan je i iritabilan, često preti saradnicima, glumi odanost nadređenima, ali ih odbacuje nakon što ih iskoristi.

3. *Guru*: uspešan je na uskom polju svoje stručnosti, priznat od saradnika i kao takav egoističan i zlostavljajući prema svima za koje misli da ga ugrožavaju, emocionalno hladan, uglavnom muškog pola, ponekad preterano uredan i organizovan (opsesivan), svoje greške pripisuje drugima.

4. *Psihopata ili sociopata*: agresivan i arogantan prema žrtvama, a prema ostalima drag i ljubazan, hladan i proračunat, dobar glumac, ne priznaje zakone i moralne norme, sklon kriminalnim aktivnostima, oni koji ga otkriju odmah postaju njegove žrtve i sva svoja (ne)dela prebacuje na njih, ne pokazuje empatiju, sažaljenje i krivicu.[359]

Najčešći postupci mobera mogu se svrstati u četiri grupe:

1. ***Napade na mogućnost adekvatnog komuniciranja* – nadređeni i/ili kolege ograničavaju mogućnost izražavanja žrtve; žrtva se prekida u razgovoru; odbijaju se neverbalni kontakti sa žrtvom (izbegavaju se pokledi, ne primećuju se znakovi npr.dizanje ruke itd.)**
2. ***Napade na mogućnost održavanja socijalnih odnosa* –** žrtva se izoluje, niko joj se ne obraća, svi se ponašaju kao da žrtva ne postoji, žrtva je premeštena u prostoriju daleko od kolega, ne poziva se na zajedničke sastanke, neformalna druženja i sl.
3. ***Napade na ličnu reputaciju-*** izmišljaju se priče o žrtvi i njenom privatnom životu, izložena je ogovaranju, ismejavanju, negativnim komentarima ličnih karakteristika itd.
4. ***Napade na kvalitete profesionalnog rada* –** stalne kritike i prigovori, vređanja, preterana kontrola, stalna kažnjavanja i niska ocena rada, zadaju se radni zadaci i oduzimaju joj se sredstva za rad npr telefon, računar (sindrom "praznog stola"), zadaju joj se zadaci neprilagođeni profesionalnoj kvalifikaciji (zadaci su ili previše jednostavni ili preteški i zahtevaju od žrtve sposobnosti koje ona nema – cilj je naterati žrtvu da pogreši.), zatrpavanje zadacima i određivanje kratkih rokova (sindrom "punog stola"), stalno menjanje radnih zadataka.
5. ***Napade na zdravlje* – žrtva se prisiljava da obavlja zadatke koji narušavaju njeno zdravlje, ne dopuštaju se godišnji odmori i slobodni dani, preti se fizičkim napadima, sekusualno se uznemirava.** [360]

[358] Kosović, D., „Stres", Beograd, 2008, str. 261
[359] Jankovic, N., Jovanovic, A., "Licnost", Beograd, 2009, str.59
[360] Jankovic, N., Jovanovic, A., "Licnost", Beograd, 2009, str.58

POSLEDICE MOBINGA

Svako zlostavljanje, pa tako i ono na radnom mestu, nosi rizik trajnog oštećenja zdravlja. Intenzitet i vrsta posledica zavisi od tri kategorije faktora: intenziteta mobinga, dužine njegovog trajanja i karakteristike žrtve (crta ličnosti). Zdravstvene tegobe se javljaju na tri nivoa funkcionisanja:

1. U socijalno – emocionalnoj ravni – Poremećaji raspoloženja kao što su depresija, anksioznost, krize plača, opsesivna ideacija (stalno razmišljanje o problemu), osećaj depersonalizacije, napadi panike, socijalna izolacija, nedostatak interesa za druge ljude ili članove porodice, emocionalna zaravnjenost.
2. U somatskoj ravni – Glavobolje, poremećaji spavanja, osećaj gubitka ravnoteže s vrtoglavicom, poremećaji u organima varenja, osećaj pritiska u grudima, nedostatak vazduha, srčane smetnje, promene na koži, smanjenje kinestetičke osetljivosti.
3. U bihejvioralnoj ravni (poremećaji ponašanja) – agresivnost (hetero ili autoagresija), pasivizacija (npr.hipersomnija), poremećaj ishrane (smanjenje ili povećanje apetita), zloupotreba alkohola, cigareta, lekova, seksualne disfunkcije (npr.smanjenje seksualne želje i poremećaj u seksualnoj aktivnosti).[361]

Kod žrtava mobinga u početku se javlja samookrivljavanje (" ne razumem zašto se to meni događa") i osamljenost. Često žrtve mobinga o tome nikom ne pričaju, čak ni porodici, ni prijateljima, iz straha da im se neće verovati ili čak biti od njih označeni kao krivci za ta događanja. Ako se to zaista i desi, onda se tu radi o dvostrukom mobingu, jer žrtva koja je svakodnevno mobingovana na radnom mestu, ne dobija potrebnu podrsku niti kod porodice niti kod prijatelja, već je umesto toga napadnuta i od njih što je još više uništava. Kod takvih žrtava mobinga može se javiti i tzv. opsesivna ideacija, to jest žrtva stalno i jedino razmišlja o onome što je muči. Kod dugotrajnog mobinga, ukoliko ne reaguje na njega, žrtva postaje pasivna, ne realizuje svoje planove, oseća se frustrirano i anksiozno i gubi samopoštovanje.Švedski psiholog, stručnjak za mobing je ustanovio da je 1996. god u Švedskoj bilo 20 % samoubistava koja su bila povezana sa mobingom, a u Italiji 1999. je 13 % samoubistava bilo povezano sa mobingom. Zato žrtve mobinga zaslužuju adekvatnu društvenu zaštitu, jer im mobing ometa mogućnost normalnog života i rada, što može imati i tragične posledice, s obzirom da žrtve razvijaju simptome koji zahtevaju intervenciju na više nivoa: od podrške u ostvarivanju njihovih prava do emocionalne podrške, a ponekad i psihoterapije.

Po rečima dr Tugomira Popovića iz kabineta za neuropsihijatriju Doma zdravlja u Nišu, prema statistici iz EU, jedna od stotinu mobingovanih osoba se odlučuje na samoubistvo, mnogi napuste to radno mesto, dok većina trpi ozbiljne zdravstvene posledice koje se često završavaju teškim psiho-fizičkim oštećenjima ili čak smrću, a u konačnom zbiru žrtve su i porodice mobingovanih, ali i čitavo društvo.

U Svetskoj zdravstvenoj organizaciji (WHO) priznata je dijagnoza, koja se javlja kao posledica mobinga, pod nazivom posttraumatski stresni poremećaj. Klinička slika psihičkog poremećaja izazvanog mobingom često odgovara trajnoj promeni ličnosti. Najviše je nalik posttraumatskom stresnom poremećaju (što je prepoznato i u WHO) s prevagom opsesivno-depresivnog sindroma, a obuhvata neprijateljstvo i nepoverenje prema okolini, stalni osećaj napetosti, iscrpljenosti, demoralisanost zbog ponižavanja, omalovažavanja i odbačenosti. Ovakav poremećaj osobnosti vodi u izolaciju, osamljenost,

[361] Jankovic, N., Jovanovic, A., "Licnost", Beograd, 2009, str.60

pasivizaciju, bolest i zavisnost o psihofarmacima, što znači da čovek postaje teret i porodici i društvu, umesto da bude koristan i sebi i svojoj porodici i društvu.[362]

Sa psihološkog stanovišta, fenomen mobinga se posmatra kao jedan od mnogobrojnih uzročnika stresa. On u organizmu izaziva iste reakcije kao i svaki drugi stres, što znači da ugrožava odbrambeni mehanizam organizma koji potom lakše i češće oboljeva. Naravno, izgledi za saniranje posledica ovog stresa, kao i kod stresova izazvanih drugim vrstama trauma, daleko su bolji ukoliko pacijent potraži i dobije pomoć na vreme, jer terapijom mogu da se spreče ozbiljnije posledice, samoubistva i tragedije.

KAKO SE BORITI PROTIV MOBINGA?

Rizik za nastajanje mobinga u radnoj organizaciji redukuje se preko sledećih 12 komponenti:

1.Mora da postoje jasni ciljevi organizacije izraženi kroz zajedničku misiju i viziju u koju su uključeni svi zaposleni,

2.Čista i jasna organizaciona struktura na svim nivoima,

3. Precizan opis svakog pojedinog posla, odnosno radnog mesta,

4.Utvrđeni etički standardi i razumljiva, jasna, stabilna, poštena i jednostavna politika ponašanja,

5.Disciplinske mere,

6.Obuka zaposlenih o njihovoj ulozi u postizanju ciljeva organizacije,

7.Nove radnike treba birati ne samo na osnovu njihovih tehničkih kvalifikacija, nego na osnovu niova njihove emocionalne inteligencije (sposobnost rada u timu, sposobnosti rešavanja konflikata, podnošenja različitih opterećenja, personalni kvaliteti i sl.),

8.Neophodni su treninzi i stalna edukacija radi napredovanja i razvoja osoblja,

9.Komunikacija mora biti otvorena, iskrena , delotvorna i pravovremena,

10.Obezbeđivanje najvišeg mogućeg nivoa uključenosti zaposlenih u postizanje ciljeva organizacije (participaranje, kreiranje, donošenje odluka, ovlašćenja),

11.Razvijanje mehanizama za rešavanje konflikata na svim nivoima,

12.Izrada Programa procene rizika za nastanak mobing ponašanja. [363]

Prevencija mobinga može biti organizovana na tri načina, kao primarna, sekundarna i tercijalna prevencija.[364], [365]

Cilj *primarne prevencije* jeste sprečiti pojavu novih patoloških slučajeva uzrokovanih stresom i mobingom, a da bi se to postiglo potrebno je: optimizirati radni ambijent i radno vreme, stvoriti jasne uslove rada, podupreti učestvovanje u stvaranju i deljenju radnih ciljeva, aktivirati stalni proces razmene informacija u oba smera (odozgo prema dole i obrnuto), davati važnost upravljanju ljudskim potencijalima adekvatnim osposobljavanjem i usavršavanjem, projektovati radne zadatke prilagođene coveku, promovisati radnu kulturu koja daje prednost poštovanju ljudskog dostojanstva, obeshrabrujući svaki oblik psihičkog nasilja, edukovati i informisati sve zaposlene o stresu, mobingu i njegovim posledicama (od direktora do niskokvalifikovanog radnika), izraditi dokumente u kojima kompanija

---

[362] Dr. Praštalo, R., "Mobbing izjeda naše društvo kao kancer", 2010, dostupno na sajtu http://dijaspora.wordpress.com>mobing , pristupljeno 21.04.2016.

[363] Jankovic, N., Jovanovic, A., "Licnost", Beograd, 2009, str.61

[364] ISPESL, Agenzia europea per la sicurezza e la salute sul lavoro (2002) Lo stress in ambiente di lavoro. Lenee guida per datori di lavoro e responsabili dei servizi di prevenzione, Roma: ISPESL.

[365] Di Martino, V., Hoel, H., Cooper, C.L. (2003) Preventing violence and harassment in the workplace, Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.

upozorava radnike da se neće tolerisati neetična ponašanja i diskriminacija, radni ugovori morali bi sadržavati klauzule koje regulišu mobing i navode kazne za svako kršenje pravila.
Kada je mobing već započeo, može biti teško držati ga pod kontrolom ako se odmah ne preduzmu efikasne mere. U okviru *sekundarne prevencije* vrlo važnu ulogu mogu imati savetnici od poverenja i medijatori. Savetnik od poverenja je osoba koja je zaposlena unutar kompanije ili je spoljašnji saradnik koji ima zadatak saslušati svakoga ko se smatra žrtvom mobinga. Medijator (posrednik)ima ulogu da u procesu posredovanja, u kome kao nepristrana osoba, nudi osobama u konfliktu mogućnost da se sastanu i da ponište razlike, da pregovaraju o rešenjima, uporede različite pozicije, iskažu emocije. Posredovanju nije cilj pronaći žrtvenog jarca, nego omogućiti osobama u konfliktu da se bolje razumeju, analiziraju šta se dogodilo i definišu zajedničke tačke koje će im omogućiti da nastave zajedno raditi ili da se udalje u klimi uzajamnog poštovanja.
Budući da mobing može uzrokovati vrlo teške posledice za žrtvu, moraju se preduzeti mere koje će žrtvi mobinga pomoći da što brže ponovno uspostavi psihofizičko zdravlje i povrati uništeno dostojanstvo. Stoga, *tercijalnu prevenciju* karakteriše sledeće:
-Rana dijagnoza uticaja mobinga na zdravlje može pomoći u smanjivanju posledica na individualnoj, porodičnoj i socijalnoj osnovi;
-Važnu ulogu imaju već spominjane grupe samopomoći;
-Rehabilitacija u specijalizovanim zdravstvenim ustanovama;
-Zakoni su neizmerno važni. Kao prvo, moraju uzeti u obzir običaje i lokalnu kulturu te obuhvatitii: preventivne mere za smanjenje pojave mobinga, zaštitu radnika koji se zauzimaju za samopomoć u borbi protiv mobinga i nagrađivanje poslodavaca koji na pojavu mobinga odgovaraju spremnošću, pravednošću i efikasnošću; adekvatnu pomoć žrtvama teškog oblika mobinga u obliku odšteta za nanesenu štetu i, kad je moguće, ponovo uključivanje u rad; kažnjavanje agresora i poslodavaca koji su dopustili zlostavljanje kolege.[366]
Ukoliko zaposleni steknu osećaj izloženosti mobingu ili bilo kojem načinu zlostavljanja, treba da prikupe što više materijalnih dokaza o mobingu na osnovu mailova, sms-ova, faksa, aneksa ugovora, ukoliko idu u prilog tome i svih zahteva koje su dobijali od osobe koja ih zlostavlja; samouvereno, asertivno i uz prisustvo svedoka saopšte moberu da je njegovo ponašanje za njega neprihvatljivo i da mora da prestane sa takvim ophođenjem; vode evidenciju događaja sa datumom, vremenom i mestom događaja, detaljima, šta je sve rekao i uradio mober kao i da evidentiraju i svedoke svih tih događaja (bez obzira što pretpostavljamo da će svedok, ukoliko zatreba, teško odazvati). Zaposleni ne smeju vracati istom merom, jer će teško dokazati da oni nisu zlostavljači već zlostavljana osoba pa će dovesti u nedoumicu osobe kojima su se obratili za pomoć, već trebaju obavestiti službu za ljudske resurse, kadrovsku službu ili sindikat kao i udruženja za mobing ili neko od udruženja ili savetovališta za mobing odgovorno za njihov region u cilju obaveštenja javnog mnenja putem sredstava javnog informisanja.

ZAKLJUČAK

Mobing kao specifični oblik ponašanja na radnom mestu predstavlja široko rasprostranjenu pojavu čije se posledice odražavaju na socijalno okruženje, radnu sredinu i na pojedinca koji je žrtva agresije.

[366] Yamada, D. (2003) "Workplace bullying and the law, towards a transnational consensus?", In: Einarsen, S., Hoel, H., Zapf, D., Cooper, C.L. (2003) Bullying and emotional abuse in the workplace. International perspectives in research and practice, London/New York: Taylor and Francis, str: 399-400.

Suštinski problem izučavanja mobinga sa aspekta organizacijskog ponašanja jeste smanjenje perfomansi, odnosno produktivnosti, što implicira gubitak u poslovanju organizacije.
Mobing je karakterističan za organizacije koje imaju loš menadžment koje nisu fokusirane na unutrašnju komunikaciju, odnosno za organizacije u kojima se ljudima nepravilno upravlja. Posledice koje zadese pojedinca gotovo neminovno se vraćaju i organizaciji. Ogledaju se u pogoršanju međuljudskih odnosa što vrlo brzo rezultira lošijim poslovanjem uz povećanje troškova. Problem koji se javlja kod organizacija sa lose stečenom reputacijom jeste i obezbeđivanje kvalitetnog kadra u budućnosti, što ima negativne posledice na efikasnost poslovanja.
Istraživanje Međunarodne organizacije rada (ILO) pokazuju da mobing košta nacionalnu ekonomiju nekoliko milijardi dolara, odnosno da organizacije zbog mobinga gube nekoliko desetina hiljada do nekoliko stotina hiljada dolara na godišnjem nivou.
Zbog svoje značajnosti i svih problema i implikacija koje mobing izaziva, neophodno je sistematično upoznavanje javnosti sa svim njegovim različitim aspekatima, jer se mobing može sprečiti primarnom prevencijom, odnosno, informisanjem, edukacijom, treningom komunikacijskih veština, zaštitnim zakonodavstvom i organizacionom politikom i praksom.

LITERATURA

[1] Di Martino, V., Hoel, H., Cooper, C.L. (2003) Preventing violence and harassment in the workplace, Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.
[2] ISPESL, Agenzia europea per la sicurezza e la salute sul lavoro (2002) Lo stress in ambiente di lavoro. Lenee guida per datori di lavoro e responsabili dei servizi di prevenzione, Roma: ISPESL.
[3] Jankovic, N., Jovanovic, A., "Licnost", Beograd, 2009, str.58
[4] Kosović, D., „Stres", Beograd, 2008, str. 261
[5] Kostelić-Martić A. (2005) Mobing: psihičko maltretiranje na radnome mjestu, Zagreb: Školska knjiga, str.2-69.
[6] Leymann, H., The Mobbing Encyclopedia, http://www.leymann.se/English/12100E. HTM.
[7] Leymann H. (1996) The Content and Development of Mobbing at Work. The European Jornal of Work and Organizational Psyhology 5(2):230-250; Leymann H. (1998) The Mobbing Encyclopedia, www.leymann.se.
[8] The International Labour Organization (ILO) (1998) When working becomes hazardous, S. 2,http://www.ilo.org/public/english/bureau/inf/magazine/26/violence.htm
[9] Ordinance of the Swedish National Board of Occupational Safety and Health containing Provisions on measures against Victimization at Work, Ordinance AFS 1993:17. http://www.bullyonline.org/action/victwork.htm.
[10] Praštalo, R., "Mobbing izjeda naše društvo kao kancer", 2010, dostupno na sajtu http://dijaspora.wordpress.com>mobing , pristupljeno 21.04.2016.
[11] Zakon o sprečavanju zlostavljanja na radu ("Sl. glasnik RS", br. 36/2010)
[12] Yamada, D. (2003) "Workplace bullying and the law, towards a transnational consensus?", In: Einarsen, S., Hoel, H., Zapf, D., Cooper, C.L. (2003) Bullying and emotional abuse in the workplace. International perspectives in research and practice, London/New York: Taylor and Francis, str: 399-400.

Lidija Pači

Fakultet za primenjeni menadžment, ekonomiju i finansije

UTICAJ ORGANIZACIONE KULTURE NA RAZVOJ KARIJERE

Apstrakt:

Veoma je značajan uticaj organizacione kulture u procesu rada i ponašanju zaposlenih. Organizacijska kultura smatra se jednim od ključnih faktora uspešnost poslovanja

Razvoj karijere utiče na bolje performanse kako pojedinca tako i organizacije . Karijera na najdirektniji način ilustruje vezu organizacije, s jedne strane, i njenih zaposlenih, s druge strane. Sa aspekta organizacionog ponašanja upravljanje karijerom zahteva strateški pristup.

Ključne reči: *Organizaciona kultura, razvoj karijere, uspešnost.*

Abstract:

Organizational culture is considered one of the key factors of success. It is a significant influence of organizational culture in the process of work and behavior of employees.

Career development influences the performance of the individual and the organization. Career in the most direct way of illustrating the relationship of the organization, on the one hand, and its employees, on the other hand. From the aspect of organizational behavior career management requires a strategic approach.

Key words: Organizational culture, career development, performance.

UVOD

Organizaciona kultura smatra se jednim od ključnih segmenata organizacione uspešnosti. Njen uticaj na ponašanje ljudskog faktora u procesu rada veoma je značajan. Organizaciona kultura usmerava i određuje svakodnevno ponašanje i aktivnosti ljudi u organizaciji . Danas se sve češće govori o organizacionoj kulturi, a sve više teoretičara ukazuje na to da je jedina stvar koja je zajednička svim uspešnim organizacijama upravo karakteristična organizaciona kultura (Jeftić L, 2015).

Razvoj zaposlenih odnosi se na poboljšanje intelektualnih ili emocionalnih sposobnosti neophodnih za bolje obavljanje poslova i radnih zadataka. Ovo poboljšanje može se postići formalnim ili neformalnim sredstvima. Jedno istraživanje je pokazalo da oko 50% kompanija ima formalne razvojne planove za prvi nivo menadžmenta (H. Z. Levine, 1983, 4).

Razvoj zaposlenog zavisi u izvesnoj meri od njegovog odnosa s nadređenim. Usredsređujući se na ciljeve i mogućnosti zaposlenog, menadžer može u velikoj meri da utiče na njegov razvoj. Vrednovanje izvršenja očigledno ima važnu ulogu u razvoju. Kroz diskusiju o aktuelnom izvršenju zaposlenog i njegovim dobrim i lošim stranama mogu se predložiti konkretne mere za budući razvoj. Nakon toga se započinje sa stvaranjem planova za razvoj potrebnih znanja i veština (Orlić R, 2005).

ŠTA JE ORGANIZACIONA KULTURA?

- Pretpostavke
- zajedničke vrednosti
- verovanja

Elementi koji određuju način na koji se članovi organizacije ponašaju i ophode jedni prema drugima i način na koji pristupaju svojim poslovima.

Organizaciona kultura podrazumeva:

- Način na koji obavljamo poslove.
- Način na koji zaposleni reaguju u stresu i pod pritiskom.
- Način na koji se donose odluke u organizaciji
- Način rešavanja problema
- Stil upravljanja, odnosno rukovođenja,
- Komunikaciju (formalnu i neformalnu) u organizaciji.

Organizaciona kultura predstavlja relativno nov fenomen u teoriji organizacije. Intersovanje za ovaj koncept je počelo krajem 70-ih godina XX veka. Ovaj period je neka vrsta prekretnice u teoriji i praksi organizacije. Nakon toga, istraživači, a zatim menadžeri i lideri organizacija počinju sve više da stavljaju akcenat na ljude u organizaciji, na njihovo ponašanje, vrednosti i verovanja tih ljudi, kao i značaj koji sve ovo ima na poslovne performanse organizacije (Drašković B, 2014).

Kroz zajednički rad, zajedničko rešavanje problema, zajedničku interpretaciju događaja i situacija, stvara se jedinstven sistem vrednosti, verovanja, normi i pretpostavki, što sve zajedno čini kulturu jedne organizacije. Pošto su iskustva pojedinih članova koji čine organizaciju različita, tako će i svaka zajednica razviti svoju specifičnu kulturu (Robins. Stephen, Coulter, 2005).

Kultura organizacije predstavlja konfiguraciju normi, verovanja, vrednosti i ponašanja koji odlikuju način na koji pojedinci i grupe obavljaju svoje aktivnosti. Specifičnost neke organizacije je u vezi sa njenom istorijom i karakterističnim efektima odluka i lidera iz prošlosti. To se manifestuje u načinima mišljenja, pravilima ponašanja i ideologiji, kojima se članovi pokoravaju, kao i u strategijskim izborima organizacije kao celine (Schwartz, Davis, 1981).

Kultura je model verovanja i očekivanja koji dele članovi organizacije. Ta verovanja i očekivanja produkuju norme koje snažno uobličuju ponašanje pojedinaca i grupa u organizaciji (Brown, 1995, s. 130).

U svakoj organizaciji postoje vrednosti, simboli, rituali, mitovi, i praksa koja vremenom evoluira. Ove zajedničke vrednosti i iskustva u znatnoj meri određuju ono što zaposleni primećuju i kako reaguju na

svoj svet. *Način na koji rešavamo probleme* utiče na ono što zaposleni mogu da urade i na to kako će shvatati, definisati , analizirati pitanja i pronalaziti rešenja problema.

Skoro svaka definicija organizacione kulture sadrži stavove i značenja pojedinih događaja ili pojava, koje opažaju članovi organizacije. Pominju se i zajednička verovanja, vrednosti, norme ponašanja, osećanja, način mišljenja, i sl. kao i određeni simboli kao što su jezik, istorija, rituali, ceremonije, mitovi, priče i legende, žargon, običaji, identitet, duh. Sve ovo ukazuje na sadržaj organizacione kulture.

U ovim definicijama obično se ne pominje individua, njeno shvatanje, razmišljanje, vrednosti i verovanja, nego grupa ljudi koja komunicira, zajedničkim delovanjem ostvaruje postavljene ciljeve. Grupa ljudi ima svoje stavove, norme, shvatanja, znanje, vrednosti i verovanja, koji su delom stečeni kroz njihove međusobne interakcije i interferenciju, dok postoji i deo koji one nose u sebi od rođenja. Sve ovo znači da je organizaciona kultura socijalna kategorija.

Najpotpunija definicija organizacione kulture je ona koja obuhvata sistem pretpostavki, verovanja, vrednosti i normi ponašanja koje su članovi jedne organizacije, zajedničkim iskustvom, stvorili, razvili, i usvojili, što, usmerava njihovo mišljenje i ponašanje (Janićijević, 1997, s. 42).

Kultura svake organizacije neizbežno se prenosi na njene nove članove i oni je usvajaju. Svaki novi zaposleni prihvata određene norme i pravila ponašanja koja postoje u dotičnoj organizaciji a koja su ustanovljena pre njegovog dolaska. Ovaj proces je poznat kao samoobnavljanje organizacione kulture. Proces samoobnavljanja organizacione kulture se, odnosi na prenošenje postojećih vrednosti, verovanja i normi novim čianovima organizacije, čime organizaciona kultura još više jača i dokazuje svoju validnost. Postoje tri osnovna mehanizma ovog procesa: prijem novih zaposlenih, socijalizacija i uključivanje/odbacivanje (Brown, 1995,s.158).

Obzirom na činjenicu da organizaciona kultura utiče na razmišljanje i ponašanje zaposlenih, očigledno je da se njen uticaj oseća u svim aspektima poslovanja. Za uspešno poslovanje organizacije važno je da postoji sklad između principa menadžmenta date organizacije i njene organizacione kulture. Ukoliko taj sklad postoji, organizaciona kultura može da bude moćna socijalna podrška ostvarivanju poslovnih ciljeva, "vetar u leđa" poslovnom uspehu. Međutim, ukoliko su principi menadžmenta organizacije u direktnoj suprotnosti organizacionoj kulturi, ona će predstavljati dodatni otpor organizacionim naporima. Tada treba izmeniti ili upravljačku praksu ili pristupiti složenom poslu promene organizacione kulture, a u zavisnosti od toga šta je moguće i ispravno uraditi u datom okruženju (Obradović, Cvijanović, Lazić, Organizaciona kultura kao ključni faktor internog okruženja preduzeća).

RAZVOJ KARIJERE

Kada se govori o razvoju karijere obično se podrazumeva razvoj karijere u toku celog života, odnosno o sopstvenom razvoju u toku životnog ciklusa koji se ostvaruje kroz integraciju u različite uloge, režime i događaje kroz koji pojedinac prolazi u toku svog života, (Gysbers N.C, Henderson P, 2006). To znači da je u razvoju karijere naglasak na:

- životnim ulogama (student, radnik, građanin, roditelj, potrošač),

- životnim režimima (škola, kuća, posao, zajednica),

- životnim događajima (zapošljavanje, brak, promena posla),

u kojima pojedinac učestvuje i ostvaruje međusobnu povezanost. Kako će se životna karijera razvijati, zavisi od mnogo faktora. Međutim, razvoj životnih veština će biti određen razvojem u tri oblasti:

- socijalnog razvoja ličnosti,

- akademskog razvoja, i

- razvoja karijere. (Yuen M et al, 2003)

Dok jedni karijeru svode samo na izbor životne profesije, drugi taj pojam vezuju za brzinu penjanja po hijerarhijskoj strukturi unutar organizacije ili nekog sistema.

Karijera se definiše poslovima, ponašanjem, stavovima i aspiracijama tokom nečijeg radnog perioda. Razvoj karijere ima za cilj povezivanje profesionalnih potreba, znanja i veština zaposlenog za postojeće i buduće potrebe organizacije (Jovanović Lj, 2003).

Razvoj karijere kao jedinstvena pojava zaposlenih rezutira na dva plana (Jovanović Lj, 2003)**:**

1. Upravljanje karijerom na organizacionom nivou.

Predstavlja organizacioni proces pripreme, implementacije i kontrole planova karijere zaposlenih. Ima za posledicu efikasnost i ekonomičnost u upravljanju ljudskim resursima, smanjenje stope napuštanja organizacije, sigurnost zaposlenih, samostalnost u radu i orijentaciju ka upravljanju sopstvene karijere.

U organizacijama postoje različiti programi razvoja karijere, najčešći su:

1. samostalno planiranje karijere, 2. individualno savetovalište, 3. informacione usluge, 4. inicijalni programi zapošljavanja, 5. programi organizacionog ocenjivanja, 6. razvojni programi.

2. Planiranje karijere na individualnom nivou.

Predstavlja individualni proces profesionalne realizacije (ka samoaktualizaciji) u sferi profesionalnog /stručnog/ kompetentnog i ka postignuću. Individualno planiranje karijere može i ne mora da se vezuje za jednu organizaciju. Reč je o samostalnoj proceni sopstvenih aspiracija i sposobnosti, i o samoaktuelnim potrebama. Realizuje se individualnim projekt-planom za obrazovanjem, treninzima i izborom drugih razvojnih programa za ostvarivanje ciljeva u karijeri.

Organizaciono planiranje karijere je proces kojim menadžment organizacije planira ciljeve karijere svojih radnika, a individualno planiranje karijere je kada pojedinac planira svoju karijeru. Uspeh u karijeri može se defnisati kao zadovoljstvo karijerom kroz ostvarivanje ličnih ciljeva u vezi sa poslom, a u okviru doprinosa organizaciji. Uz prioritet koji se daje pojedincu i organizacija ima opštu korist razvoja karijere, i to: organizacija postaje atraktivnija za potencijalne kandidate i dobija na imidžu, povećava se posvećenost poslu od strane zaposlenih i jača motivacija dajući bolje rezultate u radu i crpi se sav potencijal radne snage. Razvoj karijere je proces međusobno povezanih individualnih i organizacionih aktivnosti u kojem pojedinac i organizacija zajednički doprinose unapređivanju i razvoju individualne karijere. Na taj način se objedinjuju individualne aktivnosti planiranja karijere i organizacione aktivnosti upravljanja karijerom (Dr Budislav Suša, 2009)

Organizacije danas imaju veliki uticaj na razvoj karijere svakog pojedinca, koji je kod njih zaposlen. Ono što je još važnije jeste insistiranje na tome da se organizacije što više uključe u sam proces razvoja karijere, kako bi se obezbedila maksimalna podrška zaposlenih, ciljevima organizacije koje danas postaju zapravo instrumenti u realizovanju individualnih ciljeva svakog pojedinca. U zavisnosti od izabrane strategije razvoja, organizacija će manje ili više pažnje posvetiti zaposlenima, njihovoj karijeri i daljim planovima po pitanju unapređivanja postojećih veština zaposlenih. Jedan od načina na koji organizacija utiče na razvoj karijere jeste time što određuje da li se upražnjena mesta popunjavaju interno ili eksterno. Ukoliko je način popunjavanja radnih mesta interni, to znači da će se pružiti šansa zaposlenima u organizaciji da napreduju u karijeri, da dosegnu više hijerarhijske pozicije i da unaprede svoje poslovanje. U suprotnom, kada se angažuje neki zaposleni iz eksternih izvora, to može da sugeriše da je zaposleni već dostigao maksimalni nivo svoje karijere u konkretnoj organizaciji, i da može da razmišlja u pravcu promene organizacije u skorijem periodu (Lojić R, 2009).

Takodje, svaka organizacija svojom strategijom u oblasti ljudskih resursa definiše kriterijume napredovanja u karijeri, koji u različitim organizacijama mogu biti sasvim drugačiji. To mogu biti individualni ili grupni doprinos ukupnom profitu organizacije, lojalnost organizaciji, radni staž zaposlenog, dostignut nivo obrazovanja i slično (Jeftić L, 2015).

ORGANIZACIONA KULTURA I KARIJERA ZAPOSLENIH

Karijera predstavlja celoživotni proces rada i učenjai osmišljavanja životnih uloga kroz rad. U naučnoj literaturi karijera se ocenjuje preko karijernog uspeha. Međutim, različita su opažanja karijernog uspeha zavisno od kultura. Neki autori svode karijerni uspeh na uspeh u poslu (Gattiker, U.E. & Larwood, L.,1988), a drugi ga posmatraju kroz psihološke ishode (Eby, L.T., Butts, M. & Lockwood, A., 2003). U pozadini leži razlika između unutrašnjih i spoljašnjih ishoda karijerenog uspeha. U unutrašnje spada zadovoljstvo karijerom, a u spoljašnje novčana primanja i broj unapređenja. Kulture se razlikuju po tome da li favorizuju unutrašnje ili spoljašnje ishode karijernog uspeha. Kulturne norme će doći do izražaja u načinu upravljanja ljudskim resursima koji oblikuju organizacionu logistiku karijernog razvoja. Treba biti oprezan kod donošenja zaključaka o uticaju kulture na indivudualne karijere jer se individue razlikuju po individualnim osobinama koje daju subjektivni pečat karijernom razvoju.

Postupak upravljanja karijerom omogućava uvid voditelju procesa upravljanja ljudskim potencijalima , kao i ostalim nivoima menadžmenta, u vrstu i redosled aktivnosti koje je potrebno sprovesti kako bi se u svakom trenutku imao uvid u stepen kompetentnosti svakog kandidata za pojedino radno mesto, u potrebne aktivnosti za podizanje kompetentnosti zaposlenih i upravljalo karijerom svakog zaposlenog. Tako se osigurava optimalno upravljanje ljudskim potencijalima u organizaciji, a kontrolne tačke te odgovornost za izvršenje i kontrolu izvršenja osiguravaju transparentnost postupanja u svakom trenutku . Na ovaj način organizacija ima mogućnost svakog zaposlenog angažovati na radnom mestu na kojem će dati optimalan doprinos, što ima posebnu važnost sa stanovišta upravljanja troškovima organizacije (Dr Drljača M, 2012).

Postupak upravljanja karijerom posebno je značajan za svaku organizaciju jer o njemu zavisi da li će i u kojoj meri, ljudski potencijali postati ljudski kapital. " Određeni potencijali se unapređuju obrazovanjem i inoviranjem znanja koje treba dalje razvijati, usavršavati i promovisati kako bi se potencijali pretvorili u kapital odnosno stvarnu svesnu i svrsishodnu aktivnost u procesu proizvodnje ili drugih delatnosti " (Dr Drljača M, 2012).

Povezanost karijere zaposlenog i organizacione kulture logična je posledica angažovanja zaposlenog u konkretnoj organizaciji. Kada se uspostavlja odnos između zaposlenog i organizacije na tržištu rada, neophodno je da obe strane jedna drugoj odgovaraju. Međutim zaposleni ne može sa sigurnošću da bude upoznat sa svim elementima organizacione kulture, dok ne počne da dolazi na svoje radno mesto svakog dana. Sama organizaciona kultura predstavlja specifičan sistem vrednosti, stavova, verovanja koje članovi jedne organizacije dele međusobno i koji dominantno utiču na njihovo ponašanje i razmišljanje u organizaciji. Osnovni faktori koji utiču na njeno formiranje jesu pre svega nacionalna kultura, zatim tržišna ekonomija i menadžment same organizacije. Imajući u vidu da organizaciona kultura predstavlja neposredno okruženje u kome zaposleni obavljaju svoj posao, ona u najvećoj meri i utiče na njegovo ponašanje, ali i na pravac razvoja njegove karijere, sada i ubuduće. Ono što posebno može uticati na karijeru zaposlenih u konkretnoj kompaniji jesu promene u organizacionoj kulturi. Nijedna promena nije laka, posebno ukoliko su se ljudi navikli na određeno stanje stvari koje je trajalo dugo. Otpor prema promenama može biti evidentan, pa samim tim se može narušiti i uspostavljena ravnoteža u organizaciji, što može imati posledica i po karijeru zaposlenog (Jeftić L, 2015).

ZAKLJUČAK

Kultura je model verovanja i očekivanja koji dele članovi organizacije. Ta verovanja i očekivanja produkuju norme koje snažno uobličuju ponašanje pojedinaca i grupa u organizaciji (Brown, 1995, s. 130). Ukoliko se u nekoj organizacije promoviše učenje kao sistem vrednosti, onda će i zaposleni usvojiti učenje kao vrednost. U svakoj organizaciji postoje vrednosti, simboli, rituali, mitovi, i praksa koja vremenom evoluira. Ove zajedničke vrednosti i iskustva u znatnoj meri određuju ono što zaposleni primećuju i kako reaguju na svoj svet.

Organizaciona kultura ima posredan i neposredan uticaj na karijeru zaposlenih. Karijera predstavlja celoživotni proces rada i učenja kao i osmišljavanja životnih uloga kroz rad. U naučnoj literaturi karijera se ocenjuje preko karijernog uspeha. Međutim, različita su opažanja karijernog uspeha zavisno od kultura i samog pojedinca. Postupak upravljanja karijerom posebno je značajan za svaku organizaciju jer o njemu zavisi da li će i u kojoj meri, ljudski potencijali postati ljudski kapital. Određeni potencijali se unapređuju obrazovanjem i inoviranjem znanja koje treba dalje razvijati, usavršavati i promovisati kako bi se potencijali pretvorili u kapital ne samo pojedinca, već i za organizaciju.

LITERATURA

[1] Aksentijevic-Jelic A.; Avakumovic Č.; Jelic M.; KOMPETENTNOST I RAZVOJ KARIJERE U PROIZVODNO-POSLOVNOM SISTEMU; Međunarodna naučna komferencija MENADŽMENT; Kruševac; 2010.

[2] Babić L.; Kordić B.; Nacionalna kultura i karijerni razvoj; 8. Naučni skup sa međunarodnim učešćem Sinergija 2011.

[3] Brown A. (1995) Organizational culture, Pitman Publishing, London, p 130.

[4] Drašković Branka – Doktorska disertacija; Lider – kreator organizacionih promena; 2014.

[5] Dr Budislav Suša.; Menadžment ljudskih resursa; prvo izdanje; Novi Sad; 2009.

[6] Drljača M: MENADŽMENT I SIGURNOST – M&S „UPRAVLJANJE LJUDSKIM RESURSIMA I SIGURNOST“ 2012: Zagreb

[7] Eby, L.T., Butts, M. & Lockwood, A. (2003). Predictors of success in the era of the boundaryless career. Journal of Organizational Behavior

[8] Gattiker, U.E. & Larwood, L. (1988). Predictors for managers' career mobility, success, and satisfaction, Human Relations.

[9] Gysbers N.C, Henderson P, 2006, "Developing & managing your school guidance and counciling program", VA: American Couceling Association, 4th edition

[10] H. Z. Levine – Consensus, Personnel, Novenmber-December, 1983., p. 4.

[11] INOVATIVNA REŠENJA OPERACIONOG MENADŽMENTA ZA REVITALIZACIJU PRIVREDE SRBIJE, Zbornik radova, X Skup privrednika i naučnika SPIN'15, 5 – 6 Novembar, 2015., Beograd

[12] Janićijević, N. (1997) Organizaciona kultura, Ulixses, Novi Sad i Ekonomski fakultet, Beograd,str. 42.

[13] Jeftić L. Master rad; Upravljanje karijerom u uslovima savremenog poslovanja na primeru naftne industrije Srbije; Beograd; 2015.

[14] Jovanović Ljiljana, dipl. andragog; Interni dokument; Predmet: Kompetentnost; 2003. god., Smederevo

[15] K. R. Obradović, J.M. Cvijanović, J.M. Lazić; Organizaciona kultura kao ključni faktor internog okruženja preduzeća; http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0350-0373/2003/0350-03730304051O.pdf preuzeto 15.04.2016.

[16] Lojić R. Planiranje i razvoj karijere, Vojno delo, 2009.

[17] Orlić Ranko, Kadrovski menadzment, Beograd, 2005.

[18] Robins P, Stephen, Coulter M. (2005) Menadžment, Data Status, Beograd, str. 52.

[19] Schwartz R.; Davis S. (1981) Matching Corporate Culture and Business Strategy, Organizational Dynamics 10(1), p. 30-48.

[20] Yuen M et al, 2003, "Life skills development and comprehensive guidance program: Theories and practices", University of Hong Kong, Life Skills Development Project

[21] http://www.mhra.mk/WBStorage/Files/Marija.pdf preuzeto 11.04.2016.

Gordana Gavrić, Visoka škola za poslovnu ekonomiju i preduzetništvo

Snežana Kirin, Inovacioni centar Mašinskog fakulteta u Beogradu

Slobodan Vuksanović, Fakultet za primenjeni menadžemnt, ekonomiju i finansije

Prihvatanjem promena do kvalitetnijeg života

APSTRAKT

Srbija je zemlja u kojoj je izvršena tranzicija privrede kroz privatizaciju preduzeća, što je pred organizacije postavilo zahtev povećane efektivnosti i efikasnosti. Takođe, sa početkom procesa privatizacije ljudima je postalo jasno da kreće i period reorganizacije i modernizacije. U ovako nestabilnoj situaciji uočavaju se pojave brzog uspeha i brzog kraha, što kompletnu situaciju, i za jedne i za druge, čini dinamičnijom nego ikada do sada.

Promene koje su nastupile pred ljude i organizacije postavili su zahtev promena u ponašanju. Adaptibilnost je postala primarna aktivnost svih koji imaju odgovoran odnos prema svojoj budućnosti i osnovni uslov kvaliteta života. Naime, organizacije koje pružaju otpor promenama, usled vrlo intenzivne i nemilosrdne konkurencije, osuđene su na propast. Uspešne organizacije poboljšavaju ekonomiju zemlje i kvalitet života njenih građana. Sa druge strane, pojedinci neprihvatanjem promena rizikuju gubitak posla i nemogućnost pronalaska istog, što se sigurno odražava na kvalitet života same individue, kao i cele njene porodice. Prihodi od posla su primarni, a često i jedini izvor egzistencije porodica u Srbiji.

Ključne reči: promena, organizacija, zaposleni, kvalitet života

UVOD

Piter Draker vreme u kome živimo naziva erom diskontinuiteta koja onemogućava željenu preciznost predviđanja i donosi nužnost rada na fleksibilnosti.[367] Naime, zastrašujuća neizvesnost koja je tradicionalno pratila velike organizacione promene zamenjena je sada zastrašujućom neizvesnošću kada je u pitanju odluka da se ostane isti.[368]

Trend promena tek je započeo i teško da će se uskoro zaustaviti. Novi poslovni imperativi pozivaju na nova organizaciona ponašanja.[369] Verovatno će organizacije budućnosti dobiti naziv promenjive

[367] Adižes Kalderon I. (2012), Adižes o menadžmentu, HESPERIAedu, Beograd, 220. str
[368] Cameron S. K., Quinn E. R. (2006.), Diagnosing and changing organizational culture; Based on competing values framework, revised edition, The Jossey-Bass A Wiley Imprint, San Francisco, 1. str
[369] Radović– Marković M. (2008), Effective organizational change management, Serbian Journal of Management 3 (1), 124. str

organizacije.[370] Pojedine organizacije troše mnogo vremena i napora da prihvate najnovije trendove, dok ih druge usvajaju veoma lako i brzo. One organizacije koje svoju kulturu baziraju na ohrabrivanju prihvatanja rizika, podsticanju i razvoju kreativnosti zaposlenih, inovativnosti, opunomoćivanju zaposlenih i preuzimanja odgovornosti svakog pojedinca za poslovanje organizacije, odnosno one, koje su spremne na sprovođenje promena, sigurno će se bolje snaći u novim okolnostima.

Najvažnije pitanje koje se nalazi pred svakom kompanijom 21. veka glasi: da li se menjamo brzinom kojom se menja svet oko nas?[371] Obzirom da su ljudi nosioci svih promena u organizaciji ovo pitanje možemo preformulisati: Da li svojim radnicima pomažemo da se menjaju i razvijaju brzinom koja nam omogućava da blagovremeno odgovorimo na sve zahteve promena u svatu oko nas?

Zaposleni, svesni promena u okruženju i nužnosti svog prilagođavanja ukoliko žele da ostanu konkurentni na tržištu rada, za svoje poslodavce uglavnom treba da biraju one kompanije koje im omogućavaju da rastu i razvijaju se. Na taj način postaju multifunkcionalniji i fleksibilniji, odnosno spremniji da odgovore na sve izazove koje moderno doba nameće.

PROMENA ORGANIZACIJE

Poslovni svet postao je ambijent netolerantan na «status quo». Stopa promene u okruženju stalno raste i uz njegovu složenost, precizno predviđanje postaje sve više i više teško i sve manje i manje verovatno.[372] Uprkos različitim modelima predviđanja koja stoje organizacijama na raspolaganju i na koje one troše milione dolara, nijedna kompanija do sada nije uspela da predvidi nijednu krizu. Zato je za svaku organizaciju današnjice koja želi da bude uspešna važno da neguje kulturu promene.

Složenije okolnosti poslovanja, brzina, tempo i uslovi rada, zahtevaju izrazito intelektualno jake i obrazovane zaposlene, vešte u komunikaciji, što pojačava potrebu organizacije za davanjem više prostora inicijativi zaposlenih, i stvaranjem radnog okruženja koja će ljudima omogućiti da ispolje i unaprede sav svoj potencijal. Ulaganje u zaposlene u pozitivnoj je korelaciji sa krajnjim performansama organizacije. U proseku povećanje edukacije kod zaposlenih od 10% povećaće ukupnu produktivnost za oko 8,6%, dok će povećanje kapitalne opremljenosti za 10% povećava produktivnost za 3,4%.[373]

U cilju rasvetljavanja prisutnosti procesa opunomoćivanja zaposlenih, kao faktora zadovoljstva zaposlenih i uspešnosti organizacije, sproveli smo istraživanje u privatnim kompanijama u Beogradu. Stavovi obuhvaćeni ovim istraživanjem odnosili su se na trenutne i željene mogućnosti usavršavanja, napredovanja, njihovu informisanost na poslu, mogućnost da iskažu svoje stavove, ideje, preuzmu

[370] Ristić D. i saradnici (2007), Upravljanje promenama, Cekom books, Novi Sad, 95. str
[371] Hamel G., Brin B. (2009), Budućnost menadžmenta, Asee, Novi Sad, 57. str
[372] Ackoff L. R., Magidson J., Addison J. H. (2006), Idealized design; creating an organization's future, Wharton School Publishing, New Jersey, 10. str
[373] Stefanović V., Vojnović B., Urošević S. (2012), Menadžement ljudskih resursa; savremene strategije i kontroverze, Institut za ekonomiku poljoprivrede Beograd, Beograd, 71. str

inicijativu, da učestvuju u donošenju odluka, da sami organizuju svoj posao, osećaj dogovornosti koji imaju prema poslu. Dobijeni su sledeći rezultati[374]:

- zaposleni u privatnom sektoru delimično su zadovoljni procesom opunomoćivanja u svojim kompanijama i žele više mogućnosti usavršavanja, napredovanja, prilike da iznesu stav, preuzmu inicijativu, žele da imaju i više pristupa informacijama, da više učestvuju u donošenju odluka, da sami oranizuju svoj posao i imaju jači osećaj važnosti posla koji obavljaju i odgovornosti koju imaju prema istom. Najmanje su zadovoljni trenutnim mogućnostima napredovanja, a najviše odgovornošću koju imaju prema poslu koji obavljaju.
- Istraživanje je pokazalo da mogućnost razvoja zavisi od veličine kompanije. Rezultati pokazuju da su zadovoljstvo mogućnostima obuke, mogućnošću da se iznese stav i organizuje posao veći u malim kompanijama, dok je mogućnost treninga značajno veća u većim kompanijama.
- Zadovoljstvo mogućnosti učenja i ovladavanja novim znanjima opada sa godinama života i najviši stepen zadovoljstva mogućnošću da iznesu svoj stav i mišljenje imaju ispitanici izmedju 40 i 50 godina kada su oni mentalno, fizički i iskustveno u punoj snazi. U tom periodu života imaju i najveće zadovoljstvo mogućnošću da pristupe informacijama.
- Istraživanje je pokazalo da na osećaj zadovoljstva mogućnošću napredovanja ima uticaja pol jer su žene zadovoljnije i organizacijom i odgovornošću koju imaju na poslu.
- Dakle, mogućnost razvoja zaposlenih u privatnim kompanijama u Beogradu zavisi od karakteristika tih kompanija.

U cilju unapređenja rada i produktivnosti svojih radnika, kao i povećanje stepena njihovog zadovoljstva, organizacije su spremne na uvođenje raznih promena u dosadašnji način rada. Tako je na primer u 2012. godini otprilike tri četvrtine (77%) poslodavaca u Americi dozvolilo nekim zaposlenima da promene vreme kad počinju/završavaju posao i 63% dozvolilo je da obavlja posao od kuće.[375]

Glavni zadatak i izazov za savremenog menadžera jeste kako da privuče i zadrži najbolji kadar. Rad jeste prirodna potreba čoveka i način obezbeđivanja egzistencije, ali to ne znači da zato radnike treba površno posmatrati kao puke izvršioce posla i manipulisati njima materjalnim ili socijalnim podsticajima, već ih treba posmatrati kao ličnosti koje imaju svoje živote, želje i ambicije koje nastoje ostvariti.

Možemo zaključiti da je jedna od osnovnih promena koju organizacija treba da uvede u savremenim okolnostima poslovanja- odnos prema zaposlenima. Oni su u eri znanja postali ono najverdnije čime jedna organizacija raspolaže, njen intelektualni kapital, elitni deo organizacije. Ukratko, novo pravilo u svetu biznisa glasi: Treba učiniti da obični ljudi rade izuzetne poslove.[376]

[374] Gavrić G., Kirin S., Opunomoćivanje zaposlenih u cilju ostvarivanja benefita za pojedinca i organizaciju, Treća međunarodna naučna konferencija ,, Zapošljavanje, obrazovanje i preduzetništvo,,, Beograd, 2014., 226. str
[375] Matos K., Galinsky E., "2012 National Study of Employers," Families and Work Institute, 2012, <http://familiesandwork.org/site/research/reports/NSE_2012.pdf>.
[376] Draker P. (2005), Upravljanje u novom društvu, Adižes, Novi Sad, 94. str

PROMENA POJEDINCA

Kompanija može pružiti podršku pojedincu na putu promene kroz negovanje kulture promena, ali bez vlastite odluke pojedinca o promeni ništa se neće postići. Hamel i Brin u svojoj knjizi Budućnost menadžmenta ističu: „Ne postoje adaptibilne organizacije, samo adaptibilni ljudi. Dok procesi menadžmenta kompanije mogu ili da usporavaju ili da podstiču adaptaciju, spremnost pojedinaca da se menjaju je ono što je na kraju bitno”.[377]

Prihvatanjem promena, tj. promenom stava prema promenama, pojedinac je već učinio veliki korak. Nažalost, današnje organizacije pune su ljudi koji samouvereno tvrde da im promena nije potrebna, nesvesni da ih takav način razmišljanja vuče unazad i sprečava njihov uspeh. Ni organizacije sa takvim ljudima ne mogu ići napred, što je nepovoljno, jer organizacije „ne samo da stvaraju dobra i usluge koje svakodnevno koristimo, već i više nego bila koja druga institucija, poslovne organizacije utiču na kvalitet našeg okruženja, tj. na to gde i kako živimo.“[378]

S početkom procesa privatizacije postalo je jasno da kreće i proces reorganizacije i modernizacije. Spoljašnje promene zahtevaju unutrašnju transformaciju radnika i odbacivanje svega što je staro i neproduktivno. Tako je savremena civilizacija, sa svim svojim zahtevima, stavila čoveka u situaciju prevelike napregnutosti i učinila da postane ambiciozniji nego ikada do sada. Naime, nakon decenija koje su podrazumevale sigurnost i stabilnost, nastupio je period u kome je čovek prestao da bude gospodar sopstvene situacije.

Pored poslovnog, promena je postala obrazac i privatnog života pojedinca (npr. novi obrasci roditeljstva, ponašanja itd). Svaka promena podrazumeva stres, jer označava izlazak iz zone konfora i promenu duboko ukorenjenih stavova, navika i principa. Tako je danas postalo velika istina ono što je još davno Selije rekao: „Stresove ne možemo izbeći, već se moramo navikavati da živimo sa stresom, da vladamo njim i potvrđujemo svoju snagu”[379]

Zbog neizvesne budućnosti čovek se konstantno nalazi u stanju zabrinutost, što izuzetno parališe i deluje destruktivno na ljude. Samo oni najpametniji, koji žele da minimiziraju posledice stresa u kome se nalaze, usmeriće svoju energiju da rade pametnije i više kako bi ostvarili svoje ciljeve. U tom smislu, ukoliko su promene nametnute, preporuka pojednicu bila bi da se posveti iznalaženju načina kako da ih lakše prihvati i svoje misli usmeri prema pozitivnim stvarima, nego da se prepusti brizi zbog mogućih posledica.

Promena koju pojedinac treba da prihvati odnosi se prvenstveno na koncept doživotnog učenja koje je postalo imperativ novog doba. “Nepismeni u 21. veku neće biti oni koji ne znaju čitati i pisati, nego oni koji ne znaju učiti, zaboraviti neprimenjivo i naučiti novo!”, rekao je američki pisac i futurista Alvin Toffler.[380] Ulaganje u sebe, kao obrazac ponašanja omogućava radnicima da postanu multifunkcionalniji i fleksibilniji i lakše prate dinamična dešavanja u poslovnom svetu, čime povećavaju sigurnost svog zaposlenja, otvaraju sebi nove mogućnosti napredovanja, obezbeđuju mogućnost bolje zarade itd.

[377] Hamel G., Brin B. (2009), Budućnost menadžmenta, Asee, Novi Sad, , 192. str
[378] Stojanović T., Djokić A., Djokić S., Organizaciono ponašanje-kreativno sredstvo za stvaranje vrednosti, International Review (2013 No.1-2), 70. str
[379] Pajević D., Psihologija rada, Liber, Beograd, 2006., 297. str
[380] Poslovne misli za sva vremena, http://www.razvoj-karijere.com/media/files/misliWEB.pdf, 15.01.16., 211. str

Takođe, pošto više ne postoji siguran posao, pojedinac se mora potruditi da sebi obezbedi da radi celoga života. Ukratko, novi obrazac ponašanja zaposlenima omogućava da svoj život učine kvalitetnijim, jer od rada tj prihoda koji na taj način ostvaruju zavisi kvalitet njihovog života: gde i kako žive on i njegova porodica, kakvo obrazovanje dobijaju njegova deca, kakav mu je socijalni život itd.

Unutrašnja transformacija ličnosti dugotrajan je i mukotrpan proces. Mark Tven je o tome rekao: Stare navike se ne mogu izbaciti kroz prozor na spratu, njih moramo da poguramo niz stepenice, jednu po jednu.[381] Važno je osvestiti da su promene neophodne i koliko god napora da zatevaju vrede, jer donose fantastične rezultate i benefite za pojedinca, njegovu porodicu, organizaciju, celokupnu ekonomiju.

ZAKLJUČAK

Promene su postale kompanijska realnost i uslov njenog života i opstanka. Biznis je danas postao jako kompleksan i kako bi se ostao vrhunski u poslu neophodno je pratiti najsavremenija znanja i ulagati u svoje zaposlene.

Takođe, ljudi koji odgovorno razmišljaju o svojoj budućnosti moraju se zauvek oprostiti od stava da se samo u jednom peridu života uči za ceo život. Odnosno, spoljašnje promene koje se dešavaju zahtevaju čovekov odgovor unutrašnjim menjanjem i odbacivanjen svega što je staro i neproduktivno.

Rezultati istraživanja pokazali su da su ljudi spremni na promene, jer žele više i bolje od onoga što im organizacije sada omogućavaju. Dakle, svesni da se od njih očekuje više nego ikada do sada i spremni su to da pruže. Odlukom da se menjaju, pojedinci prave prvi korak u podizanju kvaliteta svog i života svoje porodice.

Da bi se ostvarili željeni ciljevi, organizacija mora pružiti potrebnu podršku zaposlenima, baš kao što su i ljudi neizostavni činilac uspeha svake kompanije. U tradicionalnom slučaju radnik uslužuje sistem; a kada govorimo o radniku znanja, podražumevamo da sistem mora da uslužuje radnika[382]. Samo zajedničkim delovanjem mogu ostvariti željene ciljeve.

LITERATURA

1. Ackoff L. R., Magidson J., Addison J. H. (2006), Idealized design; creating an organization's future, Wharton School Publishing, New Jersey
2. Adižes Kalderon I. (2012), Adižes o menadžmentu, HESPERIAedu, Beograd
3. Cameron S. K., Quinn E. R. (2006.), Diagnosing and changing organizational culture; Based on competing values framework, revised edition, The Jossey-Bass A Wiley Imprint, San Francisco
4. Draker P. (2005), Upravljanje u novom društvu, Adižes, Novi Sad
5. Gavrić G., Kirin S., Opunomoćivanje zaposlenih u cilju ostvarivanja benefita za pojedinca i organizaciju, Treća međunarodna naučna konferencija ,, Zapošljavanje, obrazovanje i preduzetništvo,,, Beograd, 2014., 202- 227.

[381] Karnegi D., (2014), Psihologija uspeha za XXI vek, Admiral books, Beograd, 17. str
[382] Draker P. (2005), Upravljanje u novom društvu, Adižes, Novi Sad, 94. str

6. Hamel G., Brin B. (2009), Budućnost menadžmenta, Asee, Novi Sad
7. Karnegi D. (2014), Psihologija uspeha za XXI vek, Admiral books, Beograd
8. Matos K., Galinsky E., "2012 National Study of Employers," Families and Work Institute, 2012, <http://familiesandwork.org/site/research/reports/NSE_2012.pdf>.
9. Pajević D., Psihologija rada, Liber, Beograd, 2006.
10. Poslovne misli za sva vremena, http://www.razvoj-karijere.com/media/files/misliWEB.pdf, 15.01.16.
11. Radović– Marković M. (2008), Effective organizational change management, Serbian Journal of Management 3 (1), Tehnički fakultet Bor, 119 – 125
12. Ristić D. i saradnici (2007), Upravljanje promenama, Cekom books, Novi Sad
13. Stefanović V., Vojnović B., Urošević S. (2012), Menadžement ljudskih resursa; savremene strategije i kontroverze, Institut za ekonomiku poljoprivrede Beograd, Beograd
14. Stojanović T., Djokić A., Djokić S., Organizaciono ponašanje-kreativno sredstvo za stvaranje vrednosti, International Review (2013 No.1-2), 69-82

RESUME

The time we live is caracterized by permanence of changes. The most important change which organizations and people have to do, is to change their attitude to changes.

Adapting to changes organization rise its position on the market and improve the quality of life of coommunity to which it belongs. On the other hand, adapting itself to change an individual provides security in these uncertain times, which has an impact on the quality of his life and life of his family. Because we don't live in a time of secure employment, adapting to the changes is to ensure that the man doing all his life.

Only those who realize on time the necessity for adopting to changes and adjustment to them, have a chance to survive and last on domestic and world market.

Сања Елез, Јелена Денић, Јованка Боцић, Филип Јовановић

Факултет за примењени менаџмент, економију и финансије

ДИСКРИМИНАЦИЈА ЖЕНА НА ТРЖИШТУ РАДА

Апстракт: *У раду је дат осврт на улогу жена у пословном свету, као и на појаву са којом се сусрећу скоро све жене било на почетку или у току радног века. Традиционлна схватања о улози полова у друштву, бројне предрасуде, инхибирају нормално функционисање припадница «лепшег пола» како у приватном, тако и у пословном животу.*
Овај рад има за циљ да укаже на проблем дискриминације, облике дискриминације, као и на мере које је неопходно предузети како би се исти спречили.
Кључне речи: *Друштво, положај жена, предрасуде, дискриминација.*

DISCRIMINATION AGAINST WOMEN IN THE LABOR MARKET

Abstract: *This paper focuses on the role of women in the business world, as well as the phenomenom faced by almost all women either at the beginning or in the course of their working life. Traditional views of gender roles in society, prejudices, inhibit the normal functioning of the members of "fairer sex „ both in private and business life. This paper aims to draw attention to the problem of disvrimination, forms of discrimination as well as measures to be taken in order to prevent the same.*

Key words: *Society, status of women, prejudice, discrimination.*

1. УВОД

„Женама је потребан само мали знак, наговештај,један миг,невидљив детаљ,ситан повод,а затим све раде саме" Душко Радовић.

Након Другог светског рата друштвени положај жена се почео драстично побољшавати. Жене су почеле да стичу иста права као и мушкарци, што се одразило и на њихов улазак у пословни свет који је до тада био резервисан само за „јачи пол". Међутим, данас нису укинуте све предрасуде које постоје када се говори о пословним женама и резултатима које оне могу остварити. Жена је тешко мењала већ утврђене моделе друштва који су фаворизовали улогу мушкараца у пословном свету, и није добијала подршку окружења због традиционалних и патријахалних односа које постоје у друштву.

У нашем друштву још увек су доминантни стереотипи о улози полова, традиционална и застарела веровања о томе коју врсту посла требају обављати жене, а коју врсту послова мушкарци. Често је присутна изрека да жена мора бити два пута боља од мушкараца како би успела, а позната је и

изрека да су људи врло строги према неуспелим мушкарцима и веома великодушни према успешним женама. По правилу, женама је увек давана нека мања истакнута функција и тиме им је било омогућено да покажу своје таленте у пословном свету. Између осталог, користећи упорност у раду и интуитивност, жене стичу одређене пословне предности.

2. „СТАКЛЕНА ТАВАНИЦА“

Невидљива баријера која жене спречава да се попну на елитне лидерске позиције назива се „стаклена таваница“. Жене се суочавају са овим феноменом чак и у професијама у којима доминирају. Овај појам ћемо још више приближити уколико кажемо да се жене чешће налазе на лидерским позицијама на нижим нивоима и са нижим ауторитетом него мушкарци .

Постоје бројна објашњења феномена „стаклене таванице“, као што је недостатак инвестирања у људски капитал, односно у образовање, радно искуство , предрасуде, полна дискриминација.

Резултат овакве појаве је оскудност квалификованих жена . И када жене стекну високо-образовне квалификације и даље тешко напредују у пословном животу. Према подацима Националне асоцијације за запошљавање правника из 2005 год., жене стекну 47,3 % диплома у области права и држе 47,4 % сарадничких места, а само 17,1 % њих су партнери у фирмама (Национална асоцијација за запошљавање правника 2005).

Културолошки прихваћене поделе посла спречавају жене да напредују у каријери, јер им се намећу мајчинске улоге. Овакав став објашњава појаву „стаклене таванице“.

Разлика између полова што се тиче посвећености послу и мотивацији за преузимање лидерских улога, сматра се као основна препрека за напредовање жена. Истраживања ипак потврђују да жене показују исти ниво поистовећивања и посвећености пословним улогама као и мушкарци.

Предрасуде која су везана за полове јесу стеретопна мишљења да жене преузимају бригу а мушкарци контролу, и још један су разлог за постојање „стаклене таванице“.

У истраживањима која су упоређивала председничку кампању Elizabeth Dole са кампањама Georgea W. Busha, Johna McCaina i Stevea Forbesa установљено је да су медији више пратили личност и појаву Elizabeth Dole него садржину њених политичких ставова, за разлику од мушких супарника (Northouse G. Peter, 2008).

„Стаклена таваница“ је баријера која се јавља у више облика, тако да неопходне промене морају да се одвијају на много нивоа, од индивидуалног и интерперсоналног до организационог и друштвеног нивоа.

Жене нису мање ефективне у лидерству, мање посвећене свом послу, нити су мање мотивисане да преузму лидерске улоге од мушкараца. Жене, повећавају свој утицај комбиновањем интерперсоналних квалитета (топлина и пријатељство) са управљачким квалитетима (врхунске компетенције и упорност)(Northouse G. Peter, 2008).

Питање које се намеће јесте, како женственост спојити са лидерским компетенцијама? Превазилажење ових предрасуда може се постићи континуираним испољавањем трасформационог понашања и потенцијалног награђивања, јер се тиме обухватају традиционална женска понашања као што су обазривост и подршка и постоји изражена повезаност са лидерском ефективношћу. Тиме ће жене почети да заузимају водеће позиције у друштву. Истраживања (Northouse G. Peter, 2008).показују да на тај начин жене постају упорније, више вреднују лидерство

и моћ у послу, а да при том не губе женственост . Кључна стратегија за разбијање „стаклене таванице“ биће развој ефективних односа са менторима у којима постоји узајамна подршка (Northouse G. Peter, 2008).

3. ШТА ЈЕ ДИСКРИМИНАЦИЈА ?

Дискриминација представља свако неоправдано разликовање (искључивање,ограничавање или давање првенства), које има за циљ или последицу да запосленој жени, због пола/рода отежа, угрози, онемогући или негира признање,уживање или остваривање права која јој као запосленој припадају на раду и у вези са радом (Петрушић Н. 2010). Према др Петрушићу (2010) жене су дискриминисане због свог пола и стереотипне родне улоге која се женама преписује.
Осим полне дискриминације, на тржишту рада су честе појаве расне и социјалне дискриминације, дискриманиција особа са инвалидитетом, старосна дискриминација итд.
Према Закону о забрани дискриминације, лична својства су раса, боја коже, преци, држављанство, национална припадност, етничко порекло, језик, верска или политичка уверења, пол, родни идентитет, сексуална оријентација, инвалидитет, брачни и породични статус, генетске особености, здравствено стање, имовинско стање, осуђиваност, старосна доб, изглед, чланство у политичким, синдикалним и другим организацијама.(Познатов М, 2012.)
Сведоци смо да, одређене друштвене групе и у двадесет првом веку тешко остварују своја права. Роми су маргинализовани, особе са инвалидитетом у врло малој мери укључене у друштво, хомофобија дубоко укорењена у друштву, а родна равноправност често начелна. Поред проблема при запошљавању, приступу здравству или социјалној заштити, припадници мањина се суочавају и са говором мржње и насиљем, а јавно мњење је у великој мери оптећено стереотипима и предрасудама. Данас, у Србији је, ипак, толерантније друштво у односу на последњу деценију 20. века са одговарајућим законским оквиром и предузетим корацима у циљу већег укључивања припадника мањина у друштво и унапређење њиховог положаја.

Први облик неједнакости (нпр. између полова) је тзв. „***индиректна дискриминација***„ која настаје када се особа због свог личног својства ставља у неповољан положај предузимањем радњи које су привидно засноване на недискриминацији. Уобичајан је у приватном сектору, код великих компанија.
Други облик неједнакости је ***директна дискриминација*** која настаје ако се одређена особа ставља у подређени положај због неког свог личног својства, нпр.стање када жена за исти рад прима мању плату од свог мушког колеге. Овај вид неједнакости је теже уклонити, јер је узрокован низом различитих фактора, посебно материнством и породичним обавезама које смањују радну мобилност жена.(Радић Ј,2008)

Најчешћи разлози због којих су жене дискриминисане су следећи:

1. Распоређивање на ниже радно место после повратка са породиљског одсуства и одсуства ради неге детета.
2. Дискриминација у погледу напредовања
3. Неплаћен додатни рад ван описа радног места,
4. Сексуално узнемиравање.

Положај жена у друштву, не можемо глобализовати јер се он доста разликује у различитим културама, традицијама.
Екстремни пример дискриминације жена јесте положај жена у Саудијској Арабији. Шеријатски закон у Саудијској Арабији не забрањује женама да раде, али је ипак запослено само 21% женске популације. У краљевини, жене тек однедавно раде у козметичким радњама и парфимеријама, а ова земља је чувена и по томе што женама брани да буду возачи, самостално путују, или пак самостално излазе из куће. Сматра се да улога жене и мајке треба да има приоритет. Комитет за заштиту врлина и превенцију порока налаже да жене буду у дугој црној хаљини и да покривају косу, а предлаже и да жене које имају привлачне и заводљиве очи, и њих покривају у јавности. Жене у Саудијској Арабији су добиле личне карте тек 2002. године а још увек немају право гласа. "Начин на који се жене данас третирају у Саудијској Арабији директно проистиче из начина на који се образују наша деца у школама, а која се уче да је положај жене у друштву инфериоран"- оценила је принцеза Басма Бинт Сауд Бин Абдулазиз у једном интервју. Као пример дискриминације у истој земљи може се навести и учешће џудисткиње Војдана Схахеркани и тркачица Сара Атар, на олимпијским играма у Лондону. У центру светске пажње биле су ове спортискиње као прве женске представнице Саудијске Арабије на Олимпијади, али је њихов деби у домовини наишао на млак и непријатељски пријем. Поједини свештеници сматрали су да ће такмичења девојке "одвести у неморал и да могу да оскрнаве чистоту саудијске жене".
Потпуно другачију слику имамо у скандинавским земљама. У Шведској где је на снази норма "једнакости као једнообразности" (Gullestad 1992.), што значи да се подједнако посвећује пажња положају жена и мушкараца у друштву. Заступљеност жена у органима власти је 47%, а јавност поклања велику пажњу улози мушкарца у породици. Програми скоро свих политичких странака у Шведској се баве проблемом једнакошћу полова. Шведско друштво је утемељено на „нордијским вредностима" што подразумева слободу свих грађана да реализују своје способности кроз политичке, социјалне и радне институције.
Нажалост, много је примера притужби које прима Канцеларија повереника за заштиту равноправности, а које се односе на дискриминацију жена приликом запошљавања. Има примера да послодавци женама унапред отворено кажу да немају права да користе боловање због деце. Има случајева да се женама отворено постављају питања у вези са планирањем породице. Постоје и примери да су жене по повратку са породиљског одсуства распоређене на нижа и мање плаћена радна места. У појединим огласима за запошљавање, до недавно су се тражиле особе женског пола, уз додатне услове у погледу старости и изгледа. У посебно тешком положају су такозване двоструко дискриминисане жене – ромкиње, као и жене са инвалидитетом.

4. КОРАЦИ КОЈИ СЕ ПРЕДУЗИМАЈУ У ЦИЉУ СПРЕЧАВАЊА ДИСКРИМИНАЦИЈЕ ЖЕНА

Иако је Србија постигла напредак у погледу заступљености жена у јавном и политичком животу, пре свега у Народној скупштини и скупштинама општина и градова, стање још увек није идеално.

Србија је земља у којој мушкарци и жене нису равноправни и у којој су жене изложене дискриминацији и насиљу: од 10 неписмених, чак 8 су жене. Тек свака трећа одрасла жена је

запослена. Више од 1/3 жена биле су жртве насиља у последњих годину дана. За исти посао, жене су 11 % мање плаћене од мушкараца. Подсећамо да жене чине чак 51,3 % становништва Србије.

Повећан је број жена и у политици. Основана је Женска парламентарна мрежа 2013. године у парламенту Србије. Мрежу чине 82 посланице Народне Скупштине Републике Србије које својим деловањем раде на разбијању „стаклене таванице“. Усвојен план за родно одговорно буџетирање у Републици Србији у 2016. години.

У сарадњи са Министарством финансија и Координационим телом за родну равноправност, уз подршку UN Women у Србији, 28 буџетских корисника I групе институција уводе РОБ ове године кроз који ће допринети унапређењу равноправности између полова.

У извештају о раду Женске парламентарне мреже наводи се да јавни сектор има кључну улогу у стварању услова за родну равноправност. Кроз буџетска средства, држава има шансу, али и обавезу да исправи неједнакости и дискриминацију која постоји у друштву.

Несумљиво је да промене које се одвијају на (макро)организационим и на друштвеном нивоу, доприноси већој једнакости међу половима у неким специфичним областима и занимањима као и науци.

Као очигледан пример , може се навести глобална иницијатива светске компаније Microsoft под називом „MakeWhats Next in Europe“ , која за циљ има веће подстицање девојака и младих жена да развијају каријере у „IT“ области. Иницијатива следи мисао „Наша мисија је да оспособимо сваку особу на свету да учини више“. То укључује и оспособљавање девојака да постану програмери, научници, да решавају проблеме и постану проналазачи.“ (www.makewhatsnext.eu)

Као пример добре праксе који доприносе бољој једнакости међу половима у Србији, може се навести Београдски фонд за политичку изузетност, Центар за подршку женама и Центар модерних вештина, уз подршку америчке агенције за међународни развој (USAID) који спроводе програм „Академије женског лидерства“. То је програм подршке женама активним у јавном животу, који окупља политичарке и активисткиње, и нуди прилику да жене унапреде своја знања и вештине али и да се повежу у заједничкој борби и заступању женских људских права до остваривања пуне равнопровности. Такође, Академија женског лидерства покренула је и иницијативу за равноправно учешће жена у одлучивању.
Иако је Србија постигла напредак у погледу заступљености жена у јавном и политичком животу, пре свега у Народној скупштини и скупштинама општина и градова, стање још увек није идеално.

Судећи према Анкети о радној снази из 2013. године(www.euractiv.rs) у Србији и даље мушкарци предњаче у основном образовању, а у категорији високог и вишег образовања мушка и женска популација скоро је изједначена. Тако 40% жена свих узраста има само основну школу, или ни тај степен образовања, што је случај код 28,9% мушкараца. Са друге стране, 43,9% жена има средњу стручну спрему наспрам 54,6% мушкараца, а 16,1% жена и 16,6% мушкараца имају високо или више образовање.

5. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Бројне студије су метаанализом открилe да су мушкарци и жене подједнако ефективни у пословним подухватима. Ефективност се смањује само у позицијима које се сматрају "мушким". Жене су мање ефективне у војсци, али су зато ефективније од мушкараца у образовању, државној администрацији и социјалним институцијама.
Жене сопственим пословним подухватима треба да превазилазе ограничење „стаклене таванице".
Жене могу повећати утицај комбиновањем интерперсоналних квалитета (топлина и пријатељство) са управљачким квалитетима (врхунске компетенције и упорност).

Уколико смо свесни предрасуда и ако настојимо да их схватимо, омогућити ћемо женама да добију једнаке могућности и да постигну лидерске позиције, да организације и конституенти добију приступ најширој групи квалитетних кандидата и тиме изједначе заступљеност полова на свим нивоима лидерства.

Како би се олакшао продор жена у пословном свету, неопходно је искористити и усвојити неколико практичних савета које жене треба да примене и схвате:

- ***Будите своје.*** То што сте окружени мушкарцима не значи да морате играти по њиховим правилима, нити да држите женску страну. Будите свесни кључних квалитета које су вас довеле на ваше радно место. Упознајте како ваш квалитет можете претворити у лични препознатљиви бренд;
- ***Не бојте се да приступите задацима***. Жене су ефективније од мушкараца у одређеним областима, попут управљања људским ресурсима, финансијама, државној администрацији, образовању. Препознајте вашу снагу и пронађите начина да откријете оно у чему сте најбољи;
- ***Дајте свој максимум***, а радне задатке обавите у року;
- ***Не дозволите да вас угурају у оквире традиционалних женских улога***. Будите активни и износите мишљење. Помозите другима, али настојте да не пређете линију када се помоћ претвара у обичај. Ако се мушки сарадници понашају неприкладно***, не тражите изговоре*** ,и не оправдавајте такве поступке.
- ***Пронађите ментора и улогу коју мислите имати.*** Пронађите женску особу која је успешна у вашој организацији и закључите како је то успела.

„Запамтите како само својом упорношћу и самоувереношћу можете прелазити границе и сигурно корачати према врху, без обзира на пол."

ЛИТЕРАТУРА

[8] Чубурић Љ.: „ Знамените жене српске". Београд, 2012.

[9] Ђорђевић Радека Д, Арабија: Женска права у теорији и пракси, 19. август 2012., доступно на сајту http://www.novosti.rs/vesti/planeta, приступљено 06.04.2016.

[10] Пејатовић Д, Дискриминација – први корак на путу до посла? 25.04.2012. доступно на сајту http://stazenezele.rs/diskriminacija-prvi-korak-na-putu-do-posla/, , приступљено 25.03.2016.

[11] Петрушић Н.: „Дискриминација жена на тржишту рада - Како је спречити?",Београд 2010.

[12] Познатов Марија, Дискриминација- Проблем српског друштва, 01.август 2012.,доступно на сајту http://www.euractiv.rs/ljudska-prava/4514-diskriminacija-problem-srpskog-drutva- , приступљено 04.05.2016.

[13] Northouse G. Peter: Лидерство , Дата статус, Београд, 2008.

[14] Извештај о раду Женске парламентарне мрежа Републике Србије за 2015. год., 2016.

[15] С.В. Мање високообразованих у Србији него у ЕУ, 14.04.2014. доступно на сајту http://www.euractiv.rs/srbija-i-eu/7147-manje-visokoobrazovanih-u-srbiji-nego-u-eu, приступљено 23.03.2016.

[16] UNICEF'S DATA WORK ON FGM/C, 2010., доступно на сајту http://www.unicef.org/media/files/FGMC_2016_brochure_final_UNICEF_SPREAD, приступљено 23.03.2016.

[17] Академија женског лидерства, Иницијатива за равноправно учешће жена у одлучивању, 04.03.2016. доступно на сајту http://www.slideshare.net/GordanaComic/potpii-ako-eii, приступљено 25.03.2016.

[18] MakeWhatsNext in Europe? , 2016. доступно на сајту http://www.makewhatsnext.eu/ приступљено 05.04.2016.

[19] MakeWhatsNext, 04.04.2016. доступно на сајту https://www.facebook.com/MicrosoftSrbija/ , приступљено 05.04.2016.

[20] Gullestad Marianne, The Art of Social Relations: Essays on Culture, Social Action and Everyday Life in Modern Norway, Oslo: Scandinavian University Press 1992,

[21] Женска права у Саудијској Арабији, 2012. доступно на сајту https://hr.wikipedia.org , приступљено 06.04.2016.

[22] Usher S, Saudi Arabia cabinet approves domestic abuse ban, 2013., доступно на сајту http://www.bbc.com/news/world-middle-east, приступљено 06.04.2016.

Ana Madžarev, Dr Tatjana Janovac, Katarina Živanović
Fakultet za primenjeni menadžment, ekonomiju i finansije

SAMOMOTIVACIJOM DO USPEHA

Apstrakt

Samomotivacija oduvek je predstavljala jedno od ključnih pojmova u procesu postizanja uspeha. Kako se motivisati, kako odrediti ciljeve, kako postići uspeh ?

Identifikovanje činioca motivacije, analiziranje osećaja zadovoljstva i samovrednovanja, pomaže nam da shvatimo kako da se samomotivišemo i usmerimo ka postizanju zadatog cilja.

Osnovna intencija ovog rada sadržana je u nameri da ukaže na značaj samomotivacije za postizanje uspeha , njenih činioca, emotivne inteligencije i uspeha.

Ključne reči: činioci motivacije, samomotivacija, inteligencija, uspeh.

SELF MOTIVATION TO SUCCESS

Abstract

Self-motivation has always represented one of the key concepts in the process of achieving success. How to motivate, how to set goals, how to achieve success?

Identifying the factors of motivation, analysis of satisfaction and sense of self-assessment, it helps us to understand how to samomotivišemo and directed towards achieving the set goals.

The main intention of this work is contained in order to highlight the importance of self-motivation to achieve success, its factors, integration of emotional intelligence and success.

Keywords: motivation factors, self-motivation, intelligence, success.

UVOD

Reč motivacija potiče od latinske reči ,,moves, movere,, sto znači kretati se. Motivacija se definiše kao složeni psihički proces pokretanja, usmeravanja i regulisanja delatnosti usmerene ka određenom cilju (Trebješanin Ž, 2000).

Motivacijom se pojedinac stimuliše na pokretanje, tako da možemo reći da je motivacija dinamički proces stvaranja ili povećanja unutrašnjih potreba pojedinca da aktiviraju napore usmerene ka cilju i odrede stepen njihovog inteziteta i trajnost (Anderson R, Hear J, Bush A, 2001).

Kada smo obrazložili pojam motivacije , dolazimo do pitanja „Šta predstavlja uspeh?" Uspeh je relevantan pojam i zavisi od pojedinca do pojedinca. Nema svaka osoba isto merilo uspeha. Da li je uspeh realizacija ciljeva koji smo sami zacrtali?

Uspešnog čoveka uvek pitaju: „U čemu je tajna vašeg uspeha?" Niko ne pita onoga ko je neuspešan: „U čemu je tajna vašeg neuspeha?" To se vrlo lako uočava i nije zanimljivo. Svi žele da znaju kako da otvore tajna vrata uspeha. Uspeh je tu za svakoga, ali kao da se krije iza nekih vrata ili nekog zida (Shinn F, 2005).

Pre nego što bismo sebe mogli da smatramo uspešnim bićem, prema sopstvenim kriterijumima i vrednostima, neophodno je da imamo jasne ciljeve kojima težimo. Ciljevi su esencijalni i suštinski deo naših života. Određivanje ciljeva usmerava nas napred i čini naš život potpunijim i smislenijim.

Nameće se ključno pitanje, a to je kako da sami sebe motivišemo u ostvarivanju naših ciljeva i osećaja samovrednovanja sebe kao pojedinca.

ČINIOCI MOTIVACIJE ZA RAD

Motivisano ponašanje u osnovi čine potrebe, bilo da su one latentne i maskirane socijalnim uticajima i snalaženjem u objektivnoj situaciji, bilo da su one eksplicitno ispoljene, kao na primer egzistencijalne potrebe. Pojedinačni motivi za uspeh obuhvataju širok dijapazon procesa, njihovih interakcija i intenziteta koji u velikoj meri označavaju motivacioni nivo pojedinca i efekte njegovog napora. U teorijskim razmatranjima ove oblasti uočeno je da dominantne snage pokretanja na rad ne leže u oblasti prinude, materijalne zavisnosti, novčane stimulisanosti i slično, već u sferi samorealizacije, profesionalnog i opšteg razvoja i angažovanja ličnosti u totalitetu (Mihajlović D, 2010).

Predmet mnogih istraživanja o činiocima koji utiču na motivaciju pojedinaca i grupe ljudi su materijalni činioci oličeni u visini ličnih zarada. Međutim, nijedno istraživanje nije do kraja potvrdilo tezu da su ovi činioci zaslužni za postizanje ličnih uspeha. Značaj visine zarada kao motivatora za rad varira sa trenutnim socijalnim i ekonomskim prilikama. Praćenjem perioda ekonomskih teškoća i kriznih situacija uočena je veza između visine zarada i motiva za rad. Naime, sredinom šezdesetih, a potom i osamdesetih godina, na lestvici hijerarhija motivatora za rad lična zarada je zauzimala najviše mesto. Međutim, ovaj faktor nije zadržao visoku poziciju

izlaskom iz perioda ekonomske krize što govori o tome da materijalne vrednosti za pojedinca nemaju toliki značaj kada on nije ekonomski ugrožen.

Govoreći o faktorima za stimulaciju i veće angažovanje pojedinaca i njihovo zalaganje za postizanje uspeha značajno je pomenuti i faktore koji se tiču postizanja određenog društvenog statusa i obeležja. Naime, pojedince materijalno bogatstvo motiviše jer su ljudi osetljivi na gubitak nečega što su već imali. Takav je slučaj sa ostvarenim životnim standardom i mogućnostima raspolaganja materijalnim dobrima. Gubitkom komfornog života i materijalih dobara kojima je raspolagao, kod pojedinca izaziva osećaj nespokoja i zabrinutosti. Ovim gubitkom on ne doživljava samo znatno smanjenje komfora, već i osećaj egzistencijalne nesigurnosti. U takvoj atmosferi, gube se viši motivacioni podsticaji samorazvoja i zadovoljenje viših potreba ustupa mesto obezbeđenju materijalnih potreba. U ovom slučaju, pojedinac u društvu je bio motivisan jer je dostigao željeni nivo statusa u društvu, što ga je zadovoljavalo iz tog raloga jer je ispunio sopstveni cilj i osećao se više prihvaćenim. Motivacija za uspehom se ovde ticala održavanja tog statusa jer je pojedinac bio motivisan unutrašnjim osećajem zadovoljstva, pre nego samim materijalnim vrednostima iako su ona bila sredstvo za dostizanje tog uspeha.

Zadržavajući se na novčanoj nadoknadi kao faktoru stimulacije za rad treba naglasiti da se visina zarada i njihov značaj za angažovanje u radu ogleda u skupu osobina porodične, obrazovne i socijalne prirode. Istraživanja su pokazala da značaj zaradi pridaju više muškarci nego žene, i to oženjeni muškarci, a takođe i oni sa nižim radnim kvalifikacijama nego oni sa nižim. U periodima krize, pojedinac će biti nezadovoljan ako se raspodela ličnih zarada ne izvrši na jednake delove. To je zato što je u ljudskoj prirodi da se upoređuju sa drugim ljudima i upoređuju svoj uspeh sa uspehom svojih prijatelja, kolega. Nezadovoljstvo pojedinca može proisteći iz toga što je njegovom kolegi dodeljena veća plata za isti ili čak manji napor u radu. Na njega to deluje krajnje nestimulativno i demotiviše ga da dalje ulaže napor prilikom obavljanja određenog posla. Stoga se teži jednakosti i pravednom ponašanju prema zaposlenima kako bi se uticalo na povećanje opšteg zadovoljstva i volje za rad.

Vrlo reprezentativan činilac koji utiče na povećanje motivacije i želje za uspehom jeste zadovoljstvo u obavljanju određenog posla. Presudan trenutak od koga zavisi da li će pojedinac ostvariti sopstvene ciljeve i biti zainteresovan da obavlja svoj posao produktivno jeste izbor poziva, odnosno izbor posla obzirom na sposobnosti, interesovanja i drugo. Opšte je poznato da ukoliko pojedinac obavlja posao za koji je zainteresovan da će ga obavljati sa više pažnje, želje, truda i da će uložiti veći napor kako bi posao bio obavljen u skladu sa sopstvenim očekivanjima i očekivanjima menadžera i vlasnika. Iz obavljanja određenog zadatka ili aktivnosti proističu tzv. unutrašnje nagrade kao što su na primer osećaj postignuća i uspeha, osećaj odgovornosti, šansa da se nauči nešto novo ili sarađuje sa drugima ili jednostavno uživanje koje proizilazi iz izvršenja zanimljivog, izazovnog i zabavnog zadatka (Williams Ch, 2011). Nije redak slučaj da ljudi volontiraju više meseci u zemljama Afrike, Azije ili drugim ekonomski ugroženim predelima iako znaju da im to neće doneti nikakvu novčanu korist. Osećaj zadovoljstva koji

proističe iz toga da su pomogli drugima, za neke ljude je veća motivacija od ispisanog čeka neke multinacionalne kompanije.

USPEH KAO POKRETAČ

Ljudi u trenutku postizanja uspeha osećaju neverovatnu emociju, oduševljenje, sreću, koja ih pokreće na postizanje daljih uspeha. Većina ljudi, kada razmišlja o tome šta ih motiviše na postizanje uspeha i osećaja ispunjenosti, misli da su materijalne stvari izvor sreće i samomotivacije. Istraživači koji su se bavili ovom temom uočili su da novac, moć ili čak zdravlje nisu izvori sreće. Oni su korisni i čine nas srećnim trenutno. Ali mi kao ljudska bića i pored onoga što imamo, mi želimo više – više novca, moći, komfora. Ključ za postizanje unutrašnjeg osećaja zadovoljstva i ispunjenosti jeste da naučimo da uživamo u trenutku, u aktivnostima kojima se bavimo, u ljudima koji nas okružuju. Potvrđeno je da ljudi tada smatraju sebe uspešnijim, srećnijim i motivisanijim, više nego kada postignu materijalni uspeh.

Psiholozi smatraju da je postizanje 'kontrole uma' faktor koji je presudan za osećaj sreće. Ali koje su to aktivnosti za dostizanje zadovoljstva i ispunjenosti? U situacijama kada su uključeni u nešto kreativno, u nešto što je deo nečeg većeg, u nešto van ograničenja, ljudi će smatrati da su postigli ono čemu teže i u sećanju će im taj osećaj ostati kao merilo za nešto što bi život trebalo da bude. Osećaj postizanja uspeha je mentalno stanje nastalo kada se osoba u potpunosti predaje nečemu što trenutno obavlja i čini je energičnijom i svesnom da je dosegla svoje mogućnosti do krajnjih granica, ali da može i više od toga. Ipak treba imati na umu da taj osećaj ne nastaje sam od sebe, on nije produkt sudbine ili nečeg što se može kupiti novcem. Ljudi su srećniji kada se osećaju korisnim, kada postižu aktivnosti koje se tiču zajednice i nečeg većeg od njih samih, ali često ne mogu da definišu šta je to što ih čini srećnim. Uprkos očekivanjima, osećaj zadovoljstva i istinske sreće se neće javiti u trenucima opuštenosti i zabave, već onda kada smo uključeni u neki težak poduhvat, u zadatak koji povećava naše fizičke i psihičke mogućnosti i koji nas zaokuplja i odvaja od svakodnevnih briga, kolotečine i dosade.

Samomotivacija za postizanje uspeha nastaje kada se osoba nađe pred izazovom koji od nje zahteva određene veštine i pokreće je da izađe iz sve 'zone komfora' i ispita svoje mogućnosti. Pri tome, treba naći balans između same aktivnosti i mogućnosti pojedinca da izađe u susret tim zahtevima. Ukoliko je aktivnost previše laka, rezultiraće dosadom, ukoliko je preteška, nastaće anksioznost. U trenutku kada je izazov za pojedinca toliko veliki da je potrebna posebna fokusiranost da bi se suočio sa njim, pojedinac prestaje da bude svestan sebe i postaje toliko usmeren na tu aktivnost da mu ona postaje spontana. Kako bi uspeo u tome da tu aktivnost ispuni na najbolji mogući način, potrebno je da postoji unutrašnji pokretač, ali i jasno zadat cilj. Kada zna šta želi i koja je primarna svrha napora koji ulaže, osoba je više motivisana da teži tom cilju. Zbog toga je ovo presudan faktor postizanja uspeha, a osoba samu aktivnost ne doživljava kao tešku, već kao nagrađujuću samu po sebi. Na primer, osobe koje se bave rizičnim sportovima

svesno sebe dovode u situaciju u kojoj ne postoji obećan siguran ishod. Međutim, one u toj aktivnosti vide cilj koji ih pokreće da ulažu dalji trud i napor i usmere svu svoju energiju na njeno ispunjavanje. Dakle, oni su motivisani postizanjem unutrašnjeg zadovoljstva i sama aktivnost im ne predstavlja težak izazov jer će njeno ispinjavanje dovesti do osećaja potpune ispunjenosti. U literaturi, ovakve osobe se nazivaju 'autotelične', što je pojam koji je nastao od dve grčke reči: auto što znači sam i telos, što znači cilj. Autotelične ličnosti imaju osobinu da lako transformišu potencijalne pretnje u prijatne izazove i na taj način izgrade unutrašnji sklad. Takve osobe su retko anksiozne, znaju da postave svoje ciljeve, da razviju veštine, imaju kontrolu nad svojim umom i sposobne su da se fokusiraju (Dimitrijević B, Mitić L, Ljubiša Z, 2008).

INTELIGENCIJA I USPEH

Sa uspehom se često povezuje i koeficijent inteligencije. Međutim, da li je opravdano dovoditi u korelaciju uspeh u životnim situacijama sa koeficijentom inteligencije? Da li je potrebno nešto više od toga da osoba poseduje zavidan IQ kako bi se smatrala uspešnom? Odgovor nije potvrdan jer takvi ljudi često imaju probleme u komunikaciji sa ljudima, često su netolerantni ili ne saosećaju sa drugima. Šta više, ljudi sa visokom inteligencijom mogu biti vrlo nevešti u upravljanju sopstvenim emocijama. Zbog toga, naučnici smatraju da je značajan kriterijum za prosuđivanje svakog pojedinca emocionalna inteligencija koja predstavlja sposobnost kontrolisanja sopstvenih osećanja. Emocije pedstavljaju osnovu onoga što jesmo i igraju bitnu ulogu u našem odnosu sa drugima i zbog toga se ne mogu zaobići. Tradicionalan stav prema uspehu iznosi činjenicu da emocije treba zapostaviti u cilju što efikasnijeg ispunjavanja planova i svoje aktivnosti treba bazirati samo na logičkoj inteligenciji. Međutim, ovaj stav je pogrešan iz razloga što potisnute emocije imaju tendenciju da izazovu sukob u društvu, kao i određene konflikte, što se negativno odražava na raspoloženje pojedinca i njegovu volju da se posveti onome što smatra da je važno. Dakle, osnova za samomotivaciju jeste ovladavanje sopstvenim emocijama što podrazumeva prihvatanje emocija umesto njihovo potiskivanje.

Psiholozi definišu inteligenciju kao sposobnost prilagođavanja na nove prepreke i probleme u životu i sposobnost promene jednog modela ponašanja koji će biti efikasan u novim situacijama. Inteligentni ljudi su fleksibilniji kada je potrebno prilagoditi se novoj situaciji, uče iz iskustva i prepreke savladavaju razmišljanjem. Jedno od pitanja kojima se bave naučnici jeste da li postoji jedna vrsta inteligencije kojom se objašnjava struktura intelekta ili se inteligencija objašnjava većim brojem sposobnosti. U objašnjavanju nam mogu pomoći testovi inteligencije kojima se predviđa da li će osoba postići željena dostignuća. Ovi testovi u velikom broju slučajeva pokazuju da osobe koje su postigle visoke rezultate uglavnom imaju poslove višeg statusa. Sa druge strane, osobe koje su postigle niže rezultate imaju manje prestižna zvanja. Međutim, visok IQ nam može predvideti samo da li će osoba dostići određeno zvanje lekara, naučnika ili advokata ili neki drugi profesionalni status, ali neće nam pomoći da utvrdimo koliko će osoba

biti uspešna na određenom području. Za prepreke u koje nas često dovodi život sama po sebi ova inteligencija nam neće biti od prevelike koristi jer nam ne određuje koliko se dobro možemo nositi sa frustracijama i prevazići ih kada je to potrebno. Zbog toga što svaka osoba ima svoju emotivnu i racionalnu stranu, ova vrsta inteligencije i emocionalna inteligencija su dve odvojene sposobnosti koje ne mogu biti isključive ukoliko govorimo o faktoima koji su potrebni da se postigne uspeh.

ZAKLJUČAK

Put do uspeha sastoji se od niza činioca, među kojima je ključni -samomotivacija. Nisu dovoljni samo materijalni činioci u procesu motivacije, nego i duboka lična uverenja i sposobnosti, koja daju osećaj samovrednovanja. Takođe, to je i veština pojedinca da istraje u ostvarenju svojih ciljeva, uprkos problemima i preprekama, koje će mu se zasigurno naći na putu. Suština je prepoznati lične potrebe, kao i motive, koji su za svakog pojedinca drugačiji.

Svaka osoba može sebe motivisati na postignuće, uz dozu samospoznaje, rada na sebi, neophodnog samopouzdanja, kao i vere u uspeh.

LITERATURA

[1] Anderson R, Hear J, Bush A: Profesionalni menadžment prodaje, Grmeč, Beograd, 2001.

[2] Dimitrijević B, Mitić L, Ljubiša Z: Apstraktna inteligencija, Emocionalna inteligencije i javljanje flow-a, Filozofski fakultet, Niš, 2008.

[3] Mihajlović D: Psihologija rada i organizacije, Fakultet ogranizacionih nauka, Beograd, 2010.

[4] Shinn F: Tajna vrata uspeha, Lom, Beograd, 2005.

[5] Trebješanin Ž: Rečnik psihologije, Stubovi culture, Beograd, 2000.

[6] Williams, Ch: Principi menadžmenta, Data status, Beograd, 2011.

CIP - Каталогизација у публикацији -

Народна библиотека Србије, Београд

613(082)

304.3(082)

МЕЂУНАРОДНА научно-стручна конференција Како до квалитетнијег живота? (2016 ; Београд)

[Зборник радова] [Електронски извор] / Међународна научно-стручна конференција Како до квалитетнијег живота?, 12. мај 2016. Београд ; [организатори] Универзитет Привредна академија у Новом Саду, Факултет за примењени менаџмент, економију и финансије МЕФ, Београд ... [и др.]. - Београд : Факултет за примењени менаџмент, економију и финансије МЕФ, 2016 (Београд : Факултет за примењени менаџмент, економију и финансије МЕФ). - 1 електронски оптички диск (CD-ROM) ; 12 cm

Системски захтеви: Нису наведени. - Насл. са насловног екрана. - Радови на срп. и енгл. језику. - Тираж 300. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад.

ISBN 978-86-84531-25-6

1. Универзитет Привредна академија (Нови Сад). Факултет за примењени менаџмент, економију и финансије (Београд)

а) Квалитет живота - Зборници

COBISS.SR-ID 223256076